

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ՔՈԹԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**«ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՈՐՈԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ».
ԳՈՐԾԱՐԿՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

(ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ- Հատոր 2)

ՀՀ ԳԱԱ ՏԻ
ԵՐԵՎԱՆ - 2021

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ ИМЕНИ М. КОТАНЯНА

“ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ”: ПУТИ ПРИМЕНЕНИЯ В АРМЕНИИ

(СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ- Том 2)

НАН РА ИЭ
ЕРЕВАН -2021

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
M. KOTANYAN INSTITUTE OF ECONOMICS

“THE ECONOMIC REPAIRS” : WAYS OF LAUNCHING IN ARMENIA

**(THE CONTEMPORARY ISSUES OF SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF ARMENIA- Volume N 2)**

Institute of Economics of the NAS RA
Yerevan - 2021

Երաշխավորված է հրատարակության
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ:

Խմբագրական խորհուրդ՝

- ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տ. գ. դ., պրոֆեսոր **Յուրի Սուվարյան** (Հայաստան)
- տ. գ. դ., պրոֆեսոր **Ռոբերտ Մարինյան** (Հայաստան)
- տ. գ. դ., պրոֆեսոր **Գրիգորի Վահանյան** (Հայաստան)
- UNIDO-ի միջազգային փորձագետ **Վիկտոր Զախարյան** (Ավստրիա)
- տ. գ. դ., պրոֆեսոր **Մերգեյ Դոխտյան** (Ռուսաստան)
- տ. գ. դ., դոցենտ **Տիգրան Հարությունյան** (Հայաստան)
- տ. գ. դ. **Դավիթ Հարությունյան** (Հայաստան)
- տ. գ. թ. **Ռոբերտ Թումանյան** (Չինաստան)
- տ. գ. թ. **Լիլիթ Մարգարյան** (Հայաստան)
- տ. գ. թ. **Սվետլանա Դալլաքյան** (Հայաստան)
- տ. գ. թ. **Հայկ Մարկոսյան** (Հայաստան)

Գլխավոր խմբագիր՝ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
տ. գ. դ., պրոֆեսոր **ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

«Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում»
(Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի
Հանրապետությունում-հատոր 2), Գիտական հոդվածների ժողովածու / - Եր.:
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2021. - 488 էջ:

Ժողովածուն, որը հանդիսանում է «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման
ուղիները Հայաստանում» գիտական հոդվածների ժողովածուի շարունակությունը,
տրամաբանորեն անվանվել է հատոր 2: Այն ներառում է 20-րդ դարում տնտեսա-
կան նորոգություններ իրականացրած եվրոպական, ասիական ու խաղաղօվկիանո-
սյան, ամերիկյան և այլ տարածաշրջանների ավելի քան երկու տասնյակ պետու-
թյունների տնտեսվարման առաջավոր փորձը: Այն ընթերցողին հնարավորություն
կտա առանց տարբեր աղբյուրների (էլեկտրոնային կամ տպագիր) դիմելու տեղե-
կություն ստանալ վերջին 70 տարիներին տարբեր երկրներում «տնտեսական
նորոգությունների» իրականացման և տնտեսական կյանքի վրա էական ազդե-
ցություն թողած արմատական բարեփոխումների պատճառների, ընթացքի ու
արդյունքների մասին: Դրանցում կիրառված հիմնուղիներն ու գործիքակազմերն
օգտակար և ուսանելի կարող են լինել նաև Հայաստանի գործադիր և օրենսդիր
իշխանություններին իրենց ծանր, ստեղծագործ, հեղափոխական փոփոխություն-
ներին միտված գործունեության մեջ: Ժողովածուն օգտակար և ուսանելի կարող է
լինել նաև բուհերի դասախոսների, ուսանողների, գիտաշխատողների, կառավար-
ման մարմինների աշխատակիցների, ինչպես նաև ընթերցողների լայն շրջանակ-
ների համար:

Рекомендовано к изданию решением
Ученого совета Института экономики
НАН РА им. М. Котаняна.

Редакционная коллегия:

д.э.н., профессор, академик НАН РА **Юрий Суварян** (Армения)
д.э.н., профессор **Роберт Саринян** (Армения)
д.э.н., профессор **Григорий Ваганян** (Армения)
международный эксперт UNIDO **Виктор Захарян** (Австрия)
д.э.н., профессор **Сергей Дохолян** (Россия)
д.э.н., доцент **Тигран Арутюнян** (Армения)
д.э.н. **Давит Арутюнян** (Армения)
к.э.н. **Роберт Туманян** (Китай)
к.э.н. **Лилит Саргсян** (Армения)
к.э.н. **Светлана Даллакян** (Армения)
к.э.н. **Айк Маркосян** (Армения)

Главный редактор:

член-корр. НАН РА
доктор экономических наук, профессор,
Владимир Арутюнян

“Экономические инновации: пути применения в Армении”
(Современные проблемы социально-экономического развития в Респуб-
лике Армения- том 2), Сборник научных трудов, -Ер: Институт экономики
имени М. Котаняна НАН РА, 2021, - 488 с.

Сборник “Экономические инновации: пути применения в Армении”, который является продолжением сборника научных трудов, логически озаглавлен – ТОМ 2. ОН ВКЛЮЧАЕТ в себя передовой опыт более двух десятков стран Европы, Азии и Тихоокеанского региона, Северной и Южной Америки и другие страны, которые совершили “экономические инновации” в 20 веке.

Это позволит читателю получить доступ к информации о причинах, процессах и результатах радикальных реформ, произошедших в разных странах «экономических инноваций» за последние 70 лет, без обращения к различным источникам (электронным или печатным). Руководящие принципы и инструменты, используемые в них, безусловно, могут быть полезны и поучительны не только для развития экономики Армении, но и для исполнительной и законодательной власти различных стран, в их тяжелой творческой, революционной деятельности, ориентированной на изменения.

Сборник может быть полезной и поучительной для широкого круга профессоров университетов, студентов, исследователей, государственных служащих и читателей.

Approved for publication by the decision of Scientific Council of
M. Kotanyan Institute of Economics of the NAS RA.

Editorial board:

Yuri Suvaryan, Academician of NAS RA, D.Sc.
(Economics), Professor (Armenia)
Robert Sarinyan, D.Sc. (Economics), Professor (Armenia)
Grigori Vahanyan, D.Sc. (Economics), Professor (Armenia)
Viktor Zakharian, UNIDO International expert (Austria)
Sergey Dokholyan, D.Sc. (Economics), Professor (Russia)
Tigran Harutyunyan, D.Sc. (Economics), Associate professor (Armenia)
Davit Harutyunyan, D.Sc. (Economics) (Armenia)
Robert Tumanyan Ph.D. (China)
Lilit Sargsyan Ph.D. (Armenia)
Svetlana Dallakyan Ph.D. (Armenia)
Hayk Markosyan Ph.D. (Armenia)

Editor-in Chief:

Vladimir Harutyunyan,
Corresponding member of the National Academy
of Sciences of the Republic of Armenia,
D.Sc. (Economics), Professor (Armenia)

““The economic repairs”: Ways of launching in Armenia“ (The contemporary issues of socio-economic development in the republic of armenia- Volume 2) Journal / - Yerevan.: M. Kotanyan Institute of Economics of the NAS RA, 2021, –488 pages.

The journal, which is the continuation of “The Economic miracles: Ways of launching in Armenia” scientific research journal, is logically called Volume 2. It includes the best experience of more than 2 dozen states from European, the Asian-Pacific, American and other regions that carried out “economic repairs” in the XX century. It will enable a reader to get information about the reasons, the process, and the results of repairs and reforms carried out in various countries over the past 70 years that have had a significant impact on economic life without referring to various (electronic or printed) sources. The fundamental ways and tools of the articles can be useful and instructive for the executive and legislative authorities of Armenia in their creative, revolutionary activities. The journal can also be useful and instructive for university lecturers, students, researchers, employees of public administration bodies and a wide range of readers.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻ ԽՈՍՔԸ (*Վլադիմիր Հարությունյան*) 13

ԳԻՏԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

(*Վիկտոր Կատվայան, Վլադիմիր Հարությունյան*) 22

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈՂՎԱԾՆԵՐ ԸՍՑ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԽՈՇՈՐԱՑՎԱԾ ԽՄԲԵՐԻ

1. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

1.1. ԱՎՍՏՐԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

(*Մարիամ Պողոսյան*) 36

1.2. ԶԵԽԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒ ՓՈՐՁԸ

(*Դոնարա Գրիգորյան*) 56

1.3. ՇՎԵԴԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՍՈՐԵԼԻ
ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՈՒՍԱՆԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

(*Աստու Մարգարյան, Սոնա Մարգարյան, Անդրանիկ Մարգարյան*) 68

1.4. ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

(*Շողեր Պողոսյան*) 89

1.5. ԿԻՊՐՈՍԻ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ

(*Արմինե Զախարյան*) 107

1.6. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ. ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵԶՐԵՐ

(*Արմինե Զախարյան, Ռազմիկ Իսահակյան*) 125

1.7. ՇՎԵՅՑԱՐԻԱ. ԿԱՅՈՒՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆԸ

(*Եվգենյա Հակոբյան*) 145

1.8. ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ. ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ
ՎԵՐԵԼՔԻ ՍՈՐԵԼԸ (*Լիանա Ազատյան, Հովհաննես Ասատրյան*) 160

1.9. ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ

(*Գրիգոր Մանուկյան*) 177

1.10. ՆՈՐՎԵԳԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

(*Ստեփան Պապիկյան*) 194

2. ԱՍԻԱԿԱՆ - ԽԱՂԱՂՕՎԿԻԱՆՈՍՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

2.1. ԹԱՅՎԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԸ
(*Լիլիթ Սարգսյան*) 216

2.2. ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԸ
ՏՆՏԵՍԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ
(*Տաթևիկ Շահինյան*) 236

2.3. ՖԻԼԻՊԻՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆ
(*Մերգեյ Դոխոյան, Աննա Մակարյան*) 255

3. ԱՄԵՐԻԿԱՆ ԵՎ ԱՅԼ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆՆԵՐԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

3.1. ԲՐԱԶԻԼԻԱ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՈՐՈԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԳԻԾԸ
(*Մերի Մանուչարյան*) 285

3.2. ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԸ. ՎԵՐԵԼՔՆԵՐԻ ՈՒՎԱՅՐԷՋՔՆԵՐԻ ՈՒՂԻՆ (*Մերի Մուրադյան*) 306

3.3. ԿԱՆԱԴԱ. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ (*Գոհար Ոսկանյան*) 323

3.4. ԱՎՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՋՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ (*Հայկ Մարկոսյան*) 336

3.5. ՔԱԹԱՐ. ԱՆՑԱԾ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ ԵՎ «ԱԶԳԱՅԻՆ-2030» ՏԵՍԼԱԿԱՆԸ (*Տաթևիկ Փարսադանյան*) 351

3.6. ՌՈՒԱՆԴԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԹՈՒՉՔԱԶԵՎ ԱՃԸ (*Սվետլանա Դալլաբյան*) 368

4. ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԱԳԱՏԵՄՊ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԲԱՆԱԼԻՆԵՐԸ (*Վլադիմիր Հարությունյան, Տիգրան Հարությունյան, Վիկտոր Զախարյան, Մերգեյ Դոխոյան, Ռոբերտ Թումանյան*) 387

5. ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹՆԵՐԸ (*Վիկտոր Զախարյան, Վլադիմիր Հարությունյան, Գրիգորի Վահանյան, Դավիթ Հարությունյան, Լիլիթ Սարգսյան*) 454

Հավելված 1
«Տնտեսական նորոգություններ» ուսումնասիրող գիտաշխատողները և հետազոտվող երկրները 478

Հավելված 2
Մեր հեղինակները և խմբագրական խորհրդի անդամները 479

СОДЕРЖАНИЕ

СЛОВО ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА (<i>Владимир Арутюнян</i>).....	16
--	----

НАУЧНЫЕ ДОКЛАДЫ

О ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (<i>Виктор Катвалян, Владимир Арутюнян</i>).....	22
--	----

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ ПО УКРУПНЕННЫМ ГРУППАМ СТРАН

1. СТРАНЫ ЕВРОПЕЙСКОГО РЕГИОНА

1.1. ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОДЪЕМА АВСТРИИ (<i>Мариям Погосян</i>).....	36
1.2. ОПЫТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПУТИ ЧЕХИИ (<i>Донара Григорян</i>).....	56
1.3. ОСОБЕННОСТИ И ПОУЧИТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ШВЕДСКОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ (<i>Атом Маргарян, Сона Маргарян, Андраник Маргарян</i>).....	68
1.4. ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОРТУГАЛИИ (<i>Шогер Погосян</i>).....	89
1.5. ПУТЬ ВОЗВЫШЕНИЯ КИПРА (<i>Армине Захарян</i>).....	107
1.6. ГРЕЦИЯ: ГРАНИ СОТРУДНИЧЕСТВА (<i>Армине Захарян, Размик Исаакян</i>).....	125
1.7. ШВЕЙЦАРИЯ. ЗАЛОГ СТАБИЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ (<i>Евгения Акобян</i>).....	145
1.8. ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ФРАНЦИИ. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ МОДЕЛЬ (<i>Лиана Азатян, Оганнес Асатрян</i>).....	160
1.9. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ РУМЫНИИ (<i>Тригор Манукян</i>).....	177
1.10. ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НОРВЕГИИ (<i>Степан Папикян</i>).....	194

2. СТРАНЫ АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОГО РЕГИОНА

- 2.1. УРОКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ТАЙВАНЯ
(*Лилит Саргсян*)..... 216
- 2.2. СФЕРА НАУКИ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН В КОНТЕКСТЕ
ЭКОНОМИКО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ (*Татевик Шагинян*)..... 236
- 2.3. ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ФИЛИППИН
(*Сергей Дохолян, Анна Макарян*)..... 255

3. СТРАНЫ АМЕРИКИ И ДРУГИХ РЕГИОНОВ

- 3.1. БРАЗИЛИЯ: ТРАЕКТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ
(*Мери Манучарян*)..... 285
- 3.2. ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС АРГЕНТИНЫ. ПУТЬ ПОДЪЕМОМ И
СПУСКОВ (*Мери Мурадян*)..... 306
- 3.3. КАНАДА: В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
(*Гоар Восканян*)..... 323
- 3.4. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСПЕХОВ
АВСТРАЛИИ (*Айк Маркосян*)..... 336
- 3.5. КАТАР: ПРОЙДЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПУТЬ И “НАЦИОНАЛЬНОЕ
ВИДЕНИЕ-2030” (*Татевик Парсаданян*)..... 351
- 3.6. СКАЧКООБРАЗНЫЙ РОСТ ЭКОНОМИКИ РУАНДЫ
(*Светлана Даллакян*)..... 368

4. ПРИКЛАДНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ: КЛЮЧИ К ЭКОНОМИЧЕСКОМУ
РАЗВИТИЮ УСКОРЕННЫМИ ТЕМПАМИ (*Владимир Арутюнян, Тигран
Арутюнян, Виктор Захарян, Сергей Дохолян, Роберт Туманян*)..... 412

5. НАУЧНЫЕ НОВШЕСТВА СБОРНИКА (*Виктор Захарян, Владимир Арутюнян,
Григорий Ваганян, Давит Арутюнян, Лилит Саргсян*)..... 463

Приложение 1

- Научные сотрудники, изучающие экономические новшества и
исследуемые страны*..... 478

Приложение 2

- Наши авторы и члены редакционной коллегии*..... 482

CONTENT

THE WORD OF EDITOR IN CHIEF (<i>Vladimir Harutyunyan</i>).....	19
--	----

SCIENTIFIC REPORTS

ABOUT DEVELOPMENT TRENDS OF ECONOMIC TERMINOLOGY (<i>Victor Katvalyan, Vladimir Harutyunyan</i>).....	22
--	----

SCIENTIFIC ARTICLES ACCORDING TO ENLARGED GROUPS OF COUNTRIES

1. COUNTRIES OF THE EUROPEAN REGION

1.1. THE FACTORS OF AUSTRIA'S ECONOMIC UPTURN (<i>Mariam Poghosyan</i>).....	36
1.2. EXPERIENCE OF THE CZECH REPUBLIC'S ECONOMIC PATH (<i>Donara Grigoryan</i>).....	56
1.3. FEATURES AND INSTRUCTIVE ASPECTS OF THE SWEDISH MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT (<i>Atom Margaryan, Sona Margaryan, Andranik Margaryan</i>).....	68
1.4. THE COURSE OF PORTUGAL'S ECONOMIC TRANSFORMATION (<i>Shogher Poghosyan</i>).....	89
1.5. THE ROAD OF THE RISE OF CYPRUS (<i>Armine Zakharyan</i>).....	107
1.6. GREECE. EDGES OF COOPERATION (<i>Armine Zakharyan, Razmik Isahakyan</i>).....	125
1.7. SWITZERLAND. KEY TO A STABLE ECONOMY (<i>Yevgenya Hakobyan</i>).....	145
1.8. THE WAY OF FRANCE'S ECONOMIC GROWTH. AGRICULTURAL MODEL (<i>Liana Azatyan, Hovhannes Asatryan</i>).....	160
1.9. ROMANIA'S ECONOMIC REFORMS (<i>Grigor Manukyan</i>).....	177
1.10. NORWEGIAN ECONOMIC DEVELOPMENT TRENDS (<i>Stepan Papikyan</i>).....	194

2. COUNTRIES OF THE ASIA-PACIFIC REGION

2.1. TAIWAN ECONOMIC POLICY LESSONS <i>(Lilit Sargsyan)</i>	216
2.2. SCIENTIFIC FIELD OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN THE CONTEXT OF ECONOMIC-POLITICAL DEVELOPMENT <i>(Tatevik Shahinyan)</i>	236
2.3. THE ECONOMIC DEVELOPMENT PATH OF THE PHILIPPINES <i>(Sergey Dokholyan, Anna Makaryan)</i>	255

3. COUNTRIES OF THE AMERICAN AND OTHER REGIONS

3.1. BRAZIL. THE TRAJECTORY OF ECONOMIC REFORMS <i>(Mery Manucharyan)</i>	285
3.2. ARGENTINA'S ECONOMIC PROGRESS. PATH OF ASCENTS AND DESCENTS <i>(Mery Muradyan)</i>	306
3.3. CANADA. IN THE CONTEXT OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT <i>(Gohar Voskanyan)</i>	323
3.4. INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF AUSTRALIA'S ECONOMIC SUCCESS <i>(Hayk Markosyan)</i>	336
3.5. QATAR. THE PASSED ECONOMIC WAY AND "NATIONAL -2030" VISION <i>(Tatevik Parsadanyan)</i>	351
3.6. BOOM OF THE RWANDA'S ECONOMY <i>(Svetlana Dallakyan)</i>	368
4. APPLIED PROPOSALS: KEYS TO THE ECONOMIES' RAPID DEVELOPMENT <i>(Vladimir Harutyunyan, Tigran Harutyunyan, Viktor Zakharyan, Sergey Dokholyan, Robert Tumanyan)</i>	434
5. THE SCIENTIFIC NOVELTIES OF THE JOURNAL <i>(Viktor Zakharyan, Vladimir Harutyunyan, Grigori Vahanyan, Davit Harutyunyan, Lilit Sargsyan)</i>	471

Appendix 1

<i>Researchers studying economic repairs, and the countries under the study</i>	478
---	-----

Appendix 2

<i>Our authors and members of the Editorial board</i>	485
---	-----

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻ ԽՈՍՔԸ

Միրելի՝ ընթերցող, Ձեր դատին է ներկայացվում «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» ժողովածուի հերթական համարը, որը վերնագրված է ««Տնտեսական նորոգություններ» գործարկման ուղիները Հայաստանում» («Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում - հատոր 2):

Ժողովածուի այս համարը նաև ««Տնտեսական հրաշքները» գործարկման ուղիները Հայաստանում» («Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում - հատոր 1) գիտական հոդվածների ժողովածուի տրամաբանական շարունակությունն է և պատահական չէ, որ այն վերնագրվել է հատոր 2:

Հատոր 1 ժողովածուն իրենում ներառում է 20-րդ դարում «տնտեսական հրաշքներ» իրականացրած ավելի քան երկու տասնյակ պետությունների, իսկ հատոր 2 ժողովածուն իրենում ներառում է «տնտեսական նորոգություններ» իրականացրած երկու տասնյակ պետությունների տնտեսվարման առաջավոր փորձը, որոնք ընթերցողներին հնարավորություն են տալիս առանց տարբեր աղբյուրների (էլեկտրոնային կամ տպագիր) դիմելու տեղեկություն ստանալ վերջին 70 տարիներին տարբեր պետություններում իրականացված և տնտեսական կյանքի վրա էական ազդեցություն թողած արմատական բարեփոխումների, դրանց պատճառների, ընթացքի ու արդյունքների մասին: Դրանցում կիրառված հիմնուղիներն ու գործիքակազմերը օգտակար և ուսանելի կարող են լինել ոչ միայն Հայաստանի տնտեսության զարգացման համար, այլև տարբեր երկրների գործադիր և օրենսդիր իշխանություններին՝ իրենց ծանր, ստեղծագործ, հեղափոխական փոփոխությունների միտված գործունեության մեջ:

Հատոր 2 ժողովածուի գիտական հոդվածների վերնագրերը, ամփոփագրերը, բանալի բառերը և գիտական նորույթներն ժողովածուում ամփոփված ու ներկայացված են առանձնացված ձևով՝ «Ժողովածուի գիտական նորույթները» խորագրի ներքո, երեք լեզուներով (հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն):

«Ժողովածուի գիտական նորույթները» խորագրի ներքո ամփոփված և ներկայացված են ժողովածուի երկու տասնյակ գիտական հոդվածների գիտական նորույթները, որոնք, ըստ էության, կազմում են ժողովածուի սերուցքը և կարևոր նշանակություն կունենան ինչպես գիտության, այնպես էլ տարբեր երկրների տնտեսությունների հետագա զարգացման համար: Ժողովածուն ունի ստորև բերվող առանձնահատկությունները.

Առաջին՝ այն ունի բացառիկ կիրառական նշանակություն և արդիական առաջարկությունների միտվածություն, որոնք գործարկելի կարող են լինել տարբեր երկրների տնտեսությունների տարբեր ոլորտներում: Այդ կիրա-

ռական առաջարկությունները ժողովածուում ամփոփված և ներկայացված են «Տնտեսությունների արագատեմպ զարգացման բանալիները» խորագրի ներքո՝ երեք լեզուներով՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ինչը հնարավորություն է տալիս ժողովածուի մասին պատկերացում կազմելու նաև ռուսալեզու և անգլիալեզու ընթերցողներին:

Երկրորդ՝ ժողովածուի ինչպես գիտական նորությունները, այնպես էլ կիրառական առաջարկությունները գիտական ուղեցույց կհանդիսանան ոչ միայն իշխանությունների օրենսդիր և գործադիր մարմինների, այլև գիտությամբ զբաղվելու ցանկություն ունեցողների (գիտաշխատողներ, ասպիրանտներ) և բուհերի դասախոսական անձնակազմի համար:

Երրորդ՝ ժողովածուում հոդվածների ինչպես գիտական նորությունները, այնպես էլ կիրառական առաջարկությունները ներկայացված են գիտահանրամատչելի լեզվով, որպեսզի դրանք հասկանալի ու ընկալելի լինեն նաև շարքային քաղաքացիների համար և համահունչ լինեն նրանց հոգուն ու մտքին և դառնան նրանց սեփականությունը բոլոր իմաստուն խոսքերի պես:

Եվ, եթե մեջբերենք գրքերից մեկում քնարական ոճով կատարված՝ համեմատությունը, ապա «ինչպես մեղուներն են ծաղիկներից նեկտարը՝ մեղրը հավաքում», այնպես էլ այս կիրառական առաջարկությունների հեղինակներն են տարբեր պետությունների տնտեսվարման առաջավոր փորձը գրքերից, գիտական հոդվածներից ու կայքերից հավաքել, լրամշակել և կիրառական առաջարկություններ են կատարել:

Այդ կիրառական առաջարկությունները երկրներում օրենսդիր և գործադիր մարմիններին հնարավորություն կտան՝

- 1) տեսնելու տնտեսության տարբեր ոլորտների թերություններն ու բացթողումները և վերացնելու դրանք,
- 2) համակարգային լուծում տալու տնտեսությունում առաջացած հիմնախնդիրներին՝ օգտվելով տարբեր պետությունների տնտեսությունների տարբեր ոլորտներում կուտակված տնտեսվարման համաշխարհային առաջավոր փորձից:

Որպես վերջաբան արձանագրենք, որ ինստիտուտը ծրագրում է 2022 թվականի առաջին կիսամյակում կազմակերպել և անցկացնել գիտական նստաշրջան, որի խորագիրն է «Տնտեսական հրաշքները և նորոգությունները աշխարհում». գործարկման ուղիները Հայաստանում»:

Տնտեսական նորոգություններ իրականացրած երկու տասնյակ պետությունները ժողովածուում խմբավորել են հերթականությամբ՝ ստորև բերված երեք խոշորացված խմբերում.

1. Եվրոպական տարածաշրջանի երկրներ

1.1. Ավստրիա

1.2. Չեխիա

- 1.3. Շվեդիա
- 1.4. Պորտուգալիա
- 1.5. Կիպրոս
- 1.6. Հունաստան
- 1.7. Շվեյցարիա
- 1.8. Ֆրանսիա
- 1.9. Ռումինիա
- 1.10. Նորվեգիա

2. Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի երկրներ

- 2.1. Թայվան
- 2.2. Իրան
- 2.3. Ֆիլիպիններ

3. Ամերիկյան և այլ տարածաշրջանների երկրներ

- 3.1. Բրազիլիա
- 3.2. Արգենտինա
- 3.3. Կանադա
- 3.4. Ավստրալիա
- 3.5. Քաթար
- 3.6. Ռուանդա

Ժողովածուի վերջում տեղադրված է 2 հավելված՝ ստորև բերված բովանդակությամբ.

Հավելված 1

«Տնտեսական նորոգություններ» ուսումնասիրող գիտաշխատողները և հետազոտվող երկրները

Հավելված 2

Մեր հեղինակները

СЛОВО ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Уважаемый читатель, на Ваш суд представляется очередной сборник научных статей под названием “Современные проблемы социально-экономического развития Республики Армения”, который переименован в “Экономические инновации: пути применения в Армении” (“Современные проблемы социально-экономического развития Республики Армения, том 2”).

Этот номер сборника “Экономические чудеса”: пути применения в Армении” (“Современные проблемы социально-экономического развития Республики Армения, том 1”) является логическим продолжением сборника научных статей и не случайно, что он озаглавлен в том 2.

Том 1 включает в себя передовой опыт двух десятков стран, которые совершили “экономические чудеса” в 20 веке, а том 2 охватывает передовой опыт двух десятков стран, которые провели “экономические реформы”, и позволяет читателю получить информацию о причинах, процессе и результатах реформ, которые произошли в разных странах за последние 70 лет и оказали значительное влияние на экономическую жизнь, не прибегая к помощи различных источников (электронным или печатным); руководящие принципы и инструменты, используемые в них, безусловно, могут быть полезны и поучительны не только для развития экономики Армении, но и для органов исполнительной и законодательной власти различных стран, в их творческой, революционной деятельности, ориентированной на изменения.

Названия научных статей тома 2, аннотации, ключевые слова, научные новшества обобщены и представлены отдельно под названием “Сборник научных новшеств”, которые в сборнике даны на трех языках (армянском, русском, английском).

В рубрике “Научные новшества сборника” обобщены и представлены научные новшества двух десятков научных статей сборника, которые по сути являются основой сборника и будут иметь важное значение для дальнейшего развития как науки, так и экономики. Сборник имеет нижеперечисленные особенности:

Во-первых сборник имеет исключительно практическое значение и тенденцию актуальных предложений, которые могут быть реализованы в различных секторах экономики разных стран. Эти практические предложения обобщены в сборнике и представлены под названием «Ключи к экономическому развитию ускоренными темпами» на трех языках (армянском, русском, английском), что позволяет составить представление о сборнике русскоязычным и англоязычным читателям.

Во-вторых как научные, так и практические рекомендации послужат ориентиром не только органам исполнительной и законодательной власти, но и

желающим заниматься наукой (ученые, соискатели, аспиранты) для профессорско-преподавательского состава вузов.

В-третьих: как научные статьи, так и практические предложения в сборнике представлены на общедоступном языке, понятном не только тем, кто отвечает за экономическую политику, но и рядовым гражданам; они созвучны их душам и разумам, они станут их собственностью, как и все мудрые пословицы.

И если мы процитируем лирическое сравнение в одной из книг, то подобно тому, как пчелы собирают нектар с цветов, так и исследователи института почерпнули из книг, статей и сайтов опыт новшеств и экономических чудес разных стран, внесли практические предложения по их внедрению.

Эти практические предложения позволят органам законодательной и исполнительной власти:

1. увидеть недостатки и упущения различных секторов экономики и устранить их,
2. системно решать проблемы, возникшие в экономике, используя накопленный в различных сферах наилучший мировой опыт.

В заключении отметим, что институт планирует в первой половине 2022 года организовать и провести научную сессию под названием “Экономические чудеса и реформы в мире: пути применения в Армении”.

Два десятка стран, осуществивших экономические реформы, сгруппированы в сборнике по трем укрупненным группам.

1. Страны европейского региона

- 1.1. Австрия
- 1.2. Чехия
- 1.3. Швеция
- 1.4. Португалия
- 1.5. Кипр
- 1.6. Греция
- 1.7. Швейцария
- 1.8. Франция
- 1.9. Румыния
- 1.10. Норвегия

2. Страны Азиатско-Тихоокеанского региона

- 2.1. Тайвань
- 2.2. Иран
- 2.3. Филиппины

3. Страны Америки и других регионов

- 3.1. Бразилия
- 3.2. Аргентина

3.3. Канада

3.4. Австралия

3.5. Катар

3.6. Руанда

В конце сборника есть 2 приложения следующего содержания:

Приложение 1

Научные сотрудники, изучающие экономические реформы и исследуемые страны

Приложение 2

Наши авторы

THE WORD OF EDITOR IN CHIEF

Dear reader, another issue of “The Contemporary Issues of Socioeconomic Development in the Republic of Armenia” journal entitled “Economic repairs:” ways of Launching in Armenia” has been presented to your court (“The Contemporary Issues of Socioeconomic Development in the Republic of Armenia”, Vol. 2).

This issue is also the logical continuation of “Economic miracles:” ways of Launching in Armenia” (“The Contemporary Issues of Socioeconomic Development in the Republic of Armenia”, Vol. 1) journal and it is no coincidence that it is entitled volume 2.

Volume 1 includes the best practices of more than two dozen states implemented “economic miracles” in the 20th century, volume 2 includes the best practices of two dozen states implemented “economic repairs”. This will enable readers to get information about the reasons, the process, and the results of repairs and radical reforms carried out in different countries over the past 70 years that have had a significant impact on economic life without referring to various (electronic or printed) sources. The fundamental ways and tools applied in them can undoubtedly be useful and instructive not only for economic development of Armenia, but also for the executive and legislative authorities of other countries in their hard, creative, revolutionary activities.

The titles of scientific articles, abstracts, keywords and scientific novelties of Vol. 2 are summarized and presented separately entitled “Journal’s scientific novelties” and are presented in three languages (Armenian, Russian, English).

The scientific novelties of two dozen articles are summarized and presented under the heading “Journal’s scientific novelties”. In fact, they are the cream of the journal and will be important both for science and for the further development of the economies of different countries. The journal has the below features:

First, it has an exceptional applied value and a tendency to relevant proposals, that can be applicable in various sectors of economy. The applied proposals are summarized and presented in “Keys to the economies’ rapid development”, in three languages- Armenian, Russian, English, which makes it possible for Russian-speaking and English-speaking readers to get an idea about the journal as well.

Second, both scientific novelties and the applied proposals will become a scientific guide not only not only for legislative and executive authorities but also for those who want to pursue science (researchers, postgraduates, applicants) and for the universities’ teaching staff.

Tirth, both scientific novelties and the applied proposals of the journal are presented in a popular scientific language that are clear for ordinary citizens, and they are in tune with their spirit and mind and will become their property like all wise words.

And to quote a comparison made in a lyrical style in one of the books, “just like bees collect nectar from flowers”, so the authors of these applied proposals collected the experience of different countries from books, articles, and websites, and made proposals.

That applied proposals will give an opportunity to legislative and executive authorities of countries to

- 1) see the shortcomings and omissions in this area and eliminate them,
- 2) give systematic solutions to the problems that have arisen in the economy, using the best international experience accumulated in these areas.

In conclusion, we should state that the Institute plans to organize and carry out a scientific session in the first half of 2022, the title of which is “Economic miracles and repairs in the world”. Ways of launching in Armenia””.

Two dozen states that have carried out economic repairs were grouped in the journal alternately in the three enlarged groups below:

1. Countries of the European region

- 1.1. Austria
- 1.2. Czech Republic
- 1.3. Sweden
- 1.4. Portugal
- 1.5. Cyprus
- 1.6. Greece
- 1.7. Switzerland
- 1.8. France
- 1.9. Romania
- 1.10. Norway

2. Countries of the Asia-Pacific region

- 2.1. Taiwan
- 2.2. Iran
- 2.3. Philippines

3. Countries of the American and other regions

- 3.1. Brazil
- 3.2. Argentina
- 3.3. Canada
- 3.4. Australia
- 3.5. Qatar
- 3.6. Rwanda

There are 2 appendices with the following content at the end of the conference materials,

Appendix 1

Researchers studying “economic repairs”, and the countries under the study

Appendix 2

Our authors

ԳԻՏԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՎԻԿՏՈՐ ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ
ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
31.08.2021-30.09.2021

Ներածություն

Գիտության ու տեխնիկայի սրընթաց զարգացումը, համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղի ունեցող տեղաշարժերը բնականաբար իրենց արտացոլումն են գտնում լեզվում: Լեզուն շարունակ հարստանում է նոր բառերով, որոնք դառնում են նոր իրողությունների, հասկացությունների, հարաբերությունների, առարկաների առկայությունը արձանագրող միջոցներ: Հետևում է, որ որևէ ոլորտին առնչվող բառապաշարի, մասնավորապես՝ տերմինային համակարգի հետազոտությունը վերաբերում է ոչ միայն լեզվական, այլ նաև տվյալ ոլորտի իրողություններին:

Համաշխարհային տնտեսության վերընթաց զարգացումը և դրան ուղեկցող բառաստեղծման բուռն գործընթացը հայ իրականության մեջ իրենց արտացոլումներն ունեցան հատկապես տնտեսակարգի փոփոխությունից և անկախության ձեռքբերումից հետո: Տնտեսական հարաբերությունների ազատականացումը, նոր տնտեսական հարաբերությունների և տնտեսվարման նոր համակարգի ձևավորումը, աշխարհի զարգացած տնտեսահամակարգերի հետ ազատ շփումն ու գործակցությունը անհրաժեշտաբար սկիզբ դրեցին համաշխարհային տնտեսության հետ հայաստանյան իրողությունների համապատասխանեցման գործընթացի, նորովի իր աշխատանքները ծավալեց նաև հայ տնտեսագիտական միտքը¹, միաժամանակ հայերենի բառապաշարում ի հայտ եկան տնտեսությանը վերաբերող բազում նոր անվանումներ, տերմիններ: Հասկանալի է՝ տնտեսական ոլորտի տեղաշարժերը մեծապես նպաստում են լեզվի բառապաշարի համալրմանը, բայց և բառապաշարի նոր իրողությունները անհրաժեշտ ու կարևոր միջոց են տնտեսագիտական հետազոտությունների, մշակումների և ծրագրերի իրականացման համար:

¹ Տե՛ս Տնտեսագիտության տեսություն (ուս. ձեռնարկ), խմբ.՝ Գ.Կիրակոսյանի, Ի.Խլղաթյանի, Ե., «Տնտեսագետ», 2009, 752 էջ. Ավետիսյան Ս., Թովմասյան Ռ., Տնտեսագիտության տեսություն, Ե., «Նահապետ», 2010, 324 էջ. Խաչատրյան Գ., Տնտեսագիտության տեսություն (ուս. ձեռնարկ), Ե., հեղ. հրատ., 2007, 631 էջ. Մարկոսյան Ա., Տնտեսագիտություն բոլորի համար, Ե., «Տիգրան Մեծ», 2006, 460 էջ:

Հայ իրականության մեջ տնտեսության վերափոխման գործընթացները վերաբերում են 20-րդ դարավերջին և 21-րդ դարասկզբին, և պատահական չէ, որ այս շրջանում հրապարակ են իջնում ընդհանուր և մասնագիտական բնույթի բառարաններ, որոնք տնտեսագիտական ոլորտի բառապաշարով ներկայացնում են նաև տնտեսության ու տնտեսագիտության մեջ տեղի ունեցած տեղաշարժերն ու առկա վիճակը: Իհարկե, ավելի վաղ ևս հրապարակվել են նմանատիպ բառարաններ¹, անդրադարձ է եղել ժամանակակից տնտեսագիտական տերմինաբանության վրա ազդող գործոններին², սակայն հայերենի տնտեսագիտության տերմինաբանությունը, որքան մեզ հայտնի է, հանգամանալի լեզվաբանական վերլուծության չի ենթարկվել: Այս աշխատանքում մեր նպատակն է՝ դիտարկել տնտեսությանն ու տնտեսագիտությանը վերաբերող տերմինաբանության յուրահատկությունները³, նորակազմ տերմինների քննությամբ⁴ երևան հանել ոլորտի զարգացման հիմնական միտումները, ինչպես նաև արձանագրել նորակազմությունների լեզվական առանձնահատկությունները:

Մի քանի դիտարկում տնտեսագիտության տերմինաբանության վերաբերյալ

Տնտեսագիտական տերմինաբանությունը աչքի է ընկնում լայնածավալ ընդգրկմամբ, բառաշերտերի բազմազանությամբ, փոփոխությունների ու տեղաշարժերի մեծ արագությամբ: Կարելի է տնտեսությանն ու տնտեսագիտությանը վերաբերող բառապաշարում պայմանականորեն առանձնացնել մասնագիտական, տնտեսագիտության տարբեր ոլորտներն ընդգրկող տերմինային բառապաշար և տնտեսագիտության անվանակարգը ներկայացնող բառաշերտ: Իհարկե, տնտեսագիտության ոլորտում մեծ գործածականություն ունեն նաև տնտեսության տարբեր ճյուղերին վերաբերող բառերը, որոնք սովորաբար համագործածական բնույթ ունեն և հասկանալի ու կիրառելի են շատերի համար:

¹ Ավդալբեկյան Թ., Ռուս-հայերեն տնտեսագիտական տերմինների բառարան, Ե., «Հայաստան», 1964, 586 էջ:

² Տե՛ս Арутюнян Ш., Акопян Л., Факторы, влияющие на формирование современной экономической терминологии, Տնտեսության և հասարակության զարգացում. 21-րդ դարի մարտահրավերներ և հնարավորություններ, ՀՊՏՀ 27-րդ գիտաժողով, Ե., «Տնտեսագետ», 2018, էջ 508-512:

³ Դիտարկումները կատարում ենք Գ. Կիրակոսյանի, Հ. Ղուշյանի, Ի. Տիգրանյանի «Տնտեսագիտական բացատրական բառարան» (Ե., «Տնտեսագետ», 1999, 494 էջ) և Ա. Բայադյանի «Տնտեսագիտական բառարան» (Ե., «Գիտություն», 2014, 528 էջ) աշխատությունների ընձեռած նյութի շրջանակներում:

⁴ Նյութը քաղել ենք Փ. Մեյթիխանյանի «Նոր բառերի բացատրական բառարան (3000 բառ)» (Ե., «Փյունիկ», 1996, 208 էջ), Ս. Էլոյանի «Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան» (Ե., «Նաիրի», 2002, 492 էջ) աշխատանքներից, ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի հրատարակած «Նոր բառեր» շարքի Ա,Բ,Գ,Դ պրակներից (Ա պրակ, Ե., «Գիտություն», 2015, 196 էջ, Բ պրակ, Ե., «Ասողիկ», 2016, 184 էջ, Գ պրակ, Ե., «Ասողիկ», 2017, 143 էջ, Դ պրակ, Ե., «Ասողիկ», 2018, 132 էջ):

Մասնագիտական կամ տնտեսագիտական տերմինները հասկացությունների անվանումներ են, որոնք սովորաբար գործածվում են գիտական հետազոտություններում, տնտեսական գործունեության գիտական վերլուծություններում, կառավարման համակարգում, տնտեսական ցուցանիշների գնահատումներում, ֆինանսավարկային, հաշվապահական, հարկային, առևտրային և այլ գործողություններում: Նկատելի է, որ սրանցում մեծ թիվ են կազմում կայուն բառակապակցությունները (*արդյունավետ շուկաների տեսություն, արտադրության ծախսերի ընդհանուր ինդեքս, բազմակի կոռեկցիայի գործակից, բացարձակ հավելած, Գրեշեմի օրենք, զույգային ռեգրեսիա, լներիջի գործակիցներ, Կոուսի թեորեմ, համախառն ավելացված արժեք, Հերֆինդալի ինդեքս* և այլն): Այս բառաշերտում կարելի է առանձնացնել տերմինաբանական մանրահամակարգեր, որոնք խմբավորում են տերմիններ ըստ ֆինանսական, բանկային ու առևտրային գործունեության տեսակների (*հաշվապահական հաշվառում, աժուր, ալիենացիա, ակվիզիցիա, ակտիվների կոնվերսիա, գործառնական գործունեություն, հարկում, ենթավարձակալություն*), միջոցների ու գործիքակազմի (*ալոնժ, արտոնագիր, բաժնեթուղթ, ոչ նյութական ակտիվներ, անժամկետ արտոնյալ բաժնետոմս, անուտետ, առաջարկի գրաֆիկ, բանկային ավանդ, ավելցուկային պահուստներ, դեբետային քարտ, ինժինիրինգ*), կարգավորումների (*աճուրդի կանոններ, առևտրական դատարան, ավտոմատ կայունարարներ, արգելիչ կարգադրություն, արտաքին առևտրի կարգավորում, արտոնագրային օրենքներ, գների պետական կարգավորում, ռեսուրսների ներգրավման և տեղաբաշխման կառավարում*), գործընթացների (*ազգայնացում, աշխատուժի միգրացիա, արժույթային դեմպինգ, արժույթային կուրսի իջեցում, արտադրության ինֆլյացիոն անկում, լճացում*) և այլն: Վերջին հաշվով, սրանք ընդհանուր բնույթի և ողջ տնտեսական համակարգին վերաբերող տերմիններ են, որ առնչվում են տնտեսական քաղաքականությանը, ֆինանսավարկային ու հարկային համակարգերին, հաշվապահական հաշվառմանը, առևտրային գործարքներին, տնտեսագիտական հիմնական ուսմունքներին և այլն¹: Նկատենք, որ այս կարգի միավորները սովորաբար լայն հանրությանը հասկանալի չեն և ըստ անհրաժեշտության՝ կարիք ունեն բացատրության, սակայն որոշ դեպքերում տերմինները ոչ միայն հասկանալի են, այլ նաև, կարելի է ասել, դարձել են համագործածական բառեր, որովհետև դրանցով անվանվող իրողությունները լայն տարածում ունեն հասարակության մեջ: Նման միավորներից են՝ *աշխատուժ, աճուրդ, գրավ, սպառողական վարկ,*

¹ Sté u նաև Бернар и Колли, Толковый экономический и финансовый словарь (французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология), т. 1, М., "Международные отношения", 1997, с. 5, Տնտեսագիտության տեսություն (ուսումնական ձեռնարկ), խմբ. Գ. Կիրակոսյանի, Բ. Խլդարյանի, Ե., «Տնտեսագետ», 2009, էջ 36-37, A. Zatikyan, Economics in English, Yerevan State University Press, 2007, p. 4:

ներդրում, արտահանում, մաքսատուրք, եկամտահարկ, մեծածախ առևտուր, բանկային քարտ, անշարժ գույք և այլն: Հաճախ էլ համագործածական բառերն ու արտահայտություններն են դառնում տնտեսագիտության տերմիններ, ինչպես՝ *առաքում, բարոյական ներգործություն, բացարձակ առավելություն, գաղտնի համաձայնություն, եկամուտ, ընդարձակում, լճացում, լուր համաձայնություն, ճգնաժամ*¹ և այլն:

Բավականին ընդգրկուն է տնտեսագիտական տերմինաբանության անվանակարգը: Այս շերտը կազմում են տնտեսական գործառույթ ունեցող առանձին հաստատությունների անվանումները (*Աշխատանքի միջազգային կազմակերպություն, Ասիական դոլարների շուկա, Ավանդների ապահովագրության ֆեդերալ միություն, Արաբական արժույթային հիմնադրամ, Եվրոպական արժույթային համակարգ* և այլն), տնտեսական հաստատությունների տեսակների անվանումները (*առևտրական ներկայացուցչություն, առևտրի պալատ, ավանդային կազմակերպություն, արժեթղթեր թողարկող հաստատություն* և այլն), տնտեսական գործունեության որևէ իրողության տեսակների անվանումները (օրինակ՝ *ակտիվների շրջանառության վարկ, առանց հետևանքի վարկ, առևտրային վարկ, անձնական վարկ, անուղղակի վարկ, երաշխիքային վարկ, հիփոթեկային վարկ, հոժարագրային վարկ* և այլն), տնտեսական հարաբերությունների մասնակիցների անվանումները (*ավանդատեր, արխիվարիուս, բաժնետեր, բրոկեր, գանձապետ, հարկաբյուջետային գործակալ, գործարար, դիլեր, ձեռնարկատեր, մագնատ, սպառող* և այլն) և այս կարգի բազում անվանումներ: Նկատելի է, որ տնտեսագիտության անվանակարգում ևս գերակշռում են կայուն բառակապակցությունները, հատկապես՝ որոշիչ-որոշյալ, հատկացուցիչ-հատկացյալ կաղապարներով:

Տնտեսագիտության տերմինահամակարգին են վերաբերում նաև տնտեսության օբյեկտների և սուբյեկտների, ճյուղային կամ ոլորտային իրողությունների, հարաբերությունների, գործողությունների անվանումները: Նկատի ունենք այնպիսի բառեր ու կապակցություններ, ինչպիսիք են, օրինակ, *լայն սպառման ապրանքներ, գնորդ, վաճառող, թեթև արդյունաբերություն, մեքենաշինություն, արտադրամաս, գարնանացան, ձկնաբուծություն, կաթնարտադրություն, վարելահող, գյուղգործիքներ, ճանապարհաշինարար, շինմոնտաժային աշխատանքներ, կառուցապատում, փայտավերամշակում, վառելիքաւներգետիկ պաշարներ, երկաթուղային բեռնափոխադրումներ, արտադրական հզորություն* և այլն: Այս շերտի բառերը, որքան էլ վերաբերեն տնտեսության առանձին ճյուղի կամ ոլորտի, ունեն համագործածական բնույթ և հիմնականում հասկանալի են լեզվակիրներին, որովհետև անվանում են կոնկրետ ու հանրաձանոթ իրողություններ:

¹ Այս կարգի բառերի տերմինային իմաստները տե՛ս ըստ Գ. Կիրակոսյանի, Հ. Ղուշյանի, Ի. Տիգրանյանի «Տնտեսագիտական բացատրական բառարանի»:

Բհարկե, տնտեսագիտությունը չի կարող մեկուսի դրսևորվել որևէ երկրում՝ առանց հաղորդակցվելու գիտության միջազգային զարգացումների հետ: Ավելին, տնտեսագիտության ուսումնասիրության առարկան չի կարող սահմանափակվել մեկ երկրի տնտեսական համակարգով. համաշխարհայնացման գործընթացները վաղուց վերացրել են անջրպետներն ու խոչընդոտները, և աշխարհի զարգացած տնտեսական համակարգերն ու տնտեսությունները իրենց բնական ու անհրաժեշտ ազդեցությունն են թողնում նոր զարգացող կամ թույլ զարգացած համակարգերի վրա: Այդ ամենը արտահայտվում է նաև տերմինաբանության մեջ: Հայ իրականության մեջ տնտեսագիտության միջազգային հասկացությունները իրենց բառային արտահայտությունը ստացել ու ստանում են կա՛մ պատճենմամբ, կա՛մ փոխառություններով, կա՛մ նոր բառերի կազմությամբ: Այլ լեզուներից կատարված պատճենումներ են, օրինակ, հետևյալները՝ *անտարբերության հավաքածու* (indifference set, набор безразличия), *համակցված ապահովագրություն* (combined insurance, комбинированное страхование), *առաձգականության գործակից* (elasticity coefficient, коэффициент эластичности), *գների հովանոց* (price umbrella, зонтик цен), *համաապահովագրություն* (co-insurance, сострахование) և այլն: Քիչ չեն նաև կիսապատճենումները (*բենեֆիսավար, ապաբոնդավորված բեռ, դելիկտաունակություն, ինտրաձեռնարկատիրություն, մակրոտնտեսական, միկրոմիջավայր, տեսատեքս, քվազիփոդ* և այլն): Շատ մեծ քանակություն են կազմում տնտեսագիտության ոլորտի փոխառյալ բառերը: «Տնտեսագիտական բացատրական բառարանի» պատահաբար ընտրված 20 էջերում¹ մենք արձանագրել ենք շուրջ հինգ տասնյակ փոխառյալ բառեր (*կասկո, կարատ, կարտել, կարգո, կոպիցիա, կոմիսիոներ, կոդիցիլ, կոմիտե, կոմյունիկե, կոմպրադոր, կոնզլոմերատ, կոնդիցիա, կոնկորդատ, կոնսիգնացիա, կոնսորցիում, կոնսյումերիզմ, կոնսլինյոր, կոնսերվիա* և այլն): Այդ նույն էջերում շուրջ վեց տասնյակ տերմիններ իրենց կազմում ունեն փոխառյալ բաղադրիչ կամ բաղադրիչներ (*ռիսկային կապիտալ, կառավարական տրանսֆերտային վճարումներ, կատարյալ մրցակցային ֆիրմա, կոլեկտիվ ձայն, կոմիսիոն վճար, տենդերային կոմիտե, կոնտինգենտավորում, կրոսսավորում* և այլն): Ինչևէ, համաշխարհային տնտեսության և տնտեսագիտության զարգացումները մեծ ծավալ ու թափ ունեն, և հաճախ դժվար է լինում թարգմանությամբ ժամանակին ու ճշգրիտ ձևավորել հայերեն համարժեք տերմիններ: Արդյունքում՝ տնտեսագիտական բառապաշարը համալրվում է նաև հայերենի հնչյունական օրենքներին հակասող կազմություններով, երբեմն հայերենի տեսանկյունից անբարեհունչ բառամիավորներով (*բրեյնստորմինգ, դելիկտ, դեզինտերմեդիացիա, դիսկաունտեր, դուոպսոնիա, էկաուտինգ, թայմոայթ, ռանտյե, սեքյուրիտիզացում, սկվիզ, սվիտչ, վորկֆեր,*

¹ Տե՛ս Կիրակոսյան Գ., Ղուշյան Հ., Տիգրանյան Բ., «Տնտեսագիտական բացատրական բառարան», էջ 200-220:

քլեյմս, ֆլոատ և այլն): Ընդ որում՝ սրանցից առանձին միավորներ կարող են լայն գործածականություն ձեռք բերել (*առուղիտ, վաուչեր, ինֆլյացիա, կոռուպցիոնիզմ, դյուլմ* և այլն):

Որքան էլ մեծ է օտար տերմինները գործածելու գայթակղությունը, հայերենը հնարավորություն ունի իր բառակազմական միջոցներով ձևավորելու անհրաժեշտ գիտաբառեր, շարունակ հարստացնելու տնտեսագիտական տերմինաբանությունը: Նման կազմություններից են՝ *գանձապետարան, գործադուլ, գործակալ, գրավատուն, դրամագրկում, համատիրություն, համընդհանրացում, հայտարարագիր, ձեռնարկատեր, մաքսատուն, նախահաշիվ, շահարածին, շահույթ, փոխհատուցում, փորձագետ* և այլն: Այս խմբում ևս կարող են հանդիպել երկարաշունչ միավորներ, ինչպես՝ *բողոքապահանջ, գանձակուտակում, մենաշնորհագրկում, նմուշատեսականի, վնասապահանջ, ասպարբերաշրջանային* և այլն: Տեղին է հիշել Հովհ. Թումանյանի միտքը նման կազմությունների մասին. «Անճիշտ կամ անշնորհք թարգմանություններն ավելի շատ են վնասում լեզուն, քան ուղղակի փոխառությունը»¹:

Բոլոր դեպքերում, լեզվում ընթանում են բառապաշարի հարստացման բնական գործընթացներ՝ բնիկ ու օտար, գործածական ու պակաս գործածական միավորների միջև մրցակցությամբ ու ընտրությամբ: Այդ իրողությանն են վերաբերում նաև զուգահեռ կազմությունները (էլաստիկության գործակից – առաձգականության գործակից, էմիտենտ – արժեթղթեր թողարկող հաստատություն, ստագֆլյացիա – արտադրության ինֆլյացիոն անկում, սահմանափակ բաժնետոմսեր – ձայն չունեցող բաժնետոմսեր), ինչպես նաև ուղղագրական տարբերակները (բրոքեր – բրոկեր, հիփոթեք – հիպոթեկ, մարկեթինգ – մարքեթինգ, մոնիտորինգ – մոնիթորինգ, սվոպ – սվոփ, տրանսվեր – տրանսվերտ և այլն):

Պետք է արձանագրել, որ համաշխարհայնացման գործընթացները ավելի մեծ թափ են հաղորդել տնտեսական կապերի ձևավորմանն ու ամրապնդմանը, տնտեսագիտական մտքի զարգացումը առաջ է բերում բազմաթիվ նոր տերմինների ստեղծման, նորանոր փոխառությունների գործածության անհրաժեշտություն, բայց և «Օտար բառերի ու տերմինների թարգմանությունը, անհարկի օտարաբանությունների դեմ պայքարելը յուրաքանչյուր լեզվի բառակազմական ու տերմինաշինության ներքին օրինաչափություններից բխող կանոն է, լեզվի, որպես մտածողության ազգային ձևի, փիլիսոփայական դրույթից, լեզվի հասկանալիության անհրաժեշտությունից բխող կանոն»²: Փաստորեն, առկա է յուրատեսակ «պայքար» երկու իրողությունների միջև. մի կողմից՝ հայրենական տնտեսագիտությունը ձգտում է համաշխարհային գործընթացներին համաքայլ զարգանալ՝ զուգահեռաբար ջանալով արագ հաղթահարել լեզվական խնդիրները և հաճախ չխորշելով օտար բառերից ու

¹ Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Ե., 1951, էջ 375:

² Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., «9-րդ հրաշալիք», 2006, էջ 17:

արտահայտություններից, մյուս կողմից՝ հայոց լեզուն, կատարելով անհրաժեշտ փոխառություններ, միաժամանակ ձգտում է թույլ չտալ օտար բառերի անկառավարելի ներհոսք՝ սեփական միջոցներով կերտելով նոր բառամիավորներ:

Տնտեսագիտության ոլորտի նորաբանությունների մասին

Եթե տնտեսության ու դրա մասին գիտության մեջ տեղի ունեցող տեղաշարժերն ու զարգացումները արձանագրվում են գիտական վերլուծություններում, վիճակագրական ցուցանիշներում, տարբեր կարգի հաշվարկներում ու տեղեկություններում, ապա այդ ոլորտներին վերաբերող բառապաշարի զարգացումները կարելի է տեսնել բառարաններում, հասկապես՝ նորաբանությունների բառարաններում: Հայ իրականության մեջ դեռևս չունենք տնտեսագիտության ոլորտի՝ վերջին տիպի բառարաններ, ուստի դիտարկումներ կարող ենք կատարել ընդհանուր բնույթի նորաբանությունների բառարաններում: Իհարկե, սրանցում տնտեսագիտության մասնագիտական տերմիններ ավելի քիչ են հանդիպում, որովհետև բառարանագիրները իրենց առջև նպատակ չեն դնում հանգամանորեն հետազոտել մասնագիտական գրականություն¹, սակայն զգալի քանակություն են կազմում տնտեսությանն առնչվող բառերը, որոնք կարող են վկայել այս կամ այն ուղղությամբ տեղի ունեցող զարգացումների մասին: Մյուս կողմից՝ նման նորաբանությունների ծագումնաբանական, բառակազմական յուրահատկությունները կարող են պատկերացում տալ տնտեսագիտության տերմինաբանության զարգացման միտումների մասին:

Եվ այսպես, նորաբանությունները արձանագրում են տնտեսության բեկումնային զարգացումներ ու նոր տիպի հարաբերություններ (*ազատականացնել, ամերիկաֆիկացում, աշխարհատնտեսություն, եվրապարտատոմս, եվրաշուկա, շուկայագետ, շուկայական հարաբերություններ, շուկայացում, շուկայավարում, սեփականաշնորհել* և այլն), մասնավոր կարգի տնտեսական գործընթացներ (*ապաստաճ, բաժնետիրացում, գերարժեգրկում, ենթավարկավորում, գնաճ, վարկօգտագործում, վաուչերացում*), տնտեսական գործունեության նոր տեսակների ու ոլորտների զարգացում (*բիզնես-պլան, ձեռնարկչատիրություն, կրիպտոարժույթ, կրիպտոբորսա, հեռուստաարտադրանք, հեռուստաբորսա, հեռուստամագնատ, շոու-բիզնես, սեքս-բիզնես, տեսաբիզնես, արևաջերմակայան, հելիոհամակարգ, մեդիաշուկա, մեդիասպառող, ջայլամաբուծություն, շինշիլաբուծություն*), նոր իրողությունների, հաստատությունների ձևավորում (*ապրանքաբորսա, վարկագիծ, ավտոգազայցակայան, գծատեր, էկոգուդ, հողմաէլեկտրակայան, համարտադրություն*) և այլն: Բառերը վկայում են նաև ավանդական ճյուղերում տեղի ունեցող գործընթացների մասին: Այսպես, առևտրի ոլորտի մեծ աշխուժությունն են

¹ Տե՛ս Էլոյան Ս., Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան, Ե., «Նաիրի», 2002, էջ 6-7:

փաստում բազմաթիվ նոր բառեր (*առևտրագնում, առևտրակարգ, առևտրաբանկ, առևտրագեղչ, առևտրամիջնորդ, առևտրապայման, վաճառացանց, վաճառագեղչ, վաճառաթուղթ, վաճառախայծ, վաճառահարկ, վաճառաձյուղ, վաճառանորույթ, վաճառավարձ, վաճառափեղկ*), բավականին բազմազան են ավտոմեքենաների հետ կապված գործունեության դրսևորումները (*ավտոբիզնես, ավտոգազալիցքավորում, ավտոընկերություն, ավտոգրանցում, ավտոկայանավայր, ավտոփոխառություն, ավտոմաքսագերծում, ավտոներկրող, ավտոներմուծող, ավտոշուկա, ավտոսերվիս, ավտոսպասարկում, ավտոփարկ*), շատ կարևոր է վառելիքաէներգետիկ պաշարների դերը (*բենզաբիզնես, բենզալցակայան, գազարդյունահանում, գազամատակարար, էներգակիր, էներգապաշար, էներգատեսուրս, էներգահամակարգ, հողմէներգետիկա, նավթագազահոր, նավթարնկերություն, նավթալցարկում, նավթախողովակաշար, նավթամուղ, վառելիքաուժանյութային*) և այլն: Նորաբանությունները արձանագրում են նաև ժամանակավոր, կարճաժամկետ իրողություններ (*սեղանիկային առևտուր, սեղանիկավար, սեղանիկատեր, վաճառասեղանիկ*), մերժելի երևույթներ (*թմրասինդիկատ, թմրաբիզնես, թմրաթրաֆիք, թմրակարտել, թմրադիլեր, թմրաշրջանառություն, թմրավաճառ, նարկոբիզնես*) և այլն:

Տնտեսագիտության ոլորտի նորաբանությունների մեջ ևս շատ են փոխառությունները (*ավտոբիզնեսմեն, աուկցիոն, բարտեր, բիզնես-պլան, դեբետոր, ինժինիրինգ, մարժա, տրանշ, ֆիսկալ*), պատճենումներն ու կիսապատճենումները (*ապրանքադիրքորոշում, առևտրամիավոր, ապրանքաբորսային, էներգահամակարգ*), օտար բաղադրիչներով հայերեն կազմությունները (*աուդիտորական, ենթասակցիզային, լիզինգային, հակադեմպինգային, հեղջինգացում*): Սեփական միջոցներով նոր տերմինների ձևավորման դեպքում գործում են հայերենի ածանցման և բառաբարդման օրինաչափությունները (*անթափոն, ապաստաճ, գերարժեզրկում, հակամրցակցային, ապրանքանի, ստացույթ, արևաջերմակայան, հացարտադրություն, շահույթադրույք, ուժանյութ, գծատեր, հաշվեգումար* և այլն):

Հետաքրքրական է, որ նորաբանությունների բառարաններում, ի տարբերություն տնտեսագիտական բառարանների, գերակշռում են մենաբառ տերմինները, նկատվում է միտում՝ բառակապակցությունները վերածելու համադրական բարդությունների, հաճախ էլ՝ հապավումների (*առևտրակարգ, ագրոկենսաբազմազանություն, ավիաբեռնափոխադրում, արտադրախմբաքանակ, ընդերքօգտագործում, հարկավճարում, սպասելավարձ, գյուղմթերք, ՀայՌուսգազարդ, ֆինվերահսկողություն, տուրարտադրանք*): Զգալի քանակություն են կազմում օտար ու հայերեն նույնիմաստ տերմինները (*ինվեստիցիա – ներդրում, կապիտալիզացիա – կապիտալիզացում – կապիտալականացում, ինֆրակառուցվածք – ենթակառուցվածք*), հայերեն զուգահեռ ձևերը (*հակամենաշնորհային – հակամենատիրական – հակամենաիշխանական, նավթախողովակաշար – նավթաշար, ջրաօգտագործող – ջրօգտա-*

գործող, արտարժույթ – տարարժույթ – տարադրամ), առկա հայերեն ակնհայտ հաջողված ձևերի դիմաց նոր կազմությունները (վկայված *աճուր-դասարահ* բառի առկայությամբ¹ արձանագրվել են նաև *աճուրդանոց*, *աճուր-դատուն* կազմությունները, *սակարան*-ի դիմաց՝ *սակարկարան*, *գովազդ*-ի դիմաց՝ *վաճառագովք*, *դյուրավաճառ*-ի դիմաց՝ *վաճառադյուր*, *թանկավա-ճառ*-ի դիմաց՝ *վաճառաթանկ*): Հանդիպում են նաև արևմտահայերեն կազմություններ (շվաքային տնտեսություն, քարյուղատար):

Ընդհանուր առմամբ՝ տնտեսագիտության տերմինաշինության ոլորտում նկատելի է որոշակի տարերայնություն: Հիշարժան է անցյալում Հայերենի բարձրագույն խորհրդի (ավելի վաղ՝ Տերմինաբանական կոմիտե) գործունեությունը, որը որոշումներ է ընդունել նաև տնտեսագիտական մի շարք հասկացությունների միօրինականացման և ճշգրտման մասին: Մասնավորապես՝ 1997 թ. գործածվող մի շարք ձևերի դիմաց Յու. Մուվարյանի առաջարկությամբ հաստատվել են նախընտրելի տարբերակներ (մուլտիպլիկատոր – *բազմարկիչ*. սուբսիդիա/սուբվենցիա – *լրահատկացում*, քվոտա – *բաժնեմաս*, *մասնորդ* և այլն)²: 2000 թ. ընդունված որոշմամբ՝ գործող մի շարք այլ ձևերի դիմաց նույնպես հաստատվել են նախընտրելի տարբերակներ (բիզնեսմեն/գործարար – *գործարար*. բորսա/բիրժա/սակարան – *սակարան*. դեֆիցիտ – *պակասուրդ* և այլն)³: Այս կարգի կարգավորումները, կարծում ենք, անհրաժեշտություն են գիտական տերմինաբանության զարգացման, հայոց լեզվի հարստացման, գիտության տարբեր ոլորտների անխաթար գործունեության համար:

Եզրակացություններ և առաջարկություններ

Տնտեսագիտական նոր տերմիններով հայերենի բառապաշարի համալրումը անհրաժեշտ է ինչպես նոր իրողությունները անվանելու, այնպես էլ գիտական վերլուծությունների, տնտեսության կառավարման և տնտեսավարության առումներով: Նորահայտ տերմինները վկայում են նաև տնտեսության մեջ տեղի ունեցող տեղաշարժերի, առանձին ճյուղերի ակտիվության մասին: Նոր տերմիններ հանդես են գալիս հայոց լեզվի բառաստեղծման ավանդույթների և եղանակների համաձայն, նաև փոխառությունների և պատճենման միջոցով: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ տնտեսագիտության ոլորտում տեղի է ունենում բառակապակցական միավորների դիմաց համադրական բարդությունների, ածանցավոր կազմությունների ստեղծում: Նկատելի է, որ փոխառյալ տնտեսագիտական տերմինները զգալի գործածականություն ունեն, մինչդեռ շատ դեպքերում դրանց դիմաց առաջարկվել են հայերեն կազմություններ: Ոլորտի տերմինագործածությունը աչքի է ընկնում որոշակի

¹ Տե՛ս Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., «Հայաստան», 1976, Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., Ե., 1972:

² Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., 2006, էջ 254:

³ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 253:

տարերայնությամբ, հաշվի չեն առնվում տերմինաշինության համար կարևորություն ունեցող մի շարք պահանջներ (տերմինային համակարգում հոմանիշ ձևերի առկայությունը մերժելի է. տերմինը պետք է ճշգրիտ և հասկանալի ներկայացնի հասկացությունը. տերմինները պետք է լինեն ըստ հնարավորին կարճ, բարեհունչ, չխաթարեն լեզվի հնչյունական կազմությունը. փոխառյալ տերմինները ըստ անհրաժեշտության կարող են գործածվել, բայց ոչ հայերեն հաջողված կազմությունների փոխարեն կամ առանց հաշվի առնելու հայերենի արտասանական օրինաչափություններին անհամապատասխանությունը և այլն): Ճիշտ է, լեզուն ունի իր զարգացման ներքին օրենքներն ու օրինաչափությունները, հասարակական գործընթացները չեն կարող տեղաշարժեր առաջ բերել հնչյունական ու քերականական համակարգերում, սակայն գիտական միտքը պետք է օգնի լեզվին՝ կատարելու անհրաժեշտ ու բարեհունչ փոխառություններ, ստեղծելու հասկանալի, ճշգրիտ կազմություններ, ապահովելու գիտության տվյալ ճյուղի անկաշկանդ զարգացումը լեզվական միջոցներով: Այդ իմաստով՝ տնտեսագետների և լեզվաբանների համագործակցությունը տերմինաշինության բնագավառում անհրաժեշտ է: Տերմինային բազմազանությունից, սխալակազմություններից ու անհաջող գործածություններից խուսափելու համար հարկ է ունենալ յուրաքանչյուր ոլորտի տերմինաշինությամբ զբաղվող խորհուրդ, իսկ ընդհանրապես՝ գիտության ոլորտի բառագործածությունը կարգավորելու, հայերենի՝ իբրև գիտության լեզվի զարգացումը ապահովելու համար պետք է ձևավորել նման խորհուրդների աշխատանքները համակարգող կառույց:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., «Հայաստան», հ. 1-2, 1976, 1640 էջ.
2. Ավդալբեկյան Թ., Ռուս-հայերեն տնտեսագիտական տերմինների բառարան, Ե., «Հայաստան», 1964, 586 էջ.
3. Ավետիսյան Ս., Թովմասյան Ռ., Տնտեսագիտության տեսություն, Ե., «Նահապետ», 2010, 324 էջ.
4. Բայադյան Ա., Տնտեսագիտական բառարան, Ե., «Գիտություն», 2014, 528 էջ.
5. Էլոյան Ս., Արդի հայերենի նորաբանությունների բառարան, Ե., «Նաիրի», 2002, 492 էջ.
6. Թումանյան Հ., Երկերի ժողովածու, հ. 4, Ե., 1951, 527 էջ.
7. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., Ե., հ. 1-4, 1969-1980, 2762 էջ:
8. Խաչատրյան Գ., Տնտեսագիտության տեսություն (ուսումնական ձեռնարկ), Ե., հեղ. հրատ., 2007, 631 էջ.
9. Կիրակոսյան Գ., Ղուշյան Հ., Տիգրանյան Ի., Տնտեսագիտական բացատրական բառարան, Ե., «Տնտեսագետ», 1999, 494 էջ.

10. Մարկոսյան Ա., Տնտեսագիտություն բոլորի համար, Ե., «Տիգրան Մեծ», 2006, 460 էջ.
11. Մելիքիսանյան Փ., Նոր բառերի բացատրական բառարան (3000 բառ), Ե., «Փյունիկ», 1996, 208 էջ
12. Նոր բառեր, Ա պրակ, Ե., «Գիտություն», 2015, 196 էջ.
13. Նոր բառեր, Բ պրակ, Ե., «Ասողիկ», 2016, 184 էջ.
14. Նոր բառեր, Գ պրակ, Ե., «Ասողիկ», 2017, 143 էջ.
15. Նոր բառեր, Դ պրակ, Ե., «Ասողիկ», 2018, 132 էջ.
16. Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, իւրբ.՝ Լ.Միրզոյան, Ե., «9-րդ հրաշալիք», 2006, 384 էջ.
17. Տնտեսագիտության տեսություն (ուսումնական ձեռնարկ), իւրբ.՝ Գ. Կիրակոսյանի, Բ. Խլղաթյանի, Ե., «Տնտեսագետ», 2009, 752 էջ.
18. Арутюнян III., Акопян Л., Факторы, влияющие на формирование современной экономической терминологии, Տնտեսության և հասարակության զարգացում. 21-րդ դարի մարտահրավերներ և հնարավորություններ, ՀՊՏՀ 27-րդ գիտաժողով, Ե., «Տնտեսագետ», 2018, էջ 508-512.
19. Бернар и Колли, Толковый экономический и финансовый словарь (французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология), т. 1, Москва, "Международные отношения", 1997, 784 с., т. 2, Москва, "Международные отношения", 1997, 784 с.
20. A. Zatikyan, Economics in English, Yerevan State University Press, 2007, 208 p.

References

1. Aghayan E', Ardi hayereni bacatrankan bar'aran, E., «Hayastan», h. 1-2, 1976, 1640 e'j.
2. Avdalbekyan T', R'us-hayeren tntesagitakan termineri bar'aran, E., «Hayastan», 1964, 586 e'j.
3. Avetisyan S., T'ovmasyan R', Tntesagitut'yan tesut'yun, E., «Nahapet», 2010, 324 e'j.
4. Bayadyan A., Tntesagitakan bar'aran, E., «Gitut'yun», 2014, 528 e'j.
5. E'loyan S., Ardi hayereni norabanut'yunneri bar'aran, E., «Nairi», 2002, 492 e'j.
6. T'umanyan H., Erkeri jhoghovac'u, E., 1951, h.4, 527 e'j.
7. Jhamanakacic hayoc lezvi bacatrankan bar'aran, HSSH GA hrat., E., h. 1-4, 1969-1980, 2762 e'j.
8. Xachatryan G., Tntesagitut'yan tesut'yun, Usumnakan d'er'nark, E., Hegh. Hrat., 2007, 631 e'j.
9. Kirakosyan G., Ghushchyan H., Tigranyan I., Tntesagitakan bacatrankan bar'aran, E., «Tntesaget», 1999, 494 e'j.
10. Markosyan A., Tntesagitut'yun bolori hamar, E., «Tigran Mec'», 2006, 460 e'j.
11. Meyt'ixanyan P', Nor bar'eri bacatrankan bar'aran, (3000 bar'), E., «P'yunik», 1996, 208 e'j.
12. Nor bar'er, A prak, E., «Gitut'yun», 2015, 196 e'j.
13. Nor bar'er, B prak, E., «Asoghik», 2016, 184 e'j.

14. Nor bar' er, G prak, E., «Asoghik», 2017, 143 e' j.
15. Nor bar' er, D prak, E., «Asoghik», 2018, 132 e' j.
16. Terminabanakan & ughghagrakan teghekatu, xmb.` L.Mirzoyan, E., «9-rd hrashaliq», 2006, 384 e' j.
17. Tntesagitut'yan tesut'yun (usumnakan d'er'nark), xmb.` G.Kirakosyani, I.Xlghat'yani, E., «Tntesaget», 2009, 752 e' j.
18. Arutjunjan Sh., Akopjan L., Faktory, vlijajushhie na formirovanie sovremennoj jekonomicheskoy terminologii, Tntesut'yan & hasarakut'yan zargacum. 21-rd dari martahraverner & hnaravorut'yunner, HPTH 27-rd gitajhoghov, E., «Tntesaget» 2018, e' j 508-512.
19. Bernar i Kolli, Tolkovyj jekonomicheskij i finansovyj slovar' (francuzskaja, russkaja, angliyskaja, nemeckaja, ispanskaja terminologija), t.1, Moskva, "Mezhdunarodnye otnoshenija", 1997, 784 s., t. 2, Moskva, "Mezhdunarodnye otnoshenija", 1997, 784 s.
20. A.Zatikyan, Economics in English, Yerevan State University Press, 2007, 208 p.

**ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

**ՎԻԿՏՈՐ ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ
ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Համառոտագիր: Տնտեսագիտության տերմինաբանությունը լայնածավալ է ու բազմաշերտ, շարունակ փոփոխվում է ու հարստանում: Առկա բառարանները թույլ են տալիս ընդհանուր գաղափար կազմել ոլորտի տերմինային համակարգի մասին, սակայն հայ իրականության մեջ չեն ստեղծվել տնտեսագիտական ոլորտի նորաբանությունների բառարաններ, չի կատարվել տերմինների լեզվաբանական հետազոտություն: Այս աշխատանքի նպատակն է դիտարկել տնտեսագիտությանը վերաբերող տերմինաբանության յուրահատկությունները, նորակազմ տերմինների քննությամբ երևան հանել ոլորտի զարգացման հիմնական միտումները, արձանագրել նորակազմությունների լեզվական առանձնահատկությունները: Մեր առջև խնդիր ենք դրել դիտարկել տերմինային համակարգի առկա շերտերը, վեր հանել նոր տերմինների ծագումնաբանական ու բառակազմական հատկանիշները, որոշել դրանց կապը տնտեսագիտության այս կամ այն ոլորտի հետ և այլն: Հետազոտության նյութը քաղել ենք տնտեսագիտական ու նորաբանությունների բառարաններից, զուգորդել ենք տնտեսագիտական ու լեզվաբանական վերլուծությունների ու նկարագրության մեթոդները: Տնտեսագիտության նոր տերմինները հանդես են գալիս հայոց լեզվի բառաստեղծման ավանդույթների և եղանակների համաձայն, նաև փոխառությունների և պատճենման միջոցով: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ տնտեսագիտության ոլորտում տեղի է ունենում բառակապակցական միավորների դիմաց համադրական բարդությունների, ածանցավոր կազմությունների ստեղ-

ծում: Փոխառյալ տնտեսագիտական տերմինները զգալի գործածականություն ունեն, մինչդեռ շատ դեպքերում դրանց դիմաց առաջարկվել են հայերեն կազմություններ: Տնտեսագիտական տերմինագործությունը աչքի է ընկնում որոշակի տարերայնությամբ, հաշվի չեն առնվում տերմինաշինության համար կարևորություն ունեցող պահանջները (տերմինային համակարգում հոմանիշ ձևերի առկայությունը մերժելի է. տերմինը պետք է ճշգրիտ և հասկանալի ներկայացնի հասկացությունը. տերմինները պետք է լինեն ըստ հնարավորին կարճ, բարեհունչ, չխաթարեն լեզվի հնչյունական կազմությունը. փոխառյալ տերմինները ըստ անհրաժեշտության կարող են գործածվել, բայց ոչ հայերեն հաջողված կազմությունների փոխարեն կամ առանց հաշվի առնելու հայերենի արտասանական օրինաչափություններին անհամապատասխանությունը և այլն): Տնտեսագետների և լեզվաբանների համագործակցությունը տերմինաշինության բնագավառում թվում է նպատակահարմար. այն թույլ կտա փոխառություններ կատարելիս հանդես բերել անհրաժեշտ զսպվածություն, ստեղծել հասկանալի, ճշգրիտ կազմություններ, ապահովել տնտեսագիտության զարգացումը նաև լեզվական միջոցներով:

Բանալի բառեր՝ տնտեսագիտություն, տերմինաբանություն, նորաբանություն, փոխառյալ բառ, բառարան, հայերեն, լեզվաբանություն, պատճենում

О ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

ВИКТОР КАТВАЛЯН
ВЛАДИМИР АРУТЮНЯН

Аннотация: Терминология экономики обширна и многослойна, она постоянно меняется и обогащается. Существующие словари позволяют составить общее представление о терминологической системе данной области, но в армянской действительности не создавались словари экономических неологизмов, не проводилось лингвистическое исследование терминов. Целью данной работы является наблюдение за особенностями терминологии, относящейся к экономике, изучение основных тенденций в развитии данной области, фиксация языковых особенностей новообразований. Мы поставили перед собой задачу проследить существующие пласты терминологической системы, выявить генеалогические и лексические особенности новых терминов, определить их связь с той или иной областью экономики и т. д. Материал для исследования мы взяли из словарей экономики и неологизмов, сочетали методы экономического и лингвистического анализа и описания. Новые экономические термины формируются способами словообразования армянского языка, они также начинают использоваться через заимствование и копирование. Наблюдения показывают, что в области экономики происходит формирование сложных и производных слов взамен словосочетаний. Широко используются заимствованные экономические термины, хотя во многих случаях вместо них предлагались армянские образования. Экономическая терминология отличается определенной спонтанностью, существенные требования к терминологии не учитываются (недопустимо наличие синонимов в терминалогии; термин должен точно и ясно представ-

лять понятие; термины должны быть как можно короткими и лаконичными и не должны нарушать фонетическую структуру языка; заимствованные термины могут использоваться по мере необходимости, но не взамен удачных армянских образований или без учета несоответствия закономерностям произношения армянского языка и т.д.). Сотрудничество экономистов и лингвистов в области терминологии представляется целесообразным. Оно позволит проявить необходимую сдержанность при заимствовании терминов, создавать понятные, точные построения, обеспечить развитие экономики также с помощью лингвистических средств.

Ключевые слова: экономика, терминология, неологизм, заимствованное слово, словарь, армянский язык, языкознание, копия

ABOUT DEVELOPMENT TRENDS OF ECONOMIC TERMINOLOGY

VICTOR KATVALYAN
VLADIMIR HARUTYUNYAN

Abstract: The terminology of economics is vast and multi-layered; it is constantly changing and enriching. The existing dictionaries make it possible to form a general idea on the terminological system of this area, but in the Armenian reality no dictionaries of economic neologisms have been created, no linguistic research of terms has been carried out. The purpose of this work is to observe the peculiarities of terminology related to economics, to reveal the main trends in the development of this area through examining the new terms, to fix the linguistic features of new formations. We set ourselves the task of tracing the existing layers of the terminological system, identifying the genealogical and lexical features of new terms, determining their relationship with a particular area of economics, etc.. We took the material for research from dictionaries of economics and neologisms, combined methods of economic and linguistic analysis and description. New economic terms are formed by the methods of word formation in the Armenian language; they also begin to be used through borrowing and copying.

Observations show that in the field of economics, complex and derivative words are formed instead of phrases. Borrowed economic terms are widely used, although in many cases Armenian formations were proposed instead. Economic terminology is characterized by a certain spontaneity, essential requirements for terminology are not taken into account (the presence of synonyms in the terminology is unacceptable; the term must accurately and clearly represent the concept; terms should be as short and concise as possible and should not violate the phonetic structure of the language; borrowed terms can be used as needed, but not instead of successful Armenian formations or without taking into account the inconsistency with the pronunciation of the Armenian language, etc.). The cooperation of economists and linguists in the field of terminology seems appropriate. It will allow showing the necessary restraint when borrowing terms, create clear, accurate constructions, and ensure the development of the economy also with the help of linguistic means.

Keywords: Economics, terminology, neologism, borrowed word, dictionary, Armenian language, linguistics, copy

1. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

1.1. ԱՎՍՏՐԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

ՄԱՐԻԱՄ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

02.08.2021-10.09.2021

Ներածություն: Ավստրիան՝ Ավստրիայի Հանրապետությունը, երկիր է Կենտրոնական Եվրոպայում և սահմանակից է մի կողմից բարձր զարգացած Շվեյցարիային, Գերմանիային և Իտալիային, մյուս կողմից՝ Չեխիային, Հունգարիային, Սլովակիային և Սլովենիային:

Ավստրիայի տարածքը 83 879 կմ² է, որտեղ, ըստ ՄԱԿ-ի տվյալների, 2021 թ. հուլիսի 1-ի դրությամբ բնակվում է 9 043 070 մարդ¹: Խորհրդարանական հանրապետություն է, պետական լեզուն գերմաներենն է, մայրաքաղաքը՝ Վիեննան:

Ավստրիան, ինչպես և Հայաստանը, հիմնականում լեռնային երկիր է, տարածքի մեծ մասը՝ գրեթե 70 %-ը, կազմում են բարձրադիր լեռները: Երկրի մշակվող հողատարածքները ընդհանուր տարածքի մոտ 50 %-ն են կազմում²: Հայաստանի նման՝ Ավստրիան ևս ուղիղ ելք չունի դեպի ծով: Բայց այս փաստը չի խոչընդոտել և ներկայումս էլ չի խոչընդոտում երկրի զարգացմանը:

Համաձայն Ավստրիայի վիճակագրական ծառայության՝ 2020 թ. երկրի ՀՆԱ-ն կազմել է 377.3 մլրդ եվրո և ի տարբերություն 2019 թ.՝ տնտեսական աճի ցուցանիշը բացասական էր՝ ռեկորդային -5.1 %, որը պայմանավորված է համավարակով: Նմանատիպ անկում չէր արձանագրվել 1996 թվականից սկսած, անգամ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ընթացքում՝ 2009 թ., կազմել է -1.9 %³: 1995 թվականից մինչ օրս Ավստրիայում 1 շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն կրկնապատկվել է՝ 1995-ին կազմելով 22 220 եվրո, 2019-ին՝ 44 780 եվրո, 2020-ին համավարակի արդյունքում նվազել է՝ 42 300 եվրո⁴:

Ավստրիան Եվրոպայի ամենազարգացած երկրներից է, տարանցիկ երկիր է էներգակիրների դեպի Եվրոպա մատակարարումների համար: Արդյունաբերության կարևորագույն ճյուղերից են սննդի, շքեղ ապրանքների, մեքենաշինության և պողպատե կոնստրուկցիաների, քիմիական և տրանսպորտային միջոցների արտադրությունը: Միտում կա անցման դեպի օրգանական

¹ <https://worldpopulationreview.com/countries/austria-population> (last accessed 15.07.21)

² <https://www.austria.org/overview>

³ Ավստրիայի վիճակագրական ծառայություն՝

https://www.statistik.at/web_en/statistics/Economy/national_accounts/gross_domestic_product/annual_data/index.html , (last accessed 10.08.21)

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

գյուղատնտեսության: Ավստրիայում օրգանական տնտեսությունների մասնաբաժինը 22 % է, որով ԵՄ անդամ պետությունների շարքում առաջատարներից է: Արդյունաբերությունն ընդգրկում է արտադրության բոլոր ճյուղերը՝ սկսած բազային ապրանքներից մինչև վերամշակման բարձր աստիճան ունեցող աշխատատար ապրանքների արտադրությունը և բնութագրվում է հիմնականում միջին չափի ձեռնարկությունների մեծ քանակով¹:

Հողվածի արդիականությունը: Նախորդ դարի 2 համաշխարհային պատերազմներից, մասնավորապես Երկրորդ համաշխարհայինի ավարտից հետո ավերված և օկուպացված Ավստրիան ներկայումս աշխարհի ամենահարուստ երկրներից մեկն է: Զուգահեռներ անցկացնելով ներկայիս Հայաստանի հետ, որը ևս գտնվում է ոչ միայն հետպատերազմյան, այլև համավարակային շրջանում, արդիական է դառնում նմանատիպ ճգնաժամերից դուրս եկած և հզորացած պետությունների փորձի ուսումնասիրությունը:

Ուստի **հողվածի նպատակն է՝** Ավստրիան որպես էտալոն դիտարկելով՝ առաջարկել Հայաստանի համար ճգնաժամից դուրս գալու ուղիներ և լուծումներ:

Այդ նպատակին հասնելու համար դրվել են հետևյալ **խնդիրները՝**

- ուսումնասիրել Ավստրիայի տնտեսական զարգացմանը ուղին,
- բացահայտել կիրառված և ներկայումս էլ կիրառվող մեթոդները,
- վերլուծել Ավստրիայի և Հայաստանի դիրքերը ըստ մի շարք համաշխարհային ցուցանիշների:

Թեմայի ուսումնասիրվածությունը: Հայաստանում այս կտրվածքով առանձին երկրների փորձի ուսումնասիրություն չի կատարվել, Ավստրիայի տնտեսական զարգացումը ուսումնասիրվել է մի շարք արտասահմանյան հեղինակների կողմից գիտական հոդվածների, ատենախոսությունների շրջանակներում:

Գրականության վերլուծություն: 1945 թ. մայիսի 8-ին զինված հակամարտությունը դադարեց, և Ավստրիան բաժանվեց չորս գրավյալ գոտիների՝ խորհրդային, ամերիկյան, բրիտանական և ֆրանսիական: Այդ գոտիները առանձնացված մնացին մինչև 1945 թ. աշունը, իսկ խորհրդային գոտին՝ Ավստրիայի արևելյան հատվածը, մինչև 1953 թ.: 1946 թ. Վիեննա կատարած տեսչական այցի ժամանակ ամերիկացի դիվանագետ և Պետդեպարտամենտի փորձագետ Չարլզ Քինդլբերգերը առանձնացման վերջնական հետևանքները նկարագրել էր հետևյալ կերպ. «Չորս տերությունների կողմից Ավստրիական օկուպացիան մեծ սխալ էր: Եվ նորից ԱՄՆ-ն հում գործարք ստացավ: Ռուսները ստացան հացով զամբյուղը, անգլիացիները՝ ածուխը, ֆրանսիացիները ստացան տեսարժան վայրերն իրենց ողջ զբոսաշրջային ներուժով,

¹ <https://www.austria.org/economy> (last accessed 16.07.21)

իսկ ամերիկացիները՝ բացարձակապես ոչինչ»¹:

Ավստրիայի զարգացման և ամենահարուստ պետություններից մեկը դառնալու գործում մեծ նշանակություն են ունեցել Մարշալի² պլանով կատարված հատկացումները: Մարշալի պլանը էականորեն արագացրեց Ավստրիայի տնտեսական վերականգնումը և քաղաքական ու մշակութային կողմնորոշումը դեպի արևմտյան աշխարհ:

Պրոֆեսոր Գյունտեր Բիշոֆը և ուրիշներ «Մարշալի պլանը Ավստրիայում» ժողովածուում նշում են, որ առանց Մարշալի պլանով ստացած աջակցության Ավստրիայի ֆիզիկական և բարոյական վերականգնումը շատ երկար կտևեր³:

1960-ականների ավստրիական այսպես կոչված «տնտեսական հրաշքը» հիմնականում հիմնված էր վերակառուցման սերնդի ծանր աշխատանքի վրա, դրա ծագումը խթանվեց և արագացվեց Ամերիկյան հետպատերազմյան աջակցության ծրագրերով: Մարշալի պլանով առաջին տարում Ավստրիային արված ուղղակի աջակցությունը կազմում էր 217 մլն դոլար: Բացի այդ, Ավստրիան 63,5 մլն դոլարի չափով «անուղղակի» օգնություն ստացավ նաև մասնակից եվրոպական երկրների միջև առևտրի համար «փոխառության իրավունքների» տեսքով:

Ավստրիական Տնտեսական հետազոտության ինստիտուտի տնօրենը 1955թ. իր ելույթում նշում էր, որ «Առանց շոալլ արտաքին օգնության Ավստրիան անորոշ ժամանակով ընկղմված կլիներ այնպիսի տառապանքների մեջ, որ դանդաղ վերականգնումը հնարավոր կլիներ միայն ամենամեծ ծախսերով և ամենադժվար պայմաններում»: 1962-1998 թթ. ընթացքում ԵՎԾ հիմնադրամը ավստրիական ձեռնարկություններին ընդհանուր առմամբ տրամադրել է 90 մլրդ ավստրիական շիլլինգի չափով ցածր տոկոսներով երկարաժամկետ փոխառություններ⁴: Ավստրիական տնտեսության վրա էական ազդեցություն ունեցավ նաև անդամակցությունը Եվրամիությանը (1995 թվական)⁵:

Մարշալի պլանով ստացված գումարը Ավստրիան հիմնականում ուղղում էր արդյունաբերության պետական ճյուղեր, որոնցով ապահովվում

¹ The Marshall Plan, New Austrian Information, Vol. 58, March-April 2005. Available at:

<https://www.austrianinformation.org/march-april-2005/2007/2/14/915243.html> (Last accessed 12.08.2020)

² Եվրոպական վերականգման ծրագիրը, որ նաև կոչվում է Մարշալի պլան (ներկայացվել է ԱՄՆ պետքարտուղար Մարշալի կողմից), բազմիցս բարձր գնահատականների է արժանացել՝ որպես ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության ամենահաջողված նախագիծ և պատմության մեջ վերակառուցման ամենաարդյունավետ ծրագիր:

³ Pelinka, A., Stiefel, D., & Bischof, G. (Eds.). (2000). The Marshall Plan in Austria: Vol 8 (1st ed.). Routledge. pp.1-2. <https://doi.org/10.4324/9781351303521>

⁴ <https://www.austrianinformation.org/march-april-2005/2007/2/14/915243.html>

⁵ The Economy Since 1950, ADVANTAGE AUSTRIA Copenhagen, available at:

<https://www.advantageaustria.org/dk/zentral/business-guide/zahlen-und-fakten/wirtschaft/wirtschaft-seit-1950/wirtschaft-seit-1950.en.html> (last accessed: August 18, 2021)

եր բնակչության զբաղվածությունը: Զբաղվածության ապահովումը շատ կարևոր նշանակություն ուներ երկրի համար: Կանցլեր Բ. Կրեսիկին (1970-1983 թթ.) մի առիթով նշել է, որ «հարյուր հազարավոր գործազուրկներն ավելի կարևոր են, քան մի քանի միլիարդ շիլինգ պարտքը»: Նրա կառավարման ընթացքում են մշակվել ներկայիս Ավստրիայի հիմք հանդիսացող օրենքներն ու քաղաքականությունները, նա ձգտում էր ամրապնդել սոցիալական համերաշխության զգացումը և ապահովել լիարժեք զբաղվածություն երկրում: Այն պետության առաջնահերթություններից է, 2009 թ. Ավստրիայի զբաղվածության ծառայության ղեկավար Յ. Կոֆը նշում էր. «ավելի լավ է ունենալ 3-ական ամսով գործազուրկ մնացող 4 մարդ, քան 1 մարդ, ով գործազուրկ կլինի ամբողջ տարով»: ¹

Պրոֆեսոր Ֆրանց Մարիոլդը և այլք իրենց «Ինչպե՞ս Ավստրիան հաղթահարեց տնտեսական ճգնաժամը» զեկույցում նշում են, որ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հաղթահարման գործում էական նշանակություն ունեցավ Երկրորդ համաշխարհայինից հետո Ավստրիայում ներդրված սոցիալական գործընկերության համակարգը, որը նպաստեց գործատուների, աշխատակիցների և շահագրգիռ կողմերի միջև համագործակցության ապահովմանը²:

Պրոֆեսորներ Բ. Հերմանն ու Ջ. Ֆլեքերը ևս իրենց կողմից կատարված հետազոտությունում մեկ անգամ ևս փաստում են, որ Ավստրիան բավականին լավ և արագ դուրս եկավ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից՝ իրականացնելով մի շարք միջոցառումներ, որոնցից էին աշխատաշուկայի խթանման միջոցառումների 2 փաթեթները, որոնք նպաստելու էին պահանջարկի աճին և զբաղվածության պահպանմանը³:

Մեթոդաբանությունը: Վերլուծությունն իրականացվել է Ավստրիայի զարգացման ինդիքների լուծումների հիմնական գործոնների դիտարկմամբ, Հայաստանի հետ համեմատությամբ:

Ուսումնասիրության հիմնական արդյունքների վերաբերյալ եզրահանգումներ կատարելիս կիրառվել է տրամաբանական մտահանգման և համեմատական վերլուծության մեթոդները: Վերլուծության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել Ավստրիայի և Հայաստանի վիճակագրական կոմիտեի զեկույցները, մի շարք վեբկայքեր, Համաշխարհային բանկի տվյալ-

¹ McNamee, Dardis, The Austrian Miracle: What's the secret of Austria's singular success, while the rest of Europe's economies founder? Foreign Policy. November 5. 2012. Available at: <https://foreignpolicy.com/2012/11/05/the-austrian-miracle/> (last accessed: August 9, 2021)

² Marhold, F., Poier, K., Aschauer, P., Kohlbacher, E., Nebauer, M., & Wewerka, L. (2011). How has Austria overcome the economic crisis? International Society for Labour and Social Security Law. p.5. Available at: <https://isssl.org/wp-content/uploads/2014/08/Austrian-National-Report.pdf> (last accessed: August 18, 2021)

³ Hermann, Christoph and Flecker, Jörg (2012). “The Austrian model and the financial and economic crisis”, in S. Lehndorff (ed.) A triumph of failed ideas – European models of capitalism in the crisis. European Trade Union Institute, pp.132-33 (121-36). Available at: <https://www.etui.org/sites/default/files/C6%2012%20A%20triumph%20of%20failed%20ideas%20WEB.pdf> (last accessed: August 2, 2021)

ները, Համաշխարհային մրցունակության և Կայուն զարգացման զեկույցները:

Վերլուծություն: Ավստրիան համարվում է սոցիալական երկիր: Այստեղ առանցքային արժեքը մարդն է:

Պատահական չէ տնտեսագետներ Մարկուս Մարտերբաուերի և Ջեյ Ցուկերստերի ելույթը, որում նշվում է. «Ավստրիայում համընդհանուր բարեկեցության ամենակարևոր գործոնը առատաձեռն պետության դերն է, որը «կայունացնում է սպառումը» անկումների ժամանակ: Վստահ լինելով, որ իրենց հիմնական կարիքները բավարարված են, ավստրիացիները շարունակում են ծախսել նաև իրենց խնայողությունները: Մշտական սպառողական պահանջարկը և խնայողությունների կրճատումը անկման ժամանակաշրջաններում, ինչպես նաև խնայողությունների ավելացումը բումի տարիներին բնորոշ են ավստրիական տնտեսությանը: Թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը օգնում են պահպանել արտադրությունը և զբաղվածությունը բարձր մակարդակի վրա»¹:

Ավստրիան ԵՄ-ի առավել զարգացած և կայուն պետություններից մեկն է: Ավստրիայում գործող կարևորագույն համակարգերից մեկը սոցիալական գործընկերության համակարգն է, որը շատ կարևոր դեր ունի զբաղվածության պահպանման գործում: Այն իրականացվում է աշխատանքի, արդյունաբերության, կառավարության և հաճախ գիտական շրջանակների ներկայացուցիչների միջև զբաղվածության երաշխիքների, աշխատավարձի, կենսաթոշակների, գործազրկության ապահովագրության և աշխատավայրի այլ ստանդարտների, ինչպես նաև համապատասխան իրավական և քաղաքական հարցերի քննարկումների միջոցով, ինչը հանգեցնում է առաջարկությունների մշակման:

Արդյունավետ տնտեսական և զբաղվածության քաղաքականությունների իրականացումը նպաստեց, որ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի փուլում Ավստրիայի վիճակը շատ ավելի լավ լինի, քան մյուս զարգացած պետություններին²: Մասնավորապես՝ 2008 թ. ֆինանսական ճգնաժամի սկզբից Ավստրիան հսկում էր գործազրկությունը մի շարք նախաձեռնությունների միջոցով, ներառյալ աշխատաժամանակի կրճատումը, կրթության և մասնագիտական պատրաստվածության մակարդակի բարձրացումը, եկամտահարկի նվազեցումը և հասարակական տրանսպորտի ծախսերի կրճատումը, որոնք միավորվեցին աշխատատեղերի պահպանման, հմտությունների զարգացման և սպառողական ծախսերի ազատման հետ: Ճգնաժամի պիկի ընթացքում՝ 2009-ին, գրեթե 66 000 աշխատակից

¹ McNamee, Dardis. The Austrian Miracle: What's the secret of Austria's singular success, while the rest of Europe's economies founder? Foreign Policy. November 5. 2012. Available at: <https://foreignpolicy.com/2012/11/05/the-austrian-miracle/> (last accessed: August 9, 2021)

² Gligorov, Vladimir. (2013). Austria: Not Exactly a Miracle, Aspen Review: Central Europe, Issue 01/2013, <https://www.aspen.review/article/2017/austria%3A-not-exactly-a-miracle/> (last accessed: August 3, 2021)

անցավ կրճատված աշխատաժամանակի, հատկապես մեքենաշինությունում: Ավստրիան նաև զգալի միջոցներ է ներդրել ինչպես գործազուրկների, այնպես էլ աշխատաշուկա մտնող երիտասարդների մասնագիտական պատրաստման համար: ¹

Կրթությունը և զբաղվածության ապահովումը երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման կարևորագույն հիմնաքարերն են: Ավստրիայում թե՛ միջնակարգ, թե՛ մասնագիտական, թե՛ բարձրագույն կրթությունը անվճար է: Երկրի տնտեսությունը բնութագրվում է լավ կրթված աշխատուժով և սոցիալական գործընկերության համակարգի շրջանակներում ղեկավարության և աշխատողների միջև կայուն հարաբերություններով, ինչը թույլ է տալիս իրականացնել երկարաժամկետ պլանավորում:

Ավստրիայում աշխատանքային հարաբերությունները հիմնականում կարգավորվում են միասնական բանակցությունների համակարգով: Դրանք ոլորտային բնույթ են կրում, նպատակաուղղված են ապահովելու նվազագույն աշխատավարձի չափ և աշխատանքային շատ պայմաններ: Կնքվում են ժամկետով:

Միջազգային համեմատություններով միասնական բանակցությունների ավստրիական համակարգը բավականին կայուն է, բայց մեծապես կախված է ինստիտուցիոնալ պահանջներից և սոցիալ-մշակութային հիմքերից: Համակարգն աչքի է ընկնում բանակցությունների մասնակիցների չափազանց բարձր և կայուն ընդգրկմամբ. աշխատողների շուրջ 98 %-ը ներառված է այդ համաձայնագրերում: Դա պայմանավորված է ընկերությունների պարտադիր անդամակցությամբ գործատուների ազգային ասոցիացիային՝ Ավստրիայի տնտեսական պալատին (WKO, Wirtschaftskammer): Միասնական պայմանագրեր կնքելու իրավունքը կարգավորվում է 1974 թվականի աշխատանքային սահմանադրական ակտով:²

Համաձայն աշխատանքային հարաբերությունների մասին օրենքի՝ գործատուների և աշխատողների խմբերի օրինական շահերը ներկայացնող խմբերն իրավունք ունեն կնքել միասնական համաձայնագրեր, եթե նրանք անկախ են իրենց բանակցային գործընկերներից և պատասխանատվություն են կրում աշխատանքի պայմանների կարգավորման համար:

Միասնական համաձայնագրեր կնքելու իրավունք ունեցող կանոնադրական խմբերին են պատկանում՝

- Աշխատանքի պալատը (աշխատողների ներկայացուցիչներ),
- Ավստրիայի տնտեսական պալատը (գործատուների ներկայացուցիչներ),

¹ Տե՛ս N 12:

² Glassner, Vera and Hofmann, Julia (2019). Chapter 2. Austria: from gradual change to an unknown future, in Müller, T.; Vandaele, K., and Waddington, J. (eds.) Collective bargaining in Europe: towards an endgame, Volume II, European Trade Union Institute, pp. 33-35 (33-54), available at: <https://www.etui.org/sites/default/files/CB1-Chapitre%2B2.pdf> (last accessed: August 10, 2021)

- ազատ մասնագիտությունների պալատները (օրինակ՝ բժիշկներ, իրավաբաններ):

Միասնական պայմանագրեր կնքելու ունակությունը կարող է սահմանվել նաև օրենսդրությամբ (օրինակ՝ Bundesrechenzentrum GmbH – Դաշնային հաշվողական կենտրոն)¹:

Որպես օրինակ դիտարկենք տվյալների մշակման և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում ծառայություն մատուցողների աշխատակիցների համար նախատեսված միասնական համաձայնագիրը.

1. այն կնքվել է մի կողմից Կառավարման խորհրդատվական մասնագիտական ասոցիացիայի, Ավստրիական տնտեսական պալատի հաշվապահական հաշվառման և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բաժնի և մյուս կողմից՝ Ավստրիական արհմիությունների ֆեդերացիայի, Մասնավոր հատվածի աշխատողների միավորման (մասնավորապես՝ գրաֆիկական աշխատողների և լրագրողների, էլեկտրատեխնիկա և էլեկտրոնային արդյունաբերություն, հեռահաղորդակցություն և SS) միջև:

2. Այն կարգավորում է գործունեության տարածքը, ուղղվածությունը, ժամային գրաֆիկը:

3. Ըստ դրա սահմանվում է նվազագույն աշխատավարձը ըստ մասնագիտական փորձի. ցածր մակարդակը՝ 1590 եվրո, բարձր մակարդակի նվազագույն աշխատավարձը՝ 5276 եվրո: Շաբաթական նորմալ աշխատաժամանակը՝ 38.5 ժամ, որը պետք է բաժանվի առավելագույնը 5 օրերի միջև:

4. Այս համաձայնագրով սահմանվում է նաև աշխատակցի կողմից աշխատության շրջանում ստանալիք աշխատավարձի չափը առաջին տարում՝ 670 եվրո, որը ավելանալու է հաջորդող 3 տարիների ընթացքում:

5. Այն սահմանում է նաև յուրաքանչյուր մասնագիտական մակարդակի աշխատանքային պարտականությունները, հավելյալ աշխատաժամանակը, արձակուրդները²:

Թերևս վերոնշյալ գործողությունների շնորհիվ է, որ Համաշխարհային մրցունակության զեկույցի 2018 թ. տվյալներով Ավստրիան առաջատարն է աշխատողների իրավունքների ենթացուցիչով³: 2021 թ. ապրիլի տվյալներով Ավստրիայում գործազրկության մակարդակը բավականին ցածր է՝ ի տարբերություն եվրոպական մյուս երկրների՝ 5,6 %: Համավարակով պայմանավորված այս ցուցանիշն ավելի բարձր է, քան համաշխարհային ֆինանսատնտես-

¹ Federal Ministry, Republic of Austria, Labor. Collective Agreements, Available at: <https://www.bma.gv.at/en/Topics/Labour-Law/Salary,-Wages-and-Pay/Collective-Agreements.html> (last updated: November 8, 2019)

² Աղբյուրը՝ 2020-ին կնքված Միասնական համաձայնագիր՝ <https://www.wko.at/service/kollektivvertrag/information-technology-collective-agreement-2020.pdf>

³ World Economic Forum, Klaus Schwab, Global Competitiveness report 2018, (published October 16, 2018), p. 81, available at <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>

ասկան ճգնաժամի տարիներին էր, անգամ 20-րդ դարի 2-րդ կեսին՝ 1969-ին, ցածր է եղել՝ 2,8 %¹:

Բայց բնական է, որ երկրի զարգացման գործում ոչ միայն լավ մշակված քաղաքականություններն էական նշանակություն ունեն, այլև մարդիկ՝ ժամանակի պահանջներին համապատասխանող, լավ կրթված և որակավորված աշխատակիցները: Նման աշխատուժ ունենալու գործում հատկապես էական է նաև Ավստրիայում կիրառվող մասնագիտական կրթության և ուսուցման (ՄԿՈ) համակարգը: Այդ համակարգը հնարավորություն է տալիս ձեռք բերել աշխատաշուկայում անհրաժեշտ հմտություններ, որը վճռորոշ է երիտասարդների տնտեսական հնարավորությունների և աշխատատեղերի ապահովման համար: Այս համակարգի իրականացումը ապահովում է աշխատաշուկայի անխափան աշխատանքը և օգնում է իրականացնելու ապագա հնարավորությունները: Մասնագիտական կրթության և ուսուցման դպրոցներն ու քոլեջները անցկացնում են աշխատանքային տարբեր հաստիքներին համապատասխան դասընթացներ: Այս դասընթացներն էլ որակյալ աշխատող դառնալու և աշխատաշուկայում մրցունակ լինելու գրավականն են:

Կրթություն-աշխատանք կապն ապահովող ևս մի կարևոր ծրագիր է աշկերտության համակարգը՝ աշխատանքի վրա հիմնված ուսումնառությունը: Այս համակարգի առավելությունն այն է, որ աշխատակիցը համատեղում է ուսուցումը (գործնական ուսուցում/ուսուցում առանց աշխատանքից հրաժարվելու, ընդհանուր ժամանակի 80 %-ը) սովորելու ժամանակահատվածներով (20 %), որի ընթացքում ձեռք են բերվում տվյալ մասնագիտության կամ ոլորտի վերաբերյալ հիմնական հմտություններն ու գիտելիքները: Արդյունքում աշխատակիցը ներառված է լինում արտադրության կամ ծառայությունների մատուցման գործընթացում և ձեռք է բերում անհրաժեշտ հմտություններ իրական պայմաններում: Համակարգը բաց է բոլոր այն երիտասարդների համար, ովքեր ավարտել են իննամյա պարտադիր դպրոցական կրթությունը: Ավստրիայում միջնակարգ դպրոցի աշակերտների 68 %-ը ընտրել է ՄԿՈ ծրագրերով շարունակել կրթությունը, այս ցուցանիշը ավելի բարձր է, քան ՏՀԶԿ երկրների միջինը՝ 42 %: Ավստրիայում ամենատարածված ոլորտներն են՝ ինժինեռիան, արտադրությունը և շինարարությունը, որտեղ միջին մասնագիտական կրթության բարձր դասարանների շրջանավարտների 35 %-ը որակավորում է ստանում այս ոլորտում: Արդյունքում բարձրագույն մասնագիտական կրթության ծրագրերով սովորող երիտասարդների շրջանում զբաղվածության մակարդակը ավելի բարձր է, քան բարձրագույն կրթություն ունեցող մեծահասակների շրջանում²:

¹ <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=AT>

² Education at a Glance 2020: OECD Country Note

https://www.oecd.org/berlin/publikationen/EAG2020_CN_AUT.pdf

Քանի որ աշխատաշուկայի պահանջները շատ արագ են փոփոխվում, ավելի ճկուն աշկերտության համակարգ ունենալը էական նշանակություն ունի: Ավստրիայի թվային և տնտեսական հարցերի նախարարությունն էլ պարբերաբար կազմում է ժամանակակից աշխատանքային պրոֆիլներին համապատասխան ծրագրերը: Դա իրականացվում է մասնագիտական պահանջարկի գնահատմամբ: Մասնագիտական պահանջարկի գնահատումը կատարվում է Ավստրիական պետական զբաղվածության ծառայության կողմից, կոչվում է AMS հմտությունների բարոմետր: Այդ բարոմետրով գնահատումն իրականացվում է տարեկան 2 անգամ, որի շրջանակներում տեղեկատվություն է տրամադրվում աշխատաշուկայի ընդհանուր միտումների, մասնագիտական հմտությունների առաջարկի և պահանջարկի մասով: Գնահատման համար հիմք են վերցվում նախորդ 2 տարիների աշխատանքի հայտարարությունները, հարցումներ են իրականացվում հասարակության տարբեր շերտերի՝ աշխատողների, գործատուների, քաղաքականության մասով որոշում կայացնողների շրջանում¹:

Աշկերտության ծրագիր 2019 թվականից ներդրվում է նաև Հայաստանում: ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը Եվրոպական կրթական հիմնադրամի աջակցությամբ, համագործակցելով այլ շահագրգիռ գործընկերների հետ, մշակել է «Հայաստանի ԱՀՈՒ (աշխատանքի վրա հիմնված ուսումնառություն) զարգացման հայեցակարգ և 2019-2025 թթ. ճանապարհային քարտեզ»: Այս փաստաթուղթը արժանացել է ՄԿՈՒ զարգացման ազգային խորհրդի հավանությանը 2019 թ. հունիսին²: Երիտասարդության շրջանում գործազրկությունը դեռևս բարձր է մնում Հայաստանում: Աշխատաշուկայում իրավիճակի վերաբերյալ զեկույցը նշում է 33,5 % և 21.1 % գործազրկություն՝ համապատասխանաբար 15-24 և 25-34 տարիքային խմբերի շրջանում՝ 2018 թ. դրությամբ և 32.6 % և 19.8 %՝ 2019 թ. դրությամբ³:

Աշխատանքի վրա հիմնված ուսումնառության ծրագրի ներդրումը Հայաստանում կնպաստի երիտասարդների շրջանում զբաղվածության բարձրացմանը: Բայց շատ կարևոր է այդ համակարգի ներդրմանը զուգահեռ իրականացնել աշխատանքի շուկայում անհրաժեշտ մասնագիտությունների պահանջարկի գնահատում, որը կօգնի ավելի լավ կառուցել կրթություն-աշխատանք կապը:

Մեծ ուշադրություն է հատկացվում նաև բարձրագույն կրթությանը: Այն ունի 4 ճյուղեր՝ պետական բուհեր, մասնավոր բուհեր, կիրառական գիտու-

¹ <https://ams-forschungsnetzwerk.at/deutsch/qualibarometer/qualibarometer.asp?sid=155036&lng=1>

² https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/document/ARM_Agenda%20WBL%20workshop%2028%20November_ARM.pdf

³ ՀՀ ԱԳԾ, Աշխատանքի շուկան Հայաստանում 2020 թ., «Երիտասարդներ» բաժին https://armstat.am/file/article/trud_2020_9.pdf

թյունների համալսարաններ և մանկավարժական կրթության համալսարանական քոլեջներ: 1994 թվականից ստեղծված ավստրիական կիրառական գիտությունների համալսարանները առաջարկում են գործնական ուղղվածությամբ բարձրագույն կրթություն: Համեմատած պետական համալսարանների հետ՝ կիրառական գիտությունների համալսարանները առաջարկում են տարբեր ոլորտներում ուսումնական ծրագրերի լայն շրջանակ՝ ճարտարագիտություն, տնտեսագիտություն, սոցիալական գիտություններ և առողջապահություն, բնական գիտություններ, արվեստ և դիզայն, ռազմական և ոստիկանական գիտություններ: Կիրառական գիտությունների համալսարանները սերտորեն համագործակցում են տեղական ձեռնարկությունների հետ, որոնց մեծ մասը փոքր և միջին ձեռնարկություններ են: Նրանք մշակում և իրականացնում են համատեղ գիտահետազոտական ծրագրեր՝ նպաստելով տեղական բիզնեսի նորարարական և գիտական առաջընթացին: Տարածաշրջանային ձեռնարկություններն առաջարկում են գործնական պարապմունքներ և ստաժավորում, իսկ պրոֆեսիոնալ փորձագետները մտնում են դասախոսական կազմի մեջ¹:

Ավստրիայի կառավարությունն ընդունում է հետազոտությունը, տեխնոլոգիաներն ու ինովացիաները որպես երկրի կայուն և շարունակական զարգացման շարժիչ ուժ: Ավստրիայում հետազոտությունների և զարգացման (R&D) մասով գործունեություն հիմնականում իրականացնում են երկրի 22 պետական համալսարանները՝ իրենց 1259 հետազոտական ստորաբաժանումներով և մոտավորապես 3489 հետազոտություններով զբաղվող ձեռնարկություններով՝ հիմնականում փոքր և միջին ձեռնարկությունների, ինչպես նաև մի քանի խոշոր ընկերությունների հետ: Այն միջազգային կազմակերպությունները, որոնց գլխամասային գրասենյակը գտնվում է Ավստրիայում, զգալի ներդրում են կատարում հետազոտությունների և զարգացման գործում: Որոշիչ դեր են խաղում նաև հետազոտություններ իրականացնող ոչ համալսարանական տարբեր ինստիտուտները. դրանք են Ավստրիայի տեխնոլոգիական ինստիտուտը (AIT), այդ հետազոտական խմբերից ամենամեծը, Ավստրիայի գիտությունների ակադեմիան, որը համալսարաններից դուրս հիմնարար հետազոտությունների խոշորագույն կենտրոնն է: Միայն 2017 թ. հետազոտությունների և զարգացման վրա ծախսվել է ՀՆԱ-ի 3.17 %-ը. այս ցուցանիշով Ավստրիան Եվրոպայում երկրորդն է: Այդ ուղղության վրա աշխատում են 130 000-ից ավելի մարդ, որոնց 60 %-ից ավելին գիտաշխատողներ են: Հետազոտությունների և զարգացման ուղղությամբ ֆինանսավորման 50 %-ից ավելին կատարել են բիզնեսները, 28.4 %-ը՝ պետական հատվածը²:

¹ <https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/Higher-education---universities/Higher-education-system/FHG.html>

² <https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/Research/Research-in-Austria.html>

Համաշխարհային մրցունակության զեկույցի տվյալները ևս փաստում են, որ Ավստրիայում գործող զբաղվածության, կրթության քաղաքականությունները մրցունակ և զարգացած երկիր ունենալու հիմքն են (տե՛ս աղյուսակ 1):

Հայաստանի զարգացման համար Ավստրիայի վերոնշյալ փորձի հիման վրա առաջարկություններ անելուց առաջ համեմատենք նաև Ավստրիան և Հայաստանը մի քանի ցուցանիշներով:

Համաձայն Կայուն զարգացման զեկույցի՝ Ավստրիան 165 երկրների շարքում 6-րդն է, Հայաստանը՝ 58-րդը¹: Ավստրիան առաջատարն է հատկապես կայուն զարգացման նպատակներից աղքատության վերացման և մաքուր էներգիայի ստեղծման, ուժեղ ենթակառուցվածքների մասով, իսկ Հայաստանը՝ մաքուր էներգիայի մասով: Որակյալ կրթություն, արժանապատիվ աշխատանք և տնտեսական աճ, արդյունաբերություն, ինովացիաներ և ենթակառուցվածքներ նպատակներով Ավստրիան առաջատարը դառնալու ուղու վրա է, մինչդեռ Հայաստանը դեռ բավականին լուրջ մարտահրավերներ ունի²:

Ավստրիան առաջատար երկրներից է նաև համաձայն Համաշխարհային մրցունակության 2019 թ. զեկույցի³. այն աշխարհի 141 երկրների շարքում 21-րդն է, իսկ Հայաստանը՝ 69-րդը⁴:

Հայաստանում և Ավստրիայում կիրառվող կրթության, զբաղվածության և հետազոտությունների արդյունավետությունը հասկանալու համար վերլուծություն իրականացնենք համեմատելով դրանք բնորոշող հիմնասյունները Համաշխարհային մրցունակության զեկույցում (աղյուսակ 1)

Աղյուսակ 1

Ավստրիայի և Հայաստանի դիրքերը ըստ 3 հիմնասյունների ⁵

<i>Մրցունակության հիմնասյուններ</i>	<i>Ավստրիա</i>		<i>Հայաստան</i>	
	<i>Ցուցանիշ</i>	<i>Դիրք</i>	<i>Ցուցանիշ</i>	<i>Դիրք</i>
Հմտություններ	79.4	16	66.8	61
Աշխատաշուկա	67.2	29	66.4	32
Ինովացիոն կարողություններ	74.5	14	39.4	62

Համաձայն աղյուսակ 1-ի՝ Ավստրիան աշխարհի լավագույն 20 երկրների շարքում է ըստ Հմտություններ (16) և Ինովացիոն կարողություններ (14) հիմ-

¹ <https://dashboards.sdgindex.org/profiles/armenia> (last accessed August 12, 2021)

² <https://dashboards.sdgindex.org/profiles/austria> (last accessed August 12, 2021)

³ Համաշխարհային մրցունակության 2020 թ. ինդեքսի հաշվարկները չեն կատարվել COVID-19 համավարակի և երկրների առջև դրա արդյունքում ծառայած մարտահրավերների պատճառով:

⁴ World Economic Forum, Klaus Schwab, Global Competitiveness Report 2019, p. 62-65, 70-73, available at http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

նասյունների և 29-րդն է Աշխատաշուկա հիմնասյունով: Համապատասխանաբար Հայաստանը գտնվում է 61-րդ, 62-րդ և 32-րդ դիրքերում: Հիմնասյունների դիրքը որոշվում է յուրաքանչյուր հիմնասյան ցուցիչներով: Հասկանալու համար, թե ինչու է Ավստրիան բարձր դիրք զբաղեցնում, դիտարկենք ցուցիչները: Հմտություններ հիմնասյան դիրքը որոշվում է՝ ուսումնասիրելով ներկա և ապագա աշխատուժի կարողությունները: Ավստրիան 2-րդն է աշխարհում ըստ մասնագիտական կրթության որակ ցուցիչի, Հայաստանը՝ 86-րդը, շրջանավարտների հմտությունների ցուցիչով՝ Ավստրիան՝ 9-րդը, Հայաստանը՝ 100-րդը, անձնակազմի վերապատրաստում՝ Ավստրիա՝ 13, Հայաստան՝ 97, հմուտ աշխատակիցներ գտնելու հեշտություն՝ Ավստրիա՝ 48, Հայաստան՝ 85: Աշխատաշուկա հիմնասյունում՝ համագործակցություն աշխատակից-գործատու հարաբերություններում՝ Ավստրիա՝ 10, Հայաստան՝ 35, աշխատաշուկայի զարգացման քաղաքականություն՝ Ավստրիա՝ 2, Հայաստան՝ 76, աշխատողների իրավունքներ¹՝ 2018 թ. Ավստրիա՝ 1, Հայաստան՝ հասանելի չէ: Ինովացիոն կարողություններ հիմնասյունում՝

- գյուտերի մասով միջազգային համագործակցություն (միլիոն բնակչի հաշվով)՝ Ավստրիան 3-րդն է 36.15 միավորով, իսկ Հայաստանը՝ 52-րդը 0.79 միավորով,
- գիտական հրապարակումներ (միավոր) – Ավստրիան 17-րդն է, Հայաստանը՝ 71-րդը,
- պատենտների գրանցման դիմումներ (միլիոն բնակչի հաշվով) – Ավստրիան 8-րդն է, Հայաստանը՝ 53-րդը,
- R&D-ի վրա կատարվող ծախսեր (ՀՆԱ-ի %)- Ավստրիան 7-րդն է, Հայաստանը՝ 89-րդը: 2019 թ. Ավստրիայի ՀՆԱ-ի 3.1 %-ը կազմել են R&D վրա կատարվող ծախսումները, իսկ Հայաստանում այն ընդամենը 0.2 %-ն է,
- հետազոտական ինստիտուտների ճանաչվածություն (0-100) – Ավստրիա՝ 32, Հայաստան՝ 84,
- ապրանքային նշանների գրանցման դիմումներ (միլիոն բնակչի հաշվով) – Ավստրիա՝ 5, Հայաստան՝ 55²:

2019-ին Ավստրիայի գիտական հրապարակումների թիվը 31 573 է, Հայաստանինը՝ 1730³: Ըստ Համաշխարհային մտավոր սեփականության 2020 թ. ցուցանիշի՝ 2019 թ. ընթացքում Ավստրիան ստացել է 2240 գրանցման դիմում, իսկ Հայաստանը՝ 113⁴:

Այս ցուցանիշները ևս մեկ անգամ ապացուցում են, որ Ավստրիայի զարգացման ու աճի գրավականը լավ կրթության, գիտության և արդյունավետ

¹ World Economic Forum, Klaus Schwab, Global Competitiveness report 2018, (published October 16, 2018), p. 81, available at

<http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>

² St'e u N 29:

³ <https://www.scimagojr.com/countryrank.php?year=2019>

⁴ https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2020.pdf

զբաղվածության քաղաքականության մեջ է, որոնք նաև մարդակենտրոն են, միտված են ստեղծելու հավասար հնարավորություններ բոլորի համար: Այդ ցուցանիշները փաստ են, որ Հայաստանում կրթությունը, գիտությունը բավարար չափով ուշադրության չեն արժանանում:

Գիտական նորույթը: Վերլուծելով Ավստրիայի տնտեսական զարգացման խնդիրների լուծման հիմնական գործոնները և համադրելով դրանք Հայաստանի խնդիրների հետ՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ այդ խնդիրների լուծումների կիրառությունը թույլ կտա. ա) լուծել կրթության ոլորտի խնդիրները, որը կնպաստի ժամանակակից պահանջներին համապատասխան մասնագետների պատրաստմանը, բ) մշակել զբաղվածության այնպիսի քաղաքականություն, որը կբերի երիտասարդների շրջանում զբաղվածության աճին:

Գիրատման հնարավորությունները: Հոդվածում հատկապես դիտարկման առարկա են դարձել Ավստրիայի տնտեսական վերելքի իրականացման հիմնական գործոնները՝ կրթության և զբաղվածության համակարգերը: Ուսումնասիրելով՝ առանձնացրել ենք քաղաքականությունների այն գործիքները, որոնք կարող են տեղայնացվել Հայաստանում՝ հաշվի առնելով տնտեսության յուրահատկությունները: Ըստ այդմ՝ հետևյալ առաջարկությունների իրականացումը կնպաստի Հայաստանում տնտեսական աճին՝

1. *2019 թվականից Հայաստանում արդեն իսկ որոշ չափով ներդրվող աշկերտության ծրագիրը զուգակցել նաև աշխատանքային միասնական համաձայնագրերով, որոնք կկնքվեն գործատուի, ոլորտային ուղղվածության հասարակական կազմակերպության, արհմիության և կրթական հաստատության միջև: Այդ համաձայնագրերով կկարգավորվեն թե՛ աշխատատեղերը, թե՛ վարձատրության չափը, թե՛ ուսումնառության ժամանակ ստացվելիք արդյունքները:*

2. *Ավելացնել գիտության, հետազոտությունների և զարգացման ուղղվածությամբ պետական և մասնավոր ֆինանսավորում, ժամանակի պահանջներին համապատասխանող աշխատակիցներ ունենալու համար իրականացնել մասնագիտական պահանջարկի վերլուծություն՝ բացահայտելու և՛ ապագայի մասնագիտությունները, և՛ մշակելու համապատասխան կրթական ծրագրեր, ըստ որի էլ կհատկացվեն պետպատվերով ուսումնառության տեղերը:*

Եզրակացություններ: Հոդվածի շրջանակներում ներկայացնելով Ավստրիայի տնտեսական վերելքի իրականացման պատմությունը և հաջորդող տարիներին զարգացմանն ուղղված քայլերը՝ կարող ենք փաստել, որ երկրի զարգացման հիմքը կայացած կրթական և զբաղվածության համակարգերն են: Ավստրիան վերջին տասնամյակների իր պատմության ընթացքում շատ է կարևորել և շարունակում է կարևորել բնակչության զբաղվածության ապահովման հարցը, միշտ ուշադրության կենտրոնում է եղել կրթությունը, կա-

րևորվել և շարունակում է կարևորել որակյալ, կրթված և ժամանակի պահանջներին համապատասխանող աշխատուժի առկայությունը: Ավստրիան սոցիալական երկիր է, որում կարևոր արժեքը մարդն է:

Իրականացված հետազոտությունը ցույց տվեց, որ Հայաստանում կարիք կա մշակելու և իրականացնելու մասնագիտական կրթության և աշխատանքի վրա հիմնված ուսումնառություն ծրագիր, բազմակողմանի ուսումնասիրելու աշխատաշուկայի պահանջները՝ ուսումնասիրության գործընթացում ներառելով միջին մասնագիտական և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները, գործատուներին, որպեսզի կարողանանք դիմակայել ժամանակակից աշխարհի արագ փոփոխությունների:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. 2020 թ. կնքված Միասնական համաձայնագիր՝ <https://www.wko.at/service/kollektivvertrag/information-technology-collective-agreement-2020.pdf>
2. Ավստրիայի վիճակագրական ծառայություն՝ https://www.statistik.at/web_en/statistics/Economy/national_accounts/gross_domestic_product/annual_data/index.html
3. ՀՀ ԱՎԾ, Աշխատանքի շուկան Հայաստանում 2020 թ., «Երիտասարդներ» բաժին https://armstat.am/file/article/trud_2020_9.pdf
4. Education at a Glance 2020: OECD Country Note https://www.oecd.org/berlin/publikationen/EAG2020_CN_AUT.pdf
5. Federal Ministry, Republic of Austria, Labor. Collective Agreements, Available at: <https://www.bma.gv.at/en/Topics/Labour-Law/Salary,-Wages-and-Pay/Collective-Agreements.html>
6. Glassner, Vera and Hofmann, Julia (2019). Chapter 2. Austria: from gradual change to an unknown future, in Müller, T.; Vandaele, K., and Waddington, J. (eds.) Collective bargaining in Europe: towards an endgame, Volume II, European Trade Union Institute, pp. 33-35 (33-54), available at: <https://www.etui.org/sites/default/files/CB1-Chapitre%2B2.pdf>
7. Gligorov, Vladimir. (2013). Austria: Not Exactly a Miracle, Aspen Review: Central Europe, Issue 01/2013, <https://www.aspen.review/article/2017/austria%3A-not-exactly-a-miracle/>
8. Hermann, Christoph and Flecker, Jörg (2012). “The Austrian model and the financial and economic crisis”, in S. Lehnendorff (ed.) A triumph of failed ideas – European models of capitalism in the crisis. European Trade Union Institute, pp.132-33 (121-36). Available at: <https://www.etui.org/sites/default/files/C6%2012%20A%20triumph%20of%20failed%20ideas%20WEB.pdf>
9. Marhold, F., Poier, K., Aschauer, P., Kohlbacher, E., Nebauer, M., & Wewerka, L. (2011). How has Austria overcome the economic crisis? International Society for

- Labour and Social Security Law. p.5. Available at: <https://isssl.org/wp-content/uploads/2014/08/Austrian-National-Report.pdf>
10. McNamee, Dardis. The Austrian Miracle: What's the secret of Austria's singular success, while the rest of Europe's economies founder? Foreign Policy. November 5, 2012. Available at: <https://foreignpolicy.com/2012/11/05/the-austrian-miracle/>
 11. Pelinka, A., Stiefel, D., & Bischof, G. (Eds.). (2000). The Marshall Plan in Austria: Vol 8 (1st ed.). Routledge. pp.1-2. <https://doi.org/10.4324/9781351303521>
 12. The Marshall Plan, New Austrian Information Vol. 58, March-April 2005. Available at: <https://www.austrianinformation.org/march-april-2005/2007/2/14/915243.html>
 13. The Economy Since 1950, ADVANTAGE AUSTRIA Copenhagen, available at: <https://www.advantageaustria.org/dk/zentral/business-guide/zahlen-und-fakten/wirtschaft/wirtschaft-seit-1950/wirtschaft-seit-1950.en.html>
 14. World Economic Forum, Klaus Schwab, Global Competitiveness report 2018, (published October 16, 2018), p. 81, available at <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>
 15. World Economic Forum, Klaus Schwab, Global Competitiveness Report 2019, p. 62-65, 70-73, available at http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
 16. <https://worldpopulationreview.com/countries/austria-population>
 17. <https://www.austria.org/overview>
 18. <https://www.austria.org/economy>
 19. <https://www.austrianinformation.org/march-april-2005/2007/2/14/915243.html>
 20. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=AT>
 21. <https://ams-forschungsnetzwerk.at/deutsch/qualibarometer/qualibarometer.asp?sid=155036&lng=1>
 22. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/document/ARM_Agenda%20WBL%20workshop%2028%20November_ARM.pdf
 23. <https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/Higher-education---universities/Higher-education-system/FHG.html>
 24. <https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/Research/Research-in-Austria.html>
 25. <https://dashboards.sdgindex.org/profiles/armenia>
 26. <https://dashboards.sdgindex.org/profiles/austria>
 27. <https://www.scimagojr.com/countryrank.php?year=2019>
 28. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2020.pdf

References

1. Avstriayi vitwakagrakan c'ar'ayowt'yown`
https://www.statistik.at/web_en/nomenu/searchresults/index.html
2. 2020t'-.in knqvac' Miasnakan hamad'aynagir `

- <https://www.wko.at/service/kollektivvertrag/information-technology-collective-agreement-2020.pdf>
3. HH AVC', Ashxatanqi showkan Hayastanowm 2020t', «Eritasardner» bajhin
https://armstat.am/file/article/trud_2020_9.pdf
 4. Education at a Glance 2020: OECD Country Note
https://www.oecd.org/berlin/publikationen/EAG2020_CN_AUT.pdf
 5. Federal Ministry, Republic of Austria, Labor. Collective Agreements, Available at:
<https://www.bma.gv.at/en/Topics/Labour-Law/Salary,-Wages-and-Pay/Collective-Agreements.html>
 6. Glassner, Vera and Hofmann, Julia (2019). Chapter 2. Austria: from gradual change to an unknown future, in Müller, T.; Vandaele, K., and Waddington, J. (eds.) Collective bargaining in Europe: towards an endgame, Volume II, European Trade Union Institute, pp. 33-35 (33-54), available at:
<https://www.etui.org/sites/default/files/CB1-Chapitre%2B2.pdf>
 7. Gligorov, Vladimir. (2013). Austria: Not Exactly a Miracle, Aspen Review: Central Europe, Issue 01/2013, <https://www.aspen.review/article/2017/austria%3A-not-exactly-a-miracle/>
 8. Hermann, Christoph and Flecker, Jörg (2012). "The Austrian model and the financial and economic crisis", in S. Lehndorff (ed.) A triumph of failed ideas – European models of capitalism in the crisis. European Trade Union Institute, pp. 132-33 (121-36). Available at:
<https://www.etui.org/sites/default/files/C6%2012%20A%20triumph%20of%20failed%20ideas%20WEB.pdf>
 9. Marhold, F., Poier, K., Aschauer, P., Kohlbacher, E., Nebauer, M., & Wewerka, L. (2011). How has Austria overcome the economic crisis? International Society for Labour and Social Security Law. p.5. Available at: <https://isssl.org/wp-content/uploads/2014/08/Austrian-National-Report.pdf>
 10. McNamee, Dardis. The Austrian Miracle: What's the secret of Austria's singular success, while the rest of Europe's economies founder? Foreign Policy. November 5, 2012. Available at: <https://foreignpolicy.com/2012/11/05/the-austrian-miracle/>
 11. Pelinka, A., Stiefel, D., & Bischof, G. (Eds.). (2000). The Marshall Plan in Austria: Vol 8 (1st ed.). Routledge. pp.1-2. <https://doi.org/10.4324/9781351303521>
 12. The Marshall Plan, New Austrian Information Vol. 58, March–April 2005. Available at: <https://www.austrianinformation.org/march-april-2005/2007/2/14/915243.html>
 13. The Economy Since 1950, ADVANTAGE AUSTRIA Copenhagen, available at: <https://www.advantageaustria.org/dk/zentral/business-guide/zahlen-und-fakten/wirtschaft/wirtschaft-seit-1950/wirtschaft-seit-1950.en.html>
 14. World Economic Forum, Klaus Schwab, Global Competitiveness report 2018, (published October 16, 2018), p. 81, available at
<http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>

15. World Economic Forum, Klaus Schwab, Global Competitiveness Report 2019, p. 62-65, 70-73, available at http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
16. <https://worldpopulationreview.com/countries/austria-population>
17. <https://www.austria.org/overview>
18. <https://www.austria.org/economy>
19. <https://www.austrianinformation.org/march-april-2005/2007/2/14/915243.html>
20. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=AT>
21. <https://ams-forschungsnetzwerk.at/deutsch/qualibarometer/qualibarometer.asp?sid=155036&lng=1>
22. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/document/ARM_Agenda%20WBL%20workshop%2028%20November_ARM.pdf
23. <https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/Higher-education---universities/Higher-education-system/FHG.html>
24. <https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/Research/Research-in-Austria.html>
25. <https://dashboards.sdgindex.org/profiles/armenia>
26. <https://dashboards.sdgindex.org/profiles/austria>
27. <https://www.scimagojr.com/countryrank.php?year=2019>
28. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2020.pdf

ԱՎԱՏՐԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

ՄԱՐԻԱՍ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Համառոտագիր: Ավստրիան Եվրոպայի և աշխարհի զարգացած երկրներից մեկն է, Եվրոպայի տարբեր շրջանների միջև կենսական տարանցիկ կենտրոն է և 20-րդ դարի համաշխարհային պատերազմներից հետո կարողացել է ապահովել վերելքի բարձր ցուցանիշներ:

Հողվածի արդիականությունը: Նախորդ դարի 2 համաշխարհային պատերազմներից, մասնավորապես Երկրորդ համաշխարհայինի ավարտից հետո ավերված և օկուպացված Ավստրիան ներկայումս աշխարհի ամենահարուստ երկրներից մեկն է: Զուգահեռներ անցկացնելով ներկայիս Հայաստանի հետ, որը ևս գտնվում է ոչ միայն հետպատերազմյան, այլև համավարակային շրջանում, արդիական է դառնում նմանատիպ ճգնաժամերից դուրս եկած և հզորացած պետությունների փորձի ուսումնասիրությունը:

Ուստի **հողվածի նպատակն է՝** Ավստրիան որպես էտալոն դիտարկելով՝ առաջարկել Հայաստանի համար ճգնաժամից դուրս գալու ուղիներ և լուծումներ:

Այդ նպատակին հասնելու համար դրվել են հետևյալ **խնդիրները՝**

- ուսումնասիրել Ավստրիայի տնտեսական զարգացմանը ուղին,
- բացահայտել կիրառված և ներկայումս էլ կիրառվող մեթոդները,
- վերլուծել Ավստրիայի և Հայաստանի դիրքերը ըստ մի շարք համաշխար-

հային ցուցանիշների:

Ուսումնասիրության հիմնական արդյունքների վերաբերյալ եզրահանգումներ կատարելիս կիրառվել են տրամաբանական մտահանգման և համեմատական վերլուծության մեթոդները:

Գիտական նորույթը: Վերլուծելով Ավստրիայի տնտեսական զարգացման խնդիրների լուծման հիմնական գործոնները և համադրելով դրանք Հայաստանի խնդիրների հետ՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ այդ խնդիրների լուծումների կիրառությունը թույլ կտա. ա) լուծել կրթության ոլորտի խնդիրները, որը կնպաստի ժամանակակից պահանջներին համապատասխան մասնագետների պատրաստմանը, բ) մշակել զբաղվածության այնպիսի քաղաքականություն, որը կբերի երիտասարդների շրջանում զբաղվածության աճին:

Կիրառման հնարավորությունները: Հոդվածում հատկապես դիտարկման առարկա են դարձել Ավստրիայի տնտեսական վերելքի իրականացման հիմնական գործոնները՝ կրթության և զբաղվածության համակարգերը: Ուսումնասիրելով՝ առանձնացրել ենք քաղաքականությունների այն գործիքները, որոնք կարող են տեղայնացվել Հայաստանում՝ հաշվի առնելով տնտեսության յուրահատկությունները: Ըստ այդմ հետևյալ առաջարկությունների իրականացումը կնպաստի Հայաստանում տնտեսական աճին.

1. 2019 թվականից Հայաստանում արդեն իսկ որոշ չափով ներդրվող աշակերտության ծրագիրը զուգակցել նաև աշխատանքային միասնական համաձայնագրերով, որոնք կկնքվեն գործատուի, ոլորտային ուղղվածության հասարակական կազմակերպության, արհմիության և կրթական հաստատության միջև: Այդ համաձայնագրերով կկարգավորվեն թե՛ աշխատաժամերը, թե՛ վարձատրության չափը, թե՛ ուսումնառության ժամանակ ստացվելիք արդյունքները:

2. Ավելացնել գիտության, հետազոտությունների և զարգացման ուղղվածությամբ պետական և մասնավոր ֆինանսավորում, ժամանակի պահանջներին համապատասխանող աշխատակիցներ ունենալու համար իրականացնել մասնագիտական պահանջարկի վերլուծություն՝ բացահայտելու և՛ ապագայի մասնագիտությունները, և՛ մշակելու համապատասխան կրթական ծրագրեր, ըստ որի էլ կհատկացվեն պետպատվերով ուսումնառության տեղերը:

Բանալի բառեր՝ տնտեսական հրաշք, զարգացում, կրթություն, զբաղվածություն, հետազոտություն և զարգացում, մրցունակություն, տնտեսություն, գիտություն, վերելքի գործոններ

ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОДЪЕМА АВСТРИИ

МАРИАМ ПОГОСЯН

Аннотация: Австрия является одной из развитых стран Европы и мира, жизненно важным транзитным центром между различными регионами Европы. Это страна, которая после 2 мировых войн 20-ого века смогла обеспечить высокие темпы роста.

Актуальность статьи. После двух мировых войн прошлого века, в частности, после окончания Второй мировой, разрушенная и оккупированная Австрия в настоящее время является одной из самых богатых стран мира. Проводя параллели с нынешней Арменией, которая находится не только в послевоенном периоде, но и в периоде пандемии COVID-19, становится актуальным изучение опыта государств, которые вышли из подобных кризисов и стали мировыми лидерами. Поэтому **целью статьи** является предложение путей и решений для выхода из кризиса Армении, рассматривая Австрию как эталон.

Для достижения этой цели поставлены следующие **задачи**:

- изучить путь экономического развития Австрии,
- выявить примененные и применяемые в настоящее время методы,
- проанализировать позиции Австрии и Армении по ряду мировых показателей.

Нами сделаны выводы об основных результатах исследования с помощью **методов** логического вывода и сравнительного анализа.

Научная новизна. Анализируя основные факторы решения проблем экономического развития Австрии и сравнивая их с проблемами Армении, мы приходим к выводу, что применение решений этих проблем позволит: а) решить проблемы в области образования, что будет способствовать подготовке специалистов в соответствии с современными требованиями; б) разработать политику занятости, которая приведет к увеличению занятости среди молодежи.

Возможности применения. В статье предметом рассмотрения стали основные факторы реализации экономического подъема Австрии-системы образования и занятости. Изучая, мы выделили те инструменты политики, которые могут быть локализованы в Армении с учетом особенностей экономики. Таким образом, реализация следующих предложений будет способствовать экономическому росту в Армении:

1. с 2019 года уже в какой-то мере внедряемую в Армении программу ученичества сочетать с едиными трудовыми соглашениями, которые будут заключены между работодателем, общественной организацией отраслевой направленности, профсоюзом и образовательным учреждением. Согласно этим соглашениям, будут урегулированы как часы работы, так и размер заработной платы, а также результаты, которые будут получены во время учебы.

2. Следуя примеру Австрии, предлагается увеличить государственное и частное финансирование науки, исследований и разработок, а для того, чтобы сотрудники соответствовали требованиям времени, провести анализ спроса на навыки, который позволит определить профессии будущего, а также будет способствовать разработке соответствующих образовательных программ, в соответствии с которыми места будут распределяться по государственному заказу.

Ключевые слова: экономическое чудо, развитие, образование, занятость, исследование и развитие, конкурентоспособность, экономика, наука, факторы подъема

THE FACTORS OF AUSTRIA'S ECONOMIC UPTURN

MARIAM POGHOSYAN

Abstract: Austria is one of the developed countries of Europe and the world, is a vital transit center between different regions of Europe. This is the country which after 2 world wars of the 20th century was able to provide high growth rates.

The relevance of the article. After two world wars of the last century, in particular, after the end of the World War II, the destroyed and occupied Austria is now one of the richest countries in the world. Drawing parallels with the current Armenia, which is not only in the post-war period but also in a period of COVID-19 pandemic, it becomes relevant to study the experience of states that have emerged from such crises and became world's leaders. **The purpose of the article** is to propose ways and solutions to overcome the crisis in Armenia, considering Austria as a benchmark.

The following objectives are set, for achieving this goal:

- to study the way of economic development of Austria,
- to identify the methods used and currently in use,
- to analyze the positions of Austria and Armenia on a number of world indicators.

We draw conclusions about the main results of the study through logical inference and comparative analysis **methods**.

The Scientific Novelty: Analyzing the main factors of solving the problems of economic development in Austria and comparing them with the problems of Armenia, we come to the conclusion that the application of solutions to these problems will allow: a) to solve problems in the field of education, which will contribute to the training of specialists in accordance with modern requirements; b) to develop an employment policy that will lead to an increase in employment among young people.

Possibilities of application: The article considers the main factors of the implementation of the economic recovery of Austria-the education and employment systems. We have identified those policy instruments that can be localized in Armenia, taking into account the peculiarities of Armenian economy. Thus, the implementation of the following proposals will contribute to economic growth in Armenia:

1. It is proposed to combine the apprenticeship program, which to some extent is already being implemented in Armenia since 2019, with Collective bargaining agreements that will be concluded between the employer, a public organization of an industry orientation, a trade union and an educational institution. According to these agreements, both the hours of work and the amount of wages will be regulated, as well as the results that will be obtained during the study.

2. Following Austria's example, it is proposed to increase public and private funding for science, research, and development, and in order to have employees meeting the time requirements, to conduct skills demand analysis which will identify the professions of the future and will also contribute to the development of appropriate educational programs, according to which places will be allocated by state order.

Keywords: economic miracle, development, education, employment, research and development, competitiveness, economy, science, factors of upturn

1.2. ՉԵԽԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒ ՓՈՐՁԸ

ԴՈՆԱՐԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ
02.08.2021-06.09.2021

Մայրաքաղաքը՝ Պրահա
Լեզուն՝ չեխերեն
Բնակչությունը՝ 10,7 մլն¹
Տարածքը՝ 78,871 կմ²
Մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ
(գնողունակության պարիտետով)
40,585 ԱՄՆ դոլար²

Ներածություն: Չեխիայի ռազմավարական դիրքը, լավ զարգացած ենթակառուցվածքը և հմուտ աշխատուժը թույլ են տվել այս փոքրիկ՝ 10,7 միլիոնանոց (2021)³ ժողովրդին ունենալ Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի կարևոր տարածաշրջանային և միջազգային արտադրական կենտրոն և սպառողական շուկա: 1990-ական թվականներից սկսած Չեխիայի Հանրապետությունը ունեցել է ամենազարգացած ենթակառուցվածքները ամբողջ Կենտրոնական Եվրոպայի համեմատությամբ և շնորհիվ 2005-2013 թթ. ռազմավարության՝ կարողացավ պահպանել իր առաջատար դիրքերը ինչպես պետական, այնպես էլ մասնավոր հատվածի կողմից ենթակառուցվածքներում զանգվածային ներդրումների շնորհիվ⁴: Իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ Չեխիան կարող է դառնալ Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի տրանսպորտային և նյութատեխնիկական խաչմերուկ⁵:

Թեմայի արդիականությունը: Պայմանավորված 2020 թ. համավարակով և արցախյան 44 օրյա պատերազմով, որոնք հանգեցրեցին Հայաստանի տնտեսության վատթարացմանը, նպատակահարմար ենք համարել ուսումնասիրել Չեխիայի այն ոլորտների զարգացման ուղիները, որոնց շնորհիվ այն հասել է տնտեսական վերելքի:

Նպատակը: Հայաստանը գտնվում է տնտեսական զարգացման այն հատվածում, երբ այլ երկրների փորձը և կիրառման հնարավորությունները կարող են օգտակար լինել: Հոդվածը նպատակ ունի ցույց տալու Չեխիայի տնտե-

¹ <https://www.worldometers.info/world-population/czech-republic-population/#:~:text=Czechia%202020%20population%20is%20estimated,year%20according%20to%20UN%20data.>

² www.Worldbank.org

³ <https://www.worldometers.info/world-population/czech-republic-population/#:~:text=Czechia%202020%20population%20is%20estimated,year%20according%20to%20UN%20data.>

⁴ Economic Growth Strategy of the Czech Republic, http://home.cerge-ei.cz/munich/TEXTY/2005_09_06_SHR_final_eng.pdf, p. 23

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

սական ուղու հնարավոր տարրերի կիրառումը Հայաստանում:

Խնդիրները: Ուսումնասիրելով Չեխիայի տնտեսությանը զարգացում ապահովված ոլորտները՝ մեր առջև դնում ենք խնդիր. արդյո՞ք այդ նույն գործիքակազմը կիրառելով՝ Հայաստանը նույնպես կունենա տնտեսական զարգացում թե ոչ:

Գրականության վերլուծություն: Դեռ վաղ ժամանակներից բազմաթիվ գիտնականներ, վերլուծաբաններ դիտարկել և ուսումնասիրել են Չեխիայի տնտեսության զարգացման փուլերը: Տարբեր վերլուծաբաններ դիտարկել են այն ոլորտները, որոնց շնորհիվ այսօր Չեխիայի տնտեսությունը զարգանում է: Չեխիայի դեպքում մասնավորեցման գործընթացը վճռական կետ էր: Այս քայլը հանգեցրեց օտարերկրյա ներդրողների և չեխ բնակիչների միջև սեփականության իրավունքի բաշխմանը: Դրականն այն էր, որ ստեղծվեց մասնավոր հատված, սակայն դրա հետ մեկտեղ ի հայտ եկան մասնավորեցման անցանկալի կողմեր: Օրենսդրությունը դեռ բավարար պատրաստված չէր, և չկային (կամ շատ քիչ էին) սահմանափակումներ ինչպես արտասահմանցիների համար անշարժ գույք գնելու առումով, այնպես էլ չեխերի կողմից իրենց սեփական բիզնեսը սկսելու առումով¹: Հեղինակներ Հանս Ֆիցովան և Լիբոր Զիդեկը դիտարկել են արտահանման և ներմուծման ազդեցությունը ՀՆԱ-ի վրա 1996-2014 թթ.՝ օգտագործելով գծային ռեգրեսիոն մոդելը²: Արդյունքում պարզել են, որ 1 % արտահանման աճը հանգեցնում է 1.46 % ՀՆԱ-ի աճի, իսկ ներմուծման 1 % աճը կհանգեցնի է 1.91 % ՀՆԱ-ի աճի:

Մեթոդաբանությունը: Այս հոդվածում, Չեխիայի զարգացման ուղիները Հայաստանում տեղայնացնելու համար, կիրառվել են պատմա-տրամաբանական և համեմատական մեթոդները:

Հիմնական վերլուծություն: Չեխիայի տնտեսական աճը պայմանավորված է դեպի Եվրամիություն, հատկապես Գերմանիա արտահանումով, որը կազմում է արտահանման մեկ երրորդը, և օտարերկրյա ներդրումներով³:

Երկար ժամանակ Չեխիայի տնտեսությունը կենտրոնացված էր՝ ապրանքներ արտադրելով տեղական գնորդների համար: Չնայած Չեխիան և Սլովակիան երկուսն էլ դաշնային պետության իրավահաջորդներն էին, տնտեսական զարգացման երկարատև անհամաչափությունները չեխերին վճռական առավելություն տվեցին սլովակների նկատմամբ⁴: Չեխիայի տնտե-

¹ Holešinská, A. & Sauer, M. Economic transition and tourism development – mass tourism in Prague. In Klímová, V., Žitek, V. (eds.) 21st International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings. Brno: Masarykova univerzita, 2018. p.502. ISBN 978-80-210-8969-3. DOI:10.5817/CZ.MUNI.P210-8970-2018-65

² Fitzová, H., Židek, L. (2015), Impact of Trade on Economic Growth in the Czech and Slovak Republics, Economics and Sociology, Vol. 8, No 2, pp. 36-50. DOI: 10.14254/2071-789X.2015/8-2/4

³ <https://www.cofacecentraleurope.com/About-Coface>

⁴ The world standard in knowledge since 1768, <https://www.britannica.com/place/Czech-Republic/Economy>

սությունն, այնուամենայնիվ, համեմատաբար բազմազան և կայուն էր, քանի որ ուներ ավելի բարենպաստ աշխարհագրական դիրք և պատմական գերակշռություն դաշնային վարչակազմում: Ելնելով իր բնորոշ առավելություններից, այն է՝ լավ կրթված և հմուտ աշխատուժ, Արևմտյան Եվրոպային մոտիկություն և արտաքին պարտքի ցածր մակարդակ, Չեխիան, որպես առանձին երկիր, նախնական շրջանում ունեցել է բավականին ցածր գործազրկության մակարդակ և պատկառելի տնտեսական աճ¹: Նոր կառավարությունը՝ նախագահ Վացլավ Հավելի և վարչապետ Վացլավ Կլաուսի (Չեխոսլովակիայի նախկին ֆինանսների նախարար և հետկոմունիստական տնտեսական քաղաքականության գլխավոր ճարտարապետ) գլխավորությամբ, խոստացավ շարունակել տնտեսական բարեփոխումների ուղին՝ առաջնահերթություն տալով լայնամասշտաբ մասնավորեցմանը²:

Մասնավորեցումը իրականացվում էր վաուչերային համակարգի միջոցով, որով Չեխիայի քաղաքացիները 18 տարին լրանալուց հետո բաժնետոմսեր էին գնում, որոնք արժեին 35 չեխական կրոն, որն էլ իր հերթին համարվում է 1000 ներդրումային միավոր³:

Չեխական շուկայի կախվածությունն իր եվրոպական առևտրային գործընկերներից (հիմնականում Գերմանիայից) նվազեցնելու համար կառավարությունը 2011-2012 թվականներին իրականացրել է բարեփոխումներ՝ դիվերսիֆիկացնելու երկրի արտահանման հնարավորությունները և արտահանման շուկայի կառուցվածքը, ինչպես նաև տնտեսական կառուցվածքը: Չեխիայի արդյունաբերության և առևտրի նախարարությունը և CzechInvest ներդրումային զարգացման գործակալությունը 2013 թ. հուլիսի 1-ին նախաձեռնել են «Ողջույնի փաթեթ» նախաձեռնությունը ներդրողների համար, որի նպատակն է ներգաղթի ընթացակարգերը հնարավորինս դյուրացնել օտարերկրյա ներդրողների համար, ովքեր պահանջում են կացության և աշխատանքի թույլտվություններ Չեխիայում⁴:

Չեխական իրավաբանական անձինք, ներառյալ 100 % օտարերկրյա սեփականություն հանդիսացող դուստր ձեռնարկությունները, կարող են անշարժ գույք ունենալ առանց որևէ սահմանափակման (ներառյալ գյուղատնտեսական նշանակության հողերը), նույնը, ինչ օտարերկրյա անձանց համար⁵: Կառավարության կողմից սեփականության օտարում կարող է կատարվել միայն հանրային շահերի դեպքում, առանց խտրականության:

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² McMaster, I. "Privatisation In Central and Eastern Europe: What made the Czech Republic so Distinctive", November 2001, European policies researches center, ISBN: 1-871130-55-7, URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?rep=rep1&type=pdf&doi=10.1.1.201.950>, p. 11

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 6:

⁴ Czech Republic: Foreign Investment. Santander Trade (Latest Update: August 2021), available at: <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/czech-republic/foreign-investment>

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

Կառավարությունը տրամադրում է ներդրումային խթաններ՝ կորպորատիվ եկամտահարկի նվազեցման տեսքով, 10 տարի ժամկետով, աշխատատեղերի ստեղծման համար դրամական դրամաշնորհներ՝ մինչև 8000 ԱՄՆ դոլար, դրամական դրամաշնորհներ՝ վերապատրաստման ծախսերի մինչև 50 %-ի չափով, և դրամական դրամաշնորհներ հիմնական միջոցների գնման համար՝ ընդունելի ծախսերի մինչև 20 %-ը¹:

Բոլոր ներդրումային հայտերը գնահատվում և հաստատվում են կառավարության կողմից, որոնք մասնավորապես հաշվի են առնում տվյալ նախագծի առավելությունները տարածաշրջանի և երկրի համար: Չեխիան խթաններ է տրամադրում ինչպես արտասահմանյան, այնպես էլ հայրենական ձեռնարկություններին, որոնք ներդրումներ են կատարում արտադրական ոլորտում, տեխնոլոգիական և գիտահետազոտական կենտրոններում և բիզնեսի աջակցության կենտրոններում: Ներդրումային խրախուսումների մասին 2019 թվականի փոփոխված օրենքը ավելի բարենպաստ կանոններ սահմանեց տեխնոլոգիական ներդրումների համար այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են տիեզերագնացությունը, տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաները, կենսական գիտությունները, նանոտեխնոլոգիան և ավտոմոբիլային արդյունաբերության առաջադեմ հատվածները²: ՀՀ-ում ներդրումային դաշտի բարելավման համար կատարվել է ռեգրեսիոն վերլուծություն, որի միջոցով ՕՈՒՆ ներհոսքը կարճ ժամանակ անց նպաստում է ներմուծման աճին, իսկ դա էլ իր հերթին նպաստում է ՀՆԱ աճին³:

Երկարատև դադարից հետո Չեխիայի Հանրապետությունում թվային ծառայությունների հարկի (DST) ներդրման ծրագրերը կրկին օրակարգում են. 2021 թվականի մայիսի 12-ին նոր հարկի մասին օրինագիծը երկրորդ ընթերցմամբ ընդունեց Պատգամավորների պալատը՝ բերելով այն մեկ քայլի: Սովորաբար այս հարկատեսակը կիրառվում է այն ընկերությունների համար, որոնք գործում են սոցիալական մեդիայում: Այնուամենայնիվ, օրինագծի նախագծում օգտագործվող տերմինաբանության ընտրությունը հստակ սահմանում չի տալիս, և, ներկայիս ձևակերպման հիման վրա, DST-ի վճարման պարտականությունը կվերաբերի նույնիսկ Չեխիայի Հանրապետությունում պատշաճ գրանցված և կորպորատիվ վճարող բազմազգ խմբերի սուբյեկտների եկամտահարկին⁴:

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Santander Trade and the Flame logo are registered trademarks.

<https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/czech-republic/foreign-investment>

³ Լ. Մարգայան և ուրիշներ, «Հայաստանի ներդրումները. Մարտահրավերներ և հնարավորություններ», ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020, էջ 303:

⁴ Deloitte Czech Republic. Consultation held on introduction of digital services tax. Deloitte, 08/01/2019. Available at: <https://www.taxathand.com/article/12123/Czech-Republic/2019/Consultation-held-on-introduction-of-digital-services-tax>

Հարկային բազան կազմված կլինի չէի օգտվողներին վերագրվող որոշ թվային ծառայությունների վաճառքից ստացված եկամուտից¹: Օգտվողների ազգությունը կորոշվի՝ հիմնվելով այն IP հասցեների վրա, որոնք անհրաժեշտ կլինեն ընկերություններին հետևելու համար: Ներկայումս օրենքի նախագծից պարզ չէ, թե ինչ անել, եթե անհնար է որոշել, թե որտեղ է գտնվում օգտվողը՝ IP հասցեի հիման վրա, ինչպես նաև անհայտ է նրա բնակության վայրը: Օրինագծի նախագիծը հաշվի չի առնում նաև IP հասցեում ծրագրային ապահովման մեխանիկական փոփոխությունների հնարավորությունը²: Այս պահին այն ունի բազմաթիվ թերություններ, սակայն Չեխիայի Հանրապետության կառավարությունը այն կբարելավի և կիրագործի: Նշված հարկային համակարգը գործում է 130 երկրներում, և դրույքաչափը տատանվում է 1.5-7.5 %-ի միջև, օրինակ՝ Չեխիայում 5 %, Լեհաստանում 1.5 %, իսկ Թուրքիայում՝ 7.5 %³:

Թվային ծառայությունների հարկը իրենից ներկայացնում է⁴

- ինտերնետում նպատակային գովազդի տեղադրում,
- թվային միջնորդության ծառայություններ (թվային հարթակներին վերաբերող, որոնք հեշտացնում են օգտվողների միջև փոխգործակցությունը հարթակի միջոցով ապրանքների կամ ծառայությունների փոխանակման համար),

- թվային ինտերֆեյսերի հետ օգտվողների փոխազդեցությունից հավաքված օգտագործողների տվյալների վաճառք:

Նախագծի ներկայիս ձևակերպման հիման վրա՝ հետևյալ երկու պայմաններին համապատասխանող ընկերությունները հարկվելու են 2019 թվականի հուլիսի 1 -ից⁵.

- ընկերության տարեկան եկամուտը գերազանցում է 750 միլիոն եվրոն,
- Չեխիայի Հանրապետությունում հարկվող ծառայություններից ստացված վճարումների տարեկան ընդհանուր գումարը գերազանցում է 50 մլն կրոնը⁶:

Համեմատական առումով, եթե դիտարկենք, ապա կտեսնենք, որ Չեխիայի Հանրապետության կառավարությունը փորձում է խթանել առցանց առևտուրը՝ կիրառելով բազմաթիվ լծակներ, իսկ Հայաստանում կան բազմաթիվ օրենք-

¹ Նույն տեղում:

² St' u նույն տեղում, պար. 6:

³ Tax Foundation , <https://taxfoundation.org/digital-tax-europe-2020/>

⁴ Deloitte Czech Republic. Consultation held on introduction of digital services tax. Deloitte, 08/01/2019. Available at: <https://www.taxathand.com/article/12123/Czech-Republic/2019/Consultation-held-on-introduction-of-digital-services-tax>

⁵ Asen, E. What European OECD Countries Are Doing about Digital Services Taxes. Tax Foundation. 2021. March 25. Available at: <https://www.taxathand.com/article/12123/Czech-Republic/2019/Consultation-held-on-introduction-of-digital-services-tax>

⁶ Նույն տեղում, պար. 3:

ներ, որոնք վերաբերում են առցանց առևտրի հարկմանը, սակայն, ըստ իս, այս պահին այն չի ենթարկվում վերահսկողության հավուր պատշաճի: Այդ իսկ պատճառով ՀՀ-ում պարտադիր պետք է առցանց առևտուրը մտնի հարկային դաշտ և հարկվի թեկուզ չնչին տոկոսադրույքով:

Չեխիան ունի ունիվերսալ առողջապահական համակարգ՝ հիմնված պարտադիր ապահովագրության մոդելի վրա: Առողջության ապահովագրության գները սկսվում են տարեկան մոտ 6000 չեխական կրոնից և բարձրանում մինչև 40 հազար կրոն՝ կախված ընտրված ապահովագրական ընկերությունից: Հիմնականում գոյություն ունի միայն երկու տեսակի առողջության ապահովագրություն՝ մասնավոր բժշկական ապահովագրություն և հանրային առողջության ապահովագրություն: Ի տարբերություն Չեխիայի՝ Հայաստանում չկա պարտադիր բժշկական ապահովագրություն հասկացությունը, առայժմ այն ըստ ցանկության է: Չեխիայում բժշկական ապահովագրության համար վճարում է և՛ գործատուն, և՛ աշխատողը: Աշխատողը և գործատուն վճարում են աշխատողի համախառն ընդհանուր եկամտի 13.5 %-ը: Աշխատողը վճարում է 4,5 %-ը, գործատուն՝ 9%:

1990-ական թվականներին կիրառվող սահմանափակումները և, այդպիսով, նաև մուտքի արգելքը խաթարում են կապիտալ սարքավորումների արտահանման հնարավորությունը, ինչը հետագայում մասամբ բարելավվեց՝ ստեղծելով Չեխական արտահանման բանկ²: Միննույն ժամանակ, Չեխիայի տնտեսությունը խթանվեց ծառայությունների ոլորտի կողմից (ինչը դեռևս մեծ մասամբ պահպանվում է)՝ ավելի բարդ բաղադրիչների արտահանմամբ և դրա գիտահետազոտական բազայի լուծարումով: Ակնհայտ էր, որ առանց պետական աջակցության հնարավոր չէ անդամակցել օտարերկրյա ընկերություններին (համաշխարհային ընկերությունների ցանցեր), քանի դեռ ընկերությունները գների մրցակցության հիման վրա ներառված չեն որպես նվազագույն ավելացված արժեք ունեցող «ծառայություն»³: Տնտեսության կայունացումը ձեռք է բերվել ոչ թե կառուցվածքային մակարդակում, այլ լճացման մակարդակում, մասնավորապես՝ հետևյալ գործիքների օգնությամբ. արժույթի խոր արժեզրկում, իրական աշխատավարձերի ճնշում և մակրոտնտեսական խոր սահմանափակումներ, որոնք արտահայտվում են ոչ միայն պահանջարկի մակարդակում, այլ նաև մատակարարման մակարդակում: Արդյունքում Չեխիան սկսեց ցուցաբերել մեքսիկական ֆինանսական ձգնաժամի (1994-1995 թթ.) հատկանիշներ⁴:

1993-ին հիմնադրվեց Գյուղատնտեսության և անտառտնտեսության

¹ Health insurance system in CZP, Health Insurance Bureau, available at:

<https://www.kancelarzp.cz/en/links-info-en/health-insurance-system-in-cz>. (Last Updated: 18 February 2021)

² Švihlíková, Ilona. Transformation of the Czech Republic. transform! europe. 2014. November 3. Available at: <https://www.transform-network.net/de/blog/article/transformation-of-the-czech-republic/>

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

աջակցության և երաշխավորման հիմնադրամը (SGFAF)¹: Այս ֆոնդը առաջարկում է երաշխիքներ բանկային վարկերի համար և վերադարձնում է ֆերմերների կողմից վճարված տոկոսների մի մասը: Երաշխիքի առավելագույն մակարդակը տատանվում է 30 տոկոսից մինչև 80 տոկոս²: Տոկոսային սուբսիդիաների մակարդակը սահմանվում է SGFAF- ի կողմից՝ իր իրական ֆինանսական հնարավորություններին համապատասխան: Հաճախորդի կողմից վճարված տոկոսադրույքը պետք է կազմի առնվազն 1 տոկոս³: 1994-1998 թվականներին գյուղատնտեսության համար բանկային վարկի տոկոսադրույքը միջինում կազմում էր 17,58 տոկոս, իսկ SGFAF-ի կողմից միջին տոկոսադրույքի սուբսիդիան՝ 12,32 տոկոս⁴: Սա նշանակում է, որ հաճախորդի կողմից վճարված անվանական տոկոսադրույքը իջեցվել է մինչև 5,26 տոկոս⁵: Բարեփոխումների շրջանում գյուղատնտեսական ընդհանուր հողերի 39 տոկոսը պետական հողեր էին⁶: Մնացածը պաշտոնապես մասնավոր էր, բայց համարյա ամբողջությամբ կոլեկտիվացված: Երեք միլիոն հեկտար գյուղատնտեսական հող վերադարձվել է երեք միլիոն սեփականատերերի⁷:

Ինովացիոն քաղաքականության իրականացումը պետք է ուղղված լինի Հայաստանի Հանրապետության բարձր արդյունավետ, ճկուն և արձագանքող նորարարական տնտեսության ձևավորմանը, երկրի տնտեսական, գիտական և տեխնոլոգիական ներուժի մոբիլիզացմանը՝ ապահովելու երկրի տնտեսության անցումը դեպի զարգացման նորարարական ուղի⁸: Պետական ինովացիոն քաղաքականության նպատակն է՝ երկրում կառուցել գիտելիքի վրա հիմնված ժամանակակից տնտեսություն, որն ի վիճակի է հետագայում երկիրը հասցնել տնտեսապես զարգացած երկրների թվին⁹: Այսինքն՝ ակնկալվում է ինովացիոն քաղաքականության շրջանակներում ստեղծել մասնավոր-պետական-հասարակական հատվածների սերտ փոխհամագործակցություն:

Գիտական նորույթը: Հաշվի առնելով Հայաստանի տնտեսական զարգացման ոլորտներում առկա խնդիրները, մասնավորապես՝ առողջապահական ոլորտի, առցանց առևտրի և պետություն-մասնավոր հատված-գիտական համայնք համագործակցությունը՝ հետազոտության արդյունքում բացա-

¹ Ratinger, T. & Prazan, J. (1999). Country Report on the Present Environmental Situation in Agriculture: Czech Republic. In FAO (ed.) Central and Eastern European Sustainable Agriculture Network, REU Technical Series. First Workshop Proceedings Gödöllő, Hungary, 2-7 March. Online. Available at: <http://www.fao.org/3/AD238E/ad238e0b.htm#TopOfPage>

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸ ՀՀ օրենքը ինովացիոն գործունեությանը պետական աջակցության մասին, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?Docid=24697>

⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

հայտվել և հիմնավորվել է, վերոգրյալ խնդիրների լուծման հնարավորությունները Չեխիայի օրինակով:

Եզրակացություններ: Վերլուծելով Չեխիայի տնտեսական աճին նպաստած գործիքակազմը և համադրելով դրանք ՀՀ-ում կիրառման հնարավորություններին՝ պարզվել է, որ կան ոլորտներ, որոնք թույլ են տալիս Հայաստանին այդ գործիքակազմը ճիշտ կիրառելու դեպքում հասնել հաջողությունների:

Մասնավորապես՝ Չեխիան իր առողջապահական ոլորտում որդեգրել է պարտադիր բժշկական ապահովագրության ծրագիրը, որի արդյունքում կյանքի տևողությունը բարձրացել է 2.6 տարով՝ մինչև 78.7 տարի. այն իր մեջ ներառում է ստացիոնար և ամբուլատոր բուժօգնություն, դեղատոմսով դեղամիջոցների դուրսագրում, վերականգնողական բուժօգնություն, ատամնաբուժական որոշ ընթացակարգեր և սպա բուժում: Չեխիայի օրենսդրությունը սահմանում է, որ ապահովագրված անձինք իրավունք ունեն ստանալ ցանկացած բուժօգնություն, որը տրվում է իրենց առողջական վիճակը պահպանելու կամ բարելավելու նպատակով¹: Օրենքով բոլոր քաղաքացիները 18 տարեկանից սկսած թե՛ մասնավոր, թե՛ պետական բժշկական հաստատություններից կսկսեն օգտվել անվճար. իհարկե, այդ գումարը կգանձվի աշխատավարձից, 8-9 %-ը կվճարի գործատուն, 2-2.5 %-ը՝ աշխատողը, իսկ 20-25 %-ը՝ պետությունը, այն պարագայում, երբ դրանից չի փոփոխվի աշխատավարձի չափը:

Հաջորդը. ինովացիոն քաղաքականության մասով պետք է կատարել փոփոխություններ՝ ըստ 2005 թ. որոշման. այս պահին ՀՀ պետական բյուջեից գիտությանը հատկացվող միջոցների մոտ 80 %-ը հատկացվում է հիմնարար հետազոտություններին և միայն 20 %-ը՝ կիրառական ուղղվածություն ունեցող մշակումներին²: Առաջարկվում է փորձակոնստրուկտորական աշխատանքներին և տեխնոլոգիական մշակումներին պետական բյուջեից տրամադրել նաև ֆինանսական աջակցություն, մոտավորապես 30-35 %: Այս քաղաքականությանը խոչընդոտում է օրենսդրական դաշտի թերի լինելը, ինովացիոն ենթակառուցվածքի զարգացման ցածր մակարդակը և այլն:

Մարքեթինգային առումով ստեղծել ապրանքանիշ՝ որպես նորարարության առաջատար երկրներից մեկը, պատմել Հայաստանի մասին, ինչպես անում է Չեխիան, որպես գիտական մեծ ներուժ, առաջադեմ արդյունաբերություն ունեցող և բազմաթիվ ոլորտներում հետազոտություններ կատարող երկիր, և այդ ոլորտներում կրթված և հանճարեղ մարդկանց ներգրավում: Շատ կարևոր է ստեղծել հարթակ կամ ընկերություն մի քանի լեզվական տարբերակներով՝ օտարերկրյա գիտնականներին տեղեկատվական աջակցություն ցուցաբերելու համար, և հարկ եղած դեպքում նրանց ներգրավումը

¹ Falilou, F. & Glocker D., OECD, Improving the Czech health care system economics department working papers, No. 1522, ECO/WKP(2018)70, Economics department, p.6

² <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=28642>

տարբեր համապատասխան ծրագրերում, ինչպես այս ամենը կազմակերպվում է Չեխիայում¹:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Asen, E., What European OECD Countries Are Doing about Digital Services Taxes. Tax Foundation. 2021. March 25. Available at: <https://www.taxathand.com/article/12123/Czech-Republic/2019/Consultation-held-on-introduction-of-digital-services-tax>
2. Czech Republic: Foreign Investment. Santander Trade (Latest Update: August 2021), available at: <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/czech-republic/foreign-investment>
3. Deloitte Czech Republic. Consultation held on introduction of digital services tax. Deloitte, 08/01/2019. Available at: <https://www.taxathand.com/article/12123/Czech-Republic/2019/Consultation-held-on-introduction-of-digital-services-tax>
4. Economic Growth Strategy of the Czech Republic, http://home.cerge-ei.cz/munich/TEXTY/2005_09_06_SHR_final_eng.pdf, 151 p.
5. Fitzová, H., Židek, L. (2015), Impact of Trade on Economic Growth in the Czech and Slovak Republics, Economics and Sociology, Vol. 8, No 2, 50 p., DOI: 10.14254/2071-789X.2015/8-2/4, 50 p.
6. Falilou, F. & Glocker D., OECD, Improving the Czech health care system economics department working papers, No. 1522, ECO/WKP(2018)70, Economics department, p.6
7. Hana Fitzová, Libor Zidek, " Impact of trade on economic growth in the Czech and Slovak Republics", 2015, https://www.researchgate.net/publication/282830611_Impact_of_trade_on_economic_growth_in_the_Czech_and_Slovak_Republics, p. 50
8. Health Insurance Bureau, <https://www.kancelarzp.cz/en/links-info-en/health-insurance-system-in-cz>
9. Health insurance system in CZP, Health Insurance Bureau, available at: <https://www.kancelarzp.cz/en/links-info-en/health-insurance-system-in-cz>. (Last Updated: 18 February 2021)
10. Holešinská, A. & Sauer, M. Economic transition and tourism development – mass tourism in Prague. In Klímová, V., Žítek, V. (eds.) 21st International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings. Brno: Masarykova univerzita, 2018. p.502. ISBN 978-80-210-8969-3. DOI:10.5817/CZ.MUNI.P210-8970-2018-65
11. Ilona Švihlíková Transformation of the Czech Republic, 03 Nov 14 , Transformation of the Czech Republic, URL: <https://www.transformation-network.net/de/blog/article/transformation-of-the-czech-republic/>

¹ Innovation Strategy of the Czech Republic, 2019–2030.

12. Irene McMaster, "Privatisation In Central and Eastern Europe: What made the Czech Republic so Distinctive ", November 2001, European policies researches center URL:<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?rep=rep1&type=pdf&doi=10.1.1.201.950>, 42 p.
13. Innovation Strategy of the Czech Republic, 2019–2030
14. Petr Hájek, Ondřej Hartman, Ondřej Knot and others, "ECONOMIC GROWTH STRATEGYMEYS", 2005, URL: http://home.cerge-ei.cz/munich/TEXTY/2005_09_06_SHR_final_eng.pdf , 151 p.
15. Ratinger, T. & Prazan, J. (1999). Country Report on the Present Environmental Situation in Agriculture: Czech Republic. In FAO (ed.) Central and Eastern European Sustainable Agriculture Network, REU Technical Series. First Workshop Proceedings Gödöllő, Hungary, 2-7 March. Online. Available at: <http://www.fao.org/3/AD238E/ad238e0b.htm#TopOfPage>
16. Research, Development and Innovation Council, National Reform Programme of the Czech Republic 2019, p. 28
17. Santander Trade and the Flame logo are registered trademarks. <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/czech-republic/foreign-investment>
18. Švihlíková, Ilona. Transformation of the Czech Republic. transform! europe. 2014. November 3. Available at: <https://www.transform-network.net/de/blog/article/transformation-of-the-czech-republic/>
19. Լ. Սարգսյան և ուրիշներ, «Հայաստանի ներդրումները. Մարտահրավերներ և հնարավորություններ», ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020, 319 էջ
20. ՀՀ օրենքը ինվազիոն գործունեությանը պետական աջակցության մասին, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?Docid=24697>
21. www.cofacecentraleurope.com
22. www.worldometers.info
23. <https://taxfoundation.org>
24. <http://www.irtek.am>

ՉԵԽԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒ ՓՈՐՁԸ

ԴՈՆԱՐԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Համառոտագիր: Համաձայն Չեխիայի օրինակի՝ արդյունավետ կառավարման և գործիքակազմի ճիշտ ընտրության դեպքում հնարավոր է հասնել հաջողության նաև ոչ զարգացած երկրներում, ինչպիսին է Հայաստանը: Հողվածում պարզեցինք, որ կան նմանություններ Հայաստանի և Չեխիայի միջև, և մեր նպատակն էր ուսումնասիրել՝ արդյո՞ք այն տնտեսական զարգացման ուղին, որն անցել է Չեխիան, կիրառելի է ՀՀ-ում, և եթե այո, ապա ի՞նչ արդյունքի այն կհան-

գեցնի: Արդյունքում մենք կիրառել ենք համեմատական մեթոդը՝ երկու երկրների նույն ոլորտներում առկա նման խնդիրները պարզելու համար: Առաջարկվել է ՀՀ-ում նույնպես կիրառել բժշկական ապահովագրության ծրագիրը, մշակել հարկային արտոնություններ առցանց առևտրի համար և հավուր պատշաճի կիրառել պետական ինովացիոն քաղաքականությունը: Մարքեթինգային առումով ստեղծել ապրանքանիշ՝ որպես նորարարության առաջատար երկրներից մեկը, պատմել Հայաստանի մասին, ինչպես անում է Չեխիան, որպես գիտական մեծ ներուժ, առաջադեմ արդյունաբերություն ունեցող և բազմաթիվ ոլորտներում հետազոտություններ իրականացնող երկիր, և այդ ոլորտներում կրթված և հանճարեղ մարդկանց ներգրավում:

Շատ կարևոր է ստեղծել հարթակ կամ ընկերություն մի քանի լեզվական տարբերակներով՝ օտարերկրյա գիտնականներին տեղեկատվական աջակցություն ցուցաբերելու համար, և հարկ եղած դեպքում նրանց ներգրավումը տարբեր համապատասխան ծրագրերում: Հայաստանի համար արտահանման կարևորագույն խոչընդոտներից է ճանապարհների խնդիրը, քանի որ վերջին շրջանում արտահանման հիմնական ուղին ավտոմոբիլային արտահանումն է. այստեղ պետք է մեծ ուշադրություն դարձնել միջպետական ճանապարհների բարելավմանը, այդ իսկ պատճառով կա անհրաժեշտություն՝ ստեղծելու հատուկ ֆոնդ, որը կգրադվի միայն ավտոճանապարհների շահագործմամբ: Սա կհանգեցնի նաև ներգնա և արտագնա զբոսաշրջության զարգացմանը:

Բանալի բաներ՝ Հայաստան, Չեխիա, «տնտեսական հրաշք», օտարերկրյա ներդրումներ, հարկային համակարգ, արտահանում, ներմուծում, բարեփոխումներ, արդյունավետ գործիքակազմ

ОПЫТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПУТИ ЧЕХИИ

ДОНАРА ГРИГОРЯН

Аннотация: Следуя примеру Чешской Республики, хорошее управление с правильным выбором инструментов может привести к успеху в менее развитых странах, таких, как Армения. В статье мы выяснили, что есть сходство между Арменией и Чехией, нашей целью было изучить, действительно ли это путь экономического развития, по которому пошла Чехия, применим и в Армении, если да, то каков будет результат? В результате мы использовали сравнительный метод, чтобы выявить проблемы в сферах, которые существуют между двумя странами. Было предложено применить программу медицинского страхования и в Республике Армения, разработать налоговые льготы для онлайн-торговли, правильно применять государственную инновационную политику. С точки зрения маркетинга, создать бренд в качестве одной из ведущих стран по инновациям, рассказать об Армении, как это делает Чешская Республика, как об огромном научном потенциале, прогрессивной отрасли, стране исследований во многих областях, привлекать гениальных людей в этих областях.

Вполне возможно создать платформу или компанию для оказания информационной поддержки иностранным ученым в нескольких языковых версиях и, в случае необходимости, привлечь их к различным соответствующим программам. Одним из наиболее серьезных препятствий для экспорта из Армении является проблема дорог, поскольку в последнее время основным экспортным маршрутом является автомобильный. При экспорте здесь необходимо уделять пристальное внимание благоустройству межгосударственных дорог, поэтому необходимо создать специальный фонд, который будет заниматься только эксплуатацией автомагистралей. Это также приведет к развитию въездного и выездного туризма.

Ключевые слова: Армения, Чешская Республика, “экономическое чудо”, иностранные инвестиции, налоговая система, экспорт, импорт, реформы, эффективные инструменты

EXPERIENCE OF THE CZECH REPUBLIC'S ECONOMIC PATH

DONARA GRIGORYAN

Abstract: Following the example of the Czech Republic, good governance with the right choice of instruments can lead to success in less developed countries such as Armenia. In the article, we found out that there are similarities between Armenia and the Czech Republic, our goal was to study whether this path of economic development followed by the Czech Republic is applicable in Armenia, if so, what will be the result? As a result, we used a comparative method to identify problems in the areas that exist between the two countries. It was proposed to apply the health insurance program in the Republic of Armenia, develop tax incentives for online trading, and correctly apply the state innovation policy. From the side of marketing sphere, there is a necessity to create a brand as one of the leading countries in innovation, tell about Armenia, like the Czech Republic does, as a country with a huge scientific potential, a progressive industry and research in many areas through attracting talented people educated in these areas.

It is entirely possible to create a platform or company in several language versions to provide information support to foreign scientists and, if necessary, involve them in various relevant programs. One of the most important export barriers for Armenia is the problem of roads. Since the main export route has recently been automobile exports, much attention should be paid to improving interstate roads, therefore, it is necessary to create a special fund that will only deal with the operation of highways; this will also lead to the development of inbound and outbound tourism.

Keywords: Armenia, Czech Republic, "economic miracle", foreign investments, tax system, export, import, reforms, effective tools

1.3. ՇՎԵԴԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄՈԴԵԼԻ ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՈՒՍԱՆԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

ԱՏՈՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
ՍՈՆԱ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
17.07.2021-20.09.2021

Ներածություն

Հողվածի արդիականությունը: Շվեդիայի տնտեսական զարգացման մոդելի ուսումնասիրության **արդիականությունը** պայմանավորված է այդ երկրին բնորոշ տնտեսական և քաղաքական բարեփոխումների փորձի յուրահատկությունների և առանձնահատկությունների բացահայտման անհրաժեշտությամբ և այդ լույսի ներքո՝ տնտեսական լայնամասշտաբ բարեփոխումներ իրականացնող երկրների, այդ թվում և՛ Հայաստանի Հանրապետությունում ընթացող տնտեսական վերափոխումների ոչ միանշանակ արդյունքների գնահատման ու վերաիմաստավորման, ինչպես նաև դրանց ճշգրտման նպատակահարմարությամբ:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակը Շվեդիայի տնտեսական զարգացման մոդելի յուրահատկությունների համակողմանի ուսումնասիրությունն է, դրա լավագույն տարրերի բացահայտումը ու այլ երկրների, մասնավորապես՝ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական բարեփոխումների ընթացքում դրանց տեղայնացման ու կիրառման հնարավորությունների ու ուղիների նախանշումը:

Հետազոտության ընթացքում խնդիր է դրվել՝

- ուսումնասիրել և բացահայտել այն մոտեցումների ու մեթոդների համախումբը, որոնք Շվեդիայի իշխանություններին, ինչպես նաև հասարակությանը հնարավորություն են տվել ապահովելու, մի կողմից, անհրաժեշտ բարեփոխումների արդյունավետությունը, արագությունն ու խորությունը, մյուս կողմից, չխաթարելու հասարակության մեջ առկա սոցիալական հավասարակշռությունը, երաշխավորելու սոցիալական պատշաճ երաշխիքների առկայությունը հանրության բոլոր շերտերի համար:
- Առանձնացնել ու դասակարգել զարգացման շվեդական մոդելի այն տարրերն և բաղադրիչները, որոնք կարող են կիրառելի լինել համադրելի երկրների, այդ թվում՝ նախկին ԽՍՀՄ այն երկրների համար, որոնք, այսպես կոչված «շոկային թերապիայի» սկզբունքով իրականացնելով տնտեսության լայնածավալ բարեփոխումներ, ձևավորել են ոչ թե բարձր զարգացած տնտեսություններ ու բարեկեցիկ հասարակություններ, այլ վերափոխումների դիմաց չափազանց բարձր սոցիալական գին են վճարել (ապարդյունաբերականացում և մրցունակության անկում, տնտեսական

ցածր աճ, բարձր գնաճ, կոռուպցիայի և աղքատության խորացում, հասարակության բևեռացում և հանցավորության մակարդակի աճ)¹:

- Հետազոտել երկարաժամկետ հատվածում Շվեդիայի տնտեսության կայունությունը բնութագրող հիմնական մակրոտնտեսական ցուցիչների (տնտեսական աճ, գնաճ, գործազրկության մակարդակ, պետական պարտքի և աղքատության մակարդակ և այլն) և ինստիտուցիոնալ ռեֆորմների պարամետրերի միջև փոխկապվածությունները:
- Հետազոտել Շվեդիայի տնտեսական զարգացման ցուցիչների և երկրի միջազգային տնտեսական մրցունակությունը բնութագրող ցուցանիշների շարժը երկարաժամկետ հատվածում, ինչպես նաև դրանց միջև առկա փոխառնչությունները:
- Հետազոտել Շվեդիայի տնտեսության տեխնոլոգիական արդիականացման և հասարակության սոցիալական իրավիճակը բնութագրող պարամետրերի (Գլոբալ ինովացիոն ինդեքս, Ջինիի գործակից, աղքատության մակարդակ և այլն) շարժը և փոխազդեցությունները:

Թեմայի ուսումնասիրվածության աստիճանը: Առաջարկվող թեման, լինելով խիստ արդիական, ըստ էության տարբեր դիտանկյուններից ուսումնասիրվել է ինչպես շվեդ հայտնի տեսաբանների (Ա. Լինդբեկ, Թ. Անդերսեն, Բ. Հոլմսթրյոմ, Հ. Սյոդերստրյոմ, Պ. Լունդբորգ և այլք)², այնպես էլ միջազգային ճանաչում ունեցող այլազգի հետազոտողների կողմից³: Տնտեսագիտական գրականության մեջ առկա է տնտեսության շվեդական մոդելի և Շվեդիայի տնտեսական զարգացման փորձի ուսումնասիրությունների մեծ բազմազանություն: Հատկապես խորությամբ ուսումնասիրվել է Շվեդիայի տնտեսական մոդելը եվրոպական երկրների զարգացման փորձի ու առկա մոդելների հա-

¹ **Marangos, John** (2005). Shock Therapy and its Consequences in Transition Economies// Development (2005) 48(2), 70–78. doi:10.1057/palgrave.development.1100136.

² Տե՛ս, օրինակ, **Lindbeck, A.** (2006): The Welfare State – Background, Achievements, Problems, Research Institute of Industrial Economics, Working paper No. 662, Stockholm.

<https://www.ifn.se/Wfiles/wp/wp662.pdf>, **Torben M. Andersen, Bengt Holmström, Seppo Honkapohja, Sixten Korkman, Hans Tson Söderström, Juhana Vartiainen** (2007) THE NORDIC MODEL: Embracing globalization and sharing risks. Printed in Yliopistopaino, Helsinki, 2007, 167 p.

(<https://economics.mit.edu/files/5726>), **Lundborg, P.** (2005): Individual Wage Setting, Efficiency Wages and Productivity in Sweden, FIEF Working Paper 205, Stockholm.

https://www.researchgate.net/publication/5094623_Individual_Wage_Setting_Efficiency_Wages_and_Productivity_in_Sweden.

³ Տե՛ս, օրինակ, **Honkapohja, S., Koskela, E., Leibfritz, W. and Uusitalo, R.** (2008): Economic Prosperity Recaptured: The Finnish Path from Crisis to Fast Growth, MIT Press.

https://www.researchgate.net/publication/227458318_Economic_Prosperty_Recaptured_The_Finnish_Path_from_Crisis_to_Rapid_Growth, **Ari Kokko.** The Swedish Model. UNU-WIDER 2010 * Copenhagen Business School and Stockholm School of Economic.

<https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2010-88.pdf>. **Tarmo Valkonen and Vesa Vihriälä** (2014). The Nordic model – challenged but capable of reform. Nordic Council of Ministers 2014.

<http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:715939/FULLTEXT02.pdf>.

մատեքստում¹: Մյուս կողմից, շվեդական մոդելը և նրա արդիականացման խնդիրները համեմատաբար քիչ են ուսումնասիրվել զարգացող շուկաների և հատկապես նախկին սոցիալիստական երկրների տնտեսական բարեփոխումների փորձի գնահատման ու վերախմաստավորման համատեքստում²: Սույն հետազոտության մեջ փորձ է արվել խնդիրները ուսումնասիրել և գնահատել հենց այդ դիտանկյունից:

Տնտեսության շվեդական մոդելի առանձնահատկությունները. գրականության քննական վերլուծություն

Սկսած 20-րդ դարի 60-ական թվականներից՝ Շվեդիայի կառավարող վերնախավերի կողմից իրականացված բարեփոխումները ուղեկցվել են բարձր տնտեսական աճով, ինչպես նաև հասարակության տարբեր խավերի ու շերտերի սոցիալական համաձայնության միանգամայն ոչ կոնֆլիկտային միջավայրով և սոցիալական արդարության փոխադարձորեն ընդունելի մակարդակով: Չնայած դրան՝ այն ունի զգալի առանձնահատկություններ և յուրօրինակ բնորոշ գծեր: «Շվեդական մոդելը» բխում է ընդհանուր սկանդինավյան կամ, երբեմն ասում են՝ «Հյուսիսային երկրների» (Շվեդիա, Նորվեգիա, Դանիա, Ֆինլանդիա, Իսլանդիա) տնտեսական զարգացման համատեքստից: Այդ մոդելը այսպես կոչված «Համընդհանուր բարօրության պետության» տարատեսակն է³: Երբեմն տնտեսության շվեդական կամ սկանդինավյան մոդելը տեսաբանները անվանում են «շվեդական սոցիալիզմի» մոդել⁴: Մասնավորապես՝ համընդհանուր բարօրության պետության հանրահայտ տեսաբաններից մեկը՝ տնտեսագիտության բնագավառի նորեյյան մրցանակակիր, շվեդ տնտեսագետ **Գունար Մյուրդալը** համարում էր, որ տնտեսական կյանքի կազմակերպման այդ մոդելը ենթադրում էր աշխատանքի շուկայում առավել ակտիվ քաղաքականություն, որտեղ աճող պետական հատվածը, ինչպես նաև կապիտալ ներդրումների և կապիտալ շինարարության կարգավորման մի շարք միջոցները օգտագործվում էին պահանջարկը համահարթելու և լրիվ զբաղվածությունն ապահովելու համար: Ըստ Մյուրդալի՝ շվեդական խառը տնտեսությունը ողջ աշխարհում հայտնի դարձավ շնորհիվ իր միջին

¹ Տե՛ս, օրինակ, **Tarmo Valkonen and Vesa Vihriälä** (2014). The Nordic model – challenged but capable of reform. Nordic Council of Ministers 2014. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:715939/FULLTEXT02.pdf>

² Տե՛ս, օրինակ, **Кудров В. М.**, Мировая экономика: социально-экономические модели развития. М., Магистр, Инфра, 2011, стр. 23-25. **Адамская Л. В., Киселев А. В.**, Скандинавская модель экономического роста: применение в России // Мировые цивилизации, том 2, № 1 (2017) <https://wcj.world.ru/PDF/10MZ117.pdf>.

³ Տե՛ս, օրինակ, **Torben M. Andersen, Bengt Holmström, Seppo Honkapohja, Sixten Korkman, Hans Tson Söderström, Juhana Vartiainen** (2007). THE NORDIC MODEL Embracing globalization and sharing risks. Printed in Yliopistopaino, Helsinki, 2007. 167p. (<https://economics.mit.edu/files/5726>)

⁴ **В Швеции правда удалось построить социализм?** Там «идеальный СССР»? Стыдные вопросы о шведской политике и «скандинавской модели»// <https://meduza.io/feature/2018/09/11/v-shvetsii-pravda-udalos-postroit-sotsializm-tam-idealnyy-sssr>.

ուղեգծի, որն ընկած էր անսանձ կապիտալիզմի և պլանային վարչական տնտեսության միջև¹:

«Շվեդական սոցիալիզմի» մոդելի տարատեսակ ասպեկտներին անդրադարձել ու դրանց հիմնավորումներն են բերել մի շարք այլ շվեդ տնտեսագետներ, մասնավորապես՝ **Էրիկ Լունդբերգը, Ասսար Լինդբեկը, Յուհան Մյուրմանը, Նիլս Էլվանդերերը, Ռուդոլֆ Մեյդները, Պեր-Մարտին Մեյերսոնը**: Տեսաբանների այս խումբը ըստ էության տարբեր տեսանկյուններից հիմնավորել է տնտեսության շվեդական մոդելի յուրահատկությունները՝ համարելով, որ այդ մոդելի համատեքստը շատ դեպքերում քաղաքական է ու երբեմն հաշվի չի առնում երկարաժամկետ զարգացումները, ինչպես նաև բազմաթիվ ֆունդամենտալ գործոնների ազդեցությունները: Մասնավորապես՝ **Է. Լունդբերգը** իր հետազոտություններից մեկում ընդգծում է այն ցիկլայնությունը, որ բնորոշ է ցանկացած ազգային տնտեսությանը, ինչից զերծ չի եղել նաև Շվեդիայի տնտեսությունը²: Այս հանգամանքը շեշտում է նաև նեոլիբերալիզմի ժամանակակից տեսաբաններից մեկը՝ **Անդերս Ֆորսլունդը**³:

Մեթոդաբանություն: Սույն հոդվածում կիրառվել են հետազոտության մի շարք մեթոդներ, որոնք թույլ են տվել բացահայտել երկարաժամկետ հատվածում Շվեդիայի տնտեսական զարգացման փորձի ու ձևավորված տնտեսական մոդելի առանձնահատկությունները: Մասնավորապես՝ օգտագործվել են վիճակագրական շարքերի ձևավորման, տվյալների համակարգչային մշակման ու վերլուծության, համեմատական, պատմական, տրամաբանական և էքստրապոլյացիոն մեթոդների տարբեր կոմբինացիներ, որոնք թույլ են տվել բացահայտել շվեդիայի տնտեսության բարեփոխումների յուրահատկությունները: Կիրառվել են նաև ինդուկցիայի և դեդուկցիայի մեթոդներ, որոնք թույլ են տվել հասկանալ շվեդական տնտեսության բարեփոխումների տարբեր կողմերը, ինչպես նաև դրանք համադրելով՝ կատարել համապատասխան ընդհանրացումներ և եզրակացություններ:

Վերլուծություն. Շվեդիայի տնտեսության զարգացման սոցիալամետ հետազոտությունները

Վերջին առնվազն հինգ տասնամյակների ընթացքում Շվեդիայի տնտեսության դինամիկ զարգացումը պայմանավորված է ինչպես համակարգային ինստիտուցիոնալ տրանսֆորմացիայով, այնպես էլ տեխնոլոգիական նորագույն պարադիգմի տեխնիկական լուծումների լայնամասշտաբ կիրառություններով: Դրա հետևանքով աճել է և՛ աշխատանքի արտադրողականու-

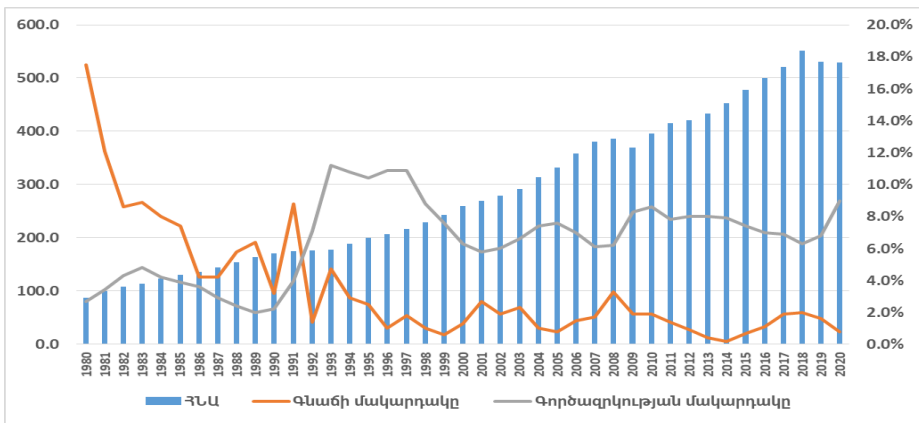
¹ Эклунд К., Эффективная экономика. Шведская модель. М., Экономика, 1991, с. 279.

² Lundberg E. (1985). The Rise and Fall of the Swedish Modell. Journal of Economic Literature, 1985, vol. 23, issue 1, 1-36.

³ Forslund A., The Swedish Model: Past, Present, and Future. In H. Giersch (ed.), «Reforming the Welfare State», Springer-Verlag Berlin Heidelberg 1997, pp. 121-162.
https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-60497-3_8.

թյունը, և՛ բարձրացել է հասարակության բարեկեցության մակարդակը: Մի կողմից՝ հասարակության կրթվածության բարձր մակարդակը, սոցիալ-դեմոկրատական քաղաքականության ջատագով կառավարչական ու քաղաքական վերնախավերի զուսպ և հավասար հնարավորությունների ստեղծմանը միտված քաղաքականությունը հետպատերազմյան տասնամյակների ընթացքում նպաստել են Շվեդիայում սոցիալ-շուկայական սկզբունքների վրա հիմնված մրցունակ ու տեխնոլոգիապես արդիական տնտեսության ձևավորմանը, մյուս կողմից՝ ժողովրդավարական ինստիտուտների և ընթացակարգերի զարգացումը բարենպաստել է շվեդական հասարակության մեջ հանրային համերաշխության և համաձայնության մթնոլորտի արմատավորմանը:

Բոլոր դեպքերում՝ Շվեդիայի տնտեսության վերջին 40 տարվա զարգացումը աչքի է ընկել ինչպես տպավորիչ արդիականացման և գլոբալ առումով նրա մրցունակության բարձրացման քայլերով, այնպես էլ հասարակության կենսամակարդակի անշեղ աճով: Այդ ժամանակահատվածում երկրի ՀՆԱ-ն աճել է շուրջ 6 անգամ, իսկ բնակչության շնչիկ հաշվով եկամուտը՝ ավելի քան 5 անգամ (տե՛ս գծապատկեր 1)¹: Ընդ որում՝ Շվեդիայի տնտեսական վիճակը բնութագրող հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների փոխկապակցությունները այդ ժամանակահատվածում միայն մասամբ են տեղավորվել նախորդ երկու տասնամյակների զարգացումների տրամաբանության մեջ: Խոսքը առաջին հերթին տնտեսական աճի, գնաճի և գործազրկության մակարդակի փոխառնչությունների մասին է (տե՛ս գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Շվեդիայի ՀՆԱ-ի (մլրդ ԱՄՆ դոլար), գնաճի (%) և գործազրկության մակարդակի (%) դինամիկան 1980-2020 թթ.²

¹ <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

² Գծապատկերը կազմվել է Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակվող «Համաշխարհային տնտեսական ցուցիչներ» 1980-2020 թթ. ամենամյա տարեկան հաշվետվությունների հիման վրա: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

Գծապատկեր 1-ից երևում է, որ Շվեդիայի հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշների կորերի դասավորվածությունը 1990-ական թվականների սկզբներից ենթարկվել է որոշակի օրինաչափության: Մինչ այդ՝ թերևս 1974-1975 թթ. համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամից հետո՝ 1980-ական թվականներից սկսած, նշված պարամետրերը, հատկապես գնաճի և գործազրկության մակարդակի շարժը բնութագրող ցուցիչները գտնվել են խիստ անհամապատասխան ու տարամետ շարժընթացի մեջ: Այն, որ Շվեդիայի մակրոտնտեսական թրենդի համար հատկապես 2-րդ համաշխարհային պատերազմից հետո բնութագրական է եղել գործազրկության շատ ցածր մակարդակը (ըստ էության՝ լրիվ զբաղվածությունը), հանդիսացել է այդ երկրի տնտեսական վիճակը բնութագրող յուրօրինակ «այցեքարտերից» մեկը, սակայն, մյուս կողմից, ինչպես բազմաթիվ զարգացած այլ երկրներում, գրեթե 1980 թվականների ողջ տասնամյակը բնութագրական է եղել գնաճի շատ բարձր մակարդակով, ինչը, ճիշտ է, նվազող շարժընթացով, շարունակվել է ընդհուպ մինչև 1980-թվականների վերջերը (տե՛ս գծապատկեր 1):

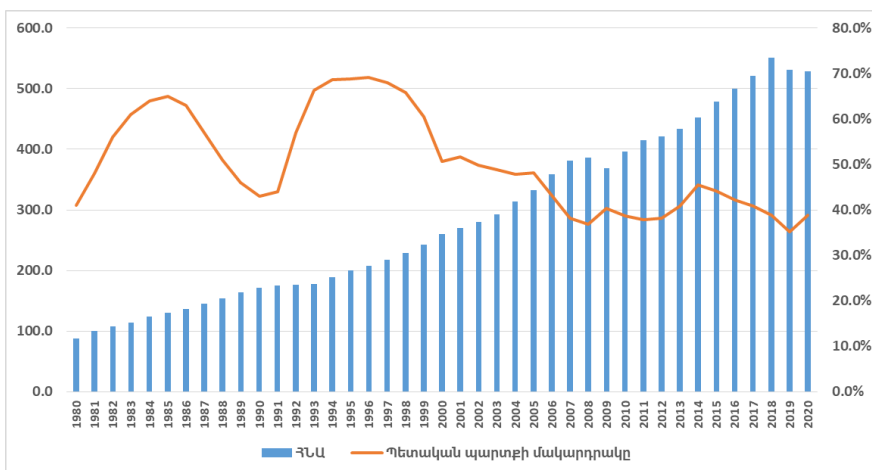
Շվեդական տնտեսության մեջ 1970-80-ական թվականներին հաստատված բարձր գնաճը թերևս այն «գինն» էր, որով ապահովվում էր երկրի, որպես սոցիալամետ բարձր վարկանիշ ունեցող տնտեսության գրեթե լրիվ զբաղվածությանը (մինչև 2 տոկոս) մոտ իրավիճակը, ինչպես նաև առողջապահության և կենսաթոշակային ապահովության համակարգերի առատ պետական ֆինանսավորումը: Այդուհանդերձ, գրեթե տևական ժամանակ երկնիշ թվով գնաճային միջավայրը լուրջ խնդիրներ էր ստեղծել Շվեդիայի տնտեսության մեջ ներդրումների իրականացման տեսակետից, այդ պատճառով երկրի կենտրոնական բանկը 1980-ական թվականների կեսերից սկսեց հետևողականորեն սահմանափակել դրամական զանգվածը, բարձրացնել տոկոսադրույքները, իսկ Շվեդիայի այն ժամանակվա կառավարությունը սկսեց կրճատել ծախսերը, այդ թվում՝ պետական պարտքի ներգրավման ու դրա սպասարկման գծով:

Այսօրինակ ջանքերի շնորհիվ արդեն 1980-ական թվականների վերջին և 1990-ական թվականների սկզբներին երկրում գնաճը տեղափոխվել էր բնականոն շրջանակի մեջ (տարեկան 2-4 տոկոսի սահմաններում), այն դեպքում, երբ 1970-ական թվականների վերջին և 1980-ական թվականների սկզբներին այն արտահայտվում էր երկնիշ թվով (օրինակ՝ 1980 թ. գնաճը Շվեդիայում կազմել է 17.5 տոկոս, 1981 թ.՝ 12.1 տոկոս, 1982 թ.՝ 8.6 տոկոս)¹: Այդօրինակ քայլերի ու գործիքակազմերի գործադրման հետևանքով Շվեդիայի գնաճային միջավայրին 1990-ական թվականներից այս կողմ բնորոշ դարձան մեղմ ու ցածր գնաճի դրսևորումները, որոնք, տնտեսական ցիկլի փուլերից կախված, տատանվել են 2-4 տոկոսի սահմաններում (տե՛ս գծապատկեր 1):

¹ Աղբյուրը՝ տե՛ս <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

Միևնույն ժամանակ, երբ խնդիր է դրված ամեն գնով ապահովել լրիվ զբաղվածություն, ապա միջին կամ երկարաժամկետ հատվածում անխուսափելի են դառնում կառուցվածքային բնույթի խնդիրները: Այդ պատճառով Շվեդիայում 1990-ական թվականների ընթացքում գործազրկության մակարդակը կայուն կերպով հանգրվանել էր այդ երկրի համար խիստ անսովոր՝ 6-14 տոկոս միջակայքում, միևնույն ժամանակ՝ 1990-1993 թվականներին, դիտարկվում էր երկրի ՀՆԱ-ի թույլ աճի և նույնիսկ անկման խիստ անբարենպաստ իրավիճակ (տե՛ս գծապատկեր 1): Այս պայմաններում Շվեդիայի իշխանությունների իրականացրած բարեփոխումները ենթադրում էին լուրջ ծախսեր, որոնք վերստին պետք է հանձնառեր հասարակությունը, առաջին հերթին՝ բարձր հարկերի տեսքով: Միևնույն ժամանակ այն ժամանակվա կառավարությունը ռեֆորմների ծրագրերը կյանքի կոչելու համար դիմեց լայնածավալ ներքին և արտաքին փոխառությունների, ինչի հետևանքով կտրուկ ավելացավ երկրի պետական պարտքը (տե՛ս գծապատկեր 2): Ընդ որում, ինչպես երևում է գծապատկերից, Շվեդիայի պետական պարտքի 1980-2000 թթ. շարժի կորագծին բնորոշ են եղել երկու գագաթներ (պիկեր), երբ պետական պարտքի բեռը աճել է 3-4 տարվա ընթացքում, որից հետո վերստին վերադարձել այդ երկրի համար «բնականոն» մակարդակին:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Շվեդիայի սոցիալամետ տնտեսության համար որպես բնութագրական մակարդակ առանձնանում է պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերկցության 35-45 տոկոս միջակայքը, ինչը, ճգնաժամային իրավիճակներում աճելով, տեղաշարժվում է մինչև 60-70 տոկոսանոց միջակայք:

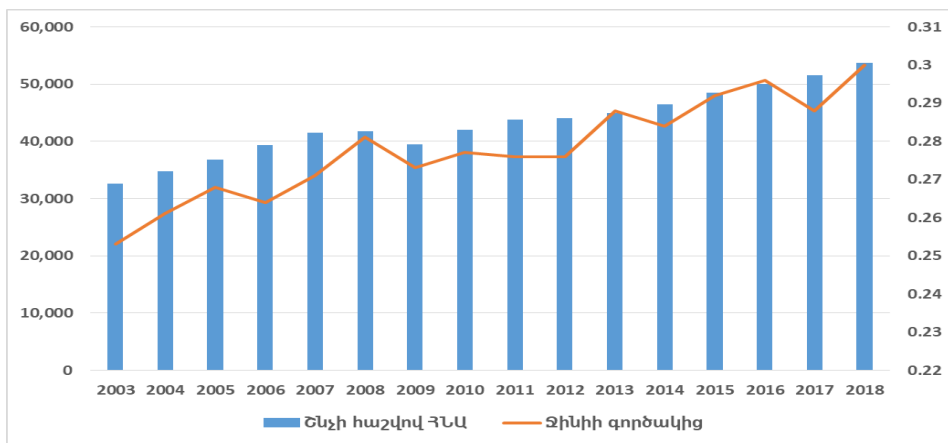

Գծապատկեր 2. Շվեդիայի ՀՆԱ-ի (մլրդ ԱՄՆ դոլար) և պետական պարտքի (մլրդ ԱՄՆ դոլար) մակարդակի դինամիկան 1980-2020 թթ.¹

¹ Գծապատկերը կազմվել է Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակվող «Համաշխարհային տնտեսական ցուցիչներ» 1980-2020 թթ. ամենամյա տարեկան հաշվետվությունների հիման վրա: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Գծապատկեր 2-ից երևում է, որ Շվեդիայում 1990 թ. իրականացված լայնածավալ բարեփոխումների հետևանքով հնարավոր եղավ իջեցնել պետական պարտքի մակարդակը և միննույն ժամանակ վերականգնել ու ապահովել կայուն և դինամիկ տնտեսական աճը: Շվեդական ռեֆորմների փորձը ցույց է տալիս, որ իրականացվող փոփոխությունները ու դրանց միջանկյալ արդյունքները շարունակաբար համադրվել ու զուգադրվել են դրանց սոցիալական ազդեցությունների հետ: Այդուհանդերձ, Շվեդիայի տնտեսության զարգացումները անխուսափելիորեն բերել են նրան, որ եկամտի ու բարեկեցության ընդհանուր մակարդակի բարձրացմանը զուգընթաց հասարակության մեջ տեղի է ունեցել անհավասարության մակարդակի զգալի աճ (տե՛ս գծապատկեր 3): Գծապատկերից երևում է, որ թեև 2003-2018 թթ. մեկ ու կես տասնամյակի ընթացքում Շվեդիայի մեկ շնչի հաշվով եկամուտը ավելացել է շուրջ մեկ ու կես անգամ՝ 2003 թ. 32 552 ԱՄՆ դոլարից 2018 թ. հասնելով 54 146 ԱՄՆ դոլարի, այդուհանդերձ, դրան զուգընթաց հասարակության մեջ մեծացել է եկամտային անհավասարությունը, որը ներկայացվում է Ջինիի գործակցի շարժի միջոցով (տե՛ս գծապատկեր 3):

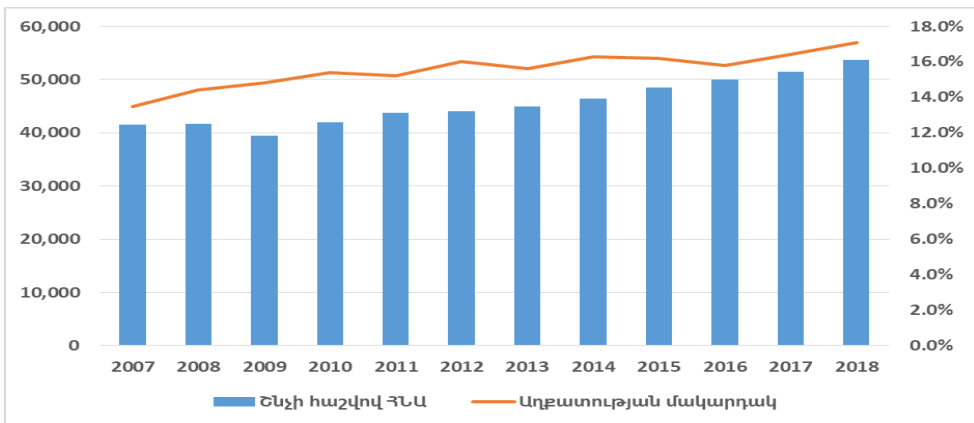
Կարելի է փաստել, որ վերջին տասնամյակի ընթացքում Շվեդիայում տնտեսության զարգացման, տնտեսական աճի ու բարեկեցության ընդհանուր բարձրացմանը զուգընթաց տեղի է ունեցել աղքատության մակարդակի որոշակի բարձրացում: Հատկապես 2007-2008 թթ. համաշխարհային ճգնաժամին հաջորդած ժամանակահատվածում դիտարկվել է Շվեդիայի բնակչության սոցիալապես խոցելի շերտերի դրության հարաբերական վատթարացում (տե՛ս գծապատկեր 4):

Գծապատկեր 3. Շվեդիայի մեկ շնչի հաշվով եկամտի (ԱՄՆ դոլար) և ըստ եկամուտների անհավասարության Ջինիի գործակցի դինամիկան 2003-2018 թթ.¹

¹ Գծապատկերը կազմվել է Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակվող «Համաշխարհային տնտեսական ցուցիչներ» ամենամյա տարեկան հաշվետվությունների, ինչպես նաև Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (OECD) 2003-2018 թթ.

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հասարակության այն մասը, որը ներկայացնում է ներգաղթյալների բավականին ստվար զանգվածը, շվեդական հասարակությանը դրա սոցիալական ինտեգրման և բարեկեցության որոշակի մակարդակին հասնելու համար բախվում է լուրջ խնդիրների, ինչն էլ արտացոլվում է վիճակագրական այդօրինակ համապատկերում: Այսպես, եթե 2007 թ. աղքատության մակարդակը Շվեդիայում կազմել է 13.5 տոկոս, ապա 2018 թ. այն արդեն 17.1 տոկոս էր (տե՛ս գծապատկեր 4):

Գծապատկեր 4. Շվեդիայի մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի (ԱՄՆ դոլար) և աղքատության մակարդակի դինամիկան 2003-2018 թթ.¹

Կարելի է նկատել, որ աղքատության մակարդակի աճը շվեդական հասարակության մեջ որոշակի խնդիրներ և մարտահրավերներ է հարուցում: 2020 թ. բռնկված COVID-19 համավարակը այս տեսակետից է՛լ ավելի է սրել այդ խնդիրը: Սակայն ավանդաբար աղքատության աճի զսպման ու պետական բյուջեի միջոցով եկամուտների զգալի վերաբաշխման շնորհիվ տևական ժամանակահատվածում հնարավոր է եղել շվեդական հասարակության մեջ ապահովել նրան ավանդաբար բնորոշ հանրային համերաշխության մթնոլորտը: Ու այդ ամենը հնարավոր է եղել տնային տնտեսությունների և բիզնեսի վրա հարկային բավականին լուրջ բեռի առկայության պայմաններում: Մասնավորապես՝ խնդիրը վերաբերում է երկրի կենսաթոշակային ապահովման համակարգին:

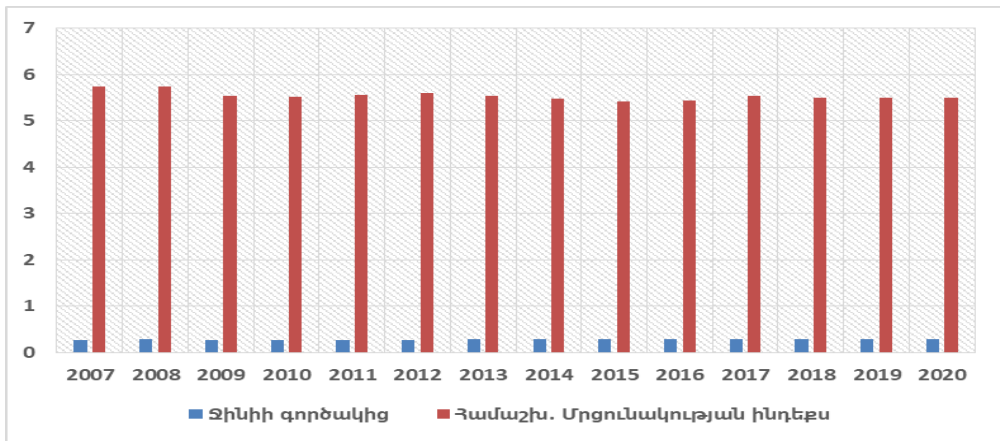
Փաստենք, որ Շվեդիայի 10 միլիոն բնակչության շուրջ 20 տոկոսը 65 տարեկանից բարձր մարդիկ են, որոնց կենսաթոշակային ապահովումը գործող ստանդարտներին համապատասխան հետզհետե ավելի է դժվարանում: Շվե-

Ժամանակահատվածի տվյալների հիման վրա <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, <https://stats.oecd.org/>

¹ Աղբյուրը՝ տե՛ս <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, <https://stats.oecd.org/>

դիայում սոցիալական պարտադիր վճարումը (կենսաթոշակային եկամուտը) կազմում է աշխատավարձի 16 տոկոսը, ևս 2.5 տոկոսի վճարում արվում է անհատական կուտակային կենսաթոշակային հաշվին¹: Շվեդիայում ֆիզիկական անձանցից գանձվող անձնական եկամտային հարկը կազմում է ընդհանուր անվանական եկամտի 43 տոկոսը, որից սոցիալական ընդհանուր հարկը կազմում է 29.2 տոկոս²:

Շվեդիայի տնտեսական թռիչքի հիմնասյունները, անշուշտ, հանդիսացել են նրա ինստիտուցիոնալ համակարգի բաղադրիչները: Օրինապահությունը, պատշաճ հարկահպատակությունը, կոռուպցիայի և հանցավորության ցածր մակարդակը Շվեդիայում մշտապես ռեսուրսներ են ձեռքբերում գարգացման ու տեխնոլոգիական արդիականացման խնդիրների լուծման համար: Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի կողմից հրապարակվող տարեկան զեկույցներում Շվեդիան շարունակաբար այդ ցանկերի վերին հորիզոնականներում է և շատ դեպքերում առավել նպաստավոր դիրքերում է, քան աշխարհի բարձր զարգացած բազմաթիվ այլ երկրներ: Ընդ որում՝ ակնհայտորեն Շվեդիայի մրցունակության ցուցիչները մշտապես զուգադրվում են հասարակության մեջ ստեղծված եկամտի հնարավորինս արդար բաշխման (ինչը ներկայացվում է Ջինիի գործակցի միջոցով) և զարգացման ներառականությունը բնութագրող մյուս ցուցիչների հետ (տե՛ս գծապատկեր 5):

Գծապատկեր 5. Շվեդիայի՝ ըստ եկամուտների անհավասարության Ջինիի գործակցի և Համաշխարհային մրցունակության ինդեքսի դինամիկան 2007-2020 թթ.³

¹ Как в Швеции устроена забота о пожилых людях:

<https://ru.sweden.se/lyudi-i-obschestvo/obschestvo/starost-v-shvecii>

² Налоги на доходы физических лиц выше в скандинавских странах не только процентом.

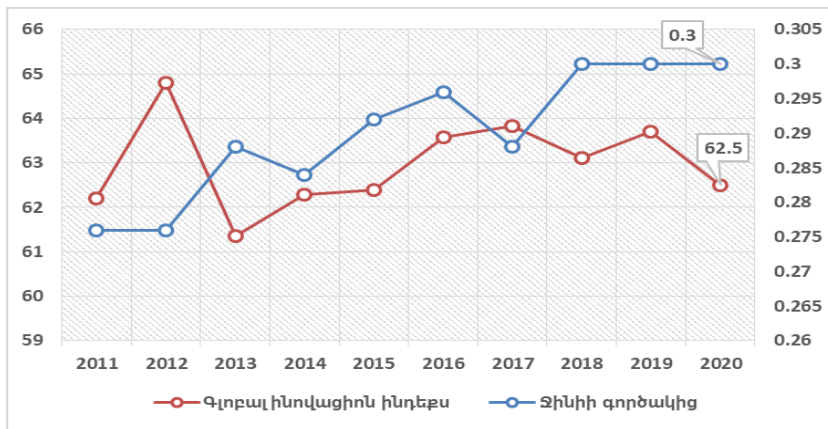
<http://www.fingramota.org/lichnye-finansy/nalogi/item/3817-nalogi-na-dokhody-fizicheskikh-lits-vyshe-v-skandinavskikh-stranakh-ne-tolko-protsentom>.

³ Գծապատկերը կազմվել է Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակվող «Համաշխարհային տնտեսական ցուցիչներ» ամենամյա տարեկան հաշվետվությունների, ինչպես նաև Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (OECD) 2003-2018 թթ. ժամանակա-

Սակայն բոլոր ցուցիչների գծով չէ, որ Շվեդիայի մրցունակության ինդեքսը մշտապես ներկայանում է ամենաբարձր կատարողականներով: Դրանով հանդերձ, հատկապես վերջին 5-6 տարիներին մրցունակության ինդեքսի ցուցիչով աշխարհում դիրքավորմամբ Շվեդիան որոշակի հետընթաց է ունեցել: Եթե մինչև 2014 թ. Շվեդիան մրցունակության ցուցիչով աշխարհի շուրջ 150 երկրների մեջ կայուն կերպով դիրքավորված էր ցանկի երկրների առաջին հնգյակում, ապա արդեն 2015 թվականից սկսած այդ երկիրը դիրքափոխվել ու տեղավորվել է երկրների ցանկի երկրորդ հնգյակում, ասել է թե՛ մրցունակության որոշ բաղադրիչների գծով անկում է ունեցել¹:

Այդուհանդերձ, վերջին տարիներին Շվեդիայի որոշակի հետընթացը պայմանավորված է այսպես կոչված նոր տեխնոլոգիական պարադիգմի տեխնոլոգիաների ստեղծման կամ փոխառման դժվարություններով, ինչը որոշակի օբյեկտիվ հիմքեր ունի, առաջին հերթին՝ կառուցվածքային բնույթի: Շվեդիայի համար առավել մեծ դժվարությունն այն է, որ համակարգային տեխնոլոգիական անցման պայմաններում շատ մեծ ճնշման են ենթարկվում եկամտի բաշխման ու վերաբաշխման, սոցիալական արդարության՝ տասնամյակներով հաստատված համակարգերը:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ վերջին 5-6 տարիներին Շվեդիայում նկատվում են, մի կողմից, ըստ եկամտի հասարակության բնեռացման աճի որոշակի միտումներ (ըստ Ջինիի գործակցի շարժի), մյուս կողմից՝ նորարարությունների ոլորտի ցուցիչների (ըստ Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսի շարժի) նկատելի վատթարացում (տե՛ս գծապատկեր 6):

Գծապատկեր 6. Շվեդիայի՝ ըստ եկամուտների անհավասարության Ջինիի գործակցի և Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսի դինամիկան 2011-2020 թթ.²

հատվածի տվյալների հիման վրա <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, <https://stats.oecd.org/>

¹ Աղբյուրը՝ ըստ Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի <https://tradingeconomics.com/sweden/competitiveness-rank>.

² Գծապատկերը կազմվել է Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության

Գծապատկեր 6-ից երևում է, որ վերջին տասնամյակի ընթացքում նորարարությունների շարժընթացը ու դրանց արմատավորումը որոշակիորեն ազդել են եկամտի բաշխման գործընթացների վրա, ինչը դրսևորվել է Շվեդիայի Ջինիի գործակցի և Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսի ցուցիչի միջև սկզբում զուգամետ (2013-2017 թթ.), իսկ հետո՝ տարամետ (2017-2020 թթ.) հետագծերի տեսքով, ընդ որում՝ հասարակության մեջ եկամտի բաշխման անհավասարությունը ենթադրող Ջինիի գործակիցն աճել է, իսկ գլոբալ ինովացիոն ինդեքսը նվազել է:

Հետազոտության գիտական նորույթը: Հետազոտության նորույթը կայանում է այն թեզի հիմնավորման մեջ, որի համաձայն՝ հանքային ռեսուրսներով ու էներգակիրներով ոչ հարուստ երկրները, որոնցից է Շվեդիան, կարող են զարգացման, արդիականացման ու բարեկեցության թռիչք ապահովել միայն այն պարագայում, եթե բարեփոխումների դեկլ ստանձնած կառավարող վերնախավերը դրանց միջանկյալ արդյունքները մշտապես համադրեն իսլամիստ ու հավասարակշռված սոցիալական քաղաքականության հետ և վերափոխումների բոլոր փուլերում ստանան հասարակության լայն զանգվածների աջակցությունը, ինչպես նաև պայմաններ ստեղծեն հանրային-քաղաքական և տնտեսական կյանքում նրանց հնարավորինս լայն ներգրավվածության համար:

Եզրակացություն

Շվեդիայի տնտեսության զարգացման փորձի և տնտեսական մոդելի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս կատարել մի շարք եզրակացություններ, որոնք հանգում են հետևյալին.

1. Շվեդիայի տնտեսական բարեփոխումների ու զարգացման փորձից բխող ուսանելի հետևություններից մեկը վերաբերում է ռեֆորմների ու տեխնոլոգիական արդիականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների ձեռքբերման և օգտագործման մեխանիզմներին: Շվեդիան, չունենալով հիմնային էներգակիրներ, լինելով մեկ շնչի հաշվով ցածր եկամուտ ունեցող երկիր, կարողացել է զարգացման ու արդիականացման անհրաժեշտ ռեսուրսներ ձևավորել և դրանք ուղղորդել տնտեսության տեխնոլոգիական վերազինմանը և մրցունակ արտադրական կլաստերների ստեղծմանը: Դա հնարավոր է եղել երկրի առատ հանքային հանածոներից և այլ բնական ռեսուրսներից (մետաղներ, ածուխ, փայտանյութ, էլակտրաէներգիա և այլն) ստացված եկամուտների մեծ մասը պետական խողովակներով վերաուղղորդել տնտեսության մեջ ավելացված արժեքի մեծ մասաբաժին

(OECD), Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության (WIPO), Կոնեյլի համալսարանի և Միջազգային բիզնես-դպրոցի ինստիտուտի (INSEAD) կողմից հաշվարկվող Համաշխարհային նորարարությունների ցուցիչի (Global Innovation Index) 2011-2020 թթ. ժամանակահատվածի տվյալների հիման վրա <https://stats.oecd.org/>, <http://www.globalinnovationindex.org/>

պարունակող, տեխնոլոգիապես բարդ ու արտահանման մեծ ներուժ ունեցող արտադրական շղթաների ձևավորմանը:

2. Պետական-մասնավոր համագործակցության շվեդական մոդելը, որը նաև հիմնված է արհմիությունների լայն աջակցության վրա, թույլ է տվել ձևավորել ու զարգացնել միջազգային մասշտաբներով մրցունակ տնտեսական կլաստերներ: Շվեդիայի տնտեսության բազային բազմաթիվ ճյուղեր ունեն պետական կամ պետական-մասնավոր կարգավիճակ: Հատկապես խոսքը վերաբերում է հանքարդյունաբերությանը, տրանսպորտին, կապի համակարգին, մետալուրգիական ընկերություններին, ենթակառուցվածքներին, կրթության և առողջապահության ոլորտներին:
3. Շվեդիայի տնտեսության մեջ որոշիչ գործոն է հանդիսանում կոոպերատիվ համակարգը, ընդ որում՝ դա վերաբերում է ոչ միայն գյուղատնտեսությանը, այլև արդյունաբերության, շինարարության և մանրածախ առևտրի ոլորտներին: Կոոպերատիվ շարժումը Շվեդիայում լայն իմաստով լուրջ հակակշիռ է մենաշնորհացման միտումներին և թույլ է տալիս ապահովել ինչպես միջին խավի զարգացման, այնպես էլ սոցիալական համերաշխության, հավասար հնարավորությունների իրացման ու արդարության հաստատման գործընթացները:
4. Շվեդիայի տնտեսական մոդելի ու օրինակելի զարգացման հաջողվածության գրավականներից մեկը բարեփոխումների քաղաքականության մշտական համադրումն ու ճշգրտումն է սոցիալական ազդեցությունների, հավասար հնարավորությունների ապահովման ու եկամտի հնարավորինս արդար բաշխման սկզբունքների ու պահանջների հետ: Այլ կերպ ասած՝ տնական բարեփոխումների ու ինստիտուցիոնալ տրանսֆորմացիայի պատասխանատուները մշտապես հաշվի են նստել հասարակության բոլոր շերտերի ու խավերի կենսամակարդակի ու ամբողջության մեջ՝ կյանքի որակի վրա ազդեցությունների ու դրանց սոցիալական հետևանքների հետ:
5. Շվեդիայի տնտեսական վերելքի ու զարգացման հիմնապայմաններից մեկն էլ երկրի կառավարության կողմից աշխատանքի շուկայի կարգավորման ու զբաղվածության արդյունավետ քաղաքականությունն է: Որպես մեկնակետ ունենալով աշխատանքի շուկայում լրիվ զբաղվածությանը մոտ քաղաքականություն վարելու մարտահրավերը՝ Շվեդիայի իշխանությունները շարունակական ջանքեր և քաղաքականության արդյունավետ գործիքակազմեր են կիրառել՝ ուղղված որակյալ աշխատուժի ձևավորմանն ու մրցունակ մարդկային կապիտալի պաշարի կուտակմանը: Խոսքը հատկապես վերաբերում է որակյալ ու մրցունակ հանրակրթական ու համալսարանական կլաստերների, ինչպես նաև գիտական հետազոտությունների ու նորարարությունների առևտրայնացման միջազ-

գային չափանիշներով մրցունակ համակարգերի ստեղծմանը և ինստիտուցիոնալացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Transparency International 2020» վարկանիշում Շվեդիան զբաղեցրել է 3-րդ տեղը, <https://www.transparency.org/ru/news/cpi-2020-global-highlights>.
2. Адамская Л.В., Киселев А.В., Скандинавская модель экономического роста: применение в России // Мировые цивилизации, том 2, № 1 (2017) <https://wcj.world.ru/PDF/10MZ117.pdf>.
3. В Швеции правда удалось построить социализм? Там «идеальный СССР»? Стыдные вопросы о шведской политике и «скандинавской модели»// <https://meduza.io/feature/2018/09/11/v-shvetsii-pravda-udalos-postroit-sotsializm-tam-idealnyy-sssr>.
4. Налоги на доходы физических лиц выше в скандинавских странах не только процентом. <http://www.fingramota.org/lichnye-finansy/nalogi/item/3817-nalogi-na-dokhody-fizicheskikh-lits-vyshe-v-skandinavskikh-stranakh-ne-tolko-protsentom>.
5. Йелле Виссер, Профсоюзы на распутье. Рабочий документ МОТ/АСТРАВ – Женева, Международная организация труда, 2020, с. 21-22. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/publication/wcms_752230.pdf.
6. Как в Швеции устроена забота о пожилых людях: <https://ru.sweden.se/lyudi-i-obschestvo/obschestvo/starost-v-shvecii>
7. Кудров В.М., Мировая экономника: социально-экономические модели развития. М., Магистр, Инфра, 2011, стр. 23-25.
8. Элкунд К., Эффективная экономика. Шведская модель. М., Экономика, 1991. с. 279.
9. Andersen T.M, Holmström B. & all (2007). The Nordic Model — Embracing globalization and sharing risks// The Research Institute of the Finnish Economy (ETLA), Printed in Yliopistopaino, Helsinki, 2007, pp. 13-15. <https://www.etla.fi/wp-content/uploads/2012/09/B232.pdf>.
10. Ari Kokko, The Swedish Model. UNU-WIDER 2010 * Copenhagen Business School and Stockholm School of Economic. <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2010-88.pdf>
11. Forslund A., The Swedish Model: Past, Present, and Future. In H. Giersch (ed.), «Reforming the Welfare State», Springer-Verlag Berlin Heidelberg 1997, pp. 121-162. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-60497-3_8
12. Honkapohja, S., Koskela, E., Leibfritz, W. and Uusitalo, R. (2008): Economic Prosperity Recaptured: The Finnish Path from Crisis to Fast Growth, MIT Press. https://www.researchgate.net/publication/227458318_Economic_Prosperty_Recap_tured_The_Finnish_Path_from_Crisis_to_Rapid_Growth

13. Lindbeck, A. (2006): The Welfare State – Background, Achievements, Problems, Research Institute of Industrial Economics, Working paper No. 662, Stockholm. <https://www.ifn.se/Wfiles/wp/wp662.pdf>.
14. Lundberg E. (1985). The Rise and Fall of the Swedish Modell. *Journal of Economic Literature*, 1985, vol. 23, issue 1, 1-36.
15. Marangos, John (2005). Shock Therapy and its Consequences in Transition Economies// *Development* (2005) 48(2), 70–78. [doi:10.1057/palgrave.development.1100136](https://doi.org/10.1057/palgrave.development.1100136).
16. Moses, Julia (2019). "The Reluctant Planner: T. H. Marshall and Political Thought in British Social Policy". In [Goldman, Lawrence](#) (ed.). *Welfare and Social Policy in Britain Since 1870: Essays in Honour of Jose Harris*. Oxford: Oxford University Press. p. 127. [doi:10.1093/oso/9780198833048.003.0007](https://doi.org/10.1093/oso/9780198833048.003.0007)
17. Tarmo Valkonen and Vesa Vihriälä (2014). The Nordic model – challenged but capable of reform. Nordic Council of Ministers 2014. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:715939/FULLTEXT02.pdf>
18. Torben M. Andersen, Bengt Holmström, Seppo Honkapohja, Sixten Korkman, Hans Tson Söderström, Juhana Vartiainen (2007) THE NORDIC MODEL: Embracing globalization and sharing risks. Printed in Yliopistopaino, Helsinki, 2007, 167 p. <https://economics.mit.edu/files/5726>.
19. Tragatdh L., (2013). The secret of their success // The Nordic countries are probably the best-governed in the world//<https://www.economist.com/special-report/2013/01/31/the-secret-of-their-success>
20. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, <https://stats.oecd.org/>
21. <https://tradingeconomics.com/sweden/competitiveness-rank>
22. <http://www.globalinnovationindex.org/>

Reference

1. «Transparency International 2020» varkanishowm Shvedian zbaghecrel e' 3-rd teghy', <https://www.transparency.org/ru/news/cpi-2020-global-highlights>
2. Adamskaja L.V., Kiselev A.V. Skandinavskaja model' jekonomicheskogo rosta: primenenie v Rossii // *Mirovye civilizacii* Tom 2, #1 (2017) <https://wcj.world.ru/PDF/10MZ117.pdf>
3. V Shvecii pravda udalos' postroit' socializm? Tam «ideal'nyj SSSR»? Stydnye voprosy o shvedskoj politike i «skandinavskoj modeli»// <https://meduza.io/feature/2018/09/11/v-shvetsii-pravda-udalos-postroit-sotsializm-tam-idealnyy-sssr>
4. Nalogi na dohody fizicheskikh lic vyshe v skandinavskih stranah ne tol'ko procentom. <http://www.fingramota.org/lichnye-finansy/nalogi/item/3817-nalogi-na-dokhody-fizicheskikh-lits-vyshe-v-skandinavskikh-stranakh-ne-tolko-protsentom>

5. Jelle Visser. Profsojuzy na rasput'e. Rabochij dokument MOT/ACTRAV – Zheneva, Mezhdunarodnaja organizacija truda, 2020, s. 21-22.
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/publication/wcms_752230.pdf
6. Kak v Shvecii ustroena zabota o pozhilyh ljudjah:
<https://ru.sweden.se/lyudi-i-obschestvo/obschestvo/starost-v-shvecii>
7. Kudrov V.M., Mirovaja jekonomnika: social'no-jekonomicheskie modeli razvitija. M., Magistr, Infra_M, 2011, str. 23-25.
8. Eklund K., Jeffektivnaja jekonomika. Shvedskaja model'. - M.: Jekonomika, 1991. - s. 279.
9. Andersen T.M, Holmström B. & all (2007). The Nordic Model — Embracing globalization and sharing risks// The Research Institute of the Finnish Economy (ETLA), Printed in Yliopistopaino, Helsinki, 2007, pp. 13-15.
<https://www.etla.fi/wp-content/uploads/2012/09/B232.pdf>
10. Ari Kokko. The Swedish Model. UNU-WIDER 2010 * Copenhagen Business School and Stockholm School of Economic.
<https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2010-88.pdf>
11. Forslund A. The Swedish Model: Past, Present, and Future. In H. Giersch (ed.), «*Reforming the Welfare State*», Springer-Verlag Berlin Heidelberg 1997, pp 121-162.
https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-60497-3_8
12. Honkapohja, S., Koskela, E., Leibfritz, W. and Uusitalo, R. (2008): Economic Prosperity Recaptured: The Finnish Path from Crisis to Fast Growth, MIT Press.
https://www.researchgate.net/publication/227458318_Economic_Prosperty_Recaptured_The_Finnish_Path_from_Crisis_to_Rapid_Growth
13. Lindbeck, A. (2006): The Welfare State – Background, Achievements, Problems, Research Institute of Industrial Economics, Working paper No. 662, Stockholm
<https://www.ifn.se/Wfiles/wp/wp662.pdf>
14. Lundberg E. (1985). The Rise and Fall of the Swedish Modell. Journal of Economic Literature, 1985, vol. 23, issue 1, 1-36.
15. Marangos, John (2005). Shock Therapy and its Consequences in Transition Economies// Development (2005) 48(2), 70–78.
[doi:10.1057/palgrave.development.1100136](https://doi.org/10.1057/palgrave.development.1100136).
16. Moses, Julia (2019). "The Reluctant Planner: T. H. Marshall and Political Thought in British Social Policy". In [Goldman, Lawrence](#) (ed.). *Welfare and Social Policy in Britain Since 1870: Essays in Honour of Jose Harris*. Oxford: Oxford University Press. p. 127. [doi:10.1093/oso/9780198833048.003.0007](https://doi.org/10.1093/oso/9780198833048.003.0007)
17. Tarmo Valkonen and Vesa Vihriälä (2014). The Nordic model – challenged but capable of reform. Nordic Council of Ministers 2014. <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:715939/FULLTEXT02.pdf>
18. Torben M. Andersen, Bengt Holmström, Seppo Honkapohja, Sixten Korkman, Hans Tson Söderström, Juhana Vartiainen (2007) THE NORDIC MODEL: Embracing globalization and sharing risks. Printed in Yliopistopaino, Helsinki, 2007. 167p.
<https://economics.mit.edu/files/5726>

19. Tragatdh L., (2013). The secret of their success // The Nordic countries are probably the best-governed in the world//
<https://www.economist.com/special-report/2013/01/31/the-secret-of-their-success>
20. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>,
<https://stats.oecd.org/>
21. <https://tradingeconomics.com/sweden/competitiveness-rank>
22. <http://www.globalinnovationindex.org/>

ՇՎԵԴԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄՈՂԵԼԻ ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՈՒՄԱՆԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

**ԱՏՈՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
ՍՈՆԱ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ**

Համառոտագիր: **Հոդվածի արդիականությունը:** Շվեդիայի տնտեսական զարգացման մոդելի ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված է այդ երկրին բնորոշ տնտեսական բարեփոխումների փորձի առանձնահատկությունների բացահայտման անհրաժեշտությամբ և այդօրինակ բարեփոխումներ իրականացնող երկրների, այդ թվում և` Հայաստանի Հանրապետությունում ընթացող տնտեսական վերափոխումների արդյունքերի վերաիմաստավորման, ինչպես նաև դրանց ճշգրտման նպատակահարմարությամբ:

Հոդվածի նպատակը, խնդիրները և մեթոդաբանությունը: Հետազոտության նպատակը Շվեդիայի տնտեսական զարգացման մոդելի յուրահատկությունների համակողմանի ուսումնասիրությունն է, դրա լավագույն տարրերի բացահայտումը ու այլ երկրների, մասնավորապես` Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական բարեփոխումների ընթացքում դրանց տեղայնացման ու կիրառման հնարավորությունների ու ուղիների նախանշումը: Հոդվածում **խնդիր է դրվել** վերլուծել Շվեդիայի տնտեսական վերելքին բարենպաստող հիմնական ինստիտուցիոնալ և մակրոկարգավորման գործոններն ու գործիքակազմերը, պետության կողմից եկամուտների վերաբաշխման սոցիալամետ ու հավասարակշռված քաղաքականությունը, արհմիությունների և գործատուների փոխհամաձայնեցված գործողությունները բարեփոխումների քաղաքականության ընդհանուր օրակարգ ձևավորելու և իրագործելու շրջանակներում: Հոդվածի **մեթոդաբանությունը** հանգում է Շվեդիայի տնտեսությանը վերաբերող վիճակագրական շարքերի ձևավորման, տվյալների համակարգչային մշակման ու վերլուծության, համեմատական, պատմական, տրամաբանական, էքստրապոլյացիոն, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի մեթոդների տարբեր կոմբինացիների համակարգված օգտագործմանը:

Ստացված հիմնական արդյունքները: Ըստ ուսումնասիրության` Շվեդիայի տնտեսական մոդելի ու օրինակելի զարգացման հաջողվածության հիմնապայ-

մանր բարեփոխումների քաղաքականության մշտական համադրումն ու ճշգրտումն է դրանց սոցիալական ազդեցությունների, հավասար հնարավորությունների ապահովման ու եկամտի հնարավորինս արդար բաշխման սկզբունքների ու պահանջների հետ: Շվեդիայի ինստիտուցիոնալ տրանսֆորմացիայի պատասխանատուները մշտապես հաշվի են նստել հասարակության բոլոր շերտերի ու խավերի կենսամակարդակի ու ամբողջության մեջ՝ կյանքի որակի վրա ազդեցությունների ու դրանց սոցիալական հետևանքների հետ:

Հողվածի գիտական նորույթը: Հողվածում հիմնավորվել է այն թեզը, որի համաձայն՝ հանքային ռեսուրսներով ու էներգակիրներով ոչ հարուստ երկրները կարող են զարգացման ու արդիականացման թռիչք ապահովել միայն այն պարագայում, եթե կառավարող վերնախավերը բարեփոխումների միջանկյալ արդյունքները մշտապես համադրեն ինելամիտ ու հավասարակշռված սոցիալական քաղաքականության հետ և վերափոխումների բոլոր փուլերում ստանան հասարակության լայն զանգվածների աջակցությունը, ինչպես նաև պայմաններ ստեղծեն հանրային և տնտեսական կյանքում նրանց հնարավորինս լայն ներգրավվածության համար:

Ստացված արդյունքների կիրառման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում: Շվեդիայի տնտեսության զարգացման փորձի բազմաթիվ տարրեր, մասնավորապես՝ բարեփոխումների քաղաքականության տեմպերի, սոցիալական բեռի բաշխման, արագության և արդունավետության, սոցիալական ազդեցությունների հաշվառման ու գնահատման ուղենիշները համապատասխան գործիքակազմերով հնարավոր է տեղայնացնել ու կիրառել Հայաստանի Հանրապետությունում: Այդ կիրառությունները հանգում են հետևյալին.

- ա. իրականացվող տնտեսական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների քաղաքականության միջանկյալ արդյունքները մշտապես պետք է ճշգրտվեն և համադրվեն հասարակության մեջ ըստ եկամտի բաշխման համամասնությունների հետ, որոնց գնահատման հիմնական չափանիշը Ջինիի գործակիցն է:
- բ. Տնտեսության տեխնոլոգիական արդիականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների ձեռքբերման հիմնական աղբյուրները պետք է հանդիսանան Հայաստանի Հանրապետության հանքային հարստություններից ստացվող բարձր ռենտային եկամուտները և ռոյալթիները: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է վերանայել ՀՀ հանքահումքային ոլորտի նկատմամբ վարվող ընդհանուր կարգավորումների և հարկային քաղաքականությունը:
- գ. Շվեդիայի տնտեսական զարգացման փորձը հուշում է, որ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական բարեփոխումների քաղաքականության համար անհրաժեշտ ռեսուրսները արտաքին պարտքի ավելացման հաշվին ունի իր սահմանները, որոնք չեն կարող գերազանցել երկրի ՀՆԱ-ի 35-40 տոկոսը: Ելնելով այդ հանգամանքից՝ անհրաժեշտ է էապես նվազեցնել ՀՀ արտաքին պարտքի բեռը, բյուջեի պակասուրդի մնացյալ հատվածը լրացնել, մի կողմից, պետական ներքին փոխառությունների ավելացման, մյուս կողմից՝ պետական ծախսերի որոշակի մասի (մասնավորապես՝ պետական ապարատի պահպանման գծով) կրճատման միջոցով:

Բանալի բառեր: շվեդական մոդել, արդիականացում, բարեփոխումներ, սոցիալամետ քաղաքականություն, տնտեսական թռիչք, համընդհանուր բարօրության պետություն, արհմիություններ, կոնսենսուս, մրցունակություն, արտադրողականություն

ОСОБЕННОСТИ И ПОУЧИТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ШВЕДСКОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

АТОМ МАРГАРЯН
СОНА МАРГАРЯН
АНДРАНИК МАРГАРЯН

Аннотация: **Актуальность статьи.** Актуальность изучения шведской модели экономического развития обусловлена необходимостью выявления особенностей экономических реформ этой страны и целесообразностью переосмысления и в корректировке результатов экономической трансформации в Республике Армения.

Цель статьи, задачи и методология исследования. Целью данного исследования является изучение характерных элементов модели экономического развития Швеции, выявление его лучших элементов и на этой основе определение возможности и пути их локализации в Республике Армения и других транзитивных стран. В статье была поставлена задача проанализировать основные институциональные и макрорегулирующие факторы и инструменты, способствующие экономическому развитию Швеции, сбалансированной и социально ориентированной государственной политике перераспределения доходов, взаимовыгодного взаимодействия профсоюзов и работодателей в рамках формирования общей повестки и осуществления экономических реформ. Методология статьи заключается в скоординированном использовании статистического, сравнительного, исторического, логического, экстраполяционного, индукционного, дедукционного и других методов анализа.

Основные результаты исследования. Согласно исследованию, успех шведской экономической модели и образцовой политики реформ является соблюдение принципа обеспечения равных возможностей экономической активности и по возможности справедливого распределения доходов между всеми слоями общества. Ответственные за институциональную трансформацию Швеции всегда учитывали социальные последствия и требования воздействий реформ на жизненный уровень и качество жизни всех слоев общества.

Научная новизна статьи. В статье был обоснован тезис, согласно которому страны, не имеющие богатые минеральные и энергетические ресурсы, могут обеспечить развитие и модернизацию, если управляющие элиты всегда сопоставляют промежуточные результаты реформ с разумной и сбалансированной социальной политикой и получают поддержку широкой общественности на всех этапах трансформации, а также создают для них условия широкой привлекенности в общественной и экономической жизни.

Возможности для использования результатов исследования в Республике Армения. Многие элементы шведского опыта в области развития экономики, в частности, рекомендации по темпам реформ, социальной нагрузки, скорости и

эффективности, социальных последствий возможны для локализации и применения в Республике Армения.

Их применение заключаются в следующем:

- а. одним из уроков шведского опыта заключается в том, что в процессе политики экономических и институциональных реформ в Республике Армения промежуточные результаты должны постоянно сопоставляться с пропорциональностью распределения доходов всех слоев общества основным критерием которого является коэффициент Джини.
- б. Основными источниками ресурсов, необходимых для технологической модернизации экономики должны быть получены от высоких рентных доходов и лицензионных платежей (роялти) от горнодобывающих компаний. Для этого необходимо пересмотреть налоговую и регулируемую политику в отношении горнодобывающих компаний.
- в. Шведский опыт экономического развития свидетельствует о том, что ресурсы, необходимые для политики экономических реформ Республики Армения за счет увеличения внешнего долга имеет свои пределы, которые не могут превышать 35-40 % ВВП страны. Исходя из этого обстоятельства, необходимо значительно уменьшить бремя внешнего долга Республики Армения, а оставшийся сегмент дефицита бюджета заполнить за счет увеличения государственных внутренних займов, с другой стороны урезать некоторые статьи затрат госбюджета (в частности, затраты финансирования государственного аппарата).

Ключевые слова: шведская модель, модернизация, реформы, социальная политика, экономический прыжок, государство всеобщего благосостояния, профсоюзы, консенсус, конкурентоспособность, производительность

FEATURES AND INSTRUCTIVE ASPECTS OF THE SWEDISH MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT

ATOM MARGARYAN
SONA MARGARYAN
ANDRANIK MARGARYAN

Abstract. Relevance of the article. The relevance of studying the Swedish model of economic development is due to the need to identify the features of economic reforms in this country and the desirability of rethinking and adjusting the results of economic transformation in the Republic of Armenia.

The purpose of the article, tasks and research methodology. The aim of this study is to study the characteristic elements of the Swedish economic development model, to identify its best elements and, on this basis, to determine the possibilities and ways of their localization in the Republic of Armenia and other transitional countries. In the article, the task was set to analyze the main institutional and macro-regulatory factors and instruments that contribute to the economic development of Sweden, a balanced and socially oriented state policy for the redistribution of income, mutually beneficial interaction between trade unions and employers within the framework of the formation of a common agenda and implementation of economic reforms. The methodology of the article consists of the coordinated use of statistical, comparative, historical, logical, extrapolation, induction, deduction and other methods of analysis.

The main results of the study. According to the study, the success of the Swedish economic model and exemplary reform policy is based on the principle of ensuring equal opportunities for economic activity and, if possible, equitable distribution of income among all sectors of society. Those responsible for institutional transformation in Sweden have always taken into account the social consequences and demands of the impact of reforms on the living standards and quality of life of all sectors of society.

Scientific novelty of the article. The article substantiates the thesis that countries that do not have rich mineral and energy resources can ensure development and modernization if the ruling elites always compare the intermediate results of reforms with a reasonable and balanced social policy and receive support from the general public at all stages of transformation, as well as create for them the conditions of wide involvement in social and economic life.

Opportunities to use research results in the Republic of Armenia.

Many elements of Swedish experience in the field of economic development, in particular, recommendations on the pace of reform, social burden, speed and efficiency, social consequences are possible for localization and application in the Republic of Armenia.

These applications are as follows:

- a. One of the lessons of the Swedish experience is that in the process of economic and institutional reform policies in the Republic of Armenia, intermediate results must be constantly compared with the proportion to the distribution of income of all sectors of society the main criterion of which is the Ginny coefficient.
- b. The main sources of resources required for technological modernization of the economy should be obtained from high rental income and license payments (royalties) from mining companies. To do this, it is necessary to revise the tax and regulatory policy regarding mining companies.
- c. Swedish Economic Development Experience suggests that the resources necessary for the policy of economic reforms of the Republic of Armenia due to an increase in external debt has its limits that cannot exceed 35-40% of the country's GDP. Based on this circumstance, it is necessary to significantly reduce the burden of external debt of the Republic of Armenia, and the remaining segment of the budget deficit is to fill out due to an increase in government internal loans, on the other hand, to cut some articles of the state budget costs (in particular, the cost of financing the state apparatus).

Keywords: Swedish model; modernization; reforms; social politics; economic jump; welfare state; unions; consensus; competitiveness; performance

1.4. ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

ՇՈՂԵՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
10.07.2021-24.09.2021

*Մայրաքաղաքը՝ Լիսաբոն
Պաշտոնական լեզուն՝ պորտուգալերեն
Ամենամեծ քաղաքները՝ Լիսաբոն, Պորտո
Կառավարման ձևը՝ խորհրդարանական
հանրապետություն
Բնակչությունը՝ 10,799,270
Տարածքը՝ 92,212 կմ քառ.
Արժույթը՝ եվրո*

Ներածություն: Ինչպես հայտնի է, տևական ժամանակ Պորտուգալիան շարունակում էր մնալ Արևմտյան Եվրոպայի թերզարգացած ծայրամասը՝ մայրցամաքի առաջատար երկրներից հետ ընկնելով տնտեսական և սոցիալական մի շարք ցուցանիշներով: Պորտուգալիան եվրոպական երկրներից միակն էր, որը մինչև 1970 թ. հանդիսանում էր գաղութային կայսրություն: Սակայն համառ կամքի և հետևողականության շնորհիվ թերզարգացած ծայրամասային երկիրը երկար տարիներ (մոտ 48 տարի) տևած դիկտատորայից հետո կարողացավ ոտքի կանգնել, անդամակցել ԵՄ-ին և վերածվել բարձր տեխնոլոգիական հանգույցի: Սա արդեն «Նոր Պորտուգալիայի» ժամանակաշրջանն է:

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներկայիս հետպատերազմական շրջանում առանձնահատուկ նշանակություն ունի արտասահմանյան երկրների տնտեսությունների զարգացման առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունն ու արդյունավետ կիրառումը ՀՀ-ում: Հատկապես մեծ ուշադրության է արժանի այն երկրների փորձը, որոնք որոշակի ընդհանրություններ ունեն մեր երկրի հետ և հեղափոխությունից հետո կարողացել են արձանագրել տնտեսական աճ: Այս համատեքստում որոշակիորեն կարևորվում է Պորտուգալիայի տնտեսության զարգացման փորձի ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր **հետազոտության թեմայի արդիականությունը:**

Հետազոտության **նպատակն է** Պորտուգալիայի տնտեսական փորձի ուսումնասիրության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացմանն ուղղված բարեփոխումների իրականացման եղանակների բացահայտումը: Հետազոտության **խնդիրն է** Պորտուգալիայի տնտեսության առանձին ոլորտների զարգացման գործընթացների վերլուծության արդյունք-

ների հիման վրա ՀՀ տնտեսության ոլորտների զարգացման հավանական ուղիների մշակումը: Հողվածում ներկայացված հետհեղափոխական զարգացումները հնարավորություն են տալիս որոշակիորեն կանխատեսել համաշխարհային տնտեսության և քաղաքական աշխարհակարգի զարգացման կայուն միտումները, ինչպես նաև դրանցում գործող սուբյեկտների, կառույցների և ինստիտուտների վարքագիծը:

Արտասահմանյան հեղինակների կողմից ուսումնասիրվող թեման քննության է առնվել տարբեր՝ քաղաքական, սոցիալական, հեղափոխական, ինչպես նաև տնտեսական զարգացման տեսանկյուններից: Պորտուգալիայի զարգացման էվոլյուցիայի տարբեր կողմերը մանրագնին ուսումնասիրվել են Պ. Յակովլևի, Ն. Յակովլևայի, Ալ. Գրոմիկոյի և այլոց աշխատություններում: Սակայն ուսումնասիրվող թեմայի վերաբերյալ հայրենական հեղինակների աշխատությունները բացակայում են:

Գրականության վերլուծություն: Մինչև 20-րդ դարի վերջը երկրի տնտեսական նկարագիրը և նրա տեղը աշխատանքի համաշխարհային բաժանման մեջ որոշվում էր գյուղատնտեսության, ձկնարդյունաբերության, թեթև արդյունաբերության և հանքարդյունաբերության որոշ ոլորտներով: Պորտուգալիան, միշտ լինելով ագրարային երկիր, 1960-ականներից սկսած սկսում է վերածվել օտարերկրյա կապիտալ ներդրումների կլանման երկրի, որոնք ձևավորում են երկրի տնտեսությունը¹: Տնտեսության գործնականում «պարփակված» լինելը խոչընդոտ էր հանդիսանում տարածաշրջանային ինտեգրման և արտաքին տնտեսական կապերի ընդլայնման համար: Սակայն, ինչպես փաստում է Պ. Յակովլևը², այսօրվա Պորտուգալիան զարգացած ժողովրդավարական երկիր է, գործուն ինստիտուտներով, անկախ մամուլով, անհատի ներուժի զարգացման հարմարավետ պայմաններով, կյանքի երկարակեցությամբ (ավելի քան 80 տարի): Երկիրը նկատելի առաջընթաց է գրանցել սոցիալական ապահովության, կրթության և մշակույթի ոլորտներում, ինչի մասին վկայում են համապատասխան միջազգային հեղինակավոր վարկանիշներում նրա բարձր դիրքերը: Պորտուգալիան վերափոխվեց՝ միննույն ժամանակ պահպանելով ազգային ինքնությունն ու ավանդույթները, իր ուրույն տեղը զբաղեցնելով համաշխարհային պատմության մեջ:

2018-ին Ա. Քիրնիի խորհրդատվական ընկերությունը առաջին անգամ Իբերիայի այս երկիրը ներառեց Ներդրումների վստահության ինդեքսում

¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyat-portugalskuyu-revolutsiyu/viewer>

² Яковлев П., Яковлева Н., Португалия: результаты постреволюционных трансформаций, Мировая экономика и международные отношения, 2019, том 63, № 10, с. 78-88, с. 79, 10.20542/0131-2227-2019-63-10-78-88

https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meim_o/10_2019/09-YAKOVLEVA.pdf

ընդգրկված երկրների ցանկում: Համաշխարհային այս վարկանիշում Պորտուգալիան 22-րդ տեղում է՝ առաջ անցնելով Ավստրիայից և Նորվեգիայից¹:

Բերենբերգի գլխավոր տնտեսագետ Քրիստիան Շուլցը Պորտուգալիան նույնիսկ անվանեց «Եվրագոտու տնտեսական աճի նոր աստղ»: Նրա կարծիքով տարածաշրջանի պարտքային ճգնաժամը փոփոխություններ է առաջացրել ծայրամասային երկրների համար, ինչպիսին Պորտուգալիան է՝ ստիպելով արագ իրականացնել կառուցվածքային բարեփոխումներ և բարելավել իրենց արտահանման արտադրանքի մրցունակությունը²:

«Պորտուգալիա. հեղափոխությունից 40 տարի անց: Ի՞նչ է լինելու» գիտական զեկուցումների ժողովածուի ներածական մասում Ա. Գրոմիկոն ներկայացնում է, թե ինչպես է Պորտուգալիան շատ բան սովորել Եվրամիության անդամ դառնալու իր ձգտումներից, իսկ 1986 թվականից հետո՝ բուն անդամակցությունից: Հաջորդ 20 տարիները կարելի է անվանել «ոսկե դար» այս երկրի նորագույն պատմության մեջ: Հավասարապես կարևոր է հետագա իրադարձությունների անկողմնակալ վերլուծությունը՝ կապված ճգնաժամի, գործազրկության աննախադեպ աճի և երկիրը սնանկությունից փրկելու հուսահատ միջոցառումների հետ: Ինտեգրումից էյֆորիան հիմնականում ցրվել է, և եվրասկեպտիկ տրամադրությունները մեծապես աճել են: Այն, թե տեսանելի ապագայում որքան բարեկեցիկ կլինեն ճգնաժամից տուժած երկրները, ինչպիսին է Պորտուգալիան, կախված կլինի ամբողջ ԵՄ-ի ճակատագրից³:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության շրջանակներում ուսումնասիրվել են Պորտուգալիայի տնտեսական բարեփոխումներն ու զարգացման պատմական ուղին, տեղեկատվության հավաքագրման համար կիրառվել են համակարգային, նկարագրական, համեմատական վերլուծությունների, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների մոտեցումները, ինչպես նաև տնտեսության տարբեր ոլորտների զարգացման խթանման հիմնախնդիրները լուսաբանող հայրենական և արտասահմանյան հեղինակային հրապարակումները:

Վերլուծություն: Պորտուգալիայի տնտեսության վրա ազդել են երկու իրադարձություններ՝ Սալազար-Կատետանոյի ռեժիմի տապալումը 1974-ին և ԵՄ անդամակցությունը 1986-ին: Նախկին ռեժիմի պայմաններում (1926-1974)

¹ “Investing in a Localized World. The 2018 A.T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index,” A.T. Kearney: Global Business Policy Council, accessed January 11, 2021, http://www.iberglobal.com/files/2018/atkearney_fdi_2018.pdf. P. 3.

² <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2014/02/17/na-vyhode-iz-krizisa-ekonomika-portugalii-vnezapno-obognala>

³ Громыко Ал. А., Португалия: 40 лет после революции. Что дальше? = Portugal: 40 Years After the Revolution. What is Next? / [под ред. В.Л. Верникова]. М., Ин-т Европы РАН, 2014, 82 с., (Доклады Института Европы = Reports of the Institute of Europe / Федеральное гос. бюджет. учреждение науки Ин-т Европы Российской акад. наук ; № 305). – Парал. тит. л. англ. – ISBN 978-5-98163-037-8. с. 8

կապիտալը կենտրոնացած էր մի քանի արդյունաբերական և ֆինանսական ընտանիքի խմբերի ձեռքում: Առաջխաղացումը հնարավոր էր միայն կրթված միջին խավի ներկայացուցիչների համար: Արդյունաբերությունն ու գյուղատնտեսությունը Պորտուգալիայում մնում էին անարդյունավետ, իսկ աշխատուժի արտադրողականությունը՝ ցածր: Ներդրումներն ուղղվում էին հիմնականում աֆրիկյան գաղութներին: Գաղութներում ստացված շահույթը օգտագործվել է առևտրի և բյուջեի մնացորդների դրական հաշվեկշիռը պահպանելու համար: Հեղափոխական կառավարությունը նախ թուլացրեց նախկին էլիտայի տնտեսական բազան՝ աֆրիկյան գաղութներին անկախություն շնորհելով: 1975-ին աջակողմյան հեղաշրջման ձախողումից հետո հարավային և կենտրոնական շրջաններում խոշոր հողակտորները բռնագրավվեցին: Բանկերն ու ապահովագրական ընկերությունները ազգայնացվեցին, որին հաջորդեց մեծ և միջին արդյունաբերական ձեռնարկությունների մեծ մասը¹:

Նոր պետական ձեռնարկությունների մեծ մասը բախվել է ծայրաստիճան բարդ կազմակերպչական և ֆինանսական խնդիրների: Արդյունքում, պետական բյուջեի ընդհանուր պակասուրդը և արտաքին պետական պարտքը աճեցին: Պորտուգալիայում օտարերկրյա ներդրումները հանվեցին ազգայնացման գործընթացից, իսկ օտարերկրյա կորպորացիաների դուստր ձեռնարկությունները կարևորվեցին երկրի տնտեսության մեջ: Որպես ԵՄ անդամ՝ Պորտուգալիան ստիպված էր ԵՄ ընդհանուր մաքսային սակագին ընդունել ԵՄ անդամ չհանդիսացող երկրներից ներմուծման համար և վարել ընդհանուր գյուղատնտեսական քաղաքականություն: ԵՄ անդամակցությունը դարձավ 1980-ականների վերջին և 90-ականների սկզբին երկրի տնտեսության փոփոխությունների շարժիչ ուժը:

Համաձայն Բրյուսելի պահանջների՝ երկրում մշակվել է տնտեսության ազատականացման գործընթաց, և քայլեր են ձեռնարկվել տնտեսության դիվերսիֆիկացման ուղղությամբ: Արդյունքում էականորեն կրճատվեց ՀՆԱ-ում գյուղատնտեսության և հանքարդյունաբերության ոլորտների մասնաբաժինները, փոխարենը աճեց ծառայությունների ոլորտի մասնաբաժինը: Միևնույն ժամանակ տեղի էր ունենում ազգային տնտեսության համակարգային վերափոխում: Արտաքին կապիտալը նպաստեց պորտուգալական տնտեսության դիվերսիֆիկացման և արդիականացման գործընթացին: Երկրում գործարկվեց օտարերկրյա ներդրումների ամենամեծ նախագիծը՝ Autoeuropa ավտոմեքենաների գործարանի կառուցմամբ (1999 թ. Volkswagen Group-ը վերցրեց Autoeuropa-ի բաժնետիրական կապիտալի 100 %-ը)²: Արդյունաբերության նախարար Լուիս Ամարալի խոսքերով՝ այս նախագիծը Պորտուգալիայի ողջ պատմության ընթացքում օտարերկրյա ներդրումների ծավալով իր

¹ https://www.krugosvet.ru/enc/strany_mira/PORTUGALIYA.html

² <https://www.wikiru.wiki/blog/pt/AutoEuropa>

արժողությամբ ամենամեծն էր՝ մոտ 3 մլրդ դոլար¹: Գործարանի արտադրանքի մեծ մասը արտահանվում էր, սակայն եվրոպական շուկաներում բարձր մրցակցությունը թույլ չուվեց Autoeuropa-ին հասնել իր նախագծային հզորության: 2007 թ. Volkswagen Group-ը հայտարարեց 547 մլն եվրոյի ներդրման մասին և նույն տարում հաջողվեց հասնել պատմական նշաձողի՝ 1.5 մլն միավոր արտադրության: Գործարանը բացվելուց ի վեր Volkswagen-ի և Պորտուգալիայի կառավարության միջև կնքվել են մի քանի ներդրումային համաձայնագրեր, մասնավորապես՝ 2003-ին և 2007-ին: Այդ ներդրումներն ուղղված էին նոր արտադրական ենթակառուցվածքների տեղադրմանը, սարքավորումների արդիականացմանը, աշխատողների վերապատրաստմանը, արտադրական գծերի և մեթոդների արդյունավետության բարձրացմանն ու հմտությունների կատարելագործմանը²:

Անդամակցությունը Եվրոպական տնտեսական համայնքին, հնարավորությունն ընձեռեց Լիսաբոնին լրացուցիչ ֆինանսական միջոցներ ձեռք բերել, վերակառուցել տնտեսությունը և համախմբել աճի նոր մոդելը: Ստացված միջոցները 1987-2007 թթ. ընկած ժամանակահատվածում ընթացիկ գներով գնահատվում են հետևյալ կերպ. 55 մլրդ եվրո Եվրամիության աղբյուրներից և բյուջեն է ներմուծվել 35 մլրդ եվրո՝ հանրային գույքի մասնավորեցման արդյունքում: Մուտք է արվել 90 մլրդ եվրո՝ ներկայիս ՀՆԱ-ի ավելի քան 40%-ը: Բացի այդ, երկիրը ստացել է շուրջ 60 մլրդ եվրո դրամական փոխանցումներ արտասահմանում աշխատող պորտուգալացի էմիգրանտներից: Ընդհանուր 10 միլիոն մարդ բնակչությամբ պետության համար սա կապիտալի բավականին ամուր ներարկում է: Այնուամենայնիվ տնտեսության դինամիկան եղել է անկայուն, և պորտուգալական ապրանքների մրցունակությունը շարունակում էր մնալ ցածր: Հետևաբար Պորտուգալիայի ՀՆԱ-ն աճեց 2-ից 5 անգամ ավելի դանդաղ, քան համաշխարհային միջին մակարդակը³:

Անցումը արժութային նոր համակարգին դրական հետևանքներ ունեցավ: Մի կողմից իջավ տոկոսադրույքների մակարդակը, բայց միևնույն ժամանակ միասնական եվրոպական արժույթի ներդրումը մեծացրեց երկրի տնտեսությունում կառուցվածքային անհամաչափությունները: Էսկոլոդոյից անցումը եվրոյի առաջացրեց սպառման ծավալների աճ՝ շնորհիվ ներմուծման ավելացմամբ, ինչը նպաստեց արտաքին առևտրի դեֆիցիտի աճի և ժամանակի ընթացքում սրեց ֆինանսական խնդիրները: Պատճառն այն է, որ երբ եվրոն ներդրվեց, Պորտուգալիայի արտահանման կառուցվածքը ակնհայտորեն շեղված էր դեպի արդյունաբերություն ցածր տեխնոլոգիական, դանդաղ աճող,

¹ Ford и VW в Португалии, В Португалии может случиться экономическое чудо, Журнал "Коммерсантъ Автопилот", № 3 от 07.03.1995, стр. 7, <https://www.kommersant.ru/doc/297176>

² <https://www.wikiru.wiki/blog/pt/AutoEuropa>, <https://www.acap.pt/pt/estatistica>

³ Яковлев, П.П., Стратегические повороты экономической политики Португалии// Латинская Америка, 2014, № 8, с. 38-52. 40-41, file:///C:/Users/User/Downloads/70106.pdf

աշխատատար ավանդական ճյուղեր, որտեղ ավելի շատ համեմատական առավելություններ ստանում էին ասիական և այն արևելաեվրոպական երկրները, ովքեր միացան Եվրամիությանը: Ազգային արժույթից հրաժարումը հանգեցրեց արժեզրկման, իսկ աշխատանքի արտադրողականության առումով Պորտուգալիան սկսեց հետ մնալ Եվրամիության մյուս անդամներից¹:

Այսպիսով, դժվար ժամանակներ ապրած Պորտուգալիայի տնտեսությունը կարողացել է աստիճանաբար զարգանալ՝ շնորհիվ իր առջև դրված սկզբունքային նպատակների: ԵՄ-ի մեջ ընդգրկվելը մեծ հնարավորություններ ստեղծեց երկրի տնտեսության զարգացման համար: Այն խթան հանդիսացավ տնտեսության վերազինման համար, ինչպես նաև նպաստեց կառուցվածքային փոփոխություններին և տեխնիկական արդիականացմանը:

Ներկայացնենք բարեփոխումները՝ ըստ ոլորտների, որոնց բարեհաջող իրականացումը նպաստել է տնտեսության զարգացմանը:

Կենսաթոշակային բարեփոխումներ: 2005-ի ամռանը կառավարությունը հաստատեց կենսաթոշակային բարեփոխումների ծրագիրը, որի նպատակն էր լուծել ծնելիության կտրուկ անկման բարդ խնդիրը. վերջին 30 տարիների ընթացքում այն նվազել է 35 %-ով (2.6-ից 1.5 %), ինչպես նաև կյանքի տևողության աճի խնդիրը (կանխատեսվում է, որ 65 տարեկանից բարձր անձանց թիվը 2050-ին կկազմի բնակչության ավելի քան 32 %-ը, 2005 թ. 17 %-ի փոխարեն)²: Այժմ Պորտուգալիայի բնակչությունը միջինում ավելի ծերացող է, քան ԵՄ անդամ երկրներում. համապատասխանաբար 41.9 և 41.2 տարի: Մակրոտնտեսական իմաստով այս միտման զարգացումը նշանակում է ներքին շուկայի անխուսափելի նեղացում՝ ավելի քիչ մարդիկ - ավելի քիչ սպառողներ³: Պորտուգալիայի կենսաթոշակային համակարգը (եկամտի վրա հիմնված հանրային կենսաթոշակային համակարգը ցածր եկամուտ ունեցող բարեկեցության համակարգով) կանգնած է բարդ կառուցվածքային մարտահրավերի առաջ. երկրում կար 1.7 միլիոն կենսաթոշակառու, որից 1.1 միլիոն կենսաթոշակառու ամսական ստանում էր 375 եվրոյից պակաս (չնայած այն հանգամանքին, որ Պորտուգալիայում կենսաթոշակները 2006 թ. ԵՄ-ում ամենաբարձրերից էր՝ հաճախ հասնելով աշխատողի աշխատավարձի 100 %-ին): Փորձագետները հաշվարկել են, որ կենսաթոշակային ծախսերը ՀՆԱ-ի 5,5 %-ից (2006 թ.) 2050 թ. կհասնեն 9,6 %-ի: Մինևույն ժամանակ՝ ծնելիության մակարդակը բարձրացնելու նպատակով բարեփոխումը նույնպես հաստատեց կեն-

¹ Яковлев П., Яковлева Н., Португалия: результаты постреволюционных трансформаций, *Мировая экономика и международные отношения*, 2019, том 63, № 10, с. 78-88, стр. 81-82.

https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/10_2019/09-YAKOVLEVA.pdf

² Г. И. Кутырев, Португальская Республика: современное состояние экономики, *Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление*, 2017, 1(20), стр. 51, DOI: 10.21777/2307-6135-2017-1-48-555

³ Society at a Glance 2014. Highlights: Portugal. The Crisis and its aftermath. OECD, March 2014, p.2.

սաթոշակային վճարների նոր համակարգ, որում դրանք հաշվարկվում են որպես տոկոս աշխատավարձից՝ ըստ երեխաների թվաքանակի. երկու երեխա ունեցող աշխատողների համար վճարները մնացել են անփոփոխ, երկուսից ավելի երեխայի ունենալու դեպքում՝ նվազել, իսկ մեկ երեխայի դեպքում՝ ավելացել:

Պորտուգալիայի փորձի հիման վրա առաջարկվում է ՀՀ ծնելիության խթանման համար սահմանել պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային վճար՝ կախված երեխաների թվաքանակից: Որպես օրինակ՝ ներկայացնենք պարտադիր կուտակային վճարի չափի սահմանման սկզբունքը հետևյալ կերպ. այն ընտանիքները, որոնք ունեն մեկ երեխա, պարտադիր կուտակային վճարի չափը սահմանել 7,5 %, երկու երեխայի դեպքում՝ 5 %, երեք երեխայի դեպքում 1 %, իսկ 4 և ավելի դեպքում ազատել պարտադիր կուտակային վճարից, նաև եկամտահարկից, ինչը կնպաստի ծնելիության խթանմանը, ինչպես նաև ժողովրդագրական ճգնաժամի հաղթահարմանը: Վերջինս կխթանի նաև կամավոր կուտակային համակարգի զարգացմանը:

Պորտուգալիայում ճգնաժամից դուրս գալու շարժիչ ուժերից մեկը վերամշակող արդյունաբերությունն էր: Ճգնաժամի հետևանքները չեզոքացնելու փուլում որոշվեց խրախուսել բիզնեսի գործունեությունը և արդյունավետ փոխգործակցությունը միջին և բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտներում: Արդյունքում հետճգնաժամային շրջանում երկրում ձևավորվեցին մի քանի մրցակցային կլաստերներ տարբեր ուղղություններով, մասնավորապես՝ ավտոմոբիլային, ավիացիոն, քիմիական և նավթաքիմիական, հեռահաղորդակցական, տեղեկատվական, դեղագործական, բիոտեխնոլոգիա, վերականգնվող էներգիա: Դրանք մեծապես կարևորում են արդյունավետ տարածաշրջանային քաղաքականության շարունակականությունը, ինչպես նաև տարածքների զարգացման մեջ անհավասարակշռության հետագա վերացումը, այդ թվում՝ մարզերում կլաստերային կազմավորումներ ստեղծելու աջակցության միջոցով: Երկրի Ներդրումների և արտաքին առևտրի պետական գործակալությունը (պատասխանատու է արտահանման և օտարերկրյա ներդրումների խթանման համար) գյուղատնտեսության և սննդի ոլորտները, անտառային տնտեսությունը, շինանյութերի արտադրությունը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, կենսաբանական գիտությունների ոլորտը և առողջապահությունը սահմանեց որպես տարածաշրջանային «տնտեսական» ոլորտների գերակայություններ¹:

Աշխատանքի շուկա: Պորտուգալիան ունի հմուտ աշխատուժ, ճկուն աշխատանքային օրենսդրություն, բարձր կրթական չափորոշիչներ, կրթության մատչելիություն, աշխարհի լավագույն համալսարանների հետ համագոր-

¹ Белов В.Б., Модернизировать хозяйственный механизм – первоочередная задача, Португалия: 40 лет после революции. Что дальше? / [под ред. В.Л. Верникова]. М., Ин-т Европы РАН, 2014, 82 с. – ISBN 978-5-98163-037-8. стр. 62-68

ծակցություն: Կրթական համակարգի զարգացմանը զուգահեռ պետությունը սկսեց շատ ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել գիտության և տեխնոլոգիայի ֆինանսավորմանը և զարգացմանը: Եվրոպական երկրների շարքում Պորտուգալիան առաջատար դիրք է գրավում 1000 բնակչի հաշվով գիտությունների դոկտորների քանակով: Ուսանողների 40 %-ը բարձրագույն կրթություն է ստանում ինժեներական, բնական գիտությունների և առողջապահության բնագավառներում: Վերջին 3 տարիների ընթացքում նրանց թիվն աճել է 30 %-ով: Պորտուգալացիները հայտնի են իրենց քրտնաջան աշխատանքով, ինչի շնորհիվ երկրում կորցրած աշխատանքային օրերի քանակի տարեկան գործակիցը ավելի ցածր է, քան եվրոպական այլ երկրներում¹:

Աշխատանքի շուկան բարեփոխումների առանցքային ոլորտն է: Գործազրկությունը նվազել է ճգնաժամի գագաթնակետից, սակայն այն դեռ բարձր է, հատկապես երիտասարդների շրջանում: Պորտուգալիայի աշխատաշուկան ներկայումս բնութագրվում է ծանր և կոշտ մշտական պայմանագրերի ու ճկուն, բայց անորոշ ժամանակավոր պայմանագրերի համադրությամբ: Վերջինիս իրականացման եղանակը մշտական պայմանագրերն ավելի ճկուն դարձնելն է՝ միաժամանակ ժամանակավոր պայմանագրեր ունեցողների համար ավելացնելով մատչելի օգուտները, որպեսզի երկու տեսակի պայմանագրերն ընձեռեն միևնույն հնարավորությունները: Նպատակը բոլորի համար արդար աշխատաշուկայի ապահովման միջոցով բացը վերացնելն է, ինչը խթանում է աշխատատեղերի ստեղծումը:

Չնայած այն հանգամանքին, որ Պորտուգալիայի տնտեսությունն անցել է ավելի քան երկու տասնամյակ տևած մեղմ բույս, անկում և ծանր ռեցեսիա, այն նորից կարողացել է ուժեղանալ՝ կենտրոնանալով վերջին մի քանի տասնամյակների ընթացքում տեղի ունեցած կարևոր կառուցվածքային բարեփոխումների վրա այնպիսի հիմնական ոլորտներում, ինչպիսիք են հմտությունները, ներդրումները, արտահանման ուղղվածությունը, աշխատաշուկան, ֆինանսական միջնորդությունը և պետական ֆինանսները²:

Պորտուգալիայի շրջադարձին նպաստել են նաև վերջին 15 տարիների ընթացքում աշխատանքային օրենսդրության մեջ կատարված կարևոր փոփոխությունները: Իրականացվել են բազմաթիվ բարեփոխումներ, որոնք ուղղված են եղել ընկերությունների ներքին ճկունությանը, ինչպիսիք են աշխատանքային ժամերի ճշգրտումը, գործազրկության ապահովագրությունը, աշխատանքից հեռացնելու սահմանափակումները և ժամանակավոր պայմանագրեր կնքելու հնարավորությունը՝ աշխատաշուկան դարձնելով ավելի

¹ <https://www.portugalglobal.pt/Russia/Documents/%D0%98%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B8%D0%B2%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%8E%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%81%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B8.pdf>

² <https://voxeu.org/article/turnaround-portuguese-economy>

ձկուն և ցնցումներին հարմարվող: 2001–2007 թթ. ժամանակահատվածում Պորտուգալիայում բանվորական հոսքերը, ներառյալ աշխատատեղերի ստեղծման և կրճատման մակարդակները, զգալիորեն մոտ էին ԱՄՆ-ի ցուցանիշներին: 2001 թվականին ընդունվեց SS ոլորտում հիմնարար գիտելիքների սերտիֆիկացման համազգային համակարգ, որի շրջանակներում տրվել է 644 հազար հիմնարար գիտելիքի դիպլոմ: 2007-ին Պորտուգալիան ԵՄ-ում 9-րդն էր տեխնիկական գիտությունների դոկտորանտուրայի դիմորդների և 20-29 տարիքային խմբի քաղաքացիների թվաքանակի առումով: 2007-2009 թթ. Պորտուգալիան առավելագույն առաջընթաց գրանցեց Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսի վարկանիշում՝ 22-րդ տեղից բարձրանալով 16-րդ տեղ: 2008 թ. Պորտուգալիան ԵՄ-ում մասնավոր ներդրումների առումով հինգերորդ տեղը զբաղեցրեց EIS վարկանիշով (European Innovation Scoreboard) և առաջին տեղը՝ աշխատակիցների որակավորման և հետազոտությունների ու զարգացման ոլորտում¹:

Հետազոտական կարիերան չունի կայունություն ու գրավչություն, և անհրաժեշտ են նոր որակավորումներ՝ աշխատաշուկայի կարիքներն ավելի լավ լուծելու համար: Պորտուգալիան զգալի առաջընթացի է հասել գիտության և ճարտարագիտության շրջանավարտների թվաքանակի ավելացման հարցում՝ 2016-ին հասնելով ԵՄ միջին ցուցանիշին մոտ մակարդակներին²: Այնուամենայնիվ, SS ոլորտում շրջանավարտների թիվը մնում է ԵՄ միջինից ցածր: Արդյունաբերությունը (ներառյալ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտը) մտահոգություններ ուներ՝ կապված որակյալ մարդկանց գտնելու դժվարության հետ: Պորտուգալիայում բացակայում են բավականաչափ մասնագիտացված միջին և բարձր հմուտ աշխատողներ խելացի մասնագիտացման առաջնահերթ ոլորտներում՝ աշխատաշուկայի ներկա և ապագա պահանջարկը բավարարելու համար: Հետազոտողների մասնաբաժինը աշխատուժում ընդլայնվեց, բայց բիզնեսի կլանման կարողությունը դեռևս հանդիսանում է խոչընդոտ, չնայած այն դանդաղ հաղթահարվում է:

Ի տարբերություն ԵՄ անդամ այլ պետությունների՝ հետազոտական կարիերան հանրային հատվածում չունի կայունություն, և բացակայում է մրցակցային աշխատավարձը: Պայմանագրերը սովորաբար կարճաժամկետ են և հիմնված են կրթաթոշակների վրա, որոնք ունեն սահմանափակ սոցիալական արտոնություններ: Հետազոտական կարիերայի կարգավիճակը բարելավելու համար «Գիտական զբաղվածության» ծրագիրը ներառում է հարկաբյուջետային խրախուսանք, որի միջոցով ընկերությունները ստանում են 120 % հարկային զեղչ ասպիրանտուրայի և դոկտորանտուրայի շրջանավարտների աշխատանքի ընդունելիս և «Ինտերֆեյս» սխեմա, որը

¹ Информационное общество и ИТ в Португалии
<https://www.portugalglobal.pt/Russia/Pages/Russia2.aspx>

² <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

ֆինանսավորում է տրամադրում՝ ավելի երկարաժամկետ պայմանագրերով դոկտորանտուրայի շրջանավարտներին աշխատանքի ընդունելիս (3 տարվա ընթացքում նրանց աշխատավարձի 50 %-ը տրամադրվում է ծրագրի շրջանակներում)¹:

Ոչ նյութական ակտիվների կորուստները կանխելու նպատակով առաջարկվում է ՀՀ-ի համար Պորտուգալիայի օրինակով մշակել «Գիտական զբաղվածության ծրագիր», որը կներառի «պետություն, գիտություն և մասնավոր հատված» համագործակցությունը, ինչը հնարավորություն կընձեռի գիտության թեկնածուներին ու դոկտորներին ընդգրկել մասնավոր հատված՝ ապահովելով երկկողմանի արդյունավետություն՝ մի կողմից՝ մասնավոր հատվածին հարկային արտոնություններ տրամադրելով, մյուս կողմից՝ կանխելով ուղեղների արտահոսքը և, միևնույն ժամանակ, հագեցնելով աշխատաշուկան որակավորված աշխատուժով:

Նորարարության զարգացման ուղին: Տնտեսական իրավիճակի կայունացման և բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության զարգացման գործում Պորտուգալիայի շոշափելի հաջողությունները միջազգային ճանաչում են ստացել: 2005 թ. ԵՄ-25-ի շրջանակներում երկիրը նորարարության ցուցանիշով զբաղեցնում էր ընդամենը 18-րդ տեղը: R&D ծախսերը 2001-ին կազմել են ՀՆԱ 0,58 %-ը: Գիտահետազոտական ծախսերը 2003 թվականին կազմել են ՀՆԱ-ի ընդամենը 0,52%-ը²: Չնայած նոր գիտելիքների արտադրության մեջ շատ համեստ հաջողություններին՝ Պորտուգալիան շատ լավ արդյունքներ է ցույց տալիս փոխառված տեխնոլոգիաների ներդրման և տարածման գործում: Նոր տեխնոլոգիաներով աշխատող փոքր և միջին ձեռնարկությունների, ինչպես նաև կազմակերպական նորամուծություններ ներմուծող ձեռնարկությունների, այդ թվում՝ կառավարման ոլորտում, ԵՄ միջինից ավելին է. ինտերնետի և կապի տեխնոլոգիաների զարգացման համար ծախսերի մակարդակը բավականին բարձր է: Պորտուգալիայում, ինչպես շատ այլ երկրներում, որոնք օգտագործում են նորարարական զարգացման այլընտրանքային մոդել, առկա է հետազոտական կենտրոնների և արտադրական ընկերությունների միջև փոխհամագործակցության խնդիր³: Չնայած այն հանգամանքին, որ Պորտուգալիայում վենչուրային ֆինանսավորման մակարդակը անընդհատ աճում է (ի տարբերություն ԵՄ շատ այլ երկրների), բիզնեսի կողմից R&D ներդրումների ծավալը չի աճում: Պորտուգալիայում առավել նորարարական ճյուղերն են ինտերնետը և կապի տեխնոլոգիաները,

¹ Commission staff working document Country Report Portugal 2019 Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances Accompanying the document Communication from the commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Central Bank and the Eurogroup, p 51-52.

² https://studwood.ru/695428/ekonomika/innovatsionnaya_sistema_portugalii

³ Сепреев В. М., *Типология моделей инновационного развития*, № 4 (51), 2008, стр. 18
<https://cyberleninka.ru/article/n/tipologiya-modeley-innovatsionnogo-razvitiya/viewer>

Էլեկտրական սարքավորումների և սարքերի արտադրությունը, հանքաքարերի և այլ օգտակար հանածոների արդյունահանումը, փայտամշակման արդյունաբերությունը, մետաղների վերամշակումը, տրանսպորտի որոշակի միջոցներ և այլն: Այնուամենայնիվ, վերջին տարիներին հատուկ ուշադրություն է դարձվել տեքստիլ արդյունաբերությանը, դեղագիտությանը, շինանյութերի արտադրությանը, տեղեկատվական տեխնոլոգիային, էներգիայի այլընտրանքային աղբյուրների զարգացմանը, ծառայությունների ոլորտին, ինչպես նաև բարձր-հումանիստ արդյունաբերությանը, ինչպիսիք են նորածնությունը, ազգային խոհանոցը, ըմպելիքները և այլն: Ներկայումս հատուկ ուշադրություն է դարձվում տուրիզմի և այս ոլորտում նոր տեխնոլոգիաների զարգացմանն ու կառավարման կատարելագործմանը:

2010-ականների կեսերին Իսպանիայում և Պորտուգալիայում արդյունաբերական ռոբոտների արտադրությունը, վաճառքը և օգտագործումը զգալիորեն աճեցին, այդ չափանիշներով Իսպանիան մտավ աշխարհի լավագույն 10 երկրների շարքը: 2005-2015 թթ. Իսպանական արդյունաբերության մեջ ռոբոտների քանակն աճեց գրեթե 40 % -ով և հասավ 33,3 հազարի, ինչը ավելի քան 130 միավոր էր արդյունաբերության մեջ զբաղված 10 հազարի դիմաց: Այսպես կոչված ռոբոտացման խտության այս ցուցանիշը գրեթե կրկնակի գերազանցում է աշխարհի միջին ցուցանիշը: Կարևոր է նաև, որ ավելի քան 200 իսպանական ընկերություններ զբաղվում են ռոբոտաշինությամբ և նրանց արտադրանքի մեծ մասն արտահանվում է, մասնավորապես՝ հարևան Պորտուգալիա: Այս երկրում ձեռքբերումներն ավելի համեստ են. ռոբոտացման խտությունը 42 ռոբոտ է (2015 թ. արդյունաբերության մեջ զբաղված 10 հազարի դիմաց), ինչը զգալիորեն ցածր է, քան Եվրամիության առաջատար երկրներում: Պորտուգալական ձեռնարկությունները փորձում են փոխհատուցել իրենց հետ մնալը՝ բարձրացնելով ինչպես սեփական արտադրությունը, որով զբաղվում են 13 տեղական ընկերություններ, այնպես էլ ավելացնելով ներմուծումը¹:

2017-ի հունվարի վերջին Պորտուգալիայի վարչապետ Անտոնիո Կոստան հայտարարեց երկրում արդյունաբերության 4.0-ի համապարփակ զարգացման պետական-մասնավոր ռազմավարության մասին: Իշխանությունների ծրագրի համաձայն՝ 4,5 միլիարդ եվրո գնահատված գործողությունների քառամյա ծրագիրը կապահովի 60 գործունեության իրականացում, որոնք աճի լրացուցիչ խթաններ կստեղծեն 50 հազար բարձր տեխնոլոգիական ընկերությունների համար: Այս ծրագիրը մշակվել է ավելի քան 10 ամիս մասնագետների մեծ խմբի կողմից և նախատեսում է ինչպես խոշոր կորպորացիաների, այդ թվում՝ արտասահմանյան անդրազգային կորպորացիաների պորտուգալական մասնաճյուղերի, այնպես էլ տեղական փոքր և միջին

¹ Испания и Португалия в эпоху глобальных трансформаций (Отв. ред. Н.М. Яковлева). М., ИЛА РАН, 2017. – 307 с. ISBN 978-5-9908156-9-8, стр. 21-24.

բիզնեսի մասնակցություն¹: Պորտուգալիայի կառավարության աջակցության շնորհիվ Լիսաբոնը վերածվել է ստեղծագործական և տեխնոլոգիական կենտրոնի՝ տեխնոլոգիական հանգույցի: Լիսաբոնում ստարտափների թիվը ծաղկում է շնորհիվ ամենամյա վեր գազաթնաժողովի, որն ավելի վաղ անցկացվում էր Դուբլինում: Կառավարության աջակցությունը նպաստում է նման գործունեության զարգացմանը: 2016-ի հունիսին Լիսաբոնում իշխանությունները ստեղծեցին տեխնոլոգիական կենտրոնների և ստարտափների ազգային ցանց՝ StartUP Voucher նախաձեռնության շրջանակներում, որը 400-ից ավելի ձեռնարկատերերի մեկամյա կրթաթոշակ է տալիս իրենց ծրագրերն իրականացնելու համար²: Բացի այդ, մեծ թվով հին չօգտագործված շենքեր վերածվել են գաղափարների իրականացման հսկայական վայրերի:

2018-ին Google ընկերությունը Լիսաբոնում բացեց նոր Տեխնիկական կենտրոն, Cisco կորպորացիան Պորտուգալիայի կառավարության հետ համատեղ սկսեց թվայնացման ազգային ծրագիր, իսկ OutSystems ընկերությունը ստեղծեց իր Առաջադեմ տեխնոլոգիաների կենտրոնը՝ ծրագրակազմի արտադրությունն ընդլայնելու համար: Ազգային մակարդակում ընդունված է, որ նորարարական ոլորին Պորտուգալիայում կայուն զարգացման միակ ռազմավարությունն է:

Չնայած այն հանգամանքին, որ Պորտուգալիայի նորարարական զարգացման հիմնական ցուցանիշները մնում են ցածր առաջադեմ եվրոպական երկրների ձեռքբերումներից, վերջին տարիներին ներդրումների զգալի աճ է գրանցվել նորարարության և տեխնոլոգիայի ոլորտում: Պորտուգալիայի կառավարության հովանավորությամբ ստեղծվեց Գիտելիքի հասարակության զարգացման գործակալությունը, որն ինքնուրույն վերահսկում է տարբեր նորարարական ծրագրերի և նախագծերի իրականացումը, մասնավորապես՝ բժշկության և առողջապահության, կենսաարդյունաբերության և համակարգչային ոլորտներում: Գործակալության օժանդակությամբ ստեղծվում են ինովացիոն ինկուբատորների ցանց և տեխնոլոգիաների փոխանցման կենտրոններ: 2005 թվականից Պորտուգալիայի կառավարության կողմից մշակված «Տեխնոլոգիական պլանը» աստիճանաբար իրականացվում է. այն կոչված է փոխելու պորտուգալական հասարակությունը և ժամանակակից մարտահրավերների պայմաններում ստեղծելու մրցակցային պայմաններ: Ծրագիրը նախատեսում է հասարակության զարգացում երեք հիմնարար ոլորտներում՝ գիտելիք, տեխնոլոգիա և նորարարություն: Ծրագրի իրականացման համատեքստում Պորտուգալիան ցուցադրում է բավականին բարձր

¹ Яковлев П., Яковлева Н., Португалия: результаты постреволюционных трансформаций, Мировая экономика и международные отношения, 2019, том 63, № 10, с. 78-88, 83
https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/10_2019/09-YAKOVLEVA.pdf

² <https://startupportugal.com>

նորարարական ներուժ տնտեսության այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են վերականգնվող էներգիան (հողմային, արևային, կենսազանգվածային, ալիքային էներգիա), նոր սերնդի տեքստիլ, կենսաքայքայվող պլաստմասսա, էներգախնայող տեխնոլոգիաներ, մսամթերքի արտադրություն (հնդկահավի ֆերմերային տնտեսություններ): Նորարարական գործընթացի հիմնական բաղադրիչը մասնագետների, նորարարական կառուցվածքի և ռեսուրսի ստեղծումն է: Այս առումով Պորտուգալիան հետևում է համաշխարհային միտումներին, մասնավորապես՝ ակտիվորեն զարգացնում է տեխնոլոգիական պարկերի ցանց, որոնք նոր գաղափարների և արդյունաբերության ինկուբատորներ են: Նման զբոսայգիները բավականին հաջող են գործում երկրի տարբեր շրջաններում: Դրանք աջակցվում են ազգային և եվրոպական կառուցվածքային ֆոնդերի կողմից և աստիճանաբար ինտեգրվում են ոլորտային և միջազգային ցանցերում: Միջազգային համագործակցության, մասնավորապես՝ Պորտուգալիայի և Իսպանիայի միջկառավարական համաձայնագրի շրջանակներում Բրագայում հիմնադրվեց Նանոտեխնոլոգիաների միջազգային լաբորատորիան, որտեղ աշխատում են հետազոտողներ տարբեր երկրներից: Հայտարարվում են լաբորատորիայի գործունեության հիմնական ուղղությունները՝ ախտորոշիչ համակարգեր, բուժական ծրագրեր, նանոբժշկություն, շրջակա միջավայրի հսկողություն և մոնիտորինգ, սննդամթերքի որակ և անվտանգություն:

Ճգնաժամից հետո Պորտուգալիայի տնտեսական զարգացմանը բնորոշ են ապրանքների և ծառայությունների արտահանման աճող դերը, ՀՆԱ-ում նրանց մասնաբաժնի աճը, համաշխարհային տնտեսական կապերի ակտիվացումը:

Գիտական նորույթ: ՀՀ ժողովրդագրական ճգնաժամի հաղթահարման նպատակով Պորտուգալիայի փորձի հիման վրա առաջարկվել և հիմնավորվել է պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային վճարի չափի սահմանումը համակցել երեխաների թվաքանակի հետ՝ նպաստելով ծնելիության բարձրացմանը և կամավոր կուտակային համակարգի զարգացմանը:

ՀՀ աշխատաշուկան որակյալ կադրերով համալրելու և ոչ նյութական ակտիվների կորուստները կանխելու նպատակով առաջարկվել և հիմնավորվել է Պորտուգալիայի օրինակով մշակել «Գիտական զբաղվածության ծրագիր»՝ «պետություն, գիտություն և մասնավոր հատված» մշտական համագործակցության շեշտադրմամբ:

Եզրակացություն: «Մեխակների հեղափոխությունը» սահմանեց ազգային տնտեսության զարգացման նոր շրջանակ, առաջադրեց Պորտուգալիայի ազգային տնտեսության համապարփակ արդիականացման և երկրի աճի ավելի բարձր ուղեծրի մեջ դնելու խնդիր: Արդիականացման ծրագրի իրականացումը առանց բացառության դարձել էր հետսալազարական շրջանի բոլոր կառավարությունների տնտեսական քաղաքականության հիմքը: Պորտուգա-

լիայի տնտեսական խնդիրները գնալով բարդանում էին, և կառավարությունից պահանջվում էին վճռական միջոցներ՝ դրանք լուծելու համար: Ճգնաժամից դուրս գալու լավագույն ելքը հզոր տնտեսական բլոկին միանալն էր, ինչն այդ ժամանակ արդեն ԵՏՀ-ն էր: ԵՏՀ-ին Պորտուգալիայի անդամակցության շնորհիվ երկիրը հնարավորություն ստացավ վերակենդանացնելու իր տնտեսությունը:

Պորտուգալիայի ինտեգրումը ԵՄ-ին դարձավ հիմնական շարժիչ ուժը, որը խթանեց ազգային տնտեսության արդիականացումը և ապահովեց բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը եվրոպական չափանիշներին: Եվրոյի գոտուն միանալը և միասնական դրամավարկային քաղաքականության որդեգրումը բացեց երկրի համար ապրանքների և ծառայությունների լայն եվրոպական շուկա, բարձրացրեց դրա միջազգայնացման աստիճանը: Պորտուգալիայի եվրոպական ուղին ուղղակիորեն կապված էր կառուցվածքային անհավասարակշռության հաղթահարման հետ, որն առաջացել էր ինչպես եվրոպական ճգնաժամի, այնպես էլ եվրոյի գոտու անհավասար զարգացման հետևանքով, ինչպես նաև պետական պարտքի և ազգային տնտեսության կառուցվածքային անհավասարակշռությունների աճի պատճառով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Белов В.Б., Модернизировать хозяйственный механизм – первоочередная задача, стр. 62-68
2. Громыко Ал. А, Португалия: 40 лет после революции. Что дальше? = Portugal: 40 Years After the Revolution. What is Next? / [под ред. В.Л. Верникова]. М., Ин-т Европы РАН, 2014, 82 с. (Доклады Института Европы /Reports of the Institute of Europe /Федеральное гос. бюджет. учреждение науки Ин-т Европы Российской акад. наук , № 305). – Парал. тит. л. англ. – ISBN 978-5-98163-037-8. с. 8
3. Испания и Португалия в эпоху глобальных трансформаций (Отв. ред. Н.М. Яковлева). М., ИЛА РАН, 2017, 307 с. ISBN 978-5-9908156-9-8, 21-24
4. Кутырев Г. И., ПОРТУГАЛЬСКАЯ РЕСПУБЛИКА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИКИ, Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление, 2017 1(20), стр. 51 DOI: 10.21777/2307-6135-2017-1-48-55
5. Сергеев В. М., *Типология моделей инновационного развития*, № 4 (51) 2008, стр. 18, <https://cyberleninka.ru/article/n/tipologiya-modeley-innovatsionnogo-razvitiya/viewer>
6. Ford и VW в Португалии. В Португалии может случиться экономическое чудо, Журнал "Коммерсантъ Автопилот" №3 от 07.03.1995, стр. 7, <https://www.kommersant.ru/doc/297176>

7. Яковлев П., Яковлева Н., ПОРТУГАЛИЯ: РЕЗУЛЬТАТЫ ПОСТРЕВОЛЮЦИОННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ, МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, 2019, том 63, № 10, с. 78-88, 79, 10.20542/0131-2227-2019-63-10-78-88
https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/10_2019/09-ЯКОВЛЕВА.pdf
8. Яковлев, П.П. Стратегические повороты экономической политики Португалии // Латинская Америка, 2014, №8, с. 38-52
9. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Country Report Portugal 2019 Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances Accompanying the document COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN CENTRAL BANK AND THE EUROGROUP
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyat-portugalskuyu-revoljutsiyu/viewer>
11. <https://startupportugal.com>
12. <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2014/02/17/na-vyhode-iz-krizisa-ekonomika-portugalii-vnezapno-obognala>
13. <https://voxeu.org/article/turnaround-portuguese-economy>
14. <https://www.wikiru.wiki/blog/pt/AutoEuropa>

References

1. Belov V.B., Modernizirovat' hozjajstvennyj mehanizm – pervoocherednaja zadacha, str. 62-68
2. Gromyko A.I., Portugaliya: 40 let posle revoljucii. Chto dal'she? = Portugal: 40 Years After the Revolution. What is Next? / [pod red. V.L. Vernikova] . – M. : In-t Evropy RAN, 2014. – 82 s., (Doklady Instituta Evropy = Reports of the Institute of Europe / Federal'noe gos. bjudzhet. uchrezhdenie nauki In-t Evropy Rossijskoj akad. nauk ; # 305). – Paral. tit. l. angl. – ISBN 978-5-98163-037-8. s.8
3. Ford i VW v Portugalii, V Portugalii mozhet sluchit'sja jekonomicheskoe chudo, Zhurnal "Kommersant" Avtopilot" #3 ot 07.03.1995, str. 7, <https://www.kommersant.ru/doc/297176>
4. Ispaniya i Portugaliya v jepohu global'nyh transformacij (Otv. red. N.M. Jakovleva). – M.: ILA RAN, 2017. – 307 s. ISBN 978-5-9908156-9-8 , 21-24
5. Kutyrev G. I., PORTUGAL'SKAJA RESPUBLIKA: SOVREMENNOE SOSTOJANIE JEKONOMIKI, Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S. Ju. Vitte. Serija 1: Jekonomika i upravlenie, 2017 1(20), str. 51 DOI: 10.21777/2307-6135-2017-1-48-55
6. Sergeev V. M., Tipologija modelej innovacionnogo razvitija, #4 (51) 2008, str. 18
7. Jakovlev P., Jakovleva N., PORTUGALIJA: REZUL'TATY POSTREVOLJUCIONNYH TRANSFORMACIJ, MIROVAJA JEKONOMIKA I MEZHdUNARODNYE OTNOSHENIJA, 2019, tom 63, # 10, s. 78-88, 10.20542/0131-2227-2019-63-10-78-88

8. Jakovlev, P.P. Strategicheskie povoroty jekonomicheskoy politiki Portugalii // Latinskaja Amerika. – 2014. – #8. – s. 38-52
9. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Country Report Portugal 2019 Including an In-Depth Review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances Accompanying the document COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN CENTRAL BANK AND THE EUROGROUP
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyat-portugalskuyu-revoljutsiyu/viewer>
11. <https://startupportugal.com>
12. <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2014/02/17/na-vyhode-iz-krizisa-ekonomika-portugalii-vnezapno-obognala>
13. <https://voxeu.org/article/turnaround-portuguese-economy>
14. <https://www.wikiru.wiki/blog/pt/AutoEuropa>

ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

ՇՈՂԵՐ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Համառոտագիր: Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներկայիս հետպատերազմական շրջանում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն արտասահմանյան երկրների տնտեսությունների զարգացման առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունն ու արդյունավետ կիրառումը ՀՀ-ում: Հատկապես մեծ ուշադրության է արժանի այն երկրների փորձը, որոնք որոշակի ընդհանրություններ ունեն մեր երկրի հետ և հեղափոխությունից հետո կարողացել են արձանագրել տնտեսական աճ: Այս համատեքստում որոշակիորեն կարևորվում է Պորտուգալիայի տնտեսության զարգացման փորձի ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր հետազոտության թեմայի արդիակառությունը:

Հետազոտության նպատակն է Պորտուգալիայի տնտեսական փորձի ուսումնասիրության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացմանն ուղղված բարեփոխումների իրականացման մեխանիզմների բացահայտումը: Հետազոտության խնդիրն է Պորտուգալիայի տնտեսության առանձին ոլորտների զարգացման գործընթացների վերլուծության արդյունքների հիման վրա ՀՀ տնտեսության ոլորտների զարգացման հավանական ուղիների մշակումը: Հոդվածում ներկայացված հետհեղափոխական զարգացումները հնարավորություն են տալիս որոշակիորեն կանխատեսել համաշխարհային տնտեսության և քաղաքական աշխարհակարգի զարգացման կայուն միտումները, ինչպես նաև դրանցում գործող սուբյեկտների, կառույցների և ինստիտուտների վարքագիծը:

Հետազոտությունների ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, ինդուկ-

ցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և գործոնային վերլուծությունների, գիտական արտոբիոտեխնոլոգիաների մեթոդները:

Գիտական նորույթը: ՀՀ ժողովրդագրական ճգնաժամի հաղթահարման նպատակով Պորտուգալիայի փորձի հիման վրա առաջարկվել և հիմնավորվել է պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային վճարի չափի սահմանումը համակցել երեխաների թվաքանակի հետ՝ նպաստելով ծնելիության բարձրացմանը և կամավոր կուտակային համակարգի զարգացմանը:

ՀՀ աշխատաշուկան որակյալ կադրերով համալրելու և ոչ նյութական ակտիվների կորուստները կանխելու նպատակով առաջարկվել և հիմնավորվել է Պորտուգալիայի օրինակով մշակել «Գիտական զբաղվածության ծրագիր»՝ «պետություն, զիտություն և մասնավոր հատված» մշտական համագործակցության շեշտադրմամբ:

Բանալի բառեր՝ տնտեսություն, զարգացում, բարեփոխումներ, Պորտուգալիա, ԵՄ, ճգնաժամ, արդիականացում, վերազինում, նորարարություն

ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОРТУГАЛИИ

ШОГЕР ПОГОСЯН

Аннотация: В нынешний послевоенный период развития экономики Республики Армения особое значение приобретают изучение и эффективное применение передового опыта развития экономик зарубежных стран в Республике Армения. Особого внимания заслуживает опыт тех стран, которые имеют определенные сходства с нашей страной и после революции смогли зафиксировать экономический рост. В этом контексте в определенной степени важно изучение опыта развития португальской экономики, что определяет актуальность темы нашего исследования.

Целью исследования является выявление механизмов осуществления реформ, направленных на развитие экономики Республики Армения, посредством изучения экономического опыта Португалии. Задачей исследования является разработка возможных путей развития секторов экономики РА на основе результатов анализа процессов развития отдельных секторов португальской экономики. Представленные в статье постреволюционные развития позволяют в определенной степени спрогнозировать устойчивые тенденции развития мировой экономики и политического мироустройства, а также поведение действующих в них субъектов, структур и институтов.

В рамках исследования изучались экономические реформы и исторический путь развития Португалии. В ходе исследования использовались методы системно-ситуационного анализа, экономико-статистических группировок, индукции и дедукции, сравнительного и факторного анализа, научной абстракции.

Научная новизна. Для преодоления демографического кризиса Республики Армения на опыте Португалии обосновано сочетание определения размера обязательной накопительной пенсии с количеством детей, способствуя увеличению рождаемости и развитию добровольной накопительной системы.

Для обеспечения рынка труда Республики Армения квалифицированными кадрами и предотвращения потери нематериальных активов было предложено и обоснованно разработать «Программу научной занятости» по примеру Португалии, сделав упор на постоянное сотрудничество «государства, науки и частного сектора».

Ключевые слова: экономика, развитие, реформы, Португалия, ЕС, кризис, модернизация, переоборудование, инновации

THE COURSE OF PORTUGAL'S ECONOMIC TRANSFORMATION

SHOGER POGHOSYAN

Abstract. In the current post-war period of the economic development of the Republic of Armenia, the study of the advanced experience of foreign countries' economies' development and the effective localization of it in the Republic of Armenia is of special importance. The experience of countries that have some similarities with our country, which also were able to record economic growth after the revolution, is especially noteworthy. In this context, the study of the experience of Portugal and its economic development is somewhat valued, which determines the urgency of the research topic.

The main purpose of the research is to reveal the mechanisms of reforms aimed at the development of the Armenian economy through the study of the economic experience of Portugal.

The main task of the research is to develop possible ways of developing the sectors of the Armenian economy based on the analysis of the development processes of individual sectors of the Portuguese economy. The post-revolutionary developments presented in the article make it possible to predict to some extent the stable tendencies of the world economy, the development of the political world order, as well as the behavior of the actors, structures and institutions operating in them.

Within the framework of research the methods of system-situational analysis, economic and statistical groupings, induction and deduction, comparative and factor analysis, scientific abstraction were used.

Scientific novelty. In order to overcome the demographic crisis in Armenia, based on the experience of Portugal, it was proposed to combine the definition of the mandatory funded pension payment with the number of children, which will contribute to the increase of the birth rate and the development of the voluntary funded system.

In order to replenish the RA labor market with qualified personnel, and also to prevent the loss of intangible assets, it was proposed to develop “Scientific employment program” based on the example of Portugal, with the emphasis on permanent cooperation between the state, science and the private sector.

Keywords: economy, development, reforms, Portugal, EU, crisis, modernization, re-equipment, innovation

1.5. ԿԻՊՐՈՍԻ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ

ԱՐՄԻՆԵ ԶԱԽԱՐՅԱՆ

14.06.2021-20.09.2021

Ներածություն

Համաշխարհային տնտեսությունում Կիպրոսը հայտնի է զարգացած արդյունաբերությամբ, զբոսաշրջությամբ, գյուղատնտեսությամբ, գինեգործությամբ և արհեստագործությամբ: Չարգացած են արդյունաբերության հանքարդյունահանող (պղինձ, քրոմ, երկաթ) և գյուղատնտեսական հումք վերամշակող (ծխախոտ, գինի, մրգի պահածոներ և այլն) ճյուղերը: Առկա է նաև տնայնագործական և արհեստագործական արտադրություն (գորգեր, ձեռագործ, խեցեղեն): Մշակվում են ցորեն, գարի, ընդեղեն, բոստանային բույսեր, խաղող, ցիտրուսներ, ծխախոտ, նշենի: Կան ձիթենու և ընկուզենու պուրակներ: Չարգացած է նաև շերամապահությունը, ավամերձ շրջաններում՝ ձկնորսությունը:

Ժամանակակից տնտեսական պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության համար հատկապես կարևորվում է արտասահմանյան երկրների տնտեսությունների զարգացման առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունն ու արդյունավետ կիրառումը: Հատուկ ուշադրության է արժանի այն երկրների փորձը, որոնք պատմական, աշխարհաքաղաքական և մշակութային տեսանկյուններից որոշակի ընդհանրություններ ունեն մեր երկրի հետ: Այս համատեքստում որոշակիորեն կարևորվում է Կիպրոսի տնտեսության զարգացման փորձի ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր հետազոտության թեմայի արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն է Կիպրոսի տնտեսական փորձի ուսումնասիրության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներուժի արդյունավետ կիրառման եղանակների բացահայտումը: Հետազոտության խնդիրն է Կիպրոսի տնտեսության զարգացման մեխանիզմների վերլուծության արդյունքների հիման վրա ՀՀ տնտեսության զարգացման հնարավոր ուղիների մշակումը:

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման կարևորագույն ուղղություններն են տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, գյուղատնտեսությունը, ռազմաարդյունաբերությունը, քիմիական արդյունաբերությունը և զբոսաշրջությունը: Նշված ոլորտներում Կիպրոսի հաջողված փորձը կարող է օգտակար լինել նաև Հայաստանի Հանրապետության համար: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի նաև Կիպրոսի հակաճգնաժամային քաղաքականության իրականացման փորձը՝ տնտեսական և քաղաքական բազմաթիվ մարտահրավերների և հիմնախնդիրների հաղթահարման շեշտադրմամբ:

Հոդվածում մանրամասնորեն դիտարկվել է Կիպրոսի տնտեսության զարգացման փորձը: Առանձնահատուկ ուշադրություն է հատկացվել արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության ոլորտների զարգացման առանձնահատկություններին, ինչպես նաև վերլուծվել են Կիպրոսի 2014-2020 թթ. հիմնական տնտեսական ցուցանիշները: Այնուամենայնիվ, ելնելով հոդվածի ծավալների սահմանափակության հանգամանքից, ինչպես նաև դիտարկվող հիմնախնդիրների բազմազանությունից, կարծում ենք, որ հետազոտությունը կշարունակվի նաև մեր հետագա աշխատանքներում:

Գրականության ակնարկ

Կիպրոսի տնտեսության զարգացման պատմական փորձը ներկայացվել է մի շարք աշխատություններում: Մասնավորապես՝ Կիպրոսի տնտեսության զարգացման հիմնական միտումները մանրամասնորեն ներկայացված են Յու. Կվաշնիի հետազոտությունում¹: Հեղինակը ներկայացրել է Կիպրոսում օտարերկրյա կապիտալի ներգրավման առանձնահատկությունները, հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների գործունեության հարկային խթանման միջոցները, ինչպես նաև պետական տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղիները: Տնտեսության ինովացիոն զարգացման խթանման նպատակով տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների ոլորտին պատկանող փոքր և միջին ձեռնարկությունների համար Կիպրոսում ստեղծվել են ներդրումների ներգրավման արտոնյալ պայմաններ: Բարենպաստ հարկային ռեժիմի, գործարքների գաղտնիության, շահավետ աշխարհագրական դիրքի, դյուրացված վիզային ռեժիմի և մի շարք այլ առավելությունների շնորհիվ զգալիորեն մեծացել է Կիպրոսի ներդրումային գրավչության մակարդակը (հատկապես Արևելյան Եվրոպայի երկրների համար):

Հեղինակի մեկ այլ հետազոտությունում² ներկայացված է Կիպրոսի 2013 թվականի ֆինանսական ճգնաժամը. դիտարկվում են ճգնաժամի առաջացման պատճառները, ինչպես նաև գնահատվում է ճգնաժամային կառավարման արդյունավետությունը: Մանրամասնորեն ուսումնասիրվել են Կիպրոսի բանկային համակարգի թուլացմանը նպաստող գործոնները, ներկայացվել են Կիպրոսի տնտեսության առողջացմանն ուղղված պետական հակաճգնաժամային ծրագրերը, ինչպես նաև վերլուծվել են Կիպրոսի, ԵՄ-ի և Ռուսաստանի տնտեսությունների համար ճգնաժամի հնարավոր հետևանքները:

Հետազոտության մեթոդաբանություն

Հետազոտության համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել մակրո և միկրոտնտեսագիտության, կառավարման, միջազգային տնտեսական հա-

¹ Квашнин Ю. Д., Республика Кипр как перевалочная база для иностранного капитала. Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право, 2018, том 11 (1), стр. 170-184.

² Квашнин Ю.Д., Банковский кризис в республике Кипр // Год планеты. 2013. Ежегодник, с. 305-315.

րաբերություններին առնչվող աշխատությունները, տնտեսության տարբեր ոլորտների զարգացման խթանման հիմնախնդիրները լուսաբանող հայրենական և արտասահմանյան հեղինակային հրապարակումները, գիտաժողովների հրապարակած նյութերը, դիտարկվող ոլորտների գործառնությունները և փոխհարաբերությունները կանոնակարգող նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերը և այլն:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և գործոնային վերլուծությունների և գիտական արստրահման մեթոդները:

Վերլուծություն

Ժամանակակից Կիպրոսը՝ որպես պետություն, իր պատմությունը սկսել է 1960 թվականից՝ Յուրիխ-Լոնդոնյան համաձայնագրով Կիպրոսի անկախության երաշխավորների միջև (Հունաստան, Անգլիա, Թուրքիա) Կիպրոսի անկախության ճանաչման արդյունքում¹:

Կիպրոսի տարածքը 9 240 քառ. կմ է, այն գտնվում է Միջերկրական ծովի երրորդ ամենամեծ համանուն կղզում: Մայրաքաղաքը Նիկոսիան է: Այն սահմանակից է Սիրիայի, Թուրքիայի, Եգիպտոսի և Հունաստանի հետ: 2020 թ. Կիպրոսի բնակչությունը կազմել է 1 207 361 մարդ: Բնակչության շուրջ 80 % -ը ուղղափառ է²: Կիպրոսի բնակչության մեծամասնությունը (մոտ 80 %) հույներ են, որոնց նախնիներն այստեղ բնակություն են հաստատել ավելի քան 3 հազար տարի առաջ, 18 %-ը թուրքեր են, որոնք այստեղ մուտք են գործել XVI դարում: Հունաստանի հետ հույն-կիպրացիների միավորմանը շարունակաբար խոչընդոտել է կղզու փոքրաթիվ թուրքական համայնքը³:

1974 թվականից Կիպրոսի տարածքը բաժանված է երկու մասի՝ հունական (հարավում) և թուրքական (հյուսիսում): Տարածքների միջև գոյություն ունի «կանաչ գիծ», որի երկայնքով հերթապահում են ՄԱԿ-ի զորքերը: Ներկայում Կիպրոսը անկախ ինքնիշխան հանրապետություն է՝ կառավարման նախագահական ձևով:

Ինչպես հայտնի է, 1489-1571 թվականներին Կիպրոսը պատկանել է Վենետիկին: 1571 թվականին այն նվաճել են թուրքերը: 19-րդ դարում Կիպրոսում սկիզբ է առել Հունաստանի հետ միավորվելու շարժումը: 1878 թ. անգլո-թուրքական գաղտնի համաձայնագրով Անգլիան օկուպացրել էր Կիպրոսը, 1914 թ. բռնակցել: 1925 թվականից Կիպրոսը անգլիական գաղութ էր: 1926 թ. ստեղծված Կիպրոսի Կոմկուսը գլխավորել է աշխատավորների ազգային-ազատագրական շարժումը, որը հատկապես ուժեղացավ Երկրորդ համաշ-

¹ История переговорного процесса об объединении Кипра, <https://tass.ru/info/2247300>

² Кипр, <https://knoema.ru/atlas/%d0%9a%d0%b8%d0%bf%d1%80>

³ Кипр, <https://knoema.ru/atlas/%d0%9a%d0%b8%d0%bf%d1%80>

խարհային պատերազմից հետո: 1955 թվականին Կիպրոսում մտցվեց արտակարգ դրություն, արգելվեց Կիպրոսի աշխատավոր ուժի առաջադիմական կուսակցության գործունեությունը: Մակայն Կիպրոսի ժողովրդի չղադարող պայքարը գաղութարարներին ստիպեց բանակցություններ սկսել Կիպրոսին անկախություն տալու շուրջ: 1959 թ. Ցյուրիխ-Լոնդոնյան համաձայնագրով Կիպրոսի անկախության երաշխավորների միջև (Հունաստան, Անգլիա, Թուրքիա) ճանաչվեց Կիպրոսի անկախության իրավունքը, բայց Անգլիան ստացավ կղզում ռազմական բազաներ (Ակրոտիրի և Դեկելիա) ունենալու, իսկ Հունաստանը և Թուրքիան՝ զորամասեր պահելու արտոնություն: 1960 թ. օգոստոսին դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին Կիպրոսի և Խորհրդային Միության միջև, սեպտեմբերին Կիպրոսը դարձավ ՄԱԿ-ի անդամ: Կիպրոսի առաջին նախագահ Մակարիոս III-ի կառավարությունը հռչակեց «դրական չեզոքություն» և բոլոր երկրների հետ բարեկամական կապեր զարգացնելու քաղաքականություն: 1963 թ. զինված ընդհարում սկսվեց հունական և թուրքական համայնքների միջև, որի հետևանքով երկրում սկիզբ առավ քաղաքական սուր ճգնաժամ: 1964 թ. կղզի մտցվեցին ՄԱԿ-ի զորքերը: 1974 թ. հուլիսին հունական զինվորականությունն ու ներքին այլ ուժեր խռովություն բարձրացրին կառավարության դեմ՝ պահանջելով կղզին միացնել Հունաստանին: Դրան հաջորդեց թուրքական զորքերի ներխուժումը կղզի, և թուրքերը 1974 թ. հուլիս-օգոստոս ամիսների ընթացքում զավթեցին Կիպրոսի տարածքի մոտ 40 %-ը (հյուսիսում): 1975 թ. փետրվարին կղզու թուրքական համայնքի ղեկավարությունը միակողմանիորեն հայտարարեց Կիպրոսի թուրքական դաշնային պետություն ստեղծելու մասին, որն ավելի սրեց դրությունը կղզում և նոր դժվարություններ հարուցեց Կիպրոսյան հարցի լուծման ճանապարհին¹: Կիպրոսի միավորման շուրջ բանակցային գործընթացը շարունակվում է²:

Կիպրոսի տնտեսությունը չնայած փոքր է, սակայն շատ ճկուն է և առողջ՝ դրսևորելով իրեն որպես արագ հարմարվող և ճիշտ ուղղությամբ հնարավորինս կարճ ժամկետներում վերափոխվող համակարգ: Ներկայում այն բնութագրվում է համախառն ներքին արդյունքի բավարար աճի տեմպերով՝ միջինը 3,1 %, զբաղվածության բարձր մակարդակով, ինչպես նաև ներքին և արտաքին մակրոտնտեսական որոշակի կայունությամբ: Արդյունքում Կիպրոսը հասավ մերձեցման նախանձելի մակարդակի առաջադեմ տնտեսությունների հետ: 2020 թ. Կիպրոսը ՏՀԶԿ անդամ երկրների շարքում մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի ցուցանիշով զբաղեցնում էր 30-րդ տեղը՝ առաջ անցնելով Հունաստանից և Թուրքիայից: ՀՆԱ աճը Կիպրոսում 2019 թ. կազմել է 3,1 %, իսկ 2020 թ.՝ -5.1, ինչը մեծապես պայմանավորված է Covid-19 համավարակով: Նկատենք նաև, որ Կիպրոսի տնտեսական հաջողությունները հիմնականում

¹ Կիպրոս, <https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%BF%D5%AB%D5%BA%D6%80%D5%B8%D5%BD>

² История переговоровного процесса об объединении Кипра, <https://tass.ru/info/2247300>

ձեռք են բերվում կղզու հունական հատվածի տնտեսության զարգացման միջոցով:

Կիպրոսի տնտեսության հիմնական բնութագրերն են¹.

1. մասնավոր հատվածի գերիշխող դերը արտադրության ոլորտում: Պետության հիմնական նպատակներն են՝ մակրոտնտեսական կայունության և բարենպաստ գործարար միջավայրի պայմանների պահպանումը, անհրաժեշտ օրենսդրաիրավական դաշտի ձևավորումը, արդար մրցակցության պայմանների ապահովումը, ժամանակակից տնտեսական և սոցիալական կառուցվածքի ստեղծումը, սոցիալական համախմբվածության պայմանների ապահովումը:

2. Ներքին շուկայի փոքր չափերը: Վերջինս արտադրության աճի և միջ-ճյուղային հարաբերությունների զարգացման անբարենպաստ գործոն է:

3. Ձեռնարկությունների փոքր չափերը: Կիպրոսի ընկերություններում աշխատողների թիվը շատ փոքր է՝ միջինը 4.4 մարդ: Ձեռնարկությունների ընդհանուր թվի կեսից ավելիում (58 %) աշխատում է մեկից ավելի մարդ: Միկրոձեռնարկությունները, որոնցում աշխատում է 10-ից պակաս մարդ, կազմում են Կիպրոսի ձեռնարկությունների ընդհանուր թվի 95 %-ը, փոքր ձեռնարկությունները (10-49 աշխատակիցներ)՝ 4 %-ը, միջին ձեռնարկությունները (50-249 աշխատակից)՝ 0.7 %, խոշոր ձեռնարկությունները (250 մարդուց սկսած)՝ 0.1 %-ը:

4. Աշխատուժի փոքր քանակը: Կիպրոսի փոքրաթիվ բնակչությունը ստեղծում է որոշակի անհավասարակշռություններ աշխատաշուկայում: Քանակական և որակական անհամապատասխանություններն ակնհայտ են տնտեսության բոլոր ոլորտներում, ինչը փոխհատուցվում է արտաքին վարձու աշխատուժով: Անհամապատասխանություններն ավելի ակնհայտ են հյուրանոցային հատվածում, ինչպես նաև շինարարության, գյուղատնտեսության և արդյունաբերության ոլորտներում, մինչդեռ մասնագիտական մակարդակում աշխատակազմի պակաս չկա:

5. Տնտեսության բացությունը: Կիպրոսում առկա է ապրանքների և ծառայությունների ազատ ներմուծման և արտահանման հնարավորություն:

6. Ծառայությունների ոլորտի գերակշռող դերն ու աճող նշանակությունը (ՀՆԱ-ի մոտ 71.5 % -ը):

7. Զբոսաշրջության ոլորտից մասնակի կախվածությունը: Տնտեսության արտադրության ոլորտն ապահովում է ՀՆԱ-ի մոտ 15-20 %-ը:

Կիպրոսի կառավարության կողմից իրականացվող քաղաքականության հիմնական նպատակն է՝ երկիրը վերածել Արևելյան Միջերկրական ծովի առևտրա-ֆինանսական և տուրիստական կենտրոնի: Տնտեսական քաղաքա-

¹ Экономика Кипра: промышленность, сельское хозяйство, торговля, <http://www.gecont.ru/articles/econ/ciprus.htm>

կանության ամենակարևոր խնդիրներից մեկը օտարերկրյա ներդրումների ներգրավումն է:

Ներկայացնենք Կիպրոսի տնտեսության զարգացման վիճակն ըստ առանձին ճյուղերի¹:

• **Արդյունաբերություն:** Անկախության տարիներին Կիպրոսը մեծ առաջընթաց է գրանցել արդյունաբերական զարգացման մեջ: Կղզում ստեղծվել է բազմաճյուղ մշակող արդյունաբերություն, որն արտադրում է ներքին և արտաքին շուկաներում մեծ պահանջարկ վայելող որակյալ արտադրանքներ: Ներկայումս կառավարությունը քայլեր է ձեռնարկում բարձր տեխնոլոգիաներն արդյունաբերություն ներմուծելու ուղղությամբ՝ ստեղծելով այսպես կոչված «ինկուբատորներ» և հիմնադրելով նոր տեխնոլոգիաների զարգացման գիտահետազոտական կենտրոն: Արդյունաբերությունը հիմնականում ներկայացված է արտահանմանն ուղղված ճյուղերով՝ հագուստ, տրիկոտաժ, կոշիկ, ծխախոտ: Արդյունաբերության հիմնական ոլորտներին են վերաբերում նաև սննդամթերքի, խմիչքների, կաշվե իրերի, մետաղական արտադրանքի, քիմիական և պլաստմասե արտադրանքի արտադրությունները: Մննդի արդյունաբերությունն արտադրում է բարձրորակ սննդամթերք՝ միս և կաթնամթերք, ձիթապտղի և այլ բուսական յուղեր, հաց և հրուշակեղեն, հյութեր, տարբեր բանջարեղենային պահածոներ, զովացուցիչ ըմպելիքներ, խաղողի բնական գինիներ, գարեջուր, տեքստիլ, լվացող միջոցներ, օծանելիք և կոսմետիկա, դեղամիջոցներ, ներկեր, ապակի, սովաբաթուղթ, ռետինե արտադրանքներ և այլն: Կղզում կան նաև հանքարդյունաբերության ոլորտին պատկանող ձեռնարկություններ. արդյունահանվում են պղինձ, քրոմ, ասբեստ, պիրիտներ: Կան նաև մարմարի և գիպսի հանքավայրեր: Մշակող արդյունաբերության ոլորտում գերակշռում են փոքր ձեռնարկությունները, որոնք կիրառում են կազմակերպման և կառավարման ժամանակակից մեթոդներ, արտադրում են ներքին և արտաքին շուկաներում պահանջարկ վայելող որակյալ ապրանքներ: Կիպրոսում կան ցեմենտի, կահույքի, որոշ տեսակի գյուղատնտեսական տեխնիկայի արտադրությամբ զբաղվող ձեռնարկություններ: Գործում է նավթավերամշակման գործարան:

• **Գյուղատնտեսություն:** Կիպրոսը նախկինում հետամնաց ագրարային երկիր էր, որտեղ հողագործությունը տնտեսության հիմքն էր: Ներկայումս հողագործությունը չունի իր նախկին առաջատար դերը, իսկ Կիպրոսի տնտեսության հիմքը ոչ արտադրական ոլորտն է: Այնուամենայնիվ, գյուղատնտեսության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում կազմում է մոտ 3.6 % և ապահովում է երկրի զբաղվածության 8.3 %-ը: Գյուղատնտեսությունը հաջողությամբ զարգանում է՝ չնայած այն հանգամանքին, որ առավել բերրի հողերը կենտրոնացած են կղզու հյուսիսում՝ Հյուսիսային Կիպրոսի տարածքում: Կղզու բնակիչ-

¹ Экономика Кипра: промышленность, сельское хозяйство, торговля, <http://www.gecont.ru/articles/econ/ciprus.htm>

ները մշակում են հողային տարածքների մոտ կեսը: Հիմնական մշակաբույսերն են ցորենը, գարին, վարսակը, լոբազգիները, բոստանային կուլտուրաները, կարտոֆիլը, խաղողը, ծխախոտը, նուշը, նուռը, ձիթապտուղը, ընկույզը և ցիտրուսային մրգերը: Կիպրոսում առավել զարգացած է խաղողագործությունը, Կիպրոսի գինիները հայտնի են ամբողջ աշխարհում, իսկ թարմ խաղողը առանձնանում է իր արտասովոր հյութեղությամբ և բույրով: Ներկայումս արտահանվող հիմնական գյուղմթերքներն են կարտոֆիլը, թարմ բանջարեղենը, պահածոյացված մրգերը, մրգահյութերը, ցիտրուսային մրգերը, թարմ խաղողը, կաթնամթերքը, գինիները և ոգելից խմիչքները: Լեռնային շրջաններում զարգացած է նաև անասնապահությունը՝ ոչխարներ, այծեր, խոզեր, խոշոր եղջերավոր անասուններ, ընտանի թռչուններ և ջայլամներ: Կղզում զարգացած է նաև ձկնաբուծությունը, որն առաջացել է առափնյա և ցանցային ձկնորսության արդյունքում, ինչպես նաև բնական պայմաններում ծովային ձկների բուծմամբ: Կիպրոսի ծովային ջրերում ձկների քանակական պակասը մասամբ փոխհատուցվում է նրանց տեսակների բազմազանությամբ: 1960 թ. անկախությունից հետո ամբողջ Կիպրոսում կառուցվել են նաև արհեստական ջրամբարներ:

• **Զբոսաշրջություն:** Կիպրոսում զբոսաշրջությունը տնտեսության առանցքային ոլորտներից մեկն է: Տարեկան Կիպրոս է այցելում մոտ 4 միլիոն զբոսաշրջիկ: 1975 թվականից Կիպրոսը դարձել է Զբոսաշրջության համաշխարհային կազմակերպության լիիրավ անդամ: Զբոսաշրջությունը Կիպրոսի պետական բյուջեի եկամուտների հիմնական աղբյուրներից մեկն է: Տեղական զբոսաշրջության արդյունաբերությունը տուժում է բարձր գործառնական ծախսերից և հանգստացողների որոշ կատեգորիաների համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների բացակայությունից: Այդ պատճառով Կիպրոսի իշխանությունները փորձում են զարգացնել ձմեռային և կրոնական զբոսաշրջությունը: Կրոնական զբոսաշրջության զարգացման նպատակով 2006 թ. Նիկոսիայում տեղի ունեցավ Կրոնական զբոսաշրջության 1-ին միջազգային համաժողովը, որը կազմակերպել էին Կիպրոսի զբոսաշրջության կազմակերպությունը, Զբոսաշրջության համաշխարհային կազմակերպությունը և Կիպրոսի ուղղափառ եկեղեցին:

Կիպրոսը մի շարք միջազգային կազմակերպությունների (WTO, IMF, EBRD, UNESCO, UNIDO, WHO, FAO, IFAD, ILO, ICAO, ITU, WIPO, WMO, IAEA, IBRD, IFC, IDA, OSCE) անդամ է¹, ինչը հնարավորություն է ընձեռում ընդլայնել իր քաղաքական և տնտեսական դիրքն ու ազդեցությունը աշխարհում, հատկապես Միջերկրածովյան-Բալկանյան տարածաշրջանում: Կիպրոսը ակտիվ է նաև ՄԱԿ-ում, հատկապես ՄԱԿ-ի Եվրոպայի տնտեսական հանձնաժողովում (UNECE): 1961 թվականից Կիպրոսը Եվրոպայի

¹ Кипр / Участие в международных организациях, основные внешнеполитические контрагенты и партнёры, отношения с Россией, <http://www.hyno.ru/tom1/876.html>

խորհրդի անդամ պետություն է: Երկիրը մասնակցում է նաև Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (OSCE) աշխատանքներին և կառուցողականորեն դեմ է բոլոր զինված բախումներին:

Կիպրոսի արտաքին քաղաքականության ամենակարևոր գերակայությունը Եվրամիությանն անդամակցությունն է: Երկիրը Եվրամիությանը միացավ 2004 թվականին, ինչի արդյունքում Կիպրոսի կառավարությունը պարտավորություն ստանձնեց անդամակցել Տնտեսական և արժութային միությանը՝ այդպիսով դառնալով Եվրոգոտու լիիրավ անդամ: ԵՄ ընդլայնմանն աջակցությունը Կիպրոսի քաղաքականության հիմնական բաղադրիչներից է: Միաժամանակ Կիպրոսը ներգրավված է նաև Եվրահանձնաժողովի աշխատանքներում:

Կիպրոսը ավանդական սերտ կապեր ունի Հունաստանի հետ: Կիպրոսի և Հունաստանի Հանրապետությունների կառավարությունները ստեղծել են համատեղ հանձնաժողով, որը գլխավորում են արտաքին գործերի նախարարները՝ տեղեկատվության փոխանակման և քաղաքականության համակարգման համար՝ այդպիսով նվազեցնելով միջազգային լարվածությունը: 1993 թվականից ի վեր կյանքի է կոչվել Հունաստանի և Կիպրոսի «միասնական պաշտպանական տարածության» մասին դոկտրինը (պաշտոնապես չձևակերպված), որը նախատեսում է երկու երկրների համատեղ ջանքերը պաշտպանության ոլորտում:

Կիպրոսի դրամական միավորը եվրոն է: Երկրի միացումը Եվրամիությանը հանգեցրեց տեղական հարկային համակարգի վերակառուցմանը՝ ԵՄ կանոնակարգերին համապատասխան: Արդյունքում ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ ընկերությունների հարկային ռեժիմները նույնականացվեցին: Տարեկան ավելի քան 183 օր Կիպրոսում գտնվող ֆիզիկական անձը համարվում է երկրի հարկային ռեզիդենտ: Ընկերությունը համարվում է Կիպրոսի հարկային ռեզիդենտ, եթե նրա գործունեությունը վերահսկվում է Կիպրոսի պետական մարմինների կողմից: Կիպրական ընկերությունների շահույթը հարկվում է կորպորատիվ շահութահարկով՝ 10 %, ինչը Եվրամիությունում կորպորատիվ հարկերի ամենացածր դրույքն է: Արժեթղթերի վաճառքից ստացված և ոչ ռեզիդենտ ընկերություններին վճարված շահաբաժինները, տոկոսները, հոնորարները և շահույթը ենթակա չեն հարկման:

Ինչպես հայտնի է, Կիպրոսի տնտեսությունը լուրջ անկում ապրեց 1974 թ. թուրքական ներխուժումից հետո, որին, սակայն, հաջորդեց *Կիպրոսյան վերելքը*՝ շնորհիվ երկրի կառավարության գրագետ և հավասարակշռված տնտեսական քաղաքականության իրագործման¹: 1974 թ. թուրքական ներխուժումից հետո կղզու ֆինանսատնտեսական առաջընթացը կտրուկ կանգ առավ: Երկրի եկամուտները գործնականում իջել էին զրոյական մա-

¹ Кипр: экономическое чудо после событий 1974 года, <https://www.cyprusrussianbusiness.com/index.php/articles/5283-kipr-ekonomicheskoe-chudo-posle-sobytij-1974-goda>

կարդակի: Կիպրոսը կորցրեց իր նավահանգիստը և օդանավակայանը, սակայն իշխանություններին այս պայմաններում հաջողվեց ոչ միայն երկիրը փրկել լիակատար փլուզումից, այլև աշխուժացնել տնտեսությունը: Թուրքիայի զինված ուժերի «Աթիլա» գործողությունը սկսվել է 1974 թ. հուլիսի 20-ի առավոտյան: Թուրքական իշխանությունները կղզում իջեցրին 30 հազարանոց զինվորական կորպուս: Մի քանի շաբաթվա ընթացքում գորքերը գրավեցին Կիպրոսի տարածքի 37 %-ը: Արդյունքում 160 հազար կիպրացի հույներ ստիպված եղան փախչել գրավյալ տարածքներից: Այս իրադարձություններից հետո Կիպրոսի ՀՆԱ-ն նվազեց 7,7 %-ով, իսկ 1975 թ.՝ արդեն 15,6 %-ով: 1977 թ. գյուղատնտեսական հողերի 80 %-ը, որտեղ աճեցվում էին ցիտրուսային մրգեր և ծխախոտ (հիմնական արտահանման նպատակով), հայտնվեցին գրավյալ տարածքներում, ինչը հանգեցրեց գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալների նվազմանը 50 %-ով: Ֆամագուստայի նավահանգիստը, որտեղով անցնում էր երկրի առևտրի 80 %-ը, նույնպես հայտնվեց գրավյալ տարածքներում: Կիպրոսը կորցրեց նաև իր միջազգային օդանավակայանը և 1974 թ. հուլիսից մինչև 1975 թ. փետրվարն ընկած ժամանակահատվածում պարզապես մեկուսացավ արտաքին աշխարհից՝ օդային հաղորդակցության բացակայության պատճառով: Օկուպացված Կերինիային և Ֆամագուստային բաժին էր ընկնում զբոսաշրջության ոլորտի մոտ 70 %-ը: Միաժամանակ, օկուպացված տարածքներից փախստականների թիվը հասնում էր 200 000-ի, իսկ գործազրկության մակարդակը՝ 35 %-ի: 1975-1985 թթ. ընթացքում երկրի պետական բյուջեի դեֆիցիտը միջինը կազմում էր 5,7 %: Այս պայմաններում Կիպրոսն իսկական տնտեսական վերելք արարեց: 1975 թ. ճգնաժամի հաղթահարման նպատակով մշակվեց տնտեսական գործունեության երկամյա արտակարգ ծրագիր, և ևս երկուսն էլ հաջորդաբար ընդունվեցին հետագայում: Ծրագրի նպատակն էր պայմաններ ստեղծել ինչպես ինքնաբավ տնտեսական զարգացման, այնպես էլ տնտեսության զարգացման նախաճգնաժամային մակարդակի նվաճման համար: Վերջինս ենթադրվում էր իրականացնել Կիպրոսի վերահսկողության ներքո գտնվող տարածքներում առկա ռեսուրսների ակտիվ և ռացիոնալ օգտագործման միջոցով: ***Հիմնական խնդիրներն էին սոցիալական ապահովությունը և փախստականների վերաբնակեցումը, զբաղվածության ապահովումը, արտադրության վերականգնումը և ներդրումների ներգրավումը:*** Երկրի ռեսուրսների որոշակի մասն ուղղված էին Լիմասոլի և Լառնակայի նավահանգիստների արդիականացմանը, ինչպես նաև նոր միջազգային օդանավակայանի կառուցմանը: Այս պարագայում մեծապես կարևորվում էր նաև արտաքին ֆինանսական օգնությունը: 1975-1985 թթ. ընթացքում Կիպրոսի տնտեսությանն աջակցելու նպատակով Հունաստանը տրամադրել էր 126 մլն կիպրական ֆունտ, իսկ ԱՄՆ-ը՝ 45 մլն ֆունտ: Արդյունքում 1977-ին գործազրկությունը նվազեց մինչև 3.1 %, ձևավորվեցին նոր տնտեսական հարաբերություններ Մերձավոր Արևելքի երկրների

հետ, որոնց շուկաները հենց այդ ժամանակ էին սկսում ակտիվորեն զարգանալ: Միաժամանակ ***կիպրոսցիները սկսեցին նաև ակտիվորեն մեկնել արտասահման: 1976-1985 թթ. ընթացքում կիպրոսցի արտագաղթողներն, ընդհանուր առմամբ, 255 մլն ֆունտ նվիրաբերեցին իրենց հայրենիքին***, այսինքն՝ ավելին, քան ԱՄՆ-ն ու Հունաստանը միասին վերցրած: 1978 թ. զբոսաշրջության ոլորտը վերադարձավ 1973 թ. մակարդակին, իսկ ՀՆԱ-ի միջին աճը հասավ 15 %-ի:

Նկատենք նաև, որ 2007-2012 թվականներին, երբ եվրոպական մի շարք երկրներ գտնվում էին տնտեսական ճգնաժամի փուլում, Կիպրոսը դիմակայեց գործնականում տեղի չունեցավ էական անկում, որն առկա էր եվրոգոտու ողջ տարածքում: Տնտեսական աճի առումով Կիպրոսը մեծամասամբ գերազանցեց ԵՄ մյուս անդամներին¹: Սակայն ճգնաժամն, այնուամենայնիվ, չըջանցեց կղզին: 2012-2013 թվականները դժվարին դարձան Կիպրոսի համար՝ հիմնականում Հունաստանի պարտքային ճգնաժամի պատճառով: Ի վերջո, միակ ելքը 2013-ին Եվրախմբի, Եվրահանձնաժողովի, Եվրոպական կենտրոնական բանկի և Արժույթի միջազգային հիմնադրամի 10 մլրդ եվրոյի չափով ֆինանսական օգնության ընդունումն էր: Իսկ երեք տարի անց՝ 2016 թ., ֆինանսական խնայողության կոշտ միջոցների, բարեփոխումների և սեփականաշնորհման ծրագրերի շնորհիվ Կիպրոսին հաջողվեց սահմանված ժամկետներից շուտ լքել ֆինանսական աջակցության ծրագիրը՝ չօգտագործելով տրամադրված գումարի 30 %-ը: Հակառակ բոլոր կանխատեսումներին՝ Կիպրոսին հաջողվեց կասեցնել տնտեսական անկումը և կանխատեսված ժամկետից մեկ տարի առաջ վերադառնալ տնտեսական զարգացման ընթացքին:

2018 թվականին Կիպրոսի տնտեսությունը աճեց ցնցող 4,2 %-ով: Կիպրոսի տնտեսության վերականգնմանը մեծապես նպաստում են Կիպրոսի ներդրումային ծրագիրը և Կիպրոսում մշտական կացության թույլտվությունը, որոնք ապահովում են ներդրումների զգալի ներհոսք՝ երաշխավորելով ներդրողների քաղաքացիությունը կամ կացության թույլտվությունը, որը տարածվում է նաև նրանց ընտանիքի անդամների վրա: Այս մոտեցմամբ Կիպրոսը հերթական անգամ ապացուցեց ցանկացած դժվարությունների դիմակայելու իր ունակությունը: Ներկայում, ինչպես և նախկինում, տեղական և օտարերկրյա ներդրողներն ու ձեռնարկատերերը ըստ արժանվույն են գնահատում Կիպրոսի մեղմ կլիման, ռազմավարական դիրքը և Եվրոպայի, Կենտրոնական Ասիայի և Հյուսիսային Աֆրիկայի միջև որպես կամուրջ ծառայելու հնարավորությունը: 2004-ին ամրապնդելով իր դիրքերը նաև ԵՄ-ին անդամակցության միջոցով՝ Կիպրոսը վերականգնեց առողջ տնտեսական հեռանկարներ և ներդրումային մեծ ներուժ ունեցող երկրի համբավը: Նշենք նաև, որ 2020-ին 2019 թ. համեմատությամբ Կիպրոսի համախառն պետական պարտքն

¹ Сила экономики Кипра – прошлое, настоящее и будущее, <https://www.skyprimegroup.com/ru/the-power-of-the-cyprus-economy-past-present-future/>

աճել է 25.70 %-ով, մինչդեռ 2019-ին 2018 թ. համեմատությամբ այս ցուցանիշը նվազել էր 5.18 %-ով¹: Հասկանալի է, որ 2020-ին պետական պարտքի արձանագրված աճը մեծապես պայմանավորված է Covid-19 համավարակով: Ստորև ներկայացնենք նաև Կիպրոսի հիմնական տնտեսական ցուցանիշները (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Կիպրոսի հիմնական տնտեսական ցուցանիշները (2014-2020 թթ.)²

Անվանումը	2014 թ.	2015 թ.	2016 թ.	2017 թ.	2018 թ.	2019 թ.	2020 թ.
ՀՆԱ-ի աճը, %	-1.8	3.2	6.4	5.2	5.2	3.1	-5.1
Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն, դոլար	26995	23429	24693	26580	29300	28488	27054
Գործազրկության մակարդակը, %	16.1	14.9	13.0	11.1	8.4	7.1	7.6
Արտահանումը, մլն դոլար	15267.6	13904.5	14781.7	16794.7	19024.5	17921.5	16100.1
Միջազգային տուրիզմից եկամուտները, մլն դոլար	2924.0	2525.6	2870.0	3274.0	3449.0	3245.0	-
Համախառն պետական պարտք, մլն դոլար	19000	19000	20000	19000	21000	21000	25000

Աղյուսակ 1-ի տվյալներից երևում է, որ Կիպրոսի հիմնական տնտեսական ցուցանիշները ենթարկվել են որոշակի փոփոխությունների: Մասնավորապես՝ 2015-2018 թթ. ընթացքում նկատվել ՀՆԱ-ի ցուցանիշի որոշակի բարելավում, այնուհետև 2020-ին՝ կտրուկ վատթարացում՝ մինչև -5.1%: Սակայն 2020-ին 2014 թ. համեմատությամբ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն ավելացել է 59 դոլարով, գործազրկության մակարդակը նվազել է 8.5 տոկոսային կետով, արտահանման ծավալներն ավելացել են 832.5 մլն դոլարով: 2019-ին 2014 թ. համեմատությամբ միջազգային տուրիզմից ստացված եկամուտներն ավելացել են 321 մլն դոլարով: Նույն ժամանակահատվածում պետական պարտքն ավելացել է 6 մլրդ դոլարով: Նկատենք նաև, որ Կիպրոսը նույնպես անմասն չմնաց վերջին տարիների ճգնաժամերի առաջացրած հիմնախնդիրներից, որոնք էլ իրենց էական ազդեցությունն ունեցան երկրի տնտեսական աճի ցուցանիշի վրա:

Կիպրոսը 2020 թ. զբաղեցրել է 48-րդ տեղը Bloomberg նորարարության համաթվում³: Այս համաթիվը երկրները գնահատում է 7 չափանիշներով՝ ներառյալ հետազոտությունների և մշակումների ծախսերը, ինչպես նաև բարձր տեխնոլոգիական ոլորտին պատկանող պետական ընկերությունների թիվը:

¹ Кипр, <https://knoema.ru/atlas/Кипр>

² Кипр, <https://knoema.ru/atlas/Кипр>

³ Рейтинг инновационных экономик – 2020: на первое место вышла Германия, <https://theworldonly.org/rejting-innovatsionnyh-ekonomik-2020/>

2020 թ. բիզնեսի վարման դյուրինությունը բնութագրող Համաշխարհային բանկի Doing Business-ի վարկանիշում Կիպրոսը զբաղեցրել է 54-րդ տեղը¹:

Հայաստանի Հանրապետությունում ընթացող ներկայիս զարգացումները հիմք են տալիս պնդելու, որ Կիպրոսի տնտեսության զարգացման առաջավոր փորձի կիրառումը (հատկապես 1975-1985 թթ.) կարող է մեծապես նպաստել ՀՀ տնտեսության ճգնաժամային իրավիճակների հաղթահարմանը, ինչպես նաև նախադրյալներ ստեղծել տնտեսության հետագա բնականոն զարգացման համար:

Գիտական նորություն

Կիպրոսի տնտեսության զարգացման փորձի կիրառման արդյունքում պետական-մասնավոր համագործակցության ակտիվացումը, ընկերություններին հարկային, մաքսային և վարկային արտոնությունների տրամադրումը, բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի արտադրանքների արտահանման (վաճառահանման) և փոխանակման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը, ընկերությունների ինովացիոն զարգացման խթանումը, հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար կապիտալի ներդրման հավասար և գրավիչ պայմանների ապահովումը, թեթև, սննդի և վերամշակող արդյունաբերության ոլորտներում լրացուցիչ ներդրումների իրականացման միջոցով նոր աշխատատեղերի ստեղծումը, բնակարանաշինության և բնակարանային ապահովության աշխատանքներում շահառուների ակտիվ ներգրավումը (զբաղվածության ապահովման և շինարարական աշխատանքների տևողության կրճատման նպատակով), բնակչության կենսամակարդակի բարելավմանը և տնտեսության համաչափ զարգացմանն ուղղված տնտեսական զարգացման և սոցիալական քաղաքականության փոխհամաձայնեցված ներդաշնակ մոդելի մշակումը և կիրառումը մեծապես կարող են նպաստել ՀՀ տնտեսության համաչափ զարգացմանը:

Եզրակացություններ

Ինչպես հայտնի է, Հայաստանը և Կիպրոսն ունեն պատմական, աշխարհաքաղաքական և մշակութային որոշակի ընդհանրություններ, ինչի շնորհիվ երկու երկրների միջև բարեկամական և համագործակցական կապերի խորացումն ու ամրապնդումը լուրջ ջանքերի գործադրում չի պահանջում: Հատկապես այն պարագայում, երբ կիպրոսցիները 1974 թ., իսկ հայերը ներկայում հայտնվել են միևնույն ճգնաժամային իրավիճակում՝ թուրքական ներխուժման արդյունքում: Հետևաբար Կիպրոսում իրականացված հակաճգնաժամային միջոցառումները ամբողջությամբ կիրառելի են նաև Հայաստա-

¹ Опубликован рейтинг Doing business 2020: Грузия обогнала Великобританию, Норвегию и Швецию, <https://internationalinvestment.biz/business/1475-opeblikovan-reyting-doing-business-2020-gruziya-obognala-velikobritaniyu-norveguyu-i-shveciyu.html>

նում: Ինչպես 1974-ին Կիպրոսում, այնպես էլ ներկայում Հայաստանում կարևորագույն խնդիրների շարքին են դասվում սոցիալական ապահովությունը և փախստականների վերաբնակեցումը, զբաղվածության ապահովումը, արտադրության վերականգնումը և ներդրումների ներգրավումը, որոնց արդյունավետ հաղթահարումը հնարավոր է պետական ֆինանսական ռեսուրսների և Սփյուռքի ներուժի ճիշտ համախմբման միջոցով: Ստեղծված իրավիճակը ենթադրում է նաև Կիպրոսի հետ Հայաստանի համագործակցային կապերի խորացում՝ տեղեկատվության փոխանակման և փոխշահավետ գործարար կապերի ձևավորման նպատակով: Հայաստանը կարող է փոխշահավետ պայմաններով Կիպրոսին փոխանցել բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի արտադրանքներ՝ նախատեսված անհատական օգտագործման և արտադրական գործընթացներում ներդրման համար, ինչպես նաև տեխնիկական և տեխնոլոգիական լուծումներ, հայկական մրգեր և հյութեր, մատուցել տարբեր մասնագիտություններով և մակարդակի կրթական ծառայություններ, իսկ Կիպրոսից՝ ներմուծել մի շարք արտադրանքներ, առաջին հերթին ցիտրուսային մրգեր և տեքստիլ (թուրքական արտադրանքների ներմուծումից հրաժարվելու նպատակով): Հայ-կիպրոսական համագործակցության ընդլայնման հավանական ոլորտներից է նաև տուրիզմը, որտեղ նույնպես օգտակար կլինի կուտակված փորձի փոխանակումը:

Հաշվի առնելով Կիպրոսի տնտեսության զարգացման ներկայացված փորձը՝ կարող ենք առաջարկել ՀՀ տնտեսական վիճակի բարելավման հետևյալ ուղիները.

- պետական-մասնավոր համագործակցության ակտիվացում՝ ունեցած ներուժի համատեղ և արդյունավետ օգտագործման նպատակով:

- Ինովացիոն և ներդրումային գործունեության խթանման նպատակով ընկերություններին հարկային, մաքսային և վարկային արտոնությունների տրամադրում:

- Բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի արտադրանքների արտահանման (վաճառահանման) և փոխանակման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծում, ինչպես նաև ընկերությունների ինովացիոն զարգացման խթանում՝ բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի արտադրանքների և տեխնոլոգիական լուծումների օգտագործման շեշտադրմամբ:

- Հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար կապիտալի ներդրման հավասար և գրավիչ պայմանների ապահովում, կասկածելի կամ ոչ բարեկամական երկրների կապիտալների ներդրման գործընթացների կասեցում կամ խիստ վերահսկողություն:

- Սոցիալապես անապահով քաղաքացիների զբաղվածության ապահովման և մասնագիտական վերապատրաստման գործընթացներում Կիպրոսի առաջավոր փորձի կիրառում՝ թեթև, սննդի և վերամշակող արդյունաբերության ոլորտներում լրացուցիչ ներդրումների իրականացման միջոցով

նոր աշխատատեղերի ստեղծում և դրանց համալրում:

- Բնակարանաշինության և բնակարանային ապահովության աշխատանքներում շահառուների ակտիվ ներգրավում՝ զբաղվածության ապահովման և շինարարական աշխատանքների տևողության կրճատման նպատակով:

- Բնակչության կենսամակարդակի բարելավմանը և տնտեսության համաչափ զարգացմանն ուղղված տնտեսական զարգացման և սոցիալական քաղաքականության փոխհամաձայնեցված ներդաշնակ մոդելի մշակում և կիրառում:

Ամփոփելով՝ անհրաժեշտ է նշել, որ Կիպրոսի տնտեսության զարգացման փորձի և հողվածում ներկայացված գործնական առաջարկությունների կիրառումը կարող է նպաստել ՀՀ տնտեսության զարգացմանը, ընկերությունների ներդրումային ակտիվության աճին, արտահանման ծավալների ավելացմանը, բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավմանը, ինչպես նաև միջազգային տնտեսական համագործակցության խորացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. История переговорного процесса об объединении Кипра, <https://tass.ru/info/2247300>
2. Квашнин Ю.Д., Банковский кризис в республике Кипр // Год планеты. 2013. Ежегодник, с. 305-315
3. Квашнин Ю.Д., Республика Кипр как перевалочная база для иностранного капитала, Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право, 2018, том 11 (1) , стр. 170- 184
4. Кипр, <https://knoema.ru/atlas/Кипр>
5. Кипр / Участие в международных организациях, основные внешнеполитические контрагенты и партнёры, отношения с Россией, <http://www.hyno.ru/tom1/876.html>
6. Кипр: экономическое чудо после событий 1974 года, <https://www.cyprusrussianbusiness.com/index.php/articles/5283-kipr-ekonomicheskoe-chudo-posle-sobytij-1974-goda>
7. Опубликован рейтинг Doing Business 2020: Грузия обогнала Великобританию, Норвегию и Швецию, <https://internationalinvestment.biz/business/1475-oreblikovan-reyting-doing-business-2020-gruziya-obognala-velikobritaniyu-norvegiyu-i-shveciyu.html>
8. Рейтинг инновационных экономик – 2020: на первое место вышла Германия, <https://theworldonly.org/rejting-innovatsionnyh-ekonomik-2020/>
9. Сила экономики Кипра – прошлое, настоящее и будущее, <https://www.skyprimegroup.com/ru/the-power-of-the-cyprus-economy-past-present-future/>
10. Экономика Кипра: промышленность, сельское хозяйство, торговля, <http://www.gecont.ru/articles/econ/ciprus.htm>

References

1. Istorija peregovornogo processa ob ob"edinenii Kipra, <https://tass.ru/info/2247300>
2. Kvashnin Ju.D., Bankovskij krizis v respublike Kipr // God planety. 2013. Ezhegodnik, s. 305-315
3. Kvashnin Ju.D., Respublika Kipr kak perevalohnaja baza dlja inostrannogo kapitala, Kontury global'nyh transformacij: politika, jekonomika, pravo, 2018, tom 11 (1) , str. 170- 184
4. Kipr, <https://knoema.ru/atlas/Kipr>
5. Kipr / Uchastie v mezhdunarodnyh organizacijah, osnovnye vneshnepoliticheskie kontragenty i partnjory, otnoshenija s Rossiej, <http://www.hyno.ru/tom1/876.html>
6. Kipr: jekonomicheskoe chudo posle sobytij 1974 goda, <https://www.cyprusrussianbusiness.com/index.php/articles/5283-kipr-ekonomicheskoe-chudo-posle-sobytij-1974-goda>
7. Opublikovan rejting Doing Business 2020: Gruzija obognala Velikobritaniju, Norvegiju i Shveciju, <https://internationalinvestment.biz/business/1475-opeblikovan-rejting-doing-business-2020-gruziya-obognala-velikobritaniyu-norvegiyu-i-shveciyu.html>
8. Rejting innovacionnyh jekonomik – 2020: na pervoe mesto vyshla Germanija, <https://theworldonly.org/rejting-innovatsionnyh-ekonomik-2020/>
9. Sila jekonomiki Kipra – proshloe, nastojashhee i budushhee, <https://www.skyprimegroup.com/ru/the-power-of-the-cyprus-economy-past-present-future/>
10. Jekonomika Kipra: promyshlennost', sel'skoe hozjajstvo, trgovlja, <http://www.gecont.ru/articles/econ/ciprus.htm>

ԿԻՊՐՈՍԻ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ

ԱՐՄԻՆԵ ԶԱԽԱՐՅԱՆ

Համառոտագիր: Ժամանակակից տնտեսական պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության համար հատկապես կարևորվում է արտասահմանյան երկրների տնտեսությունների զարգացման առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունն ու արդյունավետ կիրառումը: Հատուկ ուշադրության է արժանի այն երկրների փորձը, որոնք պատմական, աշխարհաքաղաքական և մշակութային տեսանկյուններից որոշակի ընդհանրություններ ունեն մեր երկրի հետ: Այս համատեքստում որոշակիորեն կարևորվում է Կիպրոսի տնտեսության զարգացման փորձի ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր հետազոտության թեմայի արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն է Կիպրոսի տնտեսական փորձի ուսումնասիրության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման

ներուծի արդյունավետ կիրառման եղանակների բացահայտումը: Հետազոտության խնդիրն է Կիպրոսի տնտեսության զարգացման մեխանիզմների վերլուծության արդյունքների հիման վրա ՀՀ տնտեսության զարգացման հնարավոր ուղիների մշակումը:

Հետազոտությունների ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և գործնային վերլուծությունների, գիտական արստրախման մեթոդները:

Գիտական նորույթը: Կիպրոսի տնտեսության զարգացման փորձի կիրառման արդյունքում պետական-մասնավոր համագործակցության ակտիվացումը, ընկերություններին հարկային, մաքսային և վարկային արտոնությունների տրամադրումը, բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի արտադրանքների արտահանման (վաճառահանման) և փոխանակման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը, ընկերությունների ինովացիոն զարգացման խթանումը, հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար կապիտալի ներդրման հավասար և գրավիչ պայմանների ապահովումը, թեթև, սննդի և վերամշակող արդյունաբերության ոլորտներում լրացուցիչ ներդրումների իրականացման միջոցով նոր աշխատատեղերի ստեղծումը, բնակարանաշինության և բնակարանային ապահովության աշխատանքներում շահառուների ակտիվ ներգրավումը (գբադվաճության ապահովման և շինարարական աշխատանքների տևողության կրճատման նպատակով), բնակչության կենսամակարդակի բարելավմանը և տնտեսության համաչափ զարգացմանն ուղղված տնտեսական զարգացման և սոցիալական քաղաքականության փոխհամաձայնեցված ներդաշնակ մոդելի մշակումը և կիրառումը մեծապես կարող են նպաստել ՀՀ տնտեսության համաչափ զարգացմանը:

Բանալի բառեր՝ պետական կառավարում, տնտեսություն, զարգացում, պետական աջակցություն, ներդրումներ, խթանում, ֆինանսավորում, արդյունավետություն

ПУТЬ ВОЗВЫШЕНИЯ КИПРА

АРМИНЕ ЗАХАРЯН

Аннотация. В современных экономических условиях для Республики Армения особенно важно изучение и эффективное применение передового опыта развития экономик зарубежных стран. Особого внимания заслуживает опыт стран, имеющих определенное сходство с нашей страной с исторической, геополитической и культурной точек зрения. В данном контексте в определенной степени важно изучение опыта развития экономики Кипра, что определяет актуальность темы нашего исследования.

Целью исследования является выявление способов эффективного использования потенциала экономического развития Республики Армения посредством изучения экономического опыта Кипра. Задачей исследования является разработка возможных путей развития экономики Республики Армения на основе результатов анализа

механизмов развития экономики Кипра.

В ходе исследования использовались методы системно-ситуационного анализа, экономико-статистических группировок, индукции и дедукции, сравнительного и факторного анализа, научной абстракции.

Научная новизна. Активизация государственно-частного сотрудничества; предоставление компаниям налоговых, таможенных и кредитных льгот; создание благоприятных условий для экспорта (продажи) и обмена высокотехнологичной продукцией; стимулирование инновационного развития компаний, обеспечение равных и привлекательных условий инвестирования капитала для отечественных и иностранных инвесторов; создание новых рабочих мест в сфере легкой, пищевой и перерабатывающей промышленности за счет дополнительных инвестиций; активное вовлечение заинтересованных сторон в жилищное строительство и обеспечение (с целью обеспечения занятости и сокращения длительности строительных работ); разработка и применение взаимосогласованной гармоничной модели экономического развития и социальной политики (направленной на повышение уровня жизни населения и сбалансированное экономическое развитие) в результате использования опыта развития экономики Кипра могут значительно способствовать сбалансированному развитию экономики Республики Армения.

Ключевые слова: государственное управление, экономика, развитие, государственная поддержка, инвестиции, стимулирование, финансирование, эффективность

THE ROAD OF THE RISE OF CYPRUS

ARMINE ZAKHARYAN

Abstract. In the current economic conditions, it is especially important for the Republic of Armenia to study and effectively apply the advanced experience in the development of the economies of foreign countries. The experience of countries that have a certain similarity with our country from a historical, geopolitical and cultural point of view deserves special attention. In this context, to a certain extent, it is important to study the experience of the development of the Cyprus economy, which determines the relevance of the topic of our research.

The aim of the study is to identify ways to effectively use the potential of economic development of the Republic of Armenia by studying the economic experience of Cyprus. The tasks of the study are to develop possible ways of developing the economy of the Republic of Armenia, based on the results of the analysis of the mechanisms for the development of the economy of Cyprus.

The study used the methods of system-situational analysis, economic and statistical groupings, induction and deduction, comparative and factor analysis, scientific abstraction.

Scientific novelty. Enhancing public-private cooperation; providing companies with tax, customs and credit benefits; creation of favorable conditions for export (sale) and exchange of high-tech products; stimulating the innovative development of companies, ensuring equal and attractive conditions for capital investment for domestic and foreign investors; creation of new jobs in the light, food and processing industries through additional investment; active involvement of stakeholders in housing construction and

provision (in order to ensure employment and reduce the duration of construction work); the development and application of a mutually agreed harmonious model of economic development and social policy (aimed at improving the living standards of the population and balanced economic development) as a result of using the experience of developing the Cyprus economy can significantly contribute to the balanced development of the economy of the Republic of Armenia.

Keywords: public administration, economy, development, government support, investment, stimulation, financing, efficiency

1.6. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ. ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵԶՐԵՐ

ԱՐՄԻՆԵ ԶԱԽԱՐՅԱՆ
ՌԱԶՄԻԿ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ
25.07.2021-20.08.2021

Ներածություն

Համաշխարհային տնտեսությունում Հունաստանը հայտնի է զարգացած արդյունաբերությամբ, զբոսաշրջությամբ, գյուղատնտեսությամբ և գինեգործությամբ: Հին Հունաստանի վաղ տնտեսական զարգացումը պայմանավորված էր մի շարք պատմաաշխարհագրական գործոնների ազդեցությամբ: Մասնավորապես՝ Հունաստանը բարենպաստ պայմաններ ուներ վարելահողերի մշակման, ձիթապտղի աճեցման, այգեգործության և խաղողագործության, ինչպես նաև անասնապահության համար: Օգտակար հանածոներով երկրի հարուստ լինելու հանգամանքը նպաստեց արհեստների և առևտրի զարգացմանը: Միաժամանակ Հունաստանի աշխարհագրական դիրքը շատ հարմար էր նաև նավագնացության զարգացման համար: Բացի այդ, երկրի վաղ տնտեսական զարգացմանը մեծապես նպաստեց Հին Արևելքի երկրների մշակութային նվաճումների ժառանգումը:

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներկայիս փուլում առանձնահատուկ նշանակություն ունի արտասահմանյան երկրների տնտեսությունների զարգացման առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունն ու արդյունավետ կիրառումը: Հատկապես մեծ ուշադրության է արժանի այն երկրների փորձը, որոնք աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից որոշակի ընդհանրություններ ունեն մեր երկրի հետ: Այս համատեքստում որոշակիորեն կարևորվում է Հունաստանի տնտեսության զարգացման փորձի ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր հետազոտության թեմայի արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն է Հունաստանի տնտեսական փորձի ուսումնասիրության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման գործոնների և մեխանիզմների բացահայտումը: Հետազոտության խնդիրն է Հունաստանի տնտեսության առանձին ոլորտների զարգացման փորձի վերլուծության արդյունքների հիման վրա ՀՀ տնտեսության ոլորտների զարգացման հավանական ուղիների մշակումը:

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման առաջնահերթ ուղղություններն են հանքարդյունաբերությունը, էներգետիկան, ռազմաարդյունաբերությունը, մետաղագործությունը, հաստոցաշինությունը, քիմիական արդյունաբերությունը, թեթև և սննդի արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսությունը, վերամշակող արդյունաբերությունը և զբոսաշրջությունը: Թվարկված գրեթե բոլոր ոլորտներում Հունաստանն արձանագրել է որոշակի

հաջողություններ, ինչը կարող է օգտակար լինել նաև Հայաստանի Հանրապետության համար: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի նաև Հունաստանի միջազգային համագործակցության փորձը՝ տնտեսական և քաղաքական կապերի զարգացման և ամրապնդման տեսանկյունից: Երկիրը Եվրամիության, ՆԱՏՕ-ի, ՄԱԿ-ի, Եվրոպայի խորհրդի, ԵԱՀԿ լիիրավ անդամ է և պատկանում է զարգացած երկրների շարքին:

Հոդվածում մանրամասնորեն դիտարկվել է Հունաստանի տնտեսության կայացման և հետագա զարգացման երկարամյա փորձը: Առանձնահատուկ ուշադրություն է հատկացվել արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և զբոսաշրջության ոլորտների զարգացման առանձնահատկություններին, ինչպես նաև վերլուծվել են Հունաստանի 2014-2020 թթ. հիմնական տնտեսական ցուցանիշները:

Գրականության ակնարկ

Հունաստանի տնտեսության զարգացման պատմական փորձը ներկայացվել է մի շարք աշխատություններում: Մասնավորապես՝ Հունաստանի տնտեսության զարգացման հիմնական միտումները մանրամասնորեն ներկայացված են Գ. Վաչնաձեի և Ա. Գոլովլևայի հետազոտություններում¹: Հեղինակները դիտարկել են Հունաստանի սոցիալ-տնտեսական մոդելի առանձնահատկությունները, մարդկային ներուժը, ոլորտային կառուցվածքը, հարկաբյուջետային համակարգը, ֆինանսական հատվածը, սոցիալական և տարածաշրջանային խնդիրները, ինչպես նաև վերլուծել են Հունաստանի արտաքին տնտեսական հարաբերությունները:

Հունաստանի տնտեսության զարգացման առանձնահատկությունները ներկայացված են նաև Յու. Դ. Կվաշնինի խմբագրությամբ «Ժամանակակից Հունաստանը համաշխարհային տնտեսության և քաղաքականության մեջ» հոդվածների ժողովածուում², որը պատրաստվել է Ե. Մ. Պրիմակովի անվան համաշխարհային տնտեսության և միջազգային հարաբերությունների ազգային հետազոտական ինստիտուտի անձնակազմի կողմից: Ժողովածուում դիտարկվել են Հունաստանում ընթացիկ պարտքային ճգնաժամի և Եվրամիության այլ երկրներում հակաճգնաժամային քաղաքականության հունական փորձը, եվրոպական և համաշխարհային տնտեսության վրա Հունաստանի ֆինանսական խնդիրների ազդեցության հիմնահարցերը, ինչպես նաև երկրի քաղաքական զարգացման առանձնահատկությունները: Առանձնահատուկ ուշադրություն է հատկացվել ռուս-հունական հարաբերությունների զարգացման առկա վիճակին և դրանց հետագա զարգացման հեռանկարներին:

¹ Вачнадзе Г., Головлева А., Грибков А., Ермаченков И., Комаров И., Мишина О., Сальберг К., Стенина Т., Тимофеева Л. Проект ПОЛПРЕД; Деловая Греция, том III. Экономика и связи с Россией в 2002-03 гг., Москва: Издательство «ПИК ВИНТИ», 2004, 34 с. ISBN 5-900034-38-0

² Современная Греция в мировой экономике и политике. Сборник статей. Отв. ред. – Ю.Д. Квашнин. – М.: ИМЭМО РАН, 2013, 184 с. ISBN 978-5-9535-0381-5

Պ. Ուսանովի «Տնտեսագիտական մտքի հետահայաց. Հին Հունաստանից մինչ օրս» աշխատությունում¹ ներկայացված է տնտեսագիտական մտքի ծագման և զարգացման ողջ պատմական ընթացքը: Հեղինակն անդրադարձել է հայտնի փիլիսոփաների և տնտեսագետների (Լատ Յզի, Արիստոտել, Պլատոն, Թովմա Աքվինացի, Ա. Սմիթ, Կ. Մարքս, Ջ. Մ. Քեյնս, Ֆ. ֆոն Հայեկ, Լ. ֆոն Միսես, Մ. Ռոթբարդ և այլք) գաղափարներին, որոնք մինչ օրս դեռ չեն կորցրել իրենց արդիականությունը, քանի որ ներկայիս տնտեսական խնդիրներից շատերը պարզապես հնարավոր չէ հասկանալ՝ չանդրադառնալով գաղափարների պատմությանը:

Հետազոտության մեթոդաբանություն

Հետազոտության համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել մակրո և միկրոտնտեսագիտության, կառավարման, միջազգային տնտեսական հարաբերություններին առնչվող աշխատությունները, տնտեսության տարբեր ոլորտների զարգացման խթանման հիմնախնդիրները լուսաբանող հայրենական և արտասահմանյան հեղինակային հրապարակումները, գիտաժողովների հրապարակած նյութերը, դիտարկվող ոլորտների գործառույթները և փոխհարաբերությունները կանոնակարգող նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերը և այլն:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և գործոնային վերլուծությունների և գիտական արստրահման մեթոդները:

Վերլուծություն

Հին Հունաստանի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի արագացուցիչներ են համարվում տոհմային համայնքի վաղ քայքայումը և կառավարման հանրապետական ձևը, որն ապահովում էր անձնական ազատության և քաղաքացիների ունեցվածքի պահպանման, ստրկական աշխատանքի արդյունավետ օգտագործման հուսալի երաշխիքներ: Հնագիտական տվյալները վկայում են, որ Հին Հունաստանի տարածքը բնակեցված էր դեռևս պալեոլիթի դարաշրջանում: Մ. թ. ա. VII հազարամյակում երկրում արդեն կար գյուղատնտեսություն և անասնապահություն:

Հունաստանի տարածքը 131 957 քառ. կմ է, երկիրը գտնվում է Բալկանյան թերակղզում և բազմաթիվ կղզիներում: Մայրաքաղաքը Աթենքն է: Այն սահմանակից է Ալբանիայի, Հյուսիսային Մակեդոնիայի, Բուլղարիայի և Թուրքիայի հետ: 2019 թ. Հունաստանի բնակչությունը կազմել է 10.7 միլիոն մարդ: Բնակչության շուրջ 97 % -ը ուղղափառ է²:

¹ Усанов П., Ретроспектива экономической мысли. От Древней Греции до современности, Монография, СПб, издательство Страта, 2019, 300 с. ISBN 978-5-6041463-7-8

² Греция, Население, <https://knoema.ru/atlas/Греция>

Ժամանակակից Հունաստանը՝ որպես ազգային պետություն, իր պատմությունը սկսել է 1829 թվականից և մեծամասամբ հանդիսանում էր հիմնականում գյուղատնտեսության վրա հիմնված չգարգացած տնտեսական գոտի¹: Այդ ժամանակվանից ի վեր այն վերափոխվել է արդիականացված և զարգացած երկրի:

19-րդ դարի սկզբին Հունաստանը մուտք է գործում նոր նվաճած անկախության ժամանակաշրջան: 1833 թ. հույները վերահսկողություն հաստատեցին պատերազմից ավերված գյուղական վայրերի նկատմամբ, որոնք մասամբ ամայացած էին պարզունակ հողագործության հետևանքով: Հունաստանն, ինչպես նաև Սերբիան, որոնք միաժամանակ էին անկախություն ստացել Օսմանյան կայսրությունից, այլ պետությունների հետ հաղորդակցության սահմանափակության հետևանքով արտաքին առևտրի ընդլայնման տեսանկյունից հանդիպել էին որոշակի խոչընդոտների: Նույնիսկ 19-րդ դարի վերջին Հունաստանի գյուղատնտեսությունը գտնվում էր թերզարգացած վիճակում: Անգամ Աթենքի անմիջական հարևանությամբ հնարավոր էր գտնել 2000 տարի առաջ օգտագործված գութան և կոպիտ թոխր: Դաշտերն անընդհատ մշակվում էին այնքան ժամանակ, մինչև որ հյուծված հողը այլևս բերք չէր տալիս: Պարարտանյութեր գրեթե չէին օգտագործվում: Որոշ շրջաններում առկա էր որոգման համակարգ, որը շատ մոտ էր հին եգիպտացիների համակարգին: Հունաստանը հարուստ է եղել բարձրորակ ձիթապտղով և խաղողով, իսկ հունական ձիթապտղի յուղը և հունական գինին գրավել են բազմաթիվ սպառողների: Բացի այդ, դիտարկվող ժամանակահատվածում Հունաստանն ուներ գյուղական ազնվականության և կղզիների նավատերերի հարուստ խավ, ինչպես նաև 36 000 քառ. կմ լրացուցիչ հող, որը բռնագրավվել էր պատերազմի ընթացքում վտարված մահմեդական սեփականատերերից:

Նկատենք նաև, որ հողային բարեփոխումները Հունաստանի առաջին իսկական փորձությունն էին և ուղղված էին ազատ գյուղացիների դասի ստեղծմանը: 1835 թ. «Հունական ընտանեկան դրամաշնորհների մասին» օրենքով յուրաքանչյուր ընտանիքի տրամադրվում էր 2000 դրախմա վարկ, որը տրվում էր ցածր տոկոսներով աճուրդում 49 000 քառ. մ հողատարածք (\$երմա) գնելու համար: Այդ տարիներին երկիրը լի էր տեղահանված փախստականներով և դատարկ թուրքական կալվածքներով: Տասնամյակների ընթացքում իրականացված մի շարք հողային բարեփոխումների միջոցով Հունաստանի կառավարությունը այդ բռնագրավված հողերը տրամադրեց վետերաններին և աղքատներին, և արդեն 1870 թ. հույն գյուղական ընտանիքների մեծամասնությունն ունեցավ մոտ 81 000 քառ. մ հողատարածք: Նորաստեղծ գյուղացիական տնտեսությունները շատ փոքր էին բարգավաճելու համար, սակայն հողային բարեփոխումները նպաստեցին հասարակու-

¹ Экономическая история Греции и греческого мира,
https://ru.qaz.wiki/wiki/Economic_history_of_Greece_and_the_Greek_world

թյան անդամների միջև հավասարության ապահովմանը և ընտանիքների նյութական կարիքների բավարարմանը: Վերջինս էլ հանգեցրեց բնակչության կենսամակարդակի որոշակի բարելավման և հասարակության շերտավորման մակարդակի նվազեցման:

1960-1970 թթ. արտաքին կապիտալի ներգրավման, խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների հիմնադրման խթանման պետական քաղաքականության իրագործման և արտաքին առևտրի ընդլայնման շնորհիվ Հունաստանը դարձավ արդյունաբերական-ագրարային պետություն: Ակտիվացել է նաև արտադրության համակենտրոնացման և կենտրոնացման գործընթացը: Ներկայում հունական և օտարերկրյա խոշոր մենաշնորհները վերահսկում են երկրի ամբողջ արդյունաբերության կեսից ավելին: Երկրի արդյունաբերական զարգացումն արագացավ, ինչի հետևանքով կատարվեց տնտեսության կառուցվածքային վերափոխում: Եվ արդեն 1979 թ. արդյունաբերությանը բաժին էր ընկնում համախառն ազգային արդյունքի 34 %-ը, իսկ գյուղատնտեսությանը՝ ընդամենը 14: Այնուամենայնիվ, ծառայությունների ոլորտը դեռևս շարունակում էր առաջատար դիրք գրավել համախառն ազգային արդյունքի ստեղծման գործում՝ կազմելով շուրջ 52 %: Ծառայությունների ոլորտում կարևորագույն տեղը զբաղեցնում էին ծովային տրանսպորտը, այդ թվում՝ հունական նավերի միջազգային բեռնափոխադրումները և արտասահմանյան զբոսաշրջությունը:

2001 թ. Հունաստանի անդամակցությունը Եվրոպական արժույթային միությանն ունեցավ երկակի հետևանքներ. այն մի կողմից խթան հանդիսացավ տնտեսական աճի համար, մյուս կողմից՝ սրեց շատ հին խնդիրները: Երկիրն ունեցավ հսկայական արտաքին պարտք և առևտրային հաշվեկշռի աճող դեֆիցիտ:

2010-2011 թթ. Հունաստանի տնտեսությունը հայտնվեց ճգնաժամի մեջ: Համախառն պարտքը 2010 թվականի մարտի վերջին հասավ 300 միլիարդ եվրոյի: Բյուջեի դեֆիցիտը նույնպես զգալի էր՝ 12,7 %: Կառավարության կողմից մշակված հակաճգնաժամային միջոցառումների փաթեթը ներառում էր քաղծառայողների աշխատավարձերի կրճատում, սպառողական հարկերի բարձրացում և կենսաթոշակների աճի կասեցում: Ստեղծված իրավիճակում եվրոգոտու երկրները Հունաստանին տրամադրեցին մի շարք երկկողմ վարկեր՝ ԱՄՆ-ի վարկերի հետ մեկտեղ:

Ժամանակակից Հունաստանի տնտեսության ուժեղ կողմն այն է, որ երկիրը եվրոպական ամենակարևոր տուրիստական կենտրոններից մեկն է: Բացի այդ, Հունաստանն արտահանում է մեծ քանակությամբ գյուղատնտեսական արտադրանք, իսկ բեռնափոխադրող ընկերություններն ունեն աշխարհում ամենամեծ առևտրային ծովային նավատորմը: Հունաստանի տնտեսության թույլ կողմերն են խոշոր պետական պարտքերը, բարձր վար-

կային տոկոսադրույքները, աշխատատեղերի անբավարար քանակը և սովետ-րային տնտեսության առկայությունը:

Ներկայացնենք Հունաստանի տնտեսության զարգացման վիճակն ըստ առանձին ճյուղերի¹:

• **Արդյունաբերություն:** Ինչպես Եվրոպական որոշ փոքր երկրներում, այնպես էլ Հունաստանում արդյունաբերության ճյուղերը զարգացած են անհամամասնորեն, իսկ դրանցից որոշներն էլ առհասարակ բացակայում են, օրինակ՝ ավիացիան և հաստոցաշինությունը: Երկրի արդյունաբերական դեմքը դեռևս որոշվում է թեթև արդյունաբերության ավանդական ճյուղերով՝ տեքստիլ, սննդամթերք, ծխախոտ, կարի և կոշկեղենի արդյունաբերություն: Սակայն վերջին տարիներին համեմատաբար արագ են աճել նավթաքիմիան, էլեկտրատեխնիկան, ցեմենտի արտադրությունը, լեռնահանքային արդյունաբերությունը և ավանդական մետաղագործությունը: Հունական արդյունաբերությունն աշխատում է հիմնականում ներքին շուկայի համար, չնայած որ նույնիսկ նրա համեմատաբար փոքր պահանջարկը լիովին բավարարված չէ: Առավել զարգացած են թեթև և սննդի արդյունաբերությունները: Հունաստանի արդյունաբերությունում զբաղված է աշխատունակ բնակչության 21 %-ը: Գործում են նաև մեքենաշինության, նավթաքիմիայի և փայտամշակման արդյունաբերական ձեռնարկություններ: Առաջնահերթ զարգացում են ստացել տեքստիլի, սննդի արդյունաբերության ճյուղերը և շինանյութերի արտադրությունը (ցեմենտի՝ աշխարհում ամենամեծ գործարանը գտնվում է հունական Վոլոս քաղաքում): 1970-ականներից սկսած Հունաստանի դրոշի ներքո գրանցվել են տարբեր երկրների բազմաթիվ նավեր, ուստի անվանական առումով Հունաստանն ունի աշխարհում ամենամեծ քաղաքացիական նավատորմը: Հունաստանի առափնյա ջրերում ձկնորսությունն ունի բացառիկ նշանակություն: Արտարժուրթային եկամուտների մեծ մասը շարունակում է ապահովել նավաբեռնափոխադրումը՝ Հունաստանի տնտեսության ամենակարևոր ճյուղը: Ստորև անդրադառնանք Հունաստանի արդյունաբերության կարևորագույն ճյուղերին.

✓ *Հանքարդյունաբերություն:* Ներկայում Հունաստանում մեծ ուշադրություն է հատկացվում ավանդական հանքարդյունաբերության զարգացմանը: Երկրում օգտակար հանածոների հանքավայրերը բավականին շատ են, բայց մեծ մասամբ դրանք հարուստ չեն: Այստեղ արդյունահանում են բոքսիտներ, պիրիտներ, երկաթ-նիկելի հանքաքարեր, մագնեզիտներ և շագանակագույն ածուխ:

✓ *Էներգետիկ արդյունաբերություն:* Երկիրն աղքատ է էներգետիկ ռեսուրսներով և ունի միայն ցածրորակ շագանակագույն ածուխ-լիգնիտի մեծ

¹ Вачнадзе Г., Головлева А., Грибков А., Ермаченков И., Комаров И., Мишина О., Сальберг К., Стенина Т., Тимофеева Л.. Проект ПОЛПРЕД: Деловая Греция, том III. Экономика и связи с Россией в 2002-03 гг., Москва: Издательство «ПИК ВИНТИ», 2004, стр. 2-7.

պաշարներ: Հունաստանի շագանակագույն ածուխի հիմնական հանքավայրերը գտնվում են Պտոլեմանսի շրջակայքում և Պելոպոնես թերակղզում՝ Մեգալոպոլիս քաղաքի մոտակայքում: Էգեյան ծովի Թասոս կղզու մոտակայքում հայտնաբերվել են 19 միլիոն տոննա պաշարներով նավթահանքեր և ստորջրյա գազի հանքավայրեր: Գազ է հայտնաբերվել է նաև ցամաքում՝ Ֆլորինի շրջանում:

✓ *Մետաղագործություն:* Հունաստանում գործում են սև մետաղագործության մոտ տասը ձեռնարկություն: Բոլորն էլ գտնվում են Մեծ Աթենքում, Սալոնիկում և Վոլոսում: Մեծ Աթենքում գործում է ամբողջական ցիկլով միայն մեկ մետաղագործական գործարան: Երկրի մետաղագործության հիմքը՝ ալյումինի և ֆեռոնիկելի ձուլումն է: Հունաստանում գործում է կավահողի և ալյումինի արտադրության միակ ձեռնարկությունը, որը կառուցվել է Պաոնասյան բոքսիտի հանքավայրում՝ ալյումինի արտահանման Իտեա նավահանգստին հարող տարածքում: Կենտրոնական Հունաստանի Լարիմնա քաղաքում արտադրվում է նաև ֆեռոնիկել՝ LARCO գործարանում:

✓ *Մեքենաշինություն:* Հունաստանում մեքենաշինական արդյունաբերությունը կենտրոնացած է հիմնականում Մեծ Աթենքում, որտեղ արտադրվում են գյուղատնտեսության և զինեգործության համար անհրաժեշտ սարքավորումներ և պահեստամասեր: Այստեղ գործում են նաև մեծ և փոքր նավաշինարաններ:

✓ *Քիմիական արդյունաբերություն:* Մեծ Աթենքի քիմիական գործարանները և Պտոլեմոնկա ածխաքիմիական համալիրն արտադրում են թթուներ, հանքային պարարտանյութեր, ամոնիակ, թուրինտի յուղ, պոլիվինիլ-քլորիդ և արհեստական մանրաթելեր: Հունաստանի տնտեսության մեջ զգալի դերակատարում ունի ցեմենտի արտադրությունը, որը հիմնված է տեղական հումքի՝ պոզոլանի օգտագործման վրա: Հունաստանը ցեմենտի արտահանմամբ (ընդհանուր արտադրության 1/3-ը) աշխարհում զբաղեցնում է երրորդ տեղը՝ Ճապոնիայից և Իսպանիայից հետո:

✓ *Թեթև արդյունաբերություն:* Հունաստանի վերամշակող արդյունաբերության ոլորտում առաջնային դիրքը շարունակում է զբաղեցնել թեթև արդյունաբերությունը, հատկապես՝ տեքստիլ: Տեքստիլ արտադրանքի զգալի մասն արտահանվում է տարբեր երկրներ. արտահանման շուրջ 80 %-ը ուղղվում է Գերմանիա, Ֆրանսիա և Մեծ Բրիտանիա: Սննդամթերքի արտադրության ոլորտում առանձնանում է շաքարի արդյունաբերությունը, որը լիովին բավարարում է երկրի ներքին շուկան: Շաքարի ամենամեծ գործարանները տեղակայված են Պլատի, Լարիսա, Քսանթի և Մերե քաղաքներում:

• *Գյուղատնտեսություն:* Հունաստանում գյուղատնտեսությունը մեծամասամբ հիմնված է փոքր մասնավոր ֆերմերային տնտեսությունների վրա: Խոշոր ֆերմերային միավորումները դեռևս սահմանափակ տարածում ունեն: Գյուղատնտեսական խոշոր ձեռնարկությունների մեծամասնությունը

ստեղծվել է Եվրամիության օժանդակությամբ: Գյուղատնտեսության ոլորտն ապահովում է Հունաստանի տնտեսության ընդհանուր զբաղվածության մոտ 12 %-ը, ինչպես նաև ՀՆԱ-ի 7 %-ը: Այս ոլորտում ներգրավված է նաև մեծաթիվ օտարերկրյա աշխատուժ: Հունաստանը արտադրում է գյուղատնտեսական ապրանքների լայն տեսականի՝ բանջարեղեն, մրգեր, անասնապահական և ձկնորսական արտադրանքներ: Երկրում անտառտնտեսությունն ունի երկրորդային դերակատարում: Որոշակի առումով Հունաստանի գյուղատնտեսությունը թերզարգացած է բերրի հողերի բացակայության, տարեկան ցածր տեղումների և հողերի անարդյունավետ հողօգտագործման համակարգի պատճառով: Երկրի հողերի մոտ 30 %-ը վարելահողեր են: Լայնամասշտաբ արտադրություն հնարավոր է կազմակերպել միայն Թեսալիայի, Թրակիայի և Մակեդոնիայի հովիտներում: Այստեղ աճեցվում են ցորեն, եգիպտացորեն, գարի, շաքարի ճակնդեղ, բամբակ և ծխախոտ: Վերջին երկու մշակաբույսերի արտադրության առումով Հունաստանը ԵՄ երկրների շարքում առաջատարն է: Երկրում լավ զարգացած են նաև այգեգործությունը և բանջարաբուծությունը. աճեցվում են ձիթապտուղ (մեծ մասն անմիջապես վերամշակվում է ձիթապտղի յուղի), խաղող, սեխ, դեղձ, նարինջ, լոլիկ: Հունաստանը ԵՄ երկրներ է արտահանում նաև ցիտրուսային և բանջարաբուստանային արտադրանք:

• **Զբոսաշրջություն:** Տարեկան կտրվածքով Հունաստան է այցելում ավելի քան 19 միլիոն զբոսաշրջիկ, ինչն ապահովում է երկրի ՀՆԱ-ի 15 %-ը: Հունաստանը հնագույն ժամանակներից իր հարուստ պատմությամբ ու ավանդույթներով գրավել է բազմաթիվ օտարերկրյա այցելուների: Վերջին տարիներին զգալիորեն զարգացել է նաև լողափային զբոսաշրջությունը: Կրետեն, Պելոպոնեսը և Հռոդոսը իրենց անկրկնելի գեղեցկությամբ բավականին հարմար վայրեր են հանգստի կազմակերպման համար: Կրետեում՝ Շերսոնիսոս գյուղից ոչ հեռու, գտնվում է մի գեղեցիկ հրվանդան, որտեղից երևում է ամբողջ կղզին, ինչը հատկապես գրավիչ է զբոսաշրջիկների համար: Հռոդոսում՝ Կալիտեայի մոտակայքում, զգացվում է Հունաստանի ողջ հյուրասիրությունը: Պիրգոսում գտնվող Պելոպոնես կղզին (հունարեն՝ Աշտարակ) ամբողջ Միջերկրական ծովում ունի ամենաերկար ավազոտ լողափը: Միկոնոսը և Սանտորինին աշխարհի ամենահայտնի կղզիների զբոսաշրջային վայրերից են: Զբոսաշրջության և հարակից ոլորտներն ապահովում են երկրի զբաղվածության մոտ 16 %-ը: Հունաստանի կառավարությունը մտադիր է խթանել ձմեռային, բժշկական, ուխտագնացության, գյուղատնտեսական և այլ տեսակների զբոսաշրջության զարգացումը, ինչն ավելի կմեծացնի զբոսաշրջիկների հոսքը: Հունաստանի Զբոսաշրջության ազգային կազմակերպության նոր տարբերանշանը բաղկացած է զբոսաշրջության ինը նոր տեսակները խորհրդանշող շրջանակներից, որոնք անհրաժեշտ է զարգացնել զբոսաշրջության սեզոնայնության դեմ պայքարելու նպատակով:

Ինչպես հայտնի է, տնական ժամանակ Հունաստանն առանձնանում էր արտաքին տնտեսական քաղաքականության մեկուսացված (ավտարկիկ) բնույթով: Ասոցիացիայի ստեղծման վերաբերյալ «Փոքր Եվրոպայի» երկրների ղեկավարների հետ 1962 թ. Աթենքի համաձայնագիրը արմատապես փոխեց իրավիճակը: Հունաստանի արտաքին տնտեսական քաղաքականության հիմքն են կազմել եվրոպական ինտեգրմանը մասնակցությունն ու բաց տնտեսության ստեղծումը: Ներկայում Բալկաններում գործում են հունական բազմաթիվ համատեղ ձեռնարկություններ: Հունաստանի շահեկան աշխարհագրական դիրքը նպաստում է արտաքին տնտեսական կապերի արդյունավետ զարգացմանը: Հունաստանի կառավարությունը խթանների հարուստ փաթեթ է տրամադրում տնտեսության տարբեր ոլորտներում արդյունավետ ներդրումների իրականացման համար:

Հունաստանը գրեթե բոլոր միջազգային կազմակերպությունների (NATO, WTO, IMF, EBRD) անդամ է¹, ինչը հնարավորություն է ընձեռում ընդլայնել իր քաղաքական և տնտեսական դիրքն ու ազդեցությունը աշխարհում, հատկապես Միջերկրածովյան-Բալկանյան տարածաշրջանում: Հունաստանն ակտիվ է նաև ՄԱԿ-ում, հատկապես ՄԱԿ-ի Եվրոպայի տնտեսական հանձնաժողովում (UNECE): 1949 թվականից Հունաստանը Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություն է: 1992 թվականի Վիեննայի ԵԽ գազաթնաժողովից հետո Հունաստանը մասնակցում է նաև Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (OSCE) աշխատանքներին և կառուցողականորեն դեմ է բոլոր զինված բախումներին: Հունաստանի արտաքին քաղաքականության ամենակարևոր գերակայությունը Եվրամիությանն անդամակցությունն է: Հունաստանը Եվրամիությանը (այդ ժամանակ՝ Եվրոպական տնտեսական համայնք) միացավ 1981 թվականին՝ երկարատև համագործակցությունից հետո: 2000 թ. հունվարի 1-ից երկիրը մտավ նաև Շենգենյան գոտի և միացավ Տնտեսական և արժույթային միությանը՝ այդպիսով դառնալով Եվրոգոտու 12-րդ լիիրավ անդամ: ԵՄ ընդլայնմանն աջակցությունը Հունաստանի քաղաքականության հիմնական բաղադրիչներից է: Միաժամանակ Հունաստանն ակտիվորեն ներգրավված է Արևմտյան Եվրոպական Միության (WEU)՝ Եվրոպական երկրների ռազմաքաղաքական կազմակերպության, Տրանսպորտի նախարարների եվրոպական համաժողովի և Եվրահանձնաժողովի աշխատանքներում:

Հունաստանի դրամական միավորը եվրոն է: Դրամավարկային քաղաքականությունը որոշվում է կառավարության կոմիտեի կողմից, որի կազմում ընդգրկված են համակարգման (կոորդինացիայի), ֆինանսների, առևտրի, գյուղատնտեսության և արդյունաբերության նախարարները, ինչպես նաև Հունաստանի բանկի կառավարիչը: Հիմնական վարկային հաստատություն-

¹ Греция / Участие в международных организациях, основные внешнеполитические контрагенты и партнёры, отношения с Россией, <http://www.hyno.ru/tom1/573.html>

ներն են Պետական գյուղատնտեսական բանկը, Հունաստանի ազգային բանկը, մասնակիորեն սեփականաշնորհված Հունաստանի արդյունաբերական զարգացման բանկը, Հունաստանի առևտրային բանկը, Հոնիական (Ionian) բանկը և Հունաստանի ժողովրդական բանկը: 1990-ական թվականների կեսերին իրականացվել է բանկային հատվածի ազատականացում: Նախկինում պետության կողմից վերահսկվող գրեթե բոլոր բանկերի վերահսկիչ փաթեթները հանվել են վաճառքի, ինչն առաջացրել է համախմբման մեծ ալիք: Հունաստանի առաջատար բանկերն ունեն տարածաշրջանային ուժեղ ազդեցություն:

Հունական «տնտեսական հրաշքը» վերաբերում է 1950-1973 թթ. ժամանակահատվածին, երբ երկրում արձանագրվել են տնտեսական և սոցիալական զարգացման տպավորիչ տեմպեր, ինչպես նաև պետական պարտքի բավականին ցածր մակարդակ¹: Հունաստանի տնտեսական աճի միջին տեմպը հասել է 7 %-ի, որն իր մեծությամբ աշխարհում երկրորդն էր՝ Ճապոնիայից հետո: Տնտեսական աճի տեմպերն առավել բարձր էին հատկապես 1950-ական թթ.՝ հաճախ գերազանցելով 10 %-ը, ինչը պայմանավորված էր արդյունաբերության ճյուղերի արագ զարգացմամբ: Մակայն հետագա տարիներին ներքին և արտաքին գործոնների (հիմնականում 2007-2008 թվականների համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի) ազդեցության արդյունքում 2008 թ. երկիրն ընկավ երկարատև ռեցեսիայի մեջ, և մինչև 2010 թ. ապրիլը փոխառությունների արժեքի զգալի աճից հետո կառավարությունը գիտակցեց, որ անհրաժեշտ է փրկարար միջոցառումների փաթեթ: 2012 թ. Հունաստանում իրականացվեց ինքնիշխան պարտքի պատմական ամենամեծ վերակազմավորումը: 2014 թ. ապրիլին Հունաստանը վերադարձավ պարտատոմսերի համաշխարհային շուկա՝ հաջողությամբ վաճառելով 4,95 % եկամտաբերությամբ և հնգամյա մարման ժամկետով պետական պարտատոմսեր՝ 3 մլրդ եվրո ընդհանուր արժեքով: 2014 թ. Հունաստանի ՀՆԱ-ի իրական աճը, 5 տարվա անկումից հետո, կազմել էր 0,7 %: 2015 թ. SYRIZA ձախակողմյան կուսակցության ընտրություններից հետո երկրին տրամադրվեց երրորդ ֆինանսական օգնությունը: Հունաստանին ցուցաբերվող օգնությունը հաջողությամբ ավարտվեց 2018-ի օգոստոսի 20-ին: Նշենք նաև, որ 2020-ին 2019 թ. համեմատությամբ Հունաստանի համախառն պետական պարտքն աճել է 15.25 %-ով, մինչդեռ 2019-ին 2018 թ. համեմատությամբ այն նվազել էր 2.62 %-ով²: Անշուշտ, 2020-ին պետական պարտքի արձանագրված աճը մեծապես պայմանավորված է Covid-19 համավարակով: Ստորև ներկայացնենք նաև Հունաստանի հիմնական տնտեսական ցուցանիշները (աղյուսակ 1):

¹ Греческое экономическое чудо, https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1470498#cite_note-1

² Греция, <https://knoema.ru/atlas/Греция>

Հունաստանի հիմնական տնտեսական ցուցանիշները (2014-2020 թթ.)¹

Անվանումը	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ՀՆԱ-ի աճը, %	0.7	- 0.4	- 0.5	1.3	1.6	1.9	-8.2
Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն, դոլար	21568	17997	17880	18578	19769	19147	17670
Գործազրկության մակարդակը, %	26.5	24.9	23.6	21.5	19.3	17.3	16.4
Արտահանումը, մլն դոլար	53954.8	56662.3	56427.4	61230.2	66809.6	70046.0	-
Միջազգային տուրիզմից եկամուտները, մլն դոլար	19489.0	17547.0	16811.0	19139.0	21594.0	23003.0	-
Համախառն պե-տական պարտք, մլն դոլար	322000	315000	320000	323000	341000	339000	353000

Ներկայացված տվյալները վկայում են, որ Հունաստանի հիմնական տնտեսական ցուցանիշները ենթարկվել են զգալի փոփոխությունների, մասնավորապես՝ 2017-2019 թթ. ընթացքում նկատվել ՀՆԱ-ի ցուցանիշի որոշակի բարելավում, այնուհետև 2020-ին՝ կտրուկ վատթարացում՝ մինչև -8.2 %: 2020-ին 2014 թ. համեմատությամբ 3898 դոլարով նվազել է նաև մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն: Այս բացասական զարգացումներին հետ մեկտեղ արձանագրվել է գործազրկության մակարդակի նվազեցում 10.1 տոկոսային կետով: 2019-ին 2014 թ. համեմատությամբ աճել են նաև արտահանման ծավալները՝ 16091.2 մլն դոլարով, ինչպես նաև միջազգային տուրիզմից ստացված եկամուտները՝ 3514 մլն դոլարով: 2020-ին 2014 թ. համեմատությամբ 31000 մլն դոլարով աճել է նաև համախառն պետական պարտքը: Ինչպես աշխարհի ուրիշ շատ երկրներ, այնպես էլ Հունաստանը անմասն չմնաց վերջին տարիների ճգնաժամերի առաջացրած հիմնախնդիրներից, որոնք էլ իրենց զգալի ազդեցությունն ունեցան երկրի տնտեսության վրա:

Նկատենք նաև, որ Հունաստանը 2020 թ. զբաղեցրել է 30-րդ տեղը Bloomberg նորարարության համաթվում²: Այս համաթիվը երկրները գնահատում է 7 չափանիշներով՝ ներառյալ հետազոտությունների և մշակումների ծախսերը, ինչպես նաև բարձր տեխնոլոգիական ոլորտին պատկանող պետական ընկերությունների թիվը: 2020 թ. բիզնեսի վարման դյուրինությունը բնութագրող Համաշխարհային բանկի Doing Business-ի վարկանիշում Հունաստանը զբաղեցրել է 79-րդ տեղը³:

Հայաստանի Հանրապետությունում զբոսաշրջության ոլորտի ներկայիս զարգացումները հիմք են տալիս պնդելու, որ Հունաստանի զբոսաշրջության

¹ Греция, <https://knoema.ru/atlas/Греция>

² Рейтинг инновационных экономик – 2020: на первое место вышла Германия, <https://theworldonly.org/rejting-innovatsionnyh-ekonomik-2020/>

³ Опубликован рейтинг Doing Business 2020: Грузия обогнала Великобританию, Норвегию и Швецию, <https://internationalinvestment.biz/business/1475-opeblikovan-rejting-doing-business-2020-gruziya-obognala-velikobritaniyu-norvegiyu-i-shveciyu.html>

ուրրտի զարգացման առաջավոր փորձի կիրառումը կարող է մեծապես նպաստել ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման տեմպերի արագացմանը: Հետևաբար անհրաժեշտ է, որ զբոսաշրջային այցերի քանակական աճը գուճորդվի նաև մատուցվող որակյալ ծառայություններով՝ հարատև դարձնելու դրանց անընդհատությունը: Վերջին տարիներին Հայաստանի Հանրապետության զբոսաշրջության ոլորտում առկա դրական միտումների մասին է փաստում այն, որ դեպի մեր երկիր զբոսաշրջային հոսքերն աճել են երկնիշ թվերով: Այսպես՝ 2018 թ. առաջին եռամսյակում ՀՀ է այցելել 346.458 մարդ, ինչը 2017 թ. առաջին եռամսյակի համեմատությամբ աճել է 16 %-ով, իսկ 2018 թ. երրորդ եռամսյակում՝ 589.230 մարդ, ինչը 2016 թ. երրորդ եռամսյակի համեմատ աճել է շուրջ 26 %-ով, 2018 թ. չորրորդ եռամսյակում՝ 376.573 մարդ, ինչը 2017 թ. նույն ժամանակահատվածի համեմատությամբ աճել է 16,8 %-ով: Ըստ ՀՀ ԱՎԿ տվյալների՝ 2009 թ. մեր երկիր այցելել է 590.000, իսկ արդեն 2018 թ. 1.651.783 զբոսաշրջիկ, որը նախորդ տարվա համեմատ աճել է 10,5 %-ով: 2019 թ. ՀՀ է ժամանել 1.894.377 զբոսաշրջիկ, որը նախորդ տարվա համեմատ աճել է 14.7 %-ով¹: Covid-19 համավարակով պայմանավորված՝ 2020 թ. ՀՀ է ժամանել ընդամենը 375.216 զբոսաշրջիկ, ինչը կազմել է 2019 թ. ժամանած զբոսաշրջիկների 19.8 %-ը: Այնուհետև 2021 թ. արդեն նկատվում է ՀՀ ժամանած զբոսաշրջիկների թվաքանակի զգալի աճ, ինչը վկայում է ոլորտի արագ վերականգնման հնարավորության մասին: Վերը ներկայացված ՀՀ ԱՎԿ փաստական տվյալների համաձայն՝ զբոսաշրջային հոսքերը դեպի մեր երկիր դիտարկվող 10 տարիների ընթացքում գրեթե քառապատկվել են՝ հասնելով ավելի քան 1.894.377 մարդու, ինչը վկայում է, որ տվյալ ոլորտն ունի զարգացման լուրջ ներուժ, և այն կարելի է համարել ՀՀ տնտեսության զարգացման այլ ճյուղերին իրական այլընտրանք: Նկատենք նաև, որ Հայաստանն արդեն ընդգրկվել է 10 լավագույն զբոսաշրջային երկրների ցանկում, և աշխարհում հյուրանոցներ առաջարկող ամենահայտնի ճանապարհորդական կայքերից մեկը՝ Booking.com-ը, մայրաքաղաք Երևանն ընդգրկել է 2020 թ. զբոսաշրջային ամենաթրենդային ուղղությունների տասնյակում²:

Գիտական նորույթը

Հունաստանի տնտեսության զարգացման փորձի կիրառման արդյունքում հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար հավասար և գրավիչ հարկային գործիքակազմի մշակումը և կիրառումը, ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ֆինանսավորման մատչելիության ապահովումը,

¹ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի վիճակագրական տվյալների բազաներ, միջազգային զբոսաշրջություն, 2009-2019 թթ., <https://www.armstat.am>

² Զբոսաշրջային ամենաթրենդային 10 երկրների ցանկը, 2020 թ., <https://ampop.am/number-of-tourists-increasing/>, [booking.com](https://www.booking.com).

գրոսաշրջության ոլորտում ներդրումների ավելացման միջոցով գրոսաշրջային մասնավոր այցերն ընտանեկանի վերափոխումը (հատկապես մանկական հանգստի կազմակերպման շեշտադրմամբ), կրթության և գիտության ոլորտներում մրցունակ մասնագիտական կադրերի պատրաստման, ինովացիոն արտադրանքների, տեխնոլոգիաների և տեխնոլոգիական լուծումների արդյունավետ փոխանակման միջոցով հայ-հունական համագործակցության ակտիվացումը, տնտեսության տարբեր ոլորտներում հայ-հունական համատեղ մասնավոր, պետական և պետական մասնակցությամբ ընկերությունների հիմնադրումը, երկու երկրներում գրոսաշրջության զարգացման խթանման նպատակով հայ-հունական համատեղ մշակութային միջոցառումների և փոխադարձ այցելությունների կազմակերպումը մեծապես կարող են նպաստել ՀՀ տնտեսության համաչափ զարգացմանը:

Եզրակացություններ

Ինչպես հայտնի է, Հայաստանի և Հունաստանի հարաբերությունները հիմնված են պատմական բարեկամության վրա¹: Փոխշահավետ համագործակցության ընդլայնման հավանական առաջնային ոլորտը տուրիզմն է: Վերջին տարիներին Հունաստան մեկնող հայ գրոսաշրջիկների և Հայաստան ժամանող հույն գրոսաշրջիկներ թիվը զգալիորեն աճել է, ինչին հատկապես նպաստել են մեր երկրների միջև ուղիղ օդային կանոնավոր հաղորդակցության վերականգնումն ու չարտերային թռիչքների իրականացումը: Ներկայում Հունաստանը նաև ընտանեկան գրոսաշրջային այցերի իրական հանգրվան է դարձել: Հիանալի ենթակառուցվածք ունեցող մեծ կղզիները հարմար են ընտանեկան գրոսաշրջության կողմնակիցների համար: Այն երեխաների համար պարզապես դրախտ է: Արձակուրդների համար կղզիներից հարմար է ընտրել Հռոդոսը կամ Կրետեն, որտեղ միշտ ջերմ եղանակ է, և ջուրը տաքանում է ծայրահեղ արագ, որը և երեխաների հանգստի ամենահարմար տարբերակն է հանդիսանում: Անշուշտ, Հայաստանի Հանրապետությունը գրոսաշրջային գրավչությամբ և տեսարժան վայրերի բազմազանությամբ հետ չի մնում Հունաստանից և, արդյունավետ կերպով օգտագործելով իր գրոսաշրջային ներուժը, ինչպես նաև հիմնվելով գրոսաշրջային ոլորտի արտասահմանյան առաջավոր փորձի վրա, կարող է գրոսաշրջային շուկայում վայելել Հունաստանի պես մեծ պահանջարկ: Հարկ է ընդգծել, որ Հունաստանի համեմատ Հայաստանի Հանրապետության դիտարկվող ոլորտի զարգացումները անհամաչափ են, քանի որ Հունաստանը դարձել է աշխարհում գրոսաշրջային այցեր ընդունող զարգացած երկրներից 3-րդը: Հաշվի առնելով Հունաստանի գրոսաշրջային ոլորտի զարգացման փորձը, ինչպես նաև ակնկալելով գրոսաշրջային ավելի ընդգրկուն հոսքեր՝ շնորհիվ գրոսաշրջային մասնավոր

¹ Назарян К.: Отношения между Арменией и Грецией основаны на исторической дружбе, <https://www.mfa.am/ru/interviews-articles-and-comments/2017/03/10/dfm-int-ibna/6982>

այցերի, որոնք համապատասխան ներդրումների արդյունքում, կարող են վերափոխվել ընտանեկանի, կարող ենք առաջարկել ՀՀ-ում զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման հետևյալ մոտեցումները.

- «Մայր Հայաստան» հուշահամալիրի դերն անշուշտ բացառիկ է, սակայն չպետք է մոռանալ նաև զբոսայգու ատրակցիոնային հնարավորությունները, որոնք պետք է արդիականացվեն և դարձվեն մատչելի ամենատարբեր գնողունակություն ունեցող համաքաղաքացիների և զբոսաշրջիկների համար: Ավելին, այգին կարելի է դարձնել նաև ձմեռային՝ հաշվի առնելով նմանատիպ նշանակություն ունեցող զբոսայգիների սուղ լինելը:

- Երևանի կենդանաբանական այգին ևս կարող է բավարարել փոքր տարիքի զբոսաշրջիկների պահանջմունքները: Այգում պետք է ստեղծվեն նաև երեխաների համար այլընտրանքային խաղեր և զանազան խաղ-մրցույթներ, որոնք և կրկնվող դարձած բակային խաղերին կարող են փոխարինել:

- Ընտանեկան, ինչպես նաև զբոսաշրջային այցելությունների լավագույն տարբերակների ցանկն են համալրում, անշուշտ, կրկեսային ներկայացումների այցելությունները, որոնք մշտապես արդիական են: Կրկեսային ներկայացումներից բացի, ներկայիս շենքը նախատեսված է սպորտային միջոցառումների և համերգային ծրագրերի համար:

- Ընտանեկան զբոսաշրջային այցելությունների շարքին է դասվում Տաթևի թևերը (Տաթևեր)՝ Հալիձորը և Տաթևի վանքը իրար հետ կապող ճոպանուղին Սյունիքի մարզում: Նշենք, որ սա նաև հոգևոր ճամփորդություն է, քանզի այստեղից բացվում է գեղեցիկ տեսարան դեպի Տաթևի վանք. լավ կլիներ նաև զբոսավարների կողմից ակնարկ կատարվել Հայաստանի՝ քրիստոնեությունը որպես առաջինը պետական կրոն հռչակման փաստին, որն ինքնին հոգևոր դաստիարակության նախահիմքեր կարող է ստեղծել երեխաների համար:

- Մեր օրերում զբոսաշրջային մեծ պահանջարկ են վայելում Գեղարքունիքի մարզում գտնվող Սևանա լիճն ու համանուն վանքը, որոնք ունեն առանձնահատուկ և բացառիկ նշանակություն ՀՀ-ի համար: Հարկային արտոնություններով կարելի է ներագդել մատուցվող ծառայությունների գների վրա՝ վերականգնելով Սևանա լճի՝ որպես ընտանեկան հանգստի գոտու երբեմնի կարգավիճակը¹:

Հայաստանի և Հունաստանի միջմշակութային հարաբերությունները, ինչպես նաև կրթության և գիտության ոլորտներում փոխանակման ծրագրերը նույնպես կարող են ամուր հիմք ստեղծել հետագա համագործակցության խորացման համար: Միաժամանակ հատուկ ուշադրություն պետք է հատկացնել երկու երկրների միջև առևտրի և ներդրումների ծավալների ավելաց-

¹ Իսահակյան Ռ., Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացումը՝ որպես կայուն տնտեսական աճի նախադրյալ, զարգացման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, 2019 թ., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., էջ 71-73:

ման հիմնահարցերին: Հաշվի առնելով Հունաստանի տնտեսության զարգացման ներկայացված փորձը՝ կարող ենք առաջարկել ՀՀ տնտեսական վիճակի բարելավման հետևյալ ուղիները.

- հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար հավասար և գրավիչ հարկային գործիքակազմի մշակում և կիրառում, որոշակի պայմաններում և ժամանակահատվածում հարկային դրույքաչափերի նվազեցման հնարավորության ապահովում:

- Ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ֆինանսավորման մատչելիության ապահովում՝ արտոնյալ վարկավորման և անհատույց պետական ֆինանսավորման միջոցով:

- Կրթության և գիտության ոլորտներում հայ-հունական համագործակցության ակտիվացում՝ մրցունակ մասնագիտական կադրերի պատրաստման, ինովացիոն արտադրանքների, տեխնոլոգիաների և տեխնոլոգիական լուծումների արդյունավետ փոխանակման նպատակով:

- Տնտեսության տարբեր ոլորտներում (հանքարդյունաբերություն, էներգետիկա, ռազմաարդյունաբերություն, մետաղագործություն, քիմիական արդյունաբերությունը, թեթև և սննդի արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, վերամշակող արդյունաբերություն, զբոսաշրջություն և այլն) հայ-հունական համատեղ մասնավոր, պետական և պետական մասնակցությամբ ընկերությունների հիմնադրում:

- Հայ-հունական համատեղ մշակութային միջոցառումների և փոխադարձ այցելությունների կազմակերպում՝ երկու երկրներում զբոսաշրջության զարգացման խթանման նպատակով:

Ամփոփելով՝ անհրաժեշտ է նշել, որ Հունաստանի տնտեսության զարգացման դիտարկված փորձի և հողվածում ներկայացված գործնական առաջարկությունների կիրառումը կարող է նպաստել ՀՀ տնտեսության տարբեր ոլորտների արդյունավետ զարգացմանը, ներդրումների ծավալների ավելացմանը, ընկերությունների ինովացիոն գործունեության խթանմանը, նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը, պետական բյուջեի եկամուտների ավելացմանը, ինչպես նաև արտաքին տնտեսական և քաղաքական կապերի ամրապնդմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. *Զբոսաշրջային ամենաթեմային 10 երկրների ցանկը, 2020 թ.*, <https://ampop.am/number-of-tourists-increasing/>, [booking.com](https://www.booking.com).
2. Իսահակյան Ռ., *Զբոսաշրջության ոլորտի զարգացումը՝ որպես կայուն տնտեսական աճի նախադրյալ, զարգացման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում*, Երևան, 2019 թ., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., էջ 71-73:
3. ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի վիճակագրական տվյալների բազաներ, միջազգային զբոսաշրջություն, 2009-2019 թթ., <https://www.armstat.am>

4. Вачнадзе Г., Головлева А., Грибков А., Ермаченков И., Комаров И., Мишина О., Сальберг К., Стенина Т., Тимофеева Л.. Проект ПОЛПРЕД: Деловая Греция, том III. Экономика и связи с Россией в 2002-03 гг. Москва: Издательство «ПИК ВИНТИ», 2004, 34 с. ISBN 5-900034-38-0
5. Греция, <https://knoema.ru/atlas/Греция>
6. Греция, Население, <https://knoema.ru/atlas/Греция>
7. Греция / Участие в международных организациях, основные внешнеполитические контрагенты и партнёры, отношения с Россией, <http://www.hyno.ru/tom1/573.html>
8. Греческое экономическое чудо, https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1470498#cite_note-1
9. Назарян К., Отношения между Арменией и Грецией основаны на исторической дружбе, <https://www.mfa.am/ru/interviews-articles-and-comments/2017/03/10/dfm-int-ibna/6982>
10. Опубликован рейтинг Doing Business 2020: Грузия обогнала Великобританию, Норвегию и Швецию, <https://internationalinvestment.biz/business/1475-oreplikovan-rejting-doing-business-2020-gruziya-obognala-velikobritaniyu-norvegiyu-i-shveciyu.html>
11. Рейтинг инновационных экономик – 2020: на первое место вышла Германия, <https://theworldonly.org/rejting-innovatsionnyh-ekonomik-2020/>
12. Современная Греция в мировой экономике и политике. Сборник статей, отв. ред. – Ю.Д. Квашнин. М.: ИМЭМО РАН, 2013, 184 с. ISBN 978-5-9535-0381-5
13. Усанов П., Ретроспектива экономической мысли. От Древней Греции до современности, Монография, СПб, издательство Страта, 2019, 300 с. ISBN 978-5-6041463-7-8
14. Экономическая история Греции и греческого мира, https://ru.qaz.wiki/wiki/Economic_history_of_Greece_and_the_Greek_world

References

1. Zbosashrjayin amenat'rendayin 10 erkrneri canky', 2020 t'., <https://ampop.am/number-of-tourists-increasing/>, [booking.com](https://www.booking.com).
2. Isahakyan R', Zbosashrjowt'yan olorti zargacowmy' orpes kayown tntesakan atwi naxadryal, zargacman himnaxndirneri' & dranc lowc'man owghinery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm, Er&an 2019 t'., HH GAA «Gitowt'yown» hrat., e'j 71-73
3. HH vitwakagrakan komitei vitwakagrakan tvyalneri bazaner, mijazgayin zbosashrjowt'yown, 2009-2019 t't'., <https://www.armstat.am>
4. Vachnadze G., Golovleva A., Gribkov A., Ermachenkov I., Komarov I., Mishina O., Sal'berg K., Stenina T., Timofeeva L.. Proekt POLPRED: Delovaja Grecija, tom III. Jekonomika i svjazi s Rossiej v 2002-03 gg. Moskva: Izdatel'stvo «PIK VINITI», 2004. -34 s. ISBN 5-900034-38-0
5. Grecija, <https://knoema.ru/atlas/Grecija>

6. Grecija, Naselenie, <https://knoema.ru/atlas/Grecija>
7. Grecija / Uchastie v mezhdunarodnyh organizacijah, osnovnyye vneshnepoliticheskie kontragenty i partnory, otnosheniya s Rossiej, <http://www.hyno.ru/tom1/573.html>
8. Grecheskoe jekonomicheskoe chudo, https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1470498#cite_note-1
9. Nazarjan K.: Otnosheniya mezhdru Armeniej i Greciej osnovany na istoricheskoy družbe, <https://www.mfa.am/ru/interviews-articles-and-comments/2017/03/10/dfm-int-ibna/6982>
10. Opublikovan rejting Doing Business 2020: Gruzija obognala Velikobritaniju, Norvegiju i Shveciju, <https://internationalinvestment.biz/business/1475-opeblikovan-rejting-doing-business-2020-gruziya-obognala-velikobritaniyu-norvegiyu-i-shveciyu.html>
11. Rejting innovacionnyh jekonomik – 2020: na pervoe mesto vyshla Germanija, <https://theworldonly.org/rejting-innovatsionnyh-ekonomik-2020/>
12. Sovremennaja Grecija v mirovoj jekonomike i politike, Sbornik statej, Otv. red. – Ju.D. Kvashnin. – M.: IMJeMO RAN, 2013. – 184 s. ISBN 978-5-9535-0381-5
13. Usanov P., Retrospektiva jekonomicheskoy mysli. Ot Drevnej Grecii do sovremennosti, Monografija, SPb: Izdatel'stvo Strata, 2019. -300 s. ISBN 978-5-6041463-7-8
14. Jekonomicheskaja istorija Grecii i grecheskogo mira, https://ru.qaz.wiki/wiki/Economic_history_of_Greece_and_the_Greek_world

ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ. ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵԶՐԵՐ

ԱՐՄԻՆԵ ԶԱԽԱՐՅԱՆ ՌԱԶՄԻԿ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ

Համառոտագիր: Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներկայիս փուլում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն արտասահմանյան երկրների տնտեսությունների զարգացման առաջավոր փորձի ուսումնասիրությունն ու արդյունավետ կիրառումը: Հատկապես մեծ ուշադրության է արժանի այն երկրների փորձը, որոնք աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից որոշակի ընդհանրություններ ունեն մեր երկրի հետ: Այս համատեքստում որոշակիորեն կարևորվում է Հունաստանի տնտեսության զարգացման փորձի ուսումնասիրությունը, ինչն էլ պայմանավորում է մեր հետազոտության թեմայի արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն է Հունաստանի տնտեսական փորձի ուսումնասիրության միջոցով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման գործոնների և մեխանիզմների բացահայտումը: Հետազոտության խնդիրն է Հունաստանի տնտեսության առանձին ոլորտների զարգացման գործընթացների վերլուծության արդյունքների հիման վրա ՀՀ տնտեսության ոլորտների զար-

զացման հավանական ուղիների մշակումը:

Հետազոտությունների ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և գործոնային վերլուծությունների, գիտական արտրահման մեթոդները:

Գիտական նորույթը: Հունաստանի տնտեսության զարգացման փորձի կիրառման արդյունքում հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար հավասար և գրավիչ հարկային գործիքակազմի մշակումը և կիրառումը, ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ֆինանսավորման մատչելիության ապահովումը, զբոսաշրջության ոլորտում ներդրումների ավելացման միջոցով զբոսաշրջային մասնավոր այցերն ընտանեկանի վերափոխումը (հատկապես մանկական հանգստի կազմակերպման շեշտադրմամբ), կրթության և գիտության ոլորտներում մրցունակ մասնագիտական կադրերի պատրաստման, ինովացիոն արտադրանքների, տեխնոլոգիաների և տեխնոլոգիական լուծումների արդյունավետ փոխանակման միջոցով հայ-հունական համագործակցության ակտիվացումը, տնտեսության տարբեր ոլորտներում հայ-հունական համատեղ մասնավոր, պետական և պետական մասնակցությամբ ընկերությունների հիմնադրումը, երկու երկրներում զբոսաշրջության զարգացման խթանման նպատակով հայ-հունական համատեղ մշակութային միջոցառումների և փոխադարձ այցելությունների կազմակերպումը մեծապես կարող են նպաստել ՀՀ տնտեսության համաչափ զարգացմանը:

Բանալի բառեր՝ պետական կառավարում, տնտեսություն, զարգացում, պետական աջակցություն, ներդրումներ, խթանում, ֆինանսավորում, արդյունավետություն

ГРЕЦИЯ: ГРАНИ СОТРУДНИЧЕСТВА

**АРМИНЕ ЗАХАРЯН
РАЗМИК ИСААКЯН**

Аннотация: На современном этапе развития экономики Республики Армения особое значение имеет изучение и эффективное применение передового опыта развития экономик зарубежных стран. Особого внимания заслуживает опыт тех стран, которые имеют определенное сходство с нашей страной с геополитической точки зрения. В данном контексте важно изучение опыта развития экономики Греции, что определяет актуальность темы нашего исследования.

Целью исследования является выявление факторов и механизмов экономического развития Республики Армения посредством изучения экономического опыта Греции. Задачей исследования является разработка возможных путей развития экономики Армении на основе результатов анализа процессов развития отдельных секторов греческой экономики.

В ходе исследования использовались методы системно-ситуационного анализа, экономико-статистических группировок, индукции и дедукции, сравнительного и

факторного анализа, научной абстракции.

Научная новизна. Разработка и применение равного и привлекательного налогового инструментария для отечественных и иностранных инвесторов; обеспечение доступного финансирования инновационной инвестиционной деятельности; преобразование частных туристических визитов в семейные (особенно с упором на организацию детского отдыха) посредством увеличения инвестиций в сфере туризма; активизация армяно-греческого сотрудничества в сфере образования и науки посредством подготовки конкурентоспособных специалистов, эффективного обмена инновационных продуктов, технологий и технологических решений; создание в различных сферах экономики совместных армяно-греческих частных, государственных компаний и компаний с государственным участием; организация совместных армяно-греческих культурных мероприятий и взаимных визитов с целью стимулирования развития туризма в обеих странах в результате использования опыта развития экономики Греции могут значительно способствовать сбалансированному развитию экономики Республики Армения.

Ключевые слова: государственное управление, экономика, развитие, государственная поддержка, инвестиции, стимулирование, финансирование, эффективность

GREECE: EDGES OF COOPERATION

ARMINE ZAKHARYAN

RAZMIK ISAHAKYAN

Abstract: At the present stage of development of the economy of Republic of Armenia, it is of particular importance to study and effectively apply the best practices in the development of economies of foreign countries. The experience of those countries that have a certain similarity with our country from a geopolitical point of view deserves special attention. In this context, it is important to study the experience of the development of the Greek economy, which determines the relevance of the topic of our research.

The aim of the study is to identify the factors and mechanisms of economic development of the Republic of Armenia by studying the economic experience of Greece. The task of the study is to develop possible ways of developing the Armenian economy based on the results of the analysis of the development processes of individual sectors of the Greek economy.

The study used the methods of system-situational analysis, economic and statistical groupings, induction and deduction, comparative and factor analysis, scientific abstraction.

Scientific novelty. Development and application of equal and attractive tax instruments for domestic and foreign investors; ensuring affordable financing for innovative investment activities; transformation of private tourist visits into family visits (especially with an emphasis on organizing children's recreation) through increased investment in tourism; activation of the Armenian-Greek cooperation in the field of education and science through the training of competitive specialists, effective exchange of innovative products, technologies and technological solutions; the creation of joint Armenian-Greek private, state-owned companies and companies with state participation in

various spheres of the economy; the organization of joint Armenian-Greek cultural events and mutual visits in order to stimulate the development of tourism in both countries as a result of using the experience of the development of the Greek economy can significantly contribute to the balanced development of the economy Republic of Armenia.

Keywords: *public administration, economy, development, government support, investment, stimulation, financing, efficiency*

1.7. ՇՎԵՅՑԱՐԻԱ. ԿԱՅՈՒՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆԸ

ԵՎԳԵՆՅԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

25.07.2021-27.09.2021

Ներածություն

Շվեյցարիայի տնտեսությունը համարվում է աշխարհում ամենակայուն տնտեսություններից մեկը: Շվեյցարիան զարգացած արդյունաբերական երկիր է՝ ինտենսիվ գյուղատնտեսությամբ և հանքանյութերի գրեթե լիակատար բացակայությամբ: Ուսումնասիրելով Շվեյցարիայի տնտեսությունը բնութագրող մի շարք ցուցանիշներ, ինչպես նաև տարբեր մասնագետների աշխատություններ՝ կարելի է եզրահանգել, որ Շվեյցարիայի տնտեսությունը աշխարհում ամենալիբերալ և մրցունակ տնտեսություններից մեկն է: Արդյունաբերության առավել զարգացած ճյուղերն են մետաղի վերամշակումը, մեքենաշինությունը, համակարգչային տեխնիկայի, ժամացույցների արտադրությունը և այլն: Հայաստանի տնտեսության զարգացման ներկայիս փուլում շատ կարևոր է առաջավոր երկրների փորձի ուսումնասիրումն ու դրա արդյունավետ կիրառումը: Տվյալ հոդվածի թեմայի **արդիականությունն էլ** պայմանավորված է հենց այդ հանգամանքով: Սույն հոդվածի **նպատակն է** ուսումնասիրել Շվեյցարիայի տնտեսությունը, դրանում կատարված փոփոխությունները, հաջողության գրավականը և ներկայացնել դրանց տեղայնացման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում: Տվյալ նպատակին հասնելու համար հոդվածում դրվել են հետևյալ **խնդիրները՝**

- ուսումնասիրել և ներկայացնել Շվեյցարիայի պատմությունը,
- ներկայացնել երկրի հիմնական առանձնահատկությունները,
- վերլուծել տնտեսության շարժիչ ուժերը կամ հիմնական ճյուղերը,
- կատարել համեմատական վերլուծություն Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության հետ,
- ներկայացնել Շվեյցարիայի տնտեսության հաջողության գրավականը դարձած փորձի ներդրման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում:

Գրականության վերլուծություն

Շվեյցարիայի տնտեսության զարգացման, ինչպես նաև նրա առանձնահատկությունների մասին են գրվել մի շարք աշխատություններում: Մասնավորապես՝ Յու. Ի. Յուդանովը իր «Շվեյցարական ձեռնարկատիրության առանձնահատկությունները» հոդվածում նշել է. «Ավելի քան մեկ տասնամյակ այդ երկիրը ոչ միայն սոցիալական կայունության, այլ նաև արտադրության կայուն արդյունավետության առումով համարվում է յուրօրինակ միջազգային չափանիշ, որն էլ նրան ապահովում է ժամանակակից աշխարհում կենսամակարդակի առումով ամենաբարձր տեղերից մեկը: Այդ ձեռքբե-

րումները հնարավոր դարձան ձեռնարկատիրության առաջատար մոդելների անընդհատ որոնման և ներդրման արդյունքում, որոնք առավելագույնս ապահովում են գյուղատնտեսության և համայնքի ռազմավարական տեղաշարժերին հարմարեցումը¹:

Ինչպես նկատում է Ս. Լ. Ավրամենկոն «Շվեյցարական ֆեդերալիզմ» աշխատության մեջ. «Բազմազգ ֆեդերատիվ պետության դասական օրինակ է հանդիսանում Շվեյցարիան: Ուղիղ ժողովրդավարության համակարգին զուգընթաց, որը քաղաքացիներին ընտրությունների և երկրի կյանքի ամենակարևոր հարցերի շուրջ ժողովրդական կանոնավոր քվեարկությունների միջոցով հնարավորություն է ընձեռում լայնորեն մասնակցել պետական գործերի որոշմանը, ֆեդերալիզմի սկզբունքը հանդիսանում է Շվեյցարիայի քաղաքական կառուցվածքի հիմնաքարերից մեկը²:

Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ե. Մ. Պրիմակովի անվան համաշխարհային տնտեսության և միջազգային կապերի ազգային հետազոտական ինստիտուտի և Եվրոպական հետազոտությունների կենտրոնի գլխավոր գիտաշխատող Օ. Ե. Տրոֆիմովան «Շվեյցարիայի ներդրումային քաղաքականությունը Ռուսաստանում սանկցիաների կիրառումից առաջ և հետո» աշխատության մեջ նշում է, որ Շվեյցարիայի տնտեսական հաջողությունը հիմնված է երեք գործոնների վրա՝ գիտություն, կրթություն և բարձր տեխնոլոգիաներ: Թվային տեխնոլոգիաների լայն ներդրումը Շվեյցարիայի տնտեսության զարգացման կարևոր ուղղությունն է դարձել: Իսկ մրցունակ առավելություններն են ծառայությունների ոլորտը, բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժը և բանկային համակարգը³:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարելի է ենթադրել, որ **թեմայի ուսումնասիրվածության աստիճանը** բավարար մակարդակի վրա է:

Հետազոտության մեթոդաբանություն

Սույն հոդվածի համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել մասնագիտական գրականությունն ու տարատեսակ աշխատությունները, էլեկտրոնային նյութերը, գիտաժողովներում հրապարակված գիտական հոդվածները: Վերլուծության ընթացքում օգտագործվել են Համաշխարհային բանկի, ՏՀԶԿ երկրների, ինչպես նաև այլ միջազգային տեղեկատվական հարթակներում տեղ գտած թվային տվյալները: Հետազոտության ընթացքում կատարվել են համակարգային և իրավիճակային, տնտեսամիճակագրական խմբավորումների, համեմատական և գործոնային վերլուծություններ:

¹ Юданов Ю. И., Особенности швейцарской предпринимательской модели. Современная Европа. 2003. № 1 (13), с. 60. <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2003/1-2003/yudanov1-2003.pdf>:

² Авраменко С. Л., Швейцарский федерализм, 2002 г., 197 стр, <https://www.dissercat.com/content/shveitsarskii-federalizm>

³ Трофимова О. Е. Инвестиционная политика Швейцарии в России до и после введения санкций. Современная Европа. 2018, № 6 (85), с. 126.

Հիմնական վերլուծություն

Շվեյցարիան ձևավորվել է պատմական, սոցիալական և աշխարհագրական երկարաժամկետ գործընթացների արդյունքում¹: Շվեյցարիայի Համադաշնությունն ու նրա պատմությունը վառ օրինակ են այն բանի, թե ինչպես կարելի է մեկ քաղաքական միավորման շրջանակներում համատեղել մեկ միութենական պետության շահերը կյանքի բազմաթիվ ոլորտներում նրա տարածաշրջանների նշանակալի անկախության հետ²: Շվեյցարիայի տնտեսական զարգացումը սկսվել է ավելի քան 200 տարի առաջ՝ չնայած այն հանգամանքին, որ մետաքսի արդյունաբերությունը Ցյուրիխում և Բազելում ծաղկում էր դեռևս 16-րդ դարում, ժնևր ժամացույցների արտադրության կենտրոն էր 17-րդ դարում, և այդ պարագայում աշխատունակ բնակչության 80 տոկոսը զբաղված էր գյուղատնտեսության մեջ մինչև 1650 թ.³: Երկրում արդյունաբերության զարգացման կարևոր փուլ էր տեքստիլ արդյունաբերության կայացումը, որը ավելի զարգացավ մոտ 1700 թ.⁴: 18-րդ դարի կեսերին Շվեյցարիայում հիմնվեցին մասնավոր բանկեր, որոնք ֆինանսավորում էին արդյունաբերությունն ու միջազգային առևտուրը: Առաջին խնայողական բանկը ստեղծվել է Բեռնում 1787 թ.: 1818 թ. այդ բանկերը բավականին ճանաչված էին, իսկ 1840 թ. արդեն բնակչության մեկ շնչի հաշվով Շվեյցարիայում ավելի շատ էին բանկերը, քան մեկ այլ պետությունում⁵: Ցածր հարկային դրույքաչափերը և ազատ առևտուրը Շվեյցարիայի տնտեսության զարգացման հիմնական գործոններն են դարձել⁶: Տարբեր հեղինակներ Շվեյցարիայի հաջողության տարբեր պատճառներ են նշում: Օրինակ՝ ըստ Գ. Հաբերմանի⁷՝ Շվեյցարիայի հաջողության հիմնական պատճառներից է, առաջին հերթին, իրական ժողովրդավարությունը: Աշխարհի ոչ մի երկրում քաղաքացիները

¹ Кубли О., Швейцарское "чудо": одно государство, две официальные религии, четыре национальных языка, 26 кантонов, 2500 общин – и все это на 8 миллионов жителей и немногим более 40 тысяч квадратных километров. И однако это работает, причем даже очень неплохо!..., стр. 105.

² Модернизация экономики и самоуправления в республиках Северного Кавказа и швейцарский опыт организации общества и экономики / Под общей редакцией Бабич И.Л., Вирт Ю.В., Мартыновой М.Ю. – М.: ИЭА РАН, 2013. стр 10, http://static.iea.ras.ru/books/Modernizatsia_ekonomiki_North_Caucasus.pdf

³ Рехманн Д., История развития экономики Швейцарии и важность швейцарского малого и среднего бизнеса. В сборнике: Россия и Санкт-Петербург: экономика и образование в XXI веке. Научная сессия профессорско-преподавательского состава, научных сотрудников и аспирантов по итогам НИР за 2014 год. Факультет экономики и финансов. Отделение национальной экономики. Научные редакторы: Л. А. Миэринь, А. И. Попов. 2015, с. 308.

⁴ Նույն տեղում:

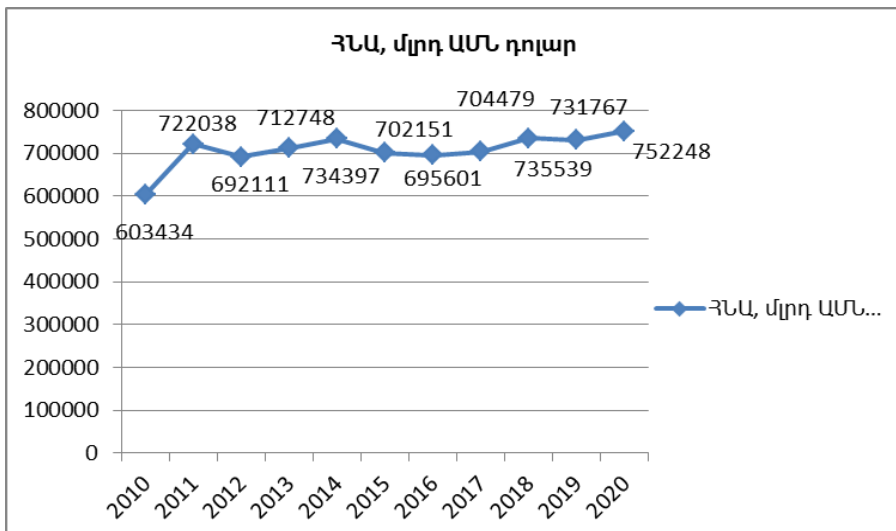
⁵ Рехманн Д., История развития экономики Швейцарии и важность швейцарского малого и среднего бизнеса, стр 308.

⁶ Hardegger J., Das Werden der Modernen Schweiz. B.2: Die Schweiz im 20.Jh (1914-Gegenwart)/J. Hardegger, M.Bolliger, F.Ehler u.a.-Basel/Luzern:Riniger Print, 1989.-P.122

⁷ Haberman G., Seven Secrets of Swiss Success, [Электронный ресурс]: Credit Suisse. URL:<http://helloswitzerland.ch/-/seven-secrets-to-swiss-success>

ձայնի այնքան իրավունք չունեն, ինչքան Շվեյցարիայում է: Նրանք իրավունք ունեն լուծելու հարցերի մի ամբողջ խումբ՝ սկսած դատավորների ընտրությունից մինչև պետական պաշտոնյաները: Այստեղ ժողովրդավարությունը միայն խոսքով չէ ապացուցված: Շվեյցարիայում շատ զարգացած է փոքր և միջին ձեռնարկատիրությունը: Եվ, վերջիվերջո, Շվեյցարիայի տնտեսության հաջողության հիմնական գրավականն է դարձել նաև այն, որ երկրի տնտեսությունը բավականին դիվերսիֆիկացված է: Այստեղ արտադրվում է գրեթե ամեն ինչ, բացառությամբ ավտոմեքենաների¹:

Շվեյցարիայի ընդհանուր տարածքը 39,516,0 կմ² է², իսկ բնակչության թվաքանակը 2020 թ. դրությամբ կազմում է 8,636,896 մարդ³:

Գծապատկեր 1. Շվեյցարիայի ՉՆԱ-ն 2010-2020 թթ.⁴ (մլրդ ԱՄՆ դոլար)

Շվեյցարիայի հյուսիսային հարևանն է նրա հիմնական քաղաքական և տնտեսական գործընկերը՝ Գերմանիան, արևմուտքում Շվեյցարիան սահմանակից է Ֆրանսիային, հարավում՝ Իտալիային, իսկ արևելքում՝ Ավստրիային: Հետաքրքրական է նաև այն փաստը, որ, շրջապատված լինելով ԵՄ անդամ երկրներով և գտնվելով եվրոպական մայրցամաքի կենտրոնական մասում, Շվեյցարիան չի հանդիսանում ԵՄ անդամ, սակայն այն ԵՄ երկրների հետ քաղաքական, ֆինանսական, առևտրային և տնտեսական հարաբերությունների կարևորագույն մասնակից է: Շվեյցարիայի ՉՆԱ-ն 2020 թ.

¹ Рехманн Д., История развития экономики Швейцарии и важность швейцарского малого и среднего бизнеса, стр 312.

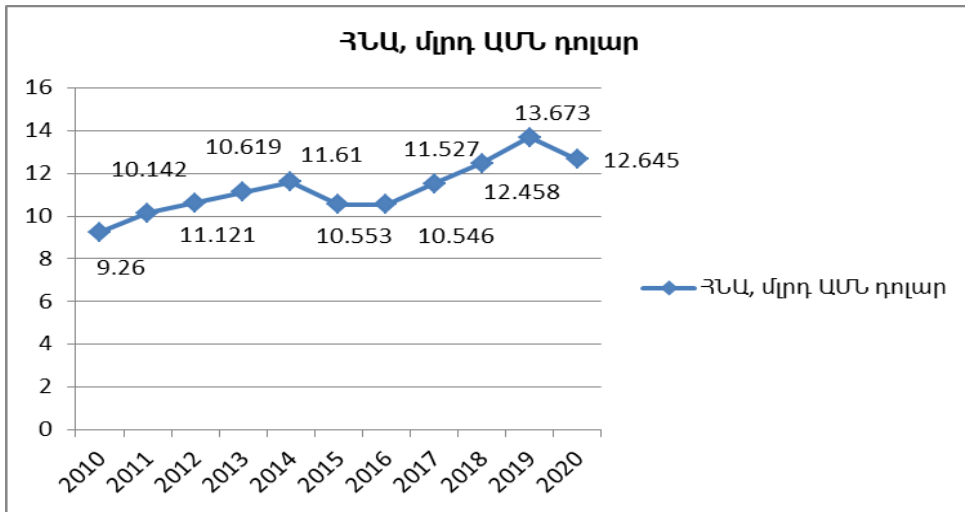
² <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2?locations=CH>

³ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=CH>

⁴ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CH>

կազմել է 747.969 մլրդ ԱՄՆ դոլար¹ (տե՛ս գծապատկեր 1): Իսկ Հայաստանի ՀՆԱ–ն 2020 թ. կազմել է 12.6 մլրդ ԱՄՆ դոլար² (տե՛ս գծապատկեր 2):

Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ–ի ցուցանիշը 2020 թ. Շվեյցարիայում կազմել է 86,601,6 ԱՄՆ դոլար³, իսկ Հայաստանի Հանրապետությունում՝ 4,267,5 ԱՄՆ դոլար⁴: Գործազրկությունը Շվեյցարիայում 2020 թ. դրությամբ կազմել է 4.94, իսկ 2019 թ.՝ 4.39 տոկոս⁵, իսկ Հայաստանի Հանրապետությունը 2020 թ. ունեցել է գործազրկության երկնիշ ցուցանիշ՝ 20.21, 2019 թ. այն կազմել է 18.81 տոկոս⁶:

Գծապատկեր 2. Հայաստանի Հանրապետության ՀՆԱ–ն 2010-2020 թթ.⁷

Համեմատության համար աղյուսակի տեսքով ներկայացրել ենք Հայաստանի և Շվեյցարիայի զբաղեցրած հորիզոնականները համաշխարհային ռեյտինգներում (տե՛ս աղյուսակ 1):

¹ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CH>

² <https://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview>

³ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CH>

⁴ https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?name_desc=false

⁵ <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=CH>

⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=AM>

⁷ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CH>

Շվեյցարիան ու Հայաստանը համաշխարհային ռեյտինգներում

<i>Ցուցանիշ ինդեքս</i>	<i>Տարեթիվը</i>	<i>Շվեյցարիայի գրադեցրած հորիզոնականը</i>	<i>Հայաստանի գրադեցրած հորիզոնականը</i>
Գլոբալ ինովացիոն ինդեքս ¹	2020	1	61
Բիզնեսի վարման դյուրինություն ²	2020	36	47
Մարդկային պոտենցիալի զարգացման ինդեքս ³	2019	2	81
Տնտեսական ազատության ցուցանիշ ⁴	2020	5	34
Մրցունակության միջազգային ռեյտինգ ⁵	2019	5	69

Ինչպես տեսնում ենք, համաշխարհային ռեյտինգներում Շվեյցարիան բավականին բարձր հորիզոնականներում է գտնվում, և այս առումով Հայաստանը շատ է զիջում նրան:

Գիտությունը Շվեյցարիայում.

Շվեյցարիայում բոլոր մակարդակների կրթական գործունեության կազմակերպումը պետության խնդիրն է: Պետությունը գիտությանն է հատկացնում ՀՆԱ-ի մոտ 2.6 տոկոսը, որը ՏՀԶԿ երկրների միջին մակարդակից բարձր է: Իսկ կրթությանն է հատկացվում ՀՆԱ-ի մոտ 5.2 տոկոսը: Համեմատության համար նշենք, որ Ռուսաստանում այդ ցուցանիշը 3 տոկոսից մի փոքր քիչ է, Ճապոնիայում՝ 3 տոկոս, Գերմանիայում՝ 4.5 տոկոս, ԱՄՆ-ում՝ 5.5 տոկոս⁶: Իսկ 2019 թ. Հայաստանի Հանրապետությունում գիտության ոլորտին է հատկացվել ՀՆԱ-ի 0.18 տոկոսը⁷, նախորդ տարվա (2018 թ.) 0.19 տոկոսի փոխարեն, որը բավականին ցածր ցուցանիշ է:

Շվեյցարիայում ընդունված է մի տեսակետ, ըստ որի՝ երիտասարդները քոլեջ կամ վարժարան ընդունվելու փոխարեն դպրոցական պարտադիր դասընթացի ավարտից հետո հնարավորություն ունեն սովորելու ձեռնարկությունում, որը համալրվում է դպրոցական պարապմունքներով: Բացի դրանից, լրացուցիչ մեկ տարի սովորելուց հետո ուսանողները հնարավորություն ունեն մասնագիտական կրթության դիպլոմ ստանալու, որը որոշ չափով ակադեմիական ավանդական դիպլոմին համապատասխան է և ուսանողին իրավունք է տալիս համալսարան ընդունվելու: Մասնագիտական կրթության դիպլոմը հնարավորություն է տալիս ընդունվելու Բարձրագույն մասնագի-

¹ https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf

² https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Հաշվարկը կատարվել է՝ հիմք ընդունելով ԱՎԾ տվյալները, հետևյալ սկզբունքով՝ գիտության ֆինանսավորում/ ՀՆԱ, https://armstat.am/file/article/sv_03_20a_112.pdf

տական դպրոցներ, որոնք անգլերեն ավելի հաջող անվանում են «Կիրառական գիտությունների համալսարան» (HES): Արդյունքում Շվեյցարիայում շատ անում են տարբեր բնագավառներում մասնագիտական բարձր որակավորում ունեցող անձինք: Ստացվում է այնպես, որ Շվեյցարիան բարձր մակարդակով պատրաստում է անհրաժեշտ մասնագետներ¹: Շվեյցարիայում պետությունը բավականին լավ է խթանում նաև մասնավոր հատվածում գիտության զարգացումը: Այդ առումով տեխնոլոգիաների և նորարարությունների գծով ստեղծվել էր պետական հանձնաժողով՝ Science to Market՝ Գիտությունը դեպի շուկա անվանմամբ: 2003 թվականից հաջողությամբ գործում է Շվեյցարիայի տեխնոլոգիաների փոխանցման ասոցիացիան՝ փոխանակելով գիտատեխնիկական տեղեկատվությունն ազգային հետազոտական հաստատությունների և մասնավոր հատվածի միջև: Շվեյցարական բուհերին կից գործում է գիտահետազոտական գործունեության արդյունքների առևտրականացման հատուկ կենտրոն: Նման մոտեցումը փոքր տարածություն ունեցող Շվեյցարիան գիտական հետազոտությունների արդյունավետությամբ դարձրել է աշխարհում առաջատար²: Այստեղ տեղին է ժամանակակից Մինգապուրի առաջին վարչապետ Լի Կուան Յուի հանձարեղ միտքը. «...Եթե երկիրը սխալ կառավարեն, ապա տեղի կունենա ինտելեկտի արտահոսք³»: Ուսումնասիրելով ՀՀ վիճակը՝ կարելի է եզրահանգել, որ մեր երկրից ինտելեկտի արտահոսքի արտահոսք է տեղի ունենում: Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունն այստեղ անելիքներ ունի:

Հարկեր, հարկային բարեփոխումներ: Շվեյցարիան հայտնի է ցածր հարկային դրույքաչափերով և տուրքերով: Ընկերությունների և մասնավոր անձանց ցածր հարկային դրույքաչափերը միջազգային ընկերությունների կողմից Շվեյցարիայում գրասենյակներ հիմնելու ընտրության հիմնական պատճառներից մեկն է: Բացի ցածր հարկային դրույքաչափերից, կան նաև այլ առավելություններ, որոնք նպաստում են, որ Շվեյցարիայի հանրաճանաչ լինելուն, ներառյալ սահուն համագործակցությունը իշխանությունների և ընկերությունների միջև, կրկնակի հարկման պայմանագրերի լայն ցանցը և ավելացված արժեքի ցածր հարկը⁴: Քանի որ Շվեյցարիայի հարկային համակարգը արտացոլում է երկրի դաշնային կառուցվածքը, ընկերությունների համար արդյունավետ հարկային դրույքաչափերը տարբեր են յուրաքանչյուր կանտոնում՝ 11,91 %-ից մինչև 21,6 %: Դաշնային մակարդակում սահմանափակ ընկերությունների և գործընկերությունների համար ներկայումս կիրառվում է օրենքով սահմանված 8,5 % հարկային դրույքաչափ: Ասոցիա-

¹ http://static.iaa.ras.ru/books/Modernizatsia_ekonomiki_North_Caucasus.pdf

² <https://www.education-medelle.com/articles/visschee-obrazovanie-v-schvejtcarii-politika-gosudarstva.html>

³ <https://www.kp.ru/daily/26357.5/3239498/>

⁴ https://www.s-ge.com/sites/default/files/publication/free/factsheet-corporate-taxation-switzerland-s-gegen-2020_0.pdf

ցիաները, հիմնադրամները և այլ իրավաբանական անձինք, ինչպես նաև ներդրումային հիմնադրամները հարկվում են 4,25 %-ով: Շվեյցարիայում ընկերություններն ու անհատները նույնպես շահում են իշխանությունների և ձեռնարկությունների միջև լավ հարաբերություններից, ինչպես նաև կրկնակի հարկման մի շարք պայմանագրերից: Ավելին, երկրի ԱԱՀ-ի դրույքաչափը երկրորդ ամենացածրն է Եվրոպայում՝ ընդամենը 7,7 %¹:

2019 թ. մայիսի 19-ին Շվեյցարիայում անցկացվեց հանրաքվե, որի արդյունքում հաստատվեց Կորպորատիվ հարկային բարեփոխումների և Շվեյցարիայում սոցիալական ապահովության բարեփոխումների մասին օրինագիծը (The Federal Act on Tax Reform and AHV Financing, TRAF)²: TRAF բարեփոխման համաձայն՝ Շվեյցարիայի հարկային օրենսդրությունում կատարվեցին հետևյալ հիմնական փոփոխությունները³

1. *արտոնյալ հարկային ռեժիմների չեղարկում և հատուկ «անցումային» կանոնների ներդրում:* Բանն այն է, որ Շվեյցարիան, արտոնյալ հարկային ռեժիմների առկայության հետ կապված, միշտ գրավիչ է եղել միջազգային խմբերի համար՝ հողիինգային, առևտրային ընկերությունների, ինչպես նաև ֆինանսական գործունեություն իրականացնող օտարերկրյա ընկերությունների տեղական մասնաճյուղերի համար: Համապատասխան հարկային ռեժիմների կիրառությունը թույլ էր տալիս էականորեն իջեցնել արդյունավետ հարկային դրույքաչափը: 2020 թ. հունվարի 1-ից չեղարկվեցին տվյալ արտոնյալ հարկային ռեժիմներն, ու կիրառվեց ստանդարտ հարկային ռեժիմ: Սակայն այդ ընկերություններին իրավունք տրվեց առանց հարկային լրացուցիչ հետևանքների ընկերության հարկային հաշվետվություններում բացահայտելու արտոնյալ հարկային ռեժիմի կիրառման ընթացքում ձևավորված «թաքնված» պահուստները, ապա կիրառելու այդ ակտիվների մաշվածության նվազեցումներ՝ դրանով իսկ նվազեցնելով կորպորացիայի հարկային բազան (Step-up)⁴:

2. *Կանտոնային մակարդակում կորպորացիաների եկամտահարկի դրույքաչափի նվազեցում:* Քանի որ հարկային արտոնյալ ռեժիմների չեղարկումը ընթացիկ պայմաններում կարող էր հանգեցնել հարկային բեռի զգալի մեծացման, կազմակերպությունների մասսայական արտահոսքը կանխելու նպատակով Շվեյցարիայի կանտոնները ստանդարտ հարկային դրույքաչափերի նվազեցում են կատարել, մասնավորապես՝ կրճատման արդյունքում կորպորատիվ եկամտահարկի համախառն (դաշնային և կանտոնական) արդյունավետ տոկոսադրույքը կազմել է Ժնևում 13.99 տոկոս նախկին 24.16

¹ <https://www.s-ge.com/en/publication/fact-sheet/corporate-taxation>

² <https://www.s-ge.com/en/publication/fact-sheet/corporate-taxation>.

³ https://www.s-ge.com/sites/default/files/publication/free/factsheet-corporate-taxation-switzerland-s-ge-en-2020_0.pdf

⁴ Изменения в налоговом законодательстве Швейцарии

<https://home.kpmg/ru/ru/home/insights/2019/06/switzerland-tax-legislation-changes.html>

տոկոսի փոխարեն, Յյուրիխում՝ 18.19, նախկին 21.15 տոկոսի փոխարեն, Տիչինոյում՝ 16.51, նախկին 20.55 տոկոսի փոխարեն¹: Այսինքն՝ կարելի է հետևություն անել, որ Շվեյցարիան ամեն ինչ անում է իր տնտեսությունը զարգացնելու, ընկերությունների արտահոսք թույլ չտալու համար:

3. Արտոնությունների ընդհանուր սահմանափակում: Չնայած բարեփոխման արդյունքում թույլատրվել է միաժամանակ մի քանի արտոնություններից օգտվել, դրանց մեծությունը չպետք է գերազանցի մաքուր շահույթի 70 տոկոսը, այսինքն՝ հարկային բազան պետք է կազմի 30 տոկոս: Իսկ կանտոններն իրավասու են հարկման ավելի բարձր շեմ հաստատելու: Շվեյցարիայի հարկային օրենսդրությունում բարեփոխումների շրջանակներում նախատեսված փոփոխությունների մեջ են մտնում նաև հատուկ հարկային արտոնությունների տրամադրում Շվեյցարիա «տեղափոխվող» ընկերությունների համար, ֆիզիկական անձ-բաժնետերերի համար հարկային բեռի ավելացում այսպես կոչված «որակյալ» ներդրումներից շահաբաժիններ ստանալիս և այլն²:

Հայաստանի Հանրապետությունում հարկային վերջին բարեփոխումներն իրականացվեցին 2018 թ. հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած հարկային նոր օրենսդրությամբ: Սակայն հարկային ոլորտում կատարվող բարեփոխումները դրանով չսահմանափակվեցին: Ըստ կատարված փոփոխությունների՝ 2020 թվականի հունվարի 1-ից եկամտային հարկի պրոգրեսիվ դրույքաչափից անցում կատարվեց միասնական՝ 23 տոկոս դրույքաչափի, որը ևս աստիճանաբար նվազելու է՝ 2023 թվականին հասնելով մինչև 20 տոկոս³: Փոփոխություն կատարվեց նաև շահութահարկի դրույքաչափում՝ 20 տոկոսի շեմից նվազեցվեց մինչև 18 տոկոս դրույքաչափ: Այդուհանդերձ, մեր հանրապետությունում շատ են հարկային արտոնությունները: Եվ պետք է նկատենք, որ հարկային արտոնության տրամադրումից հետո մեր հանրապետությունում չկա որևէ վերահսկիչ միջոցառում, որը կհետևեր, թե տրամադրված հարկային արտոնությունը ինչքանով է նպատակային և արդյունավետ: Ուստի առաջիկա տարիների համար հարկային քաղաքականության տեսանկյունից պետք է առանձնակի կարևորություն տալ գործող հարկային արտոնությունների շրջանակի կրճատմանը, հարկման բազայի ընդլայնմանն ու ամրապնդմանը:

Գիտական նորույթը: Ուսումնասիրության արդյունքում վեր են հանվել Հայաստանի Հանրապետությունում արհեստակցական ուսումնարանների լայնածավալ վերաբացման ու դրանց հեղինակության բարձրացման, բուհ-

¹ Նույն տեղում:

² <https://home.kpmg/ru/ru/home/insights/2019/06/switzerland-tax-legislation-changes.html>

³ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=123322>, «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-266-Ն օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-338-Ն օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՕ-68-Ն ՀՀ օրենքը

գիտահետազոտական ինստիտուտ-պետություն համակարգի խորացման, գիտության ֆինանսավորման ավելացման, հարկային արտոնությունների տրամադրման ծավալների կրճատման ու դրանք ավելի հասցեական դարձնելու, Հայաստան «տեղափոխվող» բիզնեսին նախնական հարկային արտոնությունների տրամադրման հետ կապված հիմնախնդիրները, որոնց արդյունավետ լուծումն առաջարկվում է Շվեյցարիայի տնտեսության զարգացման փորձի կիրարկմամբ:

Եզրակացություններ և առաջարկություններ

Շվեյցարիայի տնտեսությունն ընդհանուր առմամբ համեմատելի չէ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության հետ: Այնուամենայնիվ, Շվեյցարիայում կատարված բարեփոխումներից ստացված արդյունքները գնահատելով՝ կարող ենք դրանցից որոշները կիրառել նաև մեր հանրապետությունում: Մասնավորապես՝

1. Շվեյցարիայում գործազրկության մակարդակը բավականին ցածր է: Մա հիմնականում պատճառ է աշխատանքի նեղ մասնագիտացման: Այստեղ միջին մասնագիտական կրթություն ստացողների թիվը բավականին մեծ է: Դեռևս ուսումնառության տարիների ընթացքում ուսանողները պրակտիկա են անցնում իրենց ընտրած մասնագիտություններին համապատասխան գործունեություն վարող ձեռնարկություններում, ինչն էլ իր հերթին մեծացնում է հետաքրքրությունն ու շահագրգռվածությունը հետագայում գործազուրկ չմնալու առումով: Մեր հանրապետությունում արհեստակցական ուսումնարանները քիչ են: Երիտասարդների շրջանում հետաքրքրությունը դեպի միջին մասնագիտական կրթություն շատ ցածր է, քանի որ դրանց հեղինակությունն էլ է ցածր: Կարծում եմ, որ պետք է ավելի մեծ ուշադրություն դարձվի միջին մասնագիտական կրթության զարգացմանը, քանի որ աշխատաշուկայում նման մասնագետների կարիքը մեծ է:
2. Շվեյցարիայում կրթության կազմակերպումը պետության խնդիրն է: Հատկանշական է այն փաստը, որ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում դասավանդող դասախոսներն ու ուսանողների մեծ մասը զբաղվում են գիտությամբ, իսկ շվեյցարական բուհերին կից գործում է գիտահետազոտական գործունեության արդյունքների առևտրականացման հատուկ կենտրոն: Հայաստանի Հանրապետությունն ավելի կշահի, եթե կառավարությունը հետևի Շվեյցարիայի օրինակին՝ բարձրացնելով գիտության և կրթության ֆինանսավորումը, երկիրը ավելի գրավիչ դարձնելով գիտությամբ զբաղվելու համար և բարձրացնելով կրթական մակարդակը: Ճիշտ է, Հայաստանը համեմատելի չէ Շվեյցարիայի նման զարգացած երկրի հետ՝ կրթությանն ու գիտությանն ուղղված ահռելի միջոցների առումով, սակայն պետք է ընտրել արդյունավետ ուղի: Իսկ կրթության դերի բարձրացման գործում յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք

է սկսի հենց իրենից՝ քաջ գիտակցելով, որ երրորդ հազարամյակի սկիզբը պահանջում է գիտելիքահենք հասարակություն, իսկ նման հասարակության հիմքը դրվում է հենց սկզբնական կրթությունից: Եվ կրթությունն է հետագա բարեկեցիկ կյանք ունենալու հիմնական գործոնը:

3. Շվեյցարիայում, Հայաստանի Հանրապետության համեմատ, գործում են հարկային ցածր դրույքաչափեր: Հարկային բարեփոխումների արդյունքում 2020 թ. հունվարի 1-ից չեղարկվեցին արտոնյալ հարկային ռեժիմներն, ու ներդրվեցին հատուկ «անցումային» կանոններ, կանտոնային մակարդակում նվազեցվեց կորպորացիաների եկամտահարկի դրույքաչափը, ինչպես նաև տեղի ունեցավ արտոնությունների սահմանափակում: Վերջինս պետք է կիրառել նաև մեր հանրապետությունում, քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունում գործում են բազմաթիվ հարկային արտոնություններ, որոնք շատ ժամանակ տրամադրվում են չհիմնավորված: Հարկային արտոնությունների նվազեցումը կխնայի պետական բյուջեի միջոցների որոշակի մասը:
4. Շվեյցարիան այն երկրների շարքին է դասվում, որոնք ինչպես ռեզիդենտների, այնպես էլ ոչ ռեզիդենտների համար նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում երկրում գործունեություն ծավալելու համար: Կարծում եմ, որ սա Հայաստանի Հանրապետության համար լավ օրինակ է, և պետք է «տեղափոխված» բիզնեսին նախնական հարկային արտոնությունների տրամադրել, ինչպես նաև ոչ ռեզիդենտների համար ավելի գրավիչ պայմաններ ստեղծել՝ դրանով իսկ նպաստելով ոչ ռեզիդենտների ներհոսք ՀՀ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-266-Ն օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-338-Ն օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՕ-68-Ն ՀՀ օրենքը
2. Авраменко С. Л., Швейцарский федерализм, 2002 г., 197 стр., <https://www.dissercat.com/content/shveitsarskii-federalizm>
3. Трофимова О. Е., Инвестиционная политика Швейцарии в России до и после введения санкций. Современная Европа. 2018, № 6 (85), с. 123-134
4. Юданов Ю. И., Особенности швейцарской предпринимательской модели. Современная Европа. 2003, № 1(13), с. 60-69. <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2003/1-2003/yudanov1-2003.pdf>:
5. Модернизация экономики и самоуправления в республиках Северного Кавказа и швейцарский опыт организации общества и экономики / Под общей редакцией Бабиц И.Л., Вирт Ю.В., Мартыновой М.Ю. – М.: ИЭА РАН, 2013. http://static.iea.ras.ru/books/Modernizatsia_ekonomiki_North_Caucasus.pdf

6. Кубли О., Швейцарское "чудо": одно государство, две официальных религии, четыре национальных языка, 26 кантонов, 2500 общин – и все это на 8 миллионов жителей и немногим более 40 тысяч квадратных километров. И однако это работает, причем даже очень неплохо!..
7. https://armstat.am/file/article/sv_03_20a_112.pdf
8. <https://home.kpmg/ru/ru/home/insights/2019/06/switzerland-tax-legislation-changes.html>
9. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?name_desc=false
10. <https://www.s-ge.com/en/publication/fact-sheet/corporate-taxation>.
11. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
12. <https://www.education-medelle.com/articles/visschee-obrazovanie-v-schvejcarii-politika-gosudarstva.html>
13. <https://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview>
14. <https://interis.ch/ru/o-shveycarii/nalogooblozhenie-v-shveycarii>
15. <https://data.worldbank.org/country/CH>
16. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2?locations=CH>
17. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=CH>
18. <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/s/switzerland/CHE.pdf>
19. <https://www.oecdbetterlifeindex.org/ru/countries/switzerland-ru/>
20. <https://www.kp.ru/daily/26357.5/3239498/>
21. https://www.s-ge.com/sites/default/files/publication/free/factsheet-corporate-taxation-switzerland-s-ge-en-2020_0.pdf
22. http://static.iea.ras.ru/books/Modernizatsia_ekonomiki_North_Caucasus.pdf

References

1. «Hayastani Hanrapetowt'yan harkayin o'rensgrqowm p'op'oxowt'yownner & lracowmner katarelow masin» HO'-266-N o'renqowm p'op'oxowt'yownner & lracowmner katarelow masin» HO'-338-N o'renqowm 1. «Hayastani Hanrapetowt'yan harkayin o'rensgrqowm p'op'oxowt'yownner & lracowmner katarelow masin» HO'-266-N o'renqowm p'op'oxowt'yownner & lracowmner katarelow masin» HO'-338-N o'renqowm p'op'oxowt'yown katarelow masin» HO'-68-N HHo'renqy' p'op'oxowt'yown katarelow masin» HO'-68-N HH o'renqy'
2. Avramenko S. L., Shvejcarskij federalizm, 2002 g., 197 str., <https://www.dissercat.com/content/shveitsarskii-federalizm>
3. Trofimova O.E. Investicionnaja politika Shvejcarii v Rossii do i posle vvedeniya sankcij. *Sovremennaja Evropa*. 2018. # 6 (85). S. 123-134.
4. Judanov Ju.I. Osobennosti shvejcarskoj predprinimatel'skoj modeli. *Sovremennaja Evropa*. 2003. # 1 (13). S. 60-69. <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2003/1-2003/yudanov1-2003.pdf>:

5. Modernizacija jekonomiki i samoupravljenija v republikah Severnogo Kavkaza i shvejcarskij opyt organizacii obshhestva i jekonomiki / Pod obshhej redakciej Babich I.L., Virt Ju.V., Martynovoj M.Ju. – M.: IJeA RAN, 2013.
http://static.iaa.ras.ru/books/Modernizatsia_ekonomiki_North_Caucasus.pdf
6. Kubli O. Shvejcarskoe "chudo": odno gosudarstvo, dve oficial'nyh religii, chetyre nacional'nyh jazyka, 26 kantonov, 2500 obshhin – i vse jeto na 8 millionov zhitelej i nemnogim bolee 40 tysjach kvadratnyh kilometrov. I odnako jeto rabotaet, prichem dazhe ochen' neploho!..
7. https://armstat.am/file/article/sv_03_20a_112.pdf
8. <https://home.kpmg/ru/ru/home/insights/2019/06/switzerland-tax-legislation-changes.html>
9. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?name_desc=false
10. <https://www.s-ge.com/en/publication/fact-sheet/corporate-taxation>
11. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
12. <https://www.education-medelle.com/articles/visschee-obrazovanie-v-schvejcarii-politika-gosudarstva.html>
13. <https://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview>
14. <https://interis.ch/ru/o-shveycarii/nalogooblozhenie-v-shveycarii>
15. <https://data.worldbank.org/country/CH>
16. <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2?locations=CH>
17. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=CH>
18. <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/s/switzerland/CH-HE.pdf>
19. <https://www.oecdbetterlifeindex.org/ru/countries/switzerland-ru/>
20. <https://www.kp.ru/daily/26357.5/3239498/>
21. https://www.s-ge.com/sites/default/files/publication/free/factsheet-corporate-taxation-switzerland-s-ge-en-2020_0.pdf
22. http://static.iaa.ras.ru/books/Modernizatsia_ekonomiki_North_Caucasus.pdf

ՇՎԵՅՏԱՐԻԱ. ԿԱՅՈՒՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆԸ

ԵՎԳԵՆՅԱ ՀԱԿՈՒԲՅԱՆ

Համառոտագիր: Հայաստանի տնտեսության զարգացման ներկայիս փուլում շատ կարևոր է առաջավոր երկրների փորձի ուսումնասիրումն ու դրա արդյունավետ կիրառումը: Շվեյցարիայի տնտեսությունը համարվում է աշխարհում ամենակայուն տնտեսություններից մեկը: Շվեյցարիան զարգացած արդյունաբերական երկիր է՝ ինտենսիվ գյուղատնտեսությամբ և հանքանյութերի գրեթե լիակատար բացակայությամբ: Շվեյցարիան սերտ համագործակցում է արտաքին աշխարհի, առաջին հերթին՝ ԵՄ երկրների հետ: Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Շվեյցարիայի տնտեսությունը, դրանում կատարված փոփո-

խութունները, հաջողության գրավականը և ներկայացնել դրանց տեղայնացման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում: Տվյալ նպատակին հասնելու համար հողվածում դրված են հետևյալ խնդիրները. ուսումնասիրել Շվեյցարիայի պատմությունը, ներկայացնել երկրի հիմնական առանձնահատկությունները, վերլուծել տնտեսության հիմնական ճյուղերը, կատարել համեմատական վերլուծություն Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության հետ, ներկայացնել Շվեյցարիայի տնտեսության հաջողության գրավականը դարձած փորձի ներդրման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում: Հետազոտության ընթացքում կատարվել են համակարգային և իրավիճակային, տնտեսավիճակագրական խմբավորումների, համեմատական և գործոնային վերլուծություններ:

Հոդվածի գիտական նորույթը: Ուսումնասիրության արդյունքում վեր են հանվել Հայաստանի Հանրապետությունում արհեստակցական ուսումնարանների լայնածավալ վերաբացման ու դրանց հեղինակության բարձրացման, բուհ-գիտահետազոտական ինստիտուտ-պետություն համակարգի խորացման, գիտության ֆինանսավորման ավելացման, հարկային արտոնությունների տրամադրման ծավալների կրճատման ու դրանք ավելի հասցեական դարձնելու, Հայաստան «տեղափոխվող» բիզնեսին նախնական հարկային արտոնությունների տրամադրման հետ կապված հիմնախնդիրները, որոնց արդյունավետ լուծումն առաջարկվում է Շվեյցարիայի տնտեսության զարգացման փորձի կիրարկմամբ:

Բանալի բառեր՝ տնտեսություն, զարգացում, կրթություն և գիտություն, հարկեր, հարկային համակարգ, արտոնություններ, հարկային դրույքաչափ, մրցակցություն

ШВЕЙЦАРИЯ. ЗАЛОГ СТАБИЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

ЕВГЕНИЯ АКОПЯН

Аннотация. На нынешнем этапе экономического развития Армении очень важно изучать опыт передовых стран и эффективно его применять. Экономика Швейцарии считается одной из самых стабильных в мире. Швейцария - развитая индустриальная страна с интенсивным сельским хозяйством и почти полным отсутствием полезных ископаемых. Швейцария тесно сотрудничает с внешним миром, в первую очередь со странами Евросоюза. Цель данной статьи - изучить экономику Швейцарии, внесенные в нее изменения, залог успеха и представить возможности их локализации в Республике Армения. Для достижения этой цели нами поставлены следующие задачи: изучить историю Швейцарии, представить основные особенности страны, проанализировать основные отрасли экономики, провести сравнительный анализ с экономикой Республики Армения, представить возможности внедрения опыта Швейцарии в Республике Армения. В ходе исследования были выполнены систематико-ситуационные, экономико-статистические группировки, сравнительно-факторный анализ.

Научная новизна статьи. В результате исследования выявлены проблемы, связанные с широкомасштабным открытием профессиональных учебных заведений

(училищ) в Республике Армения и повышением их значимости, углублением системы университет-исследовательский институт-государство, увеличением финансирования науки, сокращением объема налоговых льгот и повышением их адресности, предоставлением предварительных налоговых льгот для предприятий, «переезжающих» в Армению, эффективное решение которых предлагается с применением опыта развития экономики Швейцарии.

Ключевые слова: экономика, развитие, образование и наука, налоги, налоговая система, льготы, налоговая ставка, конкуренция

SWITZERLAND. KEY TO A STABLE ECONOMY

YEVGENYA HAKOBYAN

Abstract. At the current stage of Armenia's economic development, it is very important to study the experience of advanced countries and effectively apply it. Switzerland's economy is considered one of the most stable in the world. Switzerland is a developed industrial country with intensive agriculture and an almost complete absence of minerals. Switzerland works closely with the outside world, primarily with the countries of the European Union. The purpose of this article is to study the Swiss economy, the changes made to it, the key to success, and to present the possibilities of their localization in the Republic of Armenia. To achieve this goal, I have set the following tasks: to study the history of Switzerland, to present the main features of the country, to analyze the main sectors of the economy, to carry out a comparative analysis with the economy of the Republic of Armenia, to present the possibilities of implementing the experience of Switzerland in the Republic of Armenia. In the course of the study, systematic-situational, economic and statistical groupings, comparative factor analysis were carried out.

Scientific novelty. The study identified problems associated with the large-scale opening of vocational educational institutions (schools) in the Republic of Armenia and increasing their role, deepening the university-research institute-state system, increasing funding for science, reducing the volume of tax incentives and improving their targeting, provision of preliminary tax incentives for enterprises "moving" to Armenia, the effective solution of which is proposed using the experience of the development of the Swiss economy.

Keywords: economy, development, education and science, taxes, tax system, incentives, tax rate, competition

1.8. ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ. ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ՄՈՂԵԼԸ

ԼԻԱՆԱ ԱԶԱՏՅԱԼ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՍԱՏՐՅԱԼ
20.07.2021-09.09.2021

Ներածություն: Զարգացող երկրների ազգային տնտեսության զարգացման և տնտեսական աճի ապահովման հարցում ընդունված մոտեցում է արտասահմանյան երկրների տնտեսական զարգացման առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը, տեղայնացումը և կիրառումը: Ելնելով այն հանգամանքից, որ ներկայիս ՀՀ տնտեսությունը գտնվում է հետպատերազմյան ծանր շրջանում, նպատակահարմար ենք գտել ուսումնասիրել Ֆրանսիայի տնտեսական զարգացման պատմական ուղին: Ֆրանսիան իր տարածքով ամենամեծն է Եվրոպայում, այն կազմում է 643801 կմ², մայրաքաղաքը՝ Փարիզ, բնակչությունը՝ 62 մլն¹: Այս երկրի աշխարհագրական դիրքը բավականին բարենպաստ է ինչպես տնտեսական, այնպես էլ տուրիզմի առումով: Լինելով առաջատար պետություն, Մեծ յոթնյակի անդամ, բարձր առաջադեմ տեխնոլոգիաների, ինչպես նաև ՀՆԱ-ի բարձր մակարդակ ունեցող երկիր (անվանական ՀՆԱ-ով 7-րդն աշխարհում 2020 թվականին)²՝ կարևոր նշանակություն ունի Ֆրանսիայի տնտեսական զարգացման մոդելի ուսումնասիրությունը և դրա կիրառման հնարավոր մեխանիզմների ներդրումը ՀՀ-ում: Վերը նշվածով էլ պայմանավորված է *հոդվածի արդիականությունը*:

Հոդվածի հիմնական *նպատակն է* բացահայտել Ֆրանսիայի տնտեսության տարբեր ճյուղերի, մասնավորապես՝ ագրարային ոլորտի զարգացման առանձնահատկությունները և դրա հիման վրա մշակել ՀՀ-ում համանման ճյուղերի զարգացմանն ուղղված արդիական ու նորարարական ուղիներ:

Հետազոտության հիմնական *խնդիրն է* վերլուծել Ֆրանսիայում տնտեսության զարգացմանն ուղղված փորձը, ստացված արդյունքները և դրանց հնարավոր տեղայնացումը ՀՀ տնտեսության զարգացման մեջ:

Հետազոտության արդյունքների կիրառական նշանակությունը պայմանավորված է ՀՀ-ում տնտեսական աճի, աղքատության հաղթահարման և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման անհրաժեշտությամբ, որը կարող է իրականացվել արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, տարածաշրջանների համաչափ զարգացման շնորհիվ:

Գրականության վերլուծություն: Արտասահմանյան տարբեր հեղինակներ իրենց աշխատություններում անդրադարձել են Ֆրանսիայի տնտեսական

¹ <https://www.pewresearch.org>

² <https://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>

գարգացման պատմական ընթացքին: Ֆրանսիական գարգացման մոդելի յուրահատկությունը ընդգծված է Ս. Քոհենի «Ժամանակակից կապիտալիստական պլանավորում. Ֆրանսիական մոդել»¹, Բ. Ռոլանդսի «Գոյիստ տնտեսական քաղաքականություն. Ցուցիչ պլանավորման դերը»², Վ. Դրագանովի և Վ. Ֆիլիպովի «Ցուցիչ պլանավորման օգտագործման փորձ: Ֆրանսիայի տնտեսական և սոցիալական գարգացման պլան VI» աշխատություններում³: Կատարվող հետազոտության վերաբերյալ հայրենական հեղինակների աշխատությունները բավականին սակավ են և հիմնականում հանդիպում են գիտական հոդվածներում՝ անդրադարձի տեսքով:

Ֆրանսիայում ժամանակակից տնտեսական իրավիճակը պայմանավորված է երկրի հետպատերազմյան գարգացմամբ, որը հիմնված էր ոչ միայն տնտեսության շուկայական լծակների օգտագործման, այլև դրա համար ոչ բնորոշ մոտեցումների կիրառման վրա, որոնք կոչվում էին ցուցիչ պլանավորում և դիրիժիզմ⁴: Ֆրանսիական տնտեսական գարգացման մոդելի առաջին կամ երկրորդ շեշտադրումների ուժեղացումը հաճախ հանգեցրեց էական ճգնաժամերի ինչպես կառավարության, այնպես էլ ձեռնարկատերերի, աշխատողների և արհմիությունների շրջանում, որոնց դիրքերը Ֆրանսիայում ավելի նշանակալի են, քան շատ այլ պետություններում: Վերոնշյալով է պայմանավորված ֆրանսիական տնտեսության ինքնատիպությունը, որը հաճախ անվանում են պլանային և շուկայական մոտեցումների միաձուլում⁵:

Վ. Դրագանովի և Վ. Ֆիլիպովի «Ցուցիչ պլանավորման օգտագործման փորձ: Ֆրանսիայի տնտեսական և սոցիալական գարգացման պլան VI» աշխատության մեջ ներկայացված է Ֆրանսիայի պետական կարգավորման փորձը, որտեղ հզոր պետական հատվածը զուգորդվում է մասնավոր արդյունաբերաֆինանսական խմբերի և բազմաթիվ փոքր ձեռնարկությունների հետ, ինչպես նաև ներկայացվում է ցուցիչ պլանավորումը, որը մի քանի տասնամյակ շարունակ եղել է կառավարության վրա ազդեցության հիմնական գործիքներից մեկը՝ երկրի սոցիալ-տնտեսական գարգացման գործում⁶:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից ի վեր բարձր տեխնոլոգիական կոլբերտիզմը հանդես եկավ որպես Ֆրանսիայում տնտեսության պե-

¹ Stephen S. Cohen, *Modern capitalist planning: the French model* Hardcover, Weidenfeld & Nicolson (1969), ISBN-10 : 0297179985, 310 p.

² Benjamin M. Rowland, *Charles de Gaulle's Legacy of Ideas* by Benjamin M. Rowland, Lexington Books, 2014, ISBN 139780739192795, 140 p.

³ В. Г. Драганов, В. А. Филиппов, *Опыт использования индикативного планирования. План VI экономического и социального развития Франции*, изд. КомКнига, URSS, 2006 (М. : ЛЕНАНД). – 188 с. ISBN 5-484-00924-3, <https://search.rsl.ru/ru/record/01003005545>

⁴ Elie Cohen, “Industrial Policies in France: The Old and the New”, *Journal of Industry, Competition and Trade*, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10842-007-0024-8#citeas>

⁵ Чужиков В. И., *Экономика зарубежных стран*. /В. Ю. Чужиков. - Киев: КНЕУ, 2005. -308 с.

⁶ В. Г. Драганов, В. А. Филиппов, *Опыт использования индикативного планирования. План VI экономического и социального развития Франции*, изд. КомКнига, ISBN 978-5-484-00924-4, 2006 г., 192 стр.

տական միջամտության պատմական ձև¹: Վերջինս հիմնվում էր պետության ընդհանուր շահի մոնոպոլ իրավունքի վրա և ուղղված էր ապագայի արդյունաբերությանը հասնելուն: Այս մոդելը հիմնվում էր իր մի քանի հիմնական որակների վրա: Դրանցից մեկը հարձակվողական հովանավորչությունն էր, երբ պետությունը միջոցներ էր ստեղծում գիտական և ֆինանսական ռեսուրսների կուտակման համար: Պետությունը ազգային արտադրողներին տրամադրում էր դրամաշնորհներ, կանխում էր օտարերկրյա տնտեսվարողների մուտքը, բոլոր հնարավոր ձևերով հովանավորում էր ազգային տնտեսվարողների արտաքին տնտեսական գործունեությունը և այլն: Պետության հիմնական նպատակը միջազգային շուկաներում ազգային տնտեսվարողների գերիշխող դիրքի հասնելն էր:

Բարձր տեխնոլոգիական կոլբերտիզմն ավարտեց իր ընթացքը 1980-ականների սկզբին, երբ բախվեցին հարմարվողականությունն ու արտաքին սահմանափակումների անհրաժեշտությունը:² Այս քաղաքականությունը համարվում է բավականին հաջողված, քանի որ Ֆրանսիան հետպատերազմյան տարիներին հսկայական աճ գրանցեց և վերածվեց արդյունաբերական հզոր պետության: Հետպատերազմյան շրջանում Ֆրանսիայի տնտեսության զարգացման կարևոր գործոններն էին տնտեսության մեջ պետության դերի կտրուկ բարձրացումը (խոշորագույն ընկերությունների և բանկերի ազգայնացումը, տնտեսական պլանավորման համակարգի ձևավորումը, երկրի քաղաքական և տնտեսական ազդեցության ամրապնդման պետական ծրագրերի իրականացումը, տնտեսության արդիականացման գործընթացում արտադրության, կապիտալի և ներդրումների կենտրոնացման ծրագրերի խթանումը), ԵՏՀ-ի համար ընդհանուր շուկայի ստեղծումը, գիտատեխնիկական առաջընթացի բարձր տեմպերի ապահովումը, արտաքին առևտրի և ազգային սպառման ծավալների ընդլայնումը: Հարկ է նշել, որ հաճախ ֆրանսիական տնտեսությունը ենթարկվում էր պետության մեծ ազդեցությանը, և հետպատերազմյան բոլոր զարգացումները հիմնված էին քեյնսյան կանոնակարգի վրա: Մշակվեցին պլանավորման և կանխատեսման համակարգեր, որոնց հիման վրա սկսեց գործել սոցիալապես կողմնորոշված տնտեսական մոդելը, և արդյունքում արդեն 60-ականներին ստեղծվեց «պետություն բարեկեցության»-ը: Տնտեսության մեջ նման համակարգը հաճախ

¹ КОЛЬБЕРТИЗМ - одно из названий меркантилистской политики, которую проводил во Франции в XVII в. Ж. Б. Кольбер. Характерные черты этой политики состояли в жестком таможенном протекционизме и полном контроле над внутренним производством при одновременном использовании гибкого государственного регулирования экономики со стороны правительства., //Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б.. Современный экономический словарь. 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 479 с., 1999.

² <https://ru.abcdef.wiki/wiki/Colbertism>

կոչվում է «էտատիստական»¹ մոդել՝ շնորհիվ պետության բարձր դերի: Այդ պատճառով էլ Ֆրանսիային նախկին վարչապետներից Էդուար Բալադուրը ֆրանսիական պետությունը անվանել է պետություն-պլանավորող (ֆրանս.՝ *letat planificateur*)՝ ենթադրելով ֆրանսիական պետության ծրագրված բնույթը²: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Ֆրանսիայի տնտեսական զարգացման մեջ պլանավորման ինստիտուտի կարևորությունը մատնանշեց ֆրանսիացի հայտնի տնտեսագետ Ռայմոն Բարրը³:

Առավել հաճախ օգտագործվող գրականության մեջ հետպատերազմյան Ֆրանսիական զարգացման տնտեսական մոդելի բնութագրիչները առանձնացրել է Ն. Խոուստալևան: Դրանք են՝ «կոլլեքտիստ», «դիրիժիստ»⁴, «էտատիստ» տնտեսագիտություն. մոտ չորս տասնամյակ այս մոդելը մնաց եվրոպական կապիտալիզմի ամենանշանավոր ազգային տարբերակներից մեկը: Ի տարբերություն կապիտալիզմի անզլո-ամերիկյան կամ գերմանական մոդելի՝ Ֆրանսիան զարգացավ տնտեսական համակարգում, որի պարամետրերը այս կամ այն չափով վերահսկվում էին պետության կողմից⁵:

1984 թվականից սկսած մինչև 1990-ականներ Ֆրանսիայի տնտեսական քաղաքականությունը կարելի է ամփոփել որպես «դիրիժիզմի դիրիժիստ ավարտը»: Մասսորիիստի համաձայնագրով և ԱՀԿ-ի համաձայնագրերով պայմանավորված՝ ձևավորվեցին նոր տնտեսական պայմաններ, որոնք ստիպեցին Ֆրանսիային կասեցնել ինտերվենցիաների և ուղղահայաց ինտեգրացված արդյունաբերական քաղաքականությունները: Նոր իրավիճակում տեղի ունեցավ Ֆրանսիայի ազգային չեմպիոն հանդիսացող տնտեսվարողների գլոբալիզացիան, Արդյունաբերության նախարարության լուծարումը և այլն⁶:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտությունը իրականացվել է՝ կիրառելով համեմատական, պատմական, նկարագրական, տնտեսավիճակագրական, համադրման, վերլուծական մեթոդները: Մասնավորապես՝ ուսումնասիրվել են Ֆրանսիայի տնտեսական զարգացման պատմությունը, տնտեսության առան-

¹ Этатизм (от франц. etat — государство) — идеология, абсолютизирующая роль государства в обществе и предполагающая широкое и активное государственное вмешательство в экономическую и социальную жизнь общества. Новая философская энциклопедия. В 4 т., т. 3. / под ред. В. С. Стёпина. - М.: Мысль. - 2001.

² Погорлецкий А. И., Экономика зарубежных стран:/ А. И. Погорлецкий. - СПб., изд-во Михайлова В. А., 2000, 492 с.

³ <http://ords.rea.ru/wp-content/uploads/2019/09/Tyurina.pdf> էջ 11

⁴ Дирижизм (фр. dirigism(e)) — политика активного вмешательства в управление экономикой со стороны государства в середине сороковых годов XX в. во Франции.

⁵ Хрусталева Н., Франция на исходе столетия: смена модели регулирования экономики / Н. Хрусталева // Журнал Мировая экономика и международные отношения. – 2004, № 6, с. 61-70. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://naukarus.com/frantsiya-na-ishode-stoletiya-smena-modeli-regulirovaniya-ekonomiki>

⁶ Chaney, E. and Guzzo, L. OPA: le protectionnisme franchira-t-il la barriere des espèces. http://www.telos-eu.com/2006/03/opa_le_protectionnisme_franchi.php, 2006.

ձին ճյուղերը և դրանց առանձնահատկությունները: Կատարվել են համապատասխան վերլուծություններ, և դրանց արդյունքների համադրմամբ ներկայացվել են գործնական առաջարկություններ:

Վերլուծություն: Ֆրանսիան իր ՀՆԱ-ի մակարդակով առաջատարներից է աշխարհում և Եվրոպայում¹: Երկիրն ունի խառը տնտեսություն իր բազմաթիվ ոչ պետական ձեռնարկություններով: Կառավարությունը պահպանում է իր ազդեցությունը կարևոր ենթակառուցվածքների վրա՝ ունենալով մեծամասնական բաժնեմասեր երկաթուղային, էլեկտրաէներգիայի, օդանավակայանների, ատոմային էներգիայի և հեռահաղորդակցման բնագավառներում: Ֆրանսիան համարվում է ինչպես խոշոր արտահանող, այնպես էլ խոշոր ներմուծող երկիր:

Ֆրանսիական տնտեսության հիմնական ճյուղը ծառայությունների ոլորտն է: 2020 թվականին երկրի ՀՆԱ-ի 71 %-ից ավելին բաժին է ընկել ծառայությունների ոլորտին: Ծառայությունների ոլորտի վրա հիմնված տնտեսություն ունենալը զարգացած տնտեսության ցուցիչ է հանդիսանում: Երկրի ծառայությունների ոլորտը մեծապես հիմնվում է մանրածախ առևտրի և նորաձևության ոլորտի, ինչպես նաև կայացած զբոսաշրջության վրա: Ֆրանսիան աշխարհի թիվ մեկ զբոսաշրջային վայրն է՝ բազմաթիվ տուրիստական ուղղություններով՝ թանգարաններ, ճարտարապետության նմուշներ, լողափեր, ծովափնյա հանգստավայրեր և այլն²:

Ֆրանսիան քիմիական և նավթաքիմիական արտադրանքի, սև և գունավոր մետաղների խոշորագույն արտադրող երկրներից մեկն է: Բացի այդ, այն համարվում է բարձր նորաձևության, օժանելիքի և կոսմետիկայի արտադրանքի խոշորագույն արտադրողն ու աշխարհի խոշոր գյուղատնտեսական մթերքների և գինիների արտադրողներից մեկը:

Տնտեսական առաջընթացը և գյուղատնտեսական առաջընթացը զուգահեռ են ընթանում, քանի որ երկրի զարգացումը կախված է նրա գյուղատնտեսության գործարկումից և նորարարության դինամիկային կապից³: Ֆրանսիայում գյուղատնտեսությունը պետության կողմից առավել հովանավորվող ոլորտն է, չնայած այն հիմնված է հողի մասնավոր սեփականության վրա: Արտադրության գերակշիռ մասն ապահովում են խոշոր ֆերմերային տնտեսությունները (20-100 հա հատկացմամբ), բայց փոքր և միջին տնտեսությունները գերակշռում են թվային առումով: Այն ցորենի, կարագի, տավարի մսի, պանրի (ավելի քան 400 տեսակ) եվրոպական խոշորագույն արտադրողներից է:

¹ <https://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>

² <https://www.statista.com/statistics/270352/distribution-of-gross-domestic-product-gdp-across-economic-sectors-in-france/>

³ Thomas Roulet & Bertrand Valiorgue, Malaise dans l'agriculture française le 22 mars 2019, <https://laviedesidees.fr/Malaise-dans-l-agriculture-francaise.html>

Ֆրանսիայի տնտեսության բոլոր ճյուղերում զարգացման բարձր մակարդակ է գրանցում կոոպերացիան: Ֆրանսիան ԵՄ երկրների շարքում առաջատար է կոոպերացման մակարդակով: Այն առաջինն է կոոպերատիվներում աշխատողների և անդամների քանակով: Մասնավորապես՝ մարդկանց թվաքանակը, ովքեր հանդիսանում են կոոպերատիվի անդամ, 26 մլն է: 2015 թվականին կոոպերատիվների հասույթը Ֆրանսիայում կազմել է 307 մլրդ եվրո¹: Կոոպերատիվները լայն տարածված են նաև գյուղատնտեսության մեջ, մասնավորապես՝ գինեգործության ոլորտում, որտեղ խաղողի համախառն արտադրանքի 37 %-ը արտադրում և վերամշակում են գինեգործական կոոպերատիվները²:

Ֆրանսիայի տնտեսության առաջատար ճյուղերից է անասնաբուծությունը: Վերջինիս մասնաբաժինը գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի մեջ 2020 թվականին կազմել է 38,6 %, որից 14.1 %-ը բաժին է հասել կաթի արտադրությանը, իսկ 10,6 %-ը՝ ԽԵԱ ստացվող մսի արտադրությանը: Եվրամիության երկրների շարքում Ֆրանսիան մսի արտադրությամբ զբաղեցնում է առաջին տեղը: Այն ունի խոշոր եղջերավոր անասունների ամենամեծ գլխաքանակը ԵՄ երկրների շարքում, մասնավորապես՝ 2014 թվականին ողջ ԽԵԱ գլխաքանակի 34,4 %-ը բաժին է ընկել Ֆրանսիային³:

Ֆրանսիական սարքավորումներ արտադրողների տեխնոլոգիաներով երաշխավորված հիմնական կետերն են՝ արտադրանքի բոլոր բաղադրիչ մասերի պահպանումը, օրենսդրությանը համապատասխանությունը, ամբողջ արտադրական շղթայի վերահսկումը, թափանցիկությունը և բարձրորակ արտադրանք ստանալու կայունությունը: Փաթեթավորումը, որը խթանում է սպառողի անվտանգությունը, կանխում է բույրի և համի կորուստը, երկարացնում է արտադրանքի պիտանելիության ժամկետը և երաշխավորում է դրանց ամբողջականությունը, նաև տեղեկատվության աղբյուր է և շուկայավարման առանցքային տարր⁴:

Ֆրանսիական գաստրոնոմիայի հիմնական տարրերից է պանիրների տեսականին: Այսօր Ֆրանսիայում արտադրվում է 350-ից 400 տեսակի պանիր, որոնցից քառասունը ունեն «Appellation d'Origine Contrôlée (AOC)» պաշտոնական հաստատումը: Սա նշանակում է, որ ապրանքներն արտադրվում են հատուկ աշխարհագրական պայմաններում և սահմանված չափանիշների համապատասխան: Պատմականորեն պանրի արտադրությունը հին

¹ <https://www.lacooperationagricole.coop/en/agricultural-cooperatives-family-france-and-worldwide>

² Alonso Ugaglia A., Cardebat Jean-Marie, Jiao L., The Palgrave Handbook of Wine Industry Economics (pp.17-46)/ The French Wine Industry, DOI:10.1007/978-3-319-98633-3_2, https://www.researchgate.net/publication/338716959_The_French_Wine_Industry#read

³ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Meat_production_statistics&ol did=420454#Further_Eurostat_information

⁴ <https://www.franceagrimer.fr/content/download/13968/101270/file/AgroObzor-Fr-Grand-pays-agricole.pdf>

Ժամանակներից ի վեր իրականացվել է Ֆրանսիայի այնպիսի շրջաններում, ինչպիսիք են Նորմանդիան, Կորսիկան, Ալպերը և Կենտրոնական շրջանները: Այսօր Ֆրանսիայի գրեթե բոլոր շրջանները պանիր են արտադրում կովի, ոչխարի, այծի կաթից կամ այս կենդանիների՝ իրար խառնած կաթից: Արտերկրում ֆրանսիական ամենահայտնի պանիրներն են՝ Camembert-ը, որը պատրաստվում է Նորմանդիայում, և Roquefort-ը, որն արտադրվում է Պիրենեյան հարավային շրջանի Ավերոնում: Պանիրները կարևոր տեղ են գրավում ֆրանսիական գաստրոնոմիայում: Կա հատուկ տոնական պրակտիկա, որը ներառում է 10-ից 15 տեսակի պանիր: Դրանք աղանդերից առաջ մատուցվում են մեկ սկուտեղի վրա և օգտագործվում են լավ պատրաստված հացի և տարբեր գինիների հետ՝ պանիրներից յուրաքանչյուրի հետ ներդաշնակ¹:

Ֆրանսիան պատմականորեն աշխարհում գինու արտադրության առաջատարներից և իր ծավալներով ամենամեծ արտադրողներից է: Ֆրանսիային բաժին է ընկնում ամբողջ աշխարհում խաղողի այգիների 10 %-ը՝ Իսպանիայից և Չինաստանից անմիջապես հետո, և գինու արտադրության 15 %-ը: Ֆրանսիայում խաղողի արտադրությամբ զբաղվում են 85000 տնտեսություններ (ընդհանուր տնտեսությունների 20 %-ը), որոնց հիմնական մասը (99 %) զբաղվում է նաև գինու արտադրությամբ²:

Խաղողի տեսակներից Ֆրանսիայում մշակվում են հիմնականում կարմիր խաղող՝ Մերլոն, Գրենաշը, Սիրան, Կաբերնե Սովինյոնը, Կարինյանը, Կաբերնե Ֆրանը, Պինո Նուարը և այլն, իսկ սպիտակ խաղողի տեսակներից՝ Ունի Բլանը, Շարդոնեն, Սովինյոն Բլանը, Դինյան, Շենեն, Կոլումբարը, Մուսկաթը, Վիոնյեն, Գրենաշ Բլան և այլն:

Ֆրանսիայում խաղող արտադրող ֆերմերների կողմից արտադրանքի իրացումը իրականացվում է 3 հիմնական ուղղություններով.

- ✓ առաջին դեպքում տեղի է ունենում գինու արտադրության պրոցեսի ամբողջական ինտեգրացիա, երբ սկսած խաղողի մշակությունից մինչև գինու, գինեհումքի իրացումը իրականացվում է ֆերմերների կողմից:
- ✓ Երկրորդ դեպքում խաղող արտադրող ֆերմերները միավորվում են՝ ստեղծելով գինեգործական կոոպերատիվներ: Կոոպերատիվի և իր անդամների միջև խաղողի մթերման պայմանագիր չի կնքվում: Եվ՝ խաղողը, և՛ դրանից ստացվող արտադրանքը հանդիսանում են ֆերմերների սեփականությունը՝ մինչև վաճառվելը:
- ✓ Երրորդ դեպքում ֆերմերները իրացնում են իրենց խաղողի բերքը թարմ վիճակում:

¹ <http://www.caravanarba.org/index.php/ru/ru-gsof/ru-culture-gsof/77-ru-fromages>

² Alonso Ugaglia A., Cardebat Jean-Marie, Jiao L., The Palgrave Handbook of Wine Industry Economics (pp.17-46)/ The French Wine Industry, DOI:10.1007/978-3-319-98633-3_2, https://www.researchgate.net/publication/338716959_The_French_Wine_Industry#read

Գինեգործական կոոպերատիվները Ֆրանսիայի ակոնոլալին խմիչքների արտադրության բնագավառում ունեն երկարատև պատմություն: Ավելի քան 310 հազար հեկտար խաղողի այգիներ մշակվում են գինեգործական կոոպերատիվների անդամների կողմից, որոնց հողակտորների միջին մեծությունը կազմում է 6 հեկտար: Խաղողագործության և գինեգործության ճյուղերը հանդիսանում են ՀՀ և Ֆրանսիայի տնտեսական ընդհանրություններից մեկը: Հաշվի առնելով առկա ընդհանրությունները և ՀՀ խաղողագործության և գինեգործության ոլորտներում առկա խնդիրները՝ առաջարկում ենք ՀՀ-ում գինեգործական կոոպերատիվների մոդելի կիրառումը: Վերջինս միտված կլինի մի շարք խնդիրների լուծմանը: ՀՀ-ում արտադրվող խաղողի գերակշիռ մասը մթերվում է վերամշակող կազմակերպությունների կողմից՝ համեմատաբար ցածր գներով, ինչը բացասաբար է անդրադառնում խաղող արտադրող ֆերմերների եկամուտների վրա: Բացի այդ, առանձին տարիներին համախառն բերքի կտրուկ ավելացումը առաջացնում է խնդիրներ, քանի որ առկա մթերող կազմակերպությունների արտադրական հզորությունները չեն բավականացնում եղած ողջ խաղողը մթերելու համար: Արդյունքում առաջանում են լճացումներ, կորուստներ, սահմանվում է մթերման շատ ցածր գին: Օրինակ՝ 2020 թվականին խաղողի բերքահավաքը ձգվեց մինչ նոյեմբերի վերջ, որի արդյունքում ֆերմերները ունեցան բերքի կորուստներ, իսկ մթերման գինը 135-150 դրամ/կգ-ից նվազեց մինչև 80 դրամ/կգ¹: Համեմատության համար նշենք, որ 1 շիշ գինի արտադրելու համար պահանջվում է 1-1.2 կգ² խաղող, իսկ հայկական շուկայում 1 շիշ գինին վաճառվում է նվազագույնը 1000-1500 դրամով: Նման պարագայում խաղող արտադրող ֆերմերների կողմից գինեգործական կոոպերատիվների ստեղծումը թույլ կտա լուծել խաղողի մթերման խնդիրները, միաժամանակ ավելացնել ստացվող եկամուտները: Գինեգործական կոոպերատիվների ստեղծումը կնպաստի խաղողի մթերման շուկայում մրցակցության աշխուժացմանը, և արդյունքում մթերող կազմակերպությունները ստիպված կլինեն բարձրացնել մթերման գները կամ ձեռք բերել կոոպերատիվների կողմից արտադրված գինեհումքը: Բոլոր դեպքերում այս տնտեսական միջոցառումը կնպաստի գյուղական տարածքներում գործազրկության նվազմանը, ֆերմերների արտադրանքի իրացման խնդրի լուծմանը և ֆերմերների եկամուտների ավելացմանը:

Ֆրանսիան պետական մակարդակով հատուկ ուշադրություն է դարձնում երկրի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող ճյուղերի զարգացմանը: Դրա վառ օրինակը 2015 թվականին Ֆրանսիայի գյուղատնտեսության նախարարության պատվերով մշակված ռազմավարական պլանն է, որը կոչ-

¹ <https://mineconomy.am/news/2133>

² <https://receptvina.ru/otvet-na-vopros/skolko-nuzhno-vinograda-na-litr-vina-958.html>

վում է «Գյուղատնտեսություն-նորարարություն 2025»¹: Վերջինս ընդգրկուն հայեցակարգ է, որը վերաբերվում է ագրարային ոլորտի զարգացմանը՝ անմասն չմնալով այնպիսի արդիական հարցերի, ինչպիսիք են կլիմայի փոփոխությունները, հողի բերրիության խնդիրը, նանոտեխնոլոգիաների կիրառումը գյուղատնտեսության մեջ և այլն: Ռազմավարական ծրագրի մշակման համար կատարվել են ծավալուն հետազոտություններ, որի ժամանակ կազմակերպվել են հանդիպումներ, քննարկումներ գյուղողորտի մասնագետների, գիտաշխատողների, բիզնես ոլորտի ներկայացուցիչների, տեղական կառավարման մարմինների, ֆերմերների հետ և այլն: Արդյունքում ծրագրում առանձնացվել են 30 միջոցառումներ, որոնք էլ իրենց հերթին մասնատվել են հարյուրավոր գործողությունների: Վերը նշված միջոցառումները ներառվում են 3 հիմնական խմբերում: Առաջին խմբում միջոցառումներ են, որոնց կիրառումը կապահովի ագրարային արտադրության մասնակցությունը կլիմայի փոփոխությունների դեմ պայքարին: Երկրորդ խմբի միջոցառումները ուղղված են գյուղատնտեսությունում նոր տեխնոլոգիաների զարգացմանը: Երրորդ խմբում են այն միջոցառումները, որոնք կմիավորեն գյուղատնտեսական հետազոտությունների, փորձերի և զարգացման բոլոր շահագրգիռ կողմերին՝ ոլորտի մրցունակությունը խթանելու նպատակով:

Նմանատիպ հեռանկարային ռազմավարական պլանների մշակումը և կիրառումը խիստ կարևոր է ցանկացած երկրի տնտեսության որևէ ճյուղի զարգացման հարցում: Այդ պլանները համակողմանիորեն անդրադառնում են ճյուղի զարգացմանը, առկա մարտահրավերներին և առաջ են քաշում գործնական կառուցակարգեր, որոնց կիրառումը բերում է ճյուղի զարգացմանը: Հաշվի առնելով ՀՀ ներկայիս տնտեսական վիճակը, առկա խնդիրները, պատերազմի հետևանքները և երկրի առջև ծառայած պարենային անվտանգության խնդիրները՝ հարկ ենք համարում նմանատիպ պլանի մշակումը և կիրառումը ՀՀ գյուղատնտեսության ճյուղի համար: Կոնկրետ Ֆրանսիայում մշակված այս ռազմավարական պլանից կարելի է ՀՀ-ում գործածել հետևյալ կետերը.

- կանխատեսել կլիմայի հնարավոր փոփոխությունները և հարմարվել դրանց, զարգացնել և խթանել ջրային ռեսուրսների ինտեգրացված կառավարումը,
- գյուղատնտեսության համար ստեղծել հիդրոոդերնալաբանական պորտալ,
- ոլորտի համար մշակել հիվանդությունների և վնասատուների արագ ախտորոշման գործիքակազմ,
- նպաստել ՀՀ սպիտակուցային ինքնաբավության ապահովմանը,

¹ <http://www.acta.asso.fr/en/research-development/european-partnership/agriculture-innovation-2025-guidance-for-an-innovative-and-sustainable-agriculture.html>

- հզորացնել ուսուցման, գյուղաջլացության և խորհրդատվության համակարգերը՝ անհրաժեշտ ունակություններով և գիտելիքներով,
- գյուղատնտեսության ֆինանսավորման նոր աղբյուրների բացահայտում,
- տիրապետել նոր կենսատեխնոլոգիաների,
- կազմակերպել հետազոտություններ գյուղատնտեսությունում թվային տեխնոլոգիաների օգտագործման վերաբերյալ:

Ֆրանսիայում գոյություն ունի բնական աղետի պետական ֆոնդ՝ «Գյուղատնտեսական աղետների ազգային երաշխիքային հիմնադրամ»: Այս հիմնադրամի առաքելությունն է՝

- մասնակցել կենդանիների կամ բույսերի հիվանդության բռնկման կամ բնապահպանական որևէ միջադեպի հետևանքով տնտեսական կորուստների ֆինանսական փոխհատուցմանը՝ վարչական մարմնի կողմից հաստատված փոխադարձ ֆինանսավորման միջոցների հաշվին,
- գյուղացիական տնտեսություններին փոխհատուցում տրամադրել՝ գյուղատնտեսական աղետներից առաջացած նյութական վնասների համար: Այս աղետները ներառում են բացառիկ ծանրության՝ չապահովագրվող վնասներ, որոնք առաջանում են եղանակային, կլիմայական անոմալ երևույթների պատճառով, որոնք չեն կարող կանխվել կամ լուծվել սովորական միջոցներով:
- Ապահովագրելի վնասները ներառում են բերքին, ցանքատարածություններին, անասուններին պատճառված վնասները, բացառությամբ գյուղատնտեսական աշխատանքներում օգտագործվող շենքերի:

Այս ֆոնդի հաշվապահական հաշվառումը, ֆինանսական վերահսկողությունը պետության անունից իրականացնում է CCR վերապահովագրական կազմակերպությունը¹:

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսության ապահովագրության ներդրման անհրաժեշտությունը նույնպես կարևոր է, քանի որ ոլորտի տնտեսական գործունեությունը ամենառիսկայիններից է: Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ բնական և տարերային աղետների հետևանքով գյուղատնտեսությանը միջին հաշվով պատճառվել է տարեկան 20,0 մլրդ դրամի վնաս²: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մեր երկրում գյուղացիները հիմնականում ցածր վճարունակ են, չկա փոխադարձ վստահություն ապահովագրողների և ապահովադիրների միջև, օրենսդրության անկատարությունը, ուսումնասիրելով Ֆրանսիայի փորձը, կարևորում ենք պետական աջակցության դերը: Պետական աջակցությունը, ոլորտի օրենսդրության կատարելությունը կարող են լուծել նաև գործազրկության, սոցիալական խնդիրներ, ինչը կնպաստի և ներքին և արտաքին միգրացիայի կանխմանը: Ինչպես

¹ <https://www.ccr.fr/en/fonds-publics>

² Մ. Գ. Մանուչարյան, Գյուղատնտեսության ապահովագրության հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Ե., 2019 թ., էջ 88:

արդեն նշել ենք, գյուղատնտեսության ոլորտում աճ է գրանցվել ոլորտում աշխատանքների մեքենայացման շնորհիվ:

Ֆրանսիայի օրինակով պետությունը պետք է աջակցի բիզնեսին սուբսիդավորմամբ, արտահանման համար հարկային արտոնություններով և նպաստի բիզնեսի մրցունակության բարձրացմանը:

Գիտական նորույթը: Հիմնավորվել և առաջարկվել է կիրառել Ֆրանսիայի ագրարային ոլորտի ռազմավարական ծրագրի որոշ դրույթներ՝ ՀՀ նույն ոլորտում առկա տարաբնույթ խնդիրների համակողմանի լուծման նպատակով:

Ֆրանսիայի և ՀՀ խաղողագործության ու գինեգործության ոլորտների ընդհանրությունների հիման վրա հիմնավորվել է գինեգործական կոոպերատիվների մոդելի կիրառումը՝ ուղղված մթերման գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը:

ՀՀ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի և արոտավայրերում պահվող անասունների կորուստներից առաջացող վնասը փոխհատուցելու նպատակով առաջարկվել է հիմնել բնական աղետի ֆոնդ:

Հաշվի առնելով երկրում գյուղացիների հիմնականում ցածր վճարունակ լինելը, ինչպես նաև ապահովագրողների և ապահովադիրների միջև փոխադարձ վստահության պակասը, հիմնավորվել և առաջարկվել է օրենսդրության կատարելագործում՝ կարևորելով պետական աջակցության դերի ուժեղացումը:

Եզրակացություն: Կատարված համակողմանի ուսումնասիրության արդյունքում պարզել ենք, որ Ֆրանսիայի տնտեսության վերելքին նպաստել են Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո որդեգրված տեխնոլոգիական կոլբերտիզմի և դիրիժիզմի քաղաքականությունները: Դրանք արտահայտվում էին պետական միջամտության դերի ավելացմամբ, որի արդյունքում Ֆրանսիան ձևավորեց մրցունակ տնտեսություն, իսկ ֆրանսիական արտադրողները արտաքին շուկաներում զբաղեցրեցին բարենպաստ դիրքեր: Ներկայումս Ֆրանսիան զարգացած պետություն է: Երկիրը համաշխարհային առաջատարների շարքում է արդյունաբերության այնպիսի ժամանակակից ճյուղերում, ինչպիսիք են տիեզերագնացությունը, դեղագործությունը, սրանսպորտը և էներգետիկան: Ժամանակակից և դիվերսիֆիկացված ռազմարդյունաբերական համալիրը թույլ է տալիս երկրին մշտապես լինել զենք արտահանող առաջատար հնգյակում: Չարգացած ագրոարդյունաբերական համալիրը ապահովում է Եվրոպայում առաջին «կանաչ արտահանողի» տեղը:

Երկիրը կուտակել է զգալի գիտական ներուժ և գիտական հրապարակումների քանակով զբաղեցնում է աշխարհում 4-րդ տեղը: Նրա տնտեսության հզորությունն այն է, որ աշխարհում 4-րդն է, իսկ Եվրոպայում առաջինը՝ ամենամեծ Անդրազգային կորպորացիաների քանակով¹:

¹ КУДРЯВЦЕВ А.К., ФРАНЦУЗСКАЯ ЭКОНОМИКА НА ПЕРЕЛОМЕ, Франция на пороге перемен: экономика и политика в начале XXI века / Отв. ред.: А.В. Кузнецов, М.В. Клинова, А.К. Кудрявцев,

Վերը թվարկված ոլորտների շարունակական զարգացումը, նախ և առաջ հետևանք է պետական կայուն քաղաքականության: Ֆրանսիայի տնտեսական քաղաքականության կարևոր բնութագրիչ է գերակա ճյուղերի նկատմամբ ընդգծված հովանավորչական վերաբերմունքը: Իրատեսական ենք համարում ՀՀ-ում Ֆրանսիայի տնտեսական զարգացման փորձի տեղայնացման հնարավորությունները:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Մանուշարյան Մ. Գ., Գյուղատնտեսության ապահովագրության հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան, 2019 թ., էջ 88
2. Драганов В. Г., Филиппов В. А., Опыт использования индикативного планирования. План VI экономического и социального развития Франции, 2006 г., 192 стр., изд. КомКнига, ISBN 978-5-484-00924-4
3. КУДРЯВЦЕВ А.К., ФРАНЦУЗСКАЯ ЭКОНОМИКА НА ПЕРЕЛОМЕ, Франция на пороге перемен: экономика и политика в начале XXI века / Отв. ред.: А.В. Кузнецов, М.В. Клинова, А.К. Кудрявцев, П.П. Тимофеев. – М.: ИМЭМО РАН, 2016, 285 с. ISBN 978-5-9535-0460-7 DOI: 10.20542/978-5-9535-0460-7 285 стр.
4. Общая характеристика экономики Франции, ИНФОРМАЦИЯ О ФРАНЦИИ, ЕМРТУ, 21 АВГУСТА 2018
5. Погорлецкий А. И., Экономика зарубежных стран: - СПб., Изд-во Михайлова В. А., 2000, 492 с.
6. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б., Современный экономический словарь. 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 479 с., 1999
7. Стёпина В. С., Новая философская энциклопедия. В 4 т., т. 3. М., Мысль, 2001
8. Хрусталева Н., Франция на исходе столетия: смена модели регулирования экономики / Н. Хрусталева // Журнал Мировая экономика и международные отношения. 2004, № 6, с. 61-70. - <http://naukarus.com/frantsiya-na-ishode-stoletiya-smena-modeli-regulirovaniya-ekonomiki>
9. Чужиков В. И., Экономика зарубежных стран: - Киев : КНЕУ, 2005, 308 с.
10. Alonso Ugaglia A., Cardebat Jean-Marie, Jiao L., The Palgrave Handbook of Wine Industry Economics (pp.17-46)/ The French Wine Industry, DOI:10.1007/978-3-319-98633-3_2
11. Benjamin M. Rowland, Charles de Gaulle's Legacy of Ideas by Benjamin M. Rowland, Lexington Books, ISBN 139780739192795, 140 p., 2014
12. Chaney, E. and Guzzo, L. OPA: le protectionnisme franchira-t-il la barriere des espèces.
13. Elie Cohen, “Industrial Policies in France: The Old and the New “, Journal of Industry, Competition and Trade

14. Rodrik, D., Industrial policy for the XXIst century. Harvard University: Cambridge, MA, 2004
15. Stephen S. Cohen, Modern capitalist planning: the French model Hardcover, Weidenfeld & Nicolson (1969), ISBN-10 : 0297179985, 310 p.
16. Thomas Roulet & Bertrand Valiorgue, Malaise dans l'agriculture française le mars 2019, <https://laviedesidees.fr/Malaise-dans-l-agriculture-francaise.html>,
17. <http://www.acta.asso.fr>,
18. www.caravanarba.org,
19. www.ccr.fr,
20. www.databank.worldbank.org,
21. www.ec.europa.eu,
22. www.france-guide.ru,
23. www.imemo.ru,
24. www.mineconomy.am,
25. www.pewresearch.org,
26. www.lacooperationagricole.coop,
27. www.link.springer.com,
28. www.telos-eu.com,
29. www.receptvina.ru,
30. www.statista.com.

References

1. Manowcharyan M.G., Gyowghatntesowt'yan apahovagrowt'yan himnaxndirny' Hayastani Hanrapetowt'yownowm, HH GAA <<Gitowt'yown>> hratarakchowt'yown, Er&an, 2019t', e'j 88
2. Draganov V. G., Filippov V. A., Opyt ispol'zovaniya indikativnogo planirovaniya. Plan VI jekonomicheskogo i social'nogo razvitija Francii, 2006g., 192 str., izd. KomKniga, ISBN 978-5-484-00924-4
3. KUDRJaVCEV A.K., FRANCUZSKAJa JeKONOMIKA NA PERELOME, Francija na poroge peremen: jekonomika i politika v nachale XXI veka / Otv. red.: A.V. Kuznecov, M.V. Klinova, A.K. Kudrjavcev, P.P. Timofeev. – M.: IMJeMO RAN, 2016, 285 s. ISBN 978-5-9535-0460-7 DOI: 10.20542/978-5-9535-0460-7 285 str.
4. Obshhaja harakteristika jekonomiki Francii, INFORMACIJa O FRANCII, EMPTY, 21 AVGUSTA 2018
5. Pogorleckij A. I., Jekonomika zarubezhnyh stran: - SPb. : Izd-vo Mihajlova V. A., 2000, 492 s.
6. Rajzberg B.A., Lozovskij L.Sh., Starodubceva E.B. Sovremennyj jekonomicheskij slovar'. 2-e izd., ispr. M.: INFRA-M. 479 s., 1999
7. Stjopina V. S., Novaja filosofskaja jenciklopedija: V 4 t., t. 3, M.: Mysl', 2001

8. Hrustaleva N., Francija na ishode stoletija: smena modeli regulirovanija jekonomiki / N. Hrustaleva // Zhurnal Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. – 2004, # 6, s. 61-70
9. Chuzhikov V. I., Jekonomika zarubezhnyh stran: - Kiev: KNEU, 2005, 308 s.
10. Alonso Ugaglia A., Cardebat Jean-Marie, Jiao L., The Palgrave Handbook of Wine Industry Economics (pp.17-46)/ The French Wine Industry, DOI:10.1007/978-3-319-98633-3_2
11. Benjamin M. Rowland, Charles de Gaulle's Legacy of Ideas by Benjamin M. Rowland, Lexington Books, ISBN 139780739192795, 140 p., 2014
12. Chaney, E. and Guzzo, L. OPA: le protectionnisme franchira-t-il la barriere des espèces.
13. Elie Cohen, "Industrial Policies in France: The Old and the New ", Journal of Industry, Competition and Trade
14. Rodrik, D., Industrial policy for the XXIst century. Harvard Univerity: Cambridge, MA, 2004
15. Stephen S Cohen, Modern capitalist planning: the French model Hardcover, Weidenfeld & Nicolson (1969), ISBN-10 : 0297179985, 310 p.
16. Thomas Roulet & Bertrand Valiorgue , Malaise dans l'agriculture française le 22 mars 2019, <https://laviedesidees.fr/Malaise-dans-l-agriculture-francaise.html>
17. <http://www.acta.asso.fr>,
18. www.caravanarba.org,
19. www.ccr.fr,
20. www.databank.worldbank.org,
21. www.ec.europa.eu,
22. www.france-guide.ru,
23. www.imemo.ru,
24. www.mineconomy.am,
25. www.pewresearch.org,
26. www.lacooperationagricole.coop,
27. www.link.springer.com,
28. www.telos-eu.com,
29. www.receptvina.ru,
30. www.statista.com.

**ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ.
ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ՄՈՂԵԼԸ**

**ԼԻԱՆԱ ԱԶՍՏՅԱՆ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՄ ԱՍՍՏՐՅԱՆ**

Համառոտագիր: Տնտեսական զարգացման հետ կապված հիմնախնդիրներ ունեցող երկրների համար, ինչպիսին է նաև Հայաստանը, ընդունված մտտեցում է արտասահմանյան երկրների տնտեսական զարգացման առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը, արդյունքների տեղայնացումը և կիրառումը: Ֆրանսիան զարգացած, բարձր տեխնոլոգիաներ և բարձր կենսամակարդակ ունեցող ունեցող երկիր է: Լինելով առաջատար պետություն, Մեծ յոթնյակի անդամ, բարձր առաջադեմ տեխնոլոգիաների, ինչպես նաև ՀՆԱ-ի բարձր մակարդակ ունեցող երկիր՝ կարևոր նշանակություն ունի Ֆրանսիայի տնտեսական զարգացման մոդելի ուսումնասիրությունը և դրա կիրառման հնարավոր մեխանիզմների ներդրումը ՀՀ-ում: Վերը նշվածով էլ պայմանավորված է թեմայի արդիականությունը:

Հոդվածի հիմնական *նպատակն է* բացահայտել Ֆրանսիայի տնտեսության տարբեր ճյուղերի զարգացման առանձնահատկությունները և դրա հիման վրա մշակել ՀՀ-ում համանման ճյուղերի զարգացմանն ուղղված արդիական ու նորարարական ուղիներ:

Հետազոտության հիմնական *խնդիրն է* վերլուծել Ֆրանսիայում տնտեսության զարգացմանն ուղղված փորձը, ստացված արդյունքները և դրանց հնարավոր տեղայնացումը ՀՀ տնտեսության զարգացման մեջ:

Հետազոտությունը իրականացվել է՝ կիրառելով համեմատական, պատմական, նկարագրական, տնտեսավիճակագրական, համադրման, վերլուծական մեթոդները: Մասնավորապես՝ ուսումնասիրվել է Ֆրանսիայի տնտեսական զարգացման պատմությունը, տնտեսության առանձին ճյուղերը և դրանց առանձնահատկությունները:

Հիմնավորվել և առաջարկվել է կիրառել Ֆրանսիայի ագրարային ոլորտի ռազմավարական ծրագրի որոշ դրույթներ՝ ՀՀ նույն ոլորտում առկա տարաբնույթ խնդիրների համակողմանի լուծման նպատակով:

Ֆրանսիայի և ՀՀ խաղողագործության ու գինեգործության ոլորտների ընդհանրությունների հիման վրա հիմնավորվել է գինեգործական կոոպերատիվների մոդելի կիրառումը՝ ուղղված մթերման գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը:

ՀՀ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի և արտավայրերում պահվող անասունների կորուստներից առաջացող վնասը փոխհատուցելու նպատակով առաջարկվել է հիմնել բնական աղետի ֆոնդ:

Հաշվի առնելով երկրում գյուղացիների հիմնականում ցածր վճարունակ լինելը, ինչպես նաև ապահովագրողների և ապահովադիրների միջև փոխադարձ վստահության պակասը, հիմնավորվել և առաջարկվել է օրենսդրության կատարելագործում՝ կարևորելով պետական աջակցության դերի ուժեղացումը:

Աշխատանքում իրականացված ուսումնասիրության արդյունքում կատարվել են առաջարկություններ, որոնց կիրառումը կարող է բերել ոլորտում զարգացման էական փոփոխությունների:

Բանալի բառեր՝ տնտեսություն, գյուղատնտեսություն, խաղողագործություն, գինեգործություն, անասնաբուծություն, սուրճիզմ, պետական աջակցություն, գյուղատնտեսական ապահովագրություն, բուսաբուծություն, ռիսկեր

ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ФРАНЦИИ. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ МОДЕЛЬ

ЛИАНА АЗАТЯН
ОГАННЕС АСАТРЯН

Аннотация: Для стран с проблемами, связанными с экономическим развитием, каковым является и Армения, принятый подход заключается в изучении специфики экономического развития зарубежных стран, локализации и применении результатов. Франция - это страна с высокими и развитыми технологиями и высоким уровнем жизни. Являясь ведущей страной, членом G7, страной с высокими передовыми технологиями, а также высоким уровнем ВВП, важно изучить модель экономического развития Франции, внедрение возможных механизмов и ее применения в Армении. Актуальность темы обусловлена изложенным выше.

Основная **цель** статьи - выявить особенности развития различных отраслей французской экономики, на основе которых разработать современные и инновационные пути, направленные на развитие аналогичных отраслей в Армении.

Основная **задача** исследования - проанализировать опыт экономического развития Франции, полученные результаты и их возможную локализацию в развитии экономики Армении.

Исследование проводилось с использованием сравнительных, исторических, описательных, экономических, сопоставленных, аналитических методов. В частности, изучалась история экономического развития Франции, отдельные отрасли экономики и их особенности.

Было обосновано и предложено применить некоторые установки Французского аграрного стратегического плана для комплексного решения различных проблем в одной и той же сфере Республики Армения.

Основываясь на общности французских сфер виноградарства и виноделия РА, было обосновано применение модели винных кооперативов, направленной на повышение эффективности закупочного процесса.

Для компенсации ущерба потерь сельскохозяйственных культур РА и гибелью скота, содержащегося на пастбищах, было предложено создать фонд стихийных бедствий.

Учитывая преимущественно низкую платежеспособность сельчан в стране, а также отсутствие взаимного доверия между страховщиками и страховыми клиентами, было обосновано и предложено усовершенствовать законодательство, усилив роль государственной поддержки.

В результате проведенных в работе исследований были даны рекомендации, применение которых может привести к значительным изменениям в развитии отрасли.

Ключевые слова: экономика, сельское хозяйство, виноградарство, виноделие, животноводство, туризм, господдержка, страхование, растениеводство, риски

THE WAY OF FRANCE'S ECONOMIC GROWTH. AGRICULTURAL MODEL

LIANA AZATYAN

HOVHANNES ASATRYTAN

Abstract: For countries with problems related to economic development, such as Armenia, the accepted approach is to study the specifics of economic development of foreign countries, localization of that results and their application. France is a developed country with a high standard of living and high technology. France being a leading country, a member of the G7, a country with high advanced technologies, as well as having a high level of GDP, makes it important to study France's model of economic development of France and the introduction of possible mechanisms for its further application in Armenia. The urgency of the topic is conditioned by the above mentioned.

The **main purpose** of the article is to reveal the peculiarities of the development of different branches of the French economy and based on it, to develop modern and innovative ways aimed at the development of similar branches in the Republic of Armenia.

The **main task** of the research is to analyze the experience of economic development in France, the results obtained and their possible localization in the development of the Armenian economy. The research was carried out using comparative, historical, descriptive, comparison, economic-analytical methods. In particular, the history of economic development of France, the separate branches of its economy and their peculiarities were studied.

It was substantiated and proposed to apply some provisions of the military-strategic program of the French agrarian sector in order to comprehensively solve various problems in the same sphere of the Republic of Armenia.

Based on the commonalities of French and Armenian viticulture and winemaking, it was proposed to apply the model of wine cooperatives to increase the efficiency of the procurement process.

In order to compensate the damage caused by the loss of agricultural crops or livestock kept in the pastures, it was proposed to establish a natural disaster fund in the Republic of Armenia.

Given the predominantly low solvency of the villagers in the country, as well as the lack of mutual trust between insurers and insured, it has been proposed to improve the legislation, strengthening the role of state support.

As a result of the research conducted in the work, recommendations have been made, the application of which can lead to significant changes in the development of the field.

Keywords: economy, agriculture, viticulture, winemaking, animal husbandry, tourism, state support, agricultural insurance, crop production, risks

1.9. ՌՌԻՄԻՆԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՍՆԵՐԸ

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

10.07.2021-30.08.2021

Ներածություն

Ռումինիան տնտեսապես կայուն, դինամիկ զարգացող, խառը տնտեսությամբ երկիր է: Այն ԵՄ-ում աչքի է ընկնում իր տնտեսական աճի համեմատաբար բարձր տեմպերով, ցածր գնաճով, ցածր պետական պարտքով, ցածր տոկոսադրույքներով, մարդկային զարգացման ինդեքսով¹:

Հողվածի նպատակն է ուսումնասիրել Ռումինիայի տնտեսական բարեփոխումները և կատարել առաջարկություններ ՀՀ տնտեսությունում կիրառելու ուղղությամբ:

Ուսումնասիրության նպատակը կոնկրետացված է աշխատանքում լուծված խնդիրներում.

1. ուսումնասիրել Ռումինիայի տնտեսության առավելությունները և թերությունները,
2. պարզել Ռումինիայի տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկությունները, տնտեսության զարգացման ներկա միտումները,
3. վերլուծել Ռումինիայի տնտեսական ցուցանիշների դինամիկան,
4. մշակել առաջարկություններ ՀՀ տնտեսական առաջընթացի ապահովման ուղղությամբ:

Գրականության ակնարկ

Ռումինիայի տնտեսական բարեփոխումների հետ կապված մի շարք հիմնախնդիրներ դիտարկվել են տարբեր աշխատանքներում: Մասնավորապես՝ հարկաբյուջետային քաղաքականության և ՀՆԱ-ի միջև փոխկապվածությունը վերլուծել են Ի. Բոիսիուքը և Դ. Օրթանը²: Ռումինիա ներդրումներ ուղղելուն նպաստել է հարկային բարեփոխումը, որը ներդրվել է կառավարության կողմից 2005 թվականի սկզբին, որով Ռումինիան դարձել է տարածաշրջանի ներդրումային առավել մրցունակ ուղղություններից մեկը: Սկսած 2005 թվականից՝ տարածաշրջանի այլ երկրների կողմից արդեն իսկ ներդրված հաջող մոդելից հետո, կորպորատիվ և անհատական եկամուտները գանձվում են միասնական դրույքաչափով՝ 16 %: 2005-2006 թվականներին ՕՌԻՆ ներհոսքերը Ռումինիայում 70 %-ով ավելացել են նախորդ տարվա համեմատ³:

¹ World Bank. (2021). World Development Indicators online database

² Boiciuc I. and Ortan D. (2020). Estimating the effects of fiscal policy on GDP growth in Romania in 2015-2017 using the synthetic control method, Post-Communist Economies, 32:6, 749-770. DOI: 10.1080/14631377.2020.1745559

³ Radulescu, M. and Druica, E. (2014). The impact of fiscal policy on foreign direct investments. Empiric evidence from Romania, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 27(1) pp. 94-95, DOI: 10.1080/1331677X.2014.947133

Խոշոր ընկերությունների սեփականաշնորհման դանդաղեցման հետևանքով առաջացած կորուստների և ՓՄՁ զարգացմանը խոչընդոտող գործոնների ուսումնասիրմանը անդրադարձել են Ռ. Ահրենդը և Ջ. Օլիվեյրան¹: Տարածաշրջանային մակարդակով Ռումինիայի տնտեսության վերակազմակերպման գործում ՓՄՁ դերի կարևորման, դրանց աջակցության ֆինանսական և տնտեսական մեխանիզմների հիմնախնդրի ուսումնասիրմամբ զբաղվել է Լ. Անթոնը և ուրիշներ²:

1989 թվականից հետո Ռումինիայի տնտեսական զարգացումն ապահովվեց ներդրողներին առաջարկվող տարբեր խթաններով կամ արտոնություններով, ինչպիսիք են ազատ առևտրի գոտիները, շահութահարկից հարկերի ազատումը, ցածր զարգացած տարածքների համար նախատեսված միջոցները և այլն: Աջակցության ամենակարևոր միջոցները ընկերությունների համար ԵՄ կառուցվածքային ֆոնդերն են և պետական օգնության ծրագրերը³:

Կառուցվածքային ֆոնդերը բուֆերային դեր են կատարել նոր անդամ երկրում ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքների դեմ: Դրանց միջոցով կատարված ներդրումները նպատակաուղղված էին այնպիսի ոլորտների զարգացմանը, ինչպիսիք են պետական կառավարման թվայնացումը կամ տարբեր կենտրոնական նախարարությունների մարդկային ռեսուրսների կառավարման համակարգերի կատարելագործումը⁴:

ՓՄՁ զարգացման փուլերին և դրանց խոչընդոտող գործոնների, փոքր և միջին ձեռնարկությունների ոլորտում ոչ պետական մակարդակով ներգրավված կազմակերպությունների և հաստատությունների դերի ուսումնասիրմանն է անդրադարձել Ի. Պիտուրեսկուն⁵:

Ռումինիան առաջընթաց է գրանցել ներառական ձեռնարկատիրության աջակցության ամրապնդման գործում: Ներառական ձեռնարկատիրական քաղաքականության և ծրագրերի հետագա զարգացման նպատակով առաջարկություններում ընդգրկված են հիմնական թիրախային խմբերի ձեռնար-

¹ Ahrend, R. and Oliveira, J. M. (2003). Creative Destruction or Destructive Perpetuation: The Role of Large State-owned Enterprises and SMEs in Romania During Transition, Post-Communist Economies, 15:3, 331-356, DOI: 10.1080/1463137032000139043

² Anton I., Danciu, D., Mitu C. (1996). The Role of SMEs in the Regional Redevelopment of Romania, Eastern European Economics, 34:2, 65-95. DOI: 10.1080/00128775.1996.11648590

³ Radulescu, M. and Druica E. (2014). The impact of fiscal policy on foreign direct investments. Empiric evidence from Romania, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 27(1), p. 94, DOI: 10.1080/1331677X.2014.947133

⁴ Surubaru, N.-C. (2021). European funds in Central and Eastern Europe: drivers of change or mere funding transfers? Evaluating the impact of European aid on national and local development in Bulgaria and Romania. European Politics and Society, 22:2, pp. 210-211. doi:10.1080/23745118.2020.1729049

⁵ Piturescu I. (2002) Small Business and Entrepreneurship in Romania. In: Pfirmann O., Walter G.H. (eds) Small Firms and Entrepreneurship in Central and Eastern Europe. Technology, Innovation and Policy (Series of the Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI), vol 14. Physica, Heidelberg. pp. 201-212. DOI: 10.1007/978-3-642-57460-3_10

կատիրական աջակցության գործողությունների ծրագրերի մշակումը, բիզնեսով զբաղվելու դյուրինությունը բարելավումը, ձեռնարկատիրության աջակցության վերաբերյալ տեղեկատվական դաշտի ստեղծումը, ֆինանսավորման միջոցների ու միկրովարկավորման սխեմաների գործնականում կյանքի կոչելը, ներառական ձեռնարկատիրության և վերապատրաստման ու գործարար խորհրդատվության հնարավորությունների կապի ապահովումը¹:

Ռումինական ՓՄՁ-ներում նորամուծությունների հիմնական բնութագրերն են. նորարարությունների մեծամասնությունը ուղղված է արտադրանքին, նորարարությունների մեջ ներդրումները սահմանափակ են, ՏՏ նորարարությունները կարևոր և աճող դեր են խաղում ռումինական ՓՄՁ -ներում²:

Հետազոտության ընթացքում որպես մեթոդներ՝ կիրառվել է երկրորդային հետազոտությունների սինթեզ վերլուծությունը:

Վերլուծություն

20-րդ դարից ի վեր Ռումինիան բազմաթիվ տնտեսական և քաղաքական զգալի ցնցումներ է ապրել, որոնք ազդել են երկրի բարեկեցության վրա:

Շուկայական տնտեսության անցնելուն պես երկրում սկսվեց խոր տնտեսական ճգնաժամ: Այնուամենայնիվ, ԵՄ հետ Ռումինիայի ասոցացման համաձայնագրի կյանքի կոչումը (1993-ի մայիսի 1-ից), ԵՄ անդամակցությունը (2007 թ. հունվարի 1-ից) և ելքի ռեժիմի ազատականացումը նպաստեց արտագաղթին: 1990-2019 թթ. բնակչության թվաքանակը ունեցել է նվազման միտում՝ 23.2 միլիոնից հասնելով 19.3 միլիոնի³:

Տնտեսական բարեփոխումներին զուգահեռ մշակվել են ձեռնարկություններին աջակցության ծրագրեր՝ հիմնվելով տնտեսության ազատականացման սկզբունքների, ազգային առանձնահատկությունների և հետաքրքրությունների վրա: Տնտեսական գործընթացների վրա պետական ազդեցությունը ակտիվացվել է, մասնավորապես՝ արտադրական և տեխնոլոգիական տեսանկյունից առավել հեռանկարային ձեռնարկությունների նպատակային աջակցությամբ:

2000-ականների սկզբին սկսվեց ինտենսիվ տնտեսական վերականգնումը: Տնտեսական կտրուկ վերելքը ապահովեցին մատչելի վարկային միջոցները և օտարերկրյա ներդրումները, որոնց հոսքերը ավելացել են⁴: 2005-2007 թվականներին Ռումինիայի տնտեսությունն աննախադեպ վերելք ապրեց, զգալիորեն բարձրացավ կենսամակարդակը, սոցիալական ապահովությունը: 2000-2008 թթ. մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն 1659 դոլարից հասավ 10435 դոլարի: 2009–2010 թվականների ճգնաժամը էապես դանդաղեցրեց այս աճը, բայց 2016-ից,

¹ OECD/European Union. (2018). Inclusive Entrepreneurship Policies: Country Assessment Notes, Romania. p.28. Available online: <https://www.oecd.org/cfe/smes/ROMANIA-IE-Country-Note-2018.pdf>

² Nicolescu, Luminița and Nicolescu, Ciprian (2012). Innovation in SMEs – Findings from Romania, Economics & Sociology, Vol. 5, No 2a, pp. 71-85.

³ <https://data.worldbank.org/country/romania>

⁴ World Bank. (2021). World Development Indicators online database

պահպանելով աճի միտումը, 2019-ին այն կազմեց 12913 դոլար¹: Էական աճ արձանագրվեց 2004 թ.՝ 10.4 % և 2008-ին՝ 9.3 %, իսկ 2011-ին աճի տեմպը վերականգնվեց. 2016-2019 թթ. այն կազմել է մոտ 4 %, բացառությամբ 2017 թ.՝ 7.3 %²: Հարկ է նշել, որ 2000 թ. տարեկան կտրվածքով ՍԳԻ կազմել է 4.6 %, սակայն գնալով ունեցել է նվազման միտում՝ 2007-ին կազմելով 4.8 %, իսկ 2017-ին տատանվել է 1.3-4.6 % միջակայքում³: Գործազրկության մակարդակը 2003-2016 թթ. կազմել է 6-7 %, 2017-2019 թթ. ունեցել է նվազման միտում՝ կազմելով մոտ 4 %⁴: Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամը մեծ հարված հասցրեց Ռումինիային, և արդյունքում մի շարք մակրոտնտեսական ցուցանիշներ անկում գրանցեցին⁵:

Եվրոպական ֆինանսավորումը լավ հեռանկարներ բացեց ռումինական ձեռնարկությունների զարգացման համար: Եվրոպական ֆոնդերի աջակցությունը թույլ է տալիս վերադարձնել նախագծերում ներդրումների 35-ից 80 %-ը: Այդ նպատակով շահառուն ներկայացնում է բիզնես պլան՝ պահպանելով մի շարք կանոններ: Ֆինանսական աջակցություն են ստանում միայն ծրագրի հաջող ավարտից հետո: Սրանից բխում է, որ ձեռնարկատերը նախ պետք է իր սեփական փողերը ներդնի նախագծում, որի մի մասը հետագայում կարող է վերադարձվել ԵՄ միջոցներից: Գրեթե բոլոր տեսակի աջակցության համար նախագիծը հաստատելու նախապայմանը պետության ֆինանսավորման մասնաբաժնի (15-50 %) առկայությունն է, ինչը երաշխավորում է դրանց ազգային նշանակությունը: Եվրոպական ֆոնդերի արդյունավետ օգտագործումը կախված է վարչական անձնակազմի պատրաստվածության մակարդակից, նրանց պրոֆեսիոնալիզմից, օտար լեզուների, ԵՄ օրենսդրության և ընթացակարգերի իմացությունից: ԵՄ միջոցների ձեռքբերման բարդ վարչական ընթացակարգը, ինչպես նաև ծրագրերի լրացուցիչ ֆինանսավորման համար սեփական միջոցների սղությունը, փողի նպատակային ծախսման նկատմամբ վերահսկողության մեխանիզմի բացակայությունը և ծրագրի նախապատրաստման ցածր մակարդակը հիմնական պատճառներն են, որ Ռումինիայում ամբողջությամբ չեն կլանվում ԵՄ կողմից հատկացված միջոցները, ինչը դրանց օգտագործումը դարձնում է ոչ այնքան արդյունավետ, որքան հնարավոր է⁶: Դրան զուգահեռ տարբեր շահագրգիռ կողմեր, ներգրավված լինելով ԵՄ օգնության ռազմավարական ծրագրում, խոստովանեցին, որ տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունները մտածել և զարգացրել

¹ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=RO>

² <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=RO>

³ <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=RO>

⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=2020&locations=RO-AM&start=1993>

⁵ World Bank. (2021). World Development Indicators online database

⁶ Шуმიцкая Е.В., Болгария и Румыния: 10 лет в ЕС. – М.: ИМЭМО РАН, 2018. – 96 с. DOI:10.20542/978-5-9535-0546-8. ISBN 978-5-9535-0546-8

են իրենց կարիքներին համապատասխան տեղական ռազմավարություններ՝ առանց հաշվի առնելու ազգային ռազմավարական ծրագրերը¹: Կարծում են՝ ներկայիս պայմաններում ՀՀ կառավարությունը նման խնդրին պետք է առավել ուշադիր լինի: Այնուամենայնիվ, ԵՄ ֆինանսավորումը դարձել է պետական ներդրումների խոշորագույն աղբյուրներից մեկը, գործել է որպես բուֆեր և նվազագույնի է հասցրել ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքները՝ պահպանելով ներդրումների ծավալը: ԵՄ ֆինանսական ռեսուրսների կլանման որոշ խոչընդոտներ լուծված են, մյուսները դեռ մնում են: Օրինակ՝ շահառուների կարողությունները և ծրագրերը բացահայտելու, մշակելու և կառավարելու հմտությունները շարունակում են թույլ լինել: Գործառնական ծրագրերի հանրային կառավարումը նույնպես բախվում է նախագծերի գնահատման և մոնիթորինգի թերությունների հետ²:

Եվրոպական շուկա մուտք գործելը յուրաքանչյուր երկրին կրնձեռնի որոշակի առավելություններ, որոնցից հիմնականներն էին արտասահմանյան կապիտալի լայն ներգրավումը, եվրոպական միասնական շուկայի մաս կազմումը, տնտեսության արտահանման ոլորտների արտադրանքի երաշխավորված պահանջարկի ապահովումը, ԵՄ միջոցների հիմնական շահառու հանդիսանալը:

Բարեփոխման ընթացքում ստեղծվեց հարկային նոր համակարգ, որը ավելի մոտ է եվրոպական մոդելին, մասնավորապես՝ կիրառվեց եկամտահարկի պրոգրեսիվ դրույքաչափը: Պրոգրեսիվ հարկը տեղին է, երբ երկիրը անցումային փուլում է: Այնուամենայնիվ, նման համակարգը խոչընդոտում էր երկրում ուղղակի ներդրումներին, գնողունակությանը և բիզնեսի զարգացմանը: Այդ պատճառով 2005 թվականից Ռումինիան անցավ 16 % սանդղակի³, իսկ 2018 թվականից ի վեր այդ ցուցանիշը իջեցվեց 10 % -ի:

Հարկային համակարգի բարեփոխումից հետո 2006-2013 թթ. Ջինիի գործակիցը նվազեց՝ արտացոլելով տնտեսական անհավասարության մեղմացումը: Համահարթեցման տեմպը չի նպաստել հարկերի հավաքագրումների ավելացմանը⁴: Հայաստանի Հանրապետությունում կիրառվում է եկամտահարկի 22 % դրույքաչափը⁵: Իմ կարծիքով՝ միասնական դրույքաչափը հիմնավորված է նրանով, որ բարձր դրույքաչափով տնտեսության ստվերային հատվածը չաճի: Այն կարող է նպաստել տնտեսական զարգացմանը, բայց

¹ Surubaru, N.-C. (2021). European funds in Central and Eastern Europe: drivers of change or mere funding transfers? Evaluating the impact of European aid on national and local development in Bulgaria and Romania. *European Politics and Society*, 22:2, p.211. doi:10.1080/23745118.2020.1729049

² IMF (2018). Romania: Selected Issues, Country Report No. 15/80, Washington, DC: International Monetary Fund, p. 9.

³ <https://www.hoover.org/research/flat-tax-spreads-romania>

⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?view=chart&locations=RO>

⁵ ՀՀ Հարկային օրենսգիրք առ 04.10.2016 թ., ՀՕ-165-Ն, ՀՀՊՏ 2016.11.04/79(1259), հոդված 150:

մեծացնել սոցիալական լարվածությունը, քանի դեռ վերջինիս ուղղությամբ միջոցառումներ չեն իրականացվում:

Ռումինիայում ընկերության համար շահութահարկը 16 % է, բացառությամբ փոքր բիզնեսի¹: ՀՀ-ում կիրառվում է շահութահարկի 18 % դրույքաչափ², Ռումինիայի հետ համեմատած՝ տարբերությունը 2 տոկոսային կետով բարձր է: Հարկ է նշել, որ այն կարող է ազդել օտարերկրյա ներդրումների վրա: Կորպորատիվ եկամտահարկի արդյունավետ դրույքաչափի մեկ տոկոսային կետով իջեցումը կարող է հանգեցնել օտարերկրյա ներդրումների առավելագույն 4.5 % աճին³:

ԱԱՀ-ի դրույքաչափը սահմանված է 24 %, արտոնյալ դրույքաչափ՝ 9 %, սահմանվում է գործունեության այնպիսի ոլորտների համար, ինչպիսիք են դեղերը, թերթերը, կինոն, թանգարանները, գրքերը, հյուրանոցները, 5 %՝ շինանյութերի համար⁴: Իմ կարծիքով՝ ժամանակն է ՀՀ-ում շրջանառության հարկի կիրառումը դադարեցնել՝ հաշվի առնելով դրա հետ կապված ստվերայնությունը, դրան զուգահեռ կիրառվի ԱԱՀ դիֆերենցված դրույքաչափ ըստ ոլորտների: Այն կնպաստի հաշիվ-ապրանքագրերով վաճառքների ավելի լայն տարածմանը, կանխիկ շրջանառության նվազմանը, ստվերային շրջանառության նվազման միջոցով հարկային ճեղքի կրճատմանը, սոցիալական լարվածության նվազեցմանը եկամտահարկի միասնական դրույքաչափի կիրառման դեպքում: Եթե ուսումնասիրենք Ռումինիայի հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը կտեսնենք, որ 1994-2007 թթ., բացառությամբ 1996, 2001 և 2002 թթ., այն եղել է մոտ 17 %, ճգնաժամի ժամանակ նվազեց, հետո աճեց և ամենաբարձր արդյունքը ապահովվեց 2015-ին, այնուհետև ունեցավ նվազման միտում և 2019 թ. կազմեց 14.6 %⁵: Նվազմանը նպաստող գործոններից է եկամտահարկի դրույքաչափի նվազեցումը: Այդ արդյունքները ավելի շուտ նշում են, որ Ռումինիայում հիմնական խնդիրը ոչ թե հարկի դրույքաչափն էր, այլ հարկերը հավաքագրելու պայմանները, ինչպես նաև ամբողջությամբ երկրի հարկաբյուջետային համակարգը:

Ռումինիայի մրցունակության բարձրացման ուսումնասիրելու նպատակով անհրաժեշտ է հաշվի առնել Համաշխարհային բանկի մարդկային կապիտալի ինդեքսը (HCI), որին համաձայն՝ Ռումինիայում այսօր ծնված երեխան, ինչպես սպասվում է, հասուն տարիքում հասնելու է իր արտադրական ներուժի մոտ 61 %-ին 100 %-ի դիմաց: Վերջինս կապահովվեր, եթե նա լիարժեք օգտվեր բարձր որակյալ կրթությունից և առողջապահությունից: 2017,

¹ KPMG International (2006). KPMG's Corporate Tax Rates Survey 2006. KPMG International

² ՀՀ Հարկային օրենսգիրք առ 04.10.2016 թ., ՀՕ-165-Ն, ՀՀՊՏ 2016.11.04/79(1259), հոդված 125:

³ Radulescu, M. and Druica, E. (2014). The impact of fiscal policy on foreign direct investments. Empiric evidence from Romania, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 27(1) p.87. DOI: 10.1080/1331677X.2014.947133

⁴ <http://investromania.gov.ro/web/why-invest/tax/>

⁵ <https://data.worldbank.org/indicator/GC.TAX.TOTL.GD.ZS?locations=RO>

2018 և 2020 թթ. մարդկային կապիտալի ինդեքսը կազմել է համապատասխանաբար 0.628, 0.621 և 0.611¹: Դրան զուգահեռ, եթե ուսումնասիրենք կրթություն ոլորտում կատարվող ծախսերը, կնկատենք, որ Ռումինիայում կրթության ծախսերը 2006-2009 թթ. կազմել են ՀՆԱ-ի 4 %-ը, այնուհետև դրանք նվազել են՝ 2017-ին կազմելով 3 %²: Կրթության ծախսերի տվյալ պայմաններում նվազագույն աշխատավարձը 2019 թ. թվականին կազմել է 491 ԱՄՆ դոլար³:

Այսպիսով՝ տնտեսական բարեփոխումների ընթացքում պետական պարտք/ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2000-2015 թթ. տատանվեց 16.8-14 % միջակայքում, այնուհետև ունեցել է աճի միտում՝ 2020-ին կազմելով 18.8 %⁴: Շուկայական տնտեսության վերակազմավորման սկզբնական փուլի հետ համեմատած՝ վարկի տոկոսադրույքը 65.6 %-ից, պահպանելով նվազման միտումը, 2017-ին կազմեց 5.5 %, հետո աճեց, իսկ 2020-ին մի փոքր նվազեց՝ կազմելով 6.4 %⁵: Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները 2000-2006 թթ. 1 մլրդ դոլարից աճեցին մինչև 13.6 մլրդ դոլար, դրանից հետո սկսեցին նվազել՝ մինչև 2010 թ. կազմելով 2.3 մլրդ դոլար, այնուհետև աճեցին, բացառությամբ 2017 թ.՝ 2019-ին կազմելով 7.6 մլրդ դոլար⁶: 2009-2015 թթ. լեյը արժեզրկվեց. մեկ դոլարը 3 լեյից դարձավ 4 լեյ, իսկ դրանից հետո, բացառությամբ 2017 թ., այն տատանվում է 4-4.2 լեյ միջակայքում⁷: ՀՆԱ-ում արտահանման տեսակարար կշիռը մոտ չէ միջին հաշվով եվրոպական երկրների ՀՆԱ-ում արտահանման տեսակարար կշռին⁸: Ռումինիայի կոռուպցիայի ընկալման ինդեքսը 2001 թ. 28 միավորից 2020 -ին բարձրացել է 44-ի՝ աճելով միջին տարեկան 2.65 % տոկոսադրույքով⁹: Կատարված տնտեսական բարեփոխումների արդյունքում Doing Business ցուցանիշով Ռումինիան զբաղեցնում է 55-րդ տեղը¹⁰:

Տնտեսական բարեփոխումներին զուգահեռ ԵՄ մնացած երկրները չեն ցանկանա Ռումինիան տեսնել եվրոգոտում, քանի դեռ բարեկեցության չափանիշը մոտ չէ ԵՄ միջինին: Երբ Ռումինիան պաշտոնապես դառնա եվրոգոտու երկիր, կարծում են, անշարժ գույքի գների զգալի աճ կսպասվի ինչպես մայրաքաղաքում, այնպես էլ փոքր քաղաքներում: Այս գործոնը բարենպաստ ազդեցություն կունենա Ռումինիայում անշարժ գույքում ներդրումներ կատարելու որոշման վրա: Ռումինիան, Մասսաչուսեթսի չափանիշների կատար-

¹ <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL.FE?locations=RO>

² <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=RO>

³ <https://ilostat.ilo.org/topics/wages/>

⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.GOV.T.ZS?view=chart&locations=RO>

⁵ <https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?locations=RO>

⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=RO>

⁷ <https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.FCRF?locations=RO>

⁸ World Bank. (2021). World Development Indicators online database

⁹ <https://www.transparency.org/en/cpi>

¹⁰ <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>

մամբ, պետք է ընդունի միասնական եվրոպական արժույթը՝ եվրոն: Այդ պատճառով Ռուսիան պետք է համապատասխանի Մասսերիխտի չափանիշներին:

Հողվածի գիտական նորույթը

Հաշվի առնելով Ռուսիայի տնտեսական բարեփոխումների փորձը՝ առաջիկայում ԵՄ ֆինանսական ռեսուրսները ներգրավելու, պետական ֆինանսավորում ստանալու նպատակով Հայաստանի Հանրապետությունում անհրաժեշտ է ձևավորել մրցակցության խորհուրդ, որը կհաստատի, երկրի՝ ռազմավարական նշանակության ծրագրերից բխող (մասնավորապես՝ աջակցություն ցուցաբերվի ՓՄՁ-ներին, հատկապես թվայնացման միջոցով արտադրության ցիկլը պահպանելու համար, արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության սերտ կապվածությամբ ծրագրեր) տնտեսապես հիմնավորված ծրագրերը:

Ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների հիման վրա կատարվել են **եզրակացություններ և առաջարկություններ, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել ՀՀ տնտեսական բարեփոխումների ընթացքում:**

Ռուսիայում շարունակում են մնալ ամենակարևոր խնդիրները՝ չլուծված կառուցվածքային տնտեսական խնդիրներ, թերզարգացած տնտեսություն, որը բնութագրվում է ցածր մրցունակությամբ և անբավարար ֆինանսավորմամբ, աղքատության, կոռուպցիայի բարձր մակարդակով և դատաիրավական համակարգի թերի բարեփոխումներով: ԵՄ անդամակցությունը և ելքի ռեժիմի ազատականացումը հնարավորություն տվեցին մեղմել աշխատաշուկայի լարվածությունը: ԵՄ միջոցների ձեռքբերման բարդ վարչական ընթացակարգը, ծրագրերի լրացուցիչ ֆինանսավորման համար սեփական միջոցների բացակայությունը, փողի նպատակային ծախսման նկատմամբ վերահսկողության մեխանիզմի բացակայությունը և ծրագրի նախապատրաստման ցածր մակարդակը խոչընդոտեցին ԵՄ հատկացրած միջոցների հասանելիությանը:

Չնայած տնտեսական աճին՝ տարածաշրջանն արդեն հայտնվել է կամ շուտով կհայտնվի, այսպես կոչված, «միջին եկամտի թակարդում»։ Ռուսիայի քաղաքացիները հասնում են որոշակի բարգավաճման և խրվում են դրա մեջ՝ չկարողանալով էլ՝ ավելի մեծացնել իրենց եկամուտները: Վերջինս տեղի է ունենում, եթե պետությունը չի փնտրում տնտեսական աճի նոր ուղիներ, դադարեցնում է աշխատաշուկայի բարեփոխումները, չի ներդնում կրթություն և նորագույն տեխնոլոգիաներ և չի կիրառում օրենքի գերակայություն: Նման ծուղակը նույնիսկ ավելի վատ է, քան ճգնաժամի հետևանքով անկումը, և այն պահանջում է բավականին նրբանկատություն քաղաքական գործիչներից:

Միջնաժամկետ հեռանկարում Ռուսիան կայուն տնտեսական աճի և բարելավված կենսամակարդակի ապահովման համար պետք է շարունակի

կառուցվածքային բարեփոխումները և արդիականացնի պետական կառավարումը, ԵՄ միջոցների ավելի ակտիվ կլանումը: Կայուն երկարաժամկետ աճը ենթադրում է, որ Ռուսիան պետք է ակտիվ միջոցներ ձեռնարկի հարկեր հավաքելու համար, առաջընթաց գրանցի կառուցվածքային բարեփոխումների պլանավորման գործում՝ կենտրոնանալով մասնավոր ներդրումների խրախուսման վրա, ապահովելով ֆինանսական հատվածի շարունակական կայունությունը: Նման խնդիրների լուծումը պահանջում է ազգային ոլորտի զարգացման ռազմավարության մանրակրկիտ մշակում, որը պետք է հաշվի առնի մի շարք ասպեկտներ, մասնավորապես՝ փոքր և միջին ձեռնարկատիրության ոլորտի համար հատուկ վարկային գծի ստեղծում, արտահանման համար նախատեսված ապրանքների հարկային աջակցության և արտադրական կարողությունների տրամադրում, եկամտահարկի տարբերակում՝ կապված գործունեության ոլորտի հետ, տեղեկատվական և խորհրդատվական կենտրոնների ստեղծում, ռուսիացի և օտարերկրյա ձեռնարկատերերի միջև գործնական կապերի հաստատմանը նպաստող կազմակերպության ստեղծում:

Շուկայի ուժեղ մրցակցության և մարդկային կապիտալի ավելացման միջոցով կարող է խթանվել Ռուսիայի տնտեսական աճը և այն դարձնել ներառական ուղի: Մարդկային կապիտալում ներդրումները պետք է հաշվի առնել այն բոլոր ռազմավարությունների հիմքում, որոնք ուղղված են Ռուսիայի մրցունակության բարձրացմանը, ինչպես երիտասարդներին, այնպես էլ հիմնական տարիքային խմբի աշխատողներին, որոնց հմտությունները պետք է անընդհատ կատարելագործվեն: Մարդկային կապիտալի զարգացումը հնարավորություն կտա Ռուսիային հարմարեցնել իր աշխատողների հմտությունները ժամանակակից տնտեսության փոփոխվող կարիքներին:

Տնտեսական ծրագրերի ֆինանսավորման արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով ձեռնարկատերը նախ պետք է իր սեփական փողերը ներդնի նախագծում, որի էական մասը հետագայում կվերադարձվի ԵՄ միջոցներից: Նախագիծը հաստատելու նախապայմանն է պետության ֆինանսավորման մասնաբաժնի (15-50 %) առկայությունը, ինչը կերաշխավորի դրա ազգային նշանակությունը: Դրան զուգահեռ՝ ԵՄ միջոցներն ուղղել ենթակառուցվածքների զարգացմանը, ինչը կօգնի ներգրավել օտարերկրյա ներդրումներ:

Ժամանակն է ՀՀ-ում դադարեցնել շրջանառության հարկի կիրառումը՝ հաշվի առնելով դրա հետ կապված ստվերայնությունը, դրան զուգահեռ պետք է կիրառվի ԱԱՀ դիֆերենցված դրույքաչափ ըստ ոլորտների, օրինակ՝ 9 % սահմանել գործունեության այնպիսի ոլորտների համար, ինչպիսիք են դեղերը, հյուրանոցները, 5 %՝ շինանյութին: Այն կնպաստի հաշիվ-ապրանքագրերով վաճառքների ավելի լայն տարածմանը, կանխիկ շրջանառության նվազմանը, ստվերային շրջանառության նվազման միջոցով հարկային ճեղքի

կրճատմանը, սոցիալական լարվածության նվազեցմանը եկամտահարկի միասնական դրույքաչափի կիրառման դեպքում:

Աղքատության խնդիրները ՀՀ-ում մեղմելու նպատակով անհրաժեշտ է աջակցություն ցուցաբերել ՓՄՁ-ներին, հատկապես թվայնացման միջոցով արտադրության ցիկլը պահպանելու համար, խթանել ՓՄՁ-ների արտադրանքը, հասանելի դարձնել ներդրումները ՓՄՁ-ներում: ՓՄՁ ռազմավարությունները պետք է կապված լինեն որոշակի միջանկյալ քայլերի, նախատեսվող ֆինանսական ռեսուրսների հետ, նշեն պատասխանատու հաստատություններն ու կազմակերպությունները, ոչ պետական մակարդակով ստեղծվեն կազմակերպություններ և հաստատություններ (օրինակ՝ վարկերի երաշխիքների հիմնադրամը՝ նպատակ ունենալով աջակցել ձեռնարկատերերին բիզնես ծրագրերի մշակման գործում և մասնակիորեն ստանձնել պահանջվող վարկերի մարման ռիսկը), որոնք ներգրավված են փոքր և միջին ձեռնարկությունների ոլորտում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Հարկային օրենսգիրք առ 04.10.2016 թ., ՀՕ-165-Ն, ՀՀՊՏ 2016.11.04/79(1259)
2. Шумицкая Е.В., Болгария и Румыния: 10 лет в ЕС. – М.: ИМЭМО РАН, 2018, 96 с. DOI:10.20542/978-5-9535-0546-8. ISBN 978-5-9535-0546-8
3. Ahrend, R. and Oliveira, J.M. (2003). Creative Destruction or Destructive Perpetuation: The Role of Large State-owned Enterprises and SMEs in Romania During Transition, *Post-Communist Economies*, 15:3, 331-356, DOI: 10.1080/1463137032000139043
4. Anton I., Danciu, D., Mitu C. (1996). The Role of SMEs in the Regional Redevelopment of Romania, *Eastern European Economics*, 34:2, 65-95. DOI: 10.1080/00128775.1996.11648590
5. Boiciuc I. and Ortan D. (2020). Estimating the effects of fiscal policy on GDP growth in Romania in 2015-2017 using the synthetic control method, *Post-Communist Economies*, 32:6, 749-770. DOI: 10.1080/14631377.2020.1745559, <http://investromania.gov.ro/web/why-invest/tax/07.09.2021>
6. IMF (2018). Romania: Selected Issues, Country Report No. 15/80, Washington, DC: International Monetary Fund, 98 p.
7. KPMG International (2006). KPMG's Corporate Tax Rates Survey 2006. KPMG International
8. Nicolescu, Luminița and Nicolescu, Ciprian (2012). Innovation in SMEs – Findings from Romania, *Economics & Sociology*, Vol. 5, No 2a, pp. 71-85
9. OECD/European Union. (2018). Inclusive Entrepreneurship Policies: Country Assessment Notes, Romania. p. 28. Available online: <https://www.oecd.org/cfe/smes/ROMANIA-IE-Country-Note-2018.pdf> (last accessed: 04.09.2021)
10. Piturescu I. (2002) Small Business and Entrepreneurship in Romania. In: Pfirrmann

- O., Walter G.H. (eds) *Small Firms and Entrepreneurship in Central and Eastern Europe. Technology, Innovation and Policy* (Series of the Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI), vol 14. Physica, Heidelberg. pp. 193-212. DOI:10.1007/978-3-642-57460-3_10
11. Radulescu, M. and Druica, E. (2014). The impact of fiscal policy on foreign direct investments. Empiric evidence from Romania, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27(1) pp. 86-106. DOI: 10.1080/1331677X.2014.947133
 12. Surubar, N.-C. (2021). European funds in Central and Eastern Europe: drivers of change or mere funding transfers? Evaluating the impact of European aid on national and local development in Bulgaria and Romania. *European Politics and Society*, 22:2, pp. 203-221. doi:10.1080/23745118.2020.1729049
 13. World Bank. (2021). World Development Indicators online database (last updated: 09/15/2021)
 14. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=RO> (last accessed: 29.07.2021)
 15. <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
 16. <https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?locations=RO> (last accessed: 29.07.2021)
 17. <https://data.worldbank.org/indicator/GC.TAX.TOTL.GD.ZS?locations=RO> (last accessed: 09.07.2021)
 18. <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL.FE?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
 19. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.GOV.T.ZS?view=chart&locations=RO> (last accessed: 29.07.2021)
 20. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
 21. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
 22. <https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.FCRF?locations=RO> (last accessed: 29.07.2021)
 23. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
 24. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?view=chart&locations=RO> (last accessed: 05.09.2021)
 25. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=2020&locations=RO-AM&start=1993> (last accessed: 08.07.2021)
 26. <http://investromania.gov.ro/web/why-invest/tax/07.09.2021> (last accessed: 06.09.2021)
 27. <https://ilostat.ilo.org/topics/wages/> (last accessed: 07.09.2021)
 28. <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> (last accessed: 30.07.2021)
 29. <https://www.hoover.org/research/flat-tax-spreads-romania> (last accessed: 06.09.2021)
 30. <https://www.transparency.org/en/cpi> (last accessed: 06.09.2021)

References

1. HH Harkayin o'rengsirq ar' 04.10.2016 t'., HO'-165-N, HHPT 2016.11.04/79(1259)
2. Shumickaja E.V. Bolgarija i Rumynija: 10 let v ES. – M.: IMJeMO RAN, 2018. – 96 s. DOI:10.20542/978-5-9535-0546-8. ISBN 978-5-9535-0546-8
3. Ahrend, R. and Oliveira, J.M. (2003). Creative Destruction or Destructive Perpetuation: The Role of Large State-owned Enterprises and SMEs in Romania During Transition, *Post-Communist Economies*, 15:3, 331-356, DOI: 10.1080/1463137032000139043
4. Anton I., Danciu, D., Mitu C. (1996). The Role of SMEs in the Regional Redevelopment of Romania, *Eastern European Economics*, 34:2, 65-95. DOI: 10.1080/00128775.1996.11648590
5. Boiciuc I. and Ortan D. (2020). Estimating the effects of fiscal policy on GDP growth in Romania in 2015-2017 using the synthetic control method, *Post-Communist Economies*, 32:6, 749-770. DOI: 10.1080/14631377.2020.1745559
6. IMF (2018). Romania: Selected Issues, Country Report No. 15/80, Washington, DC: International Monetary Fund, 98 p.
7. KPMG International (2006). KPMG's Corporate Tax Rates Survey 2006. KPMG International
8. Nicolescu, Luminița and Nicolescu, Ciprian (2012). Innovation in SMEs – Findings from Romania, *Economics & Sociology*, Vol. 5, No 2a, pp. 71-85
9. OECD/European Union. (2018). Inclusive Entrepreneurship Policies: Country Assessment Notes, Romania. p.28. Available online: <https://www.oecd.org/cfe/smes/ROMANIA-IE-Country-Note-2018.pdf> (last accessed: 04.09.2021)
10. Piturescu I. (2002) Small Business and Entrepreneurship in Romania. In: Pfirrmann O., Walter G.H. (eds) *Small Firms and Entrepreneurship in Central and Eastern Europe. Technology, Innovation and Policy* (Series of the Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI), vol 14. Physica, Heidelberg. pp. 193-212. DOI:10.1007/978-3-642-57460-3_10
11. Radulescu, M. and Druica, E. (2014). The impact of fiscal policy on foreign direct investments. Empiric evidence from Romania, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27(1) pp. 86-106. DOI: 10.1080/1331677X.2014.947133
12. Surubar, N.-C. (2021). European funds in Central and Eastern Europe: drivers of change or mere funding transfers? Evaluating the impact of European aid on national and local development in Bulgaria and Romania. *European Politics and Society*, 22:2, pp. 203-221. doi:10.1080/23745118.2020.1729049
13. World Bank. (2021). World Development Indicators online database (last updated: 09/15/2021)
14. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=RO> (last accessed: 29.07.2021)

15. <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
16. <https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LEND?locations=RO> (last accessed: 29.07.2021)
17. <https://data.worldbank.org/indicator/GC.TAX.TOTL.GD.ZS?locations=RO> (last accessed: 09.07.2021)
18. <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL.FE?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
19. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.GOV.T.ZS?view=chart&locations=RO> (last accessed: 29.07.2021)
20. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
21. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
22. <https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.FCRF?locations=RO> (last accessed: 29.07.2021)
23. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=RO> (last accessed: 08.07.2021)
24. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?view=chart&locations=RO> (last accessed: 05.09.2021)
25. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=2020&locations=RO-AM&start=1993> (last accessed: 08.07.2021)
26. <http://investromania.gov.ro/web/why-invest/tax/07.09.2021> (last accessed: 06.09.2021)
27. <https://ilostat.ilo.org/topics/wages/> (last accessed: 07.09.2021)
28. <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> (last accessed: 30.07.2021)
29. <https://www.hoover.org/research/flat-tax-spreads-romania> (last accessed: 06.09.2021)
30. <https://www.transparency.org/en/cpi> (last accessed: 06.09.2021)

ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՌՆԵՐԸ

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Համառոտագիր: ՀՀ տնտեսական աճի, փոքր և միջին բիզնեսի զարգացվածության ցածր մակարդակը, աշխատատեղերի կորուստը, վարկառուների վարկային պարտավորությունների սպասարկման դժվարություններն իրենց ազդեցությունն են ունենում երկրի տնտեսական անվտանգության վրա: Այս առումով կարևոր է ուսումնասիրել առանձին երկրների տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկությունները, որոնք նպաստել են տնտեսության զարգացմանը, և փորձել դրանք տեղայնացնել ՀՀ տնտեսությունում:

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Ռումինիայի տնտեսական բարեփոխումները և մշակել առաջարկություններ ՀՀ տնտեսության առաջընթացի ապա-

հովման ուղղությամբ: Ուսումնասիրության նպատակը կոնկրետացված է աշխատանքում լուծված խնդիրներում. ուսումնասիրել Ռումինիայի տնտեսության առավելությունները և թերությունները, պարզել Ռումինիայի տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկությունները, տնտեսության զարգացման ներկա միտումները, վերլուծել Ռումինիայի տնտեսական ցուցանիշների դինամիկան, մշակել առաջարկություններ ՀՀ տնտեսական առաջընթացի ապահովման ուղղությամբ: Հետազոտության ընթացքում որպես մեթոդներ կիրառվել է երկրորդային հետազոտությունների սինթեզ վերլուծությունը:

Ռումինիայում շարունակում են մնալ ամենակարևոր խնդիրները՝ չլուծված կառուցվածքային տնտեսական խնդիրներ, թերզարգացած տնտեսություն, որը բնութագրվում է ցածր մրցունակությամբ և անբավարար ֆինանսավորմամբ, աղքատության, կոռուպցիայի բարձր մակարդակով և դատաիրավական համակարգի թերի բարեփոխումներով:

Չնայած տնտեսական աճին՝ տարածաշրջանն արդեն հայտնվել է կամ շուտով կհայտնվի, այսպես կոչված, «միջին եկամտի թակարդում». քաղաքացիները հասնում են որոշակի բարգավաճման և խրվում են դրա մեջ՝ չկարողանալով էլ՝ ավելի մեծացնել իրենց եկամուտները: Վերջինս տեղի է ունենում, եթե պետությունը չի փնտրում տնտեսական աճի նոր ուղիներ, դադարեցնում է աշխատաշուկայի բարեփոխումները, չի ներդնում կրթություն և նորագույն տեխնոլոգիաներ և չի կիրառում օրենքի գերակայություն: Նման ծուղակը նույնիսկ ավելի վատ է, քան ճգնաժամի հետևանքով անկումը, և այն պահանջում է բավականին նրբանկատություն քաղաքական գործիչներից:

Գիտական նորույթ: Հայաստանում անհրաժեշտ է ձևավորել մրցակցության խորհուրդ, որը պետք է վերլուծի, թե որքանով է տնտեսապես արդարացված պետական օգնության նոր միջոցների ներդրումը: Պետք է մանրամասն աուդիտ անցկացվի և պարզվի, թե ներդրված մեկ միավորը որքան եկամուտ կբերի երկրին: Առաջիկա հինգ տարում Հայաստանը ունենալու է ԵՄ 2.6 միլիարդ եվրոյի ֆինանսավորում: Այս ուղղությամբ անհրաժեշտ է կլանել այդ ռեսուրսները և օգտագործել խիստ նպատակային, որի հիմքը պետք է հանդիսանա երկրի մակարդակով ռազմավարական նշանակության ծրագրերը, մասնավորապես՝ պետք է աջակցություն ցուցաբերվի ՓՄՁ-ներին, հատկապես թվայնացման միջոցով արտադրության ցիկլը պահպանելու համար, արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության սերտ կապվածությամբ ծրագրերին, որոնք վերջին հաշվով անուղղակիորեն կնպաստեն ազգային անվտանգությանը: Ցանկալի է ֆինանսական աջակցություն ստանալ հիմնականում ծրագրի հաջող ավարտից հետո: Այդ նպատակով ձեռնարկատերը նախ պետք է իր սեփական փողերը ներդնի նախագծում, որի մի մասը հետագայում կվերադարձվի ԵՄ միջոցներից: Աջակցության համար նախագիծը հաստատելու նախապայման պետք է հանդիսանա պետության ֆինանսավորման մասնաբաժնի (15-50 %) առկայությունը, ինչը կերաշխավորի դրա ազգային նշանակությունը:

Բանալի բաներ՝ մարդկային զարգացման ինդեքս, տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաներ, արդյունաբերական պարկեր, նորարարական տեխնոլոգիա, ձեռնարկության վերակազմավորում

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ РУМЫНИИ

ГРИГОР МАНУКЯН

Аннотация. Низкий уровень развития малого и среднего бизнеса, экономический рост РА, потеря рабочих мест, трудности с обслуживанием кредитных обязательств заемщиков сказываются на экономической безопасности страны. В связи с этим можно изучить особенности экономических реформ отдельных стран, которые способствовали развитию экономики, попытаться локализовать их в экономике Республики Армения.

Цель статьи - изучение экономических реформ Румынии, разработка предложений по обеспечению прогресса экономики Армении. Цель исследования обозначена в задачах статьи: изучить преимущества и недостатки экономики Румынии, познать особенности экономических реформ в Румынии, современные тенденции экономического развития, изучить динамику экономических показателей Румынии, разработать предложения по обеспечению экономического прогресса в Республике Армения.

Самые важные проблемы, остающиеся в Румынии: нерешенные структурные экономические проблемы, слабо развитая экономика, характеризующаяся низкой конкурентоспособностью, недостаточным финансированием, высоким уровнем бедности, коррупцией и несовершенной судебной реформой.

Несмотря на экономический рост, регион уже оказался или скоро окажется в так называемой “ловушке среднего дохода”. Граждане достигают определенного благополучия, застревают в нем, не имея возможности еще больше увеличить свой доход. Последнее случается, если государство не ищет новые пути экономического роста, останавливает реформы рынка труда, не внедряет образование, новейшие технологии, не применяет верховенство закона. Такая ловушка даже хуже, чем попадание в ловушку кризиса, и она требует от политиков большой деликатности.

Научная новизна. В Армении необходимо сформировать совет по конкуренции, который должен проанализировать экономическую целесообразность введения новых средств государственной помощи. Будет проведен детальный аудит, чтобы выяснить, сколько вложенные средства принесут стране. В ближайшие пять лет Армения получит финансирование от ЕС в размере 2,6 миллиарда евро. В связи с этим необходимо абсорбировать эти ресурсы, использовать их целенаправленно, что должно основываться на программах стратегической важности на уровне страны, в частности, для поддержки МСП, особенно для поддержания производственного цикла за счет цифровизации проектов, тесно связанных с промышленностью и сельским хозяйством, национальной безопасностью. Получать финансовую поддержку желательно в основном после успешного завершения проекта. Для этого предприниматель должен сначала вложить в проект собственные деньги, часть

которых позже будет возвращена из фондов ЕС. Обязательным условием утверждения проекта для поддержки должно быть наличие доли государственного финансирования (15-50 %), которая гарантирует их общегосударственную значимость.

Ключевые слова: индекс человеческого развития, информационные и коммуникационные технологии, индустриальные парки, инновационные технологии, реорганизация предприятий

ROMANIA'S ECONOMIC REFORMS

GRIGOR MANUKYAN

Abstract: The low level of economic growth in Armenia, the development of small and medium-sized businesses, the loss of jobs, the difficulties in servicing the credit liabilities of the borrowers have their impact on the economic security of the country. In this regard, it is possible to study the peculiarities of economic reforms of individual countries, which contributed to the development of the economy, to try to localize them in the economy of the Republic of Armenia.

The purpose of this article is to study the economic reforms in Romania, to develop proposals for ensuring the progress of the Armenian economy. The purpose of the study is defined in the tasks solved in the work: to study the advantages and disadvantages of the Romanian economy, to find out the peculiarities of the economic reforms in Romania, the current tendencies of economic development, to analyze the dynamics of the economic indicators of Romania, to develop proposals for ensuring the economic progress of the Republic of Armenia. During the research, the synthesis analysis of secondary research was used as a method.

The most important problems remain in Romania: unresolved structural economic problems, underdeveloped economy, characterized by low competitiveness, insufficient funding, high levels of poverty, corruption, and incomplete reforms of the judiciary.

Despite the economic growth, the region has already appeared or will soon find itself in the so-called "middle income trap". Citizens achieve a certain amount of prosperity, they get stuck in it, not being able to increase their income even more. The latter happens if the state does not look for new ways of economic growth, stops labor market reforms, does not introduce education, the latest technologies, does not apply the rule of law. Such a trap is even worse than falling into the trap of a crisis; it requires considerable delicacy from politicians.

Scientific Novelty. In Armenia, it is necessary to form a competition council, which should analyze the economic viability of the introduction of new means of state aid. A detailed audit will be conducted to find out how much the invested unit will bring to the country. In the next five years, Armenia will have EU funding of 2.6 billion euros. In this regard, it is necessary to absorb these resources, use them in a highly targeted manner, which should be based on programs of strategic importance at the country level, in particular to support SMEs, especially to maintain the production cycle through digitalization, projects closely linked to industry and agriculture which will ultimately

indirectly contribute to national security. It is desirable to receive financial support mainly after the successful completion of the project. To this end, the entrepreneur must first invest his own money in the project, part of which will be returned later from EU funds. The precondition for approving the project for support should be the availability of a state funding share, which will guarantee their national significance.

Keywords: human capital index, information and communication technologies, industrial parks, innovative technology, enterprise reorganization

1.10. ՆՈՐՎԵԳԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ՍՏԵՓԱՆ ՊԱՊԻԿՅԱՆ
13.07.2021-13.09.2021

Ներածություն: ՀՀ տնտեսության զարգացման տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի զարգացած երկրների տարբեր ոլորտներին վերաբերող հաջողված քաղաքականությունների և համապատասխան գործիքակազմի ուսումնասիրությունը: Նորվեգիան կախյալ տարածքից վերածվել է ժողովրդավարական ինքնիշխան պետության, և հումքը կարևոր դեր է խաղացել նրա՝ որպես աշխարհի ամենազարգացած երկրներից մեկի ձևավորման գործում¹, սակայն նա իր էներգետիկ անվտանգությունը կառուցել է վերականգնվող էներգետիկայի վրա²:

Նորվեգիան առատաձեռն և համընդհանուր սոցիալ-դեմոկրատական բարեկեցության պետության օրինակ է, որը բնութագրվում է կյանքի որակի, սոցիալական վստահության բարձր մակարդակով և աղքատության ցածր մակարդակով³: 1980-ական թթ. ածխաջրածինների արտահանման միջոցով Նորվեգիայի ստացած զգալի ֆինանսական միջոցները օգտագործվել են բնակչության կյանքի որակը բարելավելու և ենթակառուցվածքների զարգացման համար, մինչ օրս ապահովել են բնակչության բարձր կենսամակարդակ և Նորվեգիան դարձրել աշխարհի ամենահարուստ երկրներից մեկը: Արդյունքում 2018 թ. Մարդկային զարգացման ինդեքսով թագավորությունն աշխարհում առաջին տեղն է զբաղեցրել⁴: Ստեղծվել է բնական ռեսուրսների կառավարման բարձր արդյունավետ համակարգ⁵: Երկրի էլեկտրաէներգիայի կարիքները հիմնականում բավարարվում են հիդրոէներգիայով, իսկ նավթն ու գազը հիմնականում արտահանվում են Եվրոպա (բնական գազի ավելի

¹ Талагаева Д.А., Тращенко А.А., Роль нефтяных ресурсов Северного моря в экономике Норвегии // Вестник МГИМО Университета. 2015. № 4 (43), с. 264.

² Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 1. Концепция энергетической безопасности // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28). статья 9, <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>

³ Аристов Е.В., Социальность государства в Норвегии // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2016. № 1 (68), с. 73.

⁴ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28). статья 10, с. 2, 15, <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art10>

⁵ Аналитический центр при правительстве российской федерации. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики N 51: Норвегия: ресурсная модель экономического роста развитой страны, декабрь 2019. с. 10. [Электронный ресурс]. <https://ac.gov.ru/files/publication/a/26496.pdf> (дата обращения: 27.09.2021).

քան 95 %-ը և Նորվեգիայում արտադրվող նավթի ավելի քան 75 %-ը արտահանվում է): Թագավորությունը նավթի և բնական գազի համաշխարհային խոշորագույն արտահանողների թվում է՝ 2018 թ. դրությամբ զբաղեցնելով իններորդ (նավթամթերքների զուտ արտահանման ծավալով) և երրորդ տեղը համապատասխանաբար, իսկ 2017 թ. Նորվեգիան առաջ էր անցել Քաթարից բնական գազի արտահանման ծավալով և այդ ցուցանիշով երկրորդ տեղն էր զբաղեցրել աշխարհում՝ առաջ թողնելով միայն Ռուսաստանին¹:

Թեպետ երկիրը հասել է ներդաշնակ հավասարակշռության շուկայական մեխանիզմների և կառավարության կարգավորման միջև, սակայն տնտեսության արտահանման վրա հիմնված մոդելը լիովին հուսալի չէ. գիտության և նորարարության բարձր ծախսերի հաշվին թեև դանդաղ, բայց փորձում են դիվերսիֆիկացնել այդ մոդելը²: Նորվեգիայում ՓՄՁ-ների մրցունակ նորարարական զարգացման մոդելը հիմնված է նավթի և գազի արդյունահանման բարձր եկամուտների օգտագործման վրա, որոնք ուղղված էին երկրի կողմից նորարարական մշակումների խթանմանը և համալսարաններում և հետազոտական կենտրոններում հետազոտական գործունեության աջակցմանը³:

Արդիականությունը: Հանդես գալով որպես նավթի և գազի խոշոր արտահանողներից մեկը՝ Նորվեգիան կարողացավ արտահանումից ստացվող գումարները ուղղել զարգացած երկրի վերածվելու նպատակին՝ մինչև ժամանակ էներգետիկ անվտանգության տեսանկյունից առաջնայնությունը տալով վերականգնվող էներգետիկային: Տնտեսության այդպիսի վերափոխումն ու դրանում էներգետիկ քաղաքականության և հատկապես վերականգնվող էներգետիկայի ուսումնասիրությունը պայմանավորում են հողվածի արդիականությունը:

Նպատակը: Հողվածի նպատակն է՝ դիտարկելով Նորվեգիայի տնտեսական զարգացման ուղին, քաղաքականությունը արդյունահանող ընկերությունների նկատմամբ և երկրի էներգետիկ անվտանգության քաղաքականությունը՝ առաջարկել համապատասխան քայլեր ՀՀ էներգետիկ անվտանգության աստիճանի բարձրացման ուղղությամբ:

Խնդիրները: Նպատակին հասնելու համար դրվել են **հետևյալ խնդիրները.**

- ներկայացնել նավթի և գազի արտահանումից ստացված միջոցների հաշվին Նորվեգիայի զարգացման ուղին, բնակչության կենսամակադակի

¹ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28). статья 10. с.2. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art10>

² Беляев С.А., Модель экономического развития Норвегии как пример эффективного управления ресурсами страны // Региональный вестник. 2019, № 4 (19), с. 33.

³ Такмашева И.В., Тяглов С.Г., Инновационное развитие предпринимательского сектора: опыт скандинавских стран // Современная Европа. 2019, № 4 (90), с. 63.

բարձրացմանն ուղղված միջոցառումները և պետական քաղաքականությունը արդյունահանող ընկերությունների նկատմամբ,

- ներկայացնել Նորվեգիայի էներգետիկ անվտանգության քաղաքականությունը,
- առաջարկել ու հիմնավորել համապատասխան քայլեր ՀՀ-ում էներգետիկ անվտանգության բարձրացմանն ուղղությամբ:

Գրականության ակնարկ: Ե. Արիստովը¹ իր աշխատությունում նշում է, որ հետազոտողները դեռևս համաձայնության չեն եկել այն հարցում, թե սոցիալական պետության որ մոդելին կարող է վերագրվել Նորվեգիայի բարեկեցության պետությունը, և ներկայացնում է այդ տեսակետները, համաձայն որոնց՝ Նորվեգիան պատկանում է՝

1. ինստիտուցիոնալ, սոցիալ-դեմոկրատական կամ սկանդինավյան մոդելին, որի դեպքում այն բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով. սոցիալական ապահովության համընդհանուր համակարգերի ներդրում, բնակչության կարիքների համապարփակ ընդգրկվածություն, բարիքների վերաբաշխման զգալի աստիճան, բնակչության զբաղվածության բարձր մակարդակ, աշխատաշուկայի կարգավորման նպատմամբ զբաղվածության ակտիվ քաղաքականության իրականացում,

2. հիբրիդային բարեկեցության պետության մոդելին, որի դեպքում այն միաժամանակ մի քանի մոդելների հատկանիշներով է բնութագրվում՝ բարեկեցության սկանդինավյան, ինչպես նաև անգլո-սաքսոնական: Մինևս այն ժամանակ պետության կողմից տրամադրվող սոցիալական աջակցության չափերը որոշակիորեն փոքր են սկանդինավյան բարեկեցության այլ պետությունների համեմատությամբ, ինչը Նորվեգիային որոշ չափով մոտեցնում է անգլո-սաքսոնական մոդելին, ինչպես նաև այդ երկրի սոցիալական ապահովության համակարգի այլ բնութագրիչները,

3. առանձին պետության նորվեգական մոդելին՝ հաշվի առնելով Նորվեգիայում սոցիալականության սահմանադրական սկզբունքի իրականացման հատուկ առանձնահատկությունները:

Դ. Տալագան և Ա. Տրաշենկոն նկարագրում են նավթարդյունաբերության ձևավորման պատմությունը՝ ներառյալ առկա հանքավայրերի և խողովակաշարերի մանրամասն վերլուծությունը, և ներկայացնում են Հյուսիսային ծովում նավթի արդյունահանումից պետության եկամուտների գնահատականը²:

Ա. Մուսինը իր 2 աշխատություններում վերլուծում է Նորվեգիայի էներգետիկ քաղաքականության հիմքում ընկած էներգետիկ անվտանգության

¹ Аристов Е.В., Социальность государства в Норвегии // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2016, № 1 (68), с. 73.

² Талагаева Д.А., Тращенко А.А., Роль нефтяных ресурсов Северного моря в экономике Норвегии // Вестник МГИМО-Университета. 2015, № 4 (43), с. 263-270.

ազգային հայեցակարգը, բնութագրում է վերականգնվող էներգետիկայի ոլորտը և նրա դերը թագավորության էներգետիկ անվտանգության ապահովման գործում, ինչպես նաև վերլուծում է նորվեգական էներգետիկ ոլորտի առջև ծառայած մարտահրավերները գլոբալացման համատեքստում¹:

Բ. Տակմաշևան և Ս. Տյագլովը, վերլուծելով Սկանդինավյան երկրների նորարարությունների քաղաքականությունը փոքր և միջին ձեռնարկությունների (ՓՄՁ) զարգացման գործում, մատնանշել են պետական մասնակցության բարձր մակարդակը Սկանդինավյան երկրներում ազգային ինովացիոն համակարգերի ինովացիոն հիմքերի ձևավորման գործում՝ փոքր և միջին ձեռնարկությունների զարգացման նպատակով, իսկ Նորվեգիայի դեպքում երկրի մոդելը ներկայացրել են որպես նավթի և գազի արդյունահանման եկամուտների օգտագործման հիման վրա ՓՄՁ-ների մրցունակ նորարարական զարգացման մոդել²:

Մեթոդաբանություն: Ուսումնասիրության հիմնական արդյունքների վերաբերյալ եզրահանգումներ կատարելիս կիրառվել են վերլուծական-սինթետիկ մեթոդները:

Վերլուծություն: Մինչև 1950 թ. տնտեսության զարգացումը կարելի էր բնութագրել 3 իրար հաջորդած և փոխկապակցված գործընթացներով³: Ափի երկայնքով արտահանումից ստացվող եկամուտները (ձկնորսություն և ձկնեղեն) նպաստեցին տնային տնտեսությունների բարեկեցության բարելավմանը 1900-1950 թթ., իսկ նոր զարգացող արդյունաբերական քաղաքներում արտահանման վրա հիմնված արդյունաբերական տնտեսական աճ (ծանր արդյունաբերություն, հիդրոէներգետիկա, քիմիկատներ՝ պարարտանյութեր, և այլն) արձանագրվեց 1890-1920 թթ. ժամանակահատվածում⁴: Գյուղական վայրերում ներմուծման-փոխարինման մշակող արդյունաբերության ոլորտները (կահույքի, հագուստի, սննդամթերքի արտադրություն, ձկնորսության և գյուղատնտեսության համար նախատեսված սարքավորումներ, էլեկտրական պարագաների արտադրություն և այլն) նպաստեցին զբաղվածների թվաքանակի, ինչպես նաև տարածաշրջանային և երկրի տնտեսության աճին 1920-ական թվականներից սկսած, երբ մինչ այդ արագ աճի տեմպեր գրան-

¹ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 1. Концепция энергетической безопасности // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), с. 9. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>. Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), с. 10. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art10>

² Такмашева И.В., Тяглов С.Г., Инновационное развитие предпринимательского сектора: опыт скандинавских стран // Современная Европа. 2019, № 4 (90), с. 60, 62-66.

³ Nilsen, R. (2014). Rural modernisation as national development: The Norwegian case 1900–1950, *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 68:1, p.57, DOI: 10.1080/00291951.2013.870598

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

ցած արտահանող ոլորտներում աճի տեմպերը դանդաղեցին¹: Նորվեգիայի վերափոխման հաջողության մեկ ակնհայտ գործոն է հանդես եկել տնտեսության արդիականացման գործընթացը, որում ներմուծման-փոխարինման մշակող արդյունաբերության ոլորտները հանդես եկան որպես ազգային տնտեսության «վերափոխման շարժիչ ուժ»՝ ի հավելումն արտահանմանը միտված հիդրոէներգետիկայի հիմքով պարարտանյութերի և մետաղների մշակման ոլորտների 1920 թվականից մինչև 1950 թ.²: Այսպիսով՝ մինչև 20-րդ դարի կեսերը Նորվեգիայի եկամտի աղբյուրները շատ սահմանափակ էին, և դրանք ներառում էին ձկնորսությունը, նավագնացությունը, գունավոր մետալուրգիան և հիդրոէներգետիկան³:

Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով անկախության ուշ ձեռքբերումը, տնտեսական գործունեության իրականացման ավանդույթների բացակայությունը, քիչ բնակչությունը և այլ գործոններ, երկրի հումքային ռեսուրսները գրեթե ամբողջությամբ գտնվում էին օտարերկրյա ընկերությունների տրամադրության տակ: Ամեն ինչ փոխվեց նավթի առաջին հանքավայրի՝ Էկոֆիսկի հայտնագործմամբ⁴: Հյուսիսային ծովում նավթի արդյունահանման պատմությունը սկսվում է սահմանների հստակեցմամբ՝ որպես սուվերեն երկրների սահմանների. արդեն 1970 թ. Հյուսիսային ծով ելք ունեցող երկրները որոշեցին իրենց տնտեսական գործունեության սահմանները, և Մեծ Բրիտանիայի հետ սահմանները կարգավորելուց անմիջապես հետո Նորվեգիան բացեց նավթի արդյունահանման ոլորտը օտարերկրյա ընկերությունների համար՝ ներդրումների ներհոսքին զուգահեռ նոր տեխնոլոգիաների փոխանցումով⁵: 1963 թ. ընդունվեց հրամանագիր, որով «Կոնցեսիաների մասին» օրենքը տարածվեց նավթի արդյունահանման ոլորտի վրա, և արդյունքում արտասահմանյան ընկերություններն իրավունք ստացան տնտեսական գործունեություն ծավալել 6 տարի ժամկետով, մինչդեռ Նորվեգիայի կառավարությունն իրավունք ուներ միջամտել այդ գործընթացին (շահագործման ժամկետը կարող էր ավելացվել ևս 40 տարով, բայց մի շարք սահմանափակումների առկայությամբ)⁶: Այն երաշխավորեց արտասահմանյան ընկերությունների մասնակցությունը նավթի արդյունահանմանը՝ միաժամանակ պահպանելով երկրի ինքնիշխանությունը ռեսուրսների նկատմամբ, և երբ բրիտանական Philips-ը 1969 թ. հայտնաբերեց Էկոֆիսկի հանքավայրը, նորվեգական «Norsk Hydro»-ն ստացավ նավթահանքի 6.7%-ը (700 մլն մ³): Բայց հսկա դաշտի մասշտաբով նույնիսկ փոքր տոկոսը մեծ շահույթ բերեց Նորվե-

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Талагаева Д.А., Тращенко А.А., Роль нефтяных ресурсов Северного моря в экономике Норвегии // Вестник МГИМО-Университета. 2015, № 4 (43), с. 264.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

գիային և ցանկությունն առաջացրեց ինքնուրույն նոր հանքավայրեր շահագործելու: Շուտով հայտնաբերվեցին Ֆրիգ, Ստատֆյորդ, Մնորեր, Տրոլ դաշտերը՝ հանքավայրեր, որտեղ Նորվեգիան անմիջապես իրեն ապահովեց հիմնական օպերատորի դերը¹: Տնտեսության ազգային հատվածի ամրապնդման այս անցումը տեղի ունեցավ Աշխատավորական կուսակցության իշխանության գալուց հետո, որը 1971 թ. որոշեց նավթային ձեռնարկությունների 50 %-ը պահել որպես պետական սեփականություն, և այդ ծրագիրն իրականացնելու համար 1972 թ. հունիսի 14-ին ստեղծվեց պետական «Statoil»-ը (ներկայումս՝ «Equinor»), որն էլ հիմք դրեց պետական սեփականության պրակտիկային ոչ միայն իր բնագավառում, այլև տրանսպորտային ցանցերի՝ խողովակաշարերի դեպքում²: «Brent» տեսակի նավթի ծավալն ու բարձր որակը երկրին, որպես բաժնետոմսերի 54 %-ի սեփականատիրոջ, հնարավորություն ընձեռեց ազդել նավթի գների վրա³:

«Statoil»-ի զարգացման հաջորդ քայլը Statfjord-ում «Mobil» ընկերության բաժնետոմսերի ձեռքբերումն է, որի արդյունքում բրիտանական ընկերությունից պատրաստի տեխնոլոգիաների ստացումը հնարավորություն տվեց արագացնել Նորվեգիայի տեխնոլոգիական զարգացումը, և շուտով «Statoil»-ը դարձավ Gullfaks դաշտի սեփականատերը⁴: Արդյունքում Նորվեգիան ուներ իր նավթահանքերը Հյուսիսային ծովում, 1979 թվականից զբաղվում է փոխադրումների արդյունավետության բարձրացման խնդրով՝ իրականացնելով բոլոր ինժեներական և օպերատորական աշխատանքները, և երկիրը կարողացավ ամրապնդել իր դիրքերը նավթի փոխադրման ոլորտում⁵:

Ներկայումս նավթային բումի նոր փուլ է սկսվում նաև Հյուսիսային ծովում՝ շահագործելու նոր խոշոր հանքավայրը՝ Յոհան Սվերդրուպը, և փորձագետների կարծիքով, հանքավայրի պաշարները կբավարարեն 50 տարի ու կարող են Նորվեգիային բերել մոտ 100 միլիարդ դոլար, մինչդեռ նավթային ընկերությունները, իշխանությունների առաջարկով, շարունակում են ներդրումներ կատարել երկրի մայրցամաքային հատվածում գտնվող հանքավայրերի մեջ, իսկ «Bloomberg» գործակալության տվյալներով՝ մինչև 2022 թ. ընկած ժամանակահատվածում ռեսուրսային ընկերությունները պատրաստ են ներդնել մինչև 20 միլիարդ դոլար միայն նորվեգական ծովային նավթահանքերի զարգացման համար⁶:

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Талагаева Д.А., Тращенко А.А., Роль нефтяных ресурсов Северного моря в экономике Норвегии // Вестник МГИМО-Университета. 2015, № 4 (43), с. 264.

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 264-265:

⁶ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество //

Բնական գազը, որի արդյունահանումը Հյուսիսային ծովի շելֆում սկսվել է 1977թվականից, ներկայումս կազմում է համաշխարհային էներգետիկ կարիքների 22 %-ը, և դրա նշանակությունը, որպես էներգակրի, տարեցտարի ավելանում է: Նորվեգական գազի արդյունահանման ռեսուրսային բազան, ինչպես և նավթի արդյունահանման դեպքում, Հյուսիսային, Նորվեգական և Բարենցի ծովերի հանքավայրերն են, և փորձագետների հաշվարկներով՝ ներկայում այն սպառել է հետախուզված և ենթադրյալ գազային հանքավայրերը մոտավորապես 1/3-ով¹:

Երկրի բոլոր էներգետիկ ռեսուրսների նկատմամբ վերահսկողության պատասխանատվությունը կրում է նավթի և էներգետիկայի նախարարությունը, իսկ նրա վերահսկողության տակ գտնվող կառույցը՝ Նորվեգիայի նավթի տնօրինությունը, կառավարում է մայրցամաքային շելֆի ռեսուրսները և ծրագրեր է կազմում ոլորտի հետագա զարգացման համար: 2015 թ. պետությունը տնօրինում էր երկրի ամբողջ նավթի և գազի 49 %-ը²: Բացի «Statoil»-ից, պետությանը պատկանում էր «Statoil»-ի դուստր ձեռնարկությունը՝ «Petoro»-ն, որի միակ սեփականատերը պետությունն է և որպես հիմնական ֆինանսական ընկերություն՝ վերահսկողություն է իրականացնում այլ հանքավայրերի օպերատորների գործունեության նկատմամբ³:

Նորվեգիայում տնտեսության ռազմավարական ոլորտներում պետության ներկայությունը ավանդաբար մեծ է և վերաբերում է ոչ միայն ռեսուրսային հատվածին, որտեղ պետությունն իրականում հանդիսանում է ինչպես բաժնետեր, այնպես էլ մասնակցում է նավթի ու բնական գազի արդյունահանմանը⁴: Մասնավորապես՝ պետությանն են պատկանում է Օսլոյի բորսայի բաժնետոմսերի մեկ երրորդը, ինչպես նաև նշանակալի մասնակցություն ունի երկրի խոշորագույն մի շարք ընկերությունների կանոնադրական կապիտալում, ինչպիսիք են հեռահաղորդակցության օպերատոր «Telenor»-ը, երկրի հիմնական այլումին արտադրող «Norsk Hydro»-ն, հանքային պարարտանյութերի խոշոր արտադրող «Yara»-ն և նորվեգական ամենակարևոր «DNB» բանկը⁵: Ընկերությունը նաև վերահսկում է էլեկտրաէներգիա արտադրող «Statkraft»-ը, որը նույնիսկ գրանցված չէ ֆոնդային բորսայում: Եթե Նորվեգիայի կառավարությունը որոշի թույլ տալ արտասահմանյան կապիտալի

Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 10, с.18. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art10>

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 9-11:

² Талагаева Д.А., Тращенко А.А., Роль нефтяных ресурсов Северного моря в экономике Норвегии // Вестник МГИМО-Университета. 2015, № 4 (43), с. 267.

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 10, с.18. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art10>

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

մուտքը երկրի տնտեսություն, ապա դա վերաբերվում է միայն ոչ ռազմավարական նշանակություն ունեցող տնտեսության ոլորտներին (2016 թ. չինական ընկերության կողմից նորվեգական «Opera»-ի առթը)¹:

Նորվեգիայում գիտակցեցին նաև բարենպաստ տնտեսական պայմանների ընթացքում ստացված եկամուտների պահպանման և ավելացման անհրաժեշտությունը, որի արդյունքում առաջացավ Նավթային ներդրումային հիմնադրամի գաղափարը՝ ածխաջրածինների արտահանումից միջոցներ կուտակելու և զարգացած երկրների պետական պարտատոմսերում և աշխարհի ամենակայուն կորպորացիաների բաժնետոմսերում դրանք ներդնելու նպատակով²: 1990 թ. ստեղծվեց և սկսեց գործել Նավթային հիմնադրամը, որի նպատակն էր կառավարել և ավելացնել ածխաջրածինների արտահանումից եկամուտները՝ ի շահ նորվեգացիների ապագա սերունդների³: Նորվեգիայի կենսաթոշակային պետական հիմնադրամը ստեղծվել էր 1994 թ.⁴: 2006 թ. 2 հիմնադրամները՝ Պետական կենսաթոշակային հիմնադրամը և Նավթային հիմնադրամը, միավորվեցին Նորվեգիայի մեկ պետական կենսաթոշակային հիմնադրամի մեջ: Սակայն նոր ձևավորված կառույցի շրջանակներում երկու հիմնադրամներն էլ ինքնավար են մնում կառավարման նոր կառուցվածքի շրջանակներում, և արդյունքում Կենսաթոշակային հիմնադրամը ներդրումներ է կատարում բացառապես արժեթղթերի և Նորվեգիայի, հարևան սկանդինավյան երկրների պետական պարտատոմսերի մեջ: Մինչդեռ Նավթային հիմնադրամը նախատեսված է ֆինանսավորելու երկրի տնտեսության հարմարեցումը հետնավթային դարաշրջանի իրողություններին⁵: Ներդրումները հիմնականում կատարվում են արտադրության, ֆինանսական և տեխնոլոգիական ոլորտներում⁶: Հիմնադրամը համալրվում է նավթի և գազի գործունեությունից ստացված հարկերով, նավթի և գազի արտահանումից ստացված եկամուտներով և այլն⁷: 2019 թ. շատ հաջող տարի էր հիմնադրամի համար, որը ստացավ 180 մլրդ ԱՄՆ դոլարի եկամուտ: 2020 թ. սկզբին միջոց-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 18-19:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 15:

³ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 10, с. 15. <https://doi.org/10.29222/irng.2078-5712.2020-28.art10>:

⁴ Белякова М.Ю., Основные принципы функционирования суверенных фондов в России и Норвегии // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2016, том 6, № 12А, с. 326.

⁵ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 10, с.15. <https://doi.org/10.29222/irng.2078-5712.2020-28.art10>

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 16:

⁷ Белякова М.Ю., Основные принципы функционирования суверенных фондов в России и Норвегии // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2016, том 6, № 12А, с. 327.

ների ընդհանուր կապիտալն արդեն կազմում էր 1.1 տրիլիոն ԱՄՆ դոլար ¹:

Նավթից և գազից ստացված եկամուտները թույլ են տվել Նորվեգիային պահպանել բնակչության բարեկեցության բարձր մակարդակը: Նորվեգացիների 20 %-ը ստանում է տարբեր պետական նպաստներ՝ չհաշված թոշակները: ՀՆԱ-ի 4.3 %-ը բաժին էր ընկել նպաստներին: Միննույն ժամանակ կրթությունն ու առողջապահությունը նույնպես անվճար են²: Նորվեգիայում ընկերությունների շահութահարկի դրույքաչափի նվազում է արձանագրվել (1990 թ.՝ 50.2 %, 2018-ին 23 %), մինչդեռ նավթագազային հատվածի ընդհանուր հարկային բեռը մնում էր բարձր՝ մոտ 78 %³:

2000-ական թվականների կեսերից հիմնադրամը հավասարիմ մնաց «էթիկական ներդրումներ» հասկացությանը՝ հրաժարվելով ներդրումներից այն հանքավայրերում, որոնց շահագործումը վնասակար է շրջակա միջավայրի համար: Նմանատիպ մոտեցում է կիրառվում էներգառեսուրսների սպառման հարցում (Էկոլոգիապես մաքուր էներգիայի աղբյուրների տեսակարար կշիռը կազմում է երկրի ընդհանուր էներգիայի սպառման 68 %-ը (տե՛ս աղյուսակ 1)) ⁴:

Աղյուսակ 1

**Նորվեգիայում վառելիքի սպառումը ըստ վառելիքի տեսակի
(մլն տոննա նավթային համարժեք)⁵**

Անվանումը	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2018 (% սպառում)
Նավթ	10.2	10.6	10.5	10.0	9.9	10.4	22
Բնական գազ	3.7	3.5	3.4	3.7	3.8	3.9	8.3
Քարածուխ	0.7	0.8	0.8	0.9	0.8	0.8	1.7
Հիդրոէներգետիկա	31.5	26.4	32.1	30.6	32.2	31.3	66.1
Վերականգնվող էներգիայի աղբյուրներ*	0.3	0.3	0.4	0.6	0.5	0.9	1.9
Ընդհանուրը	46.4	41.6	47.2	45.8	47.2	47.4	100

Նշում՝ ներառում է հողմային, երկրաջերմային և արևային էներգետիկան, ինչպես նաև կենցաղային թափոններից ստացված էներգիան:

2017 թ. նոյեմբերին հիմնադրամը հայտարարեց իր նավթագազային բոլոր ակտիվները վաճառելու մտադրության մասին՝ դա հիմնավորելով ան-

¹ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 10, с.16. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art10>

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Кравчук А.А., Экономическая политика Норвегии в Арктике // Мировая экономика и международные отношения. 2020, т. 64, № 5, с. 105.

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

խաջրածնային գների անկման պայմաններում ֆինանսական ռիսկերը նվազեցնելու անհրաժեշտությամբ¹: Միևնույն ժամանակ Նորվեգիայի Պետական բանկի հիմնադրամը վերահսկող վարչության ղեկավարը հայտարարել էր, որ նման ռիսկերի դիվերսիֆիկացիան այս քայլի միակ նպատակն է: 2018 թ. օգոստոսին կառավարական հանձնաժողովը նշել էր, որ հիմնադրամը պետք է շարունակի ներդրումներ կատարել էներգետիկ ընկերություններում, քանի որ դրանից հրաժարվելը չի կարող դիտվել որպես ածխաջրածնային գների իջեցումից արդյունավետ ապահովագրվելու մեխանիզմ²: 2019 թ. հունիսին Նորվեգիայի խորհրդարանը քվեարկեց կրճատելու հիմնադրամի ներդրումները հանաժո-վառելիքի տեսակներ արդյունահանող ընկերություններում՝ հօգուտ վերականգնվող էներգետիկայի ծրագրերում ներդրումների ավելացման: Մասնավորապես՝ նախատեսվում էր ավանդական վառելիք արտադրող ընկերությունների բաժնետոմսերից դուրս բերել ավելի քան 13 միլիարդ դոլար և մինչև 20 միլիարդ դոլար ներդնել էկոլոգիապես մաքուր ընկերությունների բիզնեսում³: Այդ որոշումը հակասական արձագանք էր գտել տեղական ձեռնարկությունների շրջանում: Մեկ այլ տեսակետի համաձայն՝ երկիրը պետք է աստիճանաբար նախապատրաստվի ածխաջրածնային պաշարների սպառմանը և դիվերսիֆիկացնի ներդրումային ռիսկերը, որպեսզի հիմնադրամի եկամուտներից շարունակի օգտվել երկրի բնակչությունը՝ տնտեսության այլ ոլորտներում ներդրումներից ստացված շահաբաժինների հաշվին⁴:

Սահմանվեց Նորվեգիայի տնտեսական զարգացման քաղաքականության նոր վեկտոր, որի հետևանքները սեփական և համաշխարհային էներգետիկ արդյունաբերության համար դեռ դժվար է կանխատեսել⁵: Միևնույն ժամանակ, ըստ միջազգային էներգետիկ գործակալության, ածխաջրածինների դարաշրջանը դեռ հեռու է ավարտված լինելուց, և տրանսպորտի էլեկտրաֆիկացման ներկայիս համաշխարհային միտումը միայն կհանգեցնի առաջիկա տասնամյակների ընթացքում նավթի պահանջարկի աճի տեմպի մի փոքր դանդաղեցման: Այդ առումով հիմնադրամի որոշումը կարծես արդարացված է մի քանի պատճառներով⁶: Նախ՝ այն միտված է երկրի հումքային տնտեսությունից նորարարական տնտեսության աստիճանական անցմանը, և դա շատ երկար գործընթաց է նույնիսկ ամուր ֆինանսական բարձի առկայության դեպքում: Ածխաջրածինների գների աճը՝ ներդրումների կրճատմամբ պայմանավորված, երկարաժամկետ հատվածում կարող է ձեռնադուր լինել Նորվեգիայում նավթի և գազի արդյունաբերությանը: Ածխաջրածնային հումքի

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 105-106:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 106:

⁵ Кравчук А.А., Экономическая политика Норвегии в Арктике // Мировая экономика и международные отношения. 2020, т. 64, № 5. с. 105.

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

գների բարձրացման հետ մեկտեղ արկտիկական հանքավայրերի շահութաբերությունը Բարենցի ծովում կբարձրանա, որտեղ կենտրոնացված են երկրի չբացահայտված և/կամ հետախուզված ածխաջրածնային պաշարների մոտ 65 %-ը¹:

Նորվեգական առանձնահատկությունը էներգետիկ անվտանգության հայեցակարգի քվազի-նորմատիվ համախմբումն է պաշտոնական փաստաթղթի տեսքով՝ այսպես կոչված «Սպիտակ գիրք» («Սպիտակ գիրք էներգետիկ քաղաքականության մասին – էներգիա հանուն փոփոխությունների – էներգետիկ քաղաքականությունը մինչև 2030 թվականը»), որը մշակվել էր Նորվեգիայի կառավարության կողմից պաշտոնական փաստաթղթի ձևաչափով: Ներկայացվել էր խորհրդարանի քննարկմանը և ֆորմալ կերպով համաձայնեցվել 2016-ի ապրիլին: Կառավարությունը առաջնորդվում էր ազգային էներգետիկ հաշվեկշռից հանածո վառելիքի հետագա դուրս մղմամբ՝ ամբողջովին էներգիայի վերականգնվող աղբյուրներին անցնելու նպատակով²:

2012 թ. մշակվել էր Այլընտրանքային էներգիայի զարգացման գործողությունների ազգային ծրագիրը (NREAP): Նպատակն է խթանել երկրի ներսում «կանաչ» էներգիայի սպառման արտադրությունն ու տարեկան աճը: Կառավարությունը կարծում է, որ ներկայումս հիդրոէներգետիկայի նշանակությունը ավելի է մեծանում՝ սկանդինավյան երկրների կողմից էներգիայի արտադրության համար հանածո վառելիքից աստիճանական հրաժարվելու ծրագրերի շնորհիվ³:

Մյուս կողմից՝ հիդրոէլեկտրակայանների աճը նպաստում է նաև հարակից ոլորտների աճին, և վերջիններս հանդես են գալիս որպես էներգիայի արտադրության հիմքը: Հիդրոէներգետիկական երկրի էներգետիկ անվտանգության առանցքային տարրն է: Զարմանալի չէ, որ էներգետիկ քաղաքականությունն իրականացնելիս պետությունը ամեն կերպ վերահսկում է հիդրոէներգետիկական և փորձում կանխել օտարերկրյա ընկերությունների մուտքը այդ ոլորտ: Դա բացատրում է, թե ինչու նորվեգական շուկայում էլեկտրաէներգիա վաճառելու լիցենզիա են ստացել միայն մի քանի արտասահմանյան ընկերություններ, և մինչ օրս օտարերկրյա բաժնետերերի աննշան թիվ է նշվում նաև քամու էներգիայի արտադրության ոլորտում⁴:

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 1. Концепция энергетической безопасности // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 9, с. 2, 4-5. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 5:

⁴ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 1. Концепция энергетической безопасности // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 9, с. 5. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>

Նորվեգիայում նավթի, նավթամթերքի, գազի և էլեկտրաէներգիայի արտահանումը տարբեր տարիներին¹

Ծածկագիր*	1993	2003	2008	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Նավթի, նավթամթերքի, գազի և էլեկտրաէներգիայի արտահանումը (մլրդ ԱՄՆ դոլար)										
27	16.35	41.56	119.31	105.06	59.87	47.48	58.32	76.44	58.24	40.59
2709	12.59	29.02	66.87	49.72	25.06	22.83	25.87	32.98	29.31	22.74
2710	1.32	2.31	7.68	8.42	5.09	3.24	5.18	6.89	6.19	3.75
2711	2.29	9.97	43.55	46.10	29.14	20.69	26.49	35.50	22.14	13.75
2716	0.12	0.23	1.16	0.75	0.51	0.65	0.70	0.97	0.53	0.31
Ապրանքների արտահանում	31.90	67.94	173.22	155.35	103.79	89.63	101.98	123.04	104.03	82.67
Նավթի, նավթամթերքի, գազի և էլեկտրաէներգիայի արտահանման տեսակարար կշիռը ապրանքների արտահանման կառուցվածքում										
27	51.3%	61.2%	68.9%	67.6%	57.7%	53.0%	57.2%	62.1%	56.0%	49.1%
2709	39.5%	42.7%	38.6%	32.0%	24.1%	25.5%	25.4%	26.8%	28.2%	27.5%
2710	4.1%	3.4%	4.4%	5.4%	4.9%	3.6%	5.1%	5.6%	6.0%	4.5%
2711	7.2%	14.7%	25.1%	29.7%	28.1%	23.1%	26.0%	28.9%	21.3%	16.6%
2716	0.4%	0.3%	0.7%	0.5%	0.5%	0.7%	0.7%	0.8%	0.5%	0.4%
էլեկտրաէներգիայի արտահանումը ֆիզիկական ծավալով արտահայտված (մլրդ կվտմ)										
2716	-	-	-	-	22.02	-	-	18.5	12.3	25.0

*Նշում՝ Ապրանքային խումբ 27՝ Հանքային վառելիք, նավթ և նավթավերամշակման արտադրանք. բիտումային նյութեր. հանքային մուներ: Ապրանքային դիրքի անվանումներ՝ 2709- Հում նավթ և հում նավթամթերքներ՝ ստացված բիտումային ապարներից, 2710- Նավթ և նավթամթերք (բենզին, մագուր, նավթ, դիզելային վառելիք, յուղ), 2711- Բնական և հեղուկ գազ, 2716- էլեկտրաէներգիա

Ի տարբերություն տարեցտարի ներքին էներգիայի շուկայում վերականգնվող էներգիայի աղբյուրների աճող օգտագործման՝ երկրում նավթի և բնական գազի սպառումը, որպես հիմնական էներգիայի պաշարներ, անընդհատ նվազում էր²: Հաշվի առնելով Նորվեգիայից ածխաջրածինների արտահանման ծավալները և նավթի և գազի արտահանումից եկամուտների դերը (տե՛ս աղյուսակ 2) երկրի տնտեսության մեջ՝ պարզ է դառնում, որ նավթն ու բնական գազը պահպանում են իրենց ավանդական դիրքերը էներգետիկ քաղաքականության մեջ³: Իսկ ինչ վերաբերում է էլեկտրաէներգիայի արտահանմանը, ապա 2015 թ. համեմատ 2020-ին զգալիորեն ավելացել էր Նորվե-

¹ United Nations (2021). UN Comtrade database, available at: <https://comtrade.un.org/data/> (last accessed: September 27, 2021)

² Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 10, с. 1. <https://doi.org/10.29222/ипнг.2078-5712.2020-28.art10>

³ Տե՛ս նույն տեղում:

գիայից էլեկտրաէներգիայի արտահանումը՝ կազմելով 25.0 մլրդ կվտժ 22.02 մլրդ կվտժ-ի համեմատ: Մեկ միավորի արժեքը նվազել էր (տե՛ս աղյուսակ 2):

Նորվեգիայի հիդրոէներգետիկայի արդյունաբերության իրավական կարգավորման առանձնահատկություններից մեկը պետության կողմից ժամանակին տրված էլեկտրաէներգիայի արտադրության լիցենզիաների նկատմամբ «հոգուտ իրեն տրված կանոն»-ի կիրարկումն է (անգլերեն՝ պետությանը վերադարձի իրավունք): Նորմը 1917 թվականից կիրառվում է մասնավոր ընկերություններին տրված այս տեսակի լիցենզիաների նկատմամբ¹: Այս օրենսդրական դրույթի ուժով էլեկտրաէներգիայի արտադրության աղբյուրների նկատմամբ բոլոր իրավունքներն ավտոմատ կերպով անվճար փոխանցվում են պետությանը լիցենզիաների ժամկետը լրանալուց հետո: Արտադրության ժամանակ օգտագործված սարքավորումները կա՛մ վաճառվում են նորվեգական հանրային ընկերությանը, կա՛մ դառնում են պետության անմիջական սեփականությունը²:

Սկանդինավյան տարածաշրջանի պետությունները երկար ժամանակ համագործակցել են «NORDEL» կազմակերպության շրջանակներում էներգիայի արդյունավետ և հուսալի մատակարարման և ընդհանուր էներգետիկ ռեսուրսների օպտիմալ օգտագործման հասնելու համար (այն ներառում է Դանիայի, Ֆինլանդիայի, Նորվեգիայի և Շվեդիայի էներգահամակարգերը): Ստեղծվել է 1963 թվականին: Էլեկտրաէներգիայի ոլորտների բարեփոխման ընթացքում Նորվեգիան, Դանիան, Շվեդիան և Ֆինլանդիան ոչ միայն ստեղծեցին էլեկտրաէներգիայի ներքին շուկաներ, այլև դրանք միավորեցին՝ ստեղծելով սկանդինավյան երկրների համար էլեկտրաէներգիայի ընդհանուր շուկա³: 1993 թ. Նորվեգիայի էներգետիկ շուկայի հիման վրա ստեղծվեց աշխարհում առաջին միջազգային ապրանքային բորսան, որը մասնագիտանում էր էլեկտրաէներգիայի առևտրի ոլորտում՝ «Nord Pool»-ը: Այն ընգրկում է 3 ոլորտ՝ շուկայի կազմակերպում և առևտուր, հաշվարկների կատարում, մասնակիցներին տեղեկատվության տրամադրում⁴: «Nord Pool»-ը դարձավ էլեկտրաէներգիայի առաջին բորսան, որը միացրեց մի քանի երկրների շուկաները: Նորվեգական և շվեդական ընկերությունները կատարում են համակարգի օպերատորների գործառույթները: Յուրաքանչյուրին պատկանում է «Nord Pool»-ի բաժնետոմսերի 50 %-ը: Էլեկտրաէներգիայի ոլորտի

¹ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 1. Концепция энергетической безопасности // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 9, с. 5-6. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 6:

³ Байдин В., Институциональные аспекты реструктуризации электроэнергетики в странах скандинавского региона // Вестник Института экономики Российской академии наук. 2008. Выпуск № 4, с. 295-304 [Электронный ресурс]. <https://arxiv.gaugn.ru/s2073-64870000617-8-1-ru-935/> (дата обращения: 23.09.2021).

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

բարեփոխումն ուղեկցվեց կարգավորիչ դաշտի փոփոխությամբ¹: Դրա համար անհրաժեշտ էր մշակել ընդհանուր հայեցակարգ, որոշել սպառողներին էլեկտրաէներգիայի մատակարարման հուսալիության ապահովման համար մասնակիցների պատասխանատվության աստիճանը: Արդյունքում Նորվեգիան ընդունեց էներգետիկայի մասին օրենքը, համաձայն որի՝ Ազգային էներգետիկ ընկերությունը վերածվեց հիմնական ազգային ցանցի՝ «Statnet»-ի (այն ծառայում էր որպես համակարգի օպերատոր), և արտադրական «Statkraft» ընկերությունն էր իր գործունեությունը ծավալում որպես արտադրող: Աստիճանաբար փոքր ընկերություններին թույլատրվեց մուտք գործել էլեկտրաէներգիայի շուկա: Սպառողներին տրվեց հնարավորություն՝ փոխելու մատակարարներին առանց լրացուցիչ ծախսերի, ինչն էլ նպաստեց մրցակցային հարաբերությունների զարգացմանը²: Նորվեգիան, ունենալով զարգացած հիդրոհամակարգ, տարվա մեծ մասը ուներ ցածր փոփոխական ծախսերով էլեկտրաէներգիայի ավելցուկ: Դա կարող էր արտահանվել հարակից երկրներ՝ գնային մրցունակության շնորհիվ: Էլեկտրաէներգիայի առևտուրը ընդլայնվեց Շվեդիայի և մայրցամաքային Եվրոպայի միջև՝ Բալթիկ ծովով: Առաջին փոխանցման գիծը՝ Բալթյան մալուխն էր Շվեդիայի և Գերմանիայի միջև, իսկ երկրորդ մալուխը՝ Շվեդիայի և Լեհաստանի միջև³: 2008 թ. Նորվեգիայից մինչև Նիդեռլանդներ ծովով մալուխ են տեղադրել, որը կարող է փոխանցել 700 մվտ էլեկտրաէներգիա: Նախագծման փուլում են գտնվում «Nord Sea Link» և «NORD LINK» նախագծերը, որոնք ենթադրում են Գերմանիա և Միացյալ Թագավորություն հիդրոէլեկտրակայանների արտադրած և քամուց ստացած էժան «խառնուրդ» կոչվող էլեկտրաէներգիայի արտահանում: Այն նախատեսում էր մրցունակ վաճառքի գին⁴:

Էներգետիկ նոր քաղաքականության մի մասը վերականգնվող էներգիայի աղբյուրների օգտագործման ընդլայնման համատեքստում է: Նպատակն է խթանել սովորական մեքենաներից էլեկտրական փոխադրամիջոցների անցումը: Նորվեգիան ներկայումս հանդիսանում է մեկ շնչի հաշվով էլեկտրամոբիլների քանակով համաշխարհային առաջատարներից մեկը: 2019 թ. Նորվեգիայում վաճառվող նոր մեքենաների կեսը կազմել են էլեկտրամոբիլները՝ այս ցուցանիշով արտադրողների համար հանդիսանալով չորրորդ ամենակարևոր շուկան ԱՄՆ-ից, Չինաստանից և Ճապոնիայից հետո: Էլեկտրամոբիլների պարկի աճը պայմանավորված է պետության ակտիվ աջակցությամբ, Նորվեգիայում բնակչության գնողունակության

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 1. Концепция энергетической безопасности // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 9, с. 8.
<https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>

մակարդակով, էլեկտրամոբիլների սպասարկման ենթակառուցվածքների ստեղծումով ու սպասարկումով (հիմնականում լիցքավորման կայաններ)¹:

1945 թվականից հետո «արդիականացնողների» ուժեղ և քաղաքականապես հզոր լոբբին ձեռք բերեց քաղաքական ուժ և պնդում էր, որ երկրի արդյունաբերական կառուցվածքի արդիականացման անհրաժեշտությունը դեպի «բարձր տեխնոլոգիական» արդյունաբերությունն է: Մի քանի տասնամյակ շարունակ հետազոտական լաբորատորիաներն ու ընտրված բարձր տեխնոլոգիական ընկերությունները, հատկապես SՅՏ ոլորտում, զգալի ֆինանսական և քաղաքական աջակցություն են ստացել կառավարությունից, և մի քանի կարևոր հայտնագործություններ են կատարվել ռազմական տեխնոլոգիաների, ծրագրային ապահովման (օրինակ՝ SIMULA լեզվի), համակարգչային տեխնիկայի և հեռահաղորդակցության ոլորտներում՝ ներառյալ բջջային հեռախոսակապի GSM համակարգը²: Սակայն համաշխարհային ՏՏ արդյունաբերության մեջ 1980-ական թթ. փոփոխությունները, ինչպիսիք են փոքր համակարգիչները, ինչպես նաև նորվեգացի քաղաքական գործիչների կողմից ավելի լիբերալ քաղաքական դիրքորոշման անցնելը հանգեցրին նորվեգական «բարձր տեխնոլոգիական» արդյունաբերության խարխլմանը: Արդյունքում պետական ծրագրերի շնորհիվ աջակցություն ստացող շատ ընկերություններ դուրս եկան բիզնեսից: Այսօր Նորվեգիայում դադարել է զանգվածային շուկայի համար ՏՅՏ ապրանքների արտադրությունը՝ ձախողելով «բարձր տեխնոլոգիաների» առաջատար դարձնելու փորձը³: Այս ամենը հանգեցրեց նրան, որ ձեռք բերված փորձը և հմտությունները իրենց օգտագործումը գտան հատկապես նավթի և գազի ծաղկող արդյունաբերության մեջ: Այդ ոլորտները բարձր տեխնոլոգիական ոլորտներով փոխարինելու ջանքները ավելի բարձրացրին դրանց համաշխարհային մրցունակությունը⁴:

Նորվեգիան ունի լավ աշխատող գիտակրթական համալիր, բիզնես կրթության բարձր մակարդակ, ինչը դրական է ազդում ՓՄՁ-ների նորարարական զարգացման վրա: ՓՄՁ-ները էական ազդեցություն ունեն պետության կողմից վարվող գիտական քաղաքականության վրա⁵: Հաշվի առնելով նավթի և գազի հանքավայրերի սպառման վտանգը՝ պետությունը որդեգրեց սոցիալ-տնտեսական զարգացման մի ռազմավարություն, որը հիմնված էր նորարարական բազայի ստեղծման վրա: Այսօր հետազոտական գործունեու-

¹ Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 1. Концепция энергетической безопасности // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), статья 9, с. 10-12. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>

² Соколенко В.Э., Анализ опыта инновационного развития стран с ресурсной экономикой (на примере Норвегии) // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2017, том 7, № 10А, с. 95-96.

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 66:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Такмашева И.В., Тяглов С.Г., Инновационное развитие предпринимательского сектора: опыт скандинавских стран // Современная Европа. 2019, № 4 (90), с. 63.

թյան ֆինանսավորման առնվազն 40 %-ը բաժին է ընկնում պետությանը (հիմնականում ածխաջրածինների վաճառքից եկամուտների հաշվին): Բոլոր հետազոտությունների ավելի քան 50 %-ը հովանավորվում է մասնավոր հատվածի՝ նավթ և գազ արդյունահանող ոլորտի կողմից¹:

Նորվեգիան նաև բավականին հաջող կարգավորման լուծումներ է առաջարկել կլաստերիզացիայի կտրվածքով²:

Գիտական նորույթ: Վերլուծելով Նորվեգիայի՝ նավթի և գազի արտահանումից ստացվող եկամուտներով պայմանավորված զարգացման ուղին, պետական քաղաքականությունը էներգետիկայի և մասնավորաբար էներգետիկ անվտանգության կտրվածքով՝ բացահայտվել և հիմնավորվել են ՀՀ-ում բնական պաշարների օգտագործման արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով օրենսդրական փոփոխության անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև ՀՀ էներգետիկ անվտանգության քաղաքականության առաջնահերթությունը.

- հաշվի առնելով ՀՀ-ում բնական ռեսուրսների օգտագործման կարգը՝ հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ-ում կիրառել Նորվեգիայի կողմից կիրառվող նորը և ոլորտի նկատմամբ վերահսկողության մոտեցումը
- հաշվի առնելով ՀՀ-ում էներգետիկ անվտանգության մակարդակի բարձրացման անհրաժեշտությունը՝ հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ-ում հեկերի դերակատարման բարձրացումը էներգետիկ համակարգում:

Եզրակացություններ և գործնական առաջարկություններ: Նորվեգիան հարուստ է բնական ռեսուրսներով, ինչը հնարավորություն է տվել երկրին դառնալու աշխարհում ամենազարգացած, բարձր մարդկային զարգացման մակարդակով երկներից մեկը: Նորվեգիան, գիտակցելով պաշարների սպառման վտանգը, ներդրումներ է կատարում տնտեսության այլ նորարարական ոլորտների զարգացման մեջ: Էներգետիկ անվտանգության տեսանկյունից մեծ ուշադրություն է դարձվում հիդրոէներգետիկայի զարգացմանը:

Կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս կատարելու հետևյալ կիրառական առաջարկությունները.

1. ռեսուրսների շահագործմամբ զբաղվող նոր ընկերությունների հիմնման ժամանակ օրենսդրորեն ամրագրել պետության նվազագույն և առավելագույն մասնակցության չափը ձեռնարկության կանոնադրական կապիտալում՝ տարբերակված ըստ ոլորտների: Նմանատիպ մոտեցում ամրագրել օգտագործված սարքավորումների փոխանցման կարգի վերաբերյալ:

¹ Такмашева И.В., Тяглов С.Г., Инновационное развитие предпринимательского сектора: опыт скандинавских стран // Современная Европа. 2019, № 4 (90), с. 63, 65.

² Ковалева Т.К., Индустриальная политика, инновации, кластеры в Норвегии, государственное регулирование кластеризации // Инновации и Инвестиции. 2017, № 2, с. 69-71.

2. ՀՀ-ում էներգետիկ անվտանգության մակարդակի, ինչպես նաև էներգետիկ համակարգում հիդրոէներգետիկայի դերի բարձրացման համար, առաջարկվում է Շոտլ և Լոռի բերդ հէկերի նախագծում և կառուցում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Аналитический центр при правительстве российской федерации. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики N 51: Норвегия: ресурсная модель экономического роста развитой страны, декабрь 2019 [Электронный ресурс]. <https://ac.gov.ru/files/publication/a/26496.pdf> (дата обращения: 27.09.2021)
2. Аристов Е.В., Социальность государства в Норвегии // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2016, № 1 (68), с. 73-75
3. Байдин В., Институциональные аспекты реструктуризации электроэнергетики в странах скандинавского региона // Вестник Института экономики Российской академии наук. 2008. Выпуск №4, с. 294-304 [Электронный ресурс]. <https://arxiv.gaugn.ru/s2073-64870000617-8-1-ru-935/> (дата обращения: 23.09.2021)
4. Беляев С.А., Модель экономического развития Норвегии как пример эффективного управления ресурсами страны // Региональный вестник. 2019, № 4 (19), с. 33-35
5. Белякова М.Ю., Основные принципы функционирования суверенных фондов в России и Норвегии // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2016, том 6, № 12А, с. 325-336
6. Ковалева Т.К., Индустриальная политика, инновации, кластеры в Норвегии, государственное регулирование кластеризации // Инновации и Инвестиции. 2017, № 2, с. 69-71
7. Кравчук А.А., Экономическая политика Норвегии в Арктике // Мировая экономика и международные отношения. 2020, т. 64, № 5, с. 101-108
8. Соколенко В.Э., Анализ опыта инновационного развития стран с ресурсной экономикой (на примере Норвегии) // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2017, том 7, № 10А, с. 89-98
9. Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 1. Концепция энергетической безопасности // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), с. 9. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>
10. Сумин А.М., Энергетическая политика Норвегии. Часть 2. Нефтегазовый сектор. Дихотомия норвежской энергетической политики. Российско-норвежское энергетическое сотрудничество // Актуальные проблемы нефти и газа. 2020. Вып. 1(28), с. 10. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art10>
11. Талагаева Д.А., Тращенко А.А., Роль нефтяных ресурсов Северного моря в экономике Норвегии // Вестник МГИМО-Университета. 2015, № 4 (43), с. 263-270

12. Такмашева И.В., Тяглов С.Г., Инновационное развитие предпринимательского сектора: опыт скандинавских стран // Современная Европа. 2019, № 4 (90), с. 60-73
13. Nilsen, R. (2014). Rural modernisation as national development: The Norwegian case 1900–1950, *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 68:1, 50-58, DOI: 10.1080/00291951.2013.870598
14. United Nations (2021). UN Comtrade database, available at: <https://comtrade.un.org/data/> (last accessed: September 27, 2021)

References

1. Analiticheskij centr pri pravitel'stve rossijskoj federacii. Bjulleten' o tekushhijh tendencijah mirovoj jekonomiki N 51: Norvegija: resursnaja model' jekonomicheskogo rosta razvitoj strany, dekabr' 2019 [Jelektronnyj resurs]. <https://ac.gov.ru/files/publication/a/26496.pdf> (data obrashhenija: 27.09.2021)
2. Aristov E.V., Social'nost' gosudarstva v Norvegii // Nauka i obrazovanie: hozjajstvo i jekonomika; predprinimatel'stvo; pravo i upravlenie. 2016. # 1 (68). s. 73-75
3. Bajdin V., Institucional'nye aspekty restrukturizacii jelektrojenergetiki v stranah skandinavskogo regiona // Vestnik Instituta jekonomiki Rossijskoj akademii nauk. – 2008 – Vypusk #4, s. 294-304 [Jelektronnyj resurs]. <https://arxiv.gaugn.ru/s2073-64870000617-8-1-ru-935/> (data obrashhenija: 23.09.2021).
4. Beljaev S.A., Model' jekonomicheskogo razvitija Norvegii kak primer jeffektivnogo upravljenija resursami strany // Regional'nyj vestnik. 2019. # 4 (19), s. 33-35
5. Beljakova M.Ju., Osnovnye principy funkcionirovanija suverennyh fondov v Rossii i Norvegii // Jekonomika: vchera, segodnja, zavtra. 2016, tom 6, # 12A, s. 325-336
6. Kovaleva T.K., Industrial'naja politika, innovacii, klastery v Norvegii, gosudarstvennoe regulirovanie klasterizacii // Innovacii i Investicii. 2017, # 2, s. 69-71
7. Kravchuk A.A., Jekonomicheskaja politika Norvegii v Arktike // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. 2020, t. 64, # 5, s. 101-108
8. Sokolenko V.Je., Analiz opyta innovacionnogo razvitija stran s resursnoj jekonomikoj (na primere Norvegii) // Jekonomika: vchera, segodnja, zavtra. 2017, tom 7, # 10A, s. 89-98
9. Sumin A.M., Jenergeticheskaja politika Norvegii. Chast' 1. Konceptija jenergeticheskoy bezopasnosti // Aktual'nye problemy nefti i gaza. 2020. Vyp. 1(28), s. 9. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art9>
10. Sumin A.M., Jenergeticheskaja politika Norvegii. Chast' 2. Neftegazovyj sektor. Dihotomija norvezhskoj jenergeticheskoy politiki. Rossijsko-norvezhskoe jenergeticheskoe sotrudnichestvo // Aktual'nye problemy nefti i gaza. 2020. Vyp. 1(28), s. 10. <https://doi.org/10.29222/ipng.2078-5712.2020-28.art10>
11. Talagaeva D.A., Trashhenko A.A., Rol' neftjanyh resursov Severnogo Morja v jekonomike Norvegii // Vestnik MGIMO Universiteta. 2015, # 4 (43), s. 263-270
12. Takmasheva I.V., Tjaglov S.G., Innovacionnoe razvitie predprinimatel'skogo sektora: opyt skandinavskih stran // Sovremennaja Evropa. 2019, # 4 (90), s. 60-73

13. Nilsen, R. (2014). Rural modernisation as national development: The Norwegian case 1900–1950, Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography, 68:1, 50-58, DOI: 10.1080/00291951.2013.870598
14. United Nations (2021). UN Comtrade database, available at: <https://comtrade.un.org/data/> (last accessed: September 27, 2021)

ՆՈՐՎԵԳԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ՍՏԵՓԱՆ ՊԱՊԻԿՅԱՆ

Համառոտագիր: Նորվեգիան աշխարհում զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող երկներից մեկն է: Պաշարների սպառման վտանգը ստիպում է ներդրումներ կատարել տնտեսության նորարարական ոլորտների զարգացման մեջ: Էներգետիկ անվտանգության տեսանկյունից Նորվեգիան օգտագործում է վերականգնվող էներգիայի աղբյուրները՝ հիդրոէներգետիկան:

Հողվածի **նպատակն է**՝ դիտարկելով Նորվեգիայի տնտեսական զարգացման ուղին, քաղաքականությունը արդյունահանող ընկերությունների նկատմամբ և էներգետիկ անվտանգության քաղաքականությունը՝ առաջարկել համապատասխան քայլեր ՀՀ էներգետիկ անվտանգության աստիճանի բարձրացման ուղղությամբ:

Նպատակին հասնելու համար դրվել են **հետևյալ խնդիրները**՝

- ներկայացնել նավթի և գազի արտահանումից ստացված միջոցների հաշվին Նորվեգիայի զարգացման ուղին, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանն ուղղված միջոցառումները և պետական քաղաքականությունը արդյունահանող ընկերությունների նկատմամբ,
- ներկայացնել Նորվեգիայի էներգետիկ անվտանգության քաղաքականությունը,
- առաջարկել ու հիմնավորել համապատասխան քայլեր ՀՀ-ում էներգետիկ անվտանգության բարձրացման ուղղությամբ:

Ուսումնասիրության հիմնական արդյունքների վերաբերյալ եզրահանգումներ կատարելիս կիրառվել են վերլուծական-սինթետիկ մեթոդները:

Գիտական նորույթ: Վերլուծելով Նորվեգիայի՝ նավթի և գազի արտահանումից ստացվող եկամուտներով պայմանավորված զարգացման ուղին, պետական քաղաքականությունը էներգետիկ անվտանգության կտրվածքով՝ բացահայտվել և հիմնավորվել են ՀՀ-ում բնական պաշարների օգտագործման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար օրենսդրական փոփոխության անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև ՀՀ էներգետիկ անվտանգության քաղաքականության առաջնահերթությունը:

- հաշվի առնելով ՀՀ-ում բնական ռեսուրսների օգտագործման կարգը՝ հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ-ում կիրառել Նորվեգիայի կողմից կիրառվող նորմը և ոլորտի նկատմամբ վերահսկողության մոտեցումը,

- հաշվի առնելով ՀՀ-ում էներգետիկ անվտանգության մակարդակի բարձրացման անհրաժեշտությունը հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ-ում հեկերի դերի բարձրացումը էներգետիկ համակարգում:

Հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս կատարելու ստորև բերվող **2 կիրառական առաջարկությունները**, հիմք ընդունելով Նորվեգիայի փորձը և ՀՀ տնտեսության յուրահատկությունները.

1. օրենսդրորեն ամրագրել ռեսուրսների շահագործմամբ զբաղվող նոր ընկերությունների հիմնման ժամանակ պետության նվազագույն և առավելագույն մասնակցության չափը ձեռնարկության կանոնադրական կապիտալում՝ տարբերակված ըստ ոլորտների: Նմանատիպ մոտեցում ամրագրել օգտագործված սարքավորումների փոխանցման կարգի վերաբերյալ:
2. ՀՀ-ում էներգետիկ անվտանգության մակարդակի, ինչպես նաև էներգետիկ համակարգում հիդրոէներգետիկայի դերի բարձրացման նպատակով առաջարկվում է Շնող և Լոռի բերդ հեկերի նախագծում և կառուցում:

Բանալի բառեր՝ անխաջրածիներ, տնտեսական զարգացում, հիմնադրամ, հիդրոէներգետիկա, էներգետիկ անվտանգություն, էներգիայի վերականգնվող աղբյուրներ, նորարարական զարգացում, Նորվեգիա

ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НОРВЕГИИ

СТЕПАН ПАПИКЯН

Аннотация: Норвегия - одна из самых быстрорастущих стран мира. Риск истощения ресурсов заставляет вкладывать средства в развитие инновационных секторов экономики. С точки зрения энергетической безопасности Норвегия использует возобновляемые источники энергии - гидроэнергетику.

Цель данной статьи - предложить соответствующие шаги для повышения уровня энергетической безопасности в Армении с учетом пути экономического развития, политики Норвегии в области энергетической безопасности в отношении норвежских горнодобывающих компаний.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

- представить путь развития Норвегии за счет экспорта нефти и газа, меры, направленные на повышение уровня жизни населения, государственную политику в отношении компаний, которые их производят;
- ознакомить с политикой Норвегии в области энергетической безопасности;
- предложить и обосновать соответствующие шаги по повышению энергетической безопасности в Армении.

Сделаны выводы об основных результатах исследования с помощью аналитико-синтетических методов.

Научная новизна. Анализируя путь Норвегии, страны, развивающейся за счет доходов от экспорта нефти и газа, была определена государственная политика в области энергетической безопасности, а также обоснована необходимость внесения изменений в законодательство для повышения эффективности использования при-

родных ресурсов в Армении, как приоритет политики энергетической безопасности Армении.

- Принимая во внимание порядок использования природных ресурсов в Республике Армения, было обосновано и было предложено применить норму, внедренную Норвегией, в Республике Армения и контрольный подход к сектору.
- Принимая во внимание необходимость повышения уровня энергетической безопасности в Республике Армения, было обосновано повысить роль гидроэлектростанций в энергосистеме Республики Армения.

Проведенные в данной статье исследования позволяют реализовать следующие 2 практические рекомендации, основанные на опыте Норвегии:

1. законодательно закрепить максимальное участие в уставном капитале предприятия при учреждении новых компаний, занимающихся эксплуатацией ресурсов, дифференцированных по секторам. Установить аналогичный подход к процедуре передачи бывшего в употреблении оборудования.
2. В целях повышения уровня энергетической безопасности в Республике Армения, а также роли гидроэнергетики в энергосистеме предлагается построить ГЭС “Шнох” и “Лори берд” по проекту.

Ключевые слова: углеводороды, экономическое развитие, фонд, гидроэнергетика, энергетическая безопасность, возобновляемые источники энергии, инновационное развитие, Норвегия

NORWEGIAN ECONOMIC DEVELOPMENT TRENDS

СТЕПАН ПАРИКЯН

Abstract: Norway is one of the fastest growing countries in the world. The risk of depletion of resources forces us to invest in the development of innovative sectors of the economy. From the point of view of energy security, Norway uses renewable energy sources - hydropower.

The purpose of the article is to suggest appropriate steps to increase the level of energy security in Armenia, considering the path of economic development, the country's energy security policy towards the companies extracting Norwegian policy.

In order to achieve the goal, the following tasks have been set:

- Introduce the development path of Norway at the expense of oil and gas exports, measures aimed at raising the living standards of the population and state policy towards companies that produce it;
- Introduce Norway's energy security policy;
- Propose and substantiate appropriate steps to increase energy security in Armenia.

Analytical-synthetic methods were used to make conclusions about the main results of the study.

Scientific novelty. Analyzing the path based on Norway, a country developed at the expense of oil and gas export revenues, the state policy in terms of energy security was identified, the need for a legislative change to increase the efficiency of natural resources in Armenia was substantiated, as well as the priority of Armenia's energy security policy.

- Taking into account the procedure for the use of natural resources in the Republic of Armenia, it was substantiated and it was proposed to apply the norm implemented by Norway in the Republic of Armenia and the control approach to the sector.

- Taking into account the need to increase the level of energy security in the Republic of Armenia, it was substantiated it was proposed to increase the role of hydropower plants in the energy system in the Republic of Armenia.

The studies carried out in this article allow us to implement the following 2 practical recommendations, based on the experience of Norway Peculiarities of the RA economy.

1. To legislate the maximum participation in the statutory capital of the enterprise during the establishment of new companies engaged in the exploitation of resources, differentiated by sectors. Establish a similar approach to the procedure for transferring used equipment.
2. In order to increase the level of energy security in the Republic of Armenia, as well as the role of hydropower in the energy system, it is proposed to build “Shnogh” and “Lori berd” HPP design.

Keywords: hydrocarbons, economic development, fund, hydropower, energy security, renewable energy, innovative development, Norway

2. ԱՍԻԱԿԱՆ - ԽԱՂԱՂՕՎԿԻԱՆՈՍՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

2.1. ԹԱՅՎԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԸ

ԼԻԼԻԹ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

04.08.2021-10.09.2021

Ներածություն: Թայվանը (Չինական Հանրապետություն) աշխարհագրորեն տեղակայված է Խաղաղ օվկիանոսի արևմտյան հատվածում՝ Ճապոնիային և Ֆիլիպիններին կից: Տարածքը 36197 քկմ է, բնակչությունը՝ 23,6 մլն՝ ըստ 2019 թ. տվյալների: Բնակչությունը հիմնականում մոնոէթնիկ է. 95,4 %-ը չինացիներ են¹:

1960-ականների սկզբից ընդհուպ մինչև 1990-ականների սափական տնտեսական ճգնաժամը Թայվանը համարվում էր «ասիական 4 վիշապներից» մեկը, որը տվյալ ժամանակահատվածում աննախադեպ տնտեսական թռիչք էր արձանագրել: Տնտեսական զարգացման նման ընթացքը հաճախ մասնագետները բնորոշում են որպես «տնտեսական հրաշք», սակայն Սինիկայի ակադեմիայի անդամ Յույ Յզուն-սյանը մեկնաբանում է տվյալ երևույթը որպես կառավարության կողմից վարվող մտածված քաղաքականության արդյունք, որն ուղղված էր մասնավոր ձեռներեցության զարգացմանը²: Հարկ է նշել, որ տնտեսական թռիչքաձև աճի շրջանում Թայվանում դեռևս գործել է 1949 թվականից հայտարարված ռազմական դրությունը, որը չեղարկվել է միայն 1989 թ.: Ստացվում է, որ տնտեսական լրջագույն հաջողությունները Թայվանում գրանցվել են քաղաքական և ռազմական առումով բավական լարված իրավիճակում: Ուստի դիտարկելով Թայվանի տնտեսության զարգացումը 1960-ականներից մինչ օրս՝ կարող ենք փաստել, որ զարգացման բոլոր ժամանակահատվածներում Թայվանի տնտեսական քաղաքականությունը հստակ դասեր և պատգամներ է թողել զարգացող երկրների, մասնավորապես՝ Հայաստանի համար:

Հողվածի նպատակն է՝ վեր հանել Թայվանի տնտեսության այն դասերը, որոնք կարող են ուսանելի լինել ՀՀ տնտեսության արագընթաց աճի համար: Այդ նպատակին հասնելու համար դրվել և լուծվել են մի շարք խնդիրներ՝ ուսումնասիրել և համադրել Թայվանի և Հայաստանի տնտեսությունների նմանություններն ու տարբերությունները, վերլուծել Թայվանի տնտեսական աճին նպաստող գործոնները և համեմատել դրանք ՀՀ-ում առկա գործոնների

¹ Министерство иностранных дел Китайской Республики (Тайвань), Знакомьтесь: ТАЙВАНЬ 2020-2021, 2021, стр. 2, 10.

² <https://taipanorama.tw/print.php?post=109193&unit=388> վերջին մուտքը՝ 07.08.2021

հետ, քննարկել տնտեսական աճի ապահովման տարբեր ժամանակահատվածներում Թայվանի կողմից վարվող քաղաքականության գործիքակազմը, ներկայացնել այդ գործիքակազմի այն շղթաները, որոնք կարող են տեղայնացվել Հայաստանում:

Թայվանի տնտեսական քաղաքականությունը ուսանելի օրինակ է բազմաթիվ զարգացող երկրների համար: Այդ պատճառով էլ այն վերլուծվել է տարբեր ձևաչափերով՝ սկսած ուսումնական ձեռնարկներից մինչև գիտական խոր վերլուծություններ: Մասնավորապես՝ Թայվանի տնտեսական աճի վերլուծությանն են անդրադարձել Վ. Շիրլին, Ջ. Գելբրեյթը, Պ. Չանգը, Ա. Գրանովսկին, Լ. Ֆրիդմանը և ուրիշներ:

Գրականության վերլուծություն: Թայվանի «տնտեսական հրաշքի» վերլուծությունը տարիներ շարունակ գրավել է տնտեսագետների ուշադրությունը: Մասնավորապես Չեն Ցզյա-վեյը Թայվանի տնտեսության առաջանցիկ աճը կապում է ամերիկյան և ճապոնական ակտիվ ներդրումների հետ, որոնց ներհուսքը, ըստ վերլուծաբանի, պայմանավորված էր էժան հումքի և աշխատուժի առկայությամբ: Հեղինակը պնդում է, որ Թայվանում օտարերկրյա ներդրումների մեծ ծավալը նպաստեց արդյունաբերության աճին, որն էլ իր հերթին հանգեցրեց հասարակության բարեկեցության աճին, կրթական ցենզի բարձրացմանը և ի վերջո՝ քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը¹:

Ռուս տնտեսագետ Մ. Իվանովը պնդում է, որ Թայվանը հասել է ներկայիս տնտեսական զարգացմանը, քանի որ մեծ ուշադրություն է դարձրել արտաքին շուկաներում տեղական արտադրողների պաշտպանության հիմնախնդիրներին և մեծ տեմպով զարգացրել է արտահանումը: Հեղինակի պնդմամբ՝ Թայվանի կառավարությունը մշտապես վարել է արտաքին տնտեսական ճկուն քաղաքականություն՝ օգնելով տեղական արտադրողին մրցակցային առավելություններ ստանալու միջազգային շուկաներում²:

Որոշ հեղինակներ Թայվանի տնտեսական հաջողությունները փորձում են բացատրել վարքաբանական տնտեսագիտության տեսանկյունից՝ պնդելով, որ տնտեսական ձեռքբերումների արմատները գտնվում են բնակչության հոգեբանական և մշակութային առանձնահատկություններում: Մասնավորապես՝ Կ. Սոլոնինը պնդում է, որ դրան նպաստել են հիմնականում 4 առանձնահատկություն³՝ չինացիների մեծ մասը պատրաստակամորեն զիջել

¹ Чэнь Цзя-вэй., Демократическая прогрессивная партия Тайваня и поставторитарная модернизация. Гл. 1. Рекомендовано к публикации Диссертационным советом Д 501.001.27 при МГУ имени М. В. Ломоносова 24 марта 2016 г., <https://libs.ru/book/449831/> վերջին մուտքը՝ 08.08.2021 թ.

² Иванов М., Экономическая политика государства на Тайване: 1949-2000 гг.. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, <https://www.dissercat.com/content/ekonomicheskaya-politika-gosudarstva-na-taivane-1949-2000-gg/read>

³ Солонин К., Социальные «портреты» технологических предпринимателей на фоне инновационной экосистемы региона: СЛУЧАЙ ТАЙВАНЯ, Центр исследований науки и техники ЕУСПб, 2012, стр. 11.

է քաղաքական ազատությունը, որպեսզի փոխարենը ստանա արագ հարստանալու հնարավորություն. չինացիների մեծ մասին, հատկապես ավագ սերնդի ներկայացուցիչներին հատուկ է «դեկավար» լինելու ցանկությունը. չինացիները պատրաստ են տակտիկական զոհողությունների դիմել՝ պայմանով, որ ապահովված լինեն կայուն եկամտով երկարաժամկետ ժամանակահատվածում. հասարակությունում հեղինակություն վայելելու ձգտումը չինացիների շրջանում ձևավորել է իրենց վարքաբանա-հոգեբանական կերտվածքին բնորոշ գիծ՝ գիտակցված ռիսկի դիմելը:

Մեկ այլ հեղինակ¹ պնդում է, որ Թայվանը պատմականորեն ոչ երկար ժամանակահատվածում ավտորիտարից դարձել է զարգացած տնտեսությամբ ժողովրդավարական պետություն: Հեղինակը գտնում է, որ նման զարգացում կարողացել է ապահովել Թայվանի կառավարական էլիտան, որը բաղկացած էր բարձր կրթական ցենզ, պատասխանատվության մեծ աստիճան ունեցող հայրենանվեր անձանցից, ովքեր կառուցել են երազանքների երկիրը՝ հիմնվելով ԱՄՆ-ի փորձի վրա: Որոշ վերլուծաբաններ էլ պնդում են, որ Թայվանի տնտեսական հրաշքն ավարտվել է 1980-ականներին², որից հետո տեղի ունեցող մակրոտնտեսական և արտաքին քաղաքատնտեսական փոփոխությունները ստիպեցին Թայվանի ղեկավարությանը ձեռնամուխ լինել տնտեսության վերակառուցմանը: Հեղինակները դրա հիմնական պատճառ են համարում ԱՄՆ-ի և Չինաստանի միջև քաղաքատնտեսական հարաբերությունների փոփոխությունը, ինչպես նաև Թայվանի և Չինաստանի միջև ստեղծվող տնտեսական գոտին:

Այդուհանդերձ, այս վերլուծությունները լրացնելու են գալիս տնտեսագետների այն խմբի գաղափարները, որոնք պնդում են, որ Թայվանի տնտեսական աճը շարունակվում է, և բաժանում են Թայվանի տնտեսության զարգացումը 3 փուլի³. 1. 1952-1980-ականներ, երբ արձանագրվեց ամենամեծ աճի տեմպը՝ շնորհիվ գյուղատնտեսության և արդյունաբերության առաջանցիկ աճի, 2. 1981-1999 թթ., երբ տնտեսության աճի տեմպը դանդաղեց արտաքին տնտեսական և մակրոտնտեսական փոփոխությունների պատճառով, տնտեսական աճը հիմնականում արդյունաբերության ոլորտից տեղափոխվում էր ծառայությունների ոլորտ և 3. 2000 թ. մինչ օրս, երբ Թայվանի տնտեսությունը թևակոխեց տնտեսական կայուն աճի ժամանակաշրջան:

¹ Полякова Т., Эволюция фактора Тайваня в отношениях между США И КНР. Аналитические доклады (является приложением к периодическому изданию «Ежегодник ИМИ»), Институт международных исследований МГИМО (У) МИД России. Выпуск 3 (42), июнь, 2014, стр. 26.

² Chevalérias Ph., The Taiwanese Economy After the Miracle, An Industry in Restructuration, Structural Weaknesses and the Challenge of China, China Perspectives 2010/3 | 2010 Taiwan: The Consolidation of a Democratic and Distinct Society, p.35-44, <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/5301>

³ <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-modernizatsii-ekonomiki-tayvanya-problemy-i-dostizheniya/viewer>

Թերևս Թայվանի տնտեսական հրաշքի ֆենոմենի գրականության վերլուծությունը կարելի է ամփոփել Պ. Մոզիասի եզրահանգմամբ¹, որում հեղինակը պնդում է, որ ներկայում միամտություն կլինի ակնկալել, որ Թայվանի տնտեսությունը կրկին կաճի «տնտեսական հրաշքին» բնորոշ ժամանակահատվածի տեմպերով, քանի որ զարգացած տնտեսությունը աճում է ավելի փոքր տեմպով, քան նոր զարգացողը: Այդուհանդերձ, հեղինակը մեկնաբանում է, որ «տնտեսական հրաշքի» ժամանակահատվածը Թայվանում բնորոշ է եղել միանգամայն այլ՝ վարչաիրամայական տնտեսակարգի, որը ներկայում այլևս գոյություն չունի և գոյություն ունենալու պարագայում այլևս չէր կարող ապահովել Թայվանի տնտեսության զարգացումը: Ուստի այժմ Թայվանի կառավարության կարևորագույն նպատակներից պետք է լինի հաջողությամբ ավարտին հասցնել տնտեսության ազատականացման փուլը, որը հետագայում ևս կապահովի կայուն տնտեսական աճ:

Մեթոդաբանություն: Հոդվածի համար տեսա-մեթոդական հիմք են հանդիսացել տարբեր վերլուծաբանների եզրահանգումները: Հոդվածի վերլուծության համար կիրառվել են տվյալների հավաքագրման, համադրման և վերլուծության, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, ինչպես նաև էկոնոմետրիկ վերլուծության մեթոդները: Հաշվի առնելով Թայվանի կարգավիճակը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից՝ Համաշխարհային բանկը չի ներկայացնում վիճակագրական տվյալներ Թայվանի վերաբերյալ: Այդ պատճառով Թայվանի վիճակագրական տվյալները հավաքագրվել են Թայվանի վիճակագրական բյուրոյի² և Արտաքին գործերի նախարարության³ կայքերից, իսկ Հայաստանին վերաբերող տվյալները՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կայքից⁴: Համադրման եղանակով վերլուծվել են Թայվանի զարգացման սկզբնական ժամանակահատվածի և ՀՀ ներկայիս նմանություններն ու տարբերությունները՝ հասկանալու, թե որքանով հնարավոր կլինի Թայվանում կիրառված տնտեսական քաղաքականության գործիքակազմը կիրառել Հայաստանում: Ինդուկցիայի և դեդուկցիայի մեթոդով մշակվել են ՀՀ-ի համար ներկայացվող առաջարկները:

Վերլուծություն: Թայվանը թեպետ հանդիսանում է Հարավարևելյան Ասիայի աննախադեպ զարգացում արձանագրած երկրներից մեկը, այդուհանդերձ այն մինչ օրս միջազգային իրավունքի տեսանկյունից ճանաչված չէ որպես առանձին երկիր: Թայվանի տնտեսության մերօրյա զարգացման վրա իր դրոշմն է դրել նրա անցած պատմական ուղին, երբ երկիրը գտնվել է տարբեր երկրների և կայսրությունների տիրապետության ներքո: Առկա մատենագրությունների համաձայն՝ 16-րդ դարում եվրոպացի ծովագնացները,

¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/tayvan-ekonomicheskie-itogi-prezidentstva-chen-shuybyanya/viewer>

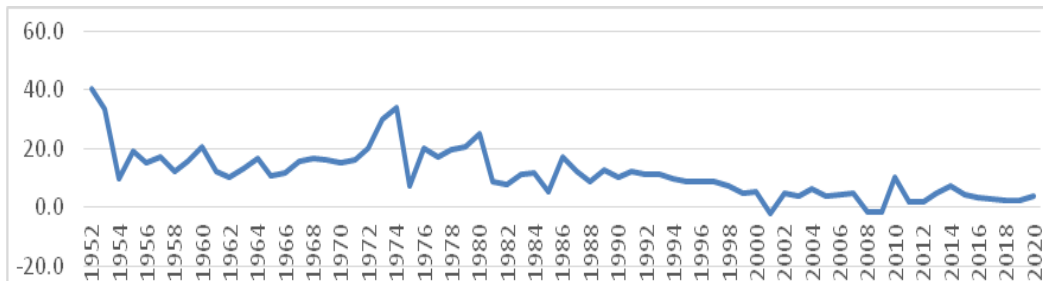
² <https://eng.stat.gov.tw/mp.asp?mp=5>

³ Ministry of Foreign Affairs, Republic of China (Taiwan) (mofa.gov.tw)

⁴ Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի (armstat.am)

անցնելով Թայվանի ավերով, այն անվանում են Ilha Formosa, որը թարգմանաբար նշանակում է հիասքանչ կղզի¹: 17-րդ դարասկզբին կղզում հիմնավորվել են հոլանդացիներ, իսպանացիներ, սակայն 17-րդ դարի վերջերից այն անցել է Չինական կայսրության տիրապետության ներքո մինչև 1894-1895 թթ. Ճապոնա-չինական պատերազմի ավարտը, որից հետո Թայվանը գտնվել է Ճապոնական կայսրության տիրապետության ներքո մինչև Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտը: Թայվանի տնտեսության հետագա զարգացման հիմնաքարերը դրվել են Ճապոնական կայսրության տիրապետության ներքո գտնված ժամանակահատվածում: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո Թայվանը կրկին անցավ Չինաստանի վերահսկողության տակ, և սկսվեց Թայվանի թռիչքաձև աճի ժամանակահատվածը՝ 1952-1980-ականներ:

Արդեն իսկ նշել ենք, որ որոշ տնտեսագետներ Թայվանի տնտեսական զարգացումը պայմանականորեն բաժանում են 3 փուլի՝ 1. 1952-1980 թթ., 2. 1981-1999 թթ., 3. 2000-ականներից մինչ օրս, ուստի հետագա վերլուծությունը ևս կիրականացնենք համապատասխան փուլերում իրականացված տնտեսական քաղաքականության քննարկման համատեքստում: 1952-1980 թթ. Թայվանի տնտեսությունն աճում էր միջինում 18,3 %-ով² (զծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Թայվանի տնտեսական աճը 1952-2020 թթ., %

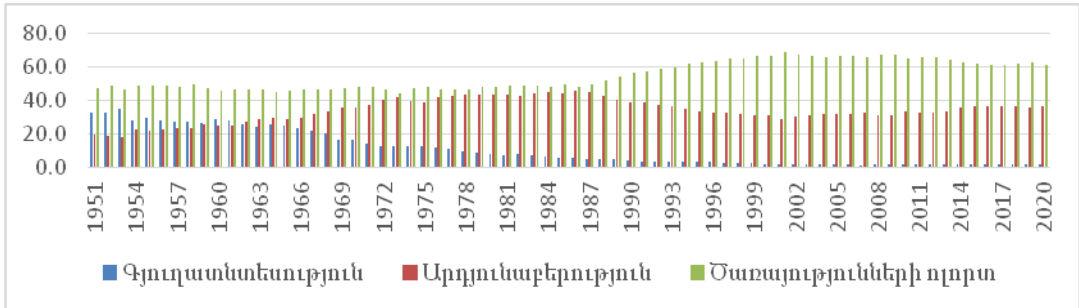
Գծապատկերից ակնհայտ է, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում տնտեսությունը գրեթե միշտ արձանագրել է երկնիշ տնտեսական աճ:

Գծապատկեր 2-ից ակնհայտ է, որ գյուղատնտեսության զարգացումը սկսել է 1951-1962 թթ., որից հետո կառավարության կողմից շեշտադրվել է արդյունաբերության զարգացումը, և ՀՆԱ-ի կառուցվածքում գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռը նվազել է հոգուտ արդյունաբերության տեսակարար կշռի ավելացման: Դիտարկվող ժամանակահատվածում Թայվանը հիմ-

¹ Министерство иностранных дел Китайской Республики (Тайвань), Знакомьтесь: ТАЙВАНЬ 2020-2021, 2021, стр. 11.

² Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ <https://eng.stat.gov.tw/ct.asp?xItem=37408&CtNode=5347&mp=5> պաշտոնական տվյալների

նականում զարգացել է նախապես մշակված քառամյա զարգացման պլանների հիման վրա:

Գծապատկեր 2. Թայվանի ՀՆԱ-ի կառուցվածքը 1951-1980 թթ., %

1957-1960 թթ. իրագործվեց ներմուծմանը փոխարինող արդյունաբերության զարգացման պլանը¹, որի արդյունքներն արդեն իսկ ակնհայտ էին 1962 թվականից: 1961-1964 թթ. ժամանակահատվածը բնորոշվում է որպես աշխատատար արդյունաբերության արտահանման խթանման ժամանակահատված: Համաձայն գծապատկեր 2-ի՝ այդ ժամանակահատվածում Թայվանի արդյունաբերության աճը համեմատաբար դանդաղ է տեղի ունեցել: 1969-1972 թթ. Թայվանի կառավարությունը ստանձնեց կապիտալատար արդյունաբերության արտահանման խթանման քաղաքականությունը: Մեր կողմից իրականացվել է նաև էկոնոմետրիկ վերլուծություն՝ պարզելու համար, թե արդյունաբերության խթանման որ քաղաքականությունը որքանով է նպաստում Թայվանի ՀՆԱ-ի աճին: Ըստ այդմ՝ առանձին ռեգրեսիոն վերլուծություն ենք իրականացրել 1951-1964 թթ. և 1965-1981 թթ. եռամսյակային տվյալների հիման վրա: Արդյունքում ստացվել է, որ 1951-1964 թթ. աշխատատար արդյունաբերության խթանման ժամանակահատվածում արդյունաբերության 1 միավորը աճը նպաստում էր Թայվանի ՀՆԱ-ի աճին 1,93 միավորով, իսկ կապիտալատար արդյունաբերության խթանման ժամանակահատվածում՝ 2 միավորով:

Թայվանի տնտեսության զարգացման նման ընթացքը հիմնված է մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների վրա: Մասնավորապես՝ մինչև Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը Թայվանի տնտեսությունում արդեն իսկ ճապոնական կայսրության կողմից դրվել էին գյուղատնտեսության և արդյունաբերության զարգացման որոշակի հիմքեր, որոնք նպաստեցին պատերազմից հետո քայքայված տնտեսության առավել արագ վերականգնմանը: Բացի այդ, 1949 թ. քաղաքացիական պատերազմի անցանկալի արդյունքի

¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-modernizatsii-ekonomiki-tayvanya-problemy-i-dostizheniya/viewer>

պատճառով Չինաստանի կառավարությունը և ինտելեկտուալ ու արդյունաբերական էլիտայի որոշակի մասը տեղափոխվեցին Թայվան՝ մշտական բնակության, ինչի արդյունքում Թայվանում արդեն իսկ առկա էր զարգացման մեկնարկի համար անհրաժեշտ մարդկային կապիտալը: Հարկ է նշել նաև զարգացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների մասին, որը Թայվանը ստացավ ԱՄՆ-ից՝ ֆինանսական օգնության և արտոնյալ վարկերի տեսքով:

Թայվանի տնտեսության զարգացման 1-ին փուլի ձեռքբերումներն ու գործիքակազմը ներկայացված են ստորև:

- Պետությունն իրականացնում էր ներմուծման փոխարինման քաղաքականություն՝ ստեղծելով արդյունաբերական ձեռնարկություններ, ինչպիսիք են «Թայվանի տեքստիլի գործարանը», «Ֆորմոզա պլաստիկը», «Թայվանցեմենտը» և այլն:
- Պետությունը ներդրումների ներհոսքի խթանման քաղաքականություն էր իրականացնում՝ օրենսդրորեն ամրագրելով թիրախային ոլորտներում կատարվող ներդրումներին տրվող արտոնությունները: Այս քաղաքականության շրջանակներում ընդունվեց «Ներդրումների խթանման օրենքը» (The Statute for the Encouragement of Investment), ինչպես նաև հատուկ օրենք՝ ուղղված չինական սփյուռքից ներդրումների ներհոսքի խրախուսմանը:
- Չուզահեռաբար հիմք էր դրվում նաև արտահանող ոլորտների արդյունաբերության զարգացման համար՝ ազատ տնտեսական գոտիների ստեղծմամբ (օրինակ՝ Գաոյունի, Նանցիի և Թայչժունեի արտահանման արդյունաբերական շրջանը) և արժույթային կոշտ կարգավորման քաղաքականությամբ:
- Իրականացվում էր տնտեսությունում ՓՄՁ ստեղծմանն ու խթանմանն ուղղված քաղաքականություն՝ օրենսդրորեն խրախուսելով յուրաքանչյուր ընտանիքին կից արտադրության ստեղծումը:
- Հատուկ ուշադրություն էր դարձվում գիտության զարգացմանը՝ արտոնություններ տրամադրելով այն գիտահետազոտական կազմակերպություններին, որոնց կողմից իրականացված մշակումները հնարավոր էր կիրառել տնտեսության մեջ: Գիտությանը տրամադրվող բազային ֆինանսավորման նվազագույն չափը հաստատվում էր օրենսդրորեն՝ զգալիորեն ավելանալով յուրաքանչյուր հաջորդ տարվա համար: Այս տեսանկյունից հատկանշական է, որ գիտահետազոտական ինստիտուտները ֆինանսավորվում էին ոչ միայն պետության կողմից տրամադրվող բազային ֆինանսավորմամբ, այլև տարբեր նախարարությունների կողմից՝ ըստ անհրաժեշտության վերլուծական ծրագրեր իրականացնելով:

Թայվանի տնտեսության զարգացման 2-րդ փուլում՝ 1981-1999 թթ., տնտեսությունն աճում էր ավելի դանդաղ տեմպերով: Սա, ըստ էության,

բնականոն երևույթ է, քանի որ զարգացման որոշակի մակարդակի հասնելուց հետո աճի տեմպը դանդաղում է: Դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի միջին աճը կազմել է 10 %, այդուհանդերձ այս փուլի գրեթե կեսը բնորոշվում է միանիշ տնտեսական աճով (զճապատկեր 1):

Այս փուլում, թերևս, Թայվանի կառավարությունը զարկ է տվել ծառայությունների ոլորտի զարգացմանը՝ հատկապես շեշտադրելով թվային տեխնոլոգիաների զարգացումը: Դիտարկվող ժամանակահատվածում Թայվանի ՀՆԱ-ի կառուցվածքը փոխվել է հոգուտ ծառայությունների ոլորտի մասնաբաժնի ավելացման (զճապատկեր 2):

1990-ականներից Թայվանում մեծ ծավալով սկսվեց պետական ձեռնարկությունների մասնավորեցման գործընթացը, որը նպաստեց մեծ չափով օտարերկրյա ներդրումների ներհոսքի: Շնորհիվ վարվող պետական քաղաքականության՝ արդեն 1996 թ. Թայվանի արտահանման մոտ 40 %-ը¹ կազմում էր բարձր տեխնոլոգիատար ապրանքների արտահանումը, ինչպիսիք են մեքենաշինությունը, էլեկտրոնիկան, տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության ապրանքները: Թեպետ բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության հիմնասյուները դրվել են շատ ավելի վաղ շրջանում, այդուհանդերձ այն մեծ տեմպերով սկսեց զարգանալ հենց այս փուլում, երբ դրվեց տեխնոպարկերի ստեղծման հիմքը: Համաձայն այս ժամանակահատվածում Թայվանում վարվող պետական քաղաքականության՝ երկրի զարգացումը տեղի էր ունենում ըստ տարածաշրջանների: Այս ընթացքում տեխնոպարկերը հիմնվում էին հիմնականում երկրի հյուսիսում՝ Սինչժու տեխնոպարկը, որը հիմնադրվել է 1980թ.², և հարավում՝ Թայնան և Կաոսյունգ տեխնոպարկերը, որոնք հիմնադրվել են 1991 թվականից սկսած³:

Թայվանի տնտեսության այս փուլի զարգացումը ևս հիմնված էր մի քանի գործոնների վրա: Նախ և առաջ դիտարկվող ժամանակահատվածի սկզբում Թայվանի նախագահն էր Ցզյան Ցզինգոն, որը ժամանակին անմիջականորեն մասնակցել էր Սովետական Միության արդյունաբերականացման գործընթացին և կարողացավ մշակել նաև Թայվանի արդյունաբերականացմանն ուղղված քաղաքականությունը: Բացի այդ, 1970-ականների նավթային ճգնաժամը ստիպեց կառավարությանը տնտեսական աճի նոր մոդելը փնտրել և փոխարինել զարգացման ավանդական ուղղությունները նորերով: Այս փուլում Թայվանի տնտեսության զարգացման մոդելի վրա ազդող զգալի գործոն կարելի է համարել նաև ԱՄՆ-ի և Չինաստանի միջև լարված հարաբերությունների առկայությունը, երբ ամեն բոլոր հնարավոր էր ամերիկյան զինված ուժերի հարձակում: Այս հանգամանքը նպաստեց, որպեսզի Թայվանում

¹ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ <https://eng.stat.gov.tw/ct.asp?xItem=37408&CtNode=5347&mp=5> պաշտոնական տվյալների
² <https://web.sipa.gov.tw/english/ParkBureauIntroduction>
³ <https://www.stsp.gov.tw/web/WEB/Jsp/Page/cindex.jsp?frontTarget=ENGLISH&thisRootID=3>

տնտեսության զարգացման թիրախային ուղղություններից հանդիսանա նաև ռազմարդյունաբերությունը:

Թայվանի տնտեսության զարգացման 2-րդ փուլի ձեռքբերումներն ու գործիքակազմը ներկայացված են ստորև:

- Այս փուլում պետությունը ներմուծման փոխարինման քաղաքականության փոխարեն թիրախավորում էր ծանր արդյունաբերության ստեղծման քաղաքականությունը՝ հարկային և այլ բնույթի արտոնություններ տրամադրելով ռազմարդյունաբերության և ծանր արդյունաբերության այլ ոլորտների:
- Պետությունն իրականացնում էր տնտեսության տեխնոլոգիական արդիականացում՝ արտոնություններ տրամադրելով արդյունաբերության արագացված վերազինման, ինչպես նաև տնտեսության առաջնահերթ ճյուղերին առնչվող գիտահետազոտական մշակումների համար:
- Իրականացվում էր նաև տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի վերափոխում՝ զգալի աջակցություն տրամադրելով նոր և հեռանկարային ճյուղերի ստեղծման և զարգացման բոլոր օղակներին՝ սկսած մասնագիտական կրթությունից մինչև ՕՌԻՆ ներգրավում:
- Տեղի էր ունենում տնտեսության մեջ օտարերկրյա բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերությունների ներգրավում՝ տնտեսության ազատականացման միջոցով:
- Իրականացվում էին կրթական բարեփոխումներ՝ 9-ամյա կրթությունը դարձնելով պարտադիր, երկարաձգելով կրթական կիսամյակը մինչև 18 ամիս, բարձրացնելով առաջատար բուհեր ընդունվելու համար անհրաժեշտ գիտելիքի շեմը դպրոցական ծրագրով ստացած գիտելիքից:

Անդրադառնալով Թայվանի տնտեսության զարգացման 3-րդ փուլին՝ 2000-2020 թթ.՝ պետք է նշել, որ այս ժամանակահատվածում Թայվանի տնտեսությունն աճել է առավել ցածր տեմպերով՝ միջինում 3 %¹: Տնտեսության զարգացման այս փուլը բնորոշվում է ՀՆԱ-ի կառուցվածքում գյուղատնտեսության տեսակարար կշռի նվազմամբ, որը դիտարկվող ժամանակահատվածում եղել է նվազ քան 2 %՝ հօգուտ ծառայությունների ոլորտի մասնաբաժնի աճի (զծապատկեր 2): Այս ժամանակահատվածում իրականացվեց նաև տնտեսության կենտրոնական հատվածի զարգացմանը միտված քաղաքականությունը, և տեխնոպարկեր հիմնվեցին նաև երկրի կենտրոնական հատվածներում, որտեղ նախկինում հիմնականում զարգանում էր գյուղատնտեսությունը: 2002 թ. հաստատվեց հերթական 6-ամյա պլանը, որն անվանվել է «2008 թ. մարտահրավերները»²:

¹ Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ ըստ

<https://eng.stat.gov.tw/ct.asp?xItem=37408&CtNode=5347&mp=5> պաշտոնական տվյալների

² <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-modernizatsii-ekonomiki-tayvanya-problemy-i-dostizheniya/viewer>

Թերևս ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից հետո Թայվանը ներդրեց բազմաթիվ ծրագրեր՝ ուղղված տնտեսության զարգացմանը և համաշխարհային տարբեր դասակարգման աղյուսակներում առաջատար դիրքեր գրավելուն: Արդյունքում 2021 թ. դրությամբ Թայվանը մրցունակության ինդեքսով աշխարհում 8-րդն է, իսկ Ասիայում՝ 3-րդը¹:

Թայվանի տնտեսության զարգացման այս փուլի վրա իրենց դրոշմն են դրել մի քանի աշխարհաքաղաքական և տեղային բնույթի գործոններ: 1990-ականներին Թայվանի տնտեսական աճի տեմպերը զգալիորեն դանդաղեցին, քանի որ համաշխարհային տնտեսության մեջ նոր դերակատարություն ստանձնեց Չինաստանը՝ առաջարկելով գրեթե նույն պայմանները, որոնցով Թայվանը մեկնարկեց տնտեսական թռիչքաձև աճի փուլը: Այս տեսանկյունից Թայվանը ստիպված էր հրաժարվել աշխատատար ոլորտների արտադրությունից, քանի որ չէր կարող մրցակցել չինական էժան և անհամեմատ մեծ քանակի աշխատուժի հետ: 2000-ականների սկզբում փոխվեց Թայվանի իշխող կուսակցությունը, որը ղեկավարում էր 1945 թվականից: Թեպետ նոր կուսակցությունը ևս հետևում էր նախկինի մշակած զարգացման կուրսին, այդուհանդերձ փոխվեցին զարգացման թիրախավորված մասշտաբները՝ նախկին ասիական մակարդակի փոխարեն այժմ թիրախավորվեց համաշխարհային մակարդակում բարձր տեխնոլոգիաներով հայտնի երկիր դառնալու գաղափարը:

Թայվանի տնտեսության զարգացման 3-րդ փուլի ձեռքբերումներն ու գործիքակազմը ներկայացված են ստորև:

- Թիրախավորվեց ազգային գիտատեխնիկական և նորարարական համակարգի ստեղծումը՝ տարածաշրջանային գիտահետազոտական կենտրոնի ստեղծմամբ, որը նպաստեց լավագույն գիտնականների ներհոսքին, գիտահետազոտական մշակումների լրացուցիչ հատկացումների չափի՝ համապատասխան ոլորտի վաճառքի և ձեռքբերումների հետ համապատասխանեցմամբ: Վերջինի դեպքում խոսքը վերաբերում է արտադրական ձեռնարկություններին կից ստեղծվող գիտահետազոտական կենտրոնների ֆինանսավորմանը, որոնց արտոնություն տրամադրվում էր, եթե ձեռնարկությունը կարողանում էր ավելացնել վաճառքը և հատկապես՝ արտահանումը:
- Ներդրվեց գիտության զարգացման օրենսդրական հիմքը՝ համակարգելով գիտության զարգացման հիմնական ուղղություններն ու սկզբունքները՝ ըստ տարիների:
- 2001 թ. կառավարությունը հաստատեց գիտելիքահենք տնտեսություն ստեղծելու մասին ծրագիրը՝ թիրախավորելով 10 տարվա համար հետազոտական աշխատանքներին տրամադրվող գումարի և ՀՆԱ-ում գիտելի-

¹ <https://worldcompetitiveness.imd.org/rankings/wcy>

քատար արտադրության սահմանաչափերը: Այս համատեքստում բնակարանի վարձակալության և այլ արտոնություններ են տրամադրվում գիտնականներին՝ խթանելով նրանցից լավագույնների ներհուսքը Թայվան:

Այսպիսով՝ ամփոփելով Թայվանի տնտեսության զարգացման պայմանական 3 փուլերի վերլուծությունը՝ կարող ենք նշել այն հիմնական գործոնները, որոնք նպաստել են տնտեսության թռիչքաձև զարգացմանը՝ 1. կրթության բարեփոխումներ, 2. գիտության արդյունավետ կառավարում, 3. նորարարական տնտեսության զարգացում, 4. սկզբնական շրջանում ներմուծման փոխարինման, ապա արտահանման խթանման քաղաքականության իրականացում, 5. ներդրումների ներգրավման խրախուսում՝ հատկապես հիմնված սփյուռքի ներդրումների վրա:

Այս 5 հիմնասյուներն էլ, կարծում ենք, պետք է ներդրված լինեն ՀՀ տնտեսության զարգացման նոր մոդելի հիմքում:

Եզրակացություն: Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե Հայաստանի և Թայվանի տնտեսությունները նմանություններ գրեթե չունեն, մինչդեռ խորքային վերլուծությունն ապացուցում է ճիշտ հակառակը: Թայվանի տնտեսությունը արագընթաց աճ գրանցելուց առաջ զգալիորեն տուժել էր պատերազմից: ՀՀ տնտեսությունը ներկայում գտնվում է հենց այդ նախնական փուլում: Թայվանը տարածքով փոքր է, ինչպես և Հայաստանը, և արագընթաց աճի ողջ ժամանակահատվածում գտնվել է 2 գերտերությունների՝ ԱՄՆ-ի և Չինաստանի հակասությունների թատերաբեմում, ինչպես և Հայաստանը՝ Ռուսաստանի և Թուրքիայի: Թայվանի և Հայաստանի բնակչությունը հիմնականում մոնոէթնիկ է: Թայվանի տնտեսությունը զարգացման սկզբնական փուլում ուներ պարենային ապահովման խնդիր, քանի որ, բացի երկրի հիմնական բնակչությունից, երկիր էին ներգաղթել նաև մեծ թվով չինացիներ՝ քաղաքացիական պատերազմի արդյունքում: Նմանատիպ իրավիճակ է նաև Հայաստանում, որտեղ Արցախից ներգաղթի արդյունքում աստիճանաբար սրվում է պարենային խնդիրը:

Թերևս Թայվանի կարևորագույն դասերից կարող ենք համարել տասնամյակներ շարունակ ռազմական դրության պահպանմանը զուգահեռ առաջանցիկ աճի ապահովումը: Բացի այդ, հատկանշական է նաև տնտեսության զարգացումը՝ հիմնված սովետական կրթական համակարգի արդիականացված մոդելի վրա, ինչպես նաև զարգացման առաջին իսկ օրից գիտության և նորարարությունների դերի հստակ գիտակցումը և դրանց արդյունավետ զարգացումը:

ՀՀ տնտեսության զարգացման նոր մոդելի «կրթություն» հենասյան զարգացումը

Թեպետ արդի ժամանակահատվածում մենք զգալիորեն հեռացել ենք նախկին ավանդական կրթական համակարգից, այդուհանդերձ Թայվանի փորձը ցույց է տալիս, որ Թայվանում կրթության ոլորտի հաջողությունները

թաքնված են հենց սովետական կրթական համակարգի մոդելով ոլորտի կառավարման մեջ: Սա, ըստ էության, Թայվանի ամենակարևոր դասերից մեկն է նախկին սովետական երկրներին, մասնավորապես՝ Հայաստանին, որոնք սովետական հաջողված փորձը պահպանելու և այն արդիականացնելու փոխարեն գնացին այն քանդելու և նոր արհեստական մոդելի ներդրման ճանապարհով: Այս ամենի արդյունքում արդեն 2021 թ. բուհի դիմորդների գրեթե կեսը մայրենի լեզվի քննության նվազագույն շեմը չի հաղթահարել: Երևույթի շարունակականության պարագայում բավական մոտ ապագայում մենք կունենանք ցավալի պատկեր: Ուստի օր առաջ պետք է սկսվեն կրթական ոլորտի բարեփոխումները, որոնց արդյունքները հնարավոր կլինի տեսնել մոտ 10 տարի հետո: Այս տեսանկյունից բարեփոխումներ անհրաժեշտ են ոչ միայն կրթական ծրագրերի, այլև ոլորտի կառավարման մոդելի համատեքստում: Ներկայում կրթական հաստատությունը ֆինանսավորվում է աշակերտի/ուսանողի թվաքանակի հիման վրա, ուստի այդ թվաքանակի նվազումը (անբավարար գիտելիքներ ունեցող աշակերտի/ուսանողի հեռացումը) ազդում է կրթական հաստատության, այդ թվում և՛ գնահատող ուսուցչի/դասախոսի առանց այդ էլ ցածր ֆինանսավորման վրա: Ուստի գնահատող կաշկանդված է այս մեխանիզմով: Այս խնդրի լուծման նպատակով առաջարկում ենք ՀՀ-ում տեղայնացնել Թայվանի փորձը, որն, ըստ էության, սովետական մոդելի արդիականացված տարբերակն է: Ըստ այդմ՝ կարծում ենք, որ կրթական հաստատության ֆինանսավորումը պետք է կապակցված լինի սովորողների թվին, սակայն չնվազի նրանց նվազման պարագայում: Բացի այդ, առաջարկում ենք հանրապետական և այլ մրցույթներում և օլիմպիադաներում հաղթող աշակերտի/ուսանողի համապատասխան կրթական հաստատությանը տրամադրել լրացուցիչ ֆինանսավորում՝ որպես խրախուսում:

Հաջորդ համակարգային բարեփոխումը կրթական ոլորտում, կարծում ենք, պետք է հանդիսանա աշակերտական նստարանից նորարարական մտածելակերպի ներդրումը: Կարծում ենք՝ այս խնդրի լավագույն լուծումը կլինի «Արմաթ» կամ նմանատիպ այլ ինժեներական լաբորատորիաների ցանցի ներդրումը ողջ հանրակրթական համակարգում:

Կա մեկ այլ կարևոր խնդիր ևս, որ դեռևս լուծում չի ստացել Հայաստանի անկախության երեսնամյա ժամանակահատվածում: Ամեն տարի պետության կողմից բուհական համակարգում ներկայացվում է բոլոր մասնագիտությունների գծով ընդունելության պետպատվերով տեղերի որոշակի քանակ, որը, սակայն, կրում է հիպոթետիկ բնույթ և չունի որևէ հիմնավորում: Աշխարհի բազմաթիվ երկրներ, այդ թվում և Թայվանը, ներկայում իրականացնում են մասնագետների պահանջարկի գնահատում առաջիկա 5-10 տարիների համար, որի հիման վրա էլ բաշխում են բուհական և միջին մասնագիտական կրթության համակարգում պետական պատվերով տարբեր մասնագիտություններին հատկացվող տեղերի քանակը: Թայվանում մասնա-

գիտական պահանջարկի գնահատման համար հիմք են հանդիսանում պետության կողմից առաջիկա տարիների համար պլանավորվող թիրախային քաղաքականությունը և կազմակերպությունների շրջանում իրականացված հարցումները: Թերևս այս մոդելը անհրաժեշտ է ներդնել Հայաստանում՝ հաշվարկելով յուրաքանչյուր ոլորտի մասնագետների պահանջարկը և հիմնավորելով, թե այդ մասնագետներից որոնց համար է հարկավոր մշակել կամ արդիականացնել կրթական ծրագրերը և որոնց պարագայում առավել շահավետ կլինի կազմակերպել վերապատրաստման դասընթացներ:

ՀՀ տնտեսության զարգացման նոր մոդելի «գիտություն» հենասյան զարգացումը

Թեպետ ներկայում ՀՀ-ում նախատեսվում է գիտության ֆինանսավորման որոշակի աճ, այդուհանդերձ, նախ, այն բավարար չէ որակյալ գիտություն ունենալու համար, և, բացի այդ, կարծում ենք, որ հիպոթետիկ՝ որևէ ցուցանիշի վրա չհիմնված ֆինանսավորման ավելացումը չի կարող հուսալի տնտեսական աճի հիմք հանդիսանալ: Այս տեսանկյունից հիմնվելով Թայվանի փորձի վրա՝ կարող ենք առաջարկել կապակցել գիտությունը տրամադրվող ֆինանսավորումը ՀՆԱ-ի հետ՝ ֆիքսելով ՀՆԱ-ի որոշակի տոկոս (Թայվանում զարգացման սկզբնական փուլում ՀՆԱ-ի 3 տոկոսն էր):

Կարծում ենք, որ Հայաստանում գիտություն-պետություն խզված կապն էլ տնտեսական աճի ոչ արդյունավետ մոդելների ընտրության պատճառներից մեկն է: Այդ տեսանկյունից Թայվանի օրինակով կարող ենք առաջարկել ՀՀ գիտահետազոտական կազմակերպությունների ֆինանսավորումը տրամադրել պետական պատվերի հիման վրա: Յուրաքանչյուր նախարարություն պետք է աշխատի իր ոլորտի գիտահետազոտական կազմակերպությունների հետ՝ ապահովելով նախարարության կողմից կատարվող վերլուծությունների, մշակումների և կանխատեսումների գիտական հիմքը: Այսպիսով՝ նախ գիտահետազոտական ինստիտուտները պարտավորված կլինեն իրականացնել պետությանն անհրաժեշտ գիտական մշակումներ և ապահովել գիտության վրա ծախսված գումարների հետզնում, և, բացի այդ, նախարարությունները կկարողանան իրենց կողմից մշակվող ռազմավարական ծրագրերի հիմքում ունենալ գիտական հիմնավորումներ: Ընդ որում՝ ֆինանսական տեսանկյունից այստեղ կարող ենք առաջարկել 2 հնարավոր լուծում. Նախ՝ պետությունը կարող է բազային թեմաներից բացի լրացուցիչ ֆինանսավորում տրամադրել կոնկրետ գիտական կազմակերպությանը իր կողմից արդիական համարվող թեմայի վերլուծության համար: Եվ բացի այդ, եթե վերլուծությունն իրականացվել է որևէ ոլորտի զարգացման նպատակով, ապա դրա հաջող իրականացումից հետո տվյալ ոլորտի զարգացման ցուցանիշ հանդիսացող (օրինակ՝ արտադրության, արտահանման, ավելացված արժեքի աճ և այլն) չափանիշի որոշակի տոկոսը տրամադրվի այդ զարգացման ծրագիրը մշակած գիտահետազոտական կազմակերպությանը:

Կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է ստեղծել բազային և գրանտային հիմունքներով իրականացվող գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքների կիրառելիությունը տնտեսությունում ստուգող խորհուրդ, որի մշտադիտարկման արդյունքների հիման վրա էլ կգնահատվի տվյալ վերլուծությունն իրականացրած գիտական խմբի հետագա ֆինանսավորման նպատակահարմարությունը: Այս սկզբունքից կարող են բացառություն կազմել միայն Հայաստանում նոր զարգացող գիտական մշակումների ոլորտները, որոնց հարակից տնտեսության ճյուղերը ՀՀ-ում դեռևս կա՛մ զարգացած չեն, կա՛մ դեռ գոյություն չունեն, որպեսզի կարողանան կիրառել ոլորտի գիտական նվաճումները: Այս պարագայում որպես գիտական արդյունք կոդիտարկվի պատենտավորման ենթակա գիտական վերլուծության արդյունքի ստեղծումը:

Նորարարական տնտեսության զարգացում

Թայվանի տնտեսության օրինակով նորարարական մոդելի ներդրմանն ուղղված որոշակի առաջարկներ արդեն իսկ ներկայացրել ենք կրթական բարեփոխումների ներքո: Այդուհանդերձ, բացի կրթական ոլորտում նորարարության տարր ներմուծելուց, Թայվանի օրինակով Հայաստանում անհրաժեշտ է զարգացնել նաև տեխնոպարկերի մոդելը՝ դրանցում գրանցվելու և տրամադրվող բոլոր արտոնություններից օգտվելու առաջնայնությունը տալով այն կազմակերպություններին, որոնց առաջարկած տեխնոլոգիաներն արդեն իսկ անցել են մշակումների և փորձարկումների փուլը:

Արտահանման խթանման քաղաքականության

Բազմաթիվ երկրներ արտահանման խրախուսման կազմակերպություններ ստեղծել են որպես իրենց արտահանման ազգային ռազմավարությունների մի անհրաժեշտ ու անբաժանելի մաս¹: Դրանց նպատակը հիմնականում պոտենցիալ արտահանողներին օժանդակելն է՝ իրենց ապրանքների համար շուկաներ գտնելու, ինչպես նաև միջազգային շուկայում պահանջարկ վայելող ապրանքների վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվություն տրամադրելու միջոցով²: Թայվանի փորձից ելնելով՝ կարող ենք ասել, որ ՀՀ արտահանման խրախուսման կազմակերպության գործունեությունը պետք է պարունակի հետևյալ գործառույթները. երկրի իմիջի կառուցում և երկրի բրենդի ստեղծում, արտահանմանն աջակցության համար տեխնիկական աջակցության տրամադրում, անհրաժեշտ տեղեկատվությամբ ապահովում, արտահանման խթանման նպատակով ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ արտերկրում գործող կազմակերպությունների գործունեության համակարգում, մարքեթինգային ծառայություններ, շուկայական հետազոտություններ և հրապարակումներ:

¹ Саргсян Л., Влияние экспорта на экономический рост в условиях либерализации торговли, Региональные проблемы преобразования экономики, N8 / 2018, стр.185-192

² Մարգարյան Լ., Ներդրումների ներգրավման և արտահանման ընդլայնման հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2019 թ., 320 էջ:

Ներդրումների ներգրավման խրախուսում

Ներդրումային միջավայրի բարելավման տեսանկյունից նախ և առաջ պետք է կարևորվի ներդրումների ներգրավման ռազմավարության մշակումը: Դրա բացակայությունն է հիմնական պատճառը, որ մինչ օրս ՀՀ-ում ներդրումների ներհոսքը կրում է տարերային և պատահական բնույթ, չունի որևէ հեռանկարային ուղղորդվածություն, չի տալիս ներդրողին որևէ պատկեր ՀՀ տնտեսության հեռանկարային զարգացումների տեսանկյունից¹: Ռազմավարության թիրախները պետք է լինեն ներդրողի համար կանխատեսելիության ապահովումը, ՀՀ ներդրումային միջավայրի առավելությունների շեշտադրումը և թերությունների շտկման ուղիների առաջադրումը:

Թայվանի ներդրումային հարթակը լավագույններից է աշխարհում: Համանման մոդելով մեր կողմից առաջարկվում է ստեղծել ներդրումային առցանց հարթակ, որտեղ կհանդիպեն ներդրման կարիք և ներդրման հնարավորություն ունեցող տնտեսական սուբյեկտները:

Թայվանի օրինակով առաջարկում ենք ներդնել օտարերկրյա գործարարների հարցերին պատասխանող, ինչպես նաև օտարերկրյա գործարարների և պետական մարմինների միջև առաջացող խնդրահարույց իրավիճակների լուծմամբ զբաղվող «1 պատուհանի սկզբունք»՝ իր պաշտոնական կայքէջով, ինչպես նաև դրան կից էջերով linkedin և facebook սոցիալական հարթակներում²:

Գիտական նորույթը: Հիմք ընդունելով Թայվանի տնտեսական զարգացման 70-ամյա փորձի ուսումնասիրության արդյունքները և համադրելով դրանք ՀՀ-ում առկա հիմնախնդիրների հետ՝ առաջարկվել և հիմնավորվել է ՀՀ տնտեսության առաջանցիկ աճ ապահովող նոր մոդել՝ հետևյալ կառուցվածքով՝ ըստ առաջնահերթության. 1. կրթություն, 2. գիտություն, 3. նորարարություն, 4. արտահանում, 5. ներդրումներ: Յուրաքանչյուր ոլորտի համար առաջարկվում են այն բարեփոխումները, որոնք թույլ են տալիս լուծելու ՀՀ-ում առկա հիմնախնդիրները:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Սարգսյան Լ., Ներդրումների ներգրավման և արտահանման ընդլայնման հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2019 թ., 320 էջ

¹ Սարգսյան Լ. և ուրիշներ, Հայաստանի ներդրումները և արտահրավերները, հնարավորություններ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020 թ., էջ 280-290:

² Սարգսյան Լ., Հայաստանի ներդրումային միջավայրի բարեփոխման հեղափոխական մոդելը: Տնտեսական հեղափոխության հիմնարար ուղենիշերը Հայաստանի Հանրապետությունում, գիտաժողովի նյութեր, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, «Գիտություն» հրատ., 2019, էջ 226-246:

2. Մարգարյան Լ. և ուրիշներ, Հայաստանի ներդրումները. մարտահրավերներ, հնարավորություններ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020 թ., 320 էջ
3. Министерство иностранных дел Китайской Республики (Тайвань), Знакомьтесь: Тайвань 2020-2021, 2021, 48 стр.
4. Полякова Т., Эволюция фактора Тайваня в отношениях между США и КНР, Аналитические доклады (Является приложением к периодическому изданию «Ежегодник ИМИ»), Институт международных исследований МГИМО (У) МИД России. Выпуск 3 (42), июнь 2014, стр. 26
5. Саргсян Л., Влияние экспорта на экономический рост в условиях либерализации торговли. Региональные проблемы преобразования экономики, N8 / 2018, стр.185-192
6. Солонин К., Социальные “портреты” технологических предпринимателей на фоне инновационной экосистемы региона: Случай Тайваня, Центр исследований науки и техники ЕУСПб, 2012, стр. 11
7. Чэнь Цзя-вэй, Демократическая прогрессивная партия Тайваня и поставлоритарная модернизация. Гл. 1. Рекомендовано к публикации Диссертационным советом Д 501.001.27 при МГУ имени М. В. Ломоносова 24 марта 2016 г., Иванов М., Экономическая политика государства на Тайване: 1949-2000 гг., Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, 26 стр.
8. Chevalérias Ph., The Taiwanese Economy After the Miracle, An Industry in Restructuration, Structural Weaknesses and the Challenge of China, China Perspectives 2010/3 | 2010 Taiwan: The Consolidation of a Democratic and Distinct Society, p. 35-44
9. Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե (armstat.am)
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-modernizatsii-ekonomiki-tayvanya-problemy-i-dostizheniya/viewer>
11. <https://cyberleninka.ru/article/n/tayvan-ekonomicheskie-itogi-prezidentstva-chenshuybyanya/viewer>
12. <https://eng.stat.gov.tw/mp.asp?mp=5>
13. <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/5301>
14. <https://libs.ru/book/449831/> վերջին մուտքը՝ 08.08.2021թ.
15. <https://taipanorama.tw/print.php?post=109193&unit=388> վերջին մուտքը՝ 07.08.2021
16. <https://web.sipa.gov.tw/english/ParkBureauIntroduction>
17. <https://worldcompetitiveness.imd.org/rankings/wcy>
18. <https://www.stsp.gov.tw/web/WEB/JsP/Page/cindex.jsp?frontTarget=ENGLISH&thisRootID=3>
19. [Ministry of Foreign Affairs, Republic of China \(Taiwan\) \(mofa.gov.tw\)](http://mofa.gov.tw)

References

1. Sargsyan L., Nerdrowmneri nergravman & artahanman y'ndlaynman her'ankarnery' Hayastani Hanrapetowt'yownowm, HH GAA "Gitowt'yown" hrat., Er&an, 2019 t'., 320 e'j
2. Sargsyan L. & ovrishner, Hayastani nerdrowmneri'. martahraverner, hnaravowrowt'yownner, HH GAA M. Qot'anyani anvan tntesagitowt'yan institowt, 2020 t'., 320e'j
3. Ministerstvo inostrannyh del Kitajskoj Respubliki (Tajvan'), Znakom'tes': TAJVAN'' 2020-2021, 2021, 48 str.
4. POLJAKOVA T., JeVOLJuCIJa FAKTORA TAJVANJa V OTNOSHENIJaH MEZhDU SShA I KNR, ANALITICHESKIE DOKLADY (Javljaetsja prilozheniem k periodicheskomu izdaniju «Ezhegodnik IMI»), Institut mezhdunarodnyh issledowanij MGIMO (U) MID Rossii. Vypusk 3 (42), ijun' 2014, str. 26
5. Sargsjan L., Vlijanie jeksporta na jekonomicheskij rost v uslovijah liberalizacii torogvli. Regional'nye problemy preobrazovanija jekonomiki, N8 / 2018, str.185-192
6. Solonin K., Social'nye «portrety» tehnologicheskikh predprinimatelej na fone innovacionnoj kosistemy regiona: SLUChAJ TAJVANJa, Centr issledowanij nauki i tehniki EUSPb, 2012, str. 11
7. Chjen' Czja-vjej, Demokraticeskaja progressivnaja partija Tajvanja i postavtoritar-naja modernizacija. Gl. 1. Rekomendovano k publikacii Dissertacionnym sovetom D 501.001.27 pri MGU imeni M. V. Lomonosova 24 marta 2016 g., Ivanov M., Jekonomicheskaja politika gosudarstva na Tajvane: 1949-2000 gg., Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata jekonomicheskikh nauk, 26 str.
8. Chevalérias Ph., The Taiwanese Economy After the Miracle, An Industr y in Restructurati on, Structural Weaknesses and the Challenge o f China, China Perspectives 2010/3 | 2010 Taiwan: The Consolidation of a Democratic and Distinct Society, p. 35-44
9. www.armstat.am
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-modernizatsii-ekonomiki-tayvanya-problemy-i-dostizheniya/viewer>
11. <https://cyberleninka.ru/article/n/tayvan-ekonomicheskije-itogi-prezidentstva-chen-shuybyanya/viewer>
12. <https://eng.stat.gov.tw/mp.asp?mp=5>
13. <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/5301>
14. <https://libs.ru/book/449831/>
15. <https://taipanorama.tw/print.php?post=109193&unit=388>
16. <https://web.sipa.gov.tw/english/ParkBureauIntroduction>
17. <https://worldcompetitiveness.imd.org/rankings/wcy>
18. <https://www.stsp.gov.tw/web/WEB/Jsp/Page/cindex.jsp?frontTarget=ENGLISH&thisRootID=3>
19. [Ministry of Foreign Affairs, Republic of China \(Taiwan\) \(mofa.gov.tw\)](http://mofa.gov.tw)

ԹԱՅՎԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԸ

ԼԻԼԻԹ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Համառոտագիր: Հայաստանի և Թայվանի տնտեսությունները ունեն բազմաթիվ նմանություններ ու տարբերություններ: Դիտարկելով Թայվանի տնտեսության զարգացումը 1960-ականներից մինչ օրս՝ կարող ենք փաստել, որ զարգացման բոլոր ժամանակահատվածներում Թայվանի տնտեսական քաղաքականությունը հստակ դասեր և պատգամներ է թողել զարգացող երկրների, մասնավորապես՝ Հայաստանի համար:

Հոդվածի նպատակն է՝ վեր հանել Թայվանի տնտեսության այն դասերը, որոնք կարող են ուսանելի լինել ՀՀ տնտեսության արագընթաց աճի համար: Այդ նպատակին հասնելու համար համադրվել են Թայվանի և Հայաստանի տնտեսությունների նմանություններն ու տարբերությունները, վերլուծվել են Թայվանի տնտեսական աճիո նպաստող գործոնները և կիրառվող գործիքակազմը, ներկայացվել են այդ գործիքներն ու կառուցակարգերը, որոնք կարող են տեղայնացվել Հայաստանում: Հոդվածի վերլուծության համար կիրառվել են տվյալների հավաքագրման, համադրման և վերլուծության, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, ինչպես նաև էկոնոմետրիկ վերլուծության մեթոդները:

Հոդվածի գիտական նորույթը. Հիմք ընդունելով Թայվանի տնտեսական զարգացման 70-ամյա փորձի ուսումնասիրության արդյունքները և համադրելով դրանք ՀՀ-ում առկա հիմնախնդիրների հետ՝ առաջարկվել և հիմնավորվել է ՀՀ տնտեսության առաջանցիկ աճ ապահովող նոր մոդել՝ հետևյալ կառուցվածքով՝ ըստ առաջնահերթության. 1. կրթություն, 2. գիտություն, 3. նորարարություն, 4. արտահանում, 5. ներդրումներ: Յուրաքանչյուր ոլորտի համար առաջարկվում են այն բարեփոխումները, որոնք թույլ են տալիս լուծելու ՀՀ-ում առկա հիմնախնդիրները: Մասնավորապես՝ կրթական բարեփոխումների համար մեր կողմից առաջարկվում է կրթական հաստատությունների ֆինանսավորման մոդելի փոփոխություն, նորարարական և ինժեներական լաբորատորիաների ներդրում ողջ հանրակրթական համակարգում և մասնագիտական պահանջարկի գնահատման հիման վրա բուհերում պետական պատվերով ուսուցման համար տեղերի հատկացում: Գիտության ոլորտի բարեփոխումների տեսանկյունից մենք առաջարկում ենք գիտության ֆինանսավորման կապակցում ՀՆԱ-ի ցուցանիշին, պետություն-գիտություն երկխոսության վերականգնում և գիտական վերլուծություններում կիրառական առաջարկությունները քննող պետական խորհրդի ստեղծում: Տնտեսության ոլորտային զարգացման տեսանկյունից առաջարկում ենք թեթև՝ տեքստիլ և սննդի, և ծանր արդյունաբերության՝ ռազմարդյունաբերության թիրախավորում: Նորարարության զարգացման համար առաջարկել ենք տեխնոպարկերի ցանցի ներդրում, արտահանման խթանման համար՝ արտահանման խրախուսման կազմակերպության հիմնում: Իսկ ներդրումների ներգրավման նպատակով առաջարկել ենք ներդրումների ներգրավման ռազմա-

վարության մշակում, ներդրումային հարթակի ստեղծում և «մեկ պատուհանի» սկզբունքի ներդրում:

Բանալի բառեր՝ «ասիական վիշապ», նորարարություն, բարձր տեխնոլոգիաներ, կրթության և գիտության բարեփոխում, տեխնոպարկ, արտահանման խթանում, ներդրումների ներգրավում

УРОКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ТАЙВАНЯ

ЛИЛИТ САРГСЯН

Аннотация: Экономика Армении и Тайваня имеют как общие, так и различные черты. Наблюдая за развитием экономики Тайваня с 1960-х годов по настоящее время, мы можем констатировать, что во все периоды развития экономическая политика Тайваня оставила конкретные уроки и предпосылки для развивающихся стран, особенно для Армении.

Целью данной статьи является выделение уроков тайваньской экономики, которые могут быть полезными для достижения быстрого экономического роста Армении. Для этого были сопоставлены сходства и различия между экономиками Тайваня и Армении, были проанализированы инструменты, используемые для содействия экономическому росту Тайваня, и были представлены те инструменты и структуры, которые могут быть локализованы в Армении. Для анализа статьи использовались методы сбора данных, анализа и синтеза, индукции-дедукции, а также эконометрического анализа.

Научная новизна статьи. На основе изучения 70-летнего опыта экономического развития Тайваня и его сопоставления с существующими проблемами в Республике Армения, была предложена и обоснована новая модель, обеспечивающая скоростепенный рост экономики Армении со следующей структурой: 1 – образование, 2 - наука, 3 -инновации, 4 -экспорт, 5 –инвестиции. А также были предложены реформы для каждой сферы, которые позволяют решить существующие проблемы в Республике Армения. В частности, для образовательных реформ мы предлагаем изменение модели финансирования образовательных учреждений, внедрение инновационных инженерных лабораторий во всей системе школьного образования, а также выделение мест для бюджетного обучения в университетах на основе оценки профессионального спроса. С точки зрения реформ в области науки мы предлагаем четко привязать финансирование науки с индексом ВВП, восстановить диалог между государством и наукой и создать государственный совет для рассмотрения наличия практических предложений в научных исследованиях. С точки зрения отраслевого развития экономики мы предлагаем таргетировать в области легкой промышленности - текстильную, пищевую промышленность, а в области тяжелой промышленности - военную промышленность. Для развития инноваций мы предложили создание сети технопарков, для продвижения экспорта - создание организации по продвижению экспорта. А для привлечения инвестиций мы предложили разработку стратегии привлечения инвестиций, создание инвестиционной площадки, внедрение принципа “одного окна”.

Ключевые слова: «Азиатский дракон», инновации, высокие технологии, реформа образования и науки, технопарк, продвижение экспорта, привлечение инвестиций

TAIWAN ECONOMIC POLICY LESSONS

LILIT SARGSYAN

Abstract: The economies of Armenia and Taiwan have both common and different features. Observing the development of Taiwan's economy from the 1960s to the present, we can state that in all periods of development, Taiwan's economic policy has left specific lessons and messages for developing countries, especially for Armenia.

The purpose of this article is to highlight the lessons of Taiwan's economy that can be useful in achieving rapid economic growth in Armenia. For this purpose, the similarities and differences between the economies of Taiwan and Armenia were compared, the instruments used to promote economic growth in Taiwan were analyzed, and those instruments and structures that could be localized in Armenia were presented. Methods of data collection, analysis and synthesis, induction-deduction, and econometric analysis were used in this analysis.

Scientific novelty of the article. Based on the results of the study of the 70-year experience of Taiwan's economic development and comparing it with the existing problems in the Republic of Armenia, a new model ensuring the progressive growth of the Armenian economy was substantiated, with the following structure: 1 - education, 2 - science, 3 - innovation, 4 - export, 5- investment. As well as the reforms are proposed for each sphere, which allow solving the existing problems in the Republic of Armenia. In particular, for educational reforms, we propose a change in the financing model of educational institutions, the introduction of innovative engineering laboratories throughout the school education system, as well as the allocation of places for budget education at universities based on estimation of professional demand. From the point of view of sectoral development of the economy, we propose to target the textile and food industries in the light industry, and the military industry in the heavy industry. For the development of innovation we have proposed the introduction of a network of technoparks, for the promotion of exports the establishment of an export promotion organization. And in order to attract investments, we have proposed the development of an investment attraction strategy, the creation of an investment platform, the introduction of the "one-window" principle.

Keywords: Asian dragon, innovation, high technology, education and science reform, technopark, export promotion, attraction of investment

2.2. ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԸ ՏՆՏԵՍԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ՏԱԹԵՎԻԿ ՇԱՀԻՆՅԱՆ

26.08.2021-27.09.2021

Ներածություն

Գրեթե քառասուն տարի առաջ Իրանն աշխարհի ամենադինամիկ տնտեսություններից էր, տարածաշրջանի ամենազարգացած երկիրը: Ամեն ինչ փոխվեց 1979 թվականի իսլամական հեղափոխությունից հետո. միջազգային մեկուսացումը երկիրը հանգեցրեց տասնամյակների անկման:

Արդիականություն: Երկրի աշխարհաքաղաքական դիրքով և առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ տնտեսության վրա պետական ազդեցության մեթոդների ձևավորման պատմությունը ժամանակի ընթացքում չի կորցնում իր արդիականությունը: Տնտեսական զարգացման գործում պետության դերի խնդիրը չափազանց արդիական է ոչ միայն Իրանի, այլև հարևան երկրների, այդ թվում՝ Հայաստանի համար:

Նպատակը: Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում պետության կողմից կիրառվող այն գործիքակազմերը, որոնք նպաստել են երկրի գիտության ոլորտի զարգացմանը, ինչպես նաև մշակել ՀՀ համար համապատասխան կիրառական առաջարկներ:

Խնդիրները: Նշված նպատակին հասնելու համար կարևորվել են հետևյալ խնդիրները.

- ✓ ուսումնասիրել Իրանում տեղի ունեցած տնտեսաքաղաքական գործընթացներն ու դրանց ազդեցությունը երկրի զարգացման վրա,
- ✓ վերլուծել պետության կողմից կիրառվող և գիտության ոլորտի զարգացմանը նպաստող միջոցառումներն ու վեր հանել դրանց առանձնահատկությունները,
- ✓ բացահայտել ու հիմնավորել ՀՀ-ում դրանց կիրառման կարևորությունն ու հնարավորությունները:

Գրականության վերլուծություն: Դարեր շարունակ տեղի ունեցած տնտեսական բարեփոխումները պատճառ են հանդիսացել, որպեսզի Իրանը մշտապես լինի հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում: Մեծամասամբ դա պայմանավորված է նաև Իրանի աշխարհաքաղաքական դիրքով, որն իր ազդեցությունն է ունենում ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին քաղաքական գործոնների, տնտեսական գործընթացների վրա:

Իրանի Իսլամական Հանրապետության մասին բավականաչափ աշխատանքներ ունի Ն. Մ. Մամեդովան: Նա իր աշխատանքներում հետաքրքիր կերպով ներկայացրել է երկրում տեղի ունեցած քաղաքական իրադարձու-

թյունների ազդեցությունը տնտեսության վրա: Հատկանշական է «Իրանը 20-րդ դարում: Պետության դերը տնտեսական զարգացման գործում» մենագրությունը, որում հեղինակը պատմական տեսանկյունից ներկայացրել է պետության և տնտեսության միջև հարաբերությունները, ինչպես նաև պետության ազդեցությունը տնտեսական զարգացման գործիքակազմերի ձևավորման գործում¹:

Հիմնարար ուսումնասիրություն է ներկայացնում նաև Ա. Ջ. Արաբաջյանի «Իրանի Իսլամական Հանրապետություն. Տնտեսական ներուժ. 90-ականների առաջին կես» մենագրությունը²: Մենագրությունը պարունակում է շուկայական մեխանիզմների անցման առաջին հինգ տարիների Իրանի զարգացման մանրամասն մակրոտնտեսական վերլուծություն, որը պատկերացում է տալիս ազատականացման քաղաքականության առանձին տարրերի և դրա իրականացման արդյունավետության մասին:

Հետաքրքրական են նաև Ա. Սուֆիի, Մ. Գոդարզիի և Ս. Ղազինուրիի հեղինակած աշխատանքները, որոնցից թեմայի շրջանակում ուսումնասիրվել են «Գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացումն Իրանում. Քաղաքականություն և ուսումնասիրության շրջանակներ» և «Գիտությունն ու նորարարությունները Իրանում. Ջարգացում, առաջընթաց և մարտահրավերներ» աշխատությունները: «Գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացումն Իրանում. Քաղաքականություն և ուսումնասիրության շրջանակներ» գրքում հեղինակները ներկայացրել են գիտությանն ու տեխնոլոգիաներին վերաբերող օրենքները, Իրանում գիտելիքի կառավարման ռազմավարությունները, ինչպես նաև ուսումնասիրել են գիտական հրապարակումներին վերաբերող վիճակագրական տվյալներն ու վեր են հանել դրանց աճին նպաստող հիմնական գործոնները³: «Գիտությունն ու նորարարությունները Իրանում. Ջարգացում, առաջընթաց և մարտահրավերներ» աշխատության մեջ հեղինակները ներկայացրել են բարձրագույն կրթական համակարգի զարգացումից մինչև գիտելիքահեռք տնտեսությանն անցում կատարելու միջև ընկած ժամանակաշրջանը, ուսումնասիրել են Իրանի կառավարության կողմից գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացմանն ուղղված գործիքակազմերն ու դրանց արդյունավետությունը⁴:

¹ Мамедова Н. М., Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии / Н. М. Мамедова; Ин-т изучения Израила и Ближ. Востока. М.: Ин-т изучения Израила и Ближ. Востока, 1997, 144 с. ISBN 5-89394-007-5

² Арабаджян А. З., Исламская Республика Иран : Эконом. потенциал: первая половина 90-х г.: (Со стат. обзорением второй половины десятилетия и общ. характеристикой Третьего плана развития ИРИ: 2000/01-2004/05 гг.) / А. З. Арабаджян; Рос. акад. Наук, Ин-т востоковедения. М.: Вост. лит., 2002, 382 с. ISBN 5-02-018307-5 (в пер.)

³ Soofi, A. S. & Goodarzi, M. (Eds.). (2017). The Development of Science and Technology in Iran: Policies and Learning Frameworks. New York, NY: Palgrave Macmillan, 302 p. doi:10.1057/978-1-137-57257-8

⁴ Soofi, A. S., & Ghazinoory, S. (Eds.). (2013). Science and Innovations in Iran. Development, Progress,

Մ. Ղոդսիի, Վ. Աստրովի, Ռ. Գրիվեսոնի ու Ռ. Ստեհրերի հեղինակած «Իրանի տնտեսությունը. Մարտահրավերներ և հնարավորություններ» աշխատանքում հեղինակները պատմական ակնարկ են կատարել Իրանի տնտեսական զարգացմանը՝ սկսած դեռևս 1970–ական թվականներից: Ներկայացրել են Իրանի տնտեսության համար առանցքային համարվող տնտեսական և կառուցվածքային ցուցանիշները, ինչպես նաև ուսումնասիրել են երկրի վարած արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունները, պատժամիջոցների ու մեկուսացման դերն ու հետևանքները¹:

Իր աշխատանքներում Իրանում տեղի ունեցած քաղաքական գործընթացներին ու դրանց տնտեսական հետևանքներին է անդրադարձել նաև ռուս հետազոտող, քաղաքական գիտությունների թեկնածու Ալեքսանդր Զոտինը: Զոտինն իր «Իրան. Մեկուսացման պտուղները» աշխատանքում ըստ ժամանակագրության ներկայացրել է երկրում տեղի ունեցած հեղափոխությունները, ինչպես նաև այդ ընթացքում իրականացված տնտեսական բարեփոխումները: Ուսումնասիրել և վերլուծել է Իրանի նկատմամբ կիրառված պատժամիջոցները, երկրի վարած քաղաքականությունն ու զարգացումն արդեն պատժամիջոցների վերացումից հետո²:

Հետազոտության համար հիմք են հանդիսացել նաև Ա. Նասիրբեյկի, Ա. Ի. Դեմինի և ուրիշների հոդվածներն ու ուսումնասիրությունները³:

Մեթոդաբանություն: Սույն հետազոտության շրջանակում օգտագործվել են գիտական՝ պատմական-տրամաբանական, ինչպես նաև վերլուծական-սինթետիկ մեթոդները:

Վերլուծություն

Այսօրվա Իրանում շատ իրադարձություններ կապված են երկրի քաղաքական կյանքի առանձնահատկությունների հետ, որոնք բացատրվում են նրանով, որ քսաներորդ դարի սկզբից Իրանը թեակոխել է հեղափոխությունների և հեղաշրջումների ժամանակաշրջան: Ավտորիտար կառավարման համակարգ ունեցող երկրներում բողոքի զանգվածային շարժումները գործնականում դարձել են տիրող իրավիճակի վրա ազդելու հիմնական գործիքակազ-

and Challenges. New York, NY: Palgrave Macmillan, 259 p. doi:10.1057/9781137030108

¹ Ghodsi, M., Astrov, V., Grieson, R. and Stehrer, R. (2018). The Iranian Economy: Challenges and Opportunities. wiiw Research Report No. 429, Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies. 63 p. Available at: <https://wiiw.ac.at/the-iranian-economy-challenges-and-opportunities-dlp-4599.pdf> (last accessed: September 15, 2021)

² Zotin, A. (2017) Iran: The Fruits of Isolation. In Movchan, A., Zotin, A., and Grigoryev, V. (eds.), Managing the Resource Curse Strategies of Oil-Dependent Economies in the Modern Era, pp. 80-89, Moscow, Russia: Carnegie Moscow Center. Available at: https://carnegieendowment.org/files/Movchan_Report_Final_Print.pdf (last accessed: September 15, 2021)

³ Демин, А.И. Современная иранская деревня: (Основные проблемы соц.-экон. развития) / АН СССР. Ин-т востоковедения. Москва : Наука, 1977. 278 с.; Насирбейк Анахита, Этапы развития экономики Ирана, Горизонты экономики, ISSN: 2219-3650, Москва, номер 6 (53), 2019, стр. 61-66.

մերից մեկը: Այդ ամենը որոշ չափով, որպես իրանական հասարակության մտածելակերպի մի մասնիկ, վերածվել է պատմական ավանդույթի:

Իրանական առաջին հեղափոխությունը տեղի է ունեցել 1905-1911 թվականներին, որի արդյունքում ընդունվել է երկրի սահմանադրությունը: Չանցած մի քանի տարի՝ երկրում կրկին մոլեգնում են սոցիալական փոթորիկները: 1921 թվականին պատմական թատերաբեմում է հայտնվում Ռեզա Խանը, ով գրավում է Թեհրանն ու դառնում՝ ռազմական նախարար: Տեղի ունեցած ռազմական հեղաշրջման արդյունքում 1925 թվականին տապալվում է Ղաջարների տոհմն, ու հաստատվում են Փահլավիները: Նավթային արդյունաբերության աղգայնացմանն ուղղված շարժումը սկիզբ է առել 1950 թվականին, որն էլ ավարտվել է 1953 թվականին՝ կրկին ռազմական հեղաշրջմամբ¹:

Իրանի ժամանակակից պատմության սկիզբը կարելի է համարել 1963 թվականը, երբ շահ Մոհամմադ Ռեզա Փահլավին սկիզբ է դնում իր արմատական տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումների ծրագրին՝ «Մայիտակ հեղափոխությանը»: Հիմնական տնտեսական վերափոխումները ագրարային բարեփոխումներն էին, որոնց շարքին կարելի է դասել տեղական ճորտատիրության փաստացի վերացումը, ինչպես նաև օտարերկրյա կապիտալի ներգրավման միջոցով արդյունաբերականացման գործընթացների արագացումը²:

Ագրարային բարեփոխումների շրջանակներում կառավարությունը շուկայական գնով գնել և գյուղացիներին 30 % ցածր գնով փոխանցել է հող՝ վճարումը հետաձգելով 25 տարով, գործնականում զրոյական տոկոսադրույքով, իսկ ֆինանսավորումն իրականացվում էր նավթադուլարների հաշվին: Երկու միլիոն գյուղացի ընտանիքներ (9 միլիոն մարդ, բնակչության մոտ 40 %-ը) դադարում են «ճորտեր» լինել³: Իրականացված բարեփոխումների արդյունքում հոգևորական դասի տնտեսական իրավիճակը խարխլվել էր: 1975 թվականի սեպտեմբերի 22-ի դրությամբ, որը նախանշվում է որպես ագրարային բարեփոխումների գործնական ավարտ, արդեն բաշխվել էր 14,55 հազար հանրային վակֆներ⁴, որոնք վարձակալվում էին 136,7 հազար ընտանիքի կողմից և ևս 2,4 հազար հանրային վակֆեր, որոնք վաճառվել էին

¹ Мамедова Н.М., Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии / Н. М. Мамедова; Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока. М.: Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока, 1997, стр. 5-6, 22.

² Мамедова Н.М., Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии / Н. М. Мамедова; Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока. М.: Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока, 1997, стр. 22, 25, 30.

³ Александр Зотин, Николай Кожанов, Никита Филин, Цена суверенной теократии. Как Иран не стал сверхдержавой, Журнал "Коммерсантъ Деньги" № 39 от 06.10.2014, стр. 41.

⁴ Վակֆ՝ իսլամադավան երկրներում ֆեոդալների և ունևոր հավատացյալների կողմից սկզբնապես, բարեգործական կամ ուսանողական հաստատություններին իբրև հավիտյան անօտարելի, չհարկվող սեփականություն նվիրած հողային տիրույթներ ու այլ եկամտաբեր գույք:

36 հազարի գյուղացիական ընտանիքներ¹:

Այնուամենայնիվ, ոչ բոլորը հող ստացան: Հողամասի իրավունք ունեին միայն նրանք, ովքեր ուղղակիորեն մշակում էին այն: Այս ամենի արդյունքում գյուղի սեզոնային աշխատողները ոչինչ չշահեցին, ինչի արդյունքում էլ ստիպված եղան տեղափոխվել արագ զարգացող քաղաքներ²:

Բարեփոխումներն ու նավթադուլարների ներհոսքը հանգեցրին Իրանի արագընթաց զարգացմանը: Շատ կարճ ժամանակահատվածում ստեղծվեցին ամբողջական ոլորտներ, ինչպիսիք են մետաղագործությունը, նավթաքիմիան, նավաշինությունն ու ավտոարդյունաբերությունը: Արդյունաբերության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում աճել է՝ 27 %-ից հասնելով 72 %-ի. Իրանը դարձել էր աշխարհի 14-րդ տնտեսությունը, իսկ շահը նպատակ էր դրել մտնել լավագույն հնգյակ³: Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն 1962 թվականին կազմում էր 203 ԱՄՆ դոլար, ինչը 1976 թվականին հասել էր 2,017 ԱՄՆ դոլարի⁴:

Այսպիսով, ագրարային բարեփոխումները ստանձնեցին ինչպես 50-60-ական թվականների ընթացքում երկրում առաջացած սոցիալ-քաղաքական ու տնտեսական հակասությունները կանխելու խնդիրը, այնպես էլ բարենպաստ պայմաններ ապահովեցին գյուղատնտեսության ու ամբողջ ազգային տնտեսության առավել արագացված ու արդիականացված զարգացման համար:

Եթե 60-70-ական թվականների ագրարային բարեփոխումները դարձան Իրանի սոցիալ-տնտեսական համակարգը քիչ թե շատ համասեռ դարձնելու կարևորագույն գործոն, ապա արդյունաբերականացման արդյունքում ապահովվեցին երկրի աճն ու տնտեսական զարգացման բարձր տեմպերը: «Մպիտակ հեղափոխության» բարեփոխումներն ընդհանուր առմամբ նպատակ ունեին խարխիլել սոցիալական և հասարակական կյանքի ավանդական ինստիտուտները՝ հիմք դնելով կառավարման կապիտալիստական ձևերին, որոնք արդեն իսկ մեծ տարածում էին գտել:

60-ական թվականների կեսերից սկսվեց արդյունաբերականացման նոր փուլը, որի ընթացքում էլ Իրանի տնտեսական համակարգում ներդրվեցին զարգացած գիտական և տեխնոլոգիական տարրեր: Մոհամմադ Ռեզայի օրոք՝ 1969-1979 թվականներին, սկիզբ դրվեց նաև բնակչության գրագիտության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների կազմակերպմանը: Նպատակն էր գրագիտության մակարակի շեշտակի բարձրացումը, ինչը, կառավարության կարծիքով, զգալիորեն կբարելավեր աշխատանքի որակը:

¹ Мамедова Н.М., Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии / Н. М. Мамедова; Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока. М.: Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока, 1997, с. 31.

² Александр Зотин, Николай Кожанов, Никита Филин, Цена суверенной теократии. Как Иран не стал сверхдержавой, Журнал "Коммерсантъ Деньги" № 39 от 06.10.2014, стр. 41.

³ Նույն տեղում:

⁴ WB (2021). World Development Indicators Online (Last Updated: 09/15/2021), available at: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

1970-ական թվականների ընթացքում Իրանի տնտեսական զարգացման գործում իր մեծ դերակատարությունն ուներ պետությունը: 1977-1978 թվականներին պետական հատվածն էր մեծապես ապահովում երկրի տնտեսական աճի բարձր տեմպերը, որի վառ ապացույցն էր նախորդ տարվա համեմատ ՀՆԱ-ի 116 % աճը: Երկրի տնտեսական զարգացման գործում պետության աճող դերն իր ազդեցությունն է ունենում նաև ՀՆԱ-ի կառուցվածքում:

1970-2019 թվականների ընթացքում Իրանում մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն աճել է 6897 ԱՄՆ դոլարով (շուրջ 18,9 անգամ)՝ կազմելով 7282 ԱՄՆ դոլար¹:

Կապիտալիզմի զարգացումը, որն ապահովվել էր ավտորիտար կառավարման միջոցով, մեկ ու կես տասնամյակ անց հենց այդ ավտորիտարիզմի պատճառով էլ սկսեց փլուզվել:

Արագացված տնտեսական աճի ապահովման գործում կառավարության միջամտության դրական ազդեցությունը 70-ականների վերջին փոխարինվեց բացասականով: Ազգային արտադրանքի աճի տեմպը կտրուկ նվազեց, աճեցին գնաճային գործընթացները: 1978 թվականի սեպտեմբերին տնտեսական և քաղաքական իրավիճակը դուրս եկավ կառավարության վերահսկողությունից²:

Այս պայմաններում իշխող ռեժիմի դեմ ընդդիմությունը գնալով աճում էր՝ ներգրավելով բնակչության ավելի լայն շերտերի: Կառավարությունից անկախ մնացել էր հոգևորականությունը, որն էլ առաջնորդեց իշխանության դեմ ուղղված պայքարը: «Սպիտակ հեղափոխությունը» ձախողվեց: Փոփոխությունները չափազանց արագ էին, բարեփոխումների ճանապարհին անտեսվեցին ազգային ու կրոնական առանձնահատկությունները, ինչի արդյունքում էլ հանդիպեցին հոգևորականության դիմադրությանը: 1979 թվականի սկզբին՝ շահի միապետության անկումից հետո, շիա հոգևորականությունը, օգտագործելով քաղաքական, գաղափարական և տնտեսական լծակները, մեկ տարուց էլ պակաս ժամանակահատվածում կարողացավ երկրում հաստատել աստվածապետական ռեժիմ: Այսպիսով, «Սպիտակ հեղափոխությանը» փոխարինեց «Իսլամական հեղափոխությունը»: Տեղի ունեցավ հանրաքվե, որի արդյունքում էլ հռչակվեց Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը: 1979-1989 թվականները, համաձայն որոշ աղբյուրների, ընդունված է համարել «Իսլամական տնտեսության» կառուցման, իսկ որոշների

¹ WB (2021). World Development Indicators Online (Last Updated: 09/15/2021), available at: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>

² Мамедова Н.М., Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии / Н. М. Мамедова; Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока. М.: Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока, 1997, стр. 61-62.

համաձայն էլ՝ «մեկուսացված տնտեսության» ժամանակաշրջան¹:

Իրանի իսլամական ռեժիմի զարգացման տնտեսական մոդելը, հիմքում ունենալով «խառը տնտեսության» սկզբունքները, կողմնորոշում ուներ դեպի պետական հատվածը: Կառավարությունը գիտությունն ու տեխնոլոգիան համարում էր երկրի զարգացման և առաջընթացի ամենակարևոր գործոններից: Եվ ահա 1979 թվականին՝ հեղաթոխության հաղթանակից հետո, սկսեց ձևավորվել երկրի գիտական քաղաքականությունը, որը բաժանվում է երեք փուլերի: Առաջին փուլի ընթացքում՝ 1979-1988 թվականներին, պետությունն իր ուշադրությունը կենտրոնացրել էր հանրային տարրական կրթության վրա: Երկրորդ փուլի ընթացքում՝ 1989-2000 թվականներին, գիտական քաղաքականություն մշակողները շեշտը դրել էին բարձրագույն կրթություն ստանալու հնարավորությունների առկայության վրա: Երրորդ փուլի ընթացքում՝ 2005-2015 թթ., գիտական քաղաքականությունը կենտրոնացած էր հետբուհական կրթական ծրագրերի թվի ավելացման, ինչպես նաև հիմնական ու կիրառական հետազոտությունների խթանման վրա²:

Ինչպես գիտենք, գիտության և տեխնոլոգիայի ոլորտում առաջընթացն անհնար է առանց մասնագետների և բարձր որակավորում ունեցող անձնակազմի: Այդ իսկ պատճառով Իրանի Իսլամական Հանրապետությունն իր ստեղծման օրվանից՝ 1979 թվականից ի վեր ընդլայնել և խորացրել է համընդհանուր կրթությունը դպրոցներում և համալսարաններում՝ վերջին քառասուն տարիների ընթացքում ունենալով բազմաթիվ ձեռքբերումներ: Այս ճանապարհին առաջին քայլը, իհարկե, կատարել է Իրանի Իսլամական Հանրապետության հիմնադիր Իմամ Խոմեյնին: Հասարակության մեջ անգրագիտությանը վերջ տալու համար հեղափոխության հաղթանակի հենց առաջին տարում ստեղծվեց «Շարժում հանուն գրագիտության» կազմակերպությունը, որի նպատակն էր վերացնել հասարակության անգրագիտությունը³:

Գիտատեխնիկական զարգացման ժամանակակից շրջափուլի սկիզբը կարելի է համարել 2000 թվականը, որը համընկնում է նաև երկրի զարգացման երրորդ հնգամյա ծրագրի ընդունմամբ (2001-2005 թթ.), որում առաջին անգամ առանձին գլուխ էր հատկացված գիտության և տեխնոլոգիայի ոլորտի զարգացմանը⁴:

¹ Мамедова Н.М., Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии / Н. М. Мамедова; Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока. М.: Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока, 1997, стр. 63-65.

² The Development of Science and Technology in Iran, Policies and Learning Frameworks; Edited by Abdol S. Soofi & Mehdi Goodarzi. Chapter 5 // Mohammad Naghizadeh, Reza Naghizadeh // Growth of Scientific Publications in Iran: Reasons, Impacts, and Trends, 5.1 Analysis of Growth Rate of Scientific Output in Iran During the Last Two Decades, 2017, pp. 81-82.

³ UNESCO Institute for Lifelong Learning, Literacy Movement Organization (LMO), <https://uil.unesco.org/partner/lifelong-learning/literacy-movement-organization-lmo> (last accessed: September 15, 2021)

⁴ Малахов В.А., Юревич М.А., Аушкап Д.С., Иран: Позитивный опыт развития науки и технологий //

Կառավարությունը որոշում կայացրեց ռեսուրսների վրա հիմնված տնտեսությունից անցում կատարել դեպի գիտելիքահենք տնտեսության 2005 թվականին ընդունված 20-ամյա «Տեսլական 2025» ծրագրում: Այս անցումը դարձավ առաջնահերթ այն բանից հետո, երբ 2006 թվականից աստիճանաբար ներդրվեցին միջազգային պատժամիջոցները, և է՛լ ավելի խստացան նավթային էմբարգոյի (բեռնարգելքի) սահմանափակումները: Երկրի համար մշակվել էր նոր տնտեսական ծրագիր, որը կոչում էին նաև «դիմադրողական տնտեսություն», որի համաձայն խթանվում էր նորարարությունը՝ նվազեցնելով կախվածությունը ներմուծումից¹:

«Տեսլական 2025-ը» նախատեսում էր 3,7 տրիլիոն ԱՄՆ դոլարի ներդրում՝ մինչև 2025 թվականը գիտելիքահենք տնտեսությանն անցումը ֆինանսավորելու համար: Գումարի մեծ մասը ծառայելու էր գիտահետազոտական կազմակերպությունների կողմից հետազոտությունների իրականացմանն ու ստացված արդյունքների առևտրայնացմանը: Իսկ ահա կարևորագույն դրույթներից մեկի համաձայն՝ մինչև 2025 թվականը քաղաքական գործիչներից ծրագրով պահանջվում էր դուրս գալ արդյունահանող արդյունաբերությունից և միջոցները կենտրոնացնել երկրի մարդկային կապիտալի վրա՝ իրական հարստություն ստեղծելու նպատակով: Տեսլականի ընդունումից անմիջապես հետո ձեռնարկվեցին մի շարք միջոցառումներ՝ մի կողմից համալսարանների ուսանողների և դասախոսների թվաքանակն ավելացնելու, մյուս կողմից՝ երկրում ծառացած խնդիրների լուծման և արդյունաբերական հետազոտությունների խթանման համար²:

Օրինակ՝ ապահովելու համար, որ ակադեմիական հետազոտությունների 50 %-ը ուղղված լինի սոցիալ-տնտեսական կարիքների և խնդիրների լուծմանը, տնտեսական զարգացման հնգամյա ծրագրով (2010–2015) առաջընթացն ուղղակի կապի մեջ էր դրվել հետազոտական նախագծերի հետ: Համաձայն 2010-2015 հնգամյա ծրագրի՝ նախատեսվում էր գիտահետազոտական և տեխնոլոգիական կենտրոններ ստեղծել համալսարաններում, ինչպես նաև ընձեռել հնարավորություններ, որպեսզի համալսարանները կարողանան զարգացնել արդյունաբերության հետ կապերը: Հնգամյան ծրագրի շրջանակում ստեղծվեց նաև Ազգային զարգացման հիմնադրամը, որի նպատակն էր ֆինանսավորել տնտեսության բազմակողմանի զարգացումը: Մինչև 2013 թվականը հիմնադրամը ստանում էր նավթից ու գազից ստացվող եկամուտների 26 % -ը: Ծրագրվում էր նաև 2015 թվականին Իրանը դարձնել

Мировая экономика и международные отношения, 2018, том 62, № 11, стр 116.

¹ UNESCO SCIENCE REPORT Towards 2030; 2015, Иран, Киумарс Аштариан // ISBN 978-92-3-100129-1, стр. 389-391, https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_iran_ru.pdf (последнее обращение: 18 сентября 2021 г.)

² UNESCO SCIENCE REPORT Towards 2030; 2015, Иран, Киумарс Аштариан // ISBN 978-92-3-100129-1, стр. 392-394, https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_iran_ru.pdf (последнее обращение: 18 сентября 2021 г.)

տարածաշրջանում գիտության և տեխնոլոգիաների ոլորտի երկրորդ խոշոր խաղացողը՝ Թուրքիայից հետո: Այդ նպատակով կառավարությունն իր վրա պարտավորություն էր վերցրել ավելացնել երկրի ներսում իրականացվող հետազոտությունների ծավալը՝ ծախսելով ՀՆԱ -ի մինչև 3 %-ը¹:

Կառավարության վարած գիտական քաղաքականության արդյունքում Իրանն իսկապես զգալի հաջողությունների է հասել: Այսպիսով, 2000–2016 թվականներին իրանցիների կողմից գրանցված արտոնագրերի թիվն ավելացել է ավելի քան 13 անգամ (241-ից հասնելով 3155-ի)²: Հիացական է նաև գիտական զարգացումը, քանի որ արդեն 2019 թվականին Իրանը գիտական-հետազոտական ակտիվության մակարդակով զբաղեցնում էր 15-րդ հորիզոնականն աշխարհում՝ իր հաշվում ունենալով 48306 գիտական հոդված³:

Երկրի գիտական մակարդակը ցույց տվող կարևորագույն չափանիշներից մեկը գիտնականների հեղինակավոր գիտական աղբյուրներում հրապարակած հոդվածներն են: Մալախովը և այլք Web of Science շտեմարանի տվյալների հիման վրա ներկայացնում են, որ 2000-2016 թվականների ընթացքում իրանցի հետազոտողների կողմից գիտական հրապարակումների թիվը քսանապատիկ աճել է: Թեև, ի տարբերություն զարգացած մի շարք երկրների, Իրանի գիտական գործունեությունը դեռևս չափազանց մեծ չէ, այնուամենայնիվ կարևոր է, որ հոդվածների ընդհանուր աճը մեծապես պայմանավորված է Q1 գործակից ունեցող ամսագրերում հրապարակված նյութերով: Այսպիսով, 2000-2016 թվականների ընթացքում Q1 գործակից ունեցող ամսագրերում հրապարակումների թիվն ավելացել է 27 անգամ՝ 344-ից հասնելով 9619-ի: Սա վկայում է ինչպես ոլորտում քանակական փոփոխությունների, այնպես էլ գիտական գործընթացների ակտիվացման մասին⁴:

Այժմ առավել համապարփակ կերպով նուսումնասիրենք Իրանում գիտության ոլորտի կառավարման գործիքակազմերը: Եզրակացություններ, ինչպես նաև կիրառական բնույթի առաջարկներ ներկայացնելու նպատակով ուսումնասիրությունն իրականացնենք պարբերաբեր ՀՀ-ի հետ զուգահեռներ և համեմատականներ տանելու միջոցով:

ՀՀ-ում գիտության ոլորտի արագընթաց զարգացմանը խոչնդոտող պատճառներից է ոչ միայն ոլորտի ֆինանսավորման ցածր մակարդակը, այլ նաև

¹ UNESCO SCIENCE REPORT Towards 2030; 2015, Иран, Киумарс Аштариан // ISBN 978-92-3-100129-1, стр. 394-395, https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_iran_ru.pdf (последнее обращение: 18 сентября 2021 г.)

² Малахов В.А., Юревич М.А., Аушкап Д.С., Иран: Позитивный опыт развития науки и технологий // Мировая экономика и международные отношения, 2018, том 62, № 11, стр. 117.

³ Рейтинг стран мира по уровню научно-исследовательской активности / Scientific and Technical Activity, Гуманитарный портал, ISSN 2310-1792, 2019, <https://gtmarket.ru/ratings/scientific-and-technical-activity> (последнее обращение: 18 сентября 2021 г.)

⁴ Малахов В.А., Юревич М.А., Аушкап Д.С., Иран: Позитивный опыт развития науки и технологий // Мировая экономика и международные отношения, 2018, том 62, № 11, с. 117.

կառավարման անարդյունավետ մոդելն ու համապատասխան գերատեսչությունների ոչ հետևողական վերաբերմունքը:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ գիտության ոլորտին վերաբերող վիճակագրական տվյալներ գոյություն չունեն ինչպես տեղական աղբյուրներում, այնպես էլ, օրինակ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի վիճակագրության ինստիտուտի (UIS) տվյալների շտեմարանում, որը պաշտոնական և վստահելի աղբյուր է, և որտեղ ներկայացված են աշխարհի տարբեր երկրների կրթության, գիտության, մշակույթի և հաղորդակցության վերաբերյալ միջազգայնորեն համադրելի տվյալներ¹:

Իրանի գիտական կազմակերպությունները, մասնավորապես՝ Գիտության և տեխնոլոգիաների հետազոտական կազմակերպությունն ու Գիտական քաղաքականության հետազոտությունների ազգային ինստիտուտը, գտնվում են գիտության, հետազոտությունների և տեխնոլոգիաների նախարարության ենթակայության ներքո, որն էլ զբաղվում է ոլորտին վերաբերող բոլոր հարցերով ու խնդիրներով, ինչի շնորհիվ էլ բացառվում է երկակի ու հակադրվող նպատակների սահմանումը: Նրանք են պատասխանատու ազգային հետազոտական քաղաքականության մշակման համար:

Իրանում գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացման հետազոտումն ու հեռանկարները որոշվում են ռազմավարական փաստաթղթերում, որոնցից մեկն էլ Գիտության և տեխնոլոգիաների համապարփակ քաղաքականությունն է՝ «Տեսլական 2025-ը», որում պարտադիր կերպով նշված են նախատեսվող միջոցառումների իրականացման արդյունքում ձեռք բերվելիք թիրախային ցուցանիշները: Երկրում հիմնական ռազմավարական փաստաթղթերը կազմվում են՝ հաշվի առնելով հետազոտությունների և զարգացման ներքին ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում²:

Համեմատության համար անհրաժեշտ է նշել, որ, ի տարբերություն Իրանի, որտեղ նախատեսվում է տարեցտարի ավելացնել հետազոտությունների և զարգացման ներքին ծախսերը, ՀՀ-ում գիտության ոլորտի ծախսային ծրագրով նախատեսվում է կրճատել հասկացվող միջոցները՝ 2021-2023 թվականների, ըստ տարիների՝ 13,753.6, 13,434.7 և 13,437.4 միլիոն դրամ՝ 2020 թվականի 14,255.3 միլիոն դրամի դիմաց, կամ, 2020 թվականի պետական բյուջեի ցուցանիշի համեմատ, նվազումը կազմում է, համապատասխանաբար, 3,5 %, 5,8 % և 5,7 %³:

Բացի գիտության ոլորտի զարգացումը կարգավորող ռազմավարական փաստաթղթերի մշակումից և ընդունումից, պետական մարմինների գործառույթների մեջ է մտնում նաև բյուջետային միջոցների ծախսման արդյունա-

¹ Աղբյուրը՝ <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx>

² Малахов В.А., Юревич М.А., Аушкап Д.С., Иран: Позитивный опыт развития науки и технологий // Мировая экономика и международные отношения, 2018, том 62, № 11, стр. 118.

³ Հայաստանի Հանրապետության 2021-2023 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիր, էջ 83, <http://scs.am/files/mjcc-21-23-10.07.2020-1212-hav.pdf>

վետության գնահատումը: Իրանում գիտահետազոտական գործունեություն ծավալող կազմակերպություններից պահանջվում է Գիտության և տեխնոլոգիայի ազգային տեղեկատվական համակարգին ներկայացնել հաշվետվություններ՝ մի քանի տասնյակ ցուցանիշների վերաբերյալ: Գիտաչափական տեղեկատվություններ են հանդիսանում մեջբերումների ինդեքսները, հրապարակումների թիվը և այլն, որոնք վերանայվում է Գիտության, հետազոտությունների և տեխնոլոգիաների գերագույն խորհրդի կողմից, և արդյունքում այն որոշում է կայացնում կազմակերպությունների նկատմամբ խրախուսական կամ սահմանափակող միջոցառումների վերաբերյալ: Գիտության կառավարման իրանական մոդելի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ շեշտադրումն ընկնում է համալսարանների վրա: Այս մասին է վկայում գիտական հրապարակումների վիճակագրությունը: Համալսարանները դիտարկվում են որպես գիտության հիմնական շարժիչ ուժեր, և Իրանի կառավարությունը կարողացել է ժամանակի ընթացքում ճիշտ ռազմավարություն մշակել՝ ուշադրության կենտրոնում պահելով համալսարանների գործունեությունը:

Իրանի կառավարությունը նաև տեղեկատվական աջակցություն է ցուցաբերում գիտական կազմակերպություններին: Մասնավորապես՝ գիտության, հետազոտությունների և տեխնոլոգիաների նախարարության կայքում առկա է պետական գիտական կազմակերպությունների վերաբերյալ բոլորին հասանելի տեղեկագիր, որը պարունակում է անգլերեն լեզվով տեղեկատվություն գիտության տարբեր ոլորտներում մասնագիտացած ավելի քան 300 գիտական կազմակերպությունների վերաբերյալ: Գիտահետազոտական ինստիտուտների և խմբերի վերաբերյալ հիմնական տեղեկատվության անվճար հասանելիությունն օգնում է կազմակերպել համատեղ աշխատանքները և միջազգային ոլորտում, ներգրավել մասնավոր ընկերություններին՝ հետազոտություններ ֆինանսավորելու և հետազոտությունների արդյունքների առևտրայնացման նպատակով¹:

Տնտեսության զարգացման համար սկզբունքորեն կարևոր է, որ ոչ միայն բարձրորակ գիտական հոդվածներ գրվեն երկրում, այլ նաև լինեն զարգացած նորարարական ենթակառուցվածքներ, որոնք կնպաստեն տնտեսության իրական հատվածում գիտական արդյունքների ներդրմանը: Իրանում այս գործընթացն իրականացնում են մի շարք կառույցներ, այդ թվում՝ պետական կազմակերպություններ, մասնավոր ձեռնարկություններ, համալսարաններ, տեխնոլոգիական շուկաներ (INOTEX, TTEN), տեխնոլոգիական պարկեր ու ինկուբատորներ²:

¹<https://www.msrt.ir/file/download/page/1479899553-directory-of-iranian-research-development-institutions.pdf>

² Малахов В.А., Юревич М.А., Аушкап Д.С., Иран: Позитивный опыт развития науки и технологий // Мировая экономика и международные отношения, 2018, том 62, № 11, стр. 120.

Այսպիսով, հարկ է նշել, որ նորարարական ենթակառուցվածքների ստեղծումը մեծ առաջընթաց էր Իրանի համար, ինչի շնորհիվ հնարավոր եղավ գիտական հետազոտությունների արդյունքները ներդնել նաև տնտեսության իրական հատվածում:

Վերլուծելով Իրանի Բուլամական Հանրապետությունում տեղի ունեցող տնտեսաքաղաքական զարգացումներն ու ծրագրային որոշումները, մասնավորապես՝ «Տեսլական 2025» ծրագրով երկրի զարգացումն ու առաջընթացն ապահովող կարևորագույն դրույթները՝ ***ստացվել են հետևյալ երկու գիտական նորությունները.***

1) հաշվի առնելով գիտակրթական ոլորտին առնչվող վիճակագրական տվյալների կարևորությունը՝ մեկ միասնական մարմնի կազմում ստեղծել տվյալների հավաքագրմամբ ու մշակմամբ զբաղվող ստորաբաժանում,

2) հիմք ընդունելով Իրանում առկա նորարարական ենթակառուցվածքների արդյունավետությունը՝ ՀՀ գիտության ոլորտում նույնպես ներդնել նմանատիպ ենթակառուցվածքներ, որոնք մեծապես կնպաստեն գիտական արդյունքների առևտրայնացմանն ու համապատասխան ոլորտներում դրանց կիրարկմանը:

Եզրակացություններ

Չնայած տնտեսական ծանր վիճակին՝ Իրանը վերջին տասնամյակների ընթացքում գիտական և տեխնոլոգիական ոլորտում մեծ աճ ու ձեռքբերումներ է ունեցել: Իրանի տնտեսական զարգացման պատմությունն ուսումնասիրելիս նկատելի է, որ տարբեր ժամանակաշրջաններում տարբեր է եղել պետական իշխանության ազդեցությունը: Դրանցից ամենանշանակալին երկրի համար դարձավ «Բուլամական հեղափոխությունը»: Հեղափոխությունից հետո մշակված զարգացման ծրագրերով կառավարությունը սկսեց ուշադրությունը կենտրոնացնել մարդկային կապիտալի վրա՝ իրական հարստություն ստեղծելու նպատակով: Կարևորվում էր արդյունաբերական ներուժը՝ ներառյալ տեխնոլոգիական մակարդակի բարձրացումն ու գիտության ոլորտի առաջընթացը: Վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրություններից պարզ է դառնում, որ Իրանում մշակված զարգացման ռազմավարական ծրագրերը, մասնավորապես՝ «Տեսլական 2025-ը» չի դարձել դեկլարատիվ կամ «թղթային», այլ հանգեցրել է էական որակական փոփոխությունների գիտության ոլորտում: Կարելի է փաստել՝ Իրանի գիտատեխնիկական զարգացման վերլուծությունը համոզիչ կերպով ցույց է տալիս, որ միանգամայն հնարավոր է նորարարական բեկումնային ձեռքբերումներ ունենալ նույնիսկ շատ համեստ մեկնարկային դիրքերով և միջազգային պատժամիջոցների ներքո:

Հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս կատարելու ստորև բերվող 3 կիրառական առաջարկությունները, որոնք հնարավոր է գործարկել Հայաստանում.

1) կրթական ու գիտահետազոտական բոլոր կազմակերպությունները

փոխադրել մեկ միասնական մարմնի ենթակայության ներքո՝ ստեղծելով ոլորտին առնչվող վիճակագրական տվյալների հավաքագրմամբ ու մշակմամբ զբաղվող ստորաբաժանում,

2) մշակել համապատասխան օրենսդրական կարգավորումներ, համաձայն որոնց ՀՀ-ում գործող համալսարանները նույնպես դիտարկվեն որպես գիտական գործունեություն ծավալող կարևորագույն օղակներ՝ պարտավորված լինելով իրականացնել գիտահետազոտական գործունեություն, որոնց արդյունքները կլինեն չափելի ու հիմք կհանդիսանան երկրի տնտեսական զարգացման հեռանկարային ծրագրերի մշակման համար,

3) մշակել ու ներդնել նորարարական ենթակառուցվածքներ, որոնք կապահովեն գիտահետազոտական կենտրոնների ու տնտեսության իրական հատվածի միջև կապը, կնպաստեն գիտական արդյունքների առևտրայնացմանն ու համապատասխան ոլորտներում դրանց գործարկմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության 2021-2023 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիր, <http://scs.am/files/mjcc-21-23-10.07.2020-1212-hav.pdf>
2. Александр Зотин, Николай Кожанов, Никита Филин, Цена суверенной теократии. Как Иран не стал сверхдержавой, Журнал "Коммерсантъ Деньги" № 39 от 06.10.2014, стр. 41
3. Арабаджян А.З., Исламская Республика Иран : Эконом. потенциал: первая половина 90-х г. : (Со стат. обзорением второй половины десятилетия и общ. характеристикой Третьего плана развития ИРИ: 2000/01-2004/05 гг.) / А. З. Арабаджян; Рос. акад. наук. Ин-т востоковедения. М. : Вост. лит., 2002, 382 с. ISBN 5-02-018307-5 (в пер.)
4. В. Малахов, М. Юревич, Д. Аушкап, Иран: Позитивный опыт развития науки и технологий // Мировая экономика и международные отношения, 2018, том 62, № 11, с. 116-124, <https://e.mail.ru/attach/16317926690324304962/0%3B2/?folder-id=0&x-email=tatev.shahinyan%40mail.ru&cvlg=nsng>
5. Демин А.И., Современная иранская деревня: (Основные проблемы соц.-экон. развития) / АН СССР. Ин-т востоковедения. Москва : Наука, 1977, 278 с.
6. Мамедова Н.М., Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии / Н. М. Мамедова; Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока. М.: Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока, 1997. 144 с. ISBN 5-89394-007-5
7. Насирбейк Анахита, Этапы развития экономики Ирана, Горизонты экономики, ISSN: 2219-3650, Москва, номер 6 (53), 2019, стр. 61-66
8. Рейтинг стран мира по уровню научно-исследовательской активности / Scientific and Technical Activity, Гуманитарный портал, ISSN 2310-1792, 2019, <https://gtmarket.ru/ratings/scientific-and-technical-activity>
9. Ghodsi, M., Astrov, V., Grieveson, R. and Stehrer, R. (2018). The Iranian Economy:

- Challenges and Opportunities. wiiw Research Report No. 429, Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies. 63 p. Available at: <https://wiiw.ac.at/the-iranian-economy-challenges-and-opportunities-dlp-4599.pdf> (last accessed: September 15, 2021)
10. Mohammad Naghizadeh, Reza Naghizadeh // Chapter 5 // Growth of Scientific Publications in Iran: Reasons, Impacts, and Trends, 5.1 Analysis of Growth Rate of Scientific Output in Iran During the Last Two Decades, 2017, pp. 75-87// Edited by Abdol S. Soofi & Mehdi Goodarzi // The Development of Science and Technology in Iran, Policies and Learning Frameworks
 11. Soofi, A. S., & Ghazinoory, S. (Eds.). (2013). Science and Innovations in Iran. Development, Progress, and Challenges. New York, NY: Palgrave Macmillan, 259 p. doi:10.1057/9781137030108
 12. Soofi, A. S., & Goodarzi, M. (Eds.). (2017). The Development of Science and Technology in Iran: Policies and Learning Frameworks. New York, NY: Palgrave Macmillan, 302 p. doi:10.1057/978-1-137-57257-8
 13. UNESCO SCIENCE REPORT Towards 2030; 2015, Iran, Kioomars Ashtarian // ISBN 978-92-3-100129-1, pp. 388-407, https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_iran_ru.pdf (последнее обращение: 18 сентября 2021 г.)
 14. Zotin, A. (2017) Iran: The Fruits of Isolation. In Movchan, A., Zotin, A., and Grigoryev, V. (eds.), Managing the Resource Curse Strategies of Oil-Dependent Economies in the Modern Era, pp. 80-89, Moscow, Russia: Carnegie Moscow Center. Available at: https://carnegieendowment.org/files/Movchan_Report_Final_Print.pdf (last accessed: September 15, 2021)
 15. UNESCO Institute for Lifelong Learning, Literacy Movement Organization (LMO), <https://uil.unesco.org/partner/lifelong-learning/literacy-movement-organization-lmo>
 16. WB (2021). World Development Indicators Online (Last Updated: 09/15/2021), available at: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
 17. <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx>
 18. <https://www.isi-science.com/>
 19. <https://www.msrt.ir/file/download/page/1479899553-directory-of-iranian-research-development-institutions.pdf>
 20. <https://www.worldbank.org/en/home>

References

1. Aleksandr Zotin, Nikolaj Kozhanov, Nikita Filin, Cena suverennoj teokratii. Kak Iran ne stal sverhderzhavoj, Zhurnal "Kommersant" Den'gi" #39 ot 06.10.2014, str. 41
2. Hayastani Hanrapetowt'yan 2021-2023 t'vakanneri petakan mijnajhamket c'axseri c'ragir, <http://scs.am/files/mjcc-21-23-10.07.2020-1212-hav.pdf>
3. Arabadzhjan A.Z., Islamskaja Respublika Iran : Jekonom. potencial: pervaja polovina

- 90-h g. : (So stat. obozreniem vtoroj poloviny desjatiletija i obshh. karakteristikoj Tret'ego plana razvitija IRI: 2000/01-2004/05 gg.) / A. Z. Arabadzhjan; Ros. akad. nauk. In-t vostokovedenija. M. : Vost. lit., 2002. 382 s. ISBN 5-02-018307-5 (v per.)
4. V. Malahov, M. Jurevich, D. Aushkap, Iran: Pozitivnyj opyt razvitija nauki i tehnologij // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija, 2018, tom 62, # 11, s. 116-124, <https://e.mail.ru/attach/16317926690324304962/0%3B2/?folder-id=0&x-email=tatev.shahinyan%40mail.ru&cvlg=nsng>
 5. Demin A.I., Sovremennaja iranskaja derevnja: (Osnovnye problemy soc.-jekon. razvitija) / AN SSSR. In-t vostokovedenija. Moskva : Nauka, 1977, 278 s.
 6. Mamedova N.M., Iran v XX veke. Rol' gosudarstva v jekonomicheskom razvitii / N. M. Mamedova; In-t izuchenija Izrailja i Blizh. Vostoka. M.: In-t izuchenija Izrailja i Blizh. Vostoka, 1997, 144 s. ISBN 5-89394-007-5
 7. Nasirbejk Anahita, Jetapy razvitija jekonomiki irana, Gorizonty jekonomiki, ISSN: 2219-3650, Moskva, nomer 6 (53), 2019, str. 61-66
 8. Rejting stran mira po urovnju nauchno-issledovatel'skoj aktivnosti / Scientific and Technical Activity, Gumanitarnyj portal, ISSN 2310-1792, 2019, <https://gtmarket.ru/ratings/scientific-and-technical-activity>
 9. Ghodsi, M., Astrov, V., Grieveson, R. and Stehrer, R. (2018). The Iranian Economy: Challenges and Opportunities. wiiw Research Report No. 429, Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies. 63 p. Available at: <https://wiiw.ac.at/the-iranian-economy-challenges-and-opportunities-dlp-4599.pdf> (last accessed: September 15, 2021)
 10. Mohammad Naghizadeh, Reza Naghizadeh // Chapter 5 // Growth of Scientific Publications in Iran: Reasons, Impacts, and Trends, 5.1 Analysis of Growth Rate of Scientific Output in Iran During the Last Two Decades, 2017, pp. 75-87// Edited by Abdol S. Soofi & Mehdi Goodarzi // The Development of Science and Technology in Iran, Policies and Learning Frameworks
 11. Soofi, A. S., & Ghazinoory, S. (Eds.). (2013). Science and Innovations in Iran. Development, Progress, and Challenges. New York, NY: Palgrave Macmillan, 259 p. doi:10.1057/9781137030108
 12. Soofi, A. S., & Goodarzi, M. (Eds.). (2017). The Development of Science and Technology in Iran: Policies and Learning Frameworks. New York, NY: Palgrave Macmillan, 302 p. doi:10.1057/978-1-137-57257-8
 13. UNESCO SCIENCE REPORT Towards 2030; 2015, Iran, Kioomars Ashtarian // ISBN 978-92-3-100129-1, pp. 388-407, https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_iran_ru.pdf (последнее обращение: 18 сентября 2021 г.)
 14. Zotin, A. (2017) Iran: The Fruits of Isolation. In Movchan, A., Zotin, A., and Grigoryev, V. (eds.), Managing the Resource Curse Strategies of Oil-Dependent Economies in the Modern Era, pp. 80-89, Moscow, Russia: Carnegie Moscow Center. Available at: https://carnegieendowment.org/files/Movchan_Report_Final_Print.pdf (last

accessed: September 15, 2021)

15. UNESCO Institute for Lifelong Learning, Literacy Movement Organization (LMO), <https://uil.unesco.org/partner/lifelong-learning/literacy-movement-organization-lmo>
16. WB (2021). World Development Indicators Online (Last Updated: 09/15/2021), available at: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
17. <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx>
18. <https://www.isi-science.com/>
19. <https://www.msrt.ir/file/download/page/1479899553-directory-of-iranian-research-development-institutions.pdf>
20. <https://www.worldbank.org/en/home>

ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԸ ՏՆՏԵՍԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ՏԱԹԵՎԻԿ ՇԱՀԻՆՅԱՆ

Համառոտագիր: Երկրի աշխարհաքաղաքական դիրքով և առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ Իրանը մշտապես գտնվել է հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում:

Հողվածի նպատակն է՝ ուսումնասիրել տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում պետության կողմից կիրառվող այն գործիքակազմերը, որոնք նպաստել են երկրի գիտության ոլորտի զարգացմանը, ինչպես նաև մշակել ՀՀ համար համապատասխան կիրառական առաջարկներ:

Օգտագործվելով գիտական՝ պատմական-տրամաբանական, ինչպես նաև վերլուծական-սինթետիկ մեթոդները՝ հողվածի շրջանակում ուսումնասիրվել են Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում տեղի ունեցած տնտեսաքաղաքական գործընթացներն, ու դրանց համատեքստում՝ գիտության ոլորտի զարգացումը: Ուշադրության կենտրոնում են եղել Իրանում տեղի ունեցած հեղափոխություններն ու հետհեղափոխական ժամանակաշրջանում երկրի զարգացմանն ուղղված միջոցառումները: Վերլուծվել է 2005 թվականին ընդունված երկրի զարգացման 20-ամյա «Տեսլական 2025» ծրագիրը, մասնավորապես՝ դրանում տեղ գտած այն հիմնական դրույթները, որոնք ուղղված էին գիտության ոլորտի զարգացմանը: Հատկապես շեշտադրվել են այն գործիքակազմերը, որոնց կիրառությունը դրական ազդեցություն է ունեցել ոլորտի զարգացման վրա: Հարկ է նշել, որ կառավարության վարած գիտական քաղաքականության արդյունքում մեծապես ավելացել է գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացման ոլորտի ակտիվությունը: Ավելացել է նաև գիտնականների՝ հեղինակավոր գիտական աղբյուրներում հրապարակած հողվածների թվաքանակը, որն էլ իր հերթին գիտական մակարդակը ցույց տվող կարևորագույն չափանիշներից մեկն է:

Ուսումնասիրությունների ու վերլուծությունների արդյունքում կատարվել են ՀՀ-ում՝ գիտության ոլորտի զարգացմանն ուղղված առաջարկներ, այն է՝

ոլորտը կարգավորող մեկ միասնական մարմնի ենթակայության ներքո՝ ոլորտին առնչվող վիճակագրական տվյալների հավաքագրմամբ ու մշակմամբ զբաղվող ստորաբաժանման ստեղծումը, համալսարանների գործունեության նկատմամբ լրացուցիչ վերահսկողության սահմանումն ու նորարարական ենթակառուցվածքների ներդրումը, որոնց շնորհիվ Իրանում հնարավոր դարձավ գիտական հետազոտությունների արդյունքների ներդրումը նաև տնտեսության իրական հատվածում:

Վերլուծելով Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում տեղի ունեցող տնտեսաքաղաքական զարգացումներն ու ծրագրային որոշումները, մասնավորապես՝ «Տեսլական 2025» ծրագրով երկրի զարգացումն ու առաջընթացն ապահովող կարևորագույն դրույթները, ***ստացվել են հետևյալ երկու գիտական նորույթները.***

1) հաշվի առնելով գիտակրթական ոլորտին առնչվող վիճակագրական տվյալների կարևորությունը՝ մեկ միասնական մարմնի կազմում ստեղծել տվյալների հավաքագրմամբ ու մշակմամբ զբաղվող ստորաբաժանում,

2) հիմք ընդունելով Իրանում առկա նորարարական ենթակառուցվածքների արդյունավետությունը՝ ՀՀ գիտության ոլորտում նույնպես ներդնել նմանատիպ ենթակառուցվածքներ, որոնք մեծապես կնպաստեն գիտական արդյունքների առևտրայնացմանն ու համապատասխան ոլորտներում դրանց կիրառմանը:

Բանալի բաներ՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետություն, Հայաստանի Հանրապետություն, տնտեսաքաղաքական զարգացումներ, հեղափոխություն, գիտելիքահենք տնտեսություն, գիտության ոլորտ, տեխնոլոգիաների զարգացում, գիտական հրապարակումներ, նորարարական ենթակառուցվածքներ

СФЕРА НАУКИ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИКО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

ТАТЕВИК ШАГИНЯН

Аннотация. В связи с геополитическим положением и особенностями страны, Иран всегда был в центре внимания исследователей.

Целью статьи является изучение инструментов, используемых государством в разные исторические периоды, которые способствовали развитию научного сектора страны, а также разработка актуальных практических предложений для Республики Армения.

В статье, с использованием научно-историко-логических, а также аналитико-синтетических методов, исследуются экономические и политические процессы в Исламской Республике Иран и развитие науки в этом контексте. Акцент был сделан на революцию в Иране и развитие страны в послереволюционный период. Принятая в 2005 году 20-летняя программа развития страны «Видение 2025» была проанализирована, в частности, содержащиеся в ней основные положения, направлены на

развитие области науки. Особое внимание было уделено механизмам, использование которых положительно повлияло на развитие отрасли. Следует отметить, что в результате научной политики, проводимой правительством, значительно возросла активность в области развития науки и технологий. Также увеличилось количество статей, публикуемых учеными в авторитетных научных источниках, что, в свою очередь, является одним из важнейших критериев демонстрации научного уровня.

В результате исследований и анализа были сделаны предложения, направленные на развитие области науки в Армении: под эгидой единого регулирующего сферу органа создание подразделения по сбору и обработке статистики, относящейся к сфере, установление дополнительного контроля над деятельностью университетов и внедрение инновационной инфраструктуры, что позволило возмозможность внедрение результатов научных исследований в реальный сектор экономики.

Анализируя экономические и политические события и программные решения, происходящие в Исламской Республике Иран, в частности, ключевые положения, обеспечивающие развитие и прогресс страны в рамках программы «Видение 2025», **были получены следующие две новизны:**

1) учитывая важность статистических данных, относящихся к научно-образовательной сфере, создать подразделение, занимающееся сбором и обработкой данных в рамках единого органа,

2) основываясь на эффективности существующих инновационных инфраструктур в Иране, внедрить аналогичные инфраструктуры в области науки Республики Армения, что внесет большой вклад в коммерциализацию научных результатов и их внедрение в соответствующих областях.

Ключевые слова: Исламская Республика Иран, Республика Армения, экономико-политические развитие, революция, экономика знаний, область науки, развитие технологий, научные публикации, инновационная инфраструктура

SCIENTIFIC FIELD OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN THE CONTEXT OF ECONOMIC-POLITICAL DEVELOPMENT

TATEVIK SHAHINYAN

Abstract: Due to the geopolitical position and characteristics of the country, Iran has always been the focus of researchers.

The purpose of the article is to study the tools used by the state in different historical periods that contributed to the development of the country's science, as well as to develop appropriate applied proposals for Armenia.

In the article, using scientific-historical-logical, as well as analytical-synthetic methods, the economic and political processes in the Islamic Republic of Iran and the development of science in their context was explored. Emphasis was placed on the revolution in Iran and the country's development in the post-revolutionary period. The 20-year program of the country's development "Vision 2025" adopted in 2005 was analyzed, in particular, the main provisions contained in it, aimed at the development of the field of science. Particular attention was paid to the mechanisms, the use of which had a positive impact on the development of the industry. It should be noted that as a result of the scientific policy pursued by the government, activity in the development of science and

technology has significantly increased. The number of articles published by scientists in authoritative scientific sources has also increased, which, in turn, is one of the most important criteria for demonstrating scientific level.

As a result of research and analysis proposals for the development of science in Armenia have been submitted. That is, under the auspices of a single regulatory body for the sphere, the creation of a unit for the collection and processing of statistics related to the sphere, the establishment of additional control over the activities of universities and the introduction of innovative infrastructure, which made it possible to introduce the results of scientific research into the real sector of the economy.

Analyzing the economic and political events and policy decisions taking place in the Islamic Republic of Iran, in particular, the key provisions ensuring the development and progress of the country within the framework of the «Vision 2025» program, ***the following two novelties were obtained:***

1) Considering the importance of statistical data related to the scientific and educational field, create a unit dealing with the collection and processing of data within a single body.

2) Based on the effectiveness of the existing innovative infrastructures in Iran, introduce similar infrastructures in the field of science in the Republic of Armenia, which will greatly contribute to the commercialization of scientific results and their implementation in the relevant fields.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Republic of Armenia, economic-political development, revolution, knowledge economy, science, technology development, scientific publications, innovation infrastructure

2.3. ՖԻԼԻՊԻՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆ

ՍԵՐԳԵՅ ԴՈՒՍՈՒՅԱՆ
ԱՆՆԱ ՄԱԿԱՐՅԱՆ
22.07.2021-20.09.2021

Ներածություն: 1946 թ. ԱՄՆ-ից անկախանալուց հետո և մինչև 1960-ական թթ. երկիրը համարվում էր Հարավարևելյան Ասիայի տարածաշրջանում տնտեսապես ամենազարգացածներից մեկը, սակայն արդեն 2000-ական թթ. սկզբին այն համարվում էր այդ տարածաշրջանի երկրորդ ամենաաղքատ երկիրը (Paprock և ուրիշներ, 2006 թ., էջ 47)¹: Իսկ 1960-ական թթ. Ֆիլիպինները չկարողացավ զարգանալ այնպես, ինչպես նրա ասիական հարևանները զարգացան, և 2000 թ. հետ էր մնացել 2-րդ փուլով արագ զարգացող ասիական երկրներից, ինչպիսիք են Թաիլանդը և Ինդոնեզիան, որոնց մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն 1960-ական թթ. Ֆիլիպինների նույն ցուցանիշի մեկ երրորդն էր կազմում (Maca և Morris, 2012 թ., էջ 461)²:

1950-1960-ական թթ. երկրի ինդուստրացման նպատակով իրականացվող ներմուծման փոխարինման քաղաքականությունից հետո (Ofreneo, 2008 թ., էջ 66)³, 1970-ական թթ. երկիրն անցում կատարեց արտահանմանը միտված արդյունաբերականացման և/կամ աշխատատար ոլորտների զարգացման հիման վրա ծրագրի իրականացմանը (Ofreneo, 2015 թ., էջ 113-114)⁴: Սակայն 1980-ականների սկզբից երկիրը սկսեց անցնել դեփինդուստրացման գործընթացի միջով՝ չջարունակելով երկրի արդյունաբերացման նորարարացման գործընթացը, որի արդյունքում երկրի ինդուստրացման ստագնացիայի փուլում հայտնվեց ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության (Usui, 2012 թ., էջ viii)⁵: Այդ աճը պայմանավորված էր ինչպես գործնական գործընթացների արտապատվիրման (ԳԳԱ) սրընթաց աճով (Usui, 2012 թ., էջ viii), այնպես էլ միգրանտների դրամական փոխանցումների աճով, որն էլ խթանել էր երկրում մանրածախ առևտրի և բեռնափոխադրումների ոլորտների աճը

¹ Paprock, K. E., Yumol, B., & Atienza, T. V. (2006). National Human Resource Development in Transitioning Societies in the Developing World: The Philippines. *Advances in Developing Human Resources*, 8(1), p. 47. doi:10.1177/1523422305283057

² Maca, M., & Morris, P. (2012). The Philippines, the East Asian “developmental states” and education: a comparative analysis of why the Philippines failed to develop. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 42(3), p. 461. doi:10.1080/03057925.2011.652814

³ Ofreneo, R. E. (2008). Arrested Development: Multinationals, TRIMs and the Philippines’ Automotive Industry. *Asia Pacific Business Review*, 14(1), p. 66. doi:10.1080/13602380701661010.

⁴ Ofreneo, R. E. (2015). Growth and employment in deindustrializing Philippines, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 20:1, pp. 113-114, DOI: 10.1080/13547860.2014.974335

⁵ Usui, N. (2012). Taking the Right Road to Inclusive Growth: Industrial Upgrading and Diversification in the Philippines. *Mandaluyong: ADB*. p. viii.

(Ofreneo, 2015 թ., էջ 116)¹: Արդյունքում 2019 թ. ՀՆԱ-ի կառուցվածքում ծառայությունների մասնաբաժինը արդեն կազմել էր 61 % (1980-ին՝ 36.1 %), իսկ այդ ճյուղում ներգրավված էր զբաղվածների 58 %-ը²:

2010-ական թթ. սկզբին Ֆիլիպիններն իրեն դիրքավորել էր որպես աշխարհում գործնական գործընթացների արտապատվիրման (ԳԳԱ) հիմնական կենտրոններից մեկը, որի հասույթը 2009 թ. կազմել էր 7.7 մլրդ ԱՄՆ դոլար, և ոլորտում զբաղվածների թվաքանակը կազմում էր մոտ կես միլիոն մարդ (Usui, 2012 թ., էջ 1): 2001 թ. համամետ 2014-ին երկրի ծառայությունների արտահանման կառուցվածքում զգալիորեն ավելացել էր ժամանակակից ծառայությունների³ տեսակարար կշիռը՝ կազմելով 71.67 % 2001 թ. 12.94 %-ի համեմատ, որը ASEAN-ի տարածաշրջանում ամենաբարձրն էր, և այս ցուցանիշով Ֆիլիպինները գերազանցում էր նույնիսկ Մինգապուրին, որի դեպքում այդ մասնաբաժինը մոտ 50 % էր կազմել (Sermcheep, 2019 թ., էջ 168-169)⁴: 2020 թ. Ֆիլիպինների այլ գործնական ծառայությունների արտահանումը կազմել էր 17.65 մլրդ ԱՄՆ դոլար, ինչը համարվում էր 2005-2020 թթ. ամենաբարձր ցուցանիշը⁵:

2009-2013 թթ. Ֆիլիպինների իրական ՀՆԱ-ն աճում էր 6.3 %-ով (բաղադրյալ տարեկան աճի տեմպ), երբ Հարավարևելյան Ասիայի տարածաշրջանի բաղադրյալ տարեկան աճի տեմպը կազմում էր 6 %, և միայն Չինաստանն էր ավելի բարձր տեմպ արձանագրել այդ նույն ժամանակահատվածում, և ըստ Deloitte-ի կանխատեսումների՝ հետագա տարիներին այդ աճի տեմպերը պահպանվելու էին, և ընկերությունը տեսակետ էր հայտնել, թե արդյոք Ֆիլիպինները վերածվում են հաջորդ «Ասիական վագրի», թե ոչ (Deloitte, 2014 թ. էջ 1)⁶: 2014-2019 թթ. Ֆիլիպինների բաղադրյալ տարեկան աճի տեմպը կազմեց 6.6 %, իսկ ՀՆԱ-ն 2019 թ.՝ 376.82 մլրդ ԱՄՆ դոլար էր, մինչդեռ այդ ցուցանիշը կազմել էր 208.37 մլրդ ԱՄՆ դոլար 2010 թ.⁷:

¹ Ofreneo, R. E. (2015). Growth and employment in deindustrializing Philippines, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 20:1, p. 116, DOI: 10.1080/13547860.2014.974335.

² World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021).

³ Ժամանակակից ծառայությունների շարքին են դասվում S2S-ների վրա հիմնված ծառայությունները՝ հաղորդակցության, համակարգչային, տեղեկատվական, մտավոր սեփականության, ֆինանսական և գործնական գործընթացներին առընչվող ծառայություններ: Աղբյուրը՝ Sermcheep S., Services Export and Economic Growth in ASEAN Countries. *Journal of Asian Economic Integration*. 2019;1(2): p. 164, 168-169, 172. doi:10.1177/2631684619883443:

⁴ Sermcheep S. (2019). Services Export and Economic Growth in ASEAN Countries. *Journal of Asian Economic Integration*. 1(2): pp.168-169. doi:10.1177/2631684619883443.

⁵ Central Bank of the Republic of the Philippines (2021). “Services” database, <https://www.bsp.gov.ph/SitePages/Statistics/External.aspx?TabId=1>.

⁶ Deloitte (2014). Competitiveness: Catching the next wave. The Philippines. Deloitte Touche Tohmatsu Limited: London, UK, p. 1.

⁷ World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021): Նշում՝ բաղադրյալ տարեկան աճի տեմպը հաշվարկվել է հեղինակների կողմից՝ հիմք ընդունելով նշված աղբյուրի տվյալները:

Արդիականությունը: Արտաքին պարտքային ճգնաժամ, քաղաքական հեղաշրջման փորձեր, իշխանության ճգնաժամ¹ հաղթահարած Ֆիլիպինները ՀՀ-ի նման ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության է վերածվել: Տնտեսության այդպիսի վերափոխումն ու դրանում տնտեսական քաղաքականության և հատկապես արտապատվիրված ժամանակակից ծառայությունների ներգրավմանն ուղղված համապատասխան միջոցառումների և գործոնների ուսումնասիրությունը պայմանավորում է հոդվածի արդիականությունը:

Նպատակը: Դիտարկելով Ֆիլիպինների՝ ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության վերածվելու գործընթացը և դրանում ժամանակից ծառայությունների ոլորտի կայացումը (գործնական գործընթացների արտապատվիրում)՝ առաջարկել համապատասխան քայլեր ՀՀ տնտեսական քաղաքականության և ժամանակակից ծառայությունների արտահանման ծավալների ավելացման ուղղությամբ:

Խնդիրները: Նպատակին հասնելու համար դրվել են հետևյալ խնդիրները՝

- տալ Ֆիլիպինների՝ ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության վերափոխմանն ուղին և տնտեսական քաղաքականության փոփոխությունը,
- ուսումնասիրել Ֆիլիպինների ժամանակակից ծառայությունների ոլորտի կայացմանն ուղին՝ երկրի գործնական գործընթացների արտապատվիրման կենտրոնի վերափոխվելու օրինակով, ինչպես նաև այն գործոնները և միջոցառումները, որոնք խրախուսեցին այդ ոլորտի կայացումը,
- բացահայտել ու հիմնավորել ՀՀ-ում նմանատիպ միջոցառումների կիրառման կարևորությունն ու հնարավորությունները՝ ներկայացնելով ՀՀ-ի և Ֆիլիպինների ՏՏ-ԳԳԱ ծառայությունների արտահանման միտումները:

Գրականության ակնարկ: Kim-ի և Wood-ի (2020 թ. էջ 23-24)² համաձայն՝ Ասիայում ծառայությունների ոլորտի զարգացումը կարող է նպաստել տնտեսական աճին, քանի որ հիմնականում աշխատատար համարվող ծառայությունների ոլորտների աճը կարող է հանգեցնել զբաղվածների թվաքանակի աճի տարածաշրջանի՝ համապատասխան հմտությունները արագ յուրացնող աշխատուժի առաջարկի պարագայում, ինչն էլ տնտեսական աճը ավելի ներառական կդարձնի:

Noland-ը, Park-ը և Estrada-ն (2012 թ. էջ 13-15)³ զարգացող ասիական երկրների պանելային տվյալների հիման վրա արված վերլուծության արդյունքում նշում են, որ ծառայությունների ոլորտի աճը ժամանակի ընթաց-

¹ WB (2018). Growth and Productivity in the Philippines: Winning the Future. WB, Washington, DC. p. 3, 28.

² Kim, J., & Wood, J. (2020). Service sector development in Asia: an important instrument of growth. Asian-Pacific Economic Literature. 34(1), pp. 23-24. doi:10.1111/apel.12282.

³ Noland, M., Park, D. & Estrada, G. (2012). Developing the Service Sector as Engine of Growth for Asia: An Overview. ADB Economics Working Paper Series No. 320. Mandaluyong, Philippines: ADB. pp. 13-15.

քում կոռելացված է եկամուտների աճի, ինչպես նաև կրթական մակարդակի բարձրացման (կրթության վրա ծախսած ակնկալվող տարիների քանակ) հետ, իսկ ՀՀ-ի և Ֆիլիպինների դեպքում հեղինակները պարզել էին, որ Ֆիլիպինների ծառայությունների ոլորտը ավելի մեծ չափի էր, քան ակնկալվող մեծությունն էր (1960-2010 թթ. տվյալների հիման վրա), մինչդեռ ՀՀ-ի դեպքում հակառակ պատկերն էր արձանագրվել (1990-2010 թթ. տվյալների հիման վրա): Ֆիլիպինների պարագայում ծառայությունների ճյուղում զբաղվածների թվաքանակը ավելի բարձր էր, քան ակնկալվող մեծությունն էր (Noland, Park և Estrada, 2012 թ. էջ 16): Հեղինակները նաև նշում են, որ ժամանակակից ծառայությունները համարվում են արտահանող հատվածի ոլորտ և երկրին հնարավորություն են ընձեռում ավելացնելու վերջիններիս ծավալը, ինչպես նաև դիվերսիֆիկացնելու արտահանման կառուցվածքը (Noland, Park և Estrada, 2012 թ. էջ 17): Ինչ վերաբերում է Ֆիլիպիններին, ապա դա այն երկիրն է, որը հետ էր կանգնել արդյունաբերականացման հեռանկարներից, որին նպաստել էին ՏՀՏ-ների, ինչպես նաև այլ նոր տեխնոլոգիաների ընձեռած հնարավորությունները, սակայն, ըստ հեղինակների, որոշակի բալանս պետք է պահպանվի մշակող արդյունաբերության և ծառայությունների ոլորտի միջև, և դա էլ մնում է ամենակենսունակ ռազմավարություններից մեկը ասիական երկրների պարագայում (Noland, Park և Estrada, 2012 թ. էջ 34-35):

Park-ը և Shin-ը (2012 թ., էջ 18-19, 25)¹ 12 ասիական երկրների (ներառյալ Ֆիլիպինները) տվյալների հիման վրա (1960-2010 թթ. առանձին ժամանակահատվածների կտրվածքով) իրականացված գնահատման արդյունքներով պարզել են, որ Ֆիլիպինների պարագայում ծառայությունների ոլորտի կատարողականը չի տարբերվում համաշխարհային նորմերից, և ոլորտի նպաստումը ՀՆԱ-ի աճին 2000-ական թթ. կազմել էր 62.8 %: Հեղինակները նաև պարզել են, որ որքան ցածր է մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն, այնքան մեծ է հնարավորությունը ծառայությունների ճյուղում աշխատուժի արտադրողականության աճի համար, իսկ ծառայությունների արտահանումը վիճակագրորեն նշանակալի և դրական ազդեցություն ունի ծառայությունների ոլորտի արտադրողականության աճի վրա (Park և Shin, 2012 թ., էջ 25)²:

Nasir-ը և Kalirajan-ը (2014 թ., էջ 13, 18)³ Հարավային Ասիայի, Արևելյան Ասիայի և ASEAN տարածաշրջանի, ինչպես նաև Եվրոպայի և Ամերիկայի տարեկան 2002-2011 թթ. ժամանակակից ծառայությունների երկկողմանի

¹ Park, D. & Shin, K. (2012). The Service Sector in Asia: Is It an Engine of Growth? ADB Economics Working Paper Series No. 322. Mandaluyong, Philippines: ADB. pp. 18-19, 25.

² Park, D. & Shin, K. (2012). The Service Sector in Asia: Is It an Engine of Growth? ADB Economics Working Paper Series No. 322. Mandaluyong, Philippines: ADB. p. 25.

³ Nasir, Sh. & Kalirajan, K. (2014). Modern Services Export Performances among Emerging and Developed Asian Economies. ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration No 143, Mandaluyong, Philippines: ADB. p. 13, 18.

առևտրի տվյալների հիման վրա կատարված գնահատման արդյունքներով պարզել են, որ Ֆիլիպինների պարագայում թեպետ արձանագրվել է ժամանակակից ծառայությունների արտահանման աճ արտապատվիրման շնորհիվ, սակայն վերջինս լիովին չէր օգտագործել իր ներուժը, և գործնական գործընթացներին առնչվող ծառայությունների դեպքում Ֆիլիպինները օգտագործել էին իր ներուժի 57 %-ը: Ըստ հեղինակների՝ Ասիական երկրների ներուժի ավելացման տեսանկյունից հիմնական գործոններից են S2S ենթակառուցվածքի և որակյալ շրջանավարտների առկայությունը SS-ի հիման վրա ժամանակակից ծառայությունների արտահանման դեպքում (Nasir և Kalirajan, 2014 թ., էջ 20-21):

Sermcheep-ը (2019 թ.)¹ 1980-2014 թթ. պանելային տվյալների հիման վրա ուսումնասիրել է ծառայությունների արտահանման ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա ASEAN-ի տարածաշրջանի երկրներում, իսկ արդյունքները ցույց են տվել, որ վերջին տասնամյակներում ASEAN-ի տարածաշրջանի երկրներում արձանագրվել է ծառայությունների արտահանմամբ պայմանավորված տնտեսական աճ: Ծառայությունների արտահանման տվյալները ներկայացնելով երկու խմբի տեսքով՝ ավանդական և ժամանակակից ծառայությունների արտահանման, գնահատման արդյունքների հիման վրա հեղինակը պարզել է, որ ծառայությունների երկու խումբն էլ նպաստում են ՀՆԱ-ի աճին ապրանքների արտահանմանը զուգահեռ, սակայն ժամանակակից ծառայությունների արտահանման պարագայում ազդեցությունը ավելի թույլ է քան ավանդական ծառայությունների խմբի դեպքում²: Իսկ ապրանքների արտահանման ցածր տեմպերի դեպքում և տնտեսական աճի դեպի ծառայությունների վրա ուղղորդման քաղաքականության պարագայում ծառայությունների արտահանումը ավելի մեծ դերակատարում է սկսել խաղալ՝ որպես տնտեսական աճի նոր շարժիչ ուժ³:

Մեթոդաբանություն: Վերլուծությունն իրականացվել է Ֆիլիպինների՝ ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության վերափոխվելու ընթացքում ժամանակակից ծառայությունների ոլորտի կայացման գործում հիմնական գործոնների և միջոցառումների դիտարկմամբ, ինչպես նաև համեմատվել են ՀՀ-ի և Ֆիլիպինների ժամանակակից ծառայությունների արտահանման միտումները: Վերլուծության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել Համաշխարհային բանկի, Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության, Ֆիլիպինների կենտրոնական բանկի և ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի առցանց տվյալների բազաները: Իսկ ուսումնասիրության հիմնական արդյունք-

¹ Sermcheep S. (2019). Services Export and Economic Growth in ASEAN Countries. Journal of Asian Economic Integration. 1(2):163-182. doi:10.1177/2631684619883443.

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Sermcheep S. (2019). Services Export and Economic Growth in ASEAN Countries. Journal of Asian Economic Integration. 1(2):163-182. doi:10.1177/2631684619883443.

ների վերաբերյալ եզրահանգումներ կատարելիս կիրառվել են սինթեզի և համեմատական վերլուծության մեթոդները:

Վերլուծություն: 1960-ական թթ. հետո և հատկապես 1973 թ. 1961 թվականից ի վեր իրական ՀՆԱ-ի ամենամեծ աճի տեմպը (8.92 %)՝, արձանագրելուց հետո տնտեսական աճի տեմպերը սկսեցին դանդաղել, և երկիրը ընթանում էր «անվերջ տնտեսության որոշակի վերականգման և ռեցեսիաների»² փուլով», որին չհաջողվեց աճել այնպիսի տեմպերով, որի շնորհիվ հնարավոր կլինեք բավարարել արագ աճող բնակչության պահանջները (2005 թ.՝ 86.3 մլն 1960 թ. 26.3 մլնի համեմատ³)՝ եկամուտների և աշխատատեղերի առումով (Ofreneo, 2008 թ., էջ 65)⁴: Սա հանգեցրեց նրան, որ աշխատանքային միգրանտների թվաքանակը սկսեց տարեցտարի ավելանալ (Ofreneo, 2008 թ., էջ 65) և արդեն 2000 թ. պայմանագրով աշխատանքի մեկնածների թվաքանակը կազմում էր 2.99 մլն⁵, մինչդեռ 1975 թ. ընդամենը 36,029 մարդ էր աշխատանքային պայմանագրով Ֆիլիպիններից մեկնել (Ofreneo & Samonte, 2005 թ., էջ 4, 7)⁶: Այդ տարիների ընթացքում ավելացավ Ֆիլիպինների կախումը աշխատողների դրամական փոխանցումներից (Ofreneo, 2008 թ., էջ 65)⁷. այսպես, եթե միայն 1975 թ. աշխատանքային պայմանագրով մեկնած միգրանտների դրամական փոխանցումները կազմում էին 103 մլն ԱՄՆ դոլար, ապա արդեն 2000 թ. այդ ցուցանիշը կազմել էր մոտ 5.7 մլրդ ԱՄՆ դոլար (Ofreneo & Samonte, 2005 թ., էջ 7):

Խնդիրները հիմնականում պայմանավորված էին արդյունաբերական կառուցվածքի խորացմանն և ընդլայնմանն ուղղված այնպիսի հստակ ծրագրի բացակայությամբ, որով առաջնորդվեցին Չինաստանը և ասիական մի շարք երկրներ, և հենց այդ ծրագրի բացակայությունն է բացատրել անհասկանալի կերպով վարվող քաղաքականության փոփոխությունը՝ 1950-1960-ական թթ. ներմուծման փոխարինման արդյունաբերական ռազմավարու-

¹ World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021).

² 1983-1985 և 1986-1991 թթ. ռեցեսիաների պատճառներն էին 1983 թ. արտաքին պարտքային ճգնաժամը, 1986-1991 թթ. հեղաշրջման փորձերը և իշխանության ճգնաժամը, որի արդյունքում Ֆիլիպինների պարագայում ՀԲ-ն 1980-ական թթ. անվանել էր «կորցրած տասնամյակ»: Ադրյուրը՝ WB (2018). Growth and Productivity in the Philippines: Winning the Future. WB, Washington, DC. p. 3, 28.

³ World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021).

⁴ Ofreneo, R. E. (2008). Arrested Development: Multinationals, TRIMs and the Philippines' Automotive Industry. Asia Pacific Business Review, 14(1), p. 65. doi:10.1080/13602380701661010.

⁵ Առանց փաստաթղթի աշխատող աշխատանքային միգրանտների թվաքանակը՝ 1.84 մլն և մշտական բնակչության իրավունք ունեցողներինը (եմիգրանտներ)՝ 2.55 մլն մարդ, իսկ ընդհանուրը՝ 7.38 մլն մարդ 2000 թ.՝ 1995 թ. 6 մլնի համեմատ: Ադրյուրը՝ Ofreneo & Samonte, 2005 թ., էջ 4, 7:

⁶ Ofreneo, R. & Samonte, I. (2005). Empowering Filipino migrant workers: policy issues and challenges. International Migration Papers 64, International Labour Office, ILO: Geneva, Switzerland. p. 4, 7.

⁷ Ofreneo, R. E. (2008). Arrested Development: Multinationals, TRIMs and the Philippines' Automotive Industry. Asia Pacific Business Review, 14(1), p. 65. doi:10.1080/13602380701661010.

թյունից՝ դեպի արտահանմանը միտված արդյունաբերական զարգացման խրախուսմանը (Ofreneo, 2008 թ., էջ 66):

1972 թ. մշակված Արտահանմանը միտված արդյունաբերականացման և/կամ աշխատատար ոլորտների զարգացման հիման վրա ծրագրի իրականացման նպատակով ՀԲ-ն տրամադրեց «զարգացման ֆինանսավորում»՝ վարկային ծրագիր, որը նպատակ ուներ զարգացնելու ենթակառուցվածքները, հատկապես արտահանմանը միտված ձեռնարկությունների համար ենթակառուցվածքները, ինչպիսիք էին արտահանման նպատակով մշակող գոտիներ, նավահանգիստների և օդանավակայանների արդիականացումը (Ofreneo, 2015 թ., էջ 113-114)¹: Սկզբնական փուլում այդ գոտիները ներգրավեցին ներդրողների, որոնք արտադրում էին աշխատատար համարվող ոլորտների արտադրանք, ինչպիսիք են՝ հագուստ, կոշիկներ, խաղալիքներ և այլն, իսկ արդեն 1970-ական թթ. վերջին՝ ներդրողների, որոնք ներգրավված էին էլեկտրոնիկայի հավաքմամբ (Ofreneo, 2015 թ., էջ 114):

Սակայն ՀԲ-ին չէին գոհացնում 1970-ական թթ. արձանագրված արդյունքները, և վերջինս կառավարությանը դրդեց ավելի խորացնել արտահանմանը միտված արդյունաբերականացման ծրագիրը՝ երկրին տրամադրելով վարկեր կառուցվածքային փոփոխությունների ծրագրին աջակցելու նպատակով (Ofreneo, 2015 թ., էջ 114)²: Այդ ծրագիրը իրենից ներկայացնում էր մի շարք միջոցառումներ, որոնց նպատակն էր տնտեսության ազատականացման գործընթացի շարունակումը՝ մաքսատուրքերի դրույքաչափերի նվազում, միջազգային առևտրին առնչվող սահմանափակումների վերացում, ներդրումային ռեժիմի ազատականացում, տնտեսության հիմնական ոլորտների կամ ճյուղերի (ֆինանսներ, արդյունաբերություն, ծառայություններ և գյուղատնտեսություն) դեպքում կարգավորման մակարդակի նվազում, պետական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհում և այլն (Ofreneo, 2015 թ., էջ 114): Սակայն արտահանմանը միտված արդյունաբերականացման ծրագրի իրականացման ժամանակահատվածում Ֆիլիպինների 1980-ական, 1990-ական և 2000-ական թթ. տնտեսական աճի տեմպերը զիջում էին նախորդ երեք տասնամյակների ընթացքում արձանագրված աճի տեմպերին, իսկ մշակող արդյունաբերության պարագայում 1980-ական թթ. գրեթե զրոյական աճի տեմպ արձանագրվեց (Ofreneo, 2015 թ., էջ 113, 115): Մշակող արդյունաբերության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի կառուցվածքում սկսեց նվազել 1980-2019 թթ., և 2019 թ. այն միայն 18.52 % էր 1980 թ. 25.7 %-ի համեմատ³: Իսկ մշակող արդյունաբերության ապրանքների արտահանման հիմնական

¹ Ofreneo, R. E. (2015). Growth and employment in deindustrializing Philippines, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 20:1, pp. 113-114, DOI: 10.1080/13547860.2014.974335.

² Ofreneo, R. E. (2015). Growth and employment in deindustrializing Philippines, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 20:1, p. 114, DOI: 10.1080/13547860.2014.974335.

³ World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021).

խումբը 2000-2019 թթ. եղել է «մեքենաներ և սարքավորումներ»-ը (գրասենյակային և հեռահաղորդակցության համար նախատեսված սարքավորումներ, մասնավորապես՝ ինտեգրալ սխեմաներ և էլեկտրոնային բաղադրիչներ, որոնց արտահանումը 2019 թ. կազմել էր 23.62 մլրդ ԱՄՆ դոլար)¹:

Նույն ժամանակահատվածում արդյունաբերության ստագնացիան գուցորդվել էր գյուղատնտեսության է՛լ ավելի արագ ընթացող ստագնացիայով, և երկիրը վերածվեց գյուղատնտեսական մթերքի գուտ ներկրողի 1995 թ. սկզբին, երբ երկիրը սկսեց անդամակցել ԱՀԿ-ին, և դա հանգեցրեց նրան, որ արդեն 2010 թ. գյուղմթերքի արտահանումը կազմել էր մոտ 4.1 մլրդ ԱՄՆ դոլար, իսկ ներմուծումը՝ 7.3 մլրդ ԱՄՆ դոլար, մինչդեռ Ֆիլիպինները 19-րդ և 20-րդ դարերում համարվում էր գյուղմթերքի գուտ արտահանող (Ofreneo, 2015 թ., էջ 112, 115-116): Լինելով հաջողակ բանան և արքայախնձոր արտադրող՝ երկրին չհաջողվեց դառնալ ինքնաբավ հիմնական տեսակների (բրինձ և եգիպտացորեն), ձկնաբուծության, բանջարեղենի և մսամթերքի կտրվածքով, ինչպես նաև չկարողացավ կայունացնել շուկան իր ավանդական արտահանվող մշակաբույսերի (կոկոս, շաքարավազ, ծխախոտ և այլն) պարագայում (Ofreneo, 2015 թ., էջ 112)²: Գյուղատնտեսության մասնաբաժինը ՀՆԱ-ի կառուցվածքում սկսեց նվազել 1980-2019 թթ., և 2019 թ. այն միայն 8.82 % էր 1980 թ. 25.12 %-ի համեմատ³:

Մինևույն ժամանակ 1980-ական թթ. սկզբից երկիրը սկսեց անցնել դեինդուստրացման գործընթացի միջով, քաղաքային բնակավայրերի զարգացումը հիմնականում պայմանավորված էր ծառայությունների ոլորտով: Ի տարբերություն իր հարևանների՝ այն չչարունակեց երկրի արդյունաբերության նորարարացման գործընթացը, որով առաջնորդվեցին իր հարևաններից շատերը, և երկիրը հայտնվեց ինդուստրացման ստագնացիայի փուլում (Usui, 2012 թ., էջ viii)⁴: Արդյունքում երկիրը վերածվեց ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության, իսկ այդ աճը պայմանավորված էր գործնական գործընթացների արտապատվիրման սրընթաց աճով (Usui, 2012թ., էջ viii), ինչպես նաև մանրածախ առևտրի և բեռնափոխադրումների ոլորտների աճով, ինչն էլ իր հերթին բացատրվում էր միգրանտների և իրենց ընտանիքների աճող ծախսերով (Ofreneo, 2015 թ., էջ 116):

2000-ական թթ. ծառայությունները կազմում էին երկրի ՀՆԱ-ի ավելի քան 50 %-ը, զբաղվածների ավելի քան 50 %-ը 2009 թ. ներգրավված էր ծառայությունների ոլորտում, իսկ արդեն 2019 թ. ծառայությունների մասնաբաժինը

¹ WTO (2021). WTO Data online database, <https://timeseries.wto.org/> (last accessed October 19, 2021):

Նշում՝ ըստ ապրանքների վիճակագրության:

² Ofreneo, R. E. (2015). Growth and employment in deindustrializing Philippines, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 20:1, p. 112, DOI: 10.1080/13547860.2014.974335.

³ World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021).

⁴ Usui, N. (2012). Taking the Right Road to Inclusive Growth: Industrial Upgrading and Diversification in the Philippines. Mandaluyong: ADB. p. viii.

ՀՆԱ-ի կառուցվածքում ավելի էր մեծացել ու կազմում էր 61 %, և ծառայությունների ոլորտում ներգրավված էր զբաղվածների 58 %-ը (ՀԲ, 2021 թ.)¹:

Ինչ վերաբերում էր 1970-ական թթ. կեսերին երկրի աշխատանքի և զբաղվածության նախարարության կողմից մշակված պայմանագրերով աշխատանքային միգրացիայի ծրագրին, ապա այն հիմնավորվում էր որպես ժամանակավոր ծրագիր, մինչև Աշխատատար ոլորտների զարգացման հիման վրա ծրագիրը կսկսեր հաջողություններ գրանցել՝ գործազրկության մակարդակի կրճատման նպատակով (Ofreneo, 2015 թ., էջ 116): Այս ծրագրի շրջանակներում արտասահմանում պայմանագրով աշխատող միգրանտների թիվը սկսեց աճել, և այն 2011 թ. արդեն կազմում էր 4.51 մլն մարդ (ընդհանուր միգրանտներինը՝ 10.44 մլն մարդ), որոնց կողմից ուղարկված դրամական փոխանցումները գերազանցում էին 20 մլրդ ԱՄՆ դոլարը (Ofreneo, 2015 թ., էջ 121):

2010-ական թթ. սկզբին Ֆիլիպինները հանդես եկավ որպես աշխարհում գործնական գործընթացների արտապատվիրման (ԳԳԱ) հիմնական կենտրոններից մեկը, որի հասույթը 2009 թ. 7.7 մլրդ ԱՄՆ դոլար էր կազմել, և դա բացատրվում էր Ֆիլիպինների բնակիչների բավականին բարձր գրագիտության աստիճանով, որը զուգորդվում էր անզլերենի լայն օգտագործմամբ, ինչն էլ երկիրը դարձրեց ԳԳԱ ոլորտի գրավիչ հանգույց (Usui, 2012 թ., էջ 1)²: 2015-2019 թթ. այդ ցուցանիշը կրճատվեց ժամանակակից ծառայությունների աճին զուգահեռ ավանդական ծառայությունների արտահանման շնորհիվ, և այդ տեսակարար կշիռը արդեն կազմել էր մոտ 58 % 2019 թ., իսկ 2020 թ.՝ 74.3 %՝ համաճարակով պայմանավորված ավանդական ծառայությունների արտահանման ծավալների կրճատմամբ պայմանավորված³: 2020 թ. այլ գործնական ծառայությունների արտահանումը կազմել էր 17.65 մլրդ ԱՄՆ դոլար, որը 2005-2020 թթ. ամենաբարձր ցուցանիշն էր (2005 թ.՝ 4.49 մլրդ ԱՄՆ դոլար), իսկ ժամանակակից ծառայությունների արտահանման ծավալը կազմել էր 23.4 մլրդ ԱՄՆ (2005 թ.՝ 5.26 մլրդ ԱՄՆ դոլար)⁴: 2019 թ. ապրանքների արտահանումն (ըստ վճարային հաշվեկշռի հիմքի) կազմել էր 51.43 մլրդ ԱՄՆ դոլար, մինչդեռ ծառայություններինը՝ 41.26 մլրդ ԱՄՆ դոլար, որից 17.36 մլրդ ԱՄՆ դոլարը այլ գործնական ծառայությունների արտահանմանն էր բաժին ընկել⁵:

¹ World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021).

² Usui, N. (2012). Taking the Right Road to Inclusive Growth: Industrial Upgrading and Diversification in the Philippines. Mandaluyong: ADB. p. 1.

³ Central Bank of the Republic of the Philippines (2021). “Services” database, <https://www.bsp.gov.ph/SitePages/Statistics/External.aspx?TabId=1>: Նշում՝ հեղինակների սեփական հաշվարկ, որի համար հիմք է հանդիսացել Sermcheep S. (2019). Services Export and Economic Growth in ASEAN Countries. Journal of Asian Economic Integration. 1(2), p. 172-ում ներկայացված մեթոդաբանությունը:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Central Bank of the Republic of the Philippines (2021). “Services” and “Net Goods” databases, <https://www.bsp.gov.ph/SitePages/Statistics/External.aspx?TabId=1>.

1980-ական թթ. վերջերին և 1990-ական թթ. սկսած բարեփոխումները միայն երկու տասնամյակ անց սկսեցին կարևոր դերակատարում խաղալ երկրի տնտեսական աճի վերականգնման գործում՝ ազդեցություն ունենալով միայն 2000-ական թթ. երկրորդ կեսին, իսկ 1990-ական թթ. վերջերին վերականգնումը պայմանավորված էր առևտրի ազատականացմամբ, ֆինանսական ոլորտի աստիճանաբար ազատականացման և ֆինանսական միջնորդության խորացմամբ, ինչպես նաև ենթակառուցվածքների զարգացմամբ, որոնք բարձրացրին երկրի մրցունակությունը, իսկ այդ բարեփոխումները, զուգորդվելով հարկաբյուջետային և մակրոտնտեսական քաղաքականությունների հետ, հանգեցրին ավելի բարձր տնտեսական աճի տեմպերի 2010-2016 թթ. (ՀԲ, 2018 թ., էջ 3)¹:

2010-2019 թթ. Ֆիլիպինների իրական ՀՆԱ-ի տարեկան բաղադրյալ աճի տեմպը կազմել էր 6.3 %, որի արդյունքում աղքատության մակարդակը² 2018 թ. 17 % էր կազմել 2000 թ. 37.9 %-ի համեմատ (ՀԲ, 2021 թ.)³: 2019 թ. 108.12 մլն բնակչությամբ Ֆիլիպինների մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն կազմել էր 3,485.34 ԱՄՆ դոլար, իսկ 2000 թ. այդ ցուցանիշը կազմում էր 1,072.8 ԱՄՆ դոլար (ՀԲ, 2021 թ.): Այս միտումները ևս նպաստել էին գործազրկության մակարդակի կրճատմանը, որը 2019 թ. 2.24 % էր կազմում, մինչդեռ 2000 թ. 11.19 % էր: Միևնույն ժամանակ 2019 թ. երկրի կախումը դրամական փոխանցումներից ավելի էր մեծացել՝ կազմելով 35.2 մլրդ ԱՄՆ դոլար (ՀՆԱ-ի 9.33 %-ը), մինչդեռ 2000 թ. վերջիններիս ծավալը 6.92 մլրդ ԱՄՆ դոլար էր (ՀՆԱ-ի 8.3 %-ը, ՀԲ, 2021 թ.):

ԳԳԱ ոլորտի կայացումը: 2000-ական թթ. ԳԳԱ ոլորտի կտրուկ աճը ի սկզբանե պլանավորված չէր և ինքնաբուխ է եղել և նույնիսկ ներառված չի եղել Տնտեսական և զարգացման ազգային մարմնի (NEDA) 1999-2004 թթ. ծրագրի մեջ (Ofreneo, 2015 թ., էջ 116)⁴: Տնտեսական քաղաքականություն մշակողներին այդ ոլորտի սկզբնական զարգացումը հանկարծակի էր բերել (Kleibert և Mann, 2020 թ., էջ 1069)⁵: Դա սկսվեց այն բանից, երբ ԱՄՆ-ում հաճախորդների սպասարկման ծառայություններ մատուցողները համարեցին, որ ավելի էժան կլինի տեղափոխել այդ գործառույթը մի երկիր, որի աշխատուժը լավ տիրապետում է անգլերենին, ունի ՏՀՏ-ներից օգտվելու կարողու-

¹ World Bank (2018). Growth and Productivity in the Philippines: Winning the Future. World Bank, Washington, DC. p. 3.

² Օրական 3.2 ԱՄՆ դոլարից (2011 թ. գնողունակության պարիտետով արտահայտված) ցածր եկամուտների մակարդակ ունեցող բնակչության մասնաբաժին:

³ World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021). Բաղադրյալ տարեկան աճի տեմպը հաշվարկվել է հեղինակների կողմից:

⁴ Ofreneo, R. E. (2015). Growth and employment in deindustrializing Philippines, Journal of the Asia Pacific Economy, 20:1, p. 116, DOI: 10.1080/13547860.2014.974335

⁵ Kleibert, J.M., Mann, L. (2020). Capturing Value amidst Constant Global Restructuring? Information-Technology-Enabled Services in India, the Philippines and Kenya. The European Journal of Development Research, Volume 32, p.1069. doi:10.1057/s41287-020-00256-1.

թյուն և ծանոթ է ամերիկյան մշակույթին, և ում կարելի է վճարել ԱՄՆ-ում գտնվող աշխատակիցների (գանգերի սպասարկման կենտրոն) աշխատավարձի մի մասը (Ofreneo, 2015 թ., էջ 116): Օտարերկրյա ներդրողներից որոշները իրենց Հնդկաստանում գտնվող գանգերի սպասարկման կենտրոնները, հետագայում նաև ֆինանսների և այլ ոլորտներում ադմինիստրատիվ բեք-օֆիսի (back-office) գործառույթները տեղափոխեցին Ֆիլիպիններ՝ հաշվի առնելով անգլերենի «չեզոք ակցենտ»-ը (Kleibert և Mann, 2020 թ., էջ 1069):

ԳԳԱ ոլորտը սկսեց զարգանալ 1980-ական թթ. վերջերին, սակայն վերջինս դանդաղ տեմպերով էր աճում և միայն 1992 թվականից սկսած ոլորտը զարգացման նոր փուլ թևակոխեց, երբ այդ տարի Ֆիլիպիններ մտավ «Accenture»-ը, որին այլ հայտնի ընկերություններ հետևեցին (Maquito, 2017 թ., էջ 144): 1997 թ. ԱՄՆ-ի «AOL»-ը սկսեց ԱՄՆ-ում գտնվող իր հաճախորդներին սպասարկել Ֆիլիպիններից (Kleibert, 2016 թ., էջ 36)²: «Sykes»-ը իր գործունեությունը սկսեց ծավալել 1997 թ., այնուհետ 1998 թ. մուտք գործեց «PeopleSupport»-ը, 2000 թ.՝ «eTelecare» և 2006 թ.՝ «Ventus»-ը (Maquito, 2017 թ., էջ 144): 10 տարի անց ոլորտի հիմնական խաղացողներից էին «Convergys»-ը, «JPMorgan Chase»-ը, «24/7 Customer Philippines»-ը, «Telephilippines»-ը և «Teletech»-ը, և արդեն 2012 թ. ԱՄՆ-ի 4 խոշոր բանկերը (JPMorgan Chase Bank N.A., Wells Fargo & Co, Citigroup, Bank of America) երկրում էին (Maquito, 2017 թ., էջ 144):

Ներդիր 1. ԳԳԱ մատուցված ծառայությունների նկարագիրը և Ֆիլիպիններում 2012 թ. մատուցված հիմնական ծառայությունները

ԳԳԱ ծառայությունները ներառում են ձայնային և ոչ ձայնային ծառայություններ, գիտելիքի և իրավաբանական գործընթացների մշակում և այլ SՅՏ-ների վրա հիմնված ծառայություններ³: Ֆիլիպիններում հիմնականում մատուցվում էին ձայնի վրա հիմնված ծառայություններ, վերձանման և քաղվածքների պատրաստման ծառայություններ (բժշկական, իրավաբանական), բեք-օֆիսի գործառույթներ, անիմացիա և ստեղծագործ ծառայություններ⁴:

¹ Maquito, F. C., & Andal, S. M. (2017). Development of Business Process Outsourcing in the Philippines. In: Hirakawa, H., Takahashi, N., Maquito, F., Tokumaru, N. (eds.) Innovative ICT Industrial Architecture in East Asia. New Frontiers in Regional Science: Asian Perspectives, vol 17. Springer, Tokyo. p. 144. doi:10.1007/978-4-431-55630-5_7

² Kleibert, J.M. (2016). Services-led Economic Development: Comparing the Emergence of the Offshore Service Sector in India and the Philippines In. Beerepoot, N., Kloosterman, R. C. & Lambregts, B. (eds.) The Local Impact of Globalization in South and Southeast Asia: Offshore Business Process Outsourcing in Services Industries, p. 36. Routledge doi: 10.4324/9781315772776-11

³ Mitra, R.M. (2013a). The Information Technology and Business Process Outsourcing Industry: Diversity and Challenges in Asia. ADB Economics Working Paper Series No. 365. Mandaluyong, Philippines: ADB. p. 2.

⁴ Kleibert, J.M. (2016). Services-led Economic Development: Comparing the Emergence of the Offshore Service Sector in India and the Philippines In. Beerepoot, N., Kloosterman, R. C. & Lambregts, B. (eds.) The Local Impact of Globalization in South and Southeast Asia: Offshore Business Process Outsourcing in Services Industries, p. 35. Routledge doi: 10.4324/9781315772776-11

2013 թ. ՏՏ-ԳԳԱ ոլորտում զբաղվածների թիվը 917,000 էր, և ձայնային ծառայությունների ենթաոլորտի մասնաբաժինը մեկ դրույքով աշխատակիցների զբաղվածության կառուցվածքում 63.9 % էր, իսկ 18.5 %-ը ոչ ձայնային ԳԳԱ/գիտելիքների գործընթացի արտապատվիրման ենթաոլորտին էր (Maquito, 2017 թ., էջ 146): Համաձայն «Tholons Location»-ի գնահատման կարգի՝ 2015 թ. Ֆիլիպինների 8 քաղաքները և/կամ տարածաշրջանները ընդգրկված են եղել ամենագրավիչ ԳԳԱ վայրերի առաջին հարյուրյակում, իսկ Մանիլայի տարածաշրջանը հայտնվել էր 2-րդ տեղում, ինչը ցույց էր տալիս, որ ԳԳԱ ոլորտը ընդլայնվել էր ոչ միայն մայրաքաղաքի տարածաշրջանում, այլ նաև այլ տարածքների քաղաքներում (Maquito, 2017 թ., էջ 152, 155):

Աջակցող գործոն հանդես է եկել ժամանակակից հաղորդակցության ոլորտի զարգացումը՝ ինտերնետը, VOIP-ը և այլն (Ofreneo, 2015 թ., էջ 116)¹: Սակայն դա ոչ միայն տեխնոլոգիական փոփոխությունների արդյունք էր, այլ նաև քաղաքական որոշումների, ինչն էլ հանգեցրեց նրան, որ զգալիորեն իջել էին միջազգային/հեռավոր զանգերի և ինտերնետից օգտվելու սակագները 2000-ական թթ. սկզբին (Kleibert և Mann, 2020, էջ 1069)²: Հեռահաղորդակցության ոլորտի ազատականացումը և սեփականաշնորհումը (1995 թ. մրցակցության ի հայտ գալը միջազգային/հեռավոր զանգերի մատուցման ուղղությամբ) նախագահ Ռամոսի օրոք (1992-1998 թթ.)³ հնարավորություն ստեղծեցին վերջնական սպառողներին ավելի էժան սակագներից օգտվել (Kleibert, 2016 թ., էջ 33)⁴: Օֆշորային ծառայությունների մատուցման ոլորտը ճանաչվեց որպես ներդրումային առաջնայնության ոլորտ և Ներդրումների խորհուրդը (BOI), Ֆիլիպինների տնտեսական գոտիների մարմինը (PEZA) սկսեցին շնորհել հարկային արտոնություններ, և օտարերկրյա ներդրողների վրա չէին տարածվում օտարերկրյա կապիտալով սեփականության հետ կապված սահմանափակումները, իսկ PEZA-ի սեփականաշնորհումից հետո նվազագույն տարածքի սահմանափակումը, որը տարածվում է Հատուկ տնտեսական գոտիների (SEZ) վրա, նվազեցվեց (Kleibert, 2016 թ., էջ 33):

ԳԳԱ ոլորտի աճը 1997-1998 թթ. ճգնաժամի տարիներին էր, որի ընթացքում փորձեր էին կատարվում այդ պահին մի շարք դատարկ, նորաճ, բարձրահարկ, ինչպես բնակելի, այնպես էլ կոմերցիոն շենքերը հատուկ ՏՏ գոտի-

¹ Ofreneo, R. E. (2015). Growth and employment in deindustrializing Philippines, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 20:1, p. 116, DOI: 10.1080/13547860.2014.974335

² Kleibert, J.M., Mann, L. (2020). Capturing Value amidst Constant Global Restructuring? Information-Technology-Enabled Services in India, the Philippines and Kenya. *The European Journal of Development Research*, Volume 32, p. 1069. doi:10.1057/s41287-020-00256-1

³ The Government of Philippines, <http://malacanang.gov.ph/fidel-ramos/>

⁴ Kleibert, J.M. (2016). Services-led Economic Development: Comparing the Emergence of the Offshore Service Sector in India and the Philippines In: Beerepoot, N., Kloosterman, R. C. & Lambregts, B. (eds.) *The Local Impact of Globalization in South and Southeast Asia: Offshore Business Process Outsourcing in Services Industries*, p. 33. Routledge doi: 10.4324/9781315772776-11

ների վերածելու ուղղությամբ, և այս գաղափարը իրականություն դարձնելու առաջնեկներից է եղել անշարժ գույքի մագնատ Andrew Tan-ը իր «Megaworld» ընկերության միջոցով, ով ակտիվ լոբբինգով էր զբաղվում, որպեսզի ունենա SS պարկեր, և շենքերը պաշտոնապես ճանաչվեն որպես հատուկ տնտեսական գոտիներ (Raquiza, 2017 թ., էջ 230)¹: Այս ամենի արդյունքում նրա «Eastwood City» շինարարական նախագիծը Մանիլայի հավաքական շրջանի Պասիգում դարձավ երկրի առաջին կիբեր-գոտին, որը գրանցվել էր PEZA-ի կողմից (Raquiza, 2017 թ., էջ 230)²: Դա էլ իր հերթին հանգեցրեց նրան, որ ոչ ծայրամասերում գտնվող բարձրակարգ գրասենյակային շենքերի առանձին հարկեր կարող էին օգտվել հարկային արտոնություններից, որի հետևանքով SS պարկերի թիվը կտրուկ ավելացավ՝ 1999 թ.-ի 0-ից հասնելով 168-ի 2013 թ. (Kleibert, 2016 թ., էջ 33)³:

Կենտրոնական կառավարությունը և տեղական մարմիններն իրենց դերակատարումն ունեցան օֆշորային ծառայությունների մատուցման ոլորտի զարգացման գործում (Kleibert, 2016 թ., էջ 34): 2004 թ. հոկտեմբերին նախագահ Արոյոյի № 372 հրամանագրով ստեղծվեց աշխատանքային խումբ՝ (ներառելով նաև մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչներ) Ֆիլիպինների՝ համաշխարհային մակարդակով մրցունակ ծառայությունների ոլորտները զարգացնելու նպատակով, որի աշխատանքները պետք է համակարգեր Արդյունաբերության և առևտրի վարչության (DTI) Արտահանման խրախուսման բյուրոն (Raquiza, 2017 թ., էջ 230): Աշխատանքային խումբը պատասխանատու էր արտոնությունների և բարենպաստ պայմանների բացահայտման համար, որոնք կներգրավեին օտարերկրյա ներդրողների հետևյալ ոլորտներ՝ առողջապահություն և առողջարար զբոսաշրջություն, SS և SՏS-ների վրա հիմնված ծառայություններ՝ ԳԳԱ, լոգիստիկա և այլն (Raquiza, 2017 թ., էջ 230):

Ի հավելումն մշակված գործիքակազմին (տե՛ս ներդիր 2-ը)՝ կառավարությունը նույնպես անմիջական ֆինանսական աջակցություն էր տրամադրում ոլորտը ներկայացնող և 2004 թ. պետության կողմից հիմնադրված Ֆիլիպինների գործնական մշակման ասոցիացիային՝ ներառյալ կրթական ծրագրերի ֆինանսավորումը, որի նպատակն էր ավելացնել համապատասխան աշխատուժի առաջարկը ոլորտի համար, իսկ 2013 թ. այն վերանվանվեց Ինֆորմա-

¹ Raquiza, A. R. (2017). Philippine Services Sector: Domestic Policy and Global Markets. In: Khoo, B., Tsunekawa, K., Kawano, M. (eds.) Southeast Asia beyond Crises and Traps. Studies in Economic Transition, Chapter 8, p. 230. Palgrave Macmillan, Cham. doi:10.1007/978-3-319-55038-1_8

² Raquiza, A. R. (2017). Philippine Services Sector: Domestic Policy and Global Markets. In: Khoo, B., Tsunekawa, K., Kawano, M. (eds.) Southeast Asia beyond Crises and Traps. Studies in Economic Transition, Chapter 8, p. 230. Palgrave Macmillan, Cham. doi:10.1007/978-3-319-55038-1_8

³ Kleibert, J.M. (2016). Services-led Economic Development: Comparing the Emergence of the Offshore Service Sector in India and the Philippines In: Beerepoot, N., Kloosterman, R. C. & Lambregts, B. (eds.) The Local Impact of Globalization in South and Southeast Asia: Offshore Business Process Outsourcing in Services Industries, p. 33. Routledge doi: 10.4324/9781315772776-11

ցին տեխնոլոգիաների գործնական մշակման ասոցիացիա (Kleibert, 2016 թ., էջ 34, 36, 42): 2015 թ. Ասոցիացիայի 210 անդամները օտարերկրյա կապիտալով ընկերություններ են եղել, սակայն խորհրդի անդամները տեղացիներ էին, և բացի կառավարության ֆինանսավորումից ու անդամավճարներից, ասոցիացիան զգալի միջոցներ էր ստանում հեռահաղորդակցության ծառայություններ մատուցողներից և կառուցապատողներից (Kleibert, 2016 թ., էջ 36-37):

Ներդիր 2. Ֆիլիպիններում կառավարության կողմից կիրառված աջակցությունը SS-ԳԳԱ ոլորտի զարգացման նպատակով

Հիմնական ազգային տեսլականները, ռազմավարական պլանները և ծրագրերը

- Ֆիլիպինների զարգացման միջնաժամկետ 2004-2010 և 2011-2016 թթ. ծրագրերը,
- Գործնական մշակման ասոցիացիայի կողմից և շահագրգիռ կողմերի հետ համատեղ մշակված SS-ԳԳԱ ոլորտի զարգացման ճանապարհային քարտեզներ 2010-ը և 2016-ը,
- Ֆիլիպինների 2011-2016 թթ. թվային ռազմավարության մեկնարկը S2S հանձնաժողովի կողմից 2011 թ.,
- Ազգային լայնաշերտ ինտերնետի ծրագիր 2016-ը,
- Ֆիլիպինների SS-ԳԳԱ բրենդի կառավարման ծրագիր,
- Կառավարության S2S գրասենյակի կողմից պետություն-մասնավոր հատված ծրագրեր, որոնք ներկայացվել էին 2012 թ.,
- 2013 թ. Գիտության և տեխնոլոգիաների վարչության կողմից մշակված «The Smarter Philippines» ծրագրի մեկնարկը:

Կիբեր-պարկեր և «Հաջորդ ալիքի» (Next Wave) քաղաքների զարգացում

- Կիբեր-պարկերի թվաքանակի աճ (Տեխնոպարկեր, SS-պարկեր, Էկո-գոտիներ). ստեղծվել էին մասնավոր SS-ԳԳԱ կամ կառուցապատողի հետ գործընկերության շրջանակում և առաջարկում էին գրասենյակային տարածքներ, անխափան կապի, ինտերնետի, հոսանքի և հարկային արտոնությունների հնարավորություն Մանիլայի ընդլայնված տարածաշրջանում և նրան կից համարվող Մեթույում, իսկ հետագայում՝ նաև այլ քաղաքներում,
- Ֆիլիպինների Կիբեր միջանցքի և «Հաջորդ ալիքի» քաղաքների նախաձեռնություններ. կառավարությունը ջանքեր էր գործադրում խթանելու SS-ԳԳԱ ոլորտի զարգացումը այլ վայրերում,
- Ֆիլիպինների տնտեսական գոտիների մարմնի արդյունաբերական պարկերը և տնտեսական գոտիները, որոնց դեպքերում տրամադրվում էին հարկային և ոչ հարկային արտոնություններ մասնավոր ներդրողների պարագայում

Հարկային արտոնություններ

- Եկամտային հարկից ազատում 4 տարվա ընթացքում, որը կարող էր երկարաձգվել և կազմել մինչև 8 տարի, եթե նոր ներդրումներ և այլ պահանջները կատարվեն,
- Համախառն եկամտի դեպքում կիրառվել է 5 % դրույքաչափ բոլոր ազգային և տեղական հարկերի փոխարեն հարկային արձակուրդի ժամանակի ավարտից հետո (SS-պարկի և/կամ տնտեսական գոտում գործունեություն ծավալողների համար),
- Հարկերից և մաքսատուրքից ազատում ներմուծված կապիտալ սարքավորման դեպքում (SS-պարկի և/կամ տնտեսական գոտում գործունեություն ծավալողների համար), առանց մաքսատուրքի կապիտալ սարքավորումների ներմուծում Ներդրումների խորհրդի կողմից գրանցված ընկերությունների համար,
- Արտահանման հարկերից, նավահանգստի և այլ տուրքերից, վճարներից ազատում,
- 12 % ԱԱՀ-ից ազատում ապրանքների և ծառայությունների թույլատրելի գնումների դեպքում՝

¹ Mitra, R.M, (2013b). Leveraging Service Sector Growth in the Philippines. ADB Economics Working Paper Series No. 366. Mandaluyong, Philippines: ADB. p. 8.

հեռահաղորդակցություն, հոսանք, ջուր (SS-պարկի և/կամ տնտեսական գոտում գործունեություն ծավալողների համար),

- Լրացուցիչ ծախսերի դուրսգրում՝ 50 %-ի չափով, աշխատողի վրա ծախսված ուսուցման և վերապատրաստման ծախսերի դեպքում, երբ ընկերության համախառն եկամտի դեպքում կիրառվել էր 5 %:

Ոչ հարկային արտոնություններ

- Տրամադրված սարքավորումների անսահմանափակ օգտագործում,
- Լիբերալ օրենսդրություն օտարերկրացիների աշխատանքի ընդունելու դեպքում և ներդրողներին ռեզիդենտի հատուկ վիզաների տրամադրում:

Ասոցիացիան զբաղվում էր արտոնությունների ստացման համար լոբբինգով, կազմակերպում էր մարքեթինգային արշավներ և զբաղվում էր ոլորտի բրենդինգով՝ օտարերկրյա ներդրողների ներգրավելու նպատակով (Kleibert, 2016 թ., էջ 37)¹: Կառավարությունը և մասնավոր հատվածը սկսեցին ներդնել կրթության և լրացուցիչ կրթության մեջ, և այդպիսի նախաձեռնություններից մեկն էր «Ծառայությունների մենեջմենթ» ծրագիրը (21 բաժնից բաղկացած դասընթաց, որն առաջարկվում էր գործընկեր համալսարանների կողմից), որը մշակվել էր Բարձրագույն կրթության հանձնաժողովի և Ասոցիացիայի կողմից և որի նպատակն էր զարգացնել կառավարում, գործարար կառավարում, SS մասնագիտությամբ ուսանողների հմտությունները, որպեսզի վերջիններս համապատասխանեն ԳԳԱ ոլորտում առաջին աշխատանքի ընդունվելու ժամանակ անհրաժեշտ պահանջներին (Raquiza, 2016 թ., էջ 55)²:

2014 թ. ԳԳԱ ոլորտում արդեն աշխատում էր 1.03 մլն մարդ, իսկ ընկերության հասույթը կազմում էր 18.4 մլրդ ԱՄՆ դոլար, մինչդեռ այդ ցուցանիշը 2001 թ. ընդամենը 350 մլն ԱՄՆ դոլար էր, իսկ այս ոլորտը նաև նպաստեց հարակից ոլորտների զարգացմանը (հեռահաղորդակցություն, բանկային ոլորտ, տրանսպորտ և էներգետիկա) (Raquiza, 2017 թ., էջ 231)³: Արդեն 2018 թ. SS-ների վրա հիմնված ծառայությունների ոլորտում աշխատում էին 1.2 մլն աշխատակից, իսկ հասույթը կազմել էր 24.7 մլրդ ԱՄՆ

¹ Kleibert, J.M. (2016). Services-led Economic Development: Comparing the Emergence of the Offshore Service Sector in India and the Philippines In: Beerepoot, N., Kloosterman, R. C. & Lambregts, B. (eds.) The Local Impact of Globalization in South and Southeast Asia: Offshore Business Process Outsourcing in Services Industries, p. 37. Routledge doi:10.4324/9781315772776-11

² Raquiza, A.R. (2016). The BPO industry and the Philippine trade in services: Boon or bane? In: Beerepoot, N., Kloosterman, R.C. & Lambregts, B. (eds.) The Local Impact of Globalization in South and Southeast Asia: Offshore Business Process Outsourcing in Services Industries, p. 55. Routledge. doi:10.4324/9781315772776-12

³ Raquiza, A. R. (2017). Philippine Services Sector: Domestic Policy and Global Markets. In: Khoo, B., Tsunekawa, K., Kawano. M. (eds.) Southeast Asia beyond Crises and Traps. Studies in Economic Transition, Chapter 8, p. 231. Palgrave Macmillan, Cham. doi:10.1007/978-3-319-55038-1_8

դուլար (Kleibert և Mann, 2020, էջ 1069)¹:

«Ֆիլիպինների ՏՏ-ԳԳԿ-ի ճանապարհային քարտեզ 2022»-ի համաձայն՝ սպասարկման կենտրոնի և ԳԳԱ ենթաառարկայի պարագայում աճ էր ակնկալվելու հետևյալ ծառայությունների՝ ճարտարագիտական ծառայությունների արտապատվիրման, տվյալների անալիտիկայի, կատարողականի կառավարման, իրավաբանական գործընթացների արտապատվիրման կտրվածքով²: Տեխնոլոգիական փոփոխությունները կարող էին դանդաղեցնել աճը ցածր ավելացված արժեք ստեղծող ծառայությունների դեպքում (վերծանում/քաղվածքների պատրաստում, «Type I» ձայնային ծառայություններ)՝ հանգեցնելով աշխատուժի նկատմամբ պահանջարկի կրճատմանը, որի արդյունքում այդ տիպի ծառայություններ մատուցող ընկերություններում 2022 թ. կկրճատվի լրիվ դրույքով աշխատակիցների թվաքանակը՝ կազմելով 482,000 մարդ 2016-ի 525,000-ի համեմատ, թեպետ ցածր ավելացված արժեք ստեղծող ծառայությունների դեպքում հասույթի 27 % աճ է ակնկալվում³: Միննույն ժամանակ ամենամեծ աճը ինչպես աշխատողների, այնպես էլ հասույթի կտրվածքով ակնկալվելու էր միջին ավելացված արժեք ստեղծող ծառայությունների պարագայում՝ համապատասխանաբար 388,000 մարդ և 46 %⁴:

ՀՀ-ի և Ֆիլիպինների ծառայությունների ոլորտի զարգացումները և արտահանման միտումները: ՀՀ ՀՆԱ-ի կառուցվածքում ծառայությունները 2019-2020 թթ. գերազանցել են 53 %-ը, իսկ մշակող արդյունաբերությունը համապատասխանաբար 11.7 % և 12.4 % է կազմել⁵: Ֆիլիպինների համեմատ՝ ՀՀ-ի մշակող արդյունաբերություն/ծառայությունների ոլորտ բալանսը ավելի վատ է, ինչը նշանակում է, որ մշակող արդյունաբերության զարգացումը պետք է դառնա երկրի տնտեսական քաղաքականության հիմնական առաջնայնություններից մեկը ծառայությունների ոլորտի զարգացմանը զուգընթաց:

ՀՀ ծառայությունների ճյուղի աճին 2005-2019 թթ. նպաստել է ծառայությունների արտահանումը, որը պայմանավորված էր ՀՀ-ում ավանդական և հատկապես զբոսաշրջիկների կողմից ՀՀ-ում ապրանքների և ծառայությունների վրա կատարած ծախսերի աճով (տե՛ս աղյուսակ 1): Այդ նույն ժամանակահատվածում Ֆիլիպիններում աճը պայմանավորված է եղել ժամանակակից ծառայությունների աճով (տե՛ս աղյուսակ 1): ՀՀ-ում ժամանա-

¹ Kleibert, J.M., Mann, L. (2020). Capturing Value amidst Constant Global Restructuring? Information-Technology-Enabled Services in India, the Philippines and Kenya. The European Journal of Development Research, Volume 32, p. 1069. doi:10.1057/s41287-020-00256-1.

² IBPAP (2017). The Philippine IT-BPM Roadmap 2022: Accelerate PH, Future Ready-Executive Summary. p. 14.

³ IBPAP (2017). The Philippine IT-BPM Roadmap 2022: Accelerate PH, Future Ready-Executive Summary. p. 18.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Statistical Committee of the Republic of Armenia (2021). “Production of GDP: GDP” (accoding to SNA 2008) online database, <https://www.armstat.am/en/?nid=202> (accessed: October 16, 2021)

կակից ծառայությունների մասնաբաժինը ծառայությունների արտահանման կառուցվածքում չի գերազանցել 18 %-ը 2005-2019 թթ., ինչն էլ իր հերթին բացատրվում է հատկապես համակարգչային ծառայությունների արտահանմամբ: Չգալիորեն աճել էին այլ գործնական ծառայությունների արտահանման ծավալները՝ կազմելով 42.6 մլն ԱՄՆ դոլար 2015 թ. 2010-ի 9.6 մլն ԱՄՆ դոլարի համեմատ, իսկ 2019 թ. վերջինիս ծավալները 43.2 մլն ԱՄՆ դոլար էին (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Ծառայությունների արտահանումը ՀՀ-ում և Ֆիլիպիններում ¹

Ֆիլիպիններ	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ավանդական ծառայություններ (մլն ԱՄՆ դոլար)	3,351	4,272	7,510	10,105	13,274	15,394	17,358	8,107
<i>Ճանապարհորդություն (մլն ԱՄՆ դոլար)</i>	<i>2,287</i>	<i>2,645</i>	<i>5,272</i>	<i>5,143</i>	<i>6,988</i>	<i>8,240</i>	<i>9,781</i>	<i>2,010</i>
Ժամանակակից ծառայություններ (մլն ԱՄՆ դոլար)	5,260	13,510	21,555	21,099	21,558	23,003	23,906	23,437
<i>Հեռահաղորդակցության, համակարգչային և տեղեկատվական ծառայություններ (մլն ԱՄՆ դոլար)</i>	<i>653</i>	<i>2,236</i>	<i>3,461</i>	<i>5,493</i>	<i>5,638</i>	<i>5,940</i>	<i>6,098</i>	<i>5,610</i>
<i>Այլ գործնական ծառայություններ (մլն ԱՄՆ դոլար)</i>	<i>4,494</i>	<i>11,087</i>	<i>17,551</i>	<i>15,125</i>	<i>15,580</i>	<i>16,653</i>	<i>17,456</i>	<i>17,650</i>
Ծառայությունների արտահանում (մլն ԱՄՆ դոլար)	8,611	17,782	29,065	31,204	34,832	38,397	41,264	31,543
<i>Ավանդական ծառայություններ (% ծառայությունների արտահանում)</i>	<i>38.9 %</i>	<i>24.0 %</i>	<i>25.8 %</i>	<i>32.4 %</i>	<i>38.1 %</i>	<i>40.1 %</i>	<i>42.1 %</i>	<i>25.7 %</i>
<i>Ժամանակակից ծառայություններ (% ծառայությունների արտահանում)</i>	<i>61.1 %</i>	<i>76.0 %</i>	<i>74.2 %</i>	<i>67.6 %</i>	<i>61.9 %</i>	<i>59.9 %</i>	<i>57.9 %</i>	<i>74.3 %</i>
Հայաստան								
Ավանդական ծառայություններ (մլն ԱՄՆ դոլար)	358.4	855.9	1,315.7	1,426.0	1,726.6	1,878.2	2,075.1	686.3
<i>Ճանապարհորդություն (մլն ԱՄՆ դոլար)</i>	<i>222.7</i>	<i>645.7</i>	<i>935.8</i>	<i>1,016.5</i>	<i>1,203.7</i>	<i>1,329.0</i>	<i>1,528.0</i>	<i>292.8</i>
Ժամանակակից ծառայություններ (մլն ԱՄՆ դոլար)	71.7	157.3	198.1	246.5	296.2	340.0	355.4	418.7
<i>Հեռահաղորդակցության, համակարգչային և տեղեկատվական ծառայություններ (մլն ԱՄՆ դոլար)</i>	<i>49.3</i>	<i>127.5</i>	<i>130.5</i>	<i>173.1</i>	<i>211.6</i>	<i>251.7</i>	<i>261.7</i>	<i>328.5</i>
<i>Այլ գործնական ծառայություններ (մլն ԱՄՆ դոլար)</i>	<i>9.5</i>	<i>9.6</i>	<i>42.6</i>	<i>45.3</i>	<i>48.9</i>	<i>45.9</i>	<i>43.2</i>	<i>42.4</i>
Ծառայությունների արտահանում (մլն ԱՄՆ դոլար)	430.1	1,013.2	1,513.8	1,672.5	2,022.8	2,218.2	2,430.6	1,105.0

¹ Central Bank of the Republic of the Philippines (2021). “Services” database, available at: <https://www.bsp.gov.ph/SitePages/Statistics/External.aspx?TabId=1> (accessed: October 16, 2021). Statistical Committee of the Republic of Armenia (2021). “Balance of Payments 6” online database, available at: <https://www.armstat.am/en/?nid=203> (accessed: October 16, 2021): Նշում՝ հեղինակների սեփական հաշվարկ, որի համար հիմք է հանդիսացել Sermcheep S. (2019). Services Export and Economic Growth in ASEAN Countries. Journal of Asian Economic Integration. 1(2), p. 172-ում ներկայացված մեթոդաբանությունը:

<i>Ավանդական ծառայություններ (% ծառայությունների արտահանում)</i>	83.3 %	84.5 %	86.9 %	85.3 %	85.4 %	84.7 %	85.4 %	62.1 %
<i>Ժամանակակից ծառայություններ (%, ծառայությունների արտահանում)</i>	16.7 %	15.5 %	13.1 %	14.7 %	14.6 %	15.3 %	14.6 %	37.9 %

Ցավոք, ՀՀ վիճակագրական կոմիտեն չի տրամադրում ավելի մանրամասն բացվածք, որպեսզի պարզ դառնա, թե ո՞ր ծառայություններն ամենամեծ բաժինն ունեն այլ գործնական ծառայությունների արտահանման կառուցվածքում, ինչպես դա արվում է Ֆիլիպինների դեպքում: Այդպիսի տեղեկատվության առկայությունը հնարավորություն կտա բացահայտելու առկա միտումները և համապատասխան քաղաքականության մշակման դեպքում կարող է հանգեցնել ոլորտի զարգացմանը: Կանխատեսումների համաձայն՝ մի շարք գործնական ծառայությունների արտապատվիրումից որոշների դեպքում աճ է ակնկալվում 2021-2028 թթ. ինչպես ցածր այնպես էլ միջին (տվյալների անալիտիկա և այլն)¹ և բարձր ավելացված արժեք ստեղծող ծառայությունների դեպքում²: Հետևաբար ՀՀ-ն համապատասխան միջոցառումների և ենթակառուցվածքների առկայության դեպքում (ինչպես Ֆիլիպիններն էին ստեղծում) հատկապես Երևանից դուրս կարող է ներգրավել այն ընկերություններին, որոնք արտապատվիրում են այդ ծառայությունները այլ ընկերություններին, իսկ դա երիտասարդների զբաղվածության խնդիր կլուծի, ինչպես նաև կնպաստի տարածաշրջանային հավասարաչափ զարգացմանը, ինչպես դա տեղի է ունում Ֆիլիպիններում:

Ի տարբերություն ՀՀ-ի՝ Ֆիլիպիններում ստեղծվել էր աշխատանքային խումբ երկրի՝ արտահանման խրախուսմամբ զբաղվող կառույցի պատասխանատվության ներքո ավանդական և ժամանակակից ծառայությունների ոլորտները ավելի մրցունակ դարձնելու և արտահանման ծավալները ավելացնելու նպատակով, ինչը նախատեսում էր համապատասխան արտոնությունների մշակում և այլն:

Ինչպես Ֆիլիպիններում այնպես էլ ՀՀ-ում ծառայությունների ոլորտի զարգացման գործում, հատկապես մանրածախ առևտուր, կրթություն և այլն, կարևոր դերակատարում են ունեցել դրամական փոխանցումները, որոնց հարաբերակցությունը ՆՆԱ-ին 2019 թ. գրեթե նույն մակարդակի վրա է եղել ինչ Ֆիլիպիններում³: Իսկ Ֆիլիպինների պարագայում մշակված միգրացիոն քաղաքականությունն է եղել պատճառներից մեկը, որ կառավարությունը գնացել էր դեֆինդուստրման ուղիով: Իսկ ՀՀ-ի պարագայում դեֆինդուստրա-

¹ IBPAP (2017). The Philippine IT-BPM Roadmap 2022: Accelerate PH, Future Ready-Executive Summary. p. 18.

² Grand View Research (2021). Business Process Outsourcing Market Size Report, 2021-2028: Report Summary, <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/business-process-outsourcing-bpo-market> (accessed: October 25, 2020)

³ World Bank (2021). World Development Indicators online database (last updated: 07/21/2021).

ցումը պայմանավորված էր պատերազմով և դրա հետևանքով սահմանների փակմամբ և այլն:

Գիտական նորույթը: Վերլուծելով Ֆիլիպինների՝ ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության վերափոխման գործընթացը և դրանում ժամանակից ծառայությունների ոլորտի կայացման դերը բացահայտվել և հիմնավորվել են ՀՀ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը և ՀՀ-ում այլ գործնական ծառայությունների (ԳԳԱ) արտահանման ծավալների ավելացման նպատակով համապատասխան միջոցառումների ընտրությունը, որոնք հաջող կիրառվել են Ֆիլիպինների կողմից.

- հաշվի առնելով ՀՀ-ում մշակող արդյունաբերության և ծառայությունների դերը տնտեսական աճի ապահովման գործում՝ Ֆիլիպինների զարգացման ուղու ուսումնասիրության հիման վրա հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը երկրում ներառական տնտեսական աճ ապահովելու նպատակով:
- Հաշվի առնելով ՀՀ-ում ժամանակակից և ավանդական ծառայությունների ոլորտների մրցունակության բարձրացման անհրաժեշտությունը՝ Ֆիլիպինների օրինակով հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ-ում համապատասխան մարմնի ստեղծումը:
- Հաշվի առնելով ՀՀ-ում այլ գործնական ծառայությունների ոլորտի զարգացման անհրաժեշտությունը՝ Ֆիլիպինների օրինակով հիմնավորվել և առաջարկվել է համապատասխան միջոցառումների հիման վրա զարգացնել միջին ավելացված արժեք ստեղծող ծառայություններ (տվյալների անալիտիկա) նաև մարզերում՝ տարածքային հավասարաչափ զարգացում ապահովելու նպատակով:

Եզրակացություններ և գործնական առաջարկություններ

Ֆիլիպիններին, ի տարբերություն իր ասիական հարևանների, չհաջողվեց անցել ինդուստրացման ճանապարհով, այլ, ընդհակառակը, երկիրը գնաց դեիդուստրացման ուղիով, որի արդյունքում երկիրը վերափոխվեց ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության: Այս գործընթացում կարևոր գործոններից են եղել երկրի ԱՄՆ-ի գաղութ լինելը և դրա արդյունքում չեզոք ակցենտով անգլերենի իմացությունը, համակարգչային համապատասխան գիտելիքների առկայությունը և աշխատավարձերի մակարդակը, որոնք հնարավորություն ընձեռեցին Ֆիլիպիններին վերածվելու գործնական ծառայությունների արտապատվիրման համաշխարհային կենտրոնի՝ ներգրավելով խոշոր վերագրային կորպորացիաների ԱՄՆ-ից: Համաշխարհային մակարդակով այլ գործնական ծառայությունների առաջատար արտահանողներից մեկի վերածվելուն հետագայում նաև նպաստել են Ֆիլիպինների կառավարության կողմից մշակված միջոցառումները և տրամադրված արտոնությունները: Մյուս կողմից՝ երկրի՝ որպես ծառայությունների վրա հիմնված տնտե-

սության կայացմանը նպաստել է նաև 1970-ական թթ. երկրի կողմից մշակված միգրացիոն քաղաքականությունը:

Հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս կատարել ստորև բերվող 3 կիրառական առաջարկությունները՝ հիմք ընդունելով Ֆիլիպինների փորձը և ՀՀ տնտեսության յուրահատկությունները.

1. հիմք ընդունելով ՀՀ-ում մշակող արդյունաբերության և ծառայությունների համապատասխան մասնաբաժինները ՀՆԱ-ի կառուցվածքում, ինչպես նաև ՀՀ-ում ներառական տնտեսական աճ ապահովելու անհրաժեշտությունը՝ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը պետք է լինի մշակող արդյունաբերություն/ՀՆԱ հարաբերակցությունը առնվազն 15 %-ի վրա պահպանելը՝ ծառայությունների ճյուղի աճին գուզնթաց:
2. Հիմք ընդունելով ծառայություններ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը ՀՀ-ում՝ առաջարկվում է ստեղծել աշխատանքային խումբ (տարբեր ոլորտների մասնագետներից և ՀՀ կառավարության ներկայացուցիչներից բաղկացած), ինչպես նաև Կառավարությանը առընթեր ծառայությունների խորհուրդ, որը կհամակարգի աշխատանքային խմբի աշխատանքները: Խումբը պատասխանատու կլինի ենթաոլորտային արտոնությունների և բարենպաստ պայմանների բացահայտման համար, որոնք կներգրավեն ներդրողների հետևյալ ոլորտներ՝ հատկապես SS և SՅS-ների հիման վրա ծառայություններ՝ գործնական գործընթացների արտապատվիրում (տվյալների անալիտիկա և այլն), ինչպես նաև բժշկական զբոսաշրջություն և այլն: Խումբը նաև պատասխանատու կլինի ենթաոլորտների կտրվածքով զարգացման և արտահանման խրախուսման ռազմավարությունների մշակման համար՝ համապատասխան պետական գերատեսչության հետ համատեղ:
3. Ներկա փուլում այլ գործնական ծառայությունների ենթաոլորտներից առաջնայնություն տալ տվյալների անալիտիկային և նպաստել այդ ենթաոլորտ ներդրումների ներգրավմանը՝ հետևյալ քայլերի հաջորդականությամբ պայմանավորված.

Կարճաժամկետ հատված՝

- Գործընկեր համալսարանների ընտրություն (ներառյալ մարզային) և դրանց հետ համատեղ դասընթացների կազմակերպում ուսանողների համար՝ ներառելով նաև տնտեսագիտություն մասնագիտությամբ սովորողներին և այլն:
- Համապատասխան ենթակառուցվածքների ապահովման նպատակով հատկապես մարզային քաղաքներում սահմանել SS պարկին վերագրվող նվազագույն տարածքային շեմ, ինչը հնարավորություն կտա նորակառույցներում առանձին հարկերի հանդես գալ որպես SS պարկեր, և դրանց վրա կտարածվեն այդ գոտիներում գործող ընկերությունների համար նա-

խատեսված արտոնությունները: Սա նաև կխրախուսի շինարարության ոլորտի աճը մարզերում:

- Սահմանել համապատասխան արտոնություններ Ֆիլիպինների օրինակով:
Կարճաժամկետ-միջնաժամկետ հատված՝
- Մշակված դասընթացների շրջանավարտներից համապատասխան ընկերությունների հիմնում և աջակցություն արտապատվիրման աշխատանքների ներգրավման գործում:
- Համապատասխան աշխատուժի առաջարկի առկայության դեպքում ներգրավել օտարերկրյա ընկերությունների:
Միջնաժամկետ հատված՝
- Այս հաջողված մոդելը տարածել այլ գործնական ծառայությունների ընտրված այլ ենթաոլորտների վրա:
- Այլ գործնական ծառայությունների ոլորտի աճի դինամիկան տեսնելու նպատակով առաջարկվում է, որ ՀՀ ՎԿ-ն ոլորտի արտահանման վիճակագրությունը հրապարակի ավելի մանրամասն բացվածքով:

Օգտագործված գրականության ցանկ / References

1. Deloitte (2014). Competitiveness: Catching the next wave. The Philippines. London, UK: Deloitte Touche Tohmatsu Limited, available at: <https://www2.deloitte.com/kh/en/pages/about-deloitte/articles/philippines-competitiveness-report-2014.html> (accessed: October 14, 2021).
2. IBPAP (2017). The Philippine IT-BPM Roadmap 2022: Accelerate PH, Future Ready-Executive Summary, <https://boi.gov.ph/wp-content/uploads/2018/03/Executive-Summary-Accelerate-PH-Future-Ready-Roadmap-2022-with-corrections.pdf> (accessed: October 19, 2021)
3. Kim, J., & Wood, J. (2020). Service sector development in Asia: an important instrument of growth. Asian-Pacific Economic Literature. 34(1), 12-25. doi:10.1111/apel.12282
4. Kleibert, J.M. (2016). Services-led Economic Development: Comparing the Emergence of the Offshore Service Sector in India and the Philippines. In: Beerepoot, N., Kloosterman, R. C. & Lambregts, B. (eds.) The Local Impact of Globalization in South and Southeast Asia: Offshore Business Process Outsourcing in Services Industries, pp. 29-45. Routledge. Doi: 10.4324/9781315772776-11
5. Kleibert, J.M., Mann, L. (2020). Capturing Value amidst Constant Global Restructuring? Information-Technology-Enabled Services in India, the Philippines and Kenya. The European Journal of Development Research, Volume 32, 1057–1079 doi:10.1057/s41287-020-00256-1
6. Maca, M., & Morris, P. (2012). The Philippines, the East Asian “developmental states” and education: a comparative analysis of why the Philippines failed to develop. Compare: A Journal of Comparative and International Education, 42(3), 461–484. doi:10.1080/03057925.2011.652814

7. Maquito, F.C., & Andal, S. M. (2017). Development of Business Process Outsourcing in the Philippines. In: Hirakawa, H., Takahashi, N., Maquito, F., Tokumaru, N. (eds.) *Innovative ICT Industrial Architecture in East Asia. New Frontiers in Regional Science: Asian Perspectives*, vol 17. Springer, Tokyo. pp. 141–166. doi:10.1007/978-4-431-55630-5_7
8. Mitra, R.M. (2013a). *The Information Technology and Business Process Outsourcing Industry: Diversity and Challenges in Asia*. ADB Economics Working Paper Series No. 365. Mandaluyong, Philippines: ADB. 23 p. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30384/ewp-365.pdf> (accessed: October 17, 2021)
9. Mitra, R.M. (2013b). *Leveraging Service Sector Growth in the Philippines*. ADB Economics Working Paper Series No. 366. Mandaluyong, Philippines: ADB. 23p. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30385/ewp-366.pdf> (accessed: October 17, 2021)
10. Nasir, Sh. & Kalirajan, K. (2014). *Modern Services Export Performances among Emerging and Developed Asian Economies*. ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration No 143, Mandaluyong, Philippines: ADB. 33 p. Available at: https://aric.adb.org/pdf/workingpaper/WP143_Nasir_Kalirajan_Modern_Services.pdf (accessed: October 16, 2021).
11. Noland, M., Park, D. & Estrada, G. (2012). *Developing the Service Sector as Engine of Growth for Asia: An Overview*. ADB Economics Working Paper Series No. 320. Mandaluyong, Philippines: ADB. 40 p. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30080/economics-wp320.pdf> (accessed: October 17, 2021)
12. Ofreneo, R. & Samonte, I. (2005). *Empowering Filipino migrant workers: policy issues and challenges*. International Migration Papers 64, International Labour Office: Geneva, Switzerland https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/publication/wcms_160550.pdf (accessed: July 29, 2021)
13. Ofreneo, R. E. (2015). Growth and employment in deindustrializing Philippines, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 20:1, 111-129, DOI: 10.1080/13547860.2014.974335
14. Ofreneo, R.E. (2008). Arrested Development: Multinationals, TRIMs and the Philippines' Automotive Industry. *Asia Pacific Business Review*, 14(1), 65–84. doi:10.1080/13602380701661010.
15. Paprock, K. E., Yumol, B., & Atienza, T. V. (2006). National Human Resource Development in Transitioning Societies in the Developing World: The Philippines. *Advances in Developing Human Resources*, 8(1), 46–61. doi:10.1177/1523422305283057
16. Park, D. & Shin, K. (2012). *The Service Sector in Asia: Is It an Engine of Growth?* ADB Economics Working Paper Series No. 322. Mandaluyong, Philippines: ADB. 27p. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30092/economics-wp322.pdf> (accessed: October 17, 2021)

17. Raquiza, A. R. (2016). The BPO industry and the Philippine trade in services: Boon or bane? In: Beerepoot, N., Kloosterman, R. C. & Lambregts, B. (eds.) *The Local Impact of Globalization in South and Southeast Asia: Offshore Business Process Outsourcing in Services Industries*, pp. 46-59. Routledge. Doi: 10.4324/9781315772776-12
18. Raquiza, A. R. (2017). Philippine Services Sector: Domestic Policy and Global Markets. In: Khoo, B., Tsunekawa, K., Kawano, M. (eds.) *Southeast Asia beyond Crises and Traps. Studies in Economic Transition*, Chapter 8, pp. 225–249. Palgrave Macmillan, Cham. doi:10.1007/978-3-319-55038-1_8
19. Sermcheep S. (2019). Services Export and Economic Growth in ASEAN Countries. *Journal of Asian Economic Integration*. 1(2):163-182. doi:10.1177/2631684619883443
20. Usui, N. (2012). *Taking the Right Road to Inclusive Growth: Industrial Upgrading and Diversification in the Philippines*. Mandaluyong, Philippines: ADB. 101 p. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29722/taking-right-road-inclusive-growth.pdf> (accessed: October 17, 2021)
21. World Bank (2018). *Growth and Productivity in the Philippines: Winning the Future*. World Bank, Washington, DC. 137 p. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30450> (accessed: October 13, 2021)
22. Central Bank of the Republic of the Philippines (2021). “Net Goods” database, available at: <https://www.bsp.gov.ph/SitePages/Statistics/External.aspx?TabId=1> (accessed: October 16, 2021).
23. Central Bank of the Republic of the Philippines (2021). “Services” database, available at: <https://www.bsp.gov.ph/SitePages/Statistics/External.aspx?TabId=1> (accessed: October 16, 2021).
24. Statistical Committee of the Republic of Armenia (2021). “Balance of Payments 6” online database, <https://www.armstat.am/en/?nid=203> (accessed: October 16, 2021)
25. Statistical Committee of the Republic of Armenia (2021). “Production of GDP: GDP” (according to SNA 2008) online database, <https://www.armstat.am/en/?nid=202> (accessed: October 16, 2021)
26. World Bank (2021). *World Development Indicators* online database (last updated: 07/21/2021)
27. WTO (2021). *WTO Data* online database, <https://timeseries.wto.org/> (accessed October 19, 2021)
28. Grand View Research (2021). *Business Process Outsourcing Market Size Report, 2021-2028: Report Summary*, <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/business-process-outsourcing-bpo-market> (accessed: October 24, 2021)
29. The Government of Philippines, <http://malacanang.gov.ph/fidel-ramos/> (accessed: October 23, 2021)

ՖԻԼԻՊԻՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆ

ՄԵՐԳԵՅ ԴՈՒՈՒՅԱՆ ԱՆՆԱ ՄԱԿԱՐՅԱՆ

Համառոտագիր: Ֆիլիպինները, ի տարբերություն իր ասիական հարևանների, գնաց դեփինդուստրացման ուղիով, որի արդյունքում երկիրը վերափոխվեց ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության՝ վերածվելով գործնական ծառայությունների արտապատվիրման համաշխարհային կենտրոնի՝ ներգրավելով խոշոր վերագգային կորպորացիաների ԱՄՆ-ից:

Հողվածի նպատակն է՝ դիտարկելով Ֆիլիպինների՝ ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության վերածվելու գործընթացը և դրանում ժամանակից ծառայությունների ոլորտի կայացումը (գործնական գործընթացների արտապատվիրում)՝ առաջարկել համապատասխան քայլեր ՀՀ տնտեսական քաղաքականության և ժամանակակից ծառայությունների արտահանման ծավալների ավելացման ուղղությամբ:

Այդ նպատակին հասնելու համար դրվել են **հետևյալ խնդիրները.**

- տալ Ֆիլիպինների՝ ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության վերափոխման ուղին և տնտեսական քաղաքականության փոփոխությունը,
- ուսումնասիրել Ֆիլիպինների ժամանակակից ծառայությունների ոլորտի կայացման ուղին՝ երկրի գործնական գործընթացների արտապատվիրման կենտրոնի վերափոխվելու օրինակով, ինչպես նաև այն գործոնները և միջոցառումները, որոնք խրախուսեցին այդ ոլորտի կայացումը,
- բացահայտել ու հիմնավորել ՀՀ-ում նմանատիպ միջոցառումների կիրառման կարևորությունն ու հնարավորությունները՝ ներկայացնելով ՀՀ-ի և Ֆիլիպինների ՏՏ-ԳԳԱ ծառայությունների արտահանման միտումները:

Ուսումնասիրության հիմնական արդյունքների վերաբերյալ եզրահանգումներ կատարելիս կիրառվել են սինթեզի և համեմատական վերլուծության մեթոդները:

Գիտական նորույթը: Վերլուծելով Ֆիլիպինների՝ ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության վերափոխման գործընթացը և դրանում ժամանակից ծառայությունների ոլորտի կայացման դերը՝ բացահայտվել և հիմնավորվել են ՀՀ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը և ՀՀ-ում այլ գործնական ծառայությունների (ԳԳԱ) արտահանման ծավալների ավելացման նպատակով համապատասխան միջոցառումների ընտրությունը, որոնք հաջող կիրառվել են Ֆիլիպինների կողմից:

- հաշվի առնելով ՀՀ-ում մշակող արդյունաբերության և ծառայությունների դերը տնտեսական աճի ապահովման գործում՝ Ֆիլիպինների զարգացման ուղու ուսումնասիրության հիման վրա հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը՝ երկրում ներառական տնտեսական աճ ապահովելու նպատակով:

- Հաշվի առնելով ՀՀ-ում ժամանակակից և ավանդական ծառայությունների ոլորտների մրցունայության բարձրացման անհրաժեշտությունը՝ Ֆիլիպինների օրինակի հիման վրա հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ-ում համապատասխան մարմնի ստեղծումը:
- Հաշվի առնելով ՀՀ-ում այլ գործնական ծառայությունների ոլորտի զարգացման անհրաժեշտությունը՝ Ֆիլիպինների օրինակով հիմնավորվել և առաջարկվել է համապատասխան միջոցառումների հիման վրա զարգացնել միջին ավելացված արժեք ստեղծող ծառայություններ (տվյալների անալիտիկա) նաև մարզերում՝ տարածքային հավասարաչափ զարգացում ապահովելու նպատակով:

Հնդվածում կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս կատարել ստորև բերվող **3 կիրառական առաջարկությունները**՝ հիմք ընդունելով Ֆիլիպինների փորձը և ՀՀ տնտեսության յուրահատկությունները.

1. հիմք ընդունելով ՀՀ-ում մշակող արդյունաբերության և ծառայությունների համապատասխան մասնաբաժինները ՀՆԱ-ի կառուցվածքում, ինչպես նաև ՀՀ-ում ներառական տնտեսական աճ ապահովելու անհրաժեշտությունը՝ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը պետք է լինի մշակող արդյունաբերություն/ՀՆԱ հարաբերակցությունը առնվազն 15 %-ի վրա պահպանելը՝ ծառայությունների ճյուղի աճին զուգընթաց:

2. Հիմք ընդունելով ծառայություններ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը ՀՀ-ում՝ առաջարկվում է ստեղծել աշխատանքային խումբ (տարբեր ոլորտների մասնագետներից և ՀՀ կառավարության ներկայացուցիչներից բաղկացած), ինչպես նաև Կառավարությանը առընթեր ծառայությունների խորհուրդ, որը կհամակարգի աշխատանքային խմբի աշխատանքները: Խումբը պատասխանատու կլինի ենթաոլորտային արտոնությունների և բարենպաստ պայմանների բացահայտման համար, որոնք կներգրավեն ներդրողների հետևյալ ոլորտներ՝ հատկապես SS և S2S-ների հիման վրա ծառայություններ՝ գործնական գործընթացների արտապատվիրում (տվյալների անալիտիկա և այլն), ինչպես նաև բժշկական զբոսաշրջություն և այլն: Խումբը նաև պատասխանատու կլինի ենթաոլորտների կտրվածքով զարգացման և արտահանման խրախուսման ռազմավարությունների մշակման համար՝ համապատասխան պետական գերատեսչության հետ համատեղ:

3. Ներկա փուլում այլ գործառնական ծառայությունների ենթաոլորտներից առաջնայություն տալ տվյալների անալիտիկային և նպաստել այդ ենթաոլորտներդրումների ներգրավմանը՝ հետևյալ քայլերի հաջորդականությամբ պայմանավորված.

Կարճաժամկետ հատված՝

- Գործընկեր համալսարանների ընտրություն (ներառյալ մարզային) և դրանց հետ համատեղ դասընթացների կազմակերպում ուսանողների համար՝ ներառելով նաև տնտեսագիտություն մասնագիտությամբ սովորողներին և այլն:
- Համապատասխան ենթակառուցվածքների ապահովման նպատակով հատկապես մարզային քաղաքներում սահմանել SS պարկին վերագրվող նվա-

զագույն տարածքային շեմ, ինչը հնարավորություն կտա նորակառույցներում առանձին հարկերի հանդես գալ որպես SS պարկեր, և դրանց վրա կտարածվեն այդ գոտիներում գործող ընկերությունների համար նախատեսված արտոնությունները: Սա նաև կխրախուսի շինարարության ոլորտի աճը մարզերում:

- Մահմանել համապատասխան արտոնություններ Ֆիլիպինների օրինակով: Կարճաժամկետ-միջնաժամկետ հատված`
- Մշակված դասընթացների շրջանավարտներից համապատասխան ընկերությունների հիմնում և աջակցություն արտապատվիրման աշխատանքների ներգրավման գործում:
- Համապատասխան աշխատուժի առաջարկի առկայության դեպքում ներգրավել օտարերկրյա ընկերությունների: Միջնաժամկետ հատված`
- Այս հաջողված մոդելը տարածել այլ գործնական ծառայությունների ընտրված այլ ենթաոլորտների վրա:
- Այլ գործառնական ծառայությունների ոլորտի աճի դինամիկան տեսնելու նպատակով առաջարկվում է, որ ՀՀ ՎԿ-ն ոլորտի արտահանման վիճակագրությունը հրապարակի ավելի մանրամասն բացվածքով:

Բանալի բառեր` տնտեսական աճ, դեինդուստրացում, ծառայությունների վրա հիմնված աճ, ավանդական ծառայություններ, ժամանակակից ծառայություններ, արտահանում, գործարար գործընթացների արտապատվիրում, Ֆիլիպիններ, Հայաստան

ПУТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ФИЛИППИН

**СЕРГЕЙ ДОХОЛЯН
АННА МАКАРЯН**

Аннотация. Филиппины, в отличие от своих азиатских соседей, пошли по пути деиндустриализации, и в результате в стране сформировалась экономика, основанная на услугах, став мировым центром по аутсорсингу деловых процессов с привлечением крупных транснациональных корпораций из США.

Цель статьи. Рассматривая процесс превращения Филиппин в страну с экономикой, основанной на услугах, и становление в ней современной сферы услуг (а именно аутсорсинга практических процессов), предложить соответствующие шаги по увеличению объемов экспорта современных услуг и экономической политики Армении.

Для достижения этой цели были поставлены **следующие задачи:**

- Представить путь трансформации экономики Филиппин основанной на услугах и изменениях в экономической политики.

- Изучить процесс становления современной сферы услуг Филиппин на примере трансформации в центр аутсорсинга практических процессов страны, а также факторы и мероприятия, способствующие становлению этой сферы.
- Выявить и обосновать важность и возможности применения подобных мероприятий в Армении, представив тенденции экспорта ИТ-услуг РА и Филиппин.

При выводах об основных результатах исследования были применены методы синтеза и сравнительного анализа.

Научная новизна. Анализируя процесс трансформации экономики Филиппин, основанной на услугах, и становления в ней современной сферы услуг, была выявлена и обоснована приоритетность экономической политики РА и выбор соответствующих мероприятий с целью увеличения объемов экспорта прочих деловых услуг в РА, которые успешно применялись Филиппинами:

- Учитывая роль обрабатывающей промышленности и сферы услуг в обеспечении экономического роста Армении, на основе изучения направления развития Филиппин обоснован и предложен приоритет экономической политики с целью обеспечения инклюзивного экономического роста в Армении.
- Учитывая необходимость повышения конкурентоспособности сферы современных и традиционных услуг в Армении, по примеру Филиппин было обосновано и предложено создание соответствующего органа в РА.
- Учитывая необходимость развития сферы прочих деловых услуг в Армении, на примере Филиппин было обосновано и предложено развивать услуги, создающие среднюю добавленную стоимость (аналитика данных) на основе соответствующих мер, а также с целью обеспечения равномерного территориального развития в регионах.

Исследования, проведенные в статье, позволяют сделать 3 ниже **приведенные прикладных предложения**, основываясь на опыте Филиппин и особенностях экономики Армении.

1. Принимая за основу соответствующие доли обрабатывающей промышленности и сферы услуг в структуре ВВП РА, а также необходимость обеспечения инклюзивного экономического роста в РА, приоритетом экономической политики должно быть сохранение как минимум на 15 % соотношения обрабатывающей промышленности к ВВП, параллельно росту сферы услуг.

2. Принимая во внимание соотношение сферы услуг к ВВП в РА, предлагается создать рабочую группу (состоящую из специалистов разных сфер и представителей правительства РА), а также Совет сферы услуг при Правительстве, который будет координировать работу рабочей группы. Группа будет нести ответственность за выявление преференций и благоприятных условий, которые будут привлекать инвесторов в следующие сферы: в частности, услуги, основанные на ИТ и ИКТ, в частности аутсорсинг деловых процессов (аналитика данных и т.д.), а также медицинский туризм и т.д. Группа также будет отвечать за разработку стратегий по развитию и стимулированию экспорта в разрезе каждого подсектора совместно с соответствующими государственными ведомствами.

3. На данном этапе дать приоритет аналитике данных из подсекторов прочих деловых-услуг и способствовать привлечению инвестиций в этот подсектор экономики согласно последовательности следующих шагов:

На краткосрочный период:

- Выбор университетов-партнеров (в том числе региональных) и организация совместно с ними курсов для студентов, включая студентов по специальности Экономика и т.д.
- С целью обеспечения соответствующих инфраструктур, особенно в городах регионов, установить минимальный территориальный порог, приписываемый ИТ-парку, что даст возможность в новостройках отдельным этажам выступить в качестве ИТ-парков и на них распространять льготы, предусмотренные для организаций, производящих свою деятельность в этих зонах. Это также стимулирует рост строительной отрасли в регионах.
- Установить соответствующие льготы и привилегии по примеру Филиппин.
На краткосрочный-среднесрочный период:
- Создание соответствующих компаний из выпускников разработанных курсов и содействие по привлечению аутсорсинговых контрактов.
- Привлечение иностранных компаний при наличии предложения соответствующей рабочей силы.
На среднесрочный период:
- Распространять эту успешную модель на другие выбранные подсектора прочих деловых услуг.
- Для того, чтобы отследить динамику роста сферы прочих деловых услуг, предлагается, что Статистический комитет РА будет публиковать статистику экспорта сферы более детально.

Ключевые слова: экономический рост, деиндустриализация, рост основанный на услугах, традиционные услуги, современные услуги, экспорт, аутсорсинг деловых процессов, Филиппины, Армения

THE ECONOMIC DEVELOPMENT PATH OF THE PHILIPPINES

SERGEY DOKHOLYAN
ANNA MAKARYAN

Abstract. Unlike its Asian neighbors, the Philippines followed the path of deindustrialization, was transformed into a services-oriented economy, and emerged as a global hub of business process outsourcing by attracting large multinational corporations from the United States.

Purpose of the article. By considering the process of transformation of the Philippines into a services-oriented economy and how the country emerged as a modern services exporter (namely business process outsourcing (BPO)), to propose respective steps to increase the exports of modern services, and with respect to the priority of economic policy in Armenia.

The following **objectives** have been set to achieve this goal:

- to present the path of transformation of the Philippines into a services-oriented economy and the shift in the economic policy;
- to study how Philippines' modern services sector emerged, the path to a global BPO hub, and the factors and measures contributing to the growth of the sector;

- to identify and substantiate the importance and possibilities of utilizing such measures in Armenia by presenting the export trends on IT-BPO services in Armenia and the Philippines.

In drawing conclusions on the main results of the study, methods of conventional synthesis and comparative analysis have been applied.

Scientific novelty. By analyzing the transformation process of the Philippines into services-oriented economy and the role of modern services sector, the priority of the economic policy in Armenia and the choice of respective measures to increase the exports of other business services (BPO) have been identified and substantiated that were successfully utilized by the Philippines. By taking into account:

- the role of the manufacturing and the services sector in ensuring the economic growth in Armenia, and based on the study of development path of the Philippines, the priority of economic policy has been justified and proposed in order to ensure inclusive economic growth in Armenia;
- the need to increase the competitiveness of both modern and traditional services sectors in Armenia, and the case of the Philippines, creation of an appropriate body in Armenia has been justified and proposed;
- the need to develop other business services sector in Armenia, and Philippines background, respective measures have been substantiated and proposed to develop medium-end services (data analytics) sector in regions as well to ensure equitable development.

The study has enabled us to propose three below-mentioned **applied proposals** based on the study of the Philippines' transformation process and the characteristics of the Armenian economy:

1. By taking into account the manufacturing-to-GDP and services sector-to-GDP ratios and the need to ensure inclusive growth in Armenia, maintaining the manufacturing-to-GDP ratio at least at 15% along with the growth of the services sector needs to be the priority of the economic policy.

2. By taking into account the services sector-to-GDP ratio in Armenia, it has been proposed to create a working group (consisting of professionals from various sectors and representatives of the Government of Armenia), and establish a Council of Services Sector under the Government that will coordinate the working group. The Group will be responsible for identifying incentives, and favorable environment that will attract investors into the following sectors: IT and ICT-enabled services, namely BPO (data analytics, etc.), medical tourism, etc. The Group will be responsible for drafting Development and Export Promotion Strategies for each subsector in collaboration with corresponding government departments.

3. At the current stage, to prioritize data analytics subsector of other business services and promote investments according to the proposed following steps:

Over the short-run period:

- to select partner universities (including regional ones), design, and organize courses for students, including students majoring in Economics, etc.;
- to address the availability of respective infrastructure (especially in regional cities) define a minimum space requirement for an IT park, thus enabling various and/or a single floor in a new residential building to qualify for and act as an IT park. The companies operating on the premises of those parks will be granted and qualify for the benefits and incentives. This will stimulate the growth of construction industry in the regions of Armenia as well;

- to define respective incentives by taking into account those offered by the Philippines.
Over the short- to medium-term period:
- to set up companies from graduates of designed courses and assist them in attracting outsourced contracts;
- to attract foreign companies into the selected sub-sector with the respective supply of workforce in place.
Over the medium-term period:
- to apply this success model with respect to various selected subsectors of other business services;
- in order to track the growth of the given sub-sector of other business services, it is proposed that the Statistical Committee of Armenia needs to release more detailed export data on other business services.

Keywords: Economic growth, deindustrialization, services-oriented growth, traditional services, modern services, export, business process outsourcing, the Philippines, Armenia.

3. ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ԵՎ ԱՅԼ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

3.1. ԲՐԱԶԻԼԻԱ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՈՐՈԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԳԻԾԸ

ՄԵՐԻ ՄԱՆՈՒՉԱՐՅԱՆ

21.07.2021-10.09.2021

Ներածություն

Բրազիլիան, պաշտոնապես՝ Բրազիլիայի Դաշնային Հանրապետությունը Հարավային Ամերիկայի և Լատինական Ամերիկայի խոշորագույն պետությունն է: Լինելով աշխարհի հինգերորդ ամենամեծ երկիրն իր տարածքով՝ 8 515 767 կմ² (համարժեք է Հարավային Ամերիկայի տարածքի 47,3 %-ին)¹ և բնակչության թվով վեցերորդը՝ 211 049 519 (2019 թ.)², այն Հարավային Ամերիկայի ամենամեծ երկիրն է: Համախառն ներքին արդյունքի անվանական արժեքով՝ դոլարային արտահայտությամբ, այն աշխարհում 9-րդ տեղում է՝ 1.878 տրիլիոն դոլար (2019 թ.)³: Ամբողջ Ամերիկայում միակ պորտուգալախոս երկիրն է, ինչպես նաև մոլորակի ամենամեծ լուսաֆոն երկիրը: Արևելքում սահմանակցելով Ատլանտյան օվկիանոսին՝ Բրազիլիան ունի մոտ 7491 կմ ափամերձ գոտի⁴: Այն սահմանակցում է Հարավային Ամերիկայի բոլոր երկրներին՝ բացառությամբ Էկվադորի և Չիլիի:

ԲՐԻՔՍ-ի երկրներում տարածաշրջանային անհավասարությունները ձևավորվել են տարբեր ձևերով: Հարավային Աֆրիկայում և նույնիսկ ավելի շատ Հնդկաստանում և Չինաստանում քաղաքային բնակիչների համար մեկ շնչին ընկնող իրական եկամուտներն ավելացել են ավելի շատ, քան իրենց գյուղական բնակիչներինը: Բրազիլիան ԲՐԻՔՍ-ի անդամ միակ երկիրն է, որտեղ գյուղական բնակչության մեկ շնչի հաշվով եկամտի աճը գերազանցել է քաղաքային բնակավայրերինը (սկսած 1990-ականներից՝ մինչև 40 %)՝ ի հաշիվ կենսաթոշակային լայնածավալ համակարգի, որն ապահովում է գյուղացիական աշխատողներին նվազագույն աշխատավարձին համարժեք նպաստներ⁵:

Բրազիլիան բաժանված է 26 նահանգների և 1 դաշնային (քաղաքային) շրջանի: Բրազիլիայի ֆինանսատնտեսական կենտրոնները ներառում են երեք շրջան՝ Դաշնային շրջան, Սան Պաուլու և Ռիո դե Ժանեյրո նահանգներ:

¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Brazil>

² <https://data.worldbank.org/country/brazil>

³ <https://data.worldbank.org/country/brazil>

⁴ <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/brazil/>

⁵ Ivins C. Inequality matters: BRICS inequalities fact sheet //Oxfam, Brics Policy Center, p. 6

<https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/276312/ib-inequality-matters-brics-140313-en.pdf;jsessionid=BD829330F565AE07C9B0A7D67C56F376?sequence=1>

Մայրաքաղաքային տարածաշրջանում մեկ շնչի հաշվով համախառն տարածաշրջանային արդյունքը կազմում է 47.2 հազար դոլար, որն առավելագույն արժեքն է Բրիքսի անդամ երկրների բոլոր տարածաշրջանների շրջանում: Մարզի ավելացված արժեքի ավելի քան 90 %-ն ապահովվում է սպասարկման ոլորտը: Սան Պաուլու նահանգում և երկրի նախկին մայրաքաղաք Ռիո դե Ժանեյրոյում նույնպես տարածաշրջանային համախառն արդյունքում գերակշռում է ծառայությունների ոլորտի մասնաբաժինը: Բրազիլիայի զարգացած շրջաններում մեկ շնչի հաշվով համախառն տարածաշրջանային արդյունքը տատանվում է 15000-21000 դոլար/անձ, իսկ արդյունաբերության մասնաբաժինը ավելացված արժեքի մեջ կազմում է միջինը 25,0 % (առավելագույն արժեքը՝ 31,1 % Էսպիրիտու Սանտոյում է՝ զարգացած հանքարդյունաբերական համալիրի և թեթև արդյունաբերության շնորհիվ): Այս տիպի տարածաշրջաններում ավելացված արժեքի մեջ ծառայությունների տեսակարար կշիռը նույնպես բարձր է: Բրազիլիայում ավելացված արժեքի արդյունաբերության մասնաբաժնի առավելագույն արժեքը՝ միջին զարգացած Ամազոնաս նահանգում է (33.3 %), որի մայրաքաղաքը՝ Մանաուսը, ազատ տնտեսական գոտի է, որը ստեղծվել է 1950-ականներին՝ տարածաշրջանի և էլեկտրոնիկայի արդյունաբերության կենտրոնի զարգացման համար: Բրազիլիայում պատմականորեն ամենաքիչ զարգացած տարածաշրջանները եղել են երկրի հյուսիսային և հյուսիս-արևելյան մակրոշրջանների նահանգները, որոնցից շատերն ընդգրկված են «ավելի քիչ զարգացած տարածաշրջանների» խմբում: ՀՆԱ-ի մեջ նրանց ընդհանուր մասնաբաժինը 2015 թվականին կազմել է 7.0 %¹:

Գրականության վերլուծություն

Բրազիլիայի Հանրապետությունը պատկանում է վերաբնակեցման կապիտալիզմի երկրներին, նոր արդյունաբերական երկրներին, ակտիվ ձևավորվող շուկայով զարգացող երկրներին և Լատինական Ամերիկայի տարածաշրջանային առաջատարն է (MERCOSUR ինտեգրացիոն խմբի կենտրոնն է)²:

Բրազիլիան ոչ միայն եզակի պետություն է պատմական և մշակութային առումով, այն նաև իսպանալեզու Լատինական Ամերիկայի միակ պորտուգալախոս երկիրն է: Բացի այդ, դեռ խորհրդային շրջանում Բրազիլիային հաջողվեց դառնալ Հարավային Ամերիկայի ամենամեծ տնտեսություններից և դինամիկ զարգացող երկրներից մեկը³:

¹ Страны БРИКС: классификация регионов, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономик, июль 2018, Аналитический центр при правительстве Российской Федерации.20 стр., с. 9-10.

² Яковлев П. П., Бразилия: поступь восходящего гиганта, «Перспективы», <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=52953>

³ М.В. Кирчанов, Советское бразиловедение в 1960-1970-е гг. и проблемы «большого» нарратива, Политические изменения в Латинской Америке. Научный журнал, № 12, 2013, 96 стр., с. 35, http://ir.vsu.ru/periodicals/pdf/latin_politics/12.pdf

Չնայած Բրազիլիայի՝ որպես Հարավային Ամերիկայի ամենամեծ պետության տարածքային մասշտաբին, նրա տնտեսական և քաղաքական կշռին, աճող ներուժին՝ Բրազիլիայի վերաբերյալ ընդհանրացնող հետազոտությունների թիվը չափազանց փոքր էր¹:

Բրազիլիայի մասին առաջին հատուկ աշխատանքը, որը հրատարակվել է 1960-ականներին, պետք է համարել Ա. Ազլինի գիրքը, որի հեղինակի մասին համառոտագրի մեջ ասվում էր, որ նա «պատմական գիտությունների թեկնածու է, ով ուսումնասիրում էր Լատինական Ամերիկայի ժամանակակից խնդիրները», և գիրքը հրատարակվել է «Լատինական Ամերիկան այսօր» շարքում: Ա. Ազլինի գիրքը, որը հրատարակվել է 1963 թ., առաջին փորձերից մեկն էր՝ ընթերցողին ծանոթացնելու Լատինական Ամերիկայի ամենամեծ երկրի տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական զարգացման պատմությանը 1960-ականների սկզբին: Մինչ օրս Ա. Ազլինի գիրքը բացառապես պատմագրական հետաքրքրություն է ներկայացնում: Այն պարունակում է Բրազիլիայի պատմության կարճ ուրվագիծ՝ գրված ԽՍՀՄ-ում ընդունված կանոններին համապատասխան: Պորտուգալացի գաղութարարներին քննադատում էին «ոսկու և ադամանդի հանքերի գիշատիչ կողոպուտի» համար, «տանուտերերի դասը» բացասական էր գնահատվում: Բրիտանացի պատմաբան Դ. Թոմփսոնն ընդգծեց, որ «ազգային պետությունների դարաշրջանում պատմությունը դատապարտված է ազգայնական լինելու»: Մյուս կողմից՝ «բազմաթիվ ապստամբություններն ընդդեմ գաղութային իշխանությունների» դրականորեն մեկնաբանվեցին: Շատ գնահատականներ, որոնք Ա. Ազլինը տվեց 1960-ականների առաջին կեսին Բրազիլիայի քաղաքական գործընթացներին և գործիչներին, հիմնականում գաղափարապես նշանակովորվեցին: Օրինակ՝ Գետուլիու Վարզասի ռեժիմը նրա կողմից գնահատվել է որպես «հետադիմական» և «բռնապետական»: Բրազիլիայում օտարերկրյա կապիտալի գործունեությունը ծայրահեղ բացասական գնահատվեց. «արտասահմանյան կապիտալիստները բռնազավթեցին Բրազիլիայի բնական պաշարները, նրա տնտեսությունը ենթարկեցին իրենց վերահսկողությանը, երկիրը վերածեցին զարգացած կապիտալիստական երկրների ագրարային և հումքային կցորդի՝ ներքաշելով տնտեսական և քաղաքական կախվածության շղթաներում»: Ա. Ազլինը ինտենսիվորեն մշակեց Բրազիլիայի կերպարը՝ որպես կիսակախյալ երկրի ընդգծելով, որ «Բրազիլիայում չկա տնտեսության մի ճյուղ, որտեղ ամերիկյան կապիտալը արմատ չդնի»: Ընդհանուր առմամբ, Ա. Ազլինի Բրազիլիային նվիրված գրքին բնութագրական է հզոր հակամերիկյան բովանդակությունը: Պատմությունը, ինչպես ընդգծում է Ջ. Ֆրիդմանը, «անցյալի հասկացություն է, որը սերտորեն կապված է ներկայիս պահին

¹ М.В. Кирчанов, Советское бразиловедение в 1960-1970-е гг. и проблемы «большого» нарратива, Политические изменения в Латинской Америке. Научный журнал, № 12, 2013, 96 стр., с. 39, http://ir.vsu.ru/periodicals/pdf/latin_politics/12.pdf

ինքնության զարգացման հետ»: Օրինակ՝ Ա. Ագլինը շեշտեց, որ «ամերիկյան իմպերիալիզմը և նրա ներքին գործակալները հիմնական խոչընդոտն են Բրազիլիայի անկախ զարգացման համար և Բրազիլիայի ազգի թիվ մեկ թշնամին»: Մյուս կողմից՝ Ա. Ագլինը վախեցրեց խորհրդային ընթերցողներին այն փաստով, որ «ամեն տարի ոսկու սարեր են հոսում Բրազիլիայից արտասահման, որը պահվում է Նյու Յորքի, Լոնդոնի և Համբուրգի բանկերի պահարաններում»: Ա. Ագլինի գիրքը հիմնականում գաղափարականացված հրատարակություն էր¹:

1970-ականները դարձան խորհրդային բրազիլագիտության զարգացման կարևոր փուլ, և չնայած Բրազիլիային նվիրված առանձին ուսումնասիրությունների թիվն այնքան էլ մեծ չէր, այնուամենայնիվ այս փուլում հրապարակված աշխատանքների տեսական և մեթոդաբանական նշանակությունը կասկած չի հարուցում: 1970-ականները սովետական լատինաամերիկյան ուսումնասիրությունների զարգացման մեջ բացահայտվեցին 1968 թ. Բ. Ի. Կովալի «Բրազիլիայի պրոլետարիատի պատմությունը» գրքի հրատարակմամբ: Չնայած այն հանգամանքին, որ ժամանակագրորեն այս գիրքը հրատարակվել է 1960-ականների վերջին, այն չի կարող համեմատվել Ա. Ագլինի՝ հիմնականում քաղաքական ուղղվածության գրքի հետ, որը հրատարակվել էր հինգ տարի առաջ՝ 1963 թվականին: Մեթոդապես և տեսականորեն Բ. Ի. Կովալի գիրքը վկայում էր այն հզոր բեկման մասին, որը վերապրել էր սովետական լատինաամերիկանագիտությունը: Նա իր հետազոտության մեջ առանձնահատուկ ուշադրություն էր դարձրել Բրազիլիայում աշխատավոր դասի ծագման խնդիրներին: Իր հայեցակարգի իրական հարցը սերտորեն միահյուսված է կապիտալիզմի զարգացման խնդիրներին: Վերլուծելով Բրազիլիայի առաջին հանրապետության պատմությունը (1888-1930)՝ Բ. Ի. Կովալը հատուկ ուշադրություն դարձրեց երկրի տարածաշրջանացման խնդրին: Սովետական հետազոտողի կարծիքով՝ տարածաշրջանացման ակունքները սոցիալ-տնտեսական բնույթ ունեին, և տարածաշրջանացումն ինքնին նպաստեց «տեղական բուրժուա-տանուտեր օլիգարխիաների» առաջացմանը: Մյուս կողմից՝ «առաջին հանրապետության» պատմությունը խորհրդային հետազոտողների կողմից փաստացի կրճատվեց՝ վերածվելով հեղափոխական շարժման պատմության: Խորհրդային բրազիլագիտության մեջ զգալի ուշադրություն է դարձվել ականավոր քաղաքական գործիչ Վարգասի իշխանությանը: Վերլուծելով Վարգասի իշխանության ղեկին մնալը՝ Բ. Ի. Կովալը խոստովանել է, որ հենց այս փուլում է տեղի ունեցել «Բրազիլիայի վերափոխումը ժամանակակից կապիտալիստական պետության», և Վարգասի իշխանության գալը դարձավ «բարդ քաղաքական երևույթ»: 1970-ականներին Բ. Ի. Կովալը

¹ М.В. Кирчанов, Советское бразиловедение в 1960-1970-е гг. и проблемы «большого» нарратива, Политические изменения в Латинской Америке. Научный журнал, № 12, 2013, 96 стр., с. 37, http://ir.vsu.ru/periodicals/pdf/latin_politics/12.pdf

հատուկ ուշադրություն է դարձրել 1945-1963 թվականներին Բրազիլիայում ժողովրդավարության պատմության ուսումնասիրությանը: Վարգասի հեռացումն իշխանությունից կապված էր բուրժուազիայի հզորացման հետ, որն այլևս պաշտպանության կարիք չուներ ավտորիտար ռեժիմից¹:

1950-1960-ականների բրազիլական ազգայնականությունը հիմնականում քաղաքական և տնտեսական ազգայնականություն էր, որը կապված էր աշխարհում նոր Բրազիլիայի և երկրի առավել բրազիլական քաղաքական ազգի ստեղծման հետ: Ռուի Ֆակուն Բրազիլիայի պատմությունը մեկնաբանում է հեղափոխական ռոմանտիզմի ոգով («... Բրազիլիայի ողջ պատմությունը լի է շարունակական, արմատական, հերոսական ելույթների օրինակներով... այս պայքարը միշտ գրավել է բրազիլական ժողովրդի լայն շերտերին ...»²)՝ առաջարկելով բրազիլական ինքնության նոր տարբերակ՝ արմատավորված ոչ թե քաղաքական մշակույթի ու ավանդույթների, այլ փոփոխությունների անընդհատ հակում ունեցող մի տեսակ հեղափոխականության մեջ:

Ռազմական ռեժիմի հաստատումը մի կողմից փաստացի դարձրեց պետական միջամտությունը տնտեսությանը, իսկ մյուս կողմից՝ ստիպեց բրազիլացի մտավորականներին լուծել բռնի արդիականացում իրականացնելու անհնարինության խնդիրը ժողովրդավարական ռեժիմների գոյության պայմաններում: Բրազիլացի զինվորական և մտավորական Նելսոն Վերնեկ Սոդրեն նշանակալի ներդրում ունեցավ ավտորիտար արդիականացման ինտելեկտուալ հիմնավորման զարգացման գործում, ըստ նրա՝ Բրազիլիայի տնտեսական պատմությունը արդիականացման անհաջող փորձերի պատմություն է: Նրա կարծիքով արդիականացման հնարավորությունն առաջին անգամ բաց է թողնվել պորտուգալական տիրապետության շրջանում. «Պատմությանը հայտնի են երկրներ, որոնք կարևոր դեր են խաղացել համաշխարհային առևտրում և այդպիսով կուտակել են զգալի կապիտալ այն ժամանակ ... բայց դա նրանց չապահովեց կապիտալիզմին անցնելու անհրաժեշտ պայմանները ... չնայած առաջապահի դեր էին խաղում ... որը նրանք կորցրին, քանի որ դրան չհետևեց կապիտալիստական փուլը ... »³:

Ավանդական հարաբերությունների տիրապետման գերակա ոլորտն ագրարայինն էր, որի մասին ակտիվորեն գրել էր ոչ միայն Նելսոն Վերնեկ Սոդրեն, այլև ուրիշ հեղինակներ: Յելսու Ֆուրտադոն, մասնավորապես, շեշտում է, որ Բրազիլիան հավանաբար Հարավային Ամերիկայի միակ երկիրն էր, որն ստեղծվել էր «առևտրային կապիտալի միջոցով՝ գյուղատնտեսական ձեռնարկության ձևով»⁴:

¹ Նույն տեղում, էջ 46-50:

² Фако Р., Бразилия XX столетия / Р. Фако. М., 1962, с. 58.

³ Werneck Sodré N., Formação histórica do Brasil / N. Werneck Sodre. São Paulo, 1971, p. 26.

⁴ Fortado C., Análise do modéle Brasileiro / C. Fortado. Rio de Janeiro, 1972, p. 93.

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները

Հետազոտության նպատակն է՝ ուսումնասիրել և վերլուծել Բրազիլիայի «տնտեսական հրաշքի» առանձնահատկությունները, գնահատել և ներկայացնել դրա որոշ տարրերի գործարկման հնարավորությունները ՀՀ-ում:

Նշված նպատակին հասնելու համար հետազոտության շրջանակներում տարանջատվել են հետևյալ խնդիրները. ուսումնասիրվել են Բրազիլիայի տնտեսության զարգացման փուլերը, ինչպես նաև տնտեսության կարևորագույն ոլորտները, մանրամասն վերլուծվել է Բրազիլիայի տնտեսությունը բումից մինչև դեպրեսիա, բացահայտվել են տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկությունները Բրազիլիայում, և առաջարկվել են ՀՀ տնտեսության համար առավել նպաստավոր ծրագրերի ներդրման հնարավոր ուղիները:

Հետազոտության մեթոդաբանություն

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տնտեսավիճակագրական, գրաֆիկական, համեմատական, պատմական, համադրման, տրամաբանական և վերլուծության մեթոդներ, որոնք թույլ են տալիս գտնել գիտական դրույթների տրամաբանական կառուցվածքը, ընդգծել դրանց ուժեղ և թույլ կողմերը:

Վերլուծություն

Նախանցյալ դարի վերջից Բրազիլիան հիմքեր դրեց արդյունաբերության համար, որը բումի և դեպրեսիայի ցիկլային հաջորդականության ժամանակաշրջան էր: Ընթացիկ ցիկլին ամենամոտ ժամանակահատվածը, որը կոչվում է «հրաշք», համարվում են 1955-1961 թթ., որը հիմնականում համապատասխանում է Ժուսելինո Կուբիչեկի, Ժանիո Կուադրոսի և Ժաո Գուլարտի (կառավարման առաջին տարին) կառավարմանը: Այդ ժամանակահատվածում համախառն ներքին արդյունքը (ՀՆԱ) տարեկան աճում էր միջինը մոտ 7 %-ով (բացառությամբ 1956 թ., երբ այս ցուցանիշը նվազեց մինչև 1.9 %), ինչը գերազանցեց 1948-1952 թթ. ՀՆԱ-ի միջին տարեկան հավելածը, որը կազմում էր 5 %¹: 1955-1961 թթ. երկրում ընդլայնվում է պողպատի արտադրությունը, էներգիայի և տրանսպորտի բազան, սկսում է զարգանալ ավտոմոբիլային արդյունաբերությունը, ստեղծվում են էլեկտրատեխնիկայի և մեքենաշինական արդյունաբերական ձեռնարկություններ: Այս «բումը» հիմնված էր խոշոր պետական ներդրումների վրա՝ առանց բավարար ֆինանսական աջակցության, ինչը սրեց գնաճը և օտարերկրյա ներդրումները: Ավելին, եթե մինչև 1955 թվականը դրսից ուղղակի ներդրումները կազմում էին տարեկան 10-20 միլիոն դոլար, ապա 1956-ին դրանք հասան մինչև 90 միլիոնի, 1957-ին՝ մինչև 144 միլիոնի և մինչև 1961 թվականը 100 միլիոն ԱՄՆ դոլարի մակարդակում էին: Նման աճի հետևանքները երկար սպասել

¹ Baer W., A industrialização e o desenvolvimento econômico do Brasil. Rio de Janeiro, 1975.

չովեցին, և 1962 թվականին Բրազիլիան մտավ տնտեսական դեպրեսիայի շրջան, որը տևեց մինչև 1967 թվականը: Գնաճը և արտաքին առևտրի կտրուկ վատթարացումը ճգնաժամի ամենաակնհայտ նշաններն էին: Առանց տնտեսության մեջ արմատական բարեփոխումների իրականացման կապիտալի կուտակման գործընթացը շարունակելու հնարավորությունների բացակայությունը դարձել էր լայնորեն ճանաչված իրողություն: Այնուամենայնիվ, իրավիճակի գնահատման տարբեր չափանիշներ կային¹:

1960-ականները նաև դրամավարկային քաղաքականության հետ կապված հիմնական ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների ժամանակաշրջանն էր, իսկ բարեփոխումներն արդեն սկսվել էին 1964 թվականին: Այդ թվականին Բրազիլիայի տնտեսությունը գրանցեց պատմության մեջ ամենաբարձր գնաճի տեմպերը՝ 25 % միայն առաջին եռամսյակում²:

1968 թ. սկսվեց տնտեսական վերելքը, որը հաճախ կոչվում էր «Բրազիլական հրաշք»: Շատերը փորձել են տնտեսական աճը կապել ռազմական դիկտատուրայի հետ՝ անմիջական կապ հայտնաբերելով «անվտանգության» և զարգացման միջև: Վերոգրյալի ներքո՝ նման նախադրյալը սխալ է: Նախ՝ տնտեսական զարգացման շատ էական վերելքներ են նկատվում նաև ժողովրդավարական ռեժիմների ժամանակաշրջաններում, օրինակ՝ Ժ. Կուբիչեկի կառավարության օրոք: Երկրորդ՝ ռազմական դիկտատուրան պատասխանատու է Բրազիլիայի հետպատերազմյան տնտեսական պատմության ամենավատ դեպրեսիայի համար³:

Իսկ ահա թե ինչ էր ներկայացնում 1968-1974 թվականների վերելքը: Այս ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի տարեկան միջին հավելաճը պահպանվել է 10 %-ի մակարդակում, արդյունաբերական արտադրության հավելաճը՝ 11 %-ի: Միևնույն ժամանակ գնաճի մակարդակը շարունակեց մնալ կայուն և նվազեց միայն 1972 թվականին՝ մինչև 17.5 %, և որոշ չճշտված տվյալների համաձայն՝ մինչև 12 %՝ 1973-ին⁴:

Բրազիլիայում աջակցություն են ստացել գյուղական վայրերը, այդ թվում՝ կենսաթոշակային համակարգի միջոցով, որը ենթադրում էր գյուղաբնակներին վճարումների բարձրացում: Այս միջոցառումներն ուղղված էին գյուղական վայրերում անձնական սպառման խթանմանը⁵:

¹ Теотониу Дус Сантус, Тупики бразильского «экономического чуда»
<http://saint-juste.narod.ru/milagre.html>

² José Roberto Afonso, Eliane Cristina Araújo, Bernardo Guelber Fajardo, The role of fiscal and monetary policies in the Brazilian economy: Understanding recent institutional reforms and economic changes, The Quarterly Review of Economics and Finance 62 (2016) pp. 41–55.

³ Теотониу Дус Сантус, Тупики бразильского «экономического чуда»
<http://saint-juste.narod.ru/milagre.html>

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Страны БРИКС: классификация регионов, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики, июль 2018, Аналитический центр при правительстве Российской Федерации. 20 стр., с. 5.

1994-2010 թթ. սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության փոփոխությունների արդյունքում Բրազիլիայում աղքատության մակարդակը նազեց 67,3 %-ով: 20 միլիոն բրազիլացիներ, որոնք նախկինում ապրում էին աղքատության շեմից ցածր, կարողացան դուրս գալ այդ կարգավիճակից: Բրազիլիան ավելի ու ավելի շատ սկսեց հիշատակվել տնտեսական լրատվամիջոցներում, իսկ նախկին նախագահ Լուլա դա Սիլվան Բրազիլիայի պատմության մեջ մտավ որպես ներքաղաքական կյանքում ամենահաջողակ առաջնորդներից մեկը¹:

Իսկ ինչպե՞ս են սկսվել տնտեսական ռեֆորմները Բրազիլիայում:

Առաջին քայլը բոլոր անարդյունավետ ձեռնարկությունների մասնավորեցումն էր, ինչի շնորհիվ Բրազիլիայի գանձապետարան մուտք եղավ հսկայական գումար՝ 19 միլիարդ դոլար: Ստանալով այդ միջոցները՝ երկրի ղեկավարությունը ձեռնամուխ եղավ տնտեսության արմատական արդիականացմանը և որոշեց տնտեսության զարգացման նոր գերակայությունները: Նախանշվեցին երկու ոլորտներ՝ կիսահաղորդիչների ու ծրագրակազմի և դեղամիջոցների արտադրություն, և ձեռնարկվեցին միջոցառումներ դրանց զարգացումը խթանելու համար: Արդյունքում Բրազիլիայում ընդամենը 10-15 տարվա ընթացքում օդանավերի կառուցման և արտադրության արդյունաբերությունը զգալիորեն զարգացավ: Երկրում մեքենաների և սարքավորումների ներքին պահանջարկի ավելի քան 80 %-ն այժմ ապահովվում է սեփական արտադրությամբ²:

Բարձր տեխնոլոգիական ոլորտներից արագ զարգացել է ինքնաթիռների արդյունաբերությունը: «Էմբրաեր»-ը դարձել է աշխարհում երրորդ խոշորագույն ինքնաթիռ արտադրողը՝ զիջելով միայն «Բոինգ»-ին և «Էյրբաս»-ին: Հարկ է նշել, որ Դա Սիլվայի կառավարությունը ձեռնարկել է ագրոարդյունաբերական համալիրի պետական աջակցության և խթանման մի շարք միջոցառումներ, այդ թվում՝ արտոնյալ պայմաններով գյուղատնտեսական վարկավորման ծրագիր, որի գումարը գերազանցում էր տարեկան 10 միլիարդ դոլարը: Արդյունքները սպասել չտվեցին: Առանձնահատուկ հաջողություններ գրանցվեցին սոյայի («կանաչ ոսկի») մշակման մեջ, որի բերքատվությունը վերջին մի քանի տասնամյակների ընթացքում քառապատկվել է: Այս ցուցանիշով Բրազիլիան աշխարհում երկրորդն է՝ զիջելով միայն ԱՄՆ-ին: Ոչ պակաս տպավորիչ արդյունքներ են գրանցվել թռչնաբուծության, տավարի մսի արտադրության, ցիտրուսների և մի շարք այլ ապրանքների արտադրության ոլորտում: Այսօր երկիրը սննդի կարիքների 92 %-ը ծածկում է ներքին արտադրության հաշվին: Բրազիլիան մտել է սննդամթերքի համաշխարհային արտադրողների և արտահանողների առաջին շարքը և դարձել համաշխարհային պարենային անվտանգության երաշխավորներից մեկը: Նորարարությունների զարգացման գործում ագրոարդյունաբերական համալիրի շրջա-

¹ <http://irsepi.ru/projects/modernization/modernization-miracle>

² <http://irsepi.ru/projects/modernization/modernization-miracle/>

նակներում երկրի հաջողության վկայությունը նոր հեռանկարային արդյունաբերության ձևավորումն էր, որը կարելի է անվանել գյուղատնտեսության էներգետիկ ոլորտ: Խոսքը վերաբերվում է էներգետիկ ռազմավարության արմատական շրջադարձին, որը սկսվել է 2007 թվականին՝ «Էթանոլի ծրագրի» ընդունման կապակցությամբ: Բրազիլիան արդեն աշխարհում կենսավառելիքի (շաքարեղեգի հիման վրա) առաջատար արտադրողն է, վերականգնվող էներգիայի սակավ ծախսարդյունավետ աղբյուրներից մեկը: Էթանոլի ծրագիրը նպաստում է նորարական տնտեսության այլ առաջատար երկրների (ԱՄՆ, Հնդկաստան) հետ տեխնիկական համագործակցության զարգացմանը և բրազիլացի արտահանողների համար ստեղծում է նոր տարողունակ վաճառքի շուկաներ: Ընդհանուր առմամբ, կուտակված արդյունաբերական և գյուղատնտեսական ներուժի և իշխանությունների արդյունավետ հակաճգնաժամային քաղաքականության շնորհիվ Բրազիլիայի տնտեսությունը համեմատաբար հեշտ գոյատևեց ճգնաժամը (2009 թ. ՀՆԱ-ն նույնիսկ փոքրինչ աճեց՝ 0,3 %-ով) և կրկին մտավ աճի հետագիծ¹:

Լուլա դա Սիլվայի նախագահության բնորոշ առանձնահատկությունն այն ուշադրությունն էր, որ իշխանությունները ցուցաբերում էին առավել հրատապ սոցիալական խնդիրների լուծմանը: 2003 թվականի փետրվարից սկսած իրականացվել է լայնածավալ «Ոչ քաղցին» ծրագիրը, որը ստացավ միջազգային լայն հնչեղություն: Այս ծրագրի իրականացումը չափազանց կարևոր նշանակություն ուներ երկրի համար, քանի որ այս դարասկզբին Բրազիլիայի բնակչության մոտ մեկ երրորդը թերսնված էր, իսկ գյուղական բնակչության կեսը օրական 1 դոլարից ոչ ավելի եկամուտ ուներ: Իրավիճակը հատկապես ակնառու էր Բրազիլիայի գյուղատնտեսական հաջողությունների աճի, սննդամթերքի արտահանման և երկիրը «համաշխարհային ֆերմայի» վերածվելու ֆոնին: Սովը, աղքատությունը և թշվառությունը ազգը բաժանեց երկու հակադիր մասերի, առաջացրեց ակնհայտ սոցիալական անհավասարություն (ամենահարուստների 10 %-ի եկամուտները 40 անգամ ավելի բարձր էին, քան ամենաաղքատ քաղաքացիների 10 %-ի եկամուտները), ինչը զանգվածային հանցագործությունների պատճառ դարձավ: Ահա թե ինչու սովի դեմ պայքարը ներառված է ազգային անվտանգության ապահովման ընդհանուր քաղաքականության մեջ և դիտվում է որպես անհրաժեշտ գործիք՝ երկիրը տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի ճանապարհով առաջ մղելու համար: Ընդգծենք, որ «Ոչ քաղցին» ծրագիրը չէր նշանակում սովորական բարեգործություն և սննդի բաշխում, այլ բազմամակարդակ բնույթ էր կրում և ներառում էր սոցիալական նախագծերի երեք խումբ.

- սովի և աղքատության ամենախոր պատճառները վերացնելուն ուղղված կառուցվածքային քաղաքականություն, այդ թվում՝ զբաղվածության բարձ-

¹ Яковлев П. П., Бразилия: поступь восходящего гиганта, «Перспективы», <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=52953>

րացում, ագրարային բարեփոխումների իրականացում, կենսաթոշակների որակի բարելավում, վարկերի հասանելիության դյուրացում, կրթության և առողջապահություն մատչելիության ապահովում, անգրագիտության վերացում:

- Հատուկ մեխանիզմներ, որոնք ուղղված են անմիջականորեն կարիքավոր ընտանիքներին աջակցելուն, անվճար դպրոցական սնունդ:
- Տեղական սննդի ծրագրեր համայնքներում, փոքր քաղաքներում: Դրանք ներառում էին ցածր եկամուտ ունեցող քաղաքացիներին սննդի վաճառքի այլընտրանքային ուղիների կազմակերպումը, սպառողական կոոպերատիվների ստեղծումը և ընտանիքների կողմից սննդի արտադրության խթանումը անձնական սպառման համար¹:

Օգնություն տրամադրելով գյուղատնտեսական ոլորտին՝ Բրազիլիան հաջողությամբ դարձավ սոյայի, նարնջի հյութի, շաքարի և սուրճի արտահանման համաշխարհային առաջատարը: Նշենք նաև, որ գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանումն ամբողջովին ազատված է հարկերից, ինչը նաև սահմանված է ՀՀ-ում (ԱԱՀ-ի 0 տոկոս դրույքաչափով հարկում)²:

21-րդ դարում Բրազիլիան ՀՆԱ-ի ցուցանիշով դարձավ համաշխարհային առաջատարներից մեկը՝ մեծապես շնորհիվ տնտեսության և հասարակության բարեփոխումների: Նախագահ Լուլա դա Սիլվայի (2003-2011 թթ.) նախագահության շրջանը տնտեսական և քաղաքական կայունության ժամանակաշրջան էր: 2014 թվականին Բրազիլիայի տնտեսությունը մտավ ռեցեսիա, որը վտանգեց զարգացման երկարաժամկետ նպատակները: Սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամը և քաղաքական էլիտայում կոռուպցիայի բացահայտման գործընթացը շատ բարդ իրավիճակ են ստեղծել երկրում: 2014-ին Բրազիլիայում կոռուպցիայի դեմ պայքարը հասավ քաղաքական իշխանության վերին օղակներին: Ի թիվս այլոց մեղադրանքներ առաջադրվեցին նախկին նախագահ Լուլա դա Սիլվային: Ոստիկանության «ավտոլվացման կետեր» գործողությունը, որը սկսվել էր 2014 թվականի հունվարին, բացահայտեց բազմաթիվ կոռուպցիոն սխեմաներ: Ձերբակալվեցին «Պետրոբրաս» պետական նավթագազային ընկերության պաշտոնատար անձինք և շինարարական ընկերությունների ղեկավարներ, այդ թվում՝ 2014 թվականի ֆուտբոլի աշխարհի առաջնության և 2016 թվականի ամառային օլիմպիական խաղերի շինարարական նախագծերի կառուցման պատասխանատուները: Տնտեսական աճի տեմպերի դանդաղումը, ինչպես նաև իշխանությունների նկատմամբ ընդհանուր բացասական վերաբերմունքը հանգեցրին Լուլա դա Սիլվայի իրավահաջորդ Դիլմա Ռուսեֆի իմփիչմենթին 2016 թ.՝ նախագա-

¹ Яковлев П. П., Бразилия: поступь восходящего гиганта, «Перспективы», <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=52953>

² ՀՀ հարկային օրենսգրքը (ընդունված 2016 թ. հոկտեմբերի 4-ին), հոդված 65, 2-րդ կետի 1-3 ենթակետեր:

հական երկրորդ ժամկետի ընթացքում: Բայց 2017-ին սկսվեց տնտեսության վերականգնումը, և նախանշվեց քաղաքական ճգնաժամից դուրս գալու ելքը¹:

Այժմ մի փոքր մանրամասն անդրադառնանք սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության ամենակարևոր այս մարդուն՝ ձախ Լեյբորիստական կուսակցության առաջնորդ, Բրազիլիայի ամենահայտնի նախագահ Լուիս Ինասիու Լուլա դա Սիլվային (2003-2011 թթ): «Դուք աշխարհի ամենահայտնի նախագահն եք», - այս խոսքերով նրան դիմեց Բարաք Օբաման, ում խոսքերը հեռու չէին ճշմարտությունից: Նախագահական երկրորդ ժամկետի ավարտին բրազիլացիների մոտ 80 %-ը դրական էր գնահատել Դա Սիլվայի գործունեությունը: Փաստն աննախադեպ է²:

Չնայած Վաշինգտոնի կոնսենսուսի և նեոլիբերալիզմի վերաբերյալ հասարակական քննադատությանը՝ Դա Սիլվայի կառավարությունը լիովին պահպանեց Կարդոսոյի կառավարության մակրոտնտեսական քաղաքականությունը. պետական բյուջեի առաջնային հավելուրդի պահպանում, գնաճի թիրախավորում վերաֆինանսավորման բարձր տոկոսադրույքի միջոցով: Ի տարբերություն իր նախորդի՝ նոր նախագահը ամբողջությամբ կրճատեց Կարդոսոյի սեփականաշնորհման ծրագիրը, չնայած նա չազգայնացրեց արդեն մասնավորեցվածները: Դա Սիլվայի կառավարության քաղաքականության սկզբունքային ուղղությունը սոցիալական ծրագրերի առաջնահերթությունն էր: Ամենահայտնի ծրագրերից մեկը դարձել էր այսպես կոչված ընտանեկան դրամապանակը (Bolsa Familia): Այս ծրագրում ամենաաղքատ ընտանիքներին փոխանցումները կապված էին այդ ընտանիքների կողմից սոցիալական որոշակի պահանջների կատարման հետ: Այդ պահանջները բավականին պարզ էին. ընտանիքի երեխաները պետք է հաճախեն դպրոց և կանոնավոր պատվաստումներ ստանան: Ծրագիրը շատ տարածված էր Բրազիլիայում, բարձր գնահատականի արժանանալով միջազգային դիտորդների կողմից՝ այն իրոք օգնել է բարձրացնել աղքատ ընտանիքների երեխաների ընդգրկվածությունը տարրական և միջնակարգ կրթություն մեջ³:

Լուլա դա Սիլվայի մեկ այլ նախաձեռնությունը կոչվում է աճի արագացման ծրագիր և իրենից ներկայացնում է ենթակառուցվածքների ոլորտներում ներդրումային ծրագրերի հավաքածու: Վերջին տարիներին բավականին արագ տնտեսական աճի ֆոնին ենթակառուցվածքները դանդաղ են զարգացել և տուժել են ներդրումների պակասից: Ենթակառուցվածքներից բացի, արտադրության արդյունավետության բարձրացումը և արտահանմանն ուղղված ձեռնարկությունների նորարարական ներուժը ճանաչվում են

¹ Бразилия: на пути выхода из социально-экономического кризиса. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики, Февраль, 2018, стр.3.

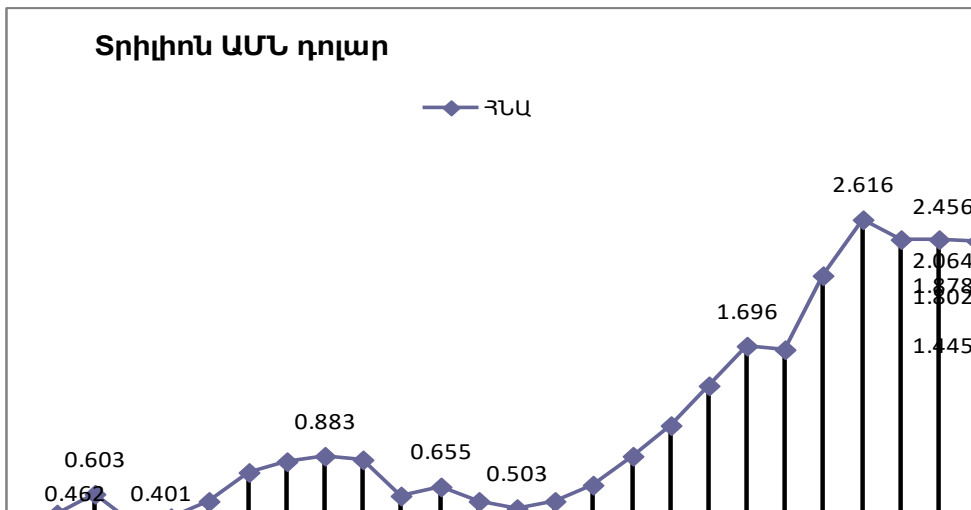
² Яковлев П. П., Бразилия: поступь восходящего гиганта, «Перспективы», <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=52953>

³ Նույն տեղում:

որպես գերակայություններ գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացման մեջ: Ջարգացել է վերամշակող արդյունաբերությունը, հատկապես մեքենաների և սարքավորումների առումով. «Էմբրաեր» ավիաընկերությունը դարձավ աշխարհում երրորդը «Բոինգ»-ից և «Էյրբաս»-ից հետո: Դա Սիլվայի կառավարությունը զգալի առաջընթաց է գրանցել Բրազիլիայի ագրոարդյունաբերական համալիրի արտադրության մեջ, այդ թվում՝ պետական աջակցության մեխանիզմների օգտագործման և ֆերմերներին արտոնյալ վարկավորման միջոցով: Առանձնահատուկ հաջողություններ են գրանցվել սոյայի և թռչնի մսի արտադրության մեջ: Բրազիլիան աշխարհում առաջին տեղն է զբաղեցնում շաքարեղեգի արտադրությամբ, իսկ բիոէթանոլի արտադրությամբ երկրորդ տեղում է՝ ԱՄՆ-ից հետո: Երկիրը դարձել է սննդամթերքի ամենամեծ արտահանողը: 2004 թվականին մեկնարկեց Հատուկ արտահանման ծրագիր, որի նպատակն էր արտահանման ծավալը հասցնել 100 միլիարդ դոլարի: Արտահանման կառուցվածքը որակապես փոխվել է: Պատրաստի և կիսաֆաբրիկատների արտադրանքը կազմում է արտահանման ընդհանուր եկամուտի մոտ 60 %-ը¹:

Նախագահ Լուլա դա Սիլվայի օրոք Բրազիլիայում մակրոտնտեսական կարևոր ցուցանիշները զգալիորեն բարելավվեցին:

Երկրի ՀՆԱ-ն 2003 թվականի 558,3 մլրդ դոլարից աճել է մինչև 2,6 տրլն դոլար (2011 թ.) կամ 4,7 անգամ (գծապատկեր 1)²:

Գծապատկեր 1. Բրազիլիայի ՀՆԱ-ն 1990-2020 թթ., տրիլիոն ԱՄՆ դոլար³

¹ Նույն տեղում:

² <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BR>

³ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BR>

Ինչպես երևում է վերը նշված գծապատկերից, 2015 թ. Բրազիլիայի համար անբարենպաստ տարի է, որն անմիջականորեն կապված է նախագահ Դիլմա Ռուսեֆի կառավարման վերջին տարիների քաղաքական ցնցումների հետ: Նրա կառավարման տարիները համընկան հետձգնաժամային դժվարին ժամանակների հետ: Հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշները վատթարացան:

Բրազիլիայի կառավարությունը խթանում է վերամշակող արդյունաբերության զարգացումը, որն արտահայտվում է նրա արտահանման կառուցվածքում: Վերջին 15 տարիների ընթացքում նկատվել է պատրաստի արդյունաբերական ապրանքների և կիսաֆաբրիկատների մասնաբաժնի աճ (մինչև 60 %): Ավտոմեքենաների և օդանավերի մասնաբաժինը փոխվում է առավել դինամիկ: Այնուամենայնիվ, 2015 թվականին ընդհանուր արտահանման առաջին հինգ դիրքերը զբաղեցնում էին ավանդական ապրանքները՝ երկաթի հանքաքարը (13 %), նավթը (8.4 %), սոյան (7 %), շաքարեղեգը (5.3 %), սուրճը (2.5 %): Բրազիլիայի հիմնական գործընկերներն են Չինաստանը, ԱՄՆ -ը և Արգենտինան: Բրազիլիայի նախագահ Դիլմա Ռուսեֆի իմփիչմենթը 2016 - ին և դատավարության հետ կապված քաղաքական ճգնաժամը բացասաբար անդրադարձան երկրի տնտեսության և ընդհանուր արտահանման ծավալների վրա¹:

Միշտ չէ, որ տնտեսական առաջընթացի ցուցանիշները զուգորդվում են սոցիալական ներդաշնակության ցանկալի փոփոխություններով:

Չափավոր զարգացած ժողովրդավարական երկրի դիրքը Բրազիլիան սկսեց 1990-ականների սկզբին քաղաքական դիկտատուրայի խիստ լճացման համադրությամբ, աճի անհավասար դինամիկայով և բարձր գնաճով, երբ երկրի տնտեսությունը լճացած էր ավելի քան 10 տարի: Այն ժամանակ Բրազիլիայի տնտեսությունը բնութագրվում էր ՀՆԱ-ի անհավասար աճով, այս ժամանակահատվածն ուղեկցվում էր աշխատավարձերի և կենսաթոշակների շարունակական ինդեքսավորմամբ, ինչը ամրապնդեց երկրի տնտեսությանը բնորոշ գնաճը: Սա սրեց բնակչության ամենաաղքատ խավերի վիճակը, որոնց թիվը շարունակեց աճել, իսկ սոցիալական անհավասարությունը հասավ ծայրահեղ բարձր մակարդակի²:

Բրազիլիայում 21-րդ դարասկզբի բարեփոխումների կարևոր արդյունքը բնակչության գնողունակության բարձրացումն էր և միջին խավի զգալի ընդլայնումը: 2003-2011 թվականների ընթացքում, ըստ սոցիոլոգների գնահատականների, միլիոնավոր բրազիլացիներ աղքատներից տեղափոխվեցին միջին խավի ցածր մակարդակ, չնայած դա չլուծեց անհավասարության

¹ Иванова С.В., Современные тенденции внешней торговли в формате БРИКС, Международная торговля и торговая политика, 2016, № 3, стр. 20.

² Бразилия: на пути выхода из социально-экономического кризиса. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики. Февраль, 2018, стр.4.

խնդիրը¹: Այսօր Բրազիլիայում լուրջ անհավասարություններ են պահպանվում ինչպես բնակչության առանձին հատվածների, այնպես էլ մարզերի միջև: Բրազիլիայի հյուսիս-արևելքը համարվում է երկրի ամենաաղքատ շրջանը, որի տնտեսական ցուցանիշները զգալիորեն զիջում են ամբողջ երկրի ցուցանիշներին:

Երկրի հարուստ և աղքատ քաղաքացիների միջև տարբերությունը նույնպես հսկայական է. Ըստ Բրազիլիայի աշխարհագրության և վիճակագրության ինստիտուտի՝ ամենահարուստ բրազիլացիների 10 %-ը ստանում է ամբողջ եկամտի 44.5 %-ը, իսկ ամենաաղքատ 10 %-ը՝ ընդամենը 1.1 %-ը: Բացի այդ, երկրում կա փոխկախվածություն ազգային ծագման և աշխատավարձերի միջև. միջին հաշվով սպիտակ և ասիացի բրազիլացիները երկու անգամ ավելի շատ են վաստակում, քան աֆրիկյան ծագում ունեցող բրազիլացիները և բրազիլացիները խառն ընտանիքներից:

Գիտական նորություն

Ուսումնասիրելով Բրիազիլիայի տնտեսական բարեփոխումների հետագիծը՝ արձանագրվել է, որ տնտեսության որոշ ոլորտների դրական փորձը կիրառելի է ՀՀ-ի համար, մասնավորապես՝ Բրազիլիայի օրինակով ՀՀ-ում պետք է ուշադրություն դարձնել ագրարային ոլորտին և այն զարգացնելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել նորարարական տեղադրումների ներդրման կառուցակարգեր, որի համար մեծ դերակատարում պետք է ունենա պետությունը: Հարկ է մշակել սոցիալական աջակցության ծրագրեր՝ կապված աղքատ բնակչության բարեկեցության բարձրացման հետ: Անհրաժեշտ է զարգացնել վերամշակող արդյունաբերությունը, հատկապես սարքավորումների առումով, և տեղում արտադրել մեքենա-սարքավորումներ, ինչո՞ւ չէ, նաև ռազմական տեխնիկա՝ զարկ տալով զիտության և տեխնոլոգիայի զարգացմանը:

Եզրակացություններ

Բրազիլիայի պատմությունը քսաներորդ դարում քաղաքական և տնտեսական արդիականացման փորձի պատմություն է՝ որպես տնտեսական կառավարման մեջ պետության մասնակցության տարբեր հայեցակարգերի մշակման և փորձարկման պատմություն: 1920-ականների վերջին տնտեսական ճգնաժամի շրջանը ստիպեց քաղաքական էլիտաներին վերանայել Բրազիլիայի տնտեսության զարգացման հին հայեցակարգերը: 1930 թվականին Վարզասի ավտորիտար ռեժիմի հաստատումը, Բրազիլիայի տնտեսությունը սուրձի մոնոտնտեսությունից ժամանակակից կապիտալիստական տնտեսության վերածելու փորձերը ստիպեցին պետությանը և Վարզասից հետո իշխող քաղաքական ռեժիմներին, ներառյալ ավտորիտար, տնտեսական

¹ Бразилия: на пути выхода из социально-экономического кризиса. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики. Февраль, 2018, стр.12.

գործընթացներում դառնալ ակտիվ դերակատար: Տնտեսության մեջ պետության մասնակցության խնդիրները, որոնք դրսևորվեցին 1968-1973 թվականների «տնտեսական հրաշքի» երևույթով, գրավում են բրազիլական գիտական հանրության ուշադրությունը ոչ միայն 1960-ականների վերջի ու 1970-ականների սկզբի տնտեսական աճի պատճառով, այլ նաև ավտորիտար ռեժիմի տնտեսական ժառանգության համատեքստում, որն արտահայտվեց հետագա արդիականացման շրջանում: Բրազիլիայի գիտական համայնքի ներսում չկա կոնսենսուս «տնտեսական հրաշքի» պատճառների և բնույթի վերաբերյալ: Գիտական գրականության մեջ առանձնացվում են երեք տեսակետներ: Առաջին տեսակետի կողմնակիցները կարծում են, որ տնտեսության դրական փոփոխությունները հնարավոր դարձան քեյնսյան մոդելի կիրառման շնորհիվ, որը Բրազիլիայում հիմնված էր պետության տնտեսական նախաձեռնությունների, ընդլայնողական դրամավարկային ռազմավարության և կառավարության արտահանման խթանների վրա: Մեկ այլ հայեցակարգի շրջանակներում ուշադրությունը կենտրոնանում է համաշխարհային տնտեսության ընդհանուր առմամբ բարենպաստ տնտեսական իրավիճակի վրա, ինչը կառավարության միջամտությունները դարձնում է երկրորդական գործոն: Ինչ վերաբերում է երրորդ հայեցակարգին, ապա այն հիմնված է «տնտեսական հրաշքի» ընկալման վրա՝ որպես մակրո և միկրոմակարդակներում Բրազիլիայի տնտեսության ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների հետ կապված ֆենոմենի:

Բրազիլիայի տնտեսությունը բնութագրվում է խոշոր և լավ զարգացած գյուղատնտեսությամբ, հանքարդյունաբերությամբ, վերամշակող արդյունաբերությամբ և ծառայությունների ոլորտով: Այն գերազանցում է Հարավային Ամերիկայի մյուս բոլոր տնտեսություններին և ընդլայնում է իր դիրքերը համաշխարհային շուկաներում:

2001-2003 թվականներին՝ ֆինանսական ճգնաժամից հետո, կապիտալի ներհոսքը օգնեց վերականգնել տնտեսական աճը և Բրազիլիայի ազգային արժույթի հզորությունը: Բրազիլական արժույթի ֆիքսված փոխարժեքը դանդաղեցրեց ապրանքների ֆիզիկական ծավալի արտահանման աճը, սակայն 2004 թվականից նպաստեց Բրազիլիայում զբաղվածության և իրական աշխատավարձերի աճին:

Բրազիլիայի տնտեսության կայունությունը բխում է հումքային ոլորտից, որը տվել է դրական սալոն ընթացիկ գործողությունների հաշվով, ինչպես նաև Բրազիլիայում խելամիտ մակրոտնտեսական քաղաքականությունից, որոնք ամրապնդել են արտարժույթային պահուստները պատմականորեն բարձր մակարդակներում, նվազեցրել են պետական պարտքը և զգալիորեն նվազեցրել իրական տոկոսադրույթները բրազիլական բանկերում:

Աջակցություն ցուցաբերելով գյուղատնտեսական ոլորտին՝ Բրազիլիան հաջողությամբ դարձավ սոյայի, նարնջի հյութի, շաքարի և սուրճի արտա-

հանման համաշխարհային առաջատարը, իսկ երկրում այժմ սննդամթերքի պահանջարկի շուրջ 90 %-ը իրականացվում է սեփական արտադրողի հաշվին: Ավիացիոն, տրանսպորտային միջոցների և էլեկտրական սարքավորումների ու գործվածքների արտահանումը Բրազիլիայի բյուջեում սկսեց նշանակալի կետ կազմել:

Հարկ է նկատել նաև, որ Բրազիլիայում պահպանվում են լուրջ անհավասարությունները ինչպես բնակչության առանձին հատվածների, այնպես էլ շրջանների միջև: Բրազիլիայի հյուսիս-արևելքը համարվում է երկրի ամենաաղքատ շրջանը, և նրա տնտեսական ցուցանիշները նկատելիորեն զիջում են ամբողջ երկրի ցուցանիշներին: Երկրի հարուստ և աղքատ քաղաքացիների միջև տարբերությունը նույնպես հսկայական է. ըստ Բրազիլիայի աշխարհագրության և վիճակագրության ինստիտուտի տվյալների՝ ամենահարուստ բրազիլացիների 10 %-ը ստանում է ամբողջ եկամտի 44.5 %-ը, մինչդեռ ամենաաղքատ 10 %-ը՝ ընդամենը 1.1 %-ը:

Կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա ՀՀ-ի համար առաջարկվում է Բրազիլիայի օրինակով ուշադրություն դարձնել ագրարային ոլորտին և այն զարգացնելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրման կառուցակարգեր, սակայն քանի որ այս տեխնոլոգիաները կապիտալատար են, և ՀՀ ֆերմերների շրջանում ակնհայտ է ֆինանսավորման աղբյուրների բացակայություն, ապա այս պարագայում Բրազիլիայի օրինակով մեծ դերակատարում պետք է ունենա պետությունը: Արդյունքում մենք կարող ենք նաև ընդլայնել արտահանման ծավալները, ինչն անվերապահորեն ցանկացած երկրի տնտեսության զարգացման համար հսկայական կարևորություն ունի, քանի որ ուղղակի կերպով կապված է ՀՆԱ-ի աճի հետ, ինչպես նաև բարելավել պարենային հաշվեկշիռը, մասնավորապես՝ ինքնաբավության մակարդակը:

Բրազիլիայի օրինակով հարկ է ուշադրություն դարձնել սոցիալական ծրագրերի առաջնահերթությանը, քանի որ մեր այս փոքր երկրի համար աղքատության մակարդակը բավականին բարձր է. 2019 թ. աղքատության մակարդակը եղել է 43,8 %, որից ծայրահեղ աղքատ են 1,4 %-ը¹:

Ինչպես Բրազիլիայում, այնպես էլ ՀՀ-ում ենթակառուցվածքները դանդաղ են զարգանում, և դրանք մեծապես տուժել են ներդրումների պակասից: Ինչպես նկատեցինք, Բրազիլիայում ձեռնարկությունների նորարարական ներուժը ճանաչվում է որպես գերակայություն գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացման մեջ: Մա նույնպես ուսանելի է ՀՀ-ի համար, քանի որ զարկ տալով գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացմանը՝ կարող ենք զարգացնել վերամշակող արդյունաբերությունը, հատկապես սարքավորումների առումով, և ստեղծում արտադրել մեքենա-սարքավորումներ, ինչու էլ, նաև ռազմական

¹ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Վիճակագրական-վերլուծական գեկույց, ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Երևան, 2020, էջ 31 https://armstat.am/file/article/poverty_2020_a_2..pdf

տեխնիկա, որը շատ կարևոր է մեզ նման պատերազմական վիճակում գտնվող երկրի համար:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Երևան, 2020, էջ 31
https://armstat.am/file/article/poverty_2020_a_2..pdf
Hayastani socialakan patkery' & aghqatowt'yowny': Vitwakagrakan-verlowc'akan zekowyc, HH vitwakagrakan komite, Er&an 2020, e'j 31
https://armstat.am/file/article/poverty_2020_a_2..pdf
2. ՀՀ հարկային օրենսգիրք (ընդունված 2016 թ. հոկտեմբերի 4-ին), հոդված 65, 2-րդ կետի 1-3 ենթակետեր
3. Бразилия: на пути выхода из социально-экономического кризиса. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики. Февраль, 2018, стр. 2-3
Brazilija: na puti vyhoda iz social'no-jekonomicheskogo krizisa. Bjulleten' o tekushhih tendencijah mirovoj jekonomiki. Fevral', 2018, str. 2-3
4. Иванова С.В., Современные тенденции внешней торговли в формате БРИКС, Международная торговля и торговая политика, 2016, № 3, стр. 20
5. Кирчанов М.В., Советское бразиловедение в 1960-1970-е гг. и проблемы «большого» нарратива, Политические изменения в Латинской Америке. Научный журнал, № 12, 2013, 96 стр., http://ir.vsu.ru/periodicals/pdf/latin_politics/12.pdf
6. Страны БРИКС: классификация регионов. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономик, июль, 2018. Аналитический центр при правительстве Российской Федерации, 20 стр.
7. Теотониу Дус Сантус, Тупики бразильского «экономического чуда» <http://saint-juste.narod.ru/milagre.html>
Teotoniu Dus Santus, Tupiki brazil'skogo «jekonomicheskogo chuda» <http://saint-juste.narod.ru/milagre.html>
8. Фако Р., Бразилия XX столетия / Р. Фако. М., 1962, с. 58
Fako R., Brazilija HH stoletija / R. Fako. M., 1962, c. 58
9. Яковлев П. П., Бразилия: поступь восходящего гиганта, «Перспективы», <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=52953>
Jakovlev P. P., Brazilija: postup' voshodjashhego giganta, «Perspektivy», <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=52953>
10. Baer W., A industrialização e o desenvolvimento econômico do Brasil. Rio de Janeiro, 1975
11. Fortado C., Análise do modêlo Brasileiro / C. Fortado. Rio de Janeiro, 1972, p. 93
12. Ivins C., Inequality matters: BRICS inequalities fact sheet //Oxfam, Brics Policy Center, p. 6
<https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/276312/ib-inequality-matters-brics-140313-en.pdf;jsessionid=BD829330F565AE07C9B0A7D67C56F376?sequence=1>

13. José Roberto Afonso, Eliane Cristina Araújo, Bernardo Guelber Fajardo, The role of fiscal and monetary policies in the Brazilian economy: Understanding recent institutional reforms and economic changes, The Quarterly Review of Economics and Finance 62 (2016) pp. 41–55
14. Werneck Sodré N., Formação histórica do Brasil / N. Werneck Sodre. São Paulo, 1971, p. 26
15. <https://en.wikipedia.org/wiki/Brazil>
16. <https://data.worldbank.org/country/brazil>
17. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%8F#cite_note-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%9E%D0%9E%D0%9D-3
18. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/brazil/>
19. <http://irsepi.ru/projects/modernization/modernization-miracle/>
20. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BR>

ԲՐԱԶԻԼԻԱ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՈՐՈԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԳԻԾԸ

ՄԵՐԻ ՄԱՆՈՒԶԱՐՅԱՆ

Համառոտագիր: Բրազիլիայի պատմությունը քսաներորդ դարում քաղաքական և տնտեսական արդիականացման փորձի պատմություն է: Բրազիլիայի տնտեսությունը բնութագրվում է խոշոր և լավ զարգացած գյուղատնտեսությամբ, հանքարդյունաբերությամբ, վերամշակող արդյունաբերությամբ և ծառայությունների ոլորտով: Բրազիլիայի տնտեսությունը գերազանցում է Հարավային Ամերիկայի մյուս բոլոր տնտեսություններին և ընդլայնում է իր դիրքերը համաշխարհային շուկաներում: Հետազոտության նպատակն է՝ ուսումնասիրել և վերլուծել Բրազիլիայի «տնտեսական հրաշքի» առանձնահատկությունները, գնահատել և ներկայացնել դրանց ներդրման հնարավորությունները ՀՀ-ում: Նշված նպատակին հասնելու համար հետազոտության շրջանակներում տարանջատվել են հետևյալ խնդիրները. ուսումնասիրվել են Բրազիլիայի տնտեսության զարգացման փուլերը, ինչպես նաև տնտեսության կարևորագույն ոլորտները, մանրամասն վերլուծվել է Բրազիլիայի տնտեսությունը բումից մինչև դեպրեսիա, բացահայտվել են տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկությունները Բրազիլիայում և առաջարկվել են ՀՀ տնտեսության համար առավել նպաստավոր ծրագրերի ներդրման հնարավոր ուղիները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տնտեսավիճակագրական, գրաֆիկական, համեմատական, պատմական, համադրման, տրամաբանական և վերլուծության մեթոդներ, որոնք թույլ են տալիս գտնել գիտական դրույթների տրամաբանական կառուցվածքը, ընդգծել դրանց ուժեղ և թույլ կողմերը:

Ուսումնասիրելով Բրիզազիլիայի տնտեսական բարեփոխումների հետազոծը՝ արձանագրվել է, որ տնտեսության որոշ ոլորտների դրական փորձը կիրառելի է ՀՀ-ի համար, մասնավորապես՝ Բրազիլիայի օրինակով ՀՀ-ում անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել ագրարային ոլորտին և այն զարգացնելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել նորարարական տեղադրումների ներդրման կառուցակարգեր, որի համար մեծ դերակատարում պետք է ունենա պետությունը: Հարկ է մշակել սոցիալական աջակցության ծրագրեր՝ կապված աղքատ բնակչության բարեկեցության բարձրացման հետ: Անհրաժեշտ է զարգացնել վերամշակող արդյունաբերությունը, հատկապես սարքավորումների առումով, և տեղում արտադրել մեքենա-սարքավորումներ, ինչո՞ւ չէ, նաև ռազմական տեխնիկա՝ զարկ տալով գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացմանը:

Այս ուսումնասիրության արդյունքները կարող են տեղ գտնել կառավարության ծրագրերում և օգտագործվել ՀՀ տնտեսության համապատասխան ոլորտներում, մասնավորապես՝ գյուղատնտեսության, սոցիալական ապահովության և վերամշակող արդյունաբերության:

Բանալի բառեր՝ ՀՆԱ, տնտեսություն, արտահանում, արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, տնտեսական հրաշք, ճգնաժամ, սոցիալական ծրագիր, ներդրումներ, Բրազիլիա

БРАЗИЛИЯ. ТРАЕКТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ

МЕРИ МАНУЧАРЯН

Аннотация. История Бразилии – это история опыта политической и экономической модернизации XX-ого века. Экономика Бразилии характеризуется большим, хорошо развитым сектором сельского хозяйства, горнодобывающей промышленностью, производством и услуг. Экономика Бразилии превосходит все остальные экономики Южной Америки и расширяет свои позиции на мировых рынках. Цель исследования – изучить и проанализировать особенности «экономического чуда» Бразилии, оценить и представить возможности их внедрения в РА. Для достижения указанной цели в рамках исследования были выделены следующие задачи: были изучены этапы развития экономики Бразилии, а также важнейшие отрасли экономики, подробно проанализирована экономика Бразилии от бума до депрессии, были выявлены особенности экономических реформ в Бразилии и предложены возможные пути реализации наиболее благоприятных для экономики Армении программ.

В ходе исследования использовались статистические, графические, сравнительные, исторические, логико-аналитические методы, позволяющие найти логическую структуру научных положений, выделить их сильные и слабые стороны.

Изучая траекторию экономических реформ Бразилии, было отмечено, что положительный опыт некоторых секторов экономики применим к Армении, в

частности, по примеру Бразилии в Армении необходимо обратить внимание на аграрный сектор, для его развития необходимо создание структур для внедрения инновационных технологий, в котором государство должно играть главную роль. Для улучшения благосостояния бедных необходимо разработать программы социальной помощи. На основе развития науки и техники необходимо развивать перерабатывающую промышленность, особенно в части оборудования, производить на месте также военную технику.

Результаты этого исследования могут быть включены в государственные программы, использоваться в соответствующих секторах экономики Армении, в частности, в сельском хозяйстве, социальном обеспечении и перерабатывающей промышленности.

Ключевые слова: ВВП, экономика, экспорт, промышленность, сельское хозяйство, экономическое чудо, кризис, социальная программа, инвестиции, Бразилия

BRAZIL. THE TRAJECTORY OF ECONOMIC REFORM

MERY MANUCHARYAN

Abstract. The history of Brazil in the 20th century is the story of an attempt at political-economic modernization. The economy of Brazil is characterized by a large, well-developed agriculture, mining, manufacturing and services sector. Brazil's economy surpasses all other economies in South America and expands its position in world markets. The aim of the research is to study and analyze the peculiarities of the economic miracle of Brazil, to evaluate and to present the possibilities of their introduction in Armenia. In order to achieve the mentioned goal, the following problems were separated within the framework of the research: the stages of development of economy of Brazil, as well as the most important sectors of the economy were studied, the Brazilian economy from the boom to the depression was analyzed in detail, the peculiarities of economic reforms in Brazil were revealed and the possible ways of implementing more favorable programs for the Armenian economy were suggested.

During the research, statistical, graphic, comparative, historical, comparison, logical-analysis methods were used, which allow to find the logical structure of scientific propositions, to emphasize their strengths and weaknesses.

Studying the trajectory of Brazil's economic reforms, it was noted that the positive experience of some sectors of the economy is applicable to Armenia, in particular, following the example of Brazil, in Armenia it is necessary to pay attention to the agricultural sector; in order to develop it, it is necessary to create structures for the introduction of innovative technologies, for which the state must play a major role. Social assistance programs need to be developed to improve the welfare of the poor population. It is necessary to develop the processing industry, especially in terms of equipment, to produce machinery and equipment on the spot, why not military equipment, giving a boost to the development of science and technology.

The results of this study can be included in government programs and used in relevant sectors of the Armenian economy, in particular, agriculture, social security and processing industry.

Keywords: GDP, economy, export, industry, agriculture, economic miracle, crisis, social program, investments, Brazil

3.2. ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԹԱՑԸ. ՎԵՐԵԼՔՆԵՐԻ ՈՒ ՎԱՅՐԷՋՔՆԵՐԻ ՈՒՂԻՆ

ՄԵՐԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
11.08.2021-10.09.2021

Ներածություն: Երկրի ուսումնասիրության արդիականությունը այն է, որ Արգենտինյան զարգացած գյուղատնտեսությամբ երկիր է և կարող է օրինակ ծառայել ագրարային-ինդուստրիալ երկրների տնտեսության զարգացման համար:

Արգենտինյան դաշնային հանրապետություն է՝ բաժանված 23 նահանգների, որոնցից յուրաքանչյուրի կառավարումը իրականացվում է հիմք ընդունելով սեփական սահմանադրությունները:

Ժամանակին եղել է Իսպանիայի գաղութ, բայց շնորհիվ Խոսե Ման-Մարտիի և այլ պայքարողների՝ ազատվել է իսպանական լծից: Այսօր Արգենտինյան զարգացած կապիտալիստական երկիր է՝ հարուստ օգտակար հանածոներով և նավթով, ուրանի մեծ պաշարներով: Պետությունը գտնվում է աշխարհի խոշորագույն երկրների տասնյակում:

Լատինական Ամերիկայի երկրները, այդ թվում՝ նաև Արգենտինյան, զգալի մասնաբաժին ունեն գյուղատնտեսական մթերքների համաշխարհային շուկայում: Այդ երկրները ոչ միայն կարողանում են ապահովել իրենց բնակչության ներքին պահանջարկները, այլ նաև գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման գծով զբաղեցնում են առաջնային դիրքեր: 2014 թվականին Լատինական Ամերիկայի երկրների մասնաբաժինը պարենամթերքի արտահանման շուկայում կազմել է 11,5 %¹:

Հարավային Ամերիկայի երկրներից Արգենտինայի և Բրազիլիայի պարենամթերքի արտադրության հատվածը առավել զարգացած է և վերջին տասնամյակում գնալով էլ՝ ավելի զարգանում է՝ նպաստելով արտադրության դիվերսիֆիկացմանը²:

Հողվածի նպատակը: Սույն հողվածի նպատակն է՝ ուսումնասիրել Արգենտինայի տնտեսության առանձնահատկությունները, գտնել նրա ուժեղ կողմերը, որոնք ապահովում են տնտեսության զարգացումը, և կատարել առաջարկություններ Հայաստանում դրանց տեղայնացման համար:

Վերոնշյալ նպատակին հասնելու համար դրվել են հետևյալ **խնդիրները**.

- ✓ ուսումնասիրել Արգենտինայի տնտեսական զարգացման էվոյուցիան,
- ✓ վերլուծել տնտեսության առավել զարգացած ճյուղերը,

¹ Евразийская экономическая комиссия, Департамент агропромышленной политики, Анализ барьеров доступа сельскохозяйственных товаров на рынок стран Южной Америки, Москва, 2015, стр. 2.

² Սույն տեղում:

✓ բացահայտել Հայաստանի տնտեսության զարգացմանն ուղղված նոր ուղիներ:

Գրականության վերլուծություն: 1998 թվականին Միջազգային տնտեսական պատմության կազմակերպությունը Բուենոս Այրեսը ընտրեց որպես 13-րդ հանրագումարը անցկացնելու վայր: Այդժամ տնտեսական պատմաբանները Արգենտինան համարեցին տնտեսական պատմությունների և տնտեսական ցնցումների երկիր¹:

Տնտեսական ցնցումների պատճառով Արգենտինան բնութագրվում է որպես տատանողական տնտեսությամբ և օտարերկրյա ներդրումներից բարձր կախվածությամբ երկիր²:

Մի շարք տնտեսագետներ գտնում են, որ Արգենտինայի հիմնական խնդիրը բյուջեի՝ 20-րդ դարից սկսած դեֆիցիտն է, որի պատճառը դարձավ նախագահ Խուան Դոմինգո Պերոնի վարած պրոտեկցիոնալ քաղաքականությունը³:

Հնդվածում նշված հեղինակների աշխատություններում հաճախ են նշվում Արգենտինայի վերելքների և վայրէջքների մասին: Տնտեսագետները այս պետությունը դասում են այն երկրների շարքին, որտեղ պարբերաբար գլուխ են բարձրացնում տարատեսակ ճգնաժամերը, և երկիրը գտնվում է անընդհատ տնտեսական տատանումների մեջ⁴:

Վերոգրյալը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ թեման ուսումնասիրված է, սակայն չկա որևէ աշխատանք, որում կուսումնասիրվեր ՀՀ և Արգենտինա տնտեսական կապը:

Մեթոդաբանություն: Աշխատանքում առաջադրված խնդիրների լուծման համար հիմք են հանդիսացել արտասահմանյան տնտեսագետների համապատասխան ուսումնասիրությունները: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են պատմական և տրամաբանական, վիճակագրական և համեմատական վերլուծության մեթոդները:

Կիրառական նշանակությունը: ՀՀ-ն ունենալով գյուղատնտեսության ոլորտում մի շարք խնդիրներ, կարող է տեղայնացնել և ներդնել Արգենտինայի այդ ոլորտում հաջողած փորձը:

Վերլուծություն: Իր պատմության արշալույսից ի վեր Արգենտինան հաղթահարել է մի շարք մարտահրավերներ՝ սկսած անկախության, իսպանական գաղութային համակարգից դուրս գալուն ուղղված պատերազմներից մինչև քաղաքացիական պատերազմներ: Երկիրը անկախացավ, և 1853 ընդունվեց Արգենտինայի Սահմանադրությունը: Դրան հաջորդող 50 տարիների ընթաց-

¹ Р. Кортес-Конде, Экономический кризис в Аргентине: причины и последствия // Экономическая история. Обзорение / Под ред. Л.И.Бородкина. Вып. 10. М., 2005, с.180-182.

² К.Е. Плотникова, Экономическое развитие Аргентины в рамках МЕРКОСУР/ 2017, стр. 7.

³ Г.Н. Вачнадзе, Деловая Аргентина, том III. Экономика и связи с Россией в 2002-03 гг/ 2004, стр. 11,21.

⁴ Р. Кортес-Конде, Экономический кризис в Аргентине: причины и последствия // Экономическая история. Обзорение / Под ред. Л.И.Бородкина. Вып. 10. М., 2005, с.180.

քում Արգենտինան գրանցել է տնտեսական և սոցիալական հաջողություններ՝ ընդհուպ մինչև 20-րդ դարի սկիզբը համարվելով աշխարհի ամենահարուստ երկրներից մեկը: Արգենտինայի տնտեսական կայունությունը շարունակվեց մինչև 1930 թվականը, երբ տեղի ունեցավ ռազմական հեղաշրջում, որի հետևանքով Արգենտինան զարգացած, հարուստ երկրից վերածվեց մեծ ճգնաժամի եզրին գտնվող և թույլ զարգացած երկրի: Այդ տարիներին երկրում նախագահում էր Արգենտինայի առաջին կին նախագահը՝ Իսաբել Մարտինես դե Պերոնը. հեղաշրջման արդյունքում 1974 թվականին նա հեռացվեց պաշտոնից¹:

Երկրում քաղաքական իրավիճակը գնալով սրվում էր, այդ ընթացքում երկիրը անընդհատ փոխում էր իր նախագահներին, արդյունքում 1983 թվականին ժողովրդավարական ընտրությունների շնորհիվ իշխանության եկավ Ռադիկալ քաղաքացիական միության թեկնածուն՝ Ռաուլ Ալֆոնսինը: Այսպիսով՝ վերջ դրվեց բռնապետական կարգերին, և իշխանությունները ձևավորվեցին ժողովրդավարական սկզբունքներով: Ստեղծված իրավիճակը կայունացնելու և ռազմական հեղաշրջման կազմակերպիչներին սանձելու նպատակով նախագահ Իսաբել Մարտինես դե Պերոնը բանակի միջնորդությամբ կազմակերպեց «կեղտոտ պատերազմ» բոլոր նրանց դեմ, ովքեր համարվում էին պետության «քայքայիչ տարրերը»²:

1989 թվականին ընտրությունների արդյունքում նախագահ դարձավ Կառլոս Մաուլ Մենենը: Մենենը ընտրվեց նախագահ խոր ճգնաժամի ժամանակ և միանգամից ձեռնարկեց բարեփոխման ծրագրեր: Նա ակտիվորեն իրականացնում էր տնտեսության ազատականացման ծրագրեր³:

Արգենտինայի Հանրապետությունը ժամանակին գտնվել է Եվրոպայի զարգացած երկրների հետ նույն մակարդակի վրա: Սակայն ոչ ճիշտ քաղաքականության և արտաքին ազդեցության պատճառով այս երկիրը հաճախ է հայտնվում տնտեսական ճգնաժամի մեջ՝ բախվելով բազմաթիվ խնդիրների՝ կապված կոռուպցիոն բարձր մակարդակի, արտաքին պարտքի ավելացման, արժույթի արժեզրկման հետ:

Գրեթե մի ամբողջ տասնամյակ՝ սկսած 1990-ական թվականներից, Արգենտինայի Հանրապետությունը գերազանցել է Լատինական Ամերիկայի երկրների մեծամասնությանը իր տնտեսական աճով: Դրան նպաստել է արտաքին բարենպաստ միջավայրը՝ արտահանվող ապրանքների բարձ գները, ներդրումները, կապիտալի մուտքերը: Այնուամենայնիվ, այս իրավիճակը

¹ Rok Spruk. “The Rise and Fall of Argentina.” Mercatus Working Paper, Mercatus Center at George Mason University, Arlington, VA, 2018. p. 19.

² Georgi Ivanov, La Guerra Sucia – Argentina’s Dirty War, 2010, p. 6-7, https://www.academia.edu/35413009/La_Guerra_Sucia_Argentinas_Dirty_War

³ Juliana Bambaci, Tamara Saront and Mariano Tommasi, The Political Economy of Economic Reforms in Argentina, Policy Reform, 2002, Vol. 5(2), p. 78. <http://www1.worldbank.org/publicsector/decentralization/March2003Seminar/poleconofreformsinArg.pdf>

գլխիվայր շուռ եկավ, և Արգենտինայի տնտեսությունը սկսեց անկում ապրել, ինչը կապված էր ռուսական և ասիական ճգնաժամերի հետ¹:

Մրցունակության անկումը, աստիճանաբար կապիտալի մուտքի նվազումը հանգեցրեց ներդրումների ակտիվության կտրուկ վատթարացման, ինչն էլ հիմք հանդիսացավ երկրում երկարատև ռեցեսիայի (աստիճանական հետաճում): 1999-2000 թթ. ներդրումները կրճատվեցին 20 %-ով, իրական ՀՆԱ-ն 1999 թվականին նվազեց 3,5 %-ով, իսկ 2002 թվականին հասավ առավելագույնի՝ 11 %: Դրա հետ մեկտեղ պարենային արդյունաբերությունը «փլուզվեց»²:

Համաշխարհային տնտեսական կոնյունկտուրայի վատթարացումը և տնտեսության աստիճանաբար թուլացումը բացասաբար ազդեցին պետական բյուջեի վրա: Իրավիճակը էլ ավելի բարդացավ հարկային կառուցվածքային բարեփոխումներ չիրականացնելու և հարկային դաշտը ստեղծված իրավիճակին համապատասխանեցնելու պատճառով: Ավելին, նույն ժամանակահատվածում Արգենտինան ստիպված եղավ վճարել նախորդ տարիներին վերցված վարկերը, իսկ 2000 թվականին արտաքին պարտքի վճարումները կազմում էին պետական բյուջեի 15 %-ը³:

2000-ական թվականներին Արգենտինայի տնտեսությունը դեռ անկում էր ապրում՝ չնայած ավելի դանդաղ տեմպերով, քան 1999 թվականին⁴: 2001 թվականին տնտեսության վատթար վիճակը հանգեցրեց բանկային հաշիվների սառեցման: Բնակչությունը այլևս ի վիճակի չէր իրականացնել վարկային պարտավորությունները⁵: Ներկայացնենք պետության ՀՆԱ-ի տատանումները մինչև 2001 թվականի խոր ճգնաժամը գծապատկերի տեսքով:

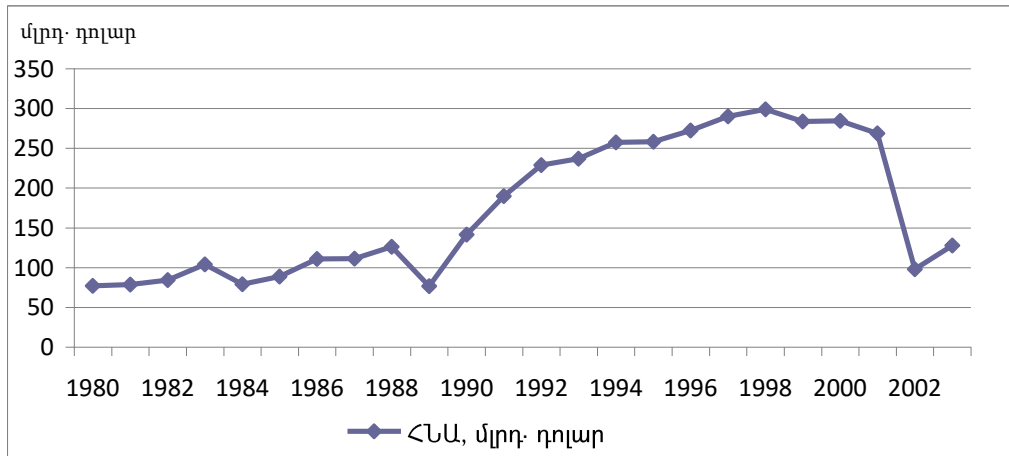
¹ Пиекалнитс Анна, (2020). Доклад по проекту: Опыт выхода из кризисов последнего столетия и его уроки для наших дней на тему: Выход Аргентины из кризиса 1998-2002 годов, стр. 2 <https://cceis.hse.ru/pubs/share/direct/422395569.pdf>

² Пиекалнитс Анна, (2020). Доклад по проекту: Опыт выхода из кризисов последнего столетия и его уроки для наших дней на тему: Выход Аргентины из кризиса 1998-2002 годов, стр. 3 <https://cceis.hse.ru/pubs/share/direct/422395569.pdf>

³ Jiri Jonas, Argentina: The Anatomy of a Crisis. p. 13. <https://edz.bib.uni-mannheim.de/www-edz/pdf/zei/b02-12.pdf>

⁴ Jim Saxton, Argentina's economic crisis: Causes and cures //Testimony before the Joint Economic Committee of the United States Congress, June, 2003, p. 10.

⁵ Jim Saxton, Argentina's economic crisis: Causes and cures //Testimony before the Joint Economic Committee of the United States Congress, June, 2003. p. 12.

Գծապատկեր 1. Արգենտինայի ՀՆԱ-ն 1980-2003 թթ.¹

Պետության տնտեսության մեջ մեծ մասնաբաժին ունեւ արտաքին կապիտալը, և արտաքին ֆինանսավորման հնարավորությունը կորցնելը մեծ մարտահրավեր էր Արգենտինայի համար: Արգենտինական ճգնաժամի գլխավոր պատճառներից մեկը ներքին խնայողությունների ցածր մակարդակն էր, ինչը բնորոշ է նաև Լատինական Ամերիկայի երկրների մեծամասնությանը: Այդ երկրների համար երկար տարիներ ներքին ծախսերը ծածկելու միջոց են եղել արտաքին ներդրումները²: 2002 թվականին Արգենտինայի արտաքին պարտքը կազմում էր արդեն 134,3 մլրդ ԱՄՆ դոլար³:

Արգենտինան ապրել է պատմության մեջ ամենավատ տնտեսական և ֆինանսական ճգնաժամը: Արժույթը մի քանի շաբաթվա ընթացքում արժեզրկվեց մեկից մինչև ավելի քան երեք պետ դոլարի նկատմամբ: ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով անկում ապրեց 20 %-ով, գործազուրկների թիվը ավելացավ 25 %-ով, իսկ աղքատության մակարդակը հասավ 55 %⁴-ի:

Այսպիսով՝ բանկերը դարձան ճգնաժամի գլխավոր կրողներից մեկը՝ կորցնելով իրենց ակտիվների մեծ մասը: Կառավարությունը որոշեց հին պարտքերը մարել նոր պարտքի հաշվին՝ ավելի թանկ ու բարձր տոկոսադրույքներով: Բացի այդ, բարձրացվեցին հարկերը և բանկային տոկոսադրույքները: Երկրում սկսվեց դեֆլյացիա (դրամաշնորհների քանակության

¹ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AR> (դիտման օրը՝ 09.07.2021)

² Пиекалнитс Анна, (2020). Доклад по проекту: Опыт выхода из кризисов последнего столетия и его уроки для наших дней на тему: Выход Аргентины из кризиса 1998-2002 годов, стр. 3-4 <https://cceis.hse.ru/pubs/share/direct/422395569.pdf>

³ Jim Saxton, Argentina's economic crisis: Causes and cures //Testimony before the Joint Economic Committee of the United States Congress, June, 2003. p. 6.

⁴ Miguel Kiguel, Argentina's 2001 economic and Financial Crisis: Lessons for Europe //Beyond Macroeconomic Policy Coordination Discussions in the G-20. 2011. p. 7: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/11_argentina_kiguel.pdf

կրճատում), ռեցեսիան շարունակվում էր, և այս ամենը հանգեցրեց եկամուտների նվազման: Կառավարությունը է՛լ ավելի խստացրեց հարկային համակարգը, նվազեցրեց պետական աշխատողների աշխատավարձը, դրա հետ մեկտեղ լրջորեն բարձրացավ գործազրկության մակարդակը: Իրավիճակը գնալով անկառավարելի էր դառնում: Աշխատավարձերը չվճարելու, հաշիվների սառեցման հետևանքով բնակչությունը իրականացնում էր անհնազանդության ակցիաներ, մասնավորապես՝ «դատարկ կաթսաների երթը», սուպերմարկետների վրա հարձակումները, տաքսիների հրկիզումները և այլն¹:

Արգենտինական պետն շարունակում էր արժեզրկվել՝ դոլարի նկատմամբ 2002 թվականի հունիսին հասնելով 3,6:1 հարաբերակցության²:

Տնտեսության վերականգնումը սկսվեց 2002 թվականի օգոստոսից: Արգենտինայի ուշադրության առանցքում էր ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացման ուղիների որոնումը: Ճգնաժամից դուրս գալու համար կառավարությունը գերակա ուղղություն համարեց գյուղատնտեսության զարգացումը և ներքին արտադրության հաշվին բնակչության պահանջարկի բավարարումը: Գյուղատնտեսության զարգացումը հիմք հանդիսացավ Արգենտինայում ռեցեսիայի հաղթահարմանը: Ագրոարդյունաբերությունը գնալով ոտքի էր կանգնում, համաշխարհային շուկայում կրկին երևում էր արգենտինական արտադրանքը: Ասիական երկրներում ավելացավ արգենտինական գյուղատնտեսական արտադրանքների պահանջարկը, ինչն էլ նպաստեց արտահանվող ապրանքների գները բարձրացմանը: Նկատենք, որ այդ շրջանը համաշխարհային գների բարձրացման շրջան էր, որն էլ ստեղծեց բարենպաստ տնտեսական միջավայր և զգալիորեն բարելավեց Արգենտինայի դիրքը համաշխարհային ասպարեզում³: Արգենտինայի տնտեսության մեջ ագրոարդյունաբերությունը ապահովում է ավելացրած արժեքի մոտ 1/3 մասը⁴: Կարելի է ենթադրել, որ գյուղատնտեսությունը երկրի տնտեսության կայունացման հիմքն էր:

Ագրոարդյունաբերական ճյուղի զարգացման հետ մեկտեղ Արգենտինային ճգնաժամից օգնեց դուրս գալ նաև արտահանման ծավալների ավելացումը: Առևտրաշրջանառությունը մի քանի տարվա ընթացքում 2008 թվականին

¹ Пиекалнитс Анна, (2020). Доклад по проекту: Опыт выхода из кризисов последнего столетия и его уроки для наших дней на тему: Выход Аргентины из кризиса 1998-2002 годов, стр. 4 <https://cceis.hse.ru/pubs/share/direct/422395569.pdf>

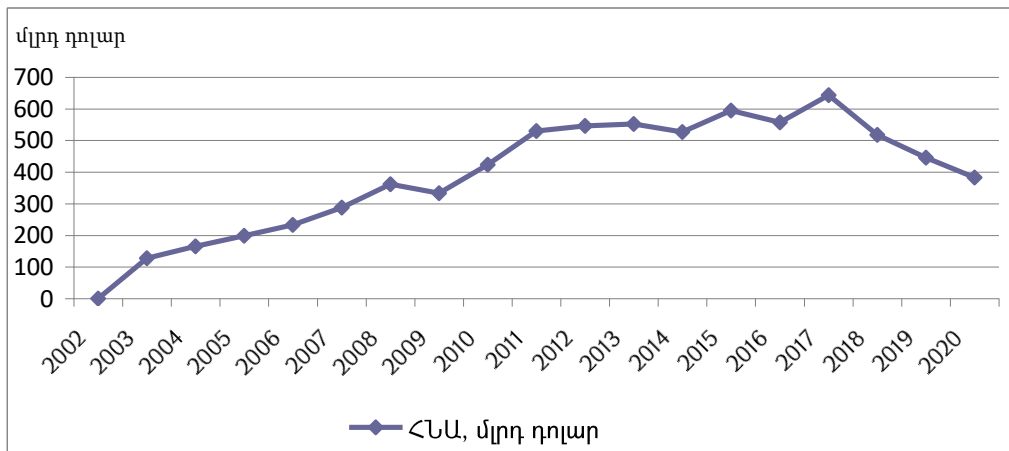
² Семенов В. Л., Аргентина: испытание двумя кризисами // Ибероамериканские тетради, 2013, №. 1. с. 350.

³ Пиекалнитс Анна, (2020). Доклад по проекту: Опыт выхода из кризисов последнего столетия и его уроки для наших дней на тему: Выход Аргентины из кризиса 1998-2002 годов, стр. 5 <https://cceis.hse.ru/pubs/share/direct/422395569.pdf>

⁴ Аналитический центр при правительстве РФ, Виктория Павлюшина, Влада Бриллиантова, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики 38, « Социально-экономическое развитие Аргентины», стр. 8 <https://ac.gov.ru/archive/files/publication/a/19846.pdf>

ավելացավ մոտ 86,6 %-ով, արդյունաբերությունը՝ 68,3 %-ով, ինչը նպաստեց աշխատատեղերի ավելացմանը, և երկրում գործազրկությունը նվազեց՝ կազմելով 8,5 %¹:

Միայն 2008 թվականին 2002 թվականի համեմատությամբ երկրում ՀՆԱ-ն ավելացավ գրեթե 369 %-ով՝ կազմելով 361,56 մլրդ ԱՄՆ դոլար²: Ավելին, Արգենտինայի Հանրապետությունը 2008 թվականի համաշխարհային ճգնաժամը շատ ավելի հեշտությամբ անցկացրեց, քան 2000-ականների ներքին ցնցումները: ՀՆԱ-ն նվազեց 5,9 %-ով, բայց 2010 թվականին տնտեսությունը գրանցեց 10,1 % տնտեսական աճ: Այս ճգնաժամից առավել տուժել էր գյուղատնտեսությունը: Հիմնականում կրճատվել էր սոյայի արտադրությունը, ինչը կապված էր արտաքին շուկայում դրա պահանջարկի նվազման հետ: Վերջին տարիներին էլ տնտեսական ցնցումներից զերծ չի մնացել երկիրը, սակայն էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել, և կարելի է ասել, որ այդ ցնցումները բնորոշ են բոլոր ազատ առևտրաշրջանառությամբ երկրներին³: Գծապատկերի տեսքով ներկայացնենք 2000-ական թվականներից հետո ՀՆԱ փոփոխությունները:

Գծապատկեր 2: Արգենտինայի ՀՆԱ-ն 2002-2020 թվականներին ⁴

Արգենտինայի տնտեսության հիմնական խնդիրը շարունակում է մնալ արժույթի ինֆլյացիան, որը 2000-ական թվականներից մինչ օրս չի կարգա-

¹ Аналитический центр при правительстве РФ, Виктория Павлюшина, Влада Бриллиантова, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики 38, “Социально-экономическое развитие Аргентины”, стр. 6 <https://ac.gov.ru/archive/files/publication/a/19846.pdf>

² <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AR> (դիտման օրը՝ 13.07.2021)

³ Аналитический центр при правительстве РФ, Виктория Павлюшина, Влада Бриллиантова, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики 38, “Социально-экономическое развитие Аргентины”, стр. 7 <https://ac.gov.ru/archive/files/publication/a/19846.pdf>

⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AR>

վորվում: Ինֆլյացիայի հիմնական պատճառը պետոյի անընդհատ արժեգրկումն է. 2018 թվականին այն արժեգրկվել է մոտ 45.5 %-ով: Բայց և այնպես Արգենտինայի կենտրոնական բանկը նախատեսում է մինչև 2022 թվականը ինֆլյացիայի մակարդակը իջեցնել մինչև 5 %, իսկ թե որքանով դա կհաջողվի՝ դժվար է կանխատեսել¹:

Այսօր Արգենտինան համարվում է ագրարային-ինդուստրիալ երկիր, որն իր դերը ունի համաշխարհային գյուղատնտեսական արտադրանքների արտահանման շուկայում: Արգենտինան գրավում է առաջին տեղերից մեկը հացահատիկային կուլտուրաների, մասնավորապես՝ ցորենի արտահանմամբ երկրների մեջ²: Սոյայի արտահանմամբ զբաղեցնում է երրորդ տեղը ամբողջ աշխարհում: Ագրոարդյունաբերական համալիրի մեջ իր ուրույն դերն ունի անասնաբուծությունը: Արգենտինան համարվում է մսի և մսամթերքի շուկայի խոշորագույն արտադրող և արտահանող երկրներից մեկը և երկար տարիներ այդ շուկայում զբաղեցնում է առաջնային դիրքեր³: Կիսաֆաբրիկատային մսամթերքների գծով աշխարհում զբաղեցնում է 2-րդ տեղը, իսկ տավարի մսի արտահանման գծով՝ 6-րդ⁴:

Ելնելով վերոնշված վերլուծություններից՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Արգենտինան տեղական արտադրանքի հաշվին գրեթե ամբողջությամբ բավարարում է իր բնակչության պարենի պահանջարկը:

Դեպի արտասահմանյան շուկաներ առաջխաղացման համար արգենտինական գյուղմթերքների շարքում առանձնացվում են միսն ու մսամթերքը, կաթի փոշին, մրգահյութերը, կերային կուլտուրաները, բուսական յուղը և այլն: Արտաքին շուկաներում լայն պահանջարկ ունեն նաև վնասատուների դեմ պայքարի միջոցները, դեղամիջոցները, թունաքիմիկատները, գյուղտեխնիկան և այլն⁵:

Հոդվածում կատարված վերլուծությունները թույլ են տալիս Հայաստանի տնտեսության, մասնավորապես՝ գյուղատնտեսության համար կատարել դիտարկումներ:

Չուզահեռներ անցկացնելով Հայաստանի Հանրապետության հետ՝ կարող ենք ասել, որ երկու երկրների տնտեսության համար գյուղատնտեսությունը առանցքային կարևորություն ունի: Հատկանշական է, որ երկու

¹ Аналитический центр при правительстве РФ, Виктория Павлюшина, Влада Бриллиантова, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики 38, «Социально-экономическое развитие Аргентины», стр. 7.

² Аналитический центр при правительстве РФ, Виктория Павлюшина, Влада Бриллиантова, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики 38, « Социально-экономическое развитие Аргентины», стр. 10.

³ Кокорев Виктор Михайлович, Внешнеэкономическая стратегия Аргентины и перспективы российско – аргентинского торгово-экономического сотрудничества, Москва, 2017, стр. 39.

⁴ Նույնը, էջ 54:

⁵ Նույնը, էջ 77:

երկրների համար էլ անփոխարինելի նշանակություն ունի հացահատիկային մշակաբույսերի մշակությունը:

Բայց ի տարբերություն Արգենտինայի՝ Հայաստանը ոչ միայն չի արտահանում հացահատիկային մշակաբույսեր, այլ նաև չի կարողանում սեփական արտադրության հաշվին ապահովել այդ մշակաբույսերի ինքնաբավության մակարդակի անգամ 50 %-ը¹: Իսկ 2020 թվականին տեղի ունեցած Արցախյան երկրորդ պատերազմի և դրա հետևանքով կորսված տարածքների պատճառով այս խնդիրն էլ ավելի է բարդացել: Ադրբեջանական տիրապետության տակ անցած Հադրութի, Շահումյանի, Քաշաթաղի շրջաններում էր գտնվում հացահատիկային մշակաբույսերի գրեթե 47,4 տոկոսը: Արցախը զրկվեց իր հացահատիկային բերքի մոտ 67,4 %-ից: Եվ քանի որ հացահատիկի արցախյան բերքի զգալի մասը մատակարարվում է ՀՀ, ստացվում է այնպես, որ Հայաստանը բախվում է պարենային անվտանգության ապահովման և հացահատիկի համար նոր մատակարարներ փնտրելու խնդիրներին²:

Հայաստանը 2019 թվականին կարողացել է ապահովել ցորենի պարենային ինքնաբավության ընդամենը 25,9 %-ը³: Այս առումով առաջարկվում է հետևել Արգենտինայի օրինակին՝ զարկ տալ գյուղատնտեսության զարգացմանը, թարմացնել գյուղատնտեսական տեխնիկան, ներմուծել բարձրորակ ցորենի սերմացու և չօգտագործվող հողատարածքների հաշվին ավելացնել հացահատիկային մշակաբույսերի, հատկապես ցորենի ցանքատարածությունները:

Արգենտինայի գյուղատնտեսության զարգացման առանձնահատկություններից է ագրարային կոոպերատիվների լայն կիրառումը: Այդպիսի կոոպերատիվները զբաղվում են և՛ արտադրանքի արտադրությամբ, և՛ իրացմամբ⁴: Գյուղատնտեսությամբ զբաղվողները միասին ստեղծում են կոոպերատիվներ: Այստեղ հացահատիկային կոոպերատիվները առաջին տեղն են զբաղեցնում, դրանց հաջորդում են խոշոր եղջերավոր անասունների և կաթնամթերքների գծով կոոպերատիվները⁵:

Ի տարբերություն Արգենտինայի՝ Հայաստանին բնորոշ են փոքր և կտրտված գյուղատնտեսական տարածքները, ինչը խոչընդոտում է գյուղա-

¹ ՀՀ ԱՎԿ, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, https://armstat.am/file/article/f_sec_1_2021_3..pdf

² Աննա Փախլոյան, Արցախի տնտեսական ներուժը «նոր սահմանագատումից» հետո. 2020 թ., էջ 16-17 <https://asue.am/upload/files/amberd/%D5%8F%D5%A5%D5%B2%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%A3%D5%AB%D6%80%206.pdf>

³ ՀՀ ԱՎԿ https://armstat.am/file/article/f_sec_1_2021_3..pdf (նիսվել է 13.07.2021)

⁴ Edith Obschatko, Carlos Basañes y Guillermo Martini, Las cooperativas agropecuarias en la República Argentina, 2011, p. 1.

⁵ Նույնը, էջ 2:

տնտեսության զարգացմանը¹: Այս խնդրի լուծման համար առաջարկվում է հետևել Արգենտինայի օրինակին՝ նպաստել գյուղացիական կոոպերատիվների ստեղծմանը և գյուղատնտեսությունը վարել մեծ հողատարածքներում: Արգենտինայի գյուղատնտեսության զարգացման նորարարական մոտեցումներից է առցանց ագրոխորհրդատվության տրամադրումը: Օնլայն հարթակը հասանելի է Արգենտինայի Հանրապետության վիճակագրության և մարդահամարի ազգային ինստիտուտի կայքէջում²: Այդ հարթակի միջոցով գյուղատնտեսությամբ զբաղվողները խորհրդատվություն են ստանում մասնագետների կողմից: Նրանց հարց ու պատասխանները արխիվացվում են և հասանելի են դառնում բոլորին: Առաջարկվում է այս նորարարական մոտեցումը կիրառել նաև Հայաստանում:

Գիտական նորույթ: Արգենտինայի տնտեսական առաջընթացը ապահովող ուղիների ուսումնասիրությունների և վերլուծության արդյունքների հիման վրա բացահայտվել են Արգենտինայի գյուղատնտեսության արդյունավետ զարգացումն ապահովող նորարարական մոտեցումներ ու մեխանիզմներ (ագրոխորհրդատվական առցանց հարթակը, ինովացիոն տեխնոլոգիաների կիրառումը), որոնց կիրառությունը թույլ կտա լուծել ՀՀ գյուղատնտեսության առջև ծառայած որոշ խնդիրներ:

Եզրակացություններ: Ուսումնասիրելով Արգենտինայի Հանրապետության տնտեսական էվոլյուցիան, վերլուծելով ներքին ցնցումները, ճգնաժամերը, տնտեսության առանձնահատկությունները՝ կարող ենք կատարել մի շարք եզրակացություններ:

- Արգենտինան զբաղեցնում է երրորդ տեղը Լատինական Ամերիկայի տնտեսապես զարգացած երկրների ցանկում, իսկ ՀՆԱ-ի մակարդակով՝ 21-րդը ամբողջ աշխարհում:
- 2000-ական թվականներին Արգենտինան ապրեց դարի և իր պատմության ամենախոր ճգնաժամը, որից մի շարք ֆինանսական ոլորտներ դեռ չեն կարողացել լիարժեք դուրս գալ: Պետության արժույթը՝ պետն, դեռևս շարունակում է արժեզրկվել: Բանկային համակարգը լիարժեք ոտքի չի կանգնել: Սակայն կան ոլորտներ, որոնց շնորհիվ Արգենտինան այսօր էլ համարվում է զարգացած երկրներից մեկը: Այդ ոլորտներից մեկը գյուղատնտեսությունն է:
- Արգենտինային ճգնաժամը օգնեց հաղթահարել մի կարևոր գործոն՝ տեխնոլոգիական նորարարությունների ներդրումը ամբողջ տնտեսության մեջ, մասնավորապես՝ գյուղատնտեսության: Այստեղ գյուղատնտեսություն-

¹ Կոոպերատիվների գործունեությունը կարգավորող Հայաստանի Հանրապետությունում գործող իրավական դաշտի ուսումնասիրություն, 2014 թ, էջ 74
http://www.arspiu.am/fileadmin/user_upload/photogalleries/Coop_Study/Report_arm.pdf

² Instituto Nacional de Estadística y Censos República Argentina
https://consultascna2018.indec.gob.ar/?_ga=2.258275722.1612976607.1626329243-360828810.1626329243

նը հիմնականում հենված է արտահանման զարգացման վրա: Արգենտինան գյուղատնտեսական արտադրանքների արտահանման համաշխարհային շուկայում զբաղեցնում է առաջնային դիրքերը և գին թելադրող երկրներից մեկը:

Գյուղատնտեսության մեջ Արգենտինայի փորձից Հայաստանի համար առաջարկում ենք.

- թարմացնել գյուղատնտեսական տեխնիկական բազան, ներմուծել Արգենտինայից բարձրորակ և բարձր արժեք ապահովող հացահատիկային, մասնավորապես՝ ցորենի սերմացուներ և ցորենի ինքնաբավության մակարդակը բարձրացնել 50 % և ավելի,
- ագրոարդյունաբերական ճյուղի եկամտաբերության բարձրացման համար առաջարկվում է նպաստել կոոպերատիվների ստեղծմանը,
- ագրարային խորհրդատվության զարգացման համար ստեղծել օնլայն խորհրդատվական հարթակ, որտեղ գյուղատնտեսությամբ զբաղվողները հնարավորություն կունենան իրենց հարցերը ուղղել մասնագետներին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Աննա Փախլոյան, Արցախի տնտեսական ներուժը «նոր սահմանագատումից» հետո. 2020 թ., էջ 13-21
<https://asue.am/upload/files/amberd/%D5%8F%D5%A5%D5%B2%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%A3%D5%AB%D6%80%206.pdf>
2. Կոոպերատիվների գործունեությունը կարգավորող Հայաստանի Հանրապետությունում գործող իրավական դաշտի ուսումնասիրություն, 2014 թ., էջ 103
http://www.arspiu.am/fileadmin/user_upload/photogalleries/Coop_Study/Report_arm.pdf
3. Аналитический центр при правительстве РФ, Виктория Павлюшина, Влада Бриллиантова, Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики 38, «Социально-экономическое развитие Аргентины», стр. 20
<https://ac.gov.ru/archive/files/publication/a/19846.pdf>
4. Г.Н. Вачнадзе, Деловая Аргентина, том III. Экономика и связи с Россией в 2002-03 гг/ 2004, стр. 29
5. Евразийская экономическая комиссия, Департамент агропромышленной политики, Анализ барьеров доступа сельскохозяйственных товаров на рынок стран Южной Америки, Москва, 2015, стр. 24
6. К.Е. Плотникова, Экономическое развитие Аргентины в рамках МЕРКОСУР/ 2017, стр. 69
7. Кокорев Виктор Михайлович, Внешнеэкономическая стратегия Аргентины и перспективы российско – аргентинского торгово–экономического сотрудничества, Москва, 2017, стр. 261
8. Пиекалнитс Анна, (2020). Доклад по проекту: Опыт выхода из кризисов последнего столетия и его уроки для наших дней на тему: Выход Аргентины

- из кризиса 1998-2002 годов, стр. 10
<https://cceis.hse.ru/pubs/share/direct/422395569.pdf>
9. Р. Кортес-Конде, Экономический кризис в Аргентине: причины и последствия // Экономическая история. Обзорение / Под ред. Л.И.Бородкина. Вып. 10. М., 2005, с. 180-182 (Постраничные примечания)
 10. Семенов В. Л., Аргентина: испытание двумя кризисами // Ибероамериканские тетради, 2013, № 1, с. 349-360
 11. Edith Obschatko, Carlos Basañes y Guillermo Martini, Las cooperativas agropecuarias en la República Argentina, 2011, p. 3
 12. Georgi Ivanov, La Guerra Sucia – Argentina’s Dirty War, 2010, p.23
 13. Jim Saxton, Argentina’s economic crisis: Causes and cures //Testimony before the Joint Economic Committee of the United States Congress, June. 2003, 58 p.
 14. Jiri Jonas, Argentina: The Anatomy of a Crisis. p. 43
 15. Juliana Bambaci, Tamara Saront and Mariano Tommasi, The Political Economy of Economic Reforms in Argentina, Policy Reform, 2002, Vol. 5(2), p.75-88
 16. Miguel Kiguel, Argentina’s 2001 economic and Financial Crisis: Lessons for Europe //Beyond Macroeconomic Policy Coordination Discussions in the G-20. 2011, p. 7-9
 17. Rok Spruk, “The Rise and Fall of Argentina.” Mercatus Working Paper, Mercatus Center at George Mason University, Arlington, VA, 2018. p. 74
 18. Instituto Nacional de Estadística y Censos Republica Argentina
https://consultascna2018.indec.gob.ar/?_ga=2.258275722.1612976607.1626329243-360828810.1626329243
 19. ՀՀ ԱՎԿ, Պարենային ապահովություն և աղքատություն,
https://armstat.am/file/article/f_sec_1_2021_3..pdf
 20. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AR> (դիտումս որը 13.07.2021)

References

1. Anna P'axloyan, Arcaxi tntesakan nerowjhy' «nor sahmanazatowmic» heto. 2020 t', e'j 13-21
<https://asue.am/upload/files/amberd/%D5%8F%D5%A5%D5%B2%D5%A5%D5%AF%D5%A1%D5%A3%D5%AB%D6%80%206.pdf>
2. Kooperativneri gorc'owneowt'yowny' kargavorogh Hayastani
 Hanrapetowt'yownowm gorc'ogh iravakan dashti owsowmnasirowt'yown, 2014 t', e'j 103
http://www.arspiu.am/fileadmin/user_upload/photogalleries/Coop_Study/Report_arm.pdf
3. Analiticheskij centr pri pravitel'stve RF, Viktorija Pavljushina, Vlada Brilliantova, Bjulleten' o tekushhah tendencijah mirovoj jekonomiki 38, « Social'no-jekonomicheskoe razvitie Argentiny», str. 20
<https://ac.gov.ru/archive/files/publication/a/19846.pdf>

4. G.N. Vachnadze, Delovaja Argentina, tom III. Jekonomika i svjazi s Rossiej v 2002-03 gg/ 2004, str. 29
5. Evrazijskaja jekonomicheskaja komissija, Departament agropromyshlennoj politiki, Analiz bar'erov dostupa sel'skoho zjajstvennyh tovarov na rynek stran Juzhnoj Ameriki, Moskva, 2015, str. 24
6. K.E. Plotnikova, Jekonomicheskoe razvitie Argentiny v ramkah MERKOSUR/ 2017, str. 69
7. Kokorev Viktor Mihajlovich, Vneshnejekonomicheskaja strategija Argentiny i perspektivy rossijsko – argentinskogo torgovo–jekonomicheskogo sotrudnichestva, Moskva, 2017, str. 261
8. Piekal'nits Anna, (2020). Doklad po proektu: Opyt vyhoda iz krizisov poslednego stoletija i ego uroki dlja nashih dnei na temu: Vyhod Argentiny iz krizisa 1998-2002 godov, str. 10 <https://cceis.hse.ru/pubs/share/direct/422395569.pdf>
9. R. Kortés-Konde, Jekonomicheskij krizis v Argentine: prichiny i posledstvija // Jekonomicheskaja istorija. Obozrenie / Pod red. L.I.Borodkina. Vyp. 10. M., 2005, s. 180-182 (Postranichnye primechanija)
10. Semenov V. L. Argentina: ispytanie dvumja krizisami // Iberoamerikanskije tetradi, 2013, # 1, s. 349-360
11. Edith Obschatko, Carlos Basañes y Guillermo Martini, Las cooperativas agropecuarias en la República Argentina, 2011, p. 3
12. Georgi Ivanov, La Guerra Sucia – Argentina's Dirty War, 2010, p. 23, https://www.academia.edu/35413009/La_Guerra_Sucia_Argentinas_Dirty_War
13. Jim Saxton, Argentina's economic crisis: Causes and cures // Testimony before the Joint Economic Committee of the United States Congress, June, 2003, 58 p.
14. Jiri Jonas, Argentina: The Anatomy of a Crisis. p. 43
15. Juliana Bambaci, Tamara Saront and Mariano Tommasi, The Political Economy of Economic Reforms in Argentina, Policy Reform, 2002, Vol. 5(2), p.75-88
16. Miguel Kiguel, Argentina's 2001 economic and Financial Crisis: Lessons for Europe // Beyond Macroeconomic Policy Coordination Discussions in the G-20. 2011, p. 7-9: https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2016/06/11_argentina_kiguel.pdf:
17. Rok Spruk, "The Rise and Fall of Argentina." Mercatus Working Paper, Mercatus Center at George Mason University, Arlington, VA, 2018. page 74
18. Instituto Nacional de Estadística y Censos Republica Argentina https://consultascna2018.indec.gob.ar/?_ga=2.258275722.1612976607.1626329243-360828810.1626329243
19. HH AVK, Parenayin apahovowt'yown & aghqatowt'yown, https://armstat.am/file/article/f_sec_1_2021_3..pdf
20. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AR> (ditman o'ry' 13.07.2021)

**ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՅՈՒՆ. ՎԵՐԵԼՔՆԵՐԻ ՈՒ
ՎԱՅՐԷԶՔՆԵՐԻ ՈՒՂԻՆ**

ՄԵՐԻ ՍՈՒՐԱԴՅԱՆ

Համառոտագիր: Հոդվածում ներկայացված են Արգենտինայի Հանրապետության տնտեսության առանձնահատկությունները, տնտեսական վերելքներն ու վայրէջքները: Հիմնական ուշադրությունը դարձվել է 2000-ական թվականների ներքին ցնցումների, անկումների վրա, և թե ինչպես պետությունը դուրս եկավ այդ աղետալի վիճակից: Հոդվածում ներկայացվել է նաև, թե որ ոլորտները նպաստեցին այդ ճգնաժամի հաղթահարմանը, և երկրի դինամիկ զարգացմանը:

Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել Արգենտինայի տնտեսության առանձնահատկությունները, գտնել նրա ուժեղ կողմերը, որոնք ապահովում են տնտեսության զարգացումը, և կատարել առաջարկություններ Հայաստանում դրանց տեղայնացման համար: Խնդիր է դրվել վերլուծել Արգենտինայի տնտեսական զարգացման էվոլյուցիան, բացահայտել տնտեսության առավել զարգացած ճյուղերը և կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա գտնել Հայաստանի տնտեսության զարգացմանն ուղղված նոր ուղիներ:

Արգենտինայի տնտեսության պատմատրամաբանական, վիճակագրական մեթոդների հիման վրա կատարված վերլուծությունները ցույց տվեցին, որ երկրի տնտեսությունը կախվածություն ունի արտասահմանյան կապիտալից և փորձում է քայլեր ձեռնարկել այդ կախվածությունը նվազեցնելու համար:

Այս պետությունը մտել է համաշխարհային պատմության մեջ՝ որպես անարդյունավետ տնտեսական քաղաքականություն վարած երկրներից մեկը: Պոպուլիզմը, գնաճը, դեֆոլտները և բիզնեսի վրա հարկային ճնշումները Արգենտինան դարձրել էին «բացասական օրինակ», բայց երկիրը կարողացավ գտնել իր զարգացման ուղին և ոտքի կանգնեցրեց տնտեսությունը:

Գիտական նորույթ: Արգենտինայի տնտեսական առաջընթացը ապահովող ուղիների ուսումնասիրությունների և վերլուծության արդյունքների հիման վրա բացահայտվել են Արգենտինայի գյուղատնտեսության արդյունավետ զարգացումն ապահովող նորարարական մոտեցումներ ու մեխանիզմներ (ազրոխորհրդատվական առցանց հարթակը, ինովացիոն տեխնոլոգիաների կիրառումը), որոնց կիրառությունը թույլ կտա լուծել ՀՀ գյուղատնտեսության առջև ծառայած որոշ խնդիրներ:

Հոդվածում համակարգված տեսքով ներկայացնելով Արգենտինայի Հանրապետության գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները՝ հիմնավոր է համարվել այն եզրահանգումը, որ Արգենտինան զարգացած ագրարային-ինդուստրիալ հանրապետություն է, որը կարող է վառ օրինակ ծառայել ագրարային ուղղվածություն ունեցող երկրների գյուղատնտեսության զարգացման համար: Այս եզրահանգման հիման վրա հոդվածում ներկայացվել են Հայաստանի գյուղատնտեսության մեջ Արգենտինայի փորձի տեղայնացման հնարավորությունները: Վերջիններիս կիրառման դեպքում հնարավոր կլինի բարձրացնել հացա-

հատիկային մշակաբույսերի բերքատվությունը, ունենալ զարգացած ագրոխորհրդատվական բազա և, ի վերջո, զարգացած գյուղատնտեսություն:

Բանալի բառեր՝ Արգենտինայի Հանրապետություն, ճգնաժամ, տնտեսության վերականգնում, ինֆլյացիա, գյուղատնտեսություն, հացահատիկային մշակաբույսեր, նորարարություն, ագրոխորհրդատվություն

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС АРГЕНТИНЫ. ПУТЬ ПОДЪЕМОВ И СПУСКОВ

МЕРИ МУРАДЯН

Аннотация. В статье представлены особенности экономики Республики Аргентина, его экономические взлеты и падения. Основное внимание было уделено внутренним потрясениям и спадам 2000-х годов и тому, как страна вышла из этой катастрофической ситуации. В статье также были представлены сферы, которые способствовали выходу из кризиса и динамичному развитию страны.

Цель данной статьи - изучить особенности экономики Аргентины, найти ее сильные стороны, обеспечивающие ее развитие, и дать рекомендации по их локализации в Армении. Поставлена задача проанализировать эволюцию экономического развития Аргентины, выявить наиболее развитые отрасли экономики и на основе проведенных исследований найти новые пути развития экономики Армении.

Анализ экономики Аргентины, основанный на историко-логических, статистических методах, показал, что экономика страны зависит от иностранного капитала и пытается предпринять шаги для уменьшения этой зависимости.

Эта страна вошла в мировую историю как одна из стран, проводящих неэффективную экономическую политику. Популизм, инфляция, дефолты и налоговое давление на бизнес сделали Аргентину «отрицательным примером», но страна смогла найти свой путь к развитию и восстановил свою экономику.

Научная новизна. По результатам исследования и анализа способов обеспечения экономического прогресса Аргентины были выявлены инновационные подходы и механизмы (онлайн-платформа агроконсалтинга, применение инновационных технологий), обеспечивающие эффективное развитие сельского хозяйства Аргентины, использование которых поможет решить некоторые проблемы, стоящие перед сельским хозяйством РА.

В статье на систематической основе представлены особенности сельского хозяйства Аргентины, считался разумным вывод о том, что Аргентина является развитой аграрно-индустриальной республикой, которая может служить ярким примером развития сельского хозяйства в аграрно-ориентированных странах.

Исходя из этого видения, в статье представлены возможности локализации аргентинского опыта в сельском хозяйстве Армении. В случае использования последнего можно будет повысить урожайность зерновых культур, иметь развитую агроконсультационную базу и, наконец, развитое сельское хозяйство.

Ключевые слова: Аргентинская Республика, кризис, восстановление экономики, инфляция, сельское хозяйство, зерновые культуры, инновации, агроконсалтинг

ARGENTINA'S ECONOMIC PROGRESS. PATH OF ASCENTS AND DESCENTS

MERY MURADYAN

Abstract: The article presents the features of the economy of the Republic of Argentina, its economic ups and downs. The focus was on the internal shocks and recessions of the 2000s and how the country got out of this disastrous situation. The article also presented the areas that contributed to the recovery from the crisis and the dynamic development of the country.

The purpose of this article is to study the peculiarities of the Argentine economy, find its strengths that ensure its development, and give recommendations for localization in Armenia. The task is to analyze the evolution of the economic development of Argentina, to identify the most developed sectors of the economy and, on the basis of the research carried out, to find new ways of developing the Armenian economy.

Analysis of the Argentine economy, based on historical, logical, statistical methods, showed that the country's economy depends on foreign capital and is trying to take steps to reduce this dependence.

This country went down in world history as one of the countries pursuing ineffective economic policies. Populism, inflation, defaults and tax pressures on business made Argentina a “bad example,” but the country was able to find its own path to development and rebuilt its economy.

Scientific novelty. Based on the results of the study and on analysis of the ways that ensure economic progress in Argentina, innovative approaches and mechanisms (online agro-consulting platform, application of innovative technologies) were identified that ensure the effective development of agriculture in Argentina, the use of which will help to solve some of the problems facing the agriculture of the Republic of Armenia.

The article systematically presents the features of agriculture in Argentina, it was considered reasonable to conclude that Argentina is a developed agro-industrial republic, which can serve as a vivid example of the development of agriculture in

agrarian-oriented countries. Based on this vision, the article presents the possibilities of localizing the Argentine experience in the agriculture of Armenia. If the latter is used, it will be possible to increase the yield of grain crops, have a developed agricultural consulting base and, finally, a developed agriculture.

Keywords: Argentine Republic, crisis, economic recovery, inflation, agriculture, crops, innovation, agro-consulting

3.3. ԿԱՆԱԴԱ. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

ԳՈՀԱՐ ՈՍԿԱՆՅԱՆ
10.07.2021-06.09.2021

Ներածություն: Կանադան տարածքի մեծությամբ աշխարհի երկրորդ երկիրն է՝ մոտավորապես 10 մլն քառ. կմ մակերեսով: Այն սահմանակից է 3 օվկիանոսների (արևմուտքում՝ Խաղաղ օվկիանոսը, արևելքում՝ Ատլանտյան և հյուսիսում՝ Հյուսիսային սառուցյալ օվկիանոսը): Մայրաքաղաքը Օտտավա գետի ափին գտնվող Օտտավան է, որը Կանադայի 4-րդ ամենամեծ քաղաքն է: Կանադան ունի 10 նահանգ և 3 տարածաշրջան՝ յուրաքանչյուրն իր մայրաքաղաքով¹: 2020 թ. Կանադայի բնակչությունն ավելի քան 37.7 մլն մարդ էր, որը կազմում է աշխարհի բնակչության ընդամենը 0.48 %-ը: Բնակչության 81.3 %-ը ապրում է քաղաքային բնակավայրերում: Բնակչության միջին տարիքը 41.1 տարեկան է²:

Կանադան Յոթնյակի խմբի անդամ է (Group of Seven (G-7)), որն իրենից ներկայացնում է միջկառավարական կազմակերպություն՝ կազմված աշխարհի գերզարգացած տերություններից (Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իտալիա, Ճապոնիա, Միացյալ Նահանգներ, Միացյալ Թագավորություն և Կանադա): G-7-ի նպատակն է՝ քննարկել և լուծել գլոբալ, մասնավորապես՝ տնտեսական խնդիրները³: G-7-ին է բաժին հասնում գլոբալ տնտեսական հարստության 67 %-ը: 1.741 տրիլիոն դոլար ՀՆԱ-ով Կանադան զարգացած տնտեսություն ունեցող երկրներից է, որի հաջողությունը պայմանավորված է հիմնականում տնտեսության դիվերսիֆիկացմամբ: Ազգային ստացման հիմնական աղբյուրներն են նավթը և գազը, էներգետիկան, արտադրությունը և զբոսաշրջիկությունը:

Հաշվի առնելով նավթի գնի կտրուկ տատանումների բացասական ազդեցությունը՝ Կանադան մեծացրել է ներդրումներն էներգիայի ստացման այլ աղբյուրներում, ինչպիսին է հիդրոէլեկտրաէներգիան: Աշխարհագրական և մշակութային բազմազանության շնորհիվ Կանադան տարեկան ընդունում է 22 մլն միջազգային զբոսաշրջիկներ՝ տուրիզմը դարձնելով տնտեսության կարևորագույն ճյուղերից մեկը⁴: Ծառայությունների ոլորտը գերակա ոլորտներից է, որտեղ ներգրավված է բնակչության 3/4-ը: Այլ կարևոր ոլորտներ են

¹ Welcome to Canada, What you should know, 2013, p. 148, p. 17-22, <https://www.canada.ca/content/dam/ircc/migration/ircc/english/pdf/pub/welcome.pdf>

² <https://www.worldometers.info/world-population/canada-population/#:~:text=Canada%202020%20population%20is%20estimated,of%20the%20total%20world%20population.>

³ <https://www.investopedia.com/terms/g/g7.asp>

⁴ <https://www.investopedia.com/articles/investing/042315/fundamentals-how-canada-makes-its-money.asp>

համարվում տրանսպորտը, փայտանյութի, թղթի, քիմիկատների արտադրությունը, հանքանյութերը, բնական գազը, ձկնաբուծությունը և այլն: Աշխարհի երկրորդ ամենախոշոր նավթի պաշարները գտնվում են Կանադայում¹:

Որպես բրիտանական թագի տակ գտնվող երկիր՝ Կանադայում պետական-մասնավոր գույքի հարաբերակցությունը կազմում է 60:40: Այն աշխարհի ամենաբարձր տնտեսական ազատություն ունեցող երկրներից է: Արտասահմանյան ներդրումների ծավալները տարիների ընթացքում աճել են, ինչը բացատրվում է նրանով, որ օտարերկրյա ներդրողները Կանադան դիտարկում են որպես ապահով ներդրումային միջավայր ունեցող երկիր²:

COVID-19-ն իր բացասական ազդեցությունը թողեց նաև Կանադայի տնտեսության, հատկապես ծառայությունների ոլորտի վրա, որտեղ մարդկային շփումներն ավելի մեծ են: Ինչպես աշխարհի շատ երկրներում, այստեղ ևս պետությունը մշակել և իրականացրել է աջակցության ծրագրեր, որոնք նպաստել են տնտեսական անկման ռիսկերի նվազեցմանը և երկարատև տնտեսական անկումից գերծ մնալուն³:

Կանադան գյուղատնտեսական մթերք արտահանող աշխարհի 5-րդ ամենախոշոր երկիրն է, որն արտահանում է իր արտադրանքի գրեթե կեսը: Տարեկան արտահանումները կազմում են 56 մլրդ կանադական դոլար: ՏՀԶԿ-ն կանխատեսում է, որ գյուղատնտեսական մթերքների գլոբալ պահանջարկի աճը նոր հնարավորություններ կբացի Կանադայի համար: Կանադայի զարգացած մատակարարման շղթաները դուրս են գալիս նրա սահմաններից՝ հաղթահարելով տարբեր տեխնիկական կարողություններ, ներմուծման մատակարարման շղթաներ և բիզնես մշակույթ ունեցող երկրների հետ կապված խոչընդոտները: Նրանք գործում են միջազգայնորեն մրցունակ միջավայրում, որը ավելի շատ ցնցումների պատճառ է՝ ագրոնոմիական, լոգիստիկ և քաղաքական առումներով: Իսկ 2020 թ. այդ ցնցումներին ավելացան նաև COVID-19-ի համաճարակի հետ կապված խնդիրները: Գյուղատնտեսական մատակարարման շղթաները չեն կարող անմիջապես դիմակայել ցնցումներին: Մթերքը, որն այսօր հասնում է սպառողներին, ամիսներ կամ նույնիսկ տարիներ առաջ կայացրած որոշումների արդյունք է: Դա մի գործընթաց է, որը հնարավոր չէ հեշտությամբ կառավարել և փոփոխել: Ցնցումների վերացումը ժամանակ է պահանջում և կարող է ունենալ լայնածավալ հետևանքներ: COVID-19-ը բերեց ցնցումներ Կանադայի համար ինչպես ներքին գյուղատնտեսական մթերքի, այնպես էլ միջազգային արտահանման շուկաների համար: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ

¹ <https://canadianvisa.org/life-in-canada/economy/structure>

² <https://canadianvisa.org/life-in-canada/economy/basic-information>

³ Unprecedented in every way, Economic outlook, Deloitte, June 2020, 16p., p. 1,

<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ca/Documents/finance/ca-economic-outlook-report-june-2020-aoda-en.pdf>

գյուղատնտեսական մթերքների մատակարարման կանադական շղթաները ֆերմերներից մինչև սպառողներ հասցնելու ճանապարհին կայուն են¹: Այս ամենով է պայմանավորված հողվածի արդիականությունը և կատարման անհրաժեշտությունը: Հետազոտության նպատակն է բացահայտել Կանադայի գյուղատնտեսության առանձնահատկությունները և ներկայացնել դրանց ներդրման հնարավորություններն ու ուղիները ՀՀ-ում: Այդ նպատակով խնդիր է դրվել ուսումնասիրել Կանադայի գյուղատնտեսության զարգացման պատմությունը, ճյուղի կառուցվածքը, ֆերմերների վարքագիծը, պետական աջակցության ծրագրերը և այլն:

Գրականորթյան ակնարկ: Ինչպես արդեն նշել ենք, գյուղատնտեսությունը կարևոր նշանակություն ունի Կանադայի համար և էական փոփոխությունների է ենթարկվել ժամանակի ընթացքում: Բացարձակ արտահայտությամբ գյուղատնտեսական համախառն արտադրանքն էականորեն աճել է: Օրինակ՝ ցորենի արտադրության ծավալները 1908-2008 թթ. ընթացքում գրեթե եռապատկվել են: Ներկայում համեմատաբար շատ են մշակվում նոր մշակաբույսեր, որոնցից է մի շարք բարելավված սորտերից ստացված կանոլան: Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո աճ է գրանցվել նաև անասնաբուծության ճյուղում: Այսպես, խոշոր եղջերավոր կենդանիների և հորթերի քանակը կրկնապատկվել է, խոզերինը՝ քառապատկվել: Թռչունների, մասնավորապես՝ հավերի թիվը ևս բավականին աճել է: Միննույն ժամանակ նկատենք, որ գյուղատնտեսությունը կազմում է Կանադայի ՀՆԱ-ի ընդամենը 1-2 %-ը և ապահովում ընդհանուր զբաղվածության 2 %-ը: Այսպիսի կառուցվածքը բնորոշ է զարգացած երկրներին: Ժամանակի ընթացքում գյուղատնտեսության արտադրողականությունը բավականին աճել է և՛ բերքատվության, և՛ մթերատվության, և՛ ընդհանուր աճի գործոնների առումներով:

Կանադայում գյուղատնտեսական նշանակության հողային ֆոնդը 67.8 մլն հա է, որը կազմում է Կանադայի ընդհանուր հողային ֆոնդի ընդամենը 7 %-ը և կենտրոնացած է հիմնականում երկրի հարավային մասում: 1980-ականներից սկսած՝ կանադացի ֆերմերները դարձան ավելի մասնագիտացված, իսկ գյուղատնտեսությունն՝ ավելի դիվերսիֆիկացված: Հացահատիկային մշակաբույսերից (հիմնականում ցորեն և գարի), անցում կատարվեց դեպի ավելի բարձրարժեք մշակաբույսեր, ինչպիսիք են յուղատու սերմերը, գլխավորապես կանոլան, դաշտային ոլոռն ու ոսպը:

Ժամանակի ընթացքում Կանադայի ֆերմերների քանակը նվազել է, ինչը բացատրվում է տեխնոլոգիական առաջընթացի, ինչպես նաև ոչ գյուղատնտեսական գործունեության հնարավորությունների աճով: Այսպես, 1941 թ.

¹ May T. Yeung and William A. Kerr, Canadian agri-food export opportunities in a COVID-19 world, February 2021, 42 p. , p. 1-2 <https://www.policyschool.ca/wp-content/uploads/2021/02/Agri-Food-Export-Yeung-Kerr.pdf>

Ֆերմերների թիվը եղել է 732 000, իսկ 2016 թ.՝ 194 000-ից քիչ: Այսինքն՝ 75 տարվա ընթացքում այս ցուցանիշը նվազել է մոտավորապես 75 %-ով¹: Մեկ գյուղացիական տնտեսության միջին չափը 295 հա է. նվազագույնը՝ 100 հա, առավելագույնը՝ 600 հա: Կանադայի գյուղացիական տնտեսությունների մոտավորապես 40 %-ը զբաղված է բուսաբուծության ճյուղում, որին հաջորդում է տավարաբուծությունը, որտեղ կենտրոնացած է ֆերմերների 26.6 %-ը: Տարբեր նահանգներում և տարածաշրջաններում գյուղատնտեսական մասնագիտացումը տարբեր է: Այսպես, եթե Բրիտանական Կոլումբիայում մշակվում են հիմնականում մրգեր և բանջարեղեն, ապա Ատլանտյան Կանադայում գերակշռում է կաթնամթերքի արտադրությունը և կարտոֆիլի մշակությունը: Գյուղատնտեսությունում զբաղվածների տարիքն աստիճանաբար մեծանում է: Եթե 1991 թ. ֆերմերի միջին տարիքը եղել է 47.5 տարեկան, 2007թ.՝ 52, ապա 2016 թ.՝ 55 տարեկան²:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են վիճակագրական, վերլուծական և համեմատական մեթոդները: Վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ արտագյուղատնտեսական գործունեությունում ընդգրկվածների թիվը ժամանակի ընթացքում աճել է: Տարեկան մինչև 250000 կանադական դոլար համախառն եկամուտ ստացող ֆերմերներն ավելի հակված են ներգրավվելու արտագյուղատնտեսական և ոչ գյուղատնտեսական գործունեության տեսակներում, քան բարձր եկամուտ ստացող ֆերմերները: Ավելացված արժեքի գործողությունների մեծ մասն ուղղակիորեն վերաբերում է գյուղատնտեսական գործունեությանը, քանի որ անմիջական վաճառքը կամ վերամշակումն իրականացվում է հենց ֆերմայում: Ոչ գյուղատնտեսական բիզնեսը վերաբերում է ծառայություններին և առևտրին: Ըստ տվյալների՝ տնային տնտեսությունների 7 %-ը բիզնես է իրականացնում ծառայությունների ոլորտում, 4 %-ը՝ վաճառքի ոլորտում, 3 %-ն ունի շինարարական բիզնես, 1 %-ը վերամշակման ոլորտում է, 1 %-ն ընդգրկված է այլ ոլորտներում: Ըստ տվյալների՝ ոչ գյուղատնտեսական բիզնեսում միջին եկամուտը տատանվում է 12000-63000 կանադական դոլարի սահմաններում: Կենսավառելիքի արտադրությունը ևս համարվում է ոչ գյուղատնտեսական գործունեություն: Էթանոլը, որը գլխավորապես ստացվում է ցորենից և եգիպտացորենից, աճող կենսավառելիքի արդյունաբերություն է Կանադայում և խրախուսվում է ֆեդերալ կառավարության կողմից: Կենսավառելիքի խթանումը Կանադայում սկսվել է 1990-ականներին, հարկային արտոնությունների միջոցով: Բացի այդ, կառավարությունը մշակել է ծրագիր, որի նպատակն է պաշտպանել արտադրողներին կենսավառելիքի հետ կապված քաղաքականություններում փոփոխությունների ազդեցությունից: Մեկ այլ

¹ Hongyu Chen and others, A Historical Review of Changes in Farm Size in Canada, January 2019, 30 p., p. 2, <http://forecastinstitute.com/documents/Farm-Size-Historical-Review-2019-03.pdf>

² <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/96-325-x/2014001/article/11905-eng.htm>

ծրագիր էլ ուղղված է էթանոլի արդյունաբերության ընդլայնման ուղղությամբ ներդրումների աջակցությանը: Էթանոլի աջակցության քաղաքականության մի այլ ծրագիր էլ, որը մշակվել է 2006 թ., նպատակ ունի խթանել կենսավառելիքի սպառումը: Քաղաքականության հիմնական միտումն էր՝ ընդլայնել կենսավառելիքի սպառումն ընդհանուր վառելիքի սպառման նկատմամբ:

Արտագյուղատնտեսական ներգրավվածության վրա ազդում են մի շարք գործոններ, ինչպիսիք են ֆերմերների կրթվածության աստիճանը, զբաղվածության մակարդակը, տարածաշրջանային գործազրկության մակարդակը, դիվերսիֆիկացված ռեզիդենսալ տնտեսությունը, քաղաքներից հեռավորությունը և այլն:

Վերլուծություն: Կանադայում ֆերմերային տնային տնտեսությունների բարեկեցությունն աստիճանաբար էլ ավելի շատ է կապվում ոչ գյուղատնտեսական գործունեության հետ. ֆերմերների գրեթե կեսը ներկայացրել է, որ իրենց եկամուտների մոտավորապես կեսը ստացվում է ոչ գյուղատնտեսական գործունեությունից: Կանադայի գյուղատնտեսության համար առանձնահատուկ նշանակություն ունի առևտուրը ԱՄՆ-ի հետ: Հատկապես կարմիր մսի ոլորտը վերջին 15 տարիների ընթացքում բավականին ինտեգրվել է Հյուսիսային Ամերիկայի շուկային: Հացահատիկային մշակաբույսերի արտադրությամբ Կանադան զբաղեցնում է աշխարհում 8-րդ տեղը, իսկ մսի արտադրությամբ՝ 10-րդ տեղը: Ժամանակի ընթացքում, միավորման և մասնագիտացման աճին զուգընթաց, Կանադայի գյուղատնտեսության ոլորտը բնութագրվում է ավելի քիչ, բայց ավելի խոշոր ֆերմերային տնտեսություններով: Ինչպես զարգացած շատ երկրներում, այնպես էլ Կանադայում հիմնականում խոշոր գյուղացիական տնտեսություններն են արտադրում գյուղատնտեսական արտադրանքի մեծ մասը: Ֆերմերների եկամուտների մասով կարևոր գյուղատնտեսական մթերքներ են կարմիր միսը, հացահատիկային և յուղատու սերմերը, հատկապես ցորենը և կանուլան, ինչպես նաև կաթնամթերքը: Կանադացի ֆերմերները դիվերսիֆիկացնում են իրենց արտադրությունը՝ նոր շուկաներ դուրս գալու, ավելացված արժեքը մեծացնելու և ռիսկերն ավելի արդյունավետ կառավարելու միջոցով: 1960 թ. համեմատ մի շարք կարևոր մշակաբույսերի բերքատվությունն աճել է մոտավորապես 60 %-ով: Բուսաբուծության և անասնաբուծության ճյուղերում աշխատանքի արտադրողականությունը 1961-2005 թթ. շարունակաբար աճել է տարեկան 4.7 %-ով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում գյուղատնտեսական հետազոտությունների և զարգացման (R&D) վրա ծախսերի կրճատումը դարձել է արտադրողականության դանդաղ աճի պատճառներից մեկը, հատկապես բուսաբուծության ճյուղում: Կանադայում, ինչպես Միացյալ Նահանգներում, գյուղատնտեսական R&D-ն հեռացել է բուսաբուծության և անասնաբուծության ճյուղերից դեպի այլ առաջնահերթ ոլորտներ, ինչպիսիք են պարենային անվտանգությունը և

շրջակա միջավայրը: Գյուղատնտեսական հետազոտությունների ֆինանսավորման ավելացումը կօգնի հակազդել բերքատվության և մթերատվության նվազեցմանը¹:

2016 թվականից փետրվարի 23-ը նշվում է որպես Կանադայի Գյուղատնտեսության օր: Այդ օրը նվիրված է պարենին և այն արտադրող անձանց, ովքեր ամեն օր քրտնաջան աշխատում են բնակչությանն ապահով և համեղ սննդով ապահովելու համար: Այդ օրը Կանադայի ամբողջ բնակչությունը շնորհավորում և շնորհակալություն է հայտնում գյուղատնտեսությունում ներգրավված անձանց, ովքեր աշխատասեր են և նորարար, գնահատում են ընտանիքը, համայնքը, կայունությունը և նվիրել են իրենց կյանքը արտադրելու համար անվտանգ, առողջ սնունդ կանադացիների և իրենց ընտանիքների համար: Կանադայի Գյուղատնտեսության օրը նշելու հիմնական խորհուրդն այն է, որ կանադացիներն ավելի լավ պատկերացնեն, թե որտեղից է իրենց սնունդը գալիս, իմանան ավելի Կանադայի գյուղատնտեսության և պարենի մասին և ճանաչեն այն քչերին, ովքեր կերակրում են շատերին: Ամեն տարվա համար մշակվում է ծրագիր, թե ինչպես պետք է նշվի այդ օրը, որի շրջանակներում կազմակերպվում են տարատեսակ միջոցառումներ²:

Կանադայի գյուղատնտեսության առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ ֆերմերները, բացի գյուղատնտեսական գործունեությունից, զբաղված են այլ ոլորտներում ևս, որոնք բաժանվում են երեք խմբի.

- 1. արտագյուղատնտեսական զբաղվածություն,*
- 2. ավելացված արժեքի գործունեություններ,*
- 3. ոչ գյուղատնտեսական բիզնես:*

Արտագյուղատնտեսական զբաղվածությունը վճարովի աշխատանք է, որը կատարում է ընտանիքի անդամը գյուղատնտեսությունից դուրս: Արժեք ավելացնող գործունեությանն է վերաբերում գյուղացիական տնտեսության անդամի կողմից կատարվող այնպիսի աշխատանքները, որոնցից են գյուղատնտեսական մթերքների մշակումը, գյուղատնտեսական տուրիզմը կամ գյուղատնտեսական արտադրանքի ուղղակի վաճառքը: Ոչ գյուղատնտեսական բիզնեսը վերաբերում է տնային տնտեսությունների կողմից վարվող ոչ գյուղատնտեսական բիզնեսին և կարող է ներառել այնպիսի գործողություններ, ինչպիսիք են վերանորոգման, տրանսպորտային, առևտրային և մասնագիտական ծառայությունները:

Կանադայի նահանգների մեծ մասը չունի հատուկ նախարարություն

¹ Terrence S. Veeman and Richard Gray, Agricultural production and productivity in Canada, 2009, Choices, The Magazine of Food, Farm and Resource Issues,

² <https://www.farmfoodcarepei.org/canadas-ag-day/?fbclid=IwAR3V1XVmVCmubgl5ir65TrDYptuu7dLFvV0TGYJ8jD99QZnG0BrfUJ5RTiY#:~:text=Canada's%20Agriculture%20Day%20is%20about,safe%2C%20healthy%20and%20delicious%20food>

կամ դեպարտամենտ, որը զբաղվում է գյուղատնտեսության դիվերսիֆիկացիայով: Սովորաբար առկա են մի քանի ֆեդերալ, նահանգային և մունիցիպալ գործակալություններ, որոնք ներառված են գյուղական տուրիզմի հետ կապված գործընթացներում, ինչպես նաև մասնակցում են օրենքների մշակման և դրանց կիրառման գործընթացներում: Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ չնայած նահանգային մակարդակով չկան ագրոտուրիզմը կարգավորող իրավական ակտեր, այնուամենայնիվ նահանգային մակարդակում կան գյուղական տուրիզմը խթանող և կարգավորող իրավական ակտեր: Օրինակ՝ Բրիտանական Կոլումբիա նահանգում առկա են 35 տարբեր օրենքներ և ենթաօրենսդրական ակտեր, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կարգավորում են ագրոտուրիզմի ոլորտը:

Գյուղական համայնքներում նոր բիզնեսների զարգացման համար առկա աջակցությունը սովորաբար կենտրոնացած է համայնքների կենտրոնների փոքր բիզնեսների վրա: Այս ծրագրերի մեծ մասը հիմնված է պետական գործակալությունների և տեղական կազմակերպությունների միջև համագործակցության վրա: Այս ծրագրերի մի մասի նպատակն է բարձրացնել շահառուների կարողությունները և հմտությունները՝ մշակելու և գնահատելու բիզնես ծրագրեր և ձեռք բերելու նոր ձեռնարկություններ ստեղծելու համար անհրաժեշտ մեկնարկային կապիտալը: Բացի այդ, շատ համայնքներում առկա են բիզնեսի զարգացման մի շարք ծառայություններ (օրինակ՝ հաշվապահական ծառայություններ, բիզնես խորհրդատվություն, որակի վերահսկման և արտահանման աջակցության ծրագրերի ֆինանսական ծառայություններ)՝ նոր ձեռնարկությունների գործունեությունն աջակցելու համար: Ինտերնետի օգտագործումը ևս դարձել է տարածված ծառայություն գյուղական շատ համայնքներում: Որոշ ծրագրեր ուղղված են գյուղատնտեսության և ագրոպարենային ոլորտի մրցունակության բարձրացմանը և սպառման ավելացմանը: Բացի այդ, առկա են մի շարք արտադրական ասոցիացիաներ, այդ թվում՝ նաև ֆերմերների շուկայական ասոցիացիաներ և այլ տեղական զարգացման գործակալություններ, որոնք այս կամ այն ձևով աջակցում են ֆերմերների նախաձեռնություններին: Այս ասոցիացիաների կողմից մշակված ամենաընդհանուր ծառայություններն են տեղեկատվության, խորհրդատվության տրամադրումը, արտադրությունում վերապատրաստումը, ապրանքների մշակումը, իրենց արտադրանքի գովազդը և մարքեթինգը: Մունիցիպալ կառավարման, լոկալ բիզնես խմբերի և ֆերմերների միջև մի շարք համագործակցությունների միջոցով ստեղծվել է համապատասխան միջավայր ֆերմերների շուկաների վերածննդի համար: Ֆերմերների շուկաների ասոցիացիաները, բացի ուղղակի վաճառքի հետ կապված օգնությունից, նաև տրամադրում են լրացուցիչ ծառայություններ ֆերմերներին, ինչպիսիք են գովազդը, թարմացված տեղեկատվության տրամադրումը, մարքեթինգի, կարգավորման, պարենային անվտանգության և այլնի հետ կապված ֆերմերների

հետաքրքրությունների մասին կրթական սեմինարների կազմակերպումը և զարգացնելով քարոզչական արշավներ, որոնք խրախուսում են սպառողներին գնել թարմ և տեղական մթերք:

Կանադայում բավականին տարածված և զարգացած է ագրոտուրիզմը, որը չափվում է զբոսաշրջիկների այցերով (տարեկան 211 մլն այց): Այցերի 83 %-ը բաժին է հասել կանադացի զբոսաշրջիկներին, 12 %-ը՝ ամերիկացի զբոսաշրջիկներին և 5 %-ը այլ երկրներից ժամանած զբոսաշրջիկներին: Տվյալ տարածքում զարգացած ագրոտուրիզմի գործունեության տեսակները մասամբ որոշվում են ըստ տարածաշրջանի ավանդույթների և առանձնահատկությունների: Օրինակ՝ Ալբերտա և Բրիտանական Կոլումբիա նահանգներն ունեն ամենահայտնի արձակուրդային ռանչները, որոնք հիմնված են աշխատող անասնազուգների վրա, որտեղ զբոսաշրջիկները կարող են մեկնել և մեկ շաբաթ անցկացնել «իրական» անասնաբույծի ապրելակերպով: Այս հաստատություններում առավել հաճախ առաջարկվող գործողությունները ներառում են բնության դիտումը (ներառյալ թռչունները, եղջերուները և եղնիկները), որսորդությունը և լուսանկարչությունը: Ագրոտուրիզմը հիմնականում ակտիվ է ամռան և աշնան ամիսներին: Չմեռային ագրոտուրիզմը սահմանափակվում է մի քանի օպերատորներով, որոնք առաջարկում են այնպիսի գործողություններ, ինչպիսիք են ձնահավաքը, վայրի բնության դիտումը և ընթրիքը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ագրոպարենային համակարգի բազմապատկիչի էֆեկտը ազդում է լրացուցիչ ՀՆԱ-ի ստեղծման և տնտեսության այլ ոլորտներում զբաղվածության վրա: Օրինակ՝ ուղղակի ՀՆԱ-ի յուրաքանչյուր 1 կանադական դոլարի ստեղծումը գյուղատնտեսությունում ուղղակիորեն բերում է ՀՆԱ-ի 1.8 կանադական դոլարով ավելացմանը և 0.91 անուղղակի աշխատատեղերի ստեղծմանը: Պարենի վերամշակման ոլորտում ստեղծված յուրաքանչյուր 1 կանադական դոլարը նպաստում է ՀՆԱ-ի 1.81 կանադական դոլարով ավելացմանը: Նման ձևով այս ոլորտում ստեղծված յուրաքանչյուր աշխատանք բերում է այլ 2.55 աշխատատեղերի անուղղակի ստեղծմանը: Օրինակ՝ պարենի վերամշակման ոլորտում ստեղծված յուրաքանչյուր 1 դոլար ՀՆԱ-ի դեպքում բազմապատկիչի էֆեկտը անմիջապես ՀՆԱ-ի վրա 2.81 է, իսկ ընդհանուր ուղղակի զբաղվածությունը ավելանում է 3.55 անգամ¹:

Կանադայի կառավարությունն իրականացնում է տարատեսակ պետական աջակցության ծրագրեր, որոնց հիմնական նպատակը ֆերմերների եկամուտների կայունացումն է: Ֆերմերների եկամուտների վրա ազդում են 2 հիմնական գործոն՝ արտադրական անկայունությունը (անբարենպաստ եղանակային պայմաններ, հիվանդություններ, վնասատուներ և այլն) և գների

¹ Thomas Gordon Johnson, The Role of Agriculture and Farm Household Diversification in the Rural Economy of Canada, January, 2009, 25 p.

անկայունությունը: Տարիներ շարունակ Կանադայի կառավարությունը տրամադրել է պետական աջակցություն ֆերմերներին, որի նպատակն էր բնական աղետների և ապրանքների անկայուն գների բացասական ազդեցության նվազեցումը: Բնական աղետներից պաշտպանվելու բավականին տարածված գործիք է ապահովագրությունը: Կանադայում մասնավոր ընկերությունները խուսափում են կնքել բազմակի ռիսկերից ապահովագրության պայմանագիր, որի պատճառը գյուղատնտեսության ապահովագրության առանձնահատկություններն են (համակարգային բնույթը և տեղեկատվական անհամաչափությունը): Կանադայում գյուղատնտեսության ապահովագրության գծով տրամադրվող աջակցության ծրագրերը ևս բավականին տարածված են: Որոշ հեղինակներ առաջարկում են հինգ գործոններ, որոնք բնութագրում են Կանադայի ագրարային քաղաքականությունը: Այդ գործոններն են.

1. նահանգների ազդեցության մեծացումը,
2. գյուղատնտեսության կառուցվածքի փոփոխությունը,
3. Միացյալ Նահանգների ազդեցությունը և նրա հակազդող գործողությունները Կանադայի ծրագրերի դեմ,
4. արտադրական որոշումների՝ աջակցության ծրագրերից առանձնացվածությունը,
5. կենտրոնական բյուջեի գործակալությունների կողմից կայուն ֆինանսավորման պահանջների ցանկությունը¹:

Գիտական նորույթը: Հոդվածի գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ վեր են հանվել Կանադայի գյուղատնտեսության զարգացման առանձնահատկությունները, որոնց հիման վրա մշակվել են հայաստանյան ներկայիս պայմաններում կիրառելի առաջարկություններ:

Եզրակացություն: Կատարված ուսումնասիրությունները հիմք են տալիս անելու հետևյալ առաջարկությունները, որոնք կիրառելի կլինեն հայաստանյան ներկայիս պայմաններում:

1. *Հաշվի առնելով ՀՀ գյուղացիական տնտեսությունների հողակտորների միջին չափը (1.4 հա) և Կանադայում մեկ ֆերմերին բաժին ընկնող միջին հողակտորի չափը (295 հա)՝ միանշանակ անհրաժեշտ է էլ՝ ավելի ակտիվ և գործուն քայլեր կատարել հողերի խոշորացման ուղղությամբ: Բհարկե, պետք է հաշվի առնել, որ ՀՀ-ն, ի տարբերություն Կանադայի, տարածքի մեծությամբ դասվում է փոքր պետությունների շարքին, սակայն այստեղ ձևավորվել է շուրջ 340000 գյուղացիական տնտեսություն, մինչդեռ Կանադայի նման խոշոր երկրում գործում է 200 000-ից էլ քիչ ֆերմեր: ՀՀ-ում գյուղատնտեսական հողերի խոշորացումը միայն հիմք կարող է հանդիսանալ գյուղատնտեսության զարգացման համար:*

¹ Alison J. Eagle, James Rude, and Peter C. Boxall, Agricultural support policy in Canada: What are the environmental consequences?, NRC Research Press, 13 p., p. 3-6.

2. ՀՀ-ում գյուղատնտեսության վարումը պետք է իրականացվի նորագույն տեխնոլոգիաների և նորարարական մեթոդների կիրառմամբ: Հակառակ դեպքում բարդ կլինի խոսել զարգացած գյուղի և գյուղատնտեսության մասին:
3. Ապահովել համապատասխան միջավայր (ենթակառուցվածքներ, իրավաօրենսդրական դաշտ, պետական աջակցության ծրագրեր և այլն), որը կնպաստի գյուղական համայնքներում ոչ գյուղատնտեսական գործունեության տարածմանն ու զարգացմանը:
4. Տարվա մեջ մեկ օր սահմանել և նշել, որպես «Հայաստանի գյուղատնտեսության օր»: Այս միջոցառումը կօգնի էլ ավելի արժևորելու գյուղն ու գյուղատնտեսական գործունեությանը զբաղվող մարդկանց և նրանց աշխատանքը: Այն հնարավորություն կտա ազգաբնակչության շրջանում փոխելու վերաբերմունքը և պատկերացումները ագրարային ոլորտի վերաբերյալ, իսկ գյուղացիական տնտեսությունները կլինեն ավելի գնահատված և մոտիվացված:
5. Գյուղական համայնքներում ստեղծել գործակալություններ, որոնք կնպաստեն նորարարական գաղափարների իրականացմանը և կնպաստեն ոչ գյուղատնտեսական գործունեության տարածմանն ու զարգացմանը:

Ներկայացված առաջարկությունները կյանքի կոչելու համար ՀՀ-ում առկա են բոլոր անհրաժեշտ նախադրյալները, իսկ դրանց իրագործումը կնպաստի ինչպես ագրարարային ոլորտի, այնպես էլ ամբողջ տնտեսության զարգացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Alison J. E., James R., and Peter C. Boxall, Agricultural support policy in Canada: What are the environmental consequences?, NRC Research Press, 13 p.
2. Hongyu Ch. and others, A Historical Review of Changes in Farm Size in Canada, January 2019, 30 p., <http://forecastinstitute.com/documents/Farm-Size-Historical-Review-2019-03.pdf>
3. May T. Yeung and William A. Kerr, Canadian agri-food export opportunities in a COVID-19 world, February 2021, 42 p. <https://www.policyschool.ca/wp-content/uploads/2021/02/Agri-Food-Export-Yeung-Kerr.pdf>
4. Terrence S. V. and Richard G., Agricultural production and productivity in Canada, 2009, Choices, The Magazine of Food, Farm and Resource Issues,
5. Thomas Gordon Johnson, The Role of Agriculture and Farm Household Diversification in the Rural Economy of Canada, January, 2009, 25 p.
6. Unprecedented in every way, Economic outlook, Deloitte, June, 2020, 16 p., <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ca/Documents/finance/ca-economic-outlook-report-june-2020-aoda-en.pdf>
7. Welcome to Canada, What you should know, 2013, p. 148, p. 17-22,

- <https://www.canada.ca/content/dam/ircc/migration/ircc/english/pdf/pub/welcome.pdf>
8. <https://www.worldometers.info/world-population/canada-population/#:~:text=Canada%202020%20population%20is%20estimated,of%20the%20total%20world%20population.>
 9. <https://www.investopedia.com/terms/g/g7.asp>
 10. <https://www.investopedia.com/articles/investing/042315/fundamentals-how-canada-makes-its-money.asp>
 11. <https://canadianvisa.org/life-in-canada/economy/structure>
 12. <https://canadianvisa.org/life-in-canada/economy/basic-information>
 13. <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/96-325-x/2014001/article/11905-eng.htm>
 14. <https://www.farmfoodcarepei.org/canadas-ag-day/?fbclid=IwAR3V1XVmVCmubgl5ir65TrDYptuu7dLFvV0TGyJ8jD99QZnG0BrfUJ5RTiY#:~:text=Canada's%20Agriculture%20Day%20is%20about,safer%20healthy%20and%20delicious%20food>

ԿԱՆԱԴԱ. ԳՅՈՒՂԱՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

ԳՈՀԱՐ ՈՍԿԱՆՅԱՆ

Համառոտագիր: Հողվածի նպատակն է՝ ուսումնասիրել Կանադայի տնտեսության, մասնավորապես՝ գյուղատնտեսության վարման ընդհանուր մոտեցումներն ու առանձնահատկությունները, որոնց հիման վրա ներկայացնել ՀՀ-ում այդ մոտեցումների կիրառման հետ կապված հստակ առաջարկություններ: Դրված նպատակին հասնելու համար ուսումնասիրվել են Կանադայի աշխարհաքաղաքական դիրքը, տնտեսության կառուցվածքը և առաջատար ճյուղերը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Կանադան աշխարհի տնտեսապես զարգացած երկրներից է և հանդիսանում է G 7 խմբի անդամ: Կարևորելով գյուղատնտեսության դերն ու նշանակությունը ինչպես Կանադայի, այնպես էլ Հայաստանի համար՝ ավելի մանրամասն ուսումնասիրվել և ներկայացվել է այս ոլորտը: Մասնավորապես՝ ներկայացվել են Կանադայի գյուղատնտեսությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշները, որոնցից են հիմնական մշակաբույսերը, ֆերմերային տնտեսությունների քանակը, դրանց միավոր հողակտորի միջին չափը և այլն: Ժամանակի ընթացքում Կանադայի ֆերմերների քանակը նվազել է. ինչը բացատրվում է տեխնոլոգիական առաջընթացի, ինչպես նաև ոչ գյուղատնտեսական գործունեության հնարավորությունների աճով: Կանադայի գյուղական համայնքներում բնակչության եկամտի հիմնական աղբյուրը միայն գյուղատնտեսական գործունեությունը չէ: Ֆերմերների հիմնական մասը ներգրավված է նաև ոչ գյուղատնտեսական աշխատանքներում՝ հաճախ ապահովելով եկամտի հիմնական մասը ոչ գյուղատնտեսական գործունեությունից: Կանադայում բավականին տարածված և զարգացած է ագրոտուրիզմը, որը չափվում է զբոսաշրջիկների այցերով: Ագրարային ոլորտի զարգացման համար շատ կարևոր է

պետական աջակցության միջոցառումների իրականացումը: Այս առումով Կանադայի կառավարությունը ագրարային հստակ քաղաքականություն է վարում, որի հիմնական նպատակը ֆերմերների եկամուտների կայունացումն է: 2016 թվականից փետրվարի 23-ը նշվում է որպես Կանադայի Գյուղատնտեսության օր: Այդ օրը նվիրված է պարենին և այն արտադրող անձանց, ովքեր ամեն օր քրտնաջան աշխատում են բնակչությանն ապահով և համեղ սնունդ ապահովելու համար: Հողվածի գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ վեր են հանվել Կանադայի գյուղատնտեսության զարգացման առանձնահատկությունները, որոնց հիման վրա մշակվել են հայաստանյան ներկայիս պայմաններում կիրառելի առաջարկություններ:

Բանալի բաներ՝ տնտեսություն, գյուղատնտեսություն, բուսաբուծություն, անասնաբուծություն, ֆերմեր, զբաղվածություն, ագրոտուրիզմ, պետական աջակցություն, ոչ գյուղատնտեսական գործունեություն

КАНАДА. В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

ГОАР ВОСКАНЯН

Аннотация. Цель данной статьи - изучить общие подходы и особенности канадской экономики, в частности сельского хозяйства, на основе которых будут представлены четкие рекомендации по их применению в Армении. Для достижения этой цели были изучены геополитическое положение, структура экономики и ведущие отрасли Канады. Исследования показывают, что Канада - одна из самых экономически развитых стран мира и член G7. Объясняя роль и значение сельского хозяйства как для Канады, так и для Армении, эта область была изучена более подробно. В частности, были представлены основные показатели, характеризующие сельское хозяйство Канады, такие, как основные культуры, количество ферм, средний размер земли и т. д. Со временем количество канадских фермеров уменьшилось. что объясняется развитием технического прогресса, а также возможностями несельскохозяйственной деятельности. В сельских общинах Канады сельское хозяйство - не единственный источник дохода для населения. Большинство фермеров также занимаются несельскохозяйственной деятельностью, часто обеспечивая большую часть своего дохода от несельскохозяйственной деятельности. Агротуризм, который измеряется количеством туристов, довольно распространен в Канаде. Реализация мер государственной поддержки очень важна для развития аграрного сектора. В этой связи правительство Канады проводит четкую аграрную политику, основной целью которой является стабилизация доходов фермеров. 23 февраля с 2016 года отмечается как День сельского хозяйства Канады. Этот день посвящен производителям продуктов питания, которые каждый день упорно трудятся, чтобы обеспечить население безопасной

и вкусной едой. Научная новизна статьи заключается в том, что выявлены особенности развития сельского хозяйства Канады, на основе которых разработаны рекомендации, применимые к нынешним условиям в Армении.

Ключевые слова: экономика, сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, фермер, занятость, агротуризм, государственная поддержка, несельскохозяйственная деятельность

CANADA. IN THE CONTEXT OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT

GOHAR VOSKANYAN

Abstract. The purpose of this article is to study the general approaches and peculiarities of the Canadian economy, particularly agriculture, on the basis of which to present clear recommendations for the application of these approaches in the Republic of Armenia. To achieve this goal, Canada's geopolitical position, economic structure, and leading industries were studied. Studies show that Canada is one of the most economically developed countries in the world and a member of the G7. Explaining the role and significance of agriculture for both Canada and Armenia, this field was studied in more detail. In particular, the main indicators characterizing Canadian agriculture were presented, such as the main crops, the number of farms, the average size of land, etc. Over time, the number of Canadian farmers has decreased, which is explained by the advancement of technological progress, as well as the opportunities for non-agricultural activities. In rural areas of Canada, the main source of income for the population is not only agricultural activity. The majority of farmers are also engaged in non-agricultural activities, often providing most of their income from non-agricultural activities. Agrotourism, which is measured by the number of tourists, is quite common in Canada. The implementation of state support measures is very important for the development of the agricultural sector. In this regard, the Government of Canada pursues a clear agrarian policy, the main purpose of which is to stabilize farmers' incomes. Since 2016, February 23 has been marked as Canada Agriculture Day. This day is dedicated to food producers, who work hard every day to provide safe and tasty food to the population. The scientific novelty of the article is that the peculiarities of Canada's agricultural development have been identified, on the basis of which recommendations applicable to the current conditions in Armenia have been developed.

Keywords: economy, agriculture, crop production, animal husbandry, farmer, employment, agro-tourism, state support, non-agricultural activity

3.4. ԱՎՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱԶՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ

ՀԱՅԿ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

10.07.2021-13.09.2021

Ներածություն

Ավստրալիան հանդես է գալիս որպես մեծ հաջողություններ արձանագրած զարգացած պետություն, որի տնտեսական զարգացման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը և համակարգումը օգտակար կարող են լինել ազգային տնտեսությունների վերաբերյալ մշակումների և ռազմավարությունների իրագործման ժամանակ:

Հողվածում *նպատակ* է դրվել ուսումնասիրել Ավստրալիայի տնտեսական զարգացման օրինաչափությունները և տրամաբանությունը՝ Հայաստանի համար օգտակար և ուսանելի փորձի բացահայտման, Հայաստանում կիրառելի մոտեցումների մշակման և կիրարկման ուղիների բացահայտման նպատակով: Նշված նպատակին հասնելու համար *խնդիր* է դրվել ուսումնասիրել Ավստրալիայի տնտեսության ձևավորման նախադրյալները, ուսումնասիրել տնտեսության կառուցվածքային առանձնահատկությունների ձևավորման վրա ազդեցություն ունեցող գործոններն ու որոշումները, բացահայտել Հայաստանյան իրականության հետ զուգահեռների հնարավորությունը:

Ավստրալիայի տնտեսության վերաբերյալ առկա են բազմաթիվ ուսումնասիրություններ՝ պայմանավորված նաև Ավստրալիայում գիտական համակարգի զարգացվածությամբ: Այնուամենայնիվ, Հայաստանի և Ավստրալիայի տնտեսությունների համեմատական վերլուծության, ինչպես նաև խնդիրը սույն հոդվածում բարձրացված նպատակի տեսանկյունից ուսումնասիրությունները բացակայում են:

Գրականության ակնարկ

Ավստրալիան աշխարհի ամենայուրահատուկ պետություններից մեկն է: Բացի ամբողջական մայրցամաք զբաղեցնելու հանգամանքից՝ Ավստրալիան աչքի է ընկնում իր բնակլիմայական առանձնահատկություններով, էնդեմիկ բուսական և կենդանական հարուստ աշխարհով, բնական ռեսուրսներով և բազմազգ հասարակությամբ¹: Չնայած իր հարաբերականորեն կարճատև պատմությանը՝ Ավստրալիան աշխարհի ամենաբարձր կենսամակարդակ ունեցող երկրներից մեկն է՝ շարունակական դրական միզրացիոն հաշվե-

¹ Garden D.S., Australia, New Zealand, and the Pacific: an environmental history / Don Garden. p. cm. ABC-CLIO's nature and human societies series, Santa Barbara, California, ISBN 1-57607-868-X, 416 p.

կշռով, ինչը վկայում է նրա ապագայի նկատմամբ համաշխարհային հանրության վստահության մասին:

Ավստրալիայում է կենտրոնացած այլակյան Միյուռքի ամենամարդաշատ կենտրոններից մեկը: Չնայած Ավստրալիայում հայերն սկսել են հաստատվել 1850-ական թվականներից, մինչև 1950-ական թթ. սկիզբները հայերի թվաքանակը, տարբեր տվյալներով, կազմում էր 500-1500 մարդ, որոնք կենտրոնացած էին Մելբուռն, Սիդնեյ և Ադելաիդա քաղաքներում: Ներգաղթյալների հիմնական հոսքերը ձևավորվել են 1950-ականներից, և ներկայումս Ավստրալիայում բնակվում է 50-60 հազ հայ՝ հիմնականում կենտրոնացած խոշոր քաղաքներում¹:

Ավստրալիան աշխարհում մեծությամբ 6-րդ պետությունն է, որի ընդհանուր տարածքը կազմում է շուրջ 7.7 մլն քկմ: Ընդհանուր բնակչության 25.8 մլն ցուցանիշով այն աշխարհում 53-րդն է, ինչն ապահովում է 3.4 մարդ/քկմ բնակչության խտություն: Այս ցուցանիշով Ավստրալիան ամենանոսր բնակեցված պետություններից մեկն է: Տպավորիչ են Ավստրալիայի տնտեսական ցուցանիշերը: Անվանական ՀՆԱ-ի ցուցանիշով այն աշխարհում 13-րդն է՝ 2020 թ. կանխատեսումներով 1.375 տրլն ԱՄՆ դոլար, իսկ մեկ բնակչի հաշվով անվանական ՀՆԱ-ի ցուցանիշով՝ 10-րդը՝ 50.844 ԱՄՆ դոլար: Մարդկային զարգացման ինդեքսի ցուցանիշով Ավստրալիան աշխարհում 8-րդն է՝ 0.944 միավոր արժեքով²:

Ավստրալիայի տնտեսական պատմությունն ուսումնասիրվել է բազմաթիվ արտասահմանյան հետազոտողների կողմից: Տարբեր հետազոտողներ Ավստրալիայի տնտեսական պատմությունը ներկայացնում են պատմական տեսանկյունից³, թեմատիկ տեսանկյունից⁴, Ավստրալիայի բացառիկության տեսանկյունից⁵, բնական միջավայրի տեսանկյունից⁶ և այլն: Հայ հետազոտողների շրջանում Ավստրալիայի տնտեսական պատմությունն ուսումնասիրող մասնագետներ չկան:

Մեթոդաբանություն

Հետազոտության համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել Ավստրալիայի տնտեսական պատմությանն առնչվող աշխատությունները, վիճա-

¹ Official website of the Office of the Chief Commissioner for Diaspora Affairs under the Prime Minister of the Republic of Armenia: <http://diaspora.gov.am/hy/pages/12/australia>

² Official website of the World Bank: <https://data.worldbank.org/country/AU>

³ Stuart M., A concise history of Australia. Third edition. Cambridge University Press, New York, 2009. ISBN 9780521516082, 364 p.

⁴ Lyons M., Russell P., Australia's history: themes and debates. UNSW Press, Sydney, Australia, 2005. ISBN 0868407909, 226 p.

⁵ Coleman O.W., Only in Australia: The History, Politics, and Economics of Australian Exceptionalism. Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2016. ISBN 9780198753254, 335.

⁶ Garden D.S., Australia, New Zealand, and the Pacific: an environmental history / Don Garden. p. cm. ABC-CLIO's nature and human societies series, Santa Barbara, California, ISBN 1-57607-868-X, 416 p.

կագրական շտեմարաններն ու պաշտոնական աղբյուրները:

Հետազոտությունների ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և վերլուծությունների ու գիտական արստրահման մեթոդները:

Վերլուծություն

Ավստրալիայի տնտեսական պատմությունը ուսումնասիրողները հատուկ ուշադրություն են հատկացնում նրա գաղութացման գործընթացին, քանի որ ժամանակակից Ավստրալիայի տնտեսության առանձնահատկությունները մեծապես պայմանավորված են այն գործընթացներով, որոնք արդեն իսկ բնորոշ են եղել սովյալ ժամանակահատվածին: Դրանցից են դեպի Ավստրալիա միգրացիոն մեծ հոսքերը, երբեք չչահագործված և իրենց պաշարը ամբողջությամբ պահպանած հանքավայրերի առատությունը, գյուղատնտեսության համար ընդարձակ հողատարածքների առկայությունը, կուսական բնության, տեղացի աբորիգենների և քաղաքակրթության շահերի մշտական հակադրությունը, փոքր ներքին շուկայով պայմանավորված արտահանման ուղղվածությունը և այլն: Հատկանշական է, որ Ավստրալիան այն բացառիկ երկրներից մեկն է, որի տնտեսական զարգացումը արտահայտող վիճակագրական փաստերը ոչ միայն ամբողջական են, այլև հավաստի և փաստաթղթավորված: Այս առումով Ավստրալիայի տնտեսության վերաբերյալ հաշվարկները և ընդհանրացումները նույնպես ամբողջական են, հետևաբար նաև ուսանելի և վստահելի:

Ավստրալիայի տնտեսության ամենահատկանշական հանգամանքներից մեկը ներգաղթից խիստ կախվածությունն էր: Ավելորդ չէ նշել, որ որպես արտորավայր Ավստրալիայի պաշտոնապես գաղութացման սկիզբը համարվող 1788 թ. մարդահամարի տվյալներով Ավստրալիայում բնակվում էին ընդամենը շուրջ հազար մարդ, որոնց գերակշիռ մասը դատապարտյալներն ու նրանց ընտանիքի անդամներն էին: Այդ տարիներին տնտեսական գործունեությունը բնութագրվում էր պարզունակությամբ, քանի որ հիմնական աշխատուժ հանդիսացող դատապարտյալները, որպես կանոն, աչքի չէին ընկնում մասնագիտական ունակությունների բազմազանությամբ: Ավելին, քանի որ ներքին շուկան խիստ սահմանափակ էր, արտադրված գյուղատնտեսական արտադրանքը կոչված էր արտահանվելու, իսկ մյուս մայրցամաքներից կտրվածությունն ու տրանսպորտային հաղորդակցության դժվարությունները ստիպում էին արտադրել և արտահանել բարձրարժեք և տեղափոխելի արտադրանք, ինչպիսիք են բուրդը, կետորսության արգասիքները և այլն: Աշխատուժի պահանջարկը շարունակում էր լրացվել ներգաղթով, իսկ տնտեսական աճը գերազանցապես էքստենսիվ բնույթ ուներ¹:

¹ В.Я.Архипов, Экономическое развитие Австралии, с. 15.

Ավստրալիայի տնտեսության զարգացման օրինաչափություններում բեկումնային էին 19-րդ դարի կեսերը, երբ տեղի ունեցած մի քանի իրադարձությունների համադրության արդյունքում նախկին տնտեսվարման սկզբունքները կորցրին իրենց կենսունակությունը: Առաջին կարևոր իրադարձությունը դեպի Ավստրալիա դատապարտյալների աքաղի կասեցումն էր, ինչը կտրուկ փոխեց աշխատուժի պահանջարկի բավարարման տրամաբանությունը: Եթե նախկինում դատապարտյալները և նրանց ընտանիքի անդամները ստիպված էին ընդունել առաջարկված աշխատանքային պայմանները, ապա այժմ մյուս մայրցամաքներից մեկուսացված Ավստրալիայում ներգաղթ ապահովելու և պատիժը կրելուց հետո արդեն նախկին դատապարտյալներին պահելու համար անհրաժեշտ էր ապահովել այնպիսի կենսապայմաններ, որոնք կփոխհատուցեին Ավստրալիայում ապրելու անհարմարությունները:

Մյուս կարևոր իրադարձությունը բնական ռեսուրսների հանքավայրերի հայտնաբերումն էր, ինչը բազմաթիվ արկածախնդիրների գրավեց տեղափոխվելու Ավստրալիա՝ հարստություն դիզելու և բարձր կենսամակարդակ ապահովելու համար: Ընդհանրապես հաճախ հանքարդյունաբերությունը հանդես է գալիս որպես փոքր և մեկուսացված քաղաքների տնտեսության ողնաշար¹, ինչը ակնհայտ է նաև Ավստրալիայի պարագայում:

Երրորդ կարևոր իրադարձությունը տեղական բնակչության՝ քաղաքատիպ բնակավայրերում կենտրոնացումն էր, որը հանգեցրեց վերամշակող արդյունաբերության, շինարարության, սպասարկման ոլորտի և քաղաքներին բնորոշ այլ ենթակառուցվածքների զարգացմանը: Առաջին անգամ նկատելի էր արդեն ներգաղթյալների կառուցվածքում ոչ բրիտանական ծագում ունեցողների տեսակարար կշռի կտրուկ ավելացում, ինչը նպաստում էր բազմամշակութային հասարակության ձևավորմանը: Տարբեր մշակույթ կրողները, բնականաբար, ունեին տնտեսության վարման տարբեր սկզբունքներ և սովորություններ, և դրանց միախառնման արդյունքում հաղթում էին առավել մրցունակ սովորությունները: Ընդհանուր առմամբ 1851-1871 թթ. Ավստրալիայի բնակչությունը եռապատկվեց՝ 430 հազարից հասնելով 1.7 միլիոն բնակչի:

Ֆեդերատիվ կառուցվածքով ժամանակակից Ավստրալիան ձևավորվել է 1901 թ.: Իր ձևավորման առաջին իսկ տարիներից Ավստրալիայում մեծ ազդեցություն ստանձնեց Աշխատավորական կուսակցությունը, որը կարևոր նշանակություն տվեց արդարացի աշխատավարձերի և աշխատանքային պայմանների հաստատմանը: Տնտեսության մեխը շարունակում էին մնալ բարձրարժեք գյուղատնտեսությունն ու հանքարդյունաբերությունը, որոնք մեծա-

¹ Rachel Chapman, Paul Plummer & Matthew Tonts (2015) The resource boom and socio-economic well-being in Australian resource towns: a temporal and spatial analysis, *Urban Geography*, 36:5, 629-653, DOI: 10.1080/02723638.2015.1018032, p. 629

ծավալ օտարերկրյա ներդրումներ էին ներգրավում: Անկեղծ լինելու համար պետք է նշել, որ մինչև Մեծ ճգնաժամը Ավստրալիայում լայն տարածում էին ստացել նաև կոռուպցիոն դրսևորումները, սակայն ընդհանուր առմամբ կենսամակարդակը շարունակում էր մնալ բարձր:

Նարկ է արձանագրել, որ Ավստրալիայի 20-րդ դարի զարգացումը ոգեշնչված է քեյնսական գաղափարախոսությամբ, որի շարժիչ ուժերն են միգրացիան, պրոտեկցիոնիզմն ու աշխատավարձերի կենտրոնացված կարգավորումը: Իրերի նման դրվածքի պայմաններում ձևավորվել է բարգավաճող մի տնտեսություն, որտեղ աշխատավոր ժողովուրդն ապրում է կյանքի անսովոր բարձր մակարդակի պայմաններում¹: Ավելին, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ ներգրավելու ավստրալիական փորձը ցույց է տալիս, որ այն կարող է ծառայել որպես պետության առջև ծառայած խնդիրների լուծման արդյունավետ ճանապարհ²:

Մինչև Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը ավստրալացիները վստահ էին, որ ապահովագրված են ռազմական գործողություններից և պատերազմներից: Իսկապես, չնայած ավստրալացի զինվորականները բրիտանական զորքերի կազմում միշտ էլ մասնակցություն են ունեցել տարբեր ռազմական գործողությունների, մյուս մայրցամաքներից կտրված լինելը տպավորությունն էր ստեղծել, որ ռազմական տեսանկյունից Ավստրալիան որևէ պետությանը հետաքրքիր չէ: Բացի այդ, քանի որ Ավստրալիան պատմական տարբեր ժամանակներում չէր պատկանել տարբեր ազգերի և պետությունների, այստեղ չկային նաև ազգամիջյան լարվածություններ և պատմական պահանջատիրության դրսևորումներ:

Այնուամենայնիվ, 1942 թ. Ճապոնիայի կողմից Ավստրալիայի վրա հարձակումը ամբողջությամբ փոխեց նման վերաբերմունքը: Պարզ դարձավ, որ Ավստրալիան թե՛ ռազմական և թե՛ տնտեսական առումներով պատրաստ չէ երկարատև և լուրջ ռազմական ընդհարումների: Արդյունքում որդեգրվեց «Ամեն ինչ պատերազմի համար» քաղաքականությունը, որի համատեքստում մոբիլիզացվեցին տնտեսության բոլոր ճյուղերը, և ներդրվեց տնտեսության կառավարման պետական մեխանիզմների ինստիտուտ: Ընդհանուր առմամբ պետք է արձանագրել, որ հետպատերազմյան տարիներին տնտեսության պետական կարգավորման ավստրալիական փորձը հնարավորություն տվեց իրագործելու դրված խնդիրները:

Պետական կարգավորման ավստրալիական փորձի հաջողության հիմքում ընկած էին հետևյալ գործոնները.

1. տնտեսության ռացիոնալացում, ինչը հնարավորություն տվեց բարձրացնել տնտեսավարման ընդհանուր արդյունավետությունը:

¹ O'Neill PM, Weller S. To What Extent has Australia's Development Trajectory Been Neoliberalist? *Human Geography*. 2013;6(2):69-84. doi:10.1177/194277861300600206, p. 73

² Архипов. В., Австралия: экономика и иностранные инвестиции, с. 86.

2. Պետական պատվերների գրագետ տեղաբաշխում, ինչը հնարավորություն տվեց կտրում ավելացնել ռազմական ուղղվածություն ունեցող ճյուղերի, մասնավորապես՝ մեքենաշինության, մետալուրգիայի, տեքստիլ արդյունաբերության, քիմիական արդյունաբերության թողարկման ծավալները:

3. Հանրության լիակատար աջակցություն: Ավստրալիան միշտ էլ հայտնի է եղել աշխատավորական շարժումների ակտիվությամբ, որի պայմաններում գործադուլները և բողոքի արտահայտման այլ ձևերը դիտվել են որպես հանրային կյանքի մշտական ուղեկիցներ: Սակայն հետպատերազմյան տարիներին արհմիությունները լիովին աջակցեցին պետությանը՝ հնարավորություն տալով իրագործել աշխատավորների շահերին հակասող որոշակի գործողություններ:

4. Ազգայնացում: Հետպատերազմյան տարիներին ազգայնացվեցին ազգային տնտեսության կառուցվածքում կարևոր դերակատարում ունեցող և համակարգաստեղծ մի շարք կազմակերպություններ, որոնց շարքում էին տրանսպորտային ոլորտը ներկայացնող ավիաընկերություններ ու ծովային փոխադրումներ իրականացնող կազմակերպություններ, կյանքի կոչվեցին խոշոր հիդրոնախագծեր: Նախատեսվում էր նաև բանկային ոլորտի ազգայնացում, սակայն ինչ-ինչ հանգամանքների պայմաններում այդ ծրագրերը չիրականացվեցին: Ազգայնացման միտումները հետզհետե մարեցին, և արդեն 1950-ական թվականներին վերջնականապես որդեգրվեց խառը տնտեսության մոդելը՝ անուղակի միջամտության գործիքներով:

Պետական կարգավորման նշված գործիքակազմի գործադրման արդյունքում ոչ միայն ավելացան արդյունաբերական արտադրանքի թողարկման ծավալները, այլև գործնականում վերացավ գործազրկությունը: Շատ ոլորտներում դիտվում էր աշխատուժի սուր պակասուրդ: Բարձր եկամուտներն ու ռացիոնալացումները, բացի արդյունաբերական արտադրանքի աճից, հանգեցրին ազգային խնայողությունների և կուտակված կապիտալի շեշտակի աճի: Ավստրալիայի տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխումների տրամաբանության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանում կարևոր դերակատարում ունի Ավստրալիայի կառավարության ընդլայնված և ծախսատար ներգրավվածությունը¹:

Թվում էր՝ Ավստրալիայի կառավարությանը հաջողվել է գտնել տնտեսության երկարաժամկետ կայուն զարգացման բանալին: Հետպատերազմյան 25 տարիների ընթացքում պետական կարգավորման մոդելը շոշափելի արդյունքներ տվեց ընդհուպ մինչև 1970-ական թվականները: Սակայն տեղի ունեցած համաշխարհային զարգացումները կասեցրին ավստրալիական տնտեսության հաղթարշավը, որի համար, ի թիվս այլ գործոնների, կարևոր նշանակություն ունեցան վառելիքաէներգետիկ շուկայում համաշխարհային

¹ Beer A. Structural adjustment programmes and regional development in Australia. *Local Economy*. 2015;30(1):21-40. doi:10.1177/0269094214562171, p. 23-24

գարգացումները, համաշխարհային հումքային ռեսուրսների շուկայում մրցակցության սրումը և նոր խաղացողների ի հայտ գալը, Մեծ Բրիտանիայի՝ ԵՄ անդամակցությունը և դրանով պայմանավորված Ավստրալիական արտաքին հարաբերությունների հայեցակարգի փլուզումը, նորարարությունների ցածր մակարդակը և տնտեսության տարբեր ոլորտներում լճացման երևույթների ի հայտ գալը և այլն: Իհարկե, կառավարությունը փորձեց կրկնել հետպատերազմյան տարիներին հաջողություն բերած քաղաքականությունը, սակայն դա որևէ դրական արդյունքի չհանգեցրեց: Այլևս ակնհայտ էր, որ տնտեսության հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ են նոր մոտեցումներ:

Նոր մոտեցումների հիմքում դրվեց տնտեսության ազատականացման գաղափարախոսությունը, որի շրջանակներում կրճատվեցին մաքսատուրքերը, որդեգրվեց լողացող փոխարժեքի քաղաքականություն, մասնավորեցվեցին խոշոր պետական ձեռնարկություններ: Չնայած աշխարհագրական մեկուսացվածությունը հաճախ բացասական ներգործություն է թողնում Ավստրալիական կազմակերպությունների առևտրային և ներդրումային գործունեության վրա, այնուամենայնիվ գլոբալացման պայմաններում այն երբեմն վերածվում է առավելության¹: Համալիր միջոցառումները արագ արդյունք ապահովեցին, և դրանց արդյունքում ներկայումս Ավստրալիան աշխարհի ամենաազատ տնտեսություններից մեկն է, որն ունի կայուն բարձր տնտեսական աճ, ցածր գնաձև և գործազրկության ցածր մակարդակ: Միջազգային առևտրում ներգրավվածությունը ու դիրքերը հնարվորություն են տվել հարաբերականորեն թեթև հետևանքներով հաղթահարել համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը²:

Ժամանակակից Ավստրալիայի չլուծված տնտեսական հիմնախնդիրներից է բնակչության եկամուտների անհավասարությունը, ինչը բնորոշ է բազմաթիվ զարգացած երկրների: Հետազոտողները բնակչության եկամուտների անհավասարության խորացման պատճառների շարքում նշում են այնպիսի պատճառներ, ինչպիսիք են դեմոգրաֆիական փոփոխությունները, աշխատաշուկայում տեղ գտած կառուցվածքային փոփոխությունները, ինչպես նաև պետական տնտեսական քաղաքականության առանձնահատկությունները³:

Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ Ավստրալիայի տնտեսական բարեկեցության հիմքում բացառիկ և վճռորոշ նշանակություն ունեն վերջինիս սերտ տնտեսական կապերը արտաքին աշխարհի, տարբեր պետությունների և տնտեսական միությունների հետ⁴:

¹ Tim Kastle & Peter W. Liesch (2013) The Importance of Trade in Economic Development, International Studies of Management & Organization, 43:2, 6-29, p. 25.

² В.Я. Архипов, Экономика и внешняя торговля Австралии, с. 30.

³ Австралия, Д. Лэнсли, с. 136.

⁴ В.Я. Архипов, Экономика и внешнеэкономические связи Австралии, с. 51.

Ավստրալիայի փայլուն հաջողություններ արձանագրած ոլորտներից առանձնանում է նաև արտասահմանյան ուսանողների բարձրագույն կրթության կազմակերպման ոլորտը¹: Հետևողական աշխատանքի շնորհիվ Ավստրալիան դարձել է կրթական ծառայությունների արտահանման շուկայի կարևորագույն մասնակիցներից մեկը, որտեղ կրթություն են ստանում 600-700 հազար արտասահմանյան ուսանողներ: Ըստ պաշտոնական աղբյուրների՝ 1 արտասահմանցի ուսանողն ապահովում է շուրջ 60 հազար ավստրալիական դոլարի դրամական հոսք, ինչը նշանակում է, որ կրթական ծառայությունների արտահանումը ապահովում է 36-40 մլրդ դոլարի տնտեսական արդյունք: Որոշ հեղինակներ անգամ գտնում են, որ ավստրալիական բարձրագույն կրթության համակարգի ֆինանսական կայունությունը կախվածության մեջ է ընկել օտարերկրացի ուսանողներից, ինչը վտանգավոր է և կարող է խեղաթուրել ակադեմիական կրթության սկզբունքային արժեքները²:

Սակայն օտարերկրյա ուսանողների ներկայությունը շատ ավելի կարևոր նշանակություն ունի Ավստրալիայի տնտեսության համար: Օտարերկրյա ուսանողների շուրջ 15 տոկոսը կրթությունն ավարտելուց հետո մշտական բնակություն է հաստատում Ավստրալիայում՝ այդպիսով ապահովելով դրական միգրացիոն հաշվեկշիռ: ՏՀԶԿ անդամ երկրների շարքում Ավստրալիայի միջազգային միգրացիայի համակարգն ամենապլանավորվածն ու ամենակարգավորվածն է³: Ավստրալիայում գործում է հստակ մեխանիզմ, որով պահանջարկ ունեցող մասնագետները կարողանում են անցնել կրթություն – աշխատանք – կացության իրավունք – քաղաքացիություն շղթայով՝ ապահովելով բարձր մասնագիտական ունակություններով մասնագետների ներգաղթ:

Գիտական նորույթը

Հոդվածի գիտական նորույթը վերաբերում է Ավստրալիայի տնտեսական հաջողությունները Հայաստանում կրկնելու միջոցառումների շրջանակի մշակմանը, մասնավորապես

1. անհրաժեշտ է ապահովել հանքարդյունաբերության հավասարակշռված զարգացում՝ հաշվի առնելով բոլոր շահառուների՝ մասնավոր հատվածի, պետության և հանրային շահերը: Պետք է հստակ ամրագրել, որ նման ոլորտի զարգացումը չի կարող շարունակական լինել շահառուներից մեկի առավելապաշտական մոտեցումներով: Հանքարդյունաբերությունը պետք է օգտագործել ոչ միայն ճգնաժամային իրավիճակները հաղթահարելու, այլև

¹ Мосолова О.В., НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ПРАВИТЕЛЬСТВА АВСТРАЛИИ, с.103-104.

² С. Маргинсон, Существует ли излишняя зависимость высшего образования Австралии от иностранных студентов? с. 87.

³ Graeme Hugo (2013) Migration and Development in Asia and a Role for Australia, Journal of Intercultural Studies, 34:2, 141-159, DOI: 10.1080/07256868.2013.781922, p. 151

կայուն և երկարաժամկետ զարգացում ապահովող ենթակառուցվածքներ ձևավորելու նպատակով:

2. Բարձրարժեք գյուղատնտեսության զարգացումը այլընտրանք չունեցող մոտեցում է՝ հաշվի առնելով սահմանափակ հողային ռեսուրսները և առավելագույն օգուտ քաղելու անհրաժեշտությունը: Պետությունը ոչ միայն պետք է աջակցի գյուղատնտեսներին, այլև հանդես գա միջազգային շուկայում որպես հովանավոր և պաշտպան: Պետք է հստակ գիտակցել, որ գյուղատնտեսական արտադրանքի միջազգային շուկան խիստ մրցակցային է, որտեղ փոքր խաղորդները չեն կարող գոյատևել:

3. Տնտեսական միություններին անդամակցությունը կարող է ոչ միայն օգուտներ բերել, այլև տնտեսական առաջընթացի արգելակ հանդիսանալ: Ստեղծված աշխարհաքաղաքական պայմաններում առաջնահերթ նշանակություն ունի արտաքին տնտեսական հարաբերությունների զանազանեցումը առնվազն 3 հավասարակշիռ ուղղություններով:

4. Հայաստանի տնտեսական և ազգային անվտանգության առաջիկա տարիների կարևորագույն մարտահրավերը բնակչության թվաքանակի հետագա կրճատումն է, որը բոլոր առկա կանխատեսումներով շարունակվելու է: Նման պարագայում անհրաժեշտ է մշակել և իրագործել «կրթություն – աշխատանք – մշտական բնակիչ – քաղաքացիություն» արդյունավետ շղթա, ինչը կապահովի որակյալ աշխատուժ և բնակչության աճ:

5. Ակտիվ ռազմական ռիսկերով տարածաշրջաններում ռազմական արտադրանքի պահանջարկի ներքին բավարարումը կարևոր դեր ունի ազգային անվտանգության համար: Վերջին պատերազմը ակնհայտ դարձրեց զինամթերքի արտաքին մատակարարումների անկայունությունը և դրանից բխող հետևանքները: Հայաստանի դեպքում Արցախյան վերջին պատերազմի վերքերը բուժելու նպատակով անհրաժեշտ է տնտեսությունը ռազմական ռելսերի տեղափոխելու ակտիվ քաղաքականություն:

Եզրակացություն

Ամփոփելով Ավստրալիայի տնտեսական պատմության առանցքային իրադարձություններն ու օրինաչափությունները՝ կարելի է հետաքրքիր գուզահեռներ տանել հայկական իրականության հետ: Ավստրալիայի տնտեսական հաջողությունները կրկնօրինակելու նպատակով անհրաժեշտ է մշակել ոլորտային զարգացման ռազմավարություններ՝ հաշվի առնելով ինչպես Ավստրալիայի, այնպես էլ համեմատության եզրեր ունեցող մյուս զարգացած երկրների փորձը: Որպես ելակետ՝ անհրաժեշտ է առաջնորդվել հետևյալ առաջնահերթություններով.

1. Ավստրալիայում հանքարդյունաբերությունը տնտեսական առաջընթացի կարևոր գործոն է: Այն ճգնաժամային ժամանակահատվածներում օգնել է հաղթահարել տնտեսական դժվարությունները՝ վերածվելով տնտեսությունը առաջ տանող շոգեքարշի: Շահագործվելով մասնավոր հատվածի կողմից՝

այն նպաստել է հարստության կուտակմանը, հանգեցրել է ուղեկցող և փոխկապակցված ոլորտների զարգացմանը: Հայաստանում նույնպես հանքարդյունաբերությունը կարևոր նշանակություն է ունեցել տնտեսական կառուցվածքում ինչպես նախախորհրդային, այնպես էլ խորհրդային և հետխորհրդային տարիներին: Սակայն այն չի կարողացել ապահովել հավասարակշռված զարգացում՝ հաշվի առնելով բոլոր շահառուների՝ մասնավոր հատվածի, պետության և հանրային շահերը: Պետք է հստակ ամրագրել, որ նման ոլորտի զարգացումը չի կարող շարունակական լինել շահառուներից մեկի առավելապաշտական մոտեցումներով:

2. Ավստրալիայի տնտեսական պատմության սկզբնավորման պահից գյուղատնտեսությունը կարևորագույն նշանակություն է ունեցել: Այն ուղղված է եղել դեպի արտաքին շուկաներ՝ հանդիսանալով արտարժույթի հոսքերի ապահովման կարևորագույն աղբյուր: Հայաստանը ևս շահագործում է գյուղատնտեսական ներուժը և կրկին արտաքին շուկաների կողմնորոշմամբ: Վերջին տարիներին գյուղատնտեսության ինտենսիվացման ծրագրերը նպատակ ունեն էլ ավելի մեծացնել գյուղատնտեսության ներդրումը արտաքին առևտրի կառուցվածքում, որտեղ պետությունը պետք է ստանձնի հովանավորի և պաշտպանի դերակատարություն:

3. Ավստրալիան պատմականորեն թե՛ քաղաքականապես և թե՛ տնտեսապես կապված է եղել Մեծ Բրիտանիայի հետ: Դրա հետևանքով Մեծ Բրիտանիայի տնտեսական վայրիվերումները զգալի դրական և բացասական ազդեցություն են թողել Ավստրալիայի տնտեսության վրա՝ սահմանափակելով տնտեսական քաղաքականության ազատությունը: Նմանապես, Հայաստանի և ԵԱՏՄ-ի և մասնավորապես՝ ՌԴ-ի տնտեսական կապերը և կախվածությունները վճռորոշ են Հայաստանի տնտեսության համար՝ սահմանափակելով տնտեսական որոշումների և միջոցառումների շրջանակը: Տնտեսական միություններին անդամակցությունը կարող է ոչ միայն օգուտներ բերել, այլև տնտեսական առաջընթացի արգելակ հանդիսանալ:

4. Ինչպես և բազմաթիվ զարգացած երկրներում, Ավստրալիան նույնպես զգալի ջանքեր է գործադրում բնակչության հավելվածի ապահովման ուղղությամբ: Այս խնդրի լուծման նպատակով Ավստրալիայում կարևոր նշանակություն ունի ակտիվ միգրացիոն քաղաքականությունը՝ հիմնված նաև պահանջված մասնագիտություններով օտարերկրացի ուսանողների համար կրթական ծրագրերից հետո Ավստրալիայում մնալու, աշխատելու, կեցության իրավունք ձեռք բերելու և քաղաքացիություն ստանալու շղթայի վրա: Հայաստանի տնտեսական և ազգային անվտանգության առաջիկա տարիների կարևորագույն մարտահրավերը բնակչության թվաքանակի հետագա կրճատումն է, որը բոլոր առկա կանխատեսումներով շարունակվելու է: Նման պարագայում անհրաժեշտ է մշակել և իրագործել «կրթություն – աշխատանք

– մշտական բնակիչ –քաղաքացիություն» արդյունավետ շղթա, ինչը կապահովի որակյալ աշխատուժ և բնակչության աճ:

5. Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Ավստրալիայի տնտեսության պետական կարգավորման մոտեցումները, մասնավորապես՝ «ամեն ինչ ռազմաճակատի համար» դոկտրինը, ուսանելի կարող են լինել պատերազմի մեծ ռիսկեր ունեցող երկրների համար: Ակտիվ ռազմական ռիսկերով տարածաշրջաններում ռազմական արտադրանքի պահանջարկի ներքին բավարարումը կարևոր դեր ունի ազգային անվտանգության համար: Վերջին պատերազմը ակնհայտ դարձրեց զինամթերքի արտաքին մատակարարումների անկայունությունը և դրանից բխող հետևանքները:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Beer A., Structural adjustment programmes and regional development in Australia. Local Economy. 2015;30(1):21-40. doi:10.1177/0269094214562171, p. 23-24
2. Coleman O.W., Only in Australia: The History, Politics, and Economics of Australian Exceptionalism. Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2016. ISBN 9780198753254, 335
3. Garden D.S., Australia, New Zealand, and the Pacific: an environmental history / Don Garden. p. cm. ABC-CLIO's nature and human societies series, Santa Barbara, California, ISBN 1-57607-868-X, 416 p.
4. Graeme Hugo (2013) Migration and Development in Asia and a Role for Australia, Journal of Intercultural Studies, 34:2, 141-159, DOI: 10.1080/07256868.2013.781922, p. 151
5. Lyons M., Russell P., Australia's history: themes and debates. UNSW Press, Sydney, Australia, 2005. ISBN 0868407909, 226 p
6. Official website of the Office of the Chief Commissioner for Diaspora Affairs under the Prime Minister of the Republic of Armenia: <http://diaspora.gov.am/hy/pages/12/australia>
7. Official website of the World Bank: <https://data.worldbank.org/country/AU>
8. O'Neill PM, Weller S. To What Extent has Australia's Development Trajectory Been Neoliberalist? Human Geography. 2013;6(2):69-84. doi:10.1177/194277861300600206, p.73
9. Rachel Chapman, Paul Plummer & Matthew Tonts (2015) The resource boom and socio-economic well-being in Australian resource towns: a temporal and spatial analysis, Urban Geography, 36:5, 629-653, DOI: 10.1080/02723638.2015.1018032, p. 629
10. Stuart M., A concise history of Australia. Third edition. Cambridge University Press, New York, 2009. ISBN 9780521516082, 364 p.
11. Tim Kastelle & Peter W. Liesch (2013) The Importance of Trade in Economic Development, International Studies of Management & Organization, 43:2, 6-29, p. 25

ԱՎՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱԶՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԻՆՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ

ՀԱՅԿ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

Համառոտագիր: Ավստրալիան հանդես է գալիս որպես մեծ հաջողություններ արձանագրած զարգացած պետություն, որի տնտեսական զարգացման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը օգտակար կարող է լինել ազգային տնտեսությունների վերաբերյալ մշակումների և ռազմավարությունների իրագործման ժամանակ:

Հոդվածում նպատակ է դրվել ուսումնասիրել Ավստրալիայի տնտեսական զարգացման օրինաչափությունները և տրամաբանությունը՝ Հայաստանի համար օգտակար և ուսանելի փորձի բացահայտման, Հայաստանում կիրառելի մոտեցումների մշակման և կիրարկման ուղիների բացահայտման նպատակով: Նշված նպատակին հասնելու համար *խնդիր* է դրվել ուսումնասիրել Ավստրալիայի տնտեսության ձևավորման նախադրյալները, ուսումնասիրել տնտեսության կառուցվածքային առանձնահատկությունների ձևավորման վրա ազդեցություն ունեցող գործոններն ու որոշումները, բացահայտել Հայաստանյան իրականության հետ զուգահեռների հնարավորությունը:

Հետազոտության համար տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել Ավստրալիայի տնտեսական պատմությանն առնչվող աշխատությունները, վիճակագրական շտեմարաններն ու պաշտոնական աղբյուրները: Հետազոտությունների ընթացքում կիրառվել են համակարգային և իրավիճակային վերլուծության, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, համեմատական և վերլուծությունների և գիտական արստրահիման մեթոդները:

Հոդվածի գիտական նորույթը վերաբերում է Ավստրալիայի տնտեսական հաջողությունները Հայաստանում կրկնելու միջոցառումների շրջանակի մշակմանը, մասնավորապես՝

- անհրաժեշտ է ապահովել հանքարդյունաբերության հավասարակշռված զարգացում՝ հաշվի առնելով բոլոր շահառուների՝ մասնավոր հատվածի, պետության և հանրային շահերը:
- Պետությունը ոչ միայն պետք է աջակցի բարձրարժեք գյուղատնտեսության զարգացմանը, այլև միջազգային շուկայում հանդես գա որպես հովանավոր և պաշտպան:
- Տնտեսական միություններին անդամակցությունը կարող է ոչ միայն օգուտներ բերել, այլև տնտեսական առաջընթացի արգելակ հանդիսանալ: Ստեղծված աշխարհաքաղաքական պայմաններում առաջնահերթ նշանակություն ունի արտաքին տնտեսական հարաբերությունների զանազանեցումը առնվազն 3 հավասարակշիռ ուղղություններով:
- Անհրաժեշտ է մշակել և իրագործել «կրթություն – աշխատանք – մշտական բնակիչ – քաղաքացիություն» արդյունավետ շղթա, ինչը կապահովի որակյալ

աշխատուժ և միգրացիա՝ կանխելով բնակչության թվաքանակի հետագա անկումը:

- Ակտիվ ռազմական ռիսկերով տարածաշրջաններում ռազմական արտադրանքի պահանջարկի ներքին բավարարումը կարևոր դեր ունի ազգային անվտանգության համար: Հայաստանի դեպքում Արցախյան վերջին պատերազմի վերքերը բուժելու նպատակով անհրաժեշտ է տնտեսությունը ռազմական ռեկսերի տեղափոխելու ակտիվ քաղաքականություն:

Հայաստանի տնտեսական հաջողության համար կարևոր նշանակություն ունի զարգացման ոլորտային ռազմավարություններ մշակումը՝ հաշվի առնելով ինչպես Ավստրալիայի, այնպես էլ մյուս զարգացած երկրների փորձը:

Բանալի բաներ՝ Ավստրալիա, «տնտեսական հրաշք», միգրացիա, հանքարդյունաբերություն, հետպատերազմյան, գյուղատնտեսություն, տնտեսական միություն, ռազմարդյունաբերություն, կայուն զարգացում, կենսամակարդակ

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСПЕХОВ АВСТРАЛИИ

АЙК МАРКОСЯН

Аннотация. Австралия - высокоразвитая страна, изучение закономерностей экономического развития которого могут быть полезны при разработке программ и стратегий реализации национальных экономик.

Цель статьи - изучение закономерностей и логики экономического развития Австралии с целью выявления полезного, поучительного опыта для Армении, разработки и применения подходов, применяемых в Армении.

Для достижения поставленной цели была поставлена задача изучить предпосылки формирования экономики Австралии, изучить факторы и решения, влияющие на формирование структурных особенностей экономики, выявить возможность параллелей с армянскими реалиями.

Методологической основой исследования послужили работы по экономической истории Австралии, статистические базы данных и официальные источники. В ходе исследования использовались методы системно-ситуационного анализа, индукции-дедукции, сравнительного анализа и научного абстрагирования.

Научная новизна статьи касается разработки рамок мер по воспроизведению экономических успехов Австралии в Армении, в частности:

- Необходимо обеспечить сбалансированное развитие горнодобывающей отрасли с учетом общественных интересов всех заинтересованных сторон - частного сектора, государства.

- Государство должно не только поддерживать развитие высокоценного сельского хозяйства, но и выступать в качестве спонсора и защитника на международном рынке.
- В нынешних геополитических условиях первостепенное значение имеет дифференциация внешнеэкономических связей как минимум по 3 сбалансированным направлениям.
- Необходимо разработать и внедрить эффективную цепочку «образование - работа - постоянный житель - гражданство», которая обеспечит качественную рабочую силу и миграцию для предотвращения дальнейшего сокращения численности населения
- Внутреннее удовлетворение спроса на продукцию военного назначения в регионах с активными военными рисками играет важную роль для национальной безопасности. В случае с Арменией необходима активная политика перевода экономики в военное русло, чтобы залечить раны недавней войны в Арцахе.

Разработка отраслевых стратегий развития имеет решающее значение для экономического успеха Армении с учетом опыта как Австралии, так и других развитых стран.

Ключевые слова: Австралия, «экономическое чудо», миграция, добыча полезных ископаемых, послевоенное время, сельское хозяйство, экономический союз, военная промышленность, устойчивое развитие, уровень жизни

INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF AUSTRALIA'S ECONOMIC SUCCESS

НАЙК МАРКОСЯН

Abstract: Australia is a highly developed country, the study of the laws of economic development of which can be useful in developing programs and strategies for the implementation of national economies.

The purpose of the article is to study the patterns and logic of the economic development of Australia in order to identify useful, instructive experience for Armenia, to develop and apply the approaches used in Armenia.

To achieve this goal, the task was set to study the prerequisites for the formation of the Australian economy, to study the factors and decisions that affect the formation of the structural features of the economy, to identify the possibility of parallels with the Armenian realities.

The methodological basis of the study was the works on the economic history of Australia, statistical databases and official sources. The research used the methods of system-situational analysis, induction-deduction, comparative analysis and scientific abstraction.

The scientific novelty of the article concerns the development of a framework for replicating Australia's economic success in Armenia, in particular

- It is necessary to ensure the balanced development of the mining industry, considering the public interests of all stakeholders - the private sector, the state
- The state should not only support the development of high-value agriculture, but also act as a sponsor and protector in the international market.
- In the current geopolitical conditions, the differentiation of foreign economic relations in at least 3 balanced directions is of paramount importance.
- An effective education-work-resident-citizenship chain should be developed and implemented to ensure qualified workforce and migration to prevent further population decline.
- Domestic satisfaction of demand for military products in regions with active military risks plays an important role for national security. In the case of Armenia, an active policy of transferring the economy to a military track is necessary in order to heal the wounds of the recent war in Artsakh.

Designing sectoral development strategies is critical to Armenia's economic success, drawing on the experiences of both Australia and other developed countries.

Keywords: Australia, economic miracle, migration, mining, post-war, agriculture, economic union, military industry, sustainable development, living standards

3.5. ՔԱԹԱՐ. ԱՆՑԱԾ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ ԵՎ «ԱԶԳԱՅԻՆ-2030» ՏԵՍԼԱԿԱՆԸ

ՏԱԹԵՎԻԿ ՓԱՐՍԱԴԱՆՅԱՆ
01.07.2021-30.09.2021

Ներածություն: Քաթարի Պետության ուսումնասիրության արդիականությունը կայանում է նրանում, որ վերոգրյալ երկիրը հանդիսանում է աշխարհի 25 ամենահարուստ երկրներից առաջինը¹ և վերջին 20 տարիների ընթացքում գրանցել է անվանական համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) աճ²: Ըստ Համաշխարհային մրցունակության վարկանիշի (IMD)՝ Քաթարը 2019 թ. զբաղեցրել է աշխարհի մրցունակ տնտեսությունների 10–րդ հորիզոնականը³:

Առաջին հայացքից կարելի է ենթադրել, որ խոսքը վերաբերում է նավթագազային ոլորտից ստացված եկամուտներին, սակայն խոր ուսումնասիրության արդյունքում բացահայտվում են այն ոլորտները և ճյուղերը, որոնք ապահովում են երկրի տնտեսության զարգացման բարձր մակարդակը (կրթություն, բանկային համակարգ, ճանապարհաշինություն և այլն): Այդ իսկ պատճառով Քաթարի վարած արտաքին և ներքին տնտեսական քաղաքականությունը ուշադրության կենտրոնում են պահում միջազգային փորձագետները և հետազոտողները:

Հոդվածի նպատակը և խնդիրները: Հոդվածի նպատակն է՝ պատմական իրադարձությունների ուսումնասիրության արդյունքում առանձնացնել կամ ընդգծել Քաթարի տնտեսության այն ճյուղերը, որոնք ապահովել են պետության տնտեսական վերելքը, և կատարել տեղայնացված առաջարկություններ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալ նպատակը՝ հոդվածում լուծվում են հետևյալ խնդիրները.

- ✓ վերլուծել և գնահատել տնտեսական քաղաքականության մշակման միջազգային փորձը,
- ✓ ուսումնասիրել տնտեսության զարգացման կարևորագույն ճյուղերը,
- ✓ բացահայտել ՀՀ տնտեսության զարգացման համար հիմք հանդիսացող ճյուղերի առաջընթացը:

Գրականության վերլուծություն: Քաթարի Պետության մասին ուսումնասիրությունները սակավ են, քանի որ որպես անկախ պետություն այն «կնքվել է» 1970 թ.՝ դուրս գալով Բրիտանիայի գաղութի կարգավիճակից:

Ռուս հետազոտող Է. Կասակի «Քաթարը 21–րդ դարում. տնտեսական զարգացման ընթացիկ միտումները և կանխատեսումները» աշխատությունը

¹ <https://www.trt.net.tr/armenian/tntesowt-yown/2016/04/08/ashkharhi-25-amenaharowst-erkmere-466511>

² <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KN?locations=QA>

³ Тематическое приложение к ежедневной деловой газете РБК, среда, 2 июня 2021 | № 80 (3369) Катар, стр. 4

նվիրված է Քաթարի Պետության (այսուհետ՝ Քաթար) ժամանակակից տնտեսությանը: Ուշադրության կենտրոնում են ներդրումային միջավայրը, մակրոտնտեսական ցուցանիշները, ֆինանսական շուկան և հարաբերությունները, ինչպես նաև վարած արտաքին քաղաքականությունը¹:

Ի. Ա. Ալեքսանդրովի «Պարսից ծոցի միապետություններ. արդիակա-նացման փուլ» աշխատության մեջ ուսումնասիրվել են Քաթարի տնտեսու-թյան զարգացման վերջին երեք տասնամյակները: Ներկայացվել և ուսումնա-սիրվել են սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական զարգացման ու արդիակա-նացման համար առանցքային նշանակություն ունեցող կետերը: Տրվել է «արաբական վեցնյակի» արտաքին քաղաքականության խոր համակար-գային վերլուծություն: Աշխատությունը պարունակում է վիճակագրական տվյալներ, գնահատականներ և կանխատեսումներ, ինչպես նաև հեղինակի անձնական դիտարկումները²:

«Նավթի և գազի արդյունաբերությունը Քաթարում» օտարերկրյա վեր-լուծության մեջ, որը տպագրվել է Հասարակայնության հետ կապերի բաժին կողմից, առանձնացվում են գազի և նավթի դերը երկրի տնտեսության մեջ: Այդ աշխատանքը գնահատում է բնական ռեսուրսների արդյունահանումը Քաթարում և ընդգծում Ընդհանուր նավթային կորպորացիայի դերը այդ կենսական նշանակության ունեցող ոլորտի զարգացման գործում³:

Ինչ վերաբերում է հիմնարար ուսումնասիրություններին, ապա դրանց մեջ կարելի է առանձնացնել Ալի Ա. Հադի Ալշաուիի «Ալ-Մուրայի ցեղը Քա-թարում. քաղաքական ազդեցություն»⁴ գիտական հետազոտությունը: Ուսում-նասիրության ուշադրության կենտրոնում է Քաթարի զարգացման վրա Ալ-Մուրայի ցեղի ունեցած կարևորագույն ազդեցությունը: Երկրի քաղաքական ու տնտեսական գործունեության մեջ խիստ կարևորվում է կրոնի և ցեղային մտածելակերպի դերը:

Վերոնշյալ հետազոտական աշխատանքների հրապարակումները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ թեման ուսումնասիրված է: Սակայն չկա որևէ աշ-խատանք, որում ուսումնասիրվել է Քաթարի և Հայաստանի Հանրապետու-թյան տնտեսությունների կապը:

Մեթոդաբանություն: Սույն աշխատանքի շրջանակում օգտագործվել են համընդհանուր գիտական՝ պատմատրամաբանական և մասնավոր՝ հավա-

¹ Эльдар Касаев, Катар в XXI веке: современные тенденции и прогнозы экономического развития, Международные отношения, 2013, 184 с. ISBN: 978-5-7133-1435-4

² Александров И.А. [И.А. Мелихов]. Монархии Персидского залива: этап модернизации / И. А. Александров. М.: Дело и сервис, 2000, 544 с. - ISBN 5-8018-0073-5

³ Oil and gas industry in Qatar, Qatar General Petroleum Corporation. published by: The public relations department. 1992. - 62

⁴ Hadi Alshawi, Ali A., "The Al-Murrah Tribe in Qatar: Political Impact". Master's Theses. 3836. Western Michigan University Kalamazoo, Michigan, December, 1994.

քազրման մեթոդները, վիճակագրական մեթոդները, ինչպես նաև պահպանվել է վալիդության սկզբունքը:

Կիրառական նշանակությունը: ՀՀ-ն, ունենալով բանկային համակարգի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում մի շարք խնդիրներ, կարող է տեղայնացնել և ներդնել Քաթարի՝ վերոնշյալ ոլորտներում հաջողությամբ իրականացված փորձը:

Վերլուծություն: Քաթարն առանձնանում է կառավարման արդյունավետ գործիքակազմերով և գրագետ մշակված ռազմավարությամբ, որոնք էլ նպաստել են երկրի զարգացմանը: 1970-2019 թթ. ընթացքում անվանական համախառն ներքին արդյունքը ավելացել է մոտ 582.6 անգամ¹: Հետազոտությունները և դիտարկումները հիմնականում իրականացվել են 1970 թվականից՝ Քաթարի անկախության ձեռքբերումից սկսած²: Պետությունը, զիտակցելով և ընդունելով, որ գազը և նավթը սպառվող բնական պաշարներ են (Քաթար – 120 տարի)³, մշակում է տնտեսության զարգացման համար այլ ոլորտներ ևս:

Աղյուսակ 1

Քաթարի Պետության անվանական համախառն ներքին արդյունքի դինամիկան 2000-2009 թթ. (մլրդ դոլար)⁴

Տարեթիվ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ՀՆԱ	17.76	17.54	19.36	23.53	31.73	44.53	60.88	79.71	115.27	97.8

Աղյուսակ 2

Քաթարի Պետության անվանական համախառն ներքին արդյունքի դինամիկան 2010-2019 թթ. (մլրդ դոլար)⁵

Տարեթիվ	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ՀՆԱ	125.12	167.77	186.83	198.73	206.23	161.74	151.73	161.1	183.34	175.84

Ժամանակակից Քաթարը աշխարհի հարուստ երկրներից մեկն է: Աղյուսակ 1-ից և աղյուսակ 2-ից երևում է, որ շուրջ երկու տասնամյակ Քաթարը ցուցադրում է անվանական ՀՆԱ-ի աճի բարձր տեմպեր: 2000 թ. համեմատությամբ 2019-ին անվանական ՀՆԱ-ն աճել է մոտ 9.9 անգամ:

¹ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=QA>

² https://qatar.mid.ru/ru/dvustoronnie_otnosheniya/informatsiya_o_gosudarstve_katar/

³ Ближний Восток в фокусе политической аналитики : сборник научных трудов : к 15-летию Центра ближневосточных исследований / Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации, Ин-т междунар. исследований, Центр ближневосточных исследований. — Москва: ИМИ МГИМО, 2019. — 548 с. ISBN 978-5-9228-2026-4, стр.46

⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=QA>

⁵ Նույն տեղում:

Նորին մեծություն Շեյխ Համադ բին Խալիֆա Ալ-Թանին՝ Հայր Էմիրը, առաջ էր քաշել Քաթարի «Ազգային տեսլականը-2030»-ը՝ «ՔԱԹ-2030»-ը¹, որը պետք է իրականացվեր փուլային եղանակով: «ՔԱԹ-2030»-ի չորս հիմնական սյուներն են մարդկային զարգացումը, սոցիալական զարգացումը, տնտեսական զարգացումը և բնապահպանական զարգացումը²:

2011 թ. ուժի մեջ էր մտել Քաթարի 2011–2016 թթ. հնգամյա զարգացման ռազմավարությունը³: 2011–2016 թթ. զարգացման ազգային ռազմավարության ծրագրերն ու նախագծերը արտացոլում էին երկրի զարգացման առաջնահերթությունները և հիմնված են «ՔԱԹ-2030»-ի չորս փոխկապակցված հիմնասյուների վրա⁴: Թվում էր, թե նավթագազային ոլորտից ստացված եկամուտները քաթարցիներին թույլ կտային ապրել առանց խնդիրների, բայց մշակված տեսլականի առկայությունը վկայում էր ճիշտ հակառակը:

Պետությունը փորձում էր դուրս գալ նավթագազային արդյունաբերության ճիրաններից և զարգացնել երկրի տարբեր ճյուղերը: Աշխատանքի շրջանակում ներկայացվել են բանկային համակարգ (տնտեսական զարգացում հիմնասյունից) և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտները (մարդկային զարգացում հիմնասյունից):

Բանկային համակարգ

1993 թ. օգոստոսի 5-ին հաստատվեց Քաթարի ԿԲ հիմնադրման մասին թիվ 15 օրենքը, որին տրվեց ազգային արժույթի թողարկման իրավունք⁵:

Երկրում բանկային գործունեություն ծավալելու համար ձեռք են բերում և՛ լիցենզիա, և՛ առաջնորդվում են Ղուրանի չգրված օրենքներով (շարիաթ)⁶:

Քաթարի կենտրոնական բանկը⁷ (ՔԿԲ) լիցենզավորում է 4 տեսակի բանկերի՝ ազգային բանկը, ազգային բանկի մասնաձյուղը Քաթարում, ազգային բանկի մասնաձյուղը Քաթարից դուրս, արտասահմանյան բանկի մասնաձյուղը Քաթարում:

Շարիաթի օրենքները տարածվում են մուսուլմանական կյանքի բոլոր ասպեկտների վրա: Բանկային համակարգը նույնպես անմասն չի մնում և գործում է շարիաթի օրենքներին համապատասխան: Իսլամական բանկերի ֆինանսական գործառնությունների տարբերությունը այն է, որ ըստ շարիաթի՝ օրենքն արգելում է վարկերի տրամադրումը տոկոսի դիմաց, արգելված գործունեության հետ կապված նախագծերի ֆինանսավորումը (դրանք են՝ զենքի, դրամախաղերի, խոզի մսի արտադրության, ծխախոտի, ալկոհոլի հետ

¹ https://www.psa.gov.qa/en/qnv1/Documents/QNV2030_English_v2.pdf, page 1

² https://www.psa.gov.qa/en/qnv1/Documents/QNV2030_English_v2.pdf, page 11

³ Qatar National Development Strategy 2011~2016 Summary of Programmes, page 2

⁴ Qatar National Development Strategy 2011~2016 Summary of Programmes, page 3

⁵ <http://www.qcb.gov.qa/English/Legislation/Law/Pages/QCBLaw.aspx>

⁶ Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты/Под ред. Р.И. Беккина. М.: Ummah, 2004. 283 с. -ISBN 5-94824-219-6, стр. 282

⁷ <http://www.qcb.gov.qa/English/SupervisionandControl/LicensingAndRegistration/Pages/Licensing.aspx>

կապված գործարքները), սպեկուլյատիվ գործարքները, պայմանագրի պայմանների անորոշությունը՝ կապված ապրանքների, ժամկետների և վարձատրության հետ¹:

Բանկերի գործունեությանը վերաբերող վերոնշյալ պայմաններից ակնհայտ է, որ բանկային համակարգի աշխատանքը ամբողջությամբ համաձայնեցվում է նրանց կրոնի հետ, իսկ խախտումների դեպքում կիրառվում են խիստ պատիժներ:

Իսլամական բանկերի ֆինանսավորման հիմնական գործիքները տարբերվում են ավանդական բանկերի գործիքներից, նրանով որ ավանդական բանկերի գործունեության հիմնական նպատակը շահույթ ստանալն է: Իսլամական բանկերի դեպքում գործում են 6 ֆինանսավորման գործիքներ, որոնք, ըստ շարիաթի օրենքների, բաժանվում են երկու հիմնական խմբի՝ մասնակցություն եկամուտներում և վնասներում (*մուդարաբա*, *մուշարակա*) և պարտքային սկզբունքի հիման վրա (*մուրաբախա*, *իջարա*, *սալամ*, *խտիսնա*)²: Դասակարգումից դուրս է մնում *կարդ խասան* ֆինանսավորման տեսակը, քանի որ այն իրենից ներկայացնում է ավելի շատ կրոնական, քան տնտեսական գործառույթ:

Աղյուսակ 3

Իսլամական բանկերի ֆինանսավորման տեսակները և տոկոսները^{3,4,5}

Ֆինանսավորման տեսակները	%	Գործարքի էությունը
Մուրաբախա	78	Տվյալ դեպքում գործարքն իրականացվում է երկու կողմերի՝ բանկի և գնորդի միջև: Գնորդը որոշակի ապրանքի ձեռքբերման հայց է ներկայացնում բանկին: Բանկը ապրանքի գնման գործարքը կատարում է սեփական միջոցներով, իսկ վաճառքը՝ նախնական պայմանավորված գնով: Ֆինանսավորման այս տեսակը տարբերվում է մուդարաբայից նրանով, որ գումարի դիմաց բանկը ստանում է ապրանք և այն պատկանում է իրեն: Հետագայում գնորդը կարող է հրաժարվել ապրանքի ձեռքբերումից, սակայն բանկը ֆինանսական լուրջ կորուստներ չի կրում:
Իջարա	11	Ժամանակակից ֆինանսական պայմաններում կարելի է նույնականացնել լիզինգի հետ: Տվյալ դեպքում բանկը, ձեռք բերելով ապրանքը, լիզինգի հիմունքներով այն տրամադրում է այլ անձի: Լիզինգի արտոնություններից օգտվողը բանկին է փոխանցում պարզևատրման տեսքով «շնորհակալությունը», իսկ ապրանքը շարունակում է մնալ բանկի սեփականությունը:

¹ Пехтерева Е.А., Исламские финансы и перспективы исламского банкинга в России, Экономические и социальные проблемы России, 2015 г., стр. 110-112 (<https://cyberleninka.ru/article/n/islamskie-finansy-i-perspektivy-islamskogo-bankinga-v-rossii/viewer>, page 6-7)

² Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты/Под ред. Р.И. Беккина. М.: Умма, 2004. 283 с. -ISBN 5-94824-219-6, стр. 59, 62

³ В. В. Антропов, Исламские банки в мировой финансовой системе, Научный журнал Банка России, Деньги и кредит. № 7, 2017, стр. 59-61.

⁴ Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты/Под ред. Р.И. Беккина. М.: Умма, 2004. 283 с. -ISBN 5-94824-219-6, стр. 59-69

⁵ Пехтерева Е.А., Исламские финансы и перспективы исламского банкинга в России, Экономические и социальные проблемы России, 2015 г., стр. 114-116.

Մուշարակա	4	Ենթադրում է գումարի սեփականատիրոջ (բանկի) և ներդրում իրականացնողի համագործակցություն: Որոշելով ներդրումներ կատարելու ուղղությունը՝ համատեղ ֆինանսավորում են նախագիծը: Տվյալ ֆինանսավորման տեսակը ենթադրում է, որ շահույթ ստանալու դեպքում գումարը բաժանվում է կողմերի միջև, իսկ վնասների դեպքում կողմերը կորցնում են իրենց ներդրած գումարը:
Մուդարաբա	2	Այս դեպքում բանկը հանդիսանում է դրամական միջոցների սեփականատերը, որը, վստահության վրա հիմնվելով, գումարը տրամադրում է միջանկյալ օդակին (մուդարիբ): Բանկը ներդնում է դրամական միջոցները, իսկ մյուս կողմը (մուդարիբ)՝ սեփական գիտելիքները և փորձը (մարդկային կապիտալ): Վերջինս իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տնօրինելու գումարը: Այս տեսակի ֆինանսավորման բացասական հետևանքն այն է, որ գործարքի ձախողման դեպքում բոլոր ռիսկերը իր վրա է վերցնում բանկը՝ գրկվելով ներդրած գումարից:
Մալամ	2	Գործարքի տեսակ, երբ բանկը գնորդի համար ձեռք է բերում որոշակի ապրանք, որը երրորդ անձը վերամշակում կամ օգտագործում է այլ արտադրության մեջ: Պատրաստի ապրանքը բանկը հետագայում վերավաճառում է գնորդին: Գնի մեջ ներառվում է բանկային ծառայությունների դիմաց վճարը: Տվյալ տեսակը հիմնականում օգտագործում են գյուղատնտեսության, սեզոնային աշխատանքների ֆինանսավորման դեպքում:
Կարդ խասան	1	Այստեղ տեղի է ունենում դրամական միջոցների տրամադրում այլ անձի՝ առանց դրա դիմաց տոկոսների պահանջով: Այս դեպքում ֆինանսավորումը կրում է կրոնական, այլ ոչ տնտեսական գործառույթ: Բանկը կարդ խասան ֆինանսավորում տալիս է վստահության հիմունքներով: Այն կարելի է նույնականացնել սպառողական վարկերի հետ, որոնք նախատեսված են ամուսնության, կրթություն ստանալու, նոր ապրանքներ ձեռք բերելու համար:
Իստիսնա	1	Ֆինանսավորման այս տեսակը հանդես է գալիս որպես բանկային ապրանք, որի դեպքում վաճառողի դերում բանկն է: Վճարումը կատարվում է նախապես պայմանավորված գնով և ժամկետներում, բայց ոչ միանվագ, այլ ժամանակացույցի համաձայն: Նախքան ապրանքի արտադրությունը երկու կողմերն էլ հնարավորություն ունեն հրաժարվել գործարքից: Ներկայումս գործարքի հիմնական դժվարությունը ճիշտ ժամանակացույցի մշակումն ու աշխատանքի իրականացումն է:

Աղյուսակ 3–ից երևում է, որ ֆինանսավորման տեսակների ավելի քան 3/4–ը բաժին է հասնում մուրաբախա տեսակին: Տվյալ դեպքում գործարքը կատարվում է երկու կողմերի՝ բանկի և գնորդի միջև: Ֆինանսավորման այս տեսակը տարբերվում է մուդարաբայից նրանով, որ գումարի դիմաց բանկը ձեռք է բերում ապրանք, որը հանդիսանում է իր սեփականությունը: Հետագայում գնորդը կարող է հրաժարվել ապրանքի ձեռքբերումից, որի հետևանքով բանկը ֆինանսական լուրջ կորուստներ չի կրում: Երկու կողմերին էլ ձեռնտու է հետևյալ գործարքը, քանի որ բանկին է պատկանում ապրանքի սեփականության իրավունքը, իսկ գնորդը չունի ապրանքը գնելու որևէ պարտավորվածություն:

Բանկային համակարգի գործունեությունը Քաթարում բավականին բազմազան է: Կարելի է կատարել հետևյալ եզրակացությունները.

- բանկերը գործում են միայն իրենց կրոնի համաձայն,
- բանկային գործունեության շրջանառության օբյեկտ է ոչ թե փողը, այլ ապրանքը,

- բանկային համակարգը իրականացնում է գործունեություն՝ թափանցիկության սկզբունքներից ելնելով:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտ

Ունենալով նավթագազային ոլորտի 120 տարվա պաշար՝ դժվար է ուշադրությունը բևեռել տնտեսության այլ ճյուղերի զարգացմանը: Այնուամենայնիվ, Քաթարը «ՔԱԹ-2030» տեսլականի միջոցով ամբողջ ուժերն ուղղել է դիվերսիֆիկացնելու զարգացման ուղղությունները, մասնավորապես՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները:

2004 թ. ընդունվել էր «Տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների գերագույն խորհրդի» (այսուհետ՝ Խորհուրդ) մասին օրենք, որում նշվում էին ՏՀՏ ոլորտի կառուցվածքը, գործառույթները, կառավարումը, նպատակները և այլն: «Հեռահաղորդակցման» 2006 թ. N 34 օրենքը սահմանում էր հեռահաղորդակցության լիցենզիաների քաղաքականությունը, ռադիոհաճախականության կառավարումը, գերիշխող ծառայությունների մատուցողներին, ծառայությունների սակագները, շուկայական մրցակցությունը և սպառողների պաշտպանությունը, ինչպես նաև ՏՀՏ գերագույն խորհրդի լիազորությունները և նպատակները¹: Նախատեսվում էր ապագայում անհրաժեշտության դեպքում նաև լրացուցիչ հատուկ կանոնակարգերի, կանոնների և պաշտոնական որոշումների մշակում և ընդունում, որպեսզի այս մարմնի իրավական կարգավիճակը հաստատվեր:

1993 թ. Քաթարում ստեղծվեց «Արևելյան ծոց» ՄՊԸ-ն, որն առաջարկում էր երկու հիմնական ծառայություն և լուծում՝ կայքերի պատրաստում և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների լուծումներ: Հետագայում այն ենթարկվեց թվային փոփոխությունների և լրացումների՝ առաջարկելով վերլուծության, շարժունակության, կիրառականության, սոցիալական մեդիայի և այլնի լուծումներ²:

Քաթարի Դոհա քաղաքում 2011 թ. մայիսի 24-26-ին առաջին անգամ տեղի ունեցավ տեխնոլոգիական համաժողով և ցուցահանդես, որը կոչվում էր «QITCOM. գիտաժողով և ցուցահանդես-2011»³: Խոսելով դրա բացմանը՝ Խորհրդի գլխավոր քարտուղար Խ. ալ Ջաբերը նշել է գիտաժողովի երեք հիմնական թեմաները՝ նորարարություն, կապ և փոխակերպում: Նա հորդորում էր ներկաներին բարձրաձայնել իրենց ստեղծարար գաղափարները աշխարհը բարեփոխելու համար: Քարտուղարի նպատակն էր Քաթարը դարձնել Մերձավոր Արևելք և Հյուսիսային Աֆրիկա տարածաշրջանի թվային բովանդակության կենտրոն⁴: Նշենք, որ գիտաժողովների և ցուցահանդեսների սկիզբը դրվել է 2011 թ., սակայն դրանք շարունակական բնույթ են կրում:

¹ https://www.motc.gov.qa/sites/default/files/documents/RA_Annual_Report_2011_EN_1.pdf, page 46

² <https://ict.com.qa/about-ict/>

³ https://www.motc.gov.qa/sites/default/files/documents/QITCOM_Schedule_English.pdf

⁴ <https://www.motc.gov.qa/en/speeches/dr-hessa-al-jaber-opening-speech-2011-qitcom>

«IFP» Քաթար ՄՊԸ-ն, որը հանդիսանում է նաև «QITCOM. գիտաժողով և ցուցահանդես-2011»-ի կազմակերպիչը, մեծ ուշադրություն է դարձնում գյուղատնտեսության և սննդի միջոցառումներին¹: Նրակողմից անցկացվելիք միջոցառումներն են՝ Մնունդ Աֆրիկա Կահիրե, Իրաքի ագրո -սնունդ - Էրբիլ, Օմանի ագրոսնունդ:

Տվյալ կառույցը միջնորդ է հանդիսանում ամբողջ աշխարհում արդյունաբերության ոլորտի խաղացողների և նոր ներդրումներ «պահանջող» ոլորտների փոխգործակցության միջև: Ի պատասխան այդ խնդրին, ի թիվս մի շարք ոլորտների՝ «IFP» Քաթար ՄՊԸ-ը կազմակերպում է նաև գյուղատնտեսության և սննդի միջազգային առևտրային ցուցահանդեսներ: Ցուցահանդեսների ընթացքում բոլոր չափերի ընկերությունները հնարավորություն են ունենում դեմ առ դեմ հանդիպել հազարավոր մեծածախ առևտրականների, միջնորդների և մասնագետների հետ, որոնց ներդրած գումարներով հնարավոր է սկիզբ դնել իրենց նախագծերի իրականացմանը:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օրենքների ընդունման, փոփոխության, տեխնոլոգիական համաժողովների, ցուցահանդեսների, միջոցառումների կազմակերպման հարցերից բացի, Քաթարը նաև ապագային միտված բարեփոխումներ է դիտարկում:

2017 թ. Քաթարում սկսեցին գործարկել «TAMSU» անվանմամբ «Խելացի երկիր» նախագիծը: Վերջինս կոչված էր արագացնելու «ՔԱԹ-2030» բոլոր հենասյունների զարգացումը և արդիականացումը: Նախագծի հեղինակները, հիմնվելով երկրի համար կարևոր ուղղությունների (շրջակա միջավայր, տրանսպորտ և լոգիստիկա) վրա, ցանկանում էին, օգտագործելով նորարարական տեխնոլոգիաները, բարելավել բնակչության կենսամակարդակը և նրանց մատուցվող պետական ծառայությունների որակը²:

Նման մոտեցումը կարող է հիմք ծառայել թվային տնտեսության և ինտելլեկտի ապագայի կերտման համար: Իրենց նպատակին հասնելու համար Քաթարը ջանք և ֆինանսներ չի խնայի: Երկիրը նախատեսում տեխնոլոգիական առաջընթացի համար անհրաժեշտ բոլոր նախաձեռնությունների վրա առաջիկա հինգ տարիների ընթացքում ծախսել 6 միլիարդ քաթարյան դիալ³:

«Խելացի երկիր» նախագծին աջակցող կառույցը կոչվում է Շարժական ոլորտի նորարարությունների քաթարյան կենտրոն (ՇՈՆԿԿ, QMIC – The Qatar Mobility Innovations Center), որը հիմնադրվել է 2009 թ.: Վերջինս հանդիսանում է տարածաշրջանում առաջին անկախ ինովացիոն կենտրոնը, որը, նորարարական գաղափարները և գիտելիքները օգտագործելով, կստեղծի ավելի բարենպաստ քաղաքային կյանք⁴: Պետության ֆինանսական

¹ <http://www.ifpexpo.com/sector3>

² <https://qrmedia.world/ru/umnyj-katar-kak-vnedrenie-tehnologij-menyaet-zhizn-v-strane/>

³ <https://www.motc.gov.qa/en/search/content/tasmu>

⁴ <https://www.qmic.com/>

աջակցությամբ և իրենց մարդկային կապիտալի ներդրմամբ համատեղ իրականացված ծրագրերից են՝ Wain, Tasleem, Shams¹:

Առաջինը բջջային հավելված է, որը ներկայացնում է քաղաքի քարտեզը և տեղաբաշխման ծառայությունները: Այս հավելվածի միջոցով հնարավոր է տեղեկանալ արագաչափ տեսախցիկների տեղակայման մասին, գտնել կայանատեղի և նույնիսկ հետևել Քաթարի իրադարձություններին:

Երկրորդը ապրանքների առաքման մեջ ամերիկյան «Ուբեր» ընկերության անալոգ քաթարական «Ուբերն» է: Գաղափարի ստեղծողները ցանկանում էին նվազեցնել լոգիստիկայի ծախսերը և ժամանակը, ինչը թույլ կտա մինևույն ժամանակում սպասարկել ավելի շատ թվով հաճախորդների:

Նետաքրքրաշարժ է երրորդ՝ «Եղանակային կայաններ և օդի որակի մոնիտորինգի համակարգ և ծառայություններ» (Smart Work Safety Management Solution (Shams)) անվանումով ծրագիրը², որն իրենից ներկայացնում է անվտանգության կառավարման ավտոմատացված համակարգ: Սարքավորումները տեղակայվում են 3 տարբեր տեղանքներում, որից տեղեկատվություն են ստանում օդի և եղանակի մասին: Տվյալ համակարգի ներդրման առավելություններն են.

➤ շրջակա միջավայրի ճառագայթման սահմանված վտանգավոր փոփոխությունների վերաբերյալ ահազանգերի ստացում: Ճառագայթման մասին տեղեկատվության հիման վրա կարելի է կառուցել ավելի գրագետ աշխատանքային գրաֆիկ, որը թույլ կտա կառուցապատողներին խուսափել աշխատանքի հետաձգումից:

➤ Վտանգավոր նյութերի և գազերի իրական ժամանակում չափում:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների մաս են կազմում նաև ինտերնետը և բջջային կապերը: Երկրում թվային տնտեսությունն իրականություն է, քանի որ ինտերնետ ունեցող տնային տնտեսությունների մասնաբաժինը 93.6 % է³, իսկ ըստ Internet World Stats-ի՝ բնակչության ներթափանցումը՝ 104.3 %⁴: Բջջային հեռախոսների բաժանորդագրությունները Քաթարում 2000 թ. 120,856 էին, իսկ 2019 թ. քանակը հասել են 3.92 միլիոնի⁵: Այսինքն՝ Քաթարը այն երկիրն է, ուր բջջային հեռախոսակապի թիվը աճել է մոտ 32.4 անգամ: Երկիրը գերազանցել է իր բնակչության բջջային հեռախոսակապի 100 % ապահովության մակարդակը (դա հնարավոր է օգտագործողի կողմից մեկից ավելի SIM քարտ օգտագործելու հետևանքով)՝ կազմելով մոտ 140 %: Մեջ

¹ <https://qrmedia.world/ru/umnyj-katar-kak-vnedrenie-tehnologij-menyaet-zhizn-v-strane/>

² <https://www.qmic.com/industries/utilities/>

³ <https://knoema.com/atlas/Qatar/topics/Telecommunication/Internet-Users/Share-of-households-with-Internet>

⁴ <https://www.internetworldstats.com/stats5.htm>

⁵ <https://knoema.com/atlas/Qatar/topics/Telecommunication/Telecomm-Services/Mobile-cellular-subscriptions%20>

բերված թվերը վկայում են, որ Քաթարում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների մուտքագործումը բնակչության առօրյա կյանք ապահովված է:

Գիտական նորույթը: Քաթարի անցած տնտեսական ուղու և «Ազգային-2030» տեսլականի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքների հիման վրա բացահայտվել են երկրի բանկային համակարգի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների արդյունավետ զարգացումն ապահովող նորարարական կառուցակարգեր և մոտեցումներ (*սալամ* ֆինանսական գործիք, «Shams» անվտանգության կառավարման համակարգ), որոնց կիրառությունը թույլ կտա լուծել ՀՀ բանկային համակարգի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների առջև ծառայած որոշ խնդիրներ:

Եզրակացություններ

Երկրի տեսլականը հիմնվում է տնտեսական ուժերի դիվերսիֆիկացիայի գաղափարի վրա: Ճյուղերի և ոլորտների արդիականացման արդյունքում հնարավոր է թուլացնել երկրի կախվածությունը նավթագազային ոլորտից: Պետությունը ձգտում է մշակել, կիրարկել այնպիսի ռազմավարական ծրագիր, որը թույլ կտա նրան արդյունավետ գործել նավթային դարաշրջանի ավարտից հետո: Գիտակցելով և ընդունելով, որ գազը և նավթը սպառվող բնական պաշարներ են, երկիրը մշակում է տնտեսության զարգացման համար այլ ոլորտներ ևս: Մշակվում է Քաթարի «Ազգային տեսլական-2030»-ը՝ «ԲԱԹ-2030»-ը, որը իրականացվելու է փուլային եղանակով: Տեսլականի հանգուցային մաս է կազմում չորս հիմնասյունների վրա կառուցված Քաթարի 2011–2016 թթ. հնգամյա զարգացման ռազմավարությունը: Երկրի զարգացման և արդիականացման համար բոլոր չորս հիմնասյունները պետք է փոխկապակցված և փոխլրացնող լինեն, որպեսզի հասնեն ցանկալի արդյունքի:

Բանկային համակարգ: Երկրում բանկային գործունեություն ծավալելու համար ձեռք են բերում և՛ լիցենզիա, և՛ առաջնորդվում են Ղուրանի չգրված օրենքներով: Բանկային համակարգի աշխատանքը ամբողջությամբ համաձայնեցվում է կրոնի հետ: Իսլամական բանկերի ֆինանսավորման գործիքները տարբերվում են ավանդական բանկերի ֆինանսավորման գործիքներից (թվով 7–ն են):

Բանկային համակարգի գործունեությունը Քաթարում բավական բազմազան է: Կարելի է կատարել հետևյալ եզրակացությունները.

- բանկերը գործում են միայն իրենց կրոնի համաձայն,
- բանկային գործունեության շրջանառության օբյեկտ է ոչ թե փողը, այլ ապրանքը,
- բանկային համակարգը իրականացնում է գործունեություն՝ թափանցիկության սկզբունքներից ելնելով:

Առաջարկություն բանկային համակարգում.

- Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծել Քաթարի բանկային համակարգում օգտագործվող «Սալամ» տեսակի ֆինանսական գործիք: ՀՀ–ում

թիրախային ոլորտներից մեկը գյուղատնտեսությունն է, իսկ վերը նշված գործիքի էությունը հետևյալն է. «Գործարքի տեսակ, երբ բանկը գնորդի համար ձեռք է բերում որոշակի ապրանք, որը երրորդ անձը վերամշակում կամ օգտագործում է այլ արտադրության մեջ: Պատրաստի ապրանքը բանկը հետագայում վերավաճառում է գնորդին: Գնի մեջ ներառվում է բանկային ծառայությունների դիմաց վճարը: Տվյալ տեսակը հիմնականում օգտագործում են գյուղատնտեսության սեզոնային աշխատանքների ֆինանսավորման դեպքում»:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտ: 2004 թ. ընդունվել էր «Տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների գերագույն խորհրդի» մասին օրենք, որը 2006 թ. ենթարկվել է լրացումների և փոփոխությունների:

Առանձնացնելով այս ոլորտը՝ Քաթարը ձգտում է բնակչության քաղաքային կյանքի դյուրացմանը: Պետությունը ջանք և ֆինանսներ չի խնայում, որպեսզի զարգացնի այս հիմնարար ճյուղը: Կազմակերպվում են գիտաժողովներ ու ցուցահանդեսներ, որոնք տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգնությամբ զարգացնում և առաջընթաց են ապահովում այլ ճյուղերի համար:

Վերջին տարիներին մշակել են «Խելացի քաղաք» նախագիծ, որին աջակցող և նպաստող կառույց է հանդիսանում Շարժական ոլորտի նորարարությունների քաթարյան կենտրոնը: Վերջինս, գեներացնելով նոր մտքերը և փորձը, կարողացել է ստեղծել նոր «ապրանքներ»:

Առաջարկություն տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում.

- շինարարությունը ՀՀ-ում զարգանում և ակտիվանում է, որը, հանդիսանալով սեզոնային աշխատանք, պետք է գործի անխափան: Առաջարկվում է ստեղծել «Shams» անվտանգության կառավարման համակարգ, որը շրջակա միջավայրի ճառագայթման սահմանված վտանգավոր փոփոխությունների վերաբերյալ ահազանգեր է տալիս: Ճառագայթման մասին տեղեկատվության հիման վրա կարելի է կառուցել ավելի գրագետ աշխատանքային գրաֆիկ, որը թույլ կտա կառուցապատողներին խուսափել աշխատանքի հետաձգումից:

Օգտագործված գրականություն

1. Александров И.А. [И.А. Мелихов]. Монархии Персидского залива: этап модернизации / И. А. Александров. М.: Дело и сервис, 2000, 544 с. - ISBN 5-8018-0073-5.
2. Ближний Восток в фокусе политической аналитики : сборник научных трудов : к 15-летию Центра ближневосточных исследований / Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации, Ин-т междунар. исследований, Центр ближневосточных исследований. Москва: ИМИ МГИМО, 2019, 548 с. ISBN 978-5-9228-2026-4

3. В. В. Антропов, Исламские банки в мировой финансовой системе, Научный журнал Банка России, Деньги и кредит, № 7, 2017, стр. 57-64
4. Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты/Под ред. Р.И. Беккина. М.: Ummah, 2004, 283 с. -ISBN 5-94824-219-6
5. Пехтерева Е.А., Исламские финансы и перспективы исламского банкинга в России, Экономические и социальные проблемы России, 2015 г. (<https://cyberleninka.ru/article/n/islamskie-finansy-i-perspektivy-islamskogo-bankinga-v-rossii/viewer>)
6. Тематическое приложение к ежедневной деловой газете РБК, среда, 2 июня 2021 | № 80 (3369) Катар
7. Эльдар Касаев, Катар в XXI веке: современные тенденции и прогнозы экономического развития, Международные отношения, 2013, 184 с. ISBN: 978-5-7133-1435-4
8. Hadi Alshawi, Ali A., "The Al-Murrah Tribe in Qatar: Political Impact". Master's Theses. 3836. Western Michigan University Kalamazoo, Michigan, December 1994
9. Oil and gas industry in Qatar, Qatar General Petroleum Corporation. published by: The public relations department. 1992, 62
10. Qatar National Development Strategy 2011~2016 Summary of Programmes
11. <http://www.ifpexpo.com/sector3>
12. <http://www.qcb.gov.qa/English/Legislation/Law/Pages/QCBLaw.aspx>
13. <http://www.qcb.gov.qa/English/SupervisionandControl/LicensingAndRegistration/Pages/Licensing.aspx>
14. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=QA>
15. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KN?locations=QA>
16. <https://ict.com.qa/about-ict/>
17. <https://knoema.com/atlas/Qatar/topics/Telecommunication/Internet-Users/Share-of-households-with-Internet>
18. <https://knoema.com/atlas/Qatar/topics/Telecommunication/Telecomm-Services/Mobile-cellular-subscriptions%20>
19. https://qatar.mid.ru/ru/dvustoronnie_otnosheniya/informatsiya_o_gosudarstve_katar/
20. <https://qrmedia.world/ru/umnyj-katar-kak-vnedrenie-tehnologij-menyaet-zhizn-v-strane/>
21. <https://www.internetworldstats.com/stats5.htm>
22. <https://www.motc.gov.qa/en/search/content/tasmu>
23. <https://www.motc.gov.qa/en/speeches/dr-hessa-al-jaber-opening-speech-2011-qitcom>
24. https://www.motc.gov.qa/sites/default/files/documents/QITCOM_Schedule_English.pdf
25. https://www.motc.gov.qa/sites/default/files/documents/RA_Annual_Report_2011_EN_1.pdf
26. https://www.psa.gov.qa/en/qnv1/Documents/QNV2030_English_v2.pdf
27. <https://www.qmic.com/>
28. <https://www.qmic.com/industries/utilities/>

29. <https://www.trt.net.tr/armenian/tntesowt-yown/2016/04/08/ashkharhi-25-amenaharowst-erkrnere-466511>

References

1. Aleksandrov I.A. [I.A. Melihov]. Monarhii Persidskogo zaliva: jetap modernizacii / I. A. Aleksandrov. M.: Delo i servis, 2000, 544 s. - ISBN 5-8018-0073-5.
2. Blizhnij Vostok v fokuse politicheskoy analitiki : sbornik nauchnyh trudov : k 15-letiju Centra blizhnevostochnyh issledovanij / Mosk. gos. in-t mezhdunar. otnoshenij (un-t) M-va inostr. del Ros. Federacii, In-t mezhdunar. issledovanij, Centr blizhnevostochnyh issledovanij. Moskva: IMI MGIMO, 2019, 548 s. ISBN 978-5-9228-2026-4
3. V. V. Antropov, Islamskie banki v mirovoj finansovoj sisteme, Nauchnyj zhurnal Banka Rosii, Den'gi i kredit, # 7, 2017, str. 57-64
4. Islamskie finansy v sovremennom mire: jekonomicheskie i pravovye aspekty/Pod red. R.I. Bekkina. M.: Ummah, 2004, 283 s. -ISBN 5-94824-219-6
5. Pehtereva E.A., Islamskie finansy i perspektivy islamskogo bankinga v Rossii, Jekonomicheskie i social'nye problemy Rossii, 2015g.(<https://cyberleninka.ru/article/n/islamskie-finansy-i-perspektivy-islamskogo-bankinga-v-rossii/viewer>)
6. Tematicheskoe prilozhenie k ezhdnevnoj delovoj gazete RBK, sreda, 2 ijunja 2021 | # 80 (3369) Katar
7. Jel'dar Kasaev, Katar v XXI veke: sovremennye tendencii i prognozy jekonomicheskogo razvitija, Mezhdunarodnye otnoshenija, 2013, 184 s. ISBN: 978-5-7133-1435-4
8. Hadi Alshawi, Ali A., "The Al-Murrah Tribe in Qatar: Political Impact". Master's Theses. 3836. Western Michigan University Kalamazoo, Michigan, December 1994
9. Oil and gas industry in Qatar, Qatar General Petroleum Corporation. published by: The public relations department. 1992, 62
10. Qatar National Development Strategy 2011~2016 Summary of Programmes
11. <http://www.ifpexpo.com/sector3>
12. <http://www.qcb.gov.qa/English/Legislation/Law/Pages/QCBLaw.aspx>
13. <http://www.qcb.gov.qa/English/SupervisionandControl/LicensingAndRegistration/Pages/Licensing.aspx>
14. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=QA>
15. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KN?locations=QA>
16. <https://ict.com.qa/about-ict/>
17. <https://knoema.com/atlas/Qatar/topics/Telecommunication/Internet-Users/Share-of-households-with-Internet>
18. <https://knoema.com/atlas/Qatar/topics/Telecommunication/Telecomm-Services/Mobile-cellular-subscriptions%20>
19. https://qatar.mid.ru/ru/dvustoronnie_otnosheniya/informatsiya_o_gosudarstve_katar/

20. <https://qrmedia.world/ru/umnyj-katar-kak-vnedrenie-tehnologij-menyaet-zhizn-v-strane/>
21. <https://www.internetworldstats.com/stats5.htm>
22. <https://www.motc.gov.qa/en/search/content/tasmu>
23. <https://www.motc.gov.qa/en/speeches/dr-hessa-al-jaber-opening-speech-2011-qitcom>
24. https://www.motc.gov.qa/sites/default/files/documents/QITCOM_Schedule_English.pdf
25. https://www.motc.gov.qa/sites/default/files/documents/RA_Annual_Report_2011_EN_1.pdf
26. https://www.psa.gov.qa/en/qnv1/Documents/QNV2030_English_v2.pdf
27. <https://www.qmic.com/>
28. <https://www.qmic.com/industries/utilities/>
29. <https://www.trt.net.tr/armenian/tntesowt-yown/2016/04/08/ashkharhi-25-amenaharowst-erkrnere-466511>

ՔԱԹԱՐ. ԱՆՑԱԾ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ ԵՎ «ԱԶԳԱՅԻՆ-2030» ՏԵՍԼԱԿԱՆԸ

ՏԱԹԵՎԻԿ ՓԱՐՍԱԴԱՆՅԱՆ

Համառոտագիր: Ժամանակակից Քաթարը զարգացող պետություն է, որն իր վարած արտաքին և ներքին տնտեսական քաղաքականության շնորհիվ գտնվում է միջազգային փորձագետների ուշադրության կենտրոնում: Ուսումնասիրության նպատակն է՝ առանձնացնել կամ ընդգծել Քաթարի այն ճյուղերը, որոնք ապահովել են պետության տնտեսական վերելքը: Դրան հասնելու համար պատմատրամաբանական և հավաքագրման մեթոդների կիրառմամբ լուծվել են հետևյալ խնդիրները. վերլուծել և գնահատել տնտեսական քաղաքականության մշակման միջազգային փորձը, ուսումնասիրել տնտեսության զարգացման կարևորագույն ճյուղերը, բացահայտել ՀՀ տնտեսության զարգացման համար հիմք հանդիսացող ճյուղերի առաջընթացը: Ուշադրության կենտրոնում էր Քաթարի «Ազգային տեսլականը-2030»-ը, որն իր մեջ ներառում է Քաթարի 2011–2016 թթ. ազգային զարգացման ռազմավարությունը: Ըստ այս ռազմավարության՝ կառավարությունը փորձում էր դուրս գալ նավթազագային արդյունաբերության ճիրաններից: Մշակված միջոցառումները, քայլերը ուղղված էին զարգացնելու երկրի տարբեր ճյուղերը, և շեշտադրվում էին՝

- ***բանկային համակարգը.*** բանկերի գործունեության ուսումնասիրության արդյունքում պարզ դարձավ, որ բանկային համակարգի աշխատանքը ամբողջությամբ համաձայնեցվում է կրոնի հետ: Քաթարի բանկային համակարգը տիրապետում է ֆինանսավորման գործիքներին, որոնք բնորոշ են միայն իրենց կրոնին:
- ***Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտը.*** նավթազագային ոլորտի ազդեցությունից դուրս գալու համար տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ճյուղը

կտրուկ զարգանում է: Դիտարկելով այս ոլորտը որպես պետության կայուն զարգացման և արդիականացման ապահովման առանցքներից մեկը՝ Քաթարը ջանք և ֆինանսներ չի խնայում արդյունքի հասնելու համար:

Գիտական նորույթը: Քաթարի անցած տնտեսական ուղու և «Ազգային-2030» տեսլականի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքների հիման վրա բացահայտվել են Քաթարի բանկային համակարգի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների արդյունավետ զարգացումն ապահովող նորարարական կառուցակարգեր և մոտեցումներ (*սալամ* ֆինանսական գործիք, «Shams» անվտանգության կառավարման համակարգ), որոնց կիրառությունը թույլ կտա լուծել ՀՀ բանկային համակարգի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների առջև ծառայած որոշ խնդիրներ:

Հոդվածում ստացված արդյունքները նախատեսված են ՀՀ կառավարության կողմից տնտեսության բարելավման ուղղությամբ վարվող քաղաքականության իրականացնողների համար՝ ՀՀ-ում տնտեսական հեղափոխությունը համաշխարհային միտումներին համապատասխանեցնելու համար:

Բանալի բառեր՝ Քաթարի Պետություն, բանկային համակարգ, տեղեկատվության տեխնոլոգիաներ, պետության տեսլական, միջնաժամկետ ռազմավարություն, ֆինանսավորման տեսակներ, շարիաթ

КАТАР. ПРОЙДЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПУТЬ И “НАЦИОНАЛЬНОЕ ВИДЕНИЕ-2030”

ТАТЕВИК ПАРСАДАНЯН

Аннотация. Современный Катар - развивающаяся страна, которая благодаря своей внешней и внутренней экономической политике находится в центре внимания международных экспертов. Цель исследования - выделить отрасли Катара, которые обеспечили экономический рост страны. Для достижения этой цели, с использованием историко-логических методов сбора, были решены следующие задачи: проанализировать и оценить международный опыт разработки экономической политики, изучить важнейшие отрасли экономического развития, определить прогресс в тех отраслях, которые являются основой развития экономики РА. Основное внимание было уделено «Национальному видению Катара» на период до 2030 года, которое включает национальную стратегию развития Катара на 2011–2016 годы. Согласно этой стратегии, правительство пыталось вырваться из лап нефтегазовой отрасли. Было подчеркнуто, что разработанные меры и шаги направлены на развитие различных отраслей страны.

- **Банковская система:** изучение деятельности банков показало, что работа банковской системы полностью соответствует их религии. Банковская система

Катара обладает инструментами финансирования, уникальными для их религии.

- **Сфера информационных технологий.** чтобы выйти из-под влияния нефтегазового сектора, стремительно развивается отрасль информационных технологий. Рассматривая эту область как одну из опор обеспечения устойчивого развития и модернизации страны, Катар не жалеет сил и средств для достижения результатов.

Научная новизна. По результатам анализа экономического пути Катара и видения «Национальный-2030» были определены инновационные механизмы и подходы к обеспечению эффективного развития банковской системы и информационных технологий (финансовый инструмент *салам*, система управления безопасностью «Шамс»), применение которых позволит решить ряд проблем, стоящих перед информационными технологиями и банковской системой Республики Армении.

Результаты статьи предназначены для лиц, реализующих политику, проводимую Правительством Республики Армения по оздоровлению экономики и с целью приведения экономической революции в соответствие с мировыми тенденциями.

Ключевые слова: Государство Катар, банковская система, информационные технологии, государственное видение, среднесрочная стратегия, виды финансирования, шариат

QATAR. THE PASSED ECONOMIC WAY AND "NATIONAL-2030" VISION

TATEVIK PARSADANYAN

Abstract: Modern Qatar is a developing country, which due to its foreign and domestic economic policy is in the center of attention of international experts. The aim of the study is to highlight the areas of Qatar's economy that have ensured the economic growth of the country. For achieving the mentioned aim, using historical-logical collection methods, have been solved the following problems: analyze and evaluate the international experience of economic policy development, study the most important areas of economic development, identify the progress of the areas that are the basis for the development of the RA economy. The focus was on Qatar's "National Vision" 2030, which includes Qatar national development strategy 2011-2016 years. According to this strategy, the government was trying to get out of the clutches of the oil and gas industry. The developed measures and steps were aimed at developing different branches of the country, it was emphasized:

- **Banking system.** An examination of the activities of the banks revealed that the work of the banking system is fully in line with their religion. The banking system of Qatar possesses financing instruments that are unique to their religion.
- **Field of information technologies.** In order to get out of the influence of the oil and gas sector, the area of information technologies is developing rapidly. Considering this area as one of the pillars of ensuring the sustainable development and modernization of the country, Qatar spares no effort and money to achieve results.

Scientific novelty. Based on the results of the analysis of Qatar's economic path and "National-2030" vision have been revealed innovative structures and approaches to ensure the effective development of information technologies and banking system (*salam* financial instrument, "Shams" security management system), the application of which will allow solving some problems of the information technologies and the banking system of RA.

The results of the article are intended for the implementers of the policy pursued by the Government of the Republic of Armenia to improve the economy and to bring the economic revolution in matching with world trends.

Keywords: State of Qatar, banking system, information technology, state vision, medium-term strategy, types of financing, sharia

3.6. ՌՈՒԱՆ ԴԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԹՈՒՉՔԱԶԵՎ ԱՃՐ

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ

16.07.2021-20.09.2021

Ներածություն

Աղյուսակ 1¹

Ռուանդայի Հանրապետության հիմնական
բնութագրիչները 1994 և 2019 թթ.

<i>Բնութագրիչներ</i>	<i>1994</i>	<i>2019</i>
Տարածք (կմ ²)	24,670	24,670
Բնակչություն (մարդ)	5,936,253	12,626,938
Կյանքի միջին տևողություն (տարի)	27.7	69
Տնտեսական աճի տեմպ (%)	-50.25	9.46
ՕՈՒՆ զուտ ներհոսք (ԱՄՆ դոլար)	1,000	384,461,864
Ապրանքների և ծառայությունների արտահանում (ԱՄՆ դոլար)	47,498,580	2,258,510,232

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված են Ռուանդայի Հանրապետությունը բնութագրող 1994 թ. (երբ տեղի ունեցավ ցեղասպանությունը) և 2019 թ. ցուցանիշները:

«Ռուանդա՝ Աֆրիկյան բարի լուրերի պատմություն»². այսպես կարելի էր բնութագրել Կենտրոնական Աֆրիկայի այս երկիրը, որը շատերը փորձում էին համարել Աֆրիկյան Մինգապուր³: Շատերը գիտեն ասիական վիշապների՝ Չինաստանի, Հարավային Կորեայի, Մինգապուրի, Թայվանի և Հոնկոնգի «տնտեսական հրաշքի» մասին, և գրեթե ոչ ոք չի լսել Ռուանդայի՝ աֆրիկյան փոքր երկրի ֆենոմենալ զարգացման մասին, երկիր, որտեղ արյուն է թափվել ոչ վաղ անցյալում: 1994 թ. աշխարհը ցնցվեց այն իրադարձություններից, որոնք տեղի ունեցան այս երկրում, քանի որ 1990-ականների սկզբներին թութսի և հուտու ցեղերի միջև ընթացող քաղաքական պայքարը ուղեկցվում էր քաղաքացիական պատերազմով, որն ավարտվեց թութսիների ցեղասպանությամբ, սպանվեց 800000 թութսի, ովքեր պատկանում էին Պ. Կագամեի

¹ Աղյուսակը կազմված է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով հետևյալ աղբյուրը՝ World Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Last Updated: 07/30/2021.

² Cropley, Ed. Breakingviews - Review: Rwanda, Africa's good-news story gone bad. Reuters, 2021, April 25, available at: <https://www.reuters.com/article/us-rwanda-politics-breakingviews-idUSKBN2BO6MW> (last accessed: October 5, 2021)

³ Uwizeyimana, D. (2019). Is A Singaporean-Modelled Developmental Approach Viable for other African Nations? Lessons from Rwanda. African Renaissance, Vol. 16, (No. 1), p. 200, DOI: 10.31920/2516-5305/2019/v16n1a10

գլխավորած ցեղախմբին՝ հայրենասիրական ճակատի մարտիկներին¹: Իսկ ըստ Ա. Գուիչաուայի՝ ընդամենը 3 ամսվա ընթացքում Ռուանդայում գազանաբար սպանվեց մոտ 500000-2000000 մարդ²: Ռուանդական կոտորածներն ու քաղաքացիական պատերազմն ավարտվեցին, երբ իշխանության եկավ Պոլ Կագամեն:

Կագամեն, որը չէր թաքցնում հիացմունքը Մինգապուրի բարեփոխումների կնքահայր Լի Կուան Յուի նկատմամբ, ձեռքն առավ հայտնի բարեփոխիչի բաղադրատոմսերը և մի քանի տարվա ընթացքում աղքատ Ռուանդան նմանեցրեց Աֆրիկական Մինգապուրի, որը աշխարհում հայտնի է տնտեսական հեղափոխության իրականացման հաջող փորձով: «Մենք ցանկանում ենք շատ քան սովորել Մինգապուրից, որը շատ հաջողակ է եղել և պատմականորեն առկա բազմաթիվ մարտահրավերները դարձրել է հնարավորություններ».-ասում է Կագամեն³: «1965 թ. օգոստոսի 9-ին Մինգապուրն անկախացավ և երեսուն տարվա ընթացքում աղքատ երկրից վերածվեց հարուստ ու առաջատար երկրի»⁴:

Ռուանդայի Հանրապետության ուսումնասիրությունը *արդիական է*, քանի որ շատ հետաքրքրական է այն, որ 20-րդ դարի ամենախոշոր ցեղասպանություններից մեկը վերապրած երկրում 2001-2019 թթ. իրական ՆՆԱ-ի տարեկան միջին աճի տեմպը (բաղադրյալ) կազմել էր 7.6 %⁵: Հայաստանի տարածքի չափով Ռուանդան, գրեթե չունենալով հանքային պաշարներ և ծովային հաղորդակցություն, հաղթահարելով ցեղասպանությունը, սովր և քաղաքացիական պատերազմը, կանխատեսումների համաձայն՝ 2019 թ. համարվելու էր աշխարհի ամենաարագ աճող տնտեսություն ունեցող 5 երկրներից մեկը⁶: Երկիրն իր զարգացման մեկնարկային շրջանում ավելի վատ փուլում էր, քան Հայաստանը անկախության սկզբի տարիներին (Ռուանդայի ՆՆԱ-ն

¹ BBC. Rwanda's Paul Kagame - visionary or tyrant? 2017. August 3. Available at: <https://www.bbc.com/news/10479882> (last accessed: October 5, 2021)

² Guichaoua, André (2020). Counting the Rwandan Victims of War and Genocide: Concluding Reflections. *Journal of Genocide Research*, 22:1, p.125, DOI: 10.1080/14623528.2019.1703329

³ Blair, E., Uwiringiyimana, C. Singapore's visionary draws followers in Africa. Reuters, 2016, March 24. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-singapore-lee-africa-idINKBN0MK1OQ20150324> (last accessed: October 5, 2021)

⁴ Սարգսյան Լ., Գրիգորյան Դ., Մինգապուրի «տնտեսական հրաշքը», «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում (Մոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում- հատոր 1), գիտաժողովի նյութեր/ գիտ. խմբագիր՝ Վ.Լ.Հարությունյան, Եր., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020 թ., էջ 176:

⁵ Հաշվարկը իրականացվել է հետևյալ աղբյուրի տվյալների հիման վրա՝ Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Last Updated: 07/30/2021

⁶ Bajpai, P. The 5 Fastest Growing Economies in the World. Nasdaq, 2019, June 27. Available at: <https://www.nasdaq.com/articles/the-5-fastest-growing-economies-in-the-world-2019-06-27> (last accessed: October 5, 2021)

1994 թ. 753,636,370.5 ԱՄՆ դոլար էր, իսկ ՀՀ-ինը 1991թ.՝ 2,069,870,130 ԱՄՆ դոլար)¹:

Բացի տնտեսական մի շարք ցուցանիշների թռիչքաձև աճից (որը կներկայացնենք վերլուծություններ բաժնում), Ռուանդայի ուսումնասիրությունը հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև այլ առանձնահատկությունների առումներով.

- Ռուանդան 2003 թվականից սկսել է քննարկումներ պոլիէթիլենային տոպրակների արգելքի վերաբերյալ և 2008 թվականին դարձել է այն առաջանցիկ երկրներից, որոնք այլևս չեն կիրառել դրանք²:
- Ռուանդայի բնակչությունն ունի երիտասարդ կազմ, ինչն այսօր աշխարհի մի շարք զարգացած երկրների համար գերխնդիր է, մասնավորապես՝ 2020 թ. բնակչության ընդհանուր թվաքանակի մեջ 65 տարեկանից բարձր տարիք ունեցողները կազմել են ընդամենը 3.1 %, իսկ 15-64 տարեկանները՝ ընդհանուր բնակչության 57.4 %-ը³:
- Կյանքի միջին տևողությունը 2005-2019 թթ. ավելացել է 15 տարով. 2005 թ. այն կազմում էր 55.25 տարի, իսկ 2019 թ.՝ 69 տարի⁴:
- Ռուանդայի կառավարման համակարգում մեծ տեղ էր հատկացվում կանանց: 2013-2018 թթ. երկրի խորհրդարանի 64 %-ը կանայք են եղել⁵:
- 2020 թ. հունվարի դրությամբ Ռուանդայում 4G ծածկույթը կազմել է 96.6 %, որը աննախադեպ ցուցանիշ է տվյալ սցիալ-տնտեսական զարգացվածության մակարդակ ունեցող երկրի համար⁶:
- Ռուանդայում բժշկական հեռավոր կլինիկաներում անհրաժեշտ արյուն հասցնելու համար օգտագործվում են անօդաչու թռչող սարքեր⁷:

Հողվածի նպատակն է՝ ներկայացնել Ռուանդայի թռիչքաձև աճող տնտեսությունը՝ վերլուծելով որոշ ցուցանիշներ և համաթվեր, բացահայտել դրան

¹ World Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Last Updated: 07/30/2021

² Behuria, P. (2021). Ban the (plastic) bag? Explaining variation in the implementation of plastic bag bans in Rwanda, Kenya and Uganda. Environment and Planning C: Politics and Space. <https://doi.org/10.1177/2399654421994836>

³ World Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Last Updated: 07/30/2021

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ UN Women. Revisiting Rwanda five years after record-breaking parliamentary elections. 2018, August 13. Available at: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2018/8/feature-rwanda-women-in-parliament> (last accessed: October 5, 2021)

⁶ World Bank (2020). Rwanda Economic Update, January 2020: Accelerating Digital Transformation in Rwanda. World Bank, Kigali. World Bank. p. 20. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33247> (last accessed: October 6, 2021)

⁷ Fleming, S., In Rwanda, Drones Are Delivering Blood to Remote Communities. World Economic Forum, 2018, December 11. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/in-rwanda-drones-are-delivering-blood-to-remote-communities/> (last accessed: October 6, 2021)

հասնելու միջոցները և առաջարկել ՀՀ տնտեսության մեջ դրանց տեղայնացման հնարավոր ուղիներ:

Նշված նպատակին հասնելու համար առաջադրվել են հետևյալ **խնդիրները**.

- վերլուծել Ռուանդայի ՀՆԱ-ն բնութագրող ցուցանիշները՝ իրական ՀՆԱ-ն, ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով, մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի տարեկան աճի տեմպը, տնտեսական աճի տեմպը,
- վերլուծել Ռուանդայի սոցիալ-տնտեսական մի շարք այլ ցուցանիշներ և ինդեքսներ, որոնք պատկերացում են տալիս տնտեսության թռիչքաձև աճի վերաբերյալ,
- ուսումնասիրել Ռուանդայի տնտեսական զարգացման ռազմավարությունները, մասնավորապես՝ Vision 2020¹ և Տնտեսական զարգացման և աղքատության հաղթահարման ռազմավարությունը (SQUZ, EDPRS)², որտեղ հստակ նախանշված են երկրի տնտեսության զարգացման հնարավոր ուղիները,
- ներկայացնել Հայաստանի համար տնտեսական կայունություն և վերելք ակնկալող Ռուանդայի փորձի հնարավոր օգտագործման առաջարկություններ:

Գրականության վերլուծություն

Պատմությունից հայտնի են տարբեր երկրների տնտեսական բարեփոխումների (արդիականացման) բազմաթիվ փորձեր՝ տարբեր անվանումներով, ինչպես, օրինակ, ստոլիպինյան ռեֆորմները Ռուսաստանում: Ներկայումս այդ բարեփոխումները կոչվում են «տնտեսական վազր», «տնտեսական հեղաշրջում», «տնտեսական հրաշք» եզրույթներով³:

Pritish Behuria-ն և Tom Goodfellow-ն իրենց «Disorder of Miracle Growth in Rwanda» հետազոտությունում հիմնավորում են, որ Ռուանդայում 1994-2008 թթ. արձանագրվել է տնտեսական թռիչքաձև աճ, որը ձևավորվել է երեք հիմնական գործոնների ազդեցությամբ⁴:

¹ Ministry of Finance and Economic Planning of Rwanda (2000). Rwanda vision 2020. Kigali, Rwanda, 30 p.

² Ministry of Finance and Economic Planning (2007). Economic development & poverty reduction strategy 2008 – 2012, Kigali, Rwanda, 168 p. Ministry of Finance and Economic Planning (2013). Economic development and poverty reduction strategy II 2013-2018, Kigali, Rwanda, 144 p.

³ Հարությունյան Վ., «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում (Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում- հատոր 1), գիտաժողովի նյութեր/ գիտ. խմբագիր՝ Վ.Լ.Հարությունյան, Եր., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020 թ., էջ 52-53:

⁴ Behuria, P., & Goodfellow, T. (2017-11-16). The Disorder of 'Miracle Growth' in Rwanda: Understanding the Limitations of Transitions to Open Ordered Development. In Deals and Development: The Political Dynamics of Growth Episodes.: Oxford University Press. pp. 217-249. DOI:10.1093/oso/9780198801641.003.0008. Retrieved 12 Sep. 2021, from <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198801641.001.0001/oso-9780198801641-chapter-8>.

Ռուանդայում տնտեսական թռիչքաձև աճի նախապայմանները և ուղիները տարբեր են, և կան երեք խումբ հետազոտողներ, որոնք հակված են պարզելու տնտեսական աճի շարժառիթները՝ անհամաչափորեն շեշտը դնելով Ռուանդայի զարգացման մեկ առանձնահատուկ հատկության վրա: Առաջին խումբը կենտրոնանում է Ռուանդայի կողմից շուկայական բարեփոխումների ընդունման վրա, որին աջակցում է արտաքին օգնությունը. տնտեսական աճ՝ շնորհիվ առաջին հերթին գյուղատնտեսական ոլորտի ազատականացման՝ երկրի հիմնական արտահանվող ապրանքներ ունենալով սուրճը և թեյը¹: 2006 թ. սուրճի արտահանումը աճել է 23.5 % ով՝ ապահովելով 46 միլիոն եկամուտ²: Ըստ այս խմբի՝ սույն ոլորտներում ազատականացումն իսկապես նշանակալի է եղել: Երկրորդ խումբը ուղղորդվում է «երկրորդ սերնդի բարեփոխումների» այնպիսի խնդիրներով, ինչպիսիք են կրթության բարելավված ցուցանիշները, սոցիալական պաշտպանվածությունը և կանանց իրավունքների և հնարավորությունների ընդլայնումը՝ որպես աճի հաջողության գրավական³: Երրորդ ուղին հետերոդոքսիկ հեռանկար ունի. երկրի հաջողությունը հիմնականում պայմանավորվել է տնտեսության մեջ ռազմավարական երկարաժամկետ միջոցներով միջամտելու նպատակով համագործակցային (մասնավոր – պետական) ձեռներեցության օգտագործմամբ⁴:

Հետազոտության տեսամեթոդական հիմքերը

Նախքան հետազոտության տեսամեթոդական հիմքերին անցնելը անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Ռուանդայի ցանկացած սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշի վերլուծության մեկնարկային տարեթիվ ընտրելու ենք 1994 թ.՝ որպես շրջադարձային տարի: Հետազոտության մեջ ուսումնասիրվել է Ռուանդայի տնտեսական զարգացման և աղքատության հաղթահարման

¹ Behuria, P., & Goodfellow, T. (2017-11-16). The Disorder of ‘Miracle Growth’ in Rwanda: Understanding the Limitations of Transitions to Open Ordered Development. In *Deals and Development: The Political Dynamics of Growth Episodes.*: Oxford University Press. p. 217
DOI:10.1093/oso/9780198801641.003.0008. Retrieved 12 Sep. 2021, from <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198801641.001.0001/oso-9780198801641-chapter-8>.

² Boudreaux, K. (2007). State Power, Entrepreneurship, and Coffee: The Rwandan Experience. *Mercatus Policy Series Policy Comment*, No. 15. Arlington, VA: Mercatus Center at George Mason University, p. 11. Available at: https://www.mercatus.org/system/files/Rwanda_Policy_Series.pdf (last accessed: October 6, 2021)

³ Behuria, P., & Goodfellow, T. (2017-11-16). The Disorder of ‘Miracle Growth’ in Rwanda: Understanding the Limitations of Transitions to Open Ordered Development. In *Deals and Development: The Political Dynamics of Growth Episodes.*: Oxford University Press. p. 218.
DOI:10.1093/oso/9780198801641.003.0008. Retrieved 12 Sep. 2021, from <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198801641.001.0001/oso-9780198801641-chapter-8>.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

ռազմավարական փաստաթղթերը (SՋԱՀՌ 2008-12, 2013-18, EDPRS)¹: Գիտական առարկայականության սկզբունքն ապահովելու համար սույն հետազոտության համար մեթոդաբանական հիմք են ծառայել պատմական, տրամաբանական, համեմատական և գործոնային վերլուծության մեթոդները:

Շրջանառության մեջ են դրվել հայրենական և արտասահմանյան հեղինակների աշխատանքները, իսկ տեղեկատվական հիմք են ծառայել Համաշխարհային բանկի և այլ կառույցների պաշտոնական նյութերը:

Վերլուծություն

Ռուանդան սոցիալ-տնտեսապես ծնկի էր եկել, քանի որ ՀՆԱ-ն զգալի անկում էր արձանագրել 1994 թ.՝ գերազանցելով -50 %-ի սահմանը (տե՛ս աղյուսակ 2): Ռուանդան փորձել է առաջնորդվել այն փաստարկով, որ աղքատության արդյունավետ կերպով հաղթահարումը չի կարող հնարավոր լինել առանց խաղաղության տարածման, անվտանգության, միասնության և հաշտեցման²: Այս առումով Ռուանդան նպատակ ունի ապահովելու մարդկային կյանքի անվտանգությունը, որը դուրս է գալիս ռազմական նկատառումներից և ներառում է համայնքի կյանքի բոլոր ասպեկտները, այսինքն՝ տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական անվտանգությունը³:

Աղյուսակ 2⁴

**Ռուանդայի ՀՆԱ-ն բնութագրող ցուցանիշները՝
արտահայտված ԱՄՆ դոլարով**

<i>Ցուցանիշներ</i>	<i>1994 թ.</i>	<i>2008 թ.</i>	<i>2019 թ.</i>
ՀՆԱ (ԱՄՆ դոլար)	753,636,3701	5,177,015,141	10,355,974,217
Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ (ԱՄՆ դոլար)	126.95	543	820
Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ի աճի տեմպ	-47.5%	8.2%	9.4 %
ՀՆԱ-ի աճի տեմպ	-50.25%	11.16%	6.64%
Մեկ շնչի հաշվով իրական ՀՆԱ (ԱՄՆ դոլար, 2010=100)	219.53	563.56	901.14

Ռուանդայի մեկ շնչի հաշվով իրական ՀՆԱ-ն 2019 թ. 1994-ի համեմատ ավելացել է ավելի քան 4 անգամ, որը բավական շոշափելի արդյունք է (տե՛ս աղյուսակ 2): Ռուանդայում թոնիքաձև աճի ապահովման համար կիրառվել է

¹ Ministry of Finance and Economic Planning (2007). Economic development & poverty reduction strategy 2008 – 2012, Kigali, Rwanda, 168p. Ministry of Finance and Economic Planning (2013). Economic development and poverty reduction strategy II 2013-2018, Kigali, Rwanda, 144 p.

² National Unity and Reconciliation Commission of Rwanda (2016). Unity and Reconciliation Process in Rwanda. NURC: Kigali, Rwanda, p.91. ISBN: 978-99977-709-3-6

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 89:

⁴ Աղյուսակը կազմված է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով հետևյալ աղբյուրը՝ World Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Last Updated: 07/30/2021

Մինգապուրի փորձը, որն իրագործել էր մի շարք միջոցառումներ՝ «տնտեսական և սոցիալական բարեփոխումներ, կառույցիայի դեմ արդյունավետ պայքար, քաղաքական կայունություն, երկարաժամկետ զարգացման կայուն ծրագրերի առաջադրում բոլոր ոլորտներում»¹: Կոռուպցիան լայն հասկացություն է, որը ենթադրում է ձևական նորմերի, կանոնների փչացում, մի իրավիճակ, երբ սահմանված օրենքները փոխազրվում են այլ բովանդակությամբ: «Կոռուպցիան չի կարող վերացվել այնքան ժամանակ, քանի դեռ գոյություն ունի հարստությունը»²:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի արդյունքում երկիրը, ըստ Կոռուպցիայի ընկալման համաթվի, 2020 թ. 49-րդն էր 180 երկրների շարքում Չեխիայի և Օմանի հետ մեկտեղ՝ շրջանցելով ԵՄ մի շարք պետությունների՝ Հունաստանին, Հունգարիային և Բուլղարիային³:

Ռուանդայի ապագայի վերաբերյալ ազգային խորհրդատվական նստաշրջանները 1998-99 թթ. նախատեսեցին երկրի զարգացման ճանապարհային քարտեզի ստեղծում՝ որպես «Տեսլական 2020» (Vision 2020), որը հիմնված էր հետևյալ հիմնական ուղղությունների վրա⁴.

- ազգի և դրա սոցիալական կապիտալի վերակառուցում,
- արդյունավետ, միավորող և մոբիլիզացնող պետության ներդաշնակ գործունեություն,
- Ռուանդայի հասարակության վերափոխում, սոցիալական կապիտալի ձևավորում՝ դրական մշակութային արժեքների, տեխնոլոգիական գիտելիքների (know-how), տնտեսական ռացիոնալության և սոցիալական տրամաբանության միջև հավասարակշռության հիման վրա,
- խաղաղություն, ներքին և արտաքին անվտանգություն և տարածաշրջանային կայունություն, ինչը հնարավորություն կտա երկրի տնտեսական և սոցիալական ինտեգրմանը տարածաշրջանում և ամբողջ աշխարհում:

Նշված տեսլականը իր մեջ ներառում է Տնտեսական զարգացման և աղքատության հաղթահարման երկու ռազմավարություն (ՏՁԱՀՌ)՝ ՏՁԱՀՌ 1 և ՏՁԱՀՌ 2: Առաջինը (ՏՁԱՀՌ 1) 2008-2012 թվականներին Ռուանդայի զարգացման գործընթացի ճանապարհային քարտեզն էր, մինչդեռ երկրորդը (ՏՁԱՀՌ 2) նախատեսված էր 2013-2018 թվականների զարգացման ծրագրերի

¹ Մարգյան Լ., Գրիգորյան Դ., Մինգապուրի «տնտեսական հրաշքը», «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում (Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում- հատոր 1), գիտաժողովի նյութեր/ գիտ. խմբագիր՝ Վ.Լ.Հարությունյան, Եր., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020 թ., էջ 177:

² Սարինյան Ռ., Ուրվագիծ արդի հայ տնտեսագիտական մտքի պատմություն, VI, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2021 թ., էջ 98:

³ Transparency International (2021). Corruption perceptions index 2020, Transparency International, International Secretariat: Berlin, Germany, p. 2. ISBN: 978-3-96076-157-0.

⁴ National Unity and Reconciliation Commission of Rwanda (2016). Unity and Reconciliation Process in Rwanda. NURC: Kigali, Rwanda, p. 90, ISBN: 978-99977-709-3-6

համար: Երկու փաստաթղթերն էլ (ՏՋԱՀՌ 1 & 2) ընդգծում են երկրի զարգացման բոլոր ծրագրերում միասնության և հաշտեցման նշանակության բարձրացումը¹: Առաջին ՏՋԱՀՌ - ի գործարկման արդյունքում իրական չՆԱ -ի միջին աճը կազմել է 8.2 %, իսկ աղքատությունը՝ 2006-2011 թթ. 56.7 %-ից նվազել է 44.9 %-ի²: Այս առումով առաջին ՏՋԱՀՌ-ը նպաստեց միասնությանը և հաշտեցմանը՝ խթանելով լավ կառավարումն ու ապակենտրոնացումը, վստահությունը, օրենքի գերակայությունը ընդլայնելը մարդու իրավունքներին ու սոցիալական համախմբվածությանը նպաստելը: Փաստաթուղթը շեշտում էր կառավարման, խաղաղության, անվտանգության, միասնության և հաշտության միջև կապը որպես կայուն քաղաքական միջավայրի հիմք: Նման կերպ երկրորդ ՏՋԱՀՌ-ը կենտրոնանում է ցածր մակարդակում գտնվող երկխոսության ընդլայնման վրա՝ վերջնական նպատակ ունենալով վերականգնել սոցիալական հարաբերությունները, ինչպես նաև վերականգնել վստահությունը, որը կորել էր պառակտիչ անցյալով և հատկապես 1994 թ. թուրքիի դեմ ցեղասպանությամբ³:

Ուշագրավ է նաև անմիջական աղքատության հաղթահարմանը վերաբերող ծրագրերը, որոնցից է Vision 2020 Umurenge ծրագիրը (VUP). այն ՏՋԱՀՌ-ի առաջատար ծրագիր է, ամրագրված է Vision 2020-ում⁴ և ուղղված է երկրի ամենաաղքատ ընտանիքների աղքատության նվազեցմանը: Այն իր մեջ ընդգրկում է սոցիալական և տնտեսական զարգացմանն ուղղված թե՛ աջակցության, թե՛ դրամական օգնությունների ծրագիր: VUP-ը սկսեց գործել 2008 թվականից և ներառում է 3 բաղադրիչ:

անմիջական աջակցություն, որը թիրախավորում է մարդկանց, որոնք չեն կարող մասնակցել աշխատանքային որևէ գործունեության առկա ծրագրի շրջանակներում (հաշմանդամներ, երեխաների գլխավորությամբ ընտանիքներ, տարեցներ, փողոցային երեխաներ, փախստականներ և այլն): Սրանք ծայրահեղ աղքատ, առանց աշխատանքային արտադրողականության ընտանիքներն են: Ֆինանսական աջակցության նպատակն է օգնել նրանց բավարարել իրենց հիմնական կարիքները, ինչպիսիք են սնունդը և ամենակարևորը՝ առողջության ապահովագրությունը:

Հասարակական աշխատանքներ, որոնք աշխատանքի (համայնքային աշխատանքի) հնարավորություն են ընձեռում տարբեր կատեգորիաների աղքատ մարդկանց (ծայրահեղ աղքատ), ովքեր կարողանում են իրականացնել աշխատանք ստանալու հնարավորությունները: Պայմանն այն է, որ այդ

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 92:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ National Unity and Reconciliation Commission of Rwanda (2016). Unity and Reconciliation Process in Rwanda. NURC: Kigali, Rwanda, pp. 91-92. ISBN: 978-99977-709-3-6

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 93:

մարդիկ պետք է լինեն շրջաններում գտնվող ծայրահեղ աղքատ ընտանիքներին:

Վարկային փաթեթներ, որոնք ֆինանսական ծառայություններ (վարկ) են տրամադրում ծայրահեղ աղքատ մարդկանց, VUP-ով երաշխավորված միկրովարկերի միջոցով:

Եթե 1999 թ. Ռուանդայի բնակչության 78 %-ը համարվում էր աղքատ, երբ որպես աղքատության գիծ ընդունվում էր 1.90 ԱՄՆ դոլար օրական ցուցանիշը (2011=100, գնողունակության պարիտետ), ապա 2005 թ. այն կազմեց 69.1 %, իսկ 2016 թ.՝ 56.5 %¹:

Խորհրդի (2011 թ. դեկտեմբերի 15-16) ընթացքում ներկայացված արդյունքները վկայում են, որ VUP ծրագրի ձեռքբերումները (2008 - 2011) այսպիսին էին².

- աշխատանք գտած 590,100 մարդ,
- գեներացված 15 մլրդ ռուանդական ֆրանկ,
- 81,693 մարդ ստացել է 4 մլրդ ռուանդական ֆրանկ արժողությամբ անմիջական դրամական օգնություն,
- 92,136 մարդ ստացել է 8 մլրդ ռուանդական ֆրանկի ընդհանուր վարկ:

Ըստ Համաշխարհային բանկի՝ Գործարարությամբ զբաղվելու դյուրինության համաթվի՝ Ռուանդան 2019 թ. 190 երկրների շարքում գտնվել է 29-րդ տեղում³: Ուշագրավ է այն փաստը, որ 2019 թ. սեփականության գրանցմամբ Ռուանդան զբաղեցրել է 2-րդ տեղը և վարկերի ստացմամբ՝ 3-րդ տեղը 190 երկրների մեջ⁴: Սա վկայում է այն մասին, որ Ռուանդայում մեծ ուշադրություն է դարձվում նաև մասնավոր ոլորտին, գործարարության զարգացմանը և խրախուսմանը:

Վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում երկրում ձևավորվել է քաղաքական կայունություն, կառուցվածքային տարբեր բարեփոխումներ ու արդյունավետ ինստիտուցիոնալ կառավարման ապահովում և քաղաքական միջավայր, որի արդյունքում վերջին տասնամյակում երկիրը գրանցել է միջին տարեկան ՀՆԱ-ի 7 % աճ (Սաբ-սահարյան Աֆրիկայի տարածաշրջանի 4 % միջին աճի տեմպի համեմատ)՝ դառնալով Աֆրիկայի երրորդ երկիրը տնտեսական աճի ցուցանիշով⁵:

Կատարված վերլուծության և Ռուանդայի ռազմավարական փաստաթղթերի ուսումնասիրության հիման վրա ներկայացնենք Հայաստանի տնտե-

¹ World Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Last Updated: 07/30/2021

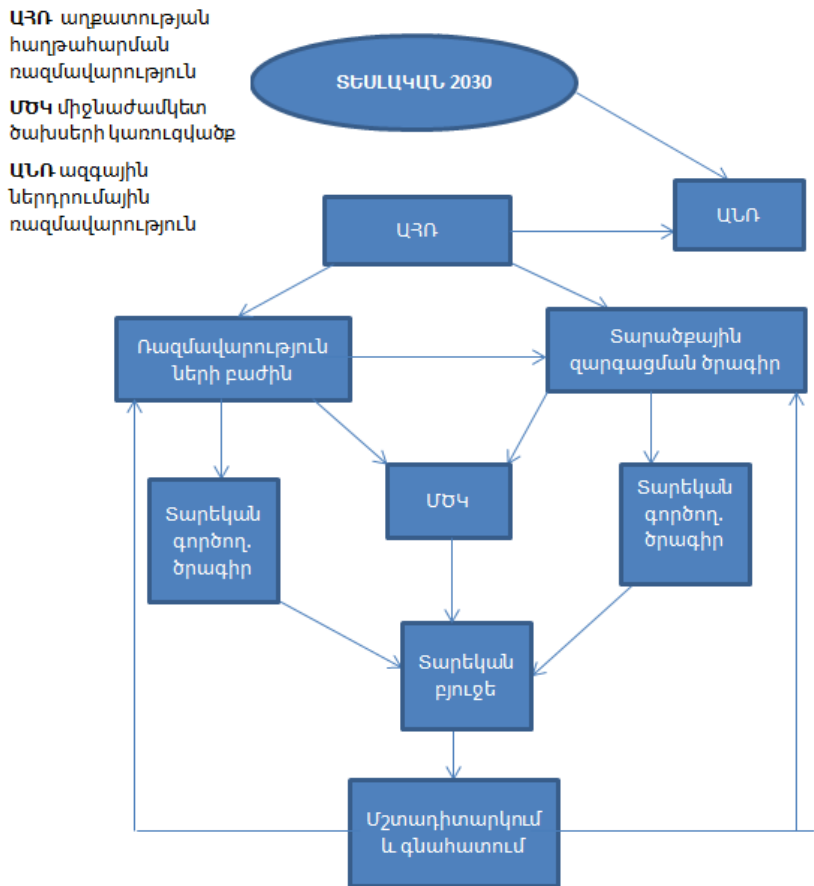
² National Unity and Reconciliation Commission of Rwanda (2016). Unity and Reconciliation Process in Rwanda. NURC: Kigali, Rwanda, pp. 93-94. ISBN: 978-99977-709-3-6

³ World Bank (2019). Doing Business 2019: Training for Reform. The World Bank: Washington, DC, p. 5.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 199:

⁵ Kadozi, E. (2019). Remittance Inflows and Economic Growth in Rwanda. Research in Globalization, Globalization 1 (2019) 100005, p.14. doi:10.1016/j.resglo.2019.100005

սուբյան վերելքի ապահովման՝ մեր կողմից մշակված տեսլականի իրագործման կառուցվածքային օղակները և տրամաբանությունը:

Գծապատկեր 1. Տեսլականի իրագործման ինստիտուցիոնալ բաղադրիչները¹

Գիտական նորություն: Ռուանդայի տնտեսական և քաղաքական բազմասպեկտ վերլուծություններն և ուսումնասիրությունները թույլ են տվել բացահայտել Ռուանդայի տնտեսության թռիչքաձև աճի ապահովման պայմանները և գործոնները, որոնց հիման վրա մշակվել են Հայաստանի տնտեսական կայունության և առաջընթացի ապահովման տեսլականի (vision) իրագործման ինստիտուցիոնալ հիմքերը, մասնավորապես՝ ռազմավարական փաստաթղթեր և զարգացման ծրագրեր (աղքատության հաղթահարման ռազմավարություն, ազգային ներդրումային ռազմավարություն)՝ յուրաքանչյուրն իր տարեկան գործողությունների ծրագրով և բյուջեով:

¹ Գծապատկերը կազմվել է հեղիանկի կողմից՝ հիմք ընդունելով Ռուանդայի փորձը:

Եզրակացություններ և առաջարկներ

Հնայած նրան, որ Ռուանդան 1994 թ. վերապրեց սոսկալի ցեղասպանություն, կարողացավ ապահովել Աֆրիկյան տարածաշրջանի «տնտեսական հրաշքը» և դարձավ ամենաարագ զարգացող տնտեսություն ունեցող երկիրը Աֆրիկյան մայրցամաքում¹:

Ռուանդան իր նախագահի՝ Փոլ Կագամեի գլխավորությամբ դիտարժան առաջընթաց ունեցավ՝ 2001-2019 թթ. գրանցելով՝ 7.6 % տնտեսական աճ: Վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում երկրում ձևավորվել է քաղաքական կայունության փորձառություն, տարբեր կառուցվածքային բարեփոխումներ և արդյունավետ ինստիտուցիոնալ կառավարման ապահովում և քաղաքական միջավայր²:

Ռուանդան մի շարք առանձնահատկություններ ունեցող երկիր է, որոնցից է կանանց 64 % ներկայացվածությունը խորհրդարանում, 2007 թվականից պլաստիկից հրաժարվելը և այլն: Նշված տնտեսական արդյունքների ապահովման մեջ, մեր կարծիքով, իր ուրույն տեղն ունի պետության ինստիտուցիոնալիզացիան, որը կարելի է ներկայացնել որպես առանձին բաղադրիչների՝ իրար մեջ սերտաճած ուրույն համակարգ:

Այսպիսով, եթե ամփոփելու լինենք, Ռուանդայի տնտեսության թռիչքաձև աճը համապատասխանում է Ասիական վագրի մոդելին կամ Մինգապուրի հանգուցյալ առաջնորդ Լի Քուան Յուի մոդելին՝ ավտորիտարիզմի կամ տնտեսական ազատականացման ներքո տնտեսական զարգացման մոդել՝ նախքան քաղաքական բարեփոխումները: Ասիական վագրի մոդելը անհամապատասխան է Աֆրիկայի համար և չի կարելի ակնկալել, որ այնտեղ կաշխատի երկար ժամանակ, քանի որ երկու մայրցամաքների հանգամանքներն ու պայմանները խիստ տարբեր են: Կագամեն կարող է փայլուն մարտավար լինել, բայց միանշանակ նա ունի քիչ հնարավորություններ:

Հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս կատարելու ստորև բերվող 3 կիրառական առաջարկությունները, որոնք հնարավոր է գործարկել Հայաստանում.

1. ապակենտրոնացումը, վստահությունը, օրենքի գերակայությունը ընդլայնելու, մարդու իրավունքներին ու սոցիալական համախմբվածությանը նպաստելու նպատակով պետք է ապահովել խաղաղության, հաշտության, միասնության, անվտանգության մթնոլորտ, որը կապահովի պետության կառավարման, խաղաղության, անվտանգության, միասնության և հաշտության միջև կապը՝ որպես կայուն քաղաքատնտեսական միջավայրի հիմք:

¹ Nweze, C. (2018). The Unprecedented Economic Growth and Development of Rwanda, Policy brief. Institute for Politics and Society: Prague, Czech Republic, p.1.

² Kadozi, E. (2019). Remittance Inflows and Economic Growth in Rwanda. Research in Globalization, Globalization 1 (2019) 100005, p. 14. doi:10.1016/j.resglo.2019.100005

2. Անհրաժեշտ է տնտեսության կառավարումը դնել բացառապես ինստիտուցիոնալ հիմքերի վրա՝ տնտեսական և քաղաքական երկարաժամկետ ռազմավարությունների մշակմամբ:
3. Մշակել ՀՀ տնտեսության առաջընթացը ապահովող տեսլական հետևյալ բաղադրամասերով (տե՛ս աղյուսակ 3).

Աղյուսակ 3

Տեսլականի բաղադրիչները և նրա հատվող ոլորտները

<i>Մշակվող տեսլականի բաղադրիչ մասերը</i>	<i>Մշակվող տեսլականի հատման ոլորտները</i>
1. Ուժեղ կառավարություն և ունակ պետություն	<ol style="list-style-type: none"> 1. Գենդերային հավասարություն 2. Շրջակա միջավայրի պահպանում և բնական ռեսուրսների կայուն կառավարում 3. Գիտություն և տեխնոլոգիա, ներառյալ S2S
2. Մարդկային ռեսուրսների զարգացում և գիտելիքահենք տնտեսություն	
3. Մասնավոր հատվածի գերակայությամբ տնտեսություն	
4. Ենթակառուցվածքային զարգացում (տրանսպորտ, էներգետիկա, ջուր, հեռահաղորդակցություն, աղբի վերամշակում և այլն)	
5. Արտադրական և շուկայական գյուղատնտեսություն՝ զինված նորարարական տեխնոլոգիաներով	
6. Տարածաշրջանային և միջազգային տնտեսական ինտեգրում	

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հարությունյան Վ., «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում, «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում (Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում- հատոր 1), գիտաժողովի նյութեր/ գիտ. խմբագիր՝ Վ.Լ.Հարությունյան, Եր., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020 թ., էջ 52-55
2. Մարինյան Ռ., Ուրվագիծ արդի հայ տնտեսագիտական մտքի պատմություն, VI, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2021 թ., 260 էջ
3. Մարգայան Լ., Գրիգորյան Դ., Սինգապուրի «տնտեսական հրաշքը», «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում (Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում- հատոր 1), գիտաժողովի նյութեր/ գիտ. խմբագիր՝ Վ.Լ.Հարությունյան, Եր., ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտ, 2020 թ., էջ 176-196
4. Bajpai, P., The 5 Fastest Growing Economies in the World. Nasdaq, 2019, June 27. Available at: <https://www.nasdaq.com/articles/the-5-fastest-growing-economies-in-the-world-2019-06-27> (last accessed: October 5, 2021)

5. BBC. Rwanda's Paul Kagame - visionary or tyrant? 2017, August 3. Available at: <https://www.bbc.com/news/10479882> (last accessed: October 5, 2021)
6. Behuria, P. (2021). Ban the (plastic) bag? Explaining variation in the implementation of plastic bag bans in Rwanda, Kenya and Uganda. *Environment and Planning C: Politics and Space*. <https://doi.org/10.1177/2399654421994836>
7. Behuria, P., & Goodfellow, T. (2017-11-16). The Disorder of 'Miracle Growth' in Rwanda: Understanding the Limitations of Transitions to Open Ordered Development. In *Deals and Development: The Political Dynamics of Growth Episodes*.: Oxford University Press. pp. 217-249
DOI:10.1093/oso/9780198801641.003.0008. Retrieved 12 Sep. 2021, from <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198801641.001.0001/oso-9780198801641-chapter-8>.
8. Blair, E., Uwiringiyimana, C. Singapore's visionary draws followers in Africa. Reuters, 2016, March 24. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-singapore-lee-africa-idINKBN0MK1OQ20150324>. (last accessed: October 5, 2021)
9. Cropley, Ed. Breakingviews - Review: Rwanda, Africa's good-news story gone bad. Reuters, 2021, April 25. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-rwanda-politics-breakingviews-idUSKBN2BO6MW> (last accessed: October 5, 2021)
10. Fleming, S. In Rwanda, Drones Are Delivering Blood to Remote Communities. World Economic Forum, 2018, December 11. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/in-rwanda-drones-are-delivering-blood-to-remote-communities/> (last accessed: October 6, 2021)
11. Guichaoua, André (2020). Counting the Rwandan Victims of War and Genocide: Concluding Reflections. *Journal of Genocide Research*, 22:1, 125-141, DOI: 10.1080/14623528.2019.1703329
12. Kadozi, E. (2019). Remittance Inflows and Economic Growth in Rwanda. *Research in Globalization, Globalization 1 (2019) 100005*, pp. 1-15. doi:10.1016/j.resglo.2019.100005
13. Ministry of Finance and Economic Planning of Rwanda (2000). *Rwanda vision 2020*. Kigali, Rwanda, 30 p.
14. Ministry of Finance and Economic Planning (2013). *Economic development and poverty reduction strategy II 2013-2018*, Kigali, Rwanda, 144 p. Available at: https://kigalicity.gov.rw/fileadmin/templates/Documents/policies/Economic_Development_and_Poverty_Reduction_Strategy2__2013-2018.pdf (last accessed: October 6, 2021)
15. Ministry of Finance and Economic Planning (2007). *Economic development & poverty reduction strategy 2008 – 2012*, Kigali, Rwanda, 168 p. Available at: <http://www.rcsprwanda.org/IMG/pdf/EDPRS-English.pdf> (last accessed: October 6, 2021)
16. National Unity and Reconciliation Commission of Rwanda (2016). *Unity and Reconciliation Process in Rwanda*. NURC: Kigali, Rwanda, 184 p. ISBN: 978-99977-709-3-6

17. Nweze, C. (2018). The Unprecedented Economic Growth and Development of Rwanda, Policy brief. Institute for Politics and Society: Prague, Czech Republic, 6 p. Available at: <https://www.politikaspolecnost.cz/wp-content/uploads/2018/08/Rwandas-Economic-Growth-and-Development-IPPS.pdf> (last accessed: October 6, 2021)
18. Transparency International (2021). Corruption perceptions index 2020, Transparency International, International Secretariat: Berlin, Germany, 30 p. ISBN: 978-3-96076-157-0
19. UN Women. Revisiting Rwanda five years after record-breaking parliamentary elections. 2018, August 13. Available at: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2018/8/feature-rwanda-women-in-parliament> (last accessed: October 5, 2021)
20. Uwizeyimana, D. (2019). Is A Singaporean-Modelled Developmental Approach Viable for other African Nations? Lessons from Rwanda. African Renaissance, Vol. 16, (No. 1), pp. 187 – 215, DOI: 10.31920/2516-5305/2019/v16n1a10
21. World Bank (2019). Doing Business 2019: Training for Reform. The World Bank: Washington, DC, 302 p.
22. World Bank (2020). Rwanda Economic Update, January 2020: Accelerating Digital Transformation in Rwanda. World Bank, Kigali. World Bank. 37 p. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33247> (last accessed: October 6, 2021)
23. World Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Last Updated: 07/30/2021

References

1. Harowt'yownyan V., «Tntesakan hrashqneri'». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm, «Tntesakan hrashqneri'». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm (Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm- hator 1), gitajhoghovi nyowt'er/ git. xmbagir` V.L.Harowt'yownyan, Er., HH GAA M. Qot'anyani anvan tntesagitowt'yan institowt, 2020 t'. , e'j 52-55
2. Sarinyan R', Owrvagic' ardi hay tntesagitakan mtqi patmowt'yown VI-Er.,HH GAA «Gitowt'yown» hrat., 2021 t'. , 260 e'j
3. Sargsyan L., Grigoryan D. Singapowri «Tntesakan hrashqneri'», «Tntesakan hrashqneri'». gorc'arkman owghinery' Hayastanowm (Social-tntesakan zargacman ardi himnaxndirneri' Hayastani Hanrapetowt'yownowm- hator 1), gitajhoghovi nyowt'er/ git. xmbagir` V.L.Harowt'yownyan, Er., HH GAA M. Qot'anyani anvan tntesagitowt'yan institowt, 2020 t'. , E'j 176-196
4. Bajpai, P., The 5 Fastest Growing Economies in the World. Nasdaq, 2019, June 27. Available at: <https://www.nasdaq.com/articles/the-5-fastest-growing-economies-in-the-world-2019-06-27> (last accessed: October 5, 2021)

5. BBC. Rwanda's Paul Kagame - visionary or tyrant? 2017, August 3. Available at: <https://www.bbc.com/news/10479882> (last accessed: October 5, 2021)
6. Behuria, P. (2021). Ban the (plastic) bag? Explaining variation in the implementation of plastic bag bans in Rwanda, Kenya and Uganda. *Environment and Planning C: Politics and Space*. <https://doi.org/10.1177/2399654421994836>
7. Behuria, P., & Goodfellow, T. (2017-11-16). The Disorder of 'Miracle Growth' in Rwanda: Understanding the Limitations of Transitions to Open Ordered Development. In *Deals and Development: The Political Dynamics of Growth Episodes.*: Oxford University Press. pp. 217-249. DOI:10.1093/oso/9780198801641.003.0008. Retrieved 12 Sep. 2021, from <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198801641.001.0001/oso-9780198801641-chapter-8>.
8. Blair, E., Uwiringiyimana, C. Singapore's visionary draws followers in Africa. Reuters, 2016, March 24. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-singapore-lee-africa-idINKBN0MK1OQ20150324>. (last accessed: October 5, 2021)
9. Copley, Ed. Breakingviews - Review: Rwanda, Africa's good-news story gone bad. Reuters, 2021, April 25. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-rwanda-politics-breakingviews-idUSKBN2BO6MW> (last accessed: October 5, 2021)
10. Fleming, S. In Rwanda, Drones Are Delivering Blood to Remote Communities. World Economic Forum, 2018, December 11. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/in-rwanda-drones-are-delivering-blood-to-remote-communities/> (last accessed: October 6, 2021)
11. Guichaoua, André (2020). Counting the Rwandan Victims of War and Genocide: Concluding Reflections. *Journal of Genocide Research*, 22:1, 125-141, DOI: 10.1080/14623528.2019.1703329
12. Kadozi, E. (2019). Remittance Inflows and Economic Growth in Rwanda. *Research in Globalization*, Globalization 1 (2019) 100005, pp. 1-15. doi:10.1016/j.resglo.2019.100005
13. Ministry of Finance and Economic Planning of Rwanda (2000). *Rwanda vision 2020*. Kigali, Rwanda, 30 p.
14. Ministry of Finance and Economic Planning (2013). *Economic development and poverty reduction strategy II 2013-2018*, Kigali, Rwanda, 144 p. Available at: https://kigalicity.gov.rw/fileadmin/templates/Documents/policies/Economic_Development_and_Poverty_Reduction_Strategy2__2013-2018.pdf (last accessed: October 6, 2021)
15. Ministry of Finance and Economic Planning (2007). *Economic development & poverty reduction strategy 2008 – 2012*, Kigali, Rwanda, 168 p. Available at: <http://www.rcsprwanda.org/IMG/pdf/EDPRS-English.pdf> (last accessed: October 6, 2021)
16. National Unity and Reconciliation Commission of Rwanda (2016). *Unity and Reconciliation Process in Rwanda*. NURC: Kigali, Rwanda, 184 p. ISBN: 978-99977-709-3-6

17. Nweze, C. (2018). The Unprecedented Economic Growth and Development of Rwanda, Policy brief. Institute for Politics and Society: Prague, Czech Republic, 6 p. Available at: <https://www.politikaspolecnost.cz/wp-content/uploads/2018/08/Rwandas-Economic-Growth-and-Development-IPPS.pdf> (last accessed: October 6, 2021)
18. Transparency International (2021). Corruption perceptions index 2020, Transparency International, International Secretariat: Berlin, Germany, 30 p. ISBN: 978-3-96076-157-0
19. UN Women. Revisiting Rwanda five years after record-breaking parliamentary elections. 2018, August 13. Available at: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2018/8/feature-rwanda-women-in-parliament> (last accessed: October 5, 2021)
20. Uwizeyimana, D. (2019). Is A Singaporean-Modelled Developmental Approach Viable for other African Nations? Lessons from Rwanda. African Renaissance, Vol. 16, (No. 1), pp. 187 – 215, DOI: 10.31920/2516-5305/2019/v16n1a10
21. World Bank (2019). Doing Business 2019: Training for Reform. The World Bank: Washington, DC, 302 p.
22. World Bank (2020). Rwanda Economic Update, January 2020: Accelerating Digital Transformation in Rwanda. World Bank, Kigali. World Bank. 37 p. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33247> (last accessed: October 6, 2021)
23. World Bank (2021). World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Last Updated: 07/30/2021

ՌՈՒԱՆՂԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԹՈՒՉՔԱԶԵՎ ԱՃԸ

ՄՎԵՏԼԱՆԱ ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ

Համառոտագիր: Ռուանդայի Հանրապետության տնտեսական փորձի ուսումնասիրությունն **արդիական է**, քանի որ շատ հետաքրքրական է այն, որ 20-րդ դարի ամենախոշոր ցեղասպանություններից մեկը վերապրած երկիրը սկսած 2001 թվականից ապահովել է միջինում 8 % տնտեսական աճ և համարվում է Արևելյան Աֆրիկայի ամենաարագ զարգացող տնտեսություն ունեցող երկիրը: Հայաստանի տարածքի չափով Ռուանդան, գրեթե չունենալով համըսային պաշարներ և ծովային հաղորդակցություն, հաղթահարելով ցեղասպանությունը, սովը և քաղաքացիական պատերազմը, 2000 թ. ընդգրկվեց աշխարհի զարգացող երկրների հնգյակում:

Հոդվածի **նպատակն է՝** ներկայացնել Ռուանդայի թոփառված աճող տնտեսությունը՝ վերլուծելով որոշ ցուցանիշներ և համաթվեր, բացահայտել դրան հասնելու միջոցները և առաջարկել ՀՀ տնտեսության մեջ դրանց տեղայնացման

հնարավոր ուղիներ: *Խնդիրներն են*՝ վերլուծել Ռուանդայի թոփաքաձև տնտեսությունը բնութագրող մի շարք ցուցանիշներ, ուսումնասիրել Ռուանդայի տնտեսական զարգացման ռազմավարական փաստաթղթերը, մշակել Հայաստանի համար տնտեսական կայունություն և վերելք ապահովող տեսլականի տիպային օրինակ՝ ըստ Ռուանդայի հաջողված տարբերակի: Գիտական առարկայականության սկզբունքն ապահովելու համար սույն հետազոտության համար **մեթոդաբանական հիմք** են ծառայել դիալեկտիկական, պատմական, տրամաբանական, համակարգային և իրավիճակային, համեմատական ու գործոնային վերլուծության գիտական մեթոդները: Կատարված հետազոտության **արդյունքում բացահայտվել** է, որ Ռուանդան ապահովել է տնտեսական թոփաքաձև աճ նախ և առաջ ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների արդյունքում, որի հիմնասյուններն են հանդիսացել քաղաքական կայունության ապահովումը, հուսալի իրավական համակարգը, ազնիվ և համերաշխ կառավարությունն ու օրենսդիր մարմինը և մրցունակ ու բաց շուկաները:

Գիտական նորույթը: Ռուանդայի տնտեսական և քաղաքական բազմասպեկտ վերլուծություններն և ուսումնասիրությունները թույլ են տվել բացահայտել Ռուանդայի տնտեսության թոփաքաձև աճի ապահովման պայմանները և գործոնները, որոնց հիման վրա մշակվել են Հայաստանի տնտեսական կայունության և առաջընթացի ապահովման տեսլականի (vision) իրագործման ինստիտուցիոնալ հիմքերը, մասնավորապես՝ ռազմավարական փաստաթղթեր և զարգացման ծրագրեր (աղքատության հաղթահարման ռազմավարություն, ազգային ներդրումային ռազմավարություն)՝ յուրաքանչյուրն իր տարեկան գործողությունների ծրագրով և բյուջեով:

Ստացված արդյունքները կարող են օգտագործվել պետական կառավարման մարմինների, տնտեսական քաղաքականություն մշակողների և հետազոտողների կողմից:

Բանալի բառեր՝ տնտեսական թոփաքային աճ, տեսլական, ռազմավարական փաստաթղթեր, ցեղասպանություն, թուրսի և հուտի ցեղեր, ՀՆԱ, տնտեսական աճի տեմպ, կյանքի միջին տևողություն

СКАЧКООБРАЗНЫЙ РОСТ ЭКОНОМИКИ РУАНДЫ

СВЕТЛАНА ДАЛЛАКЯН

Аннотация. Изучение Республики Руанда является **актуальной**, так как это очень интересно, что страна, пережившая один из крупнейших геноцидов 20-го века, начиная с 2001 года обеспечила в среднем 8 % экономического роста и считается страной, которая имеет самую быструю развивающуюся экономику в Восточной Африке. Руанда, имеющая территорию, равную Армении, не имеющая почти никаких минеральных запасов и морской связи, преодолев геноцид, голод и

гражданскую войну, в 2000 г. была включена в топ пяти развивающихся стран мира.

Целью статьи является представление скачкообразного роста экономики Руанды, анализируя некоторые показатели и индексы, выявляя способы его достижения и предложение возможных способов их локализации в экономике РА. **Задачи** состоят в анализе ряда показателей, характеризующих скачкообразную экономику Руанды, изучении стратегических документов экономического развития Руанды, разработке типичного примера видения, обеспечивающего экономическую стабильность и рост в Армении, в соответствии с успешным вариантом, примененным в Руанде. В целях обеспечения принципа научности, **методологической основой** для данного исследования послужили научные методы диалектического, исторического, логического, системного и ситуационного, сравнительного и факторного анализа. **В результате проведенного исследования было выявлено**, что Руанда обеспечила скачкообразный экономический рост прежде всего в результате институциональных реформ, для которого в качестве основы послужили обеспечение политической стабильности, надежная правовая система, честное и солидарное правительство, законодательный орган и конкурентоспособные и открытые рынки.

Научная новизна. Экономические и политические многоаспектные анализы и исследования позволили выявить условия и факторы обеспечения скачкообразного роста экономики Руанды, на основе которых были разработаны институциональные основы для реализации видения по обеспечению экономической стабильности и прогресса в Армении, в частности, стратегические документы и программы развития (стратегия по развитию бедности, национальные инвестиционные программы), каждый из которых со своей программой годовых действий и бюджетом.

Полученные результаты могут быть использованы органами государственного управления, разработчиками экономической политики и исследователями.

Ключевые слова: скачкообразный экономический рост, видение, стратегические документы, геноцид, племена тутси и хуту, ВВП, темп экономического роста, средняя продолжительность жизни

BOOM OF THE RWANDA'S ECONOMY

SVETLANA DALLAKYAN

Abstract. The study of the Republic of Rwanda is topical, as it is very interesting that the country that survived one of the greatest genocides of the 20th century, having provided an average of 8% economic growth since 2001, is considered to be the country that has an economy with the fastest growth in East Africa. Rwanda that has a

territory equal to Armenia with almost no mineral resources and sea communication overcame genocide, famine and civil war, was included in the top five developing countries in 2000.

The **purpose** of this article is to present the boom of Rwanda's economy analyzing some indicators and indexes, identify ways to achieve it and suggest possible ways to localize them in the economy of the Republic of Armenia. There are the following challenges: to analyze a number of indicators characterizing the boom of Rwanda's economy, to study strategic documents for the economic development of Rwanda, to develop a typical example of a vision for economic stability and growth for Armenia according to the successful version of Rwanda. **The scientific methods** of dialectical, historical, logical, systemic-situational, comparative and factor analysis served as a methodological basis for this research to ensure the principle of scientific objectification. The study found that in Rwanda there **was ensured** the boom of economy primarily as a result of institutional reforms based on political stability, a credible legal system, an honest and united government, legislature and competitive and open markets.

Scientific novelty. Rwanda's economic and political multi aspect analysis and studies let us reveal the factors and conditions for the support of Rwanda's rapid economic growth, on the basis of which the institutional grounds for realization of the vision of economic stability and progress in Armenia have been developed. In particular, the strategic documents and development plans (poverty reduction strategy, national investment strategy) should be developed, each of which with its annual action plan and budget. The results can be used by government agencies, economic policy makers and researchers.

Keywords: boom of economy, vision, strategic documents, genocide, Hutu and Tutsi tribes, GDP, economic growth rate, average life expectancy.

4. ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԱԳԱՏԵՄՊ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԲԱՆԱԼԻՆԵՐԸ

Վլադիմիր Հարությունյան
Տիգրան Հարությունյան
Վիկտոր Զախարյան
Սերգեյ Դոխոյան
Ռոբերտ Թումանյան
26.08.2021-05.10.2021

Կիրառական առաջարկությունների հաստատակամորեն ու հավատքով գործարկումը կդառնա երկրների տնտեսությունների արագատեմպ զարգացման բանալիները:

Ժողովածուի «Տնտեսությունների արագատեմպ զարգացման բանալիները» խորագրի տակ ամփոփված և ներկայացված են ժողովածուում տեղ գտած հոդվածների կիրառական առաջարկությունները, որոնք գործածական կարող են լինել տնտեսության որևէ ոլորտում: Այս մտտեցումը նոր մշակույթ է և առաջին անգամ է կիրառվում գիտական հոդվածների ժողովածուների հրապարակման պրակտիկայում: Համենայն դեպս, ինստիտուտի կողմից «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» խորագրով հրապարակված 21 գիտական հոդվածների ժողովածուների հրապարակման պրակտիկայում այս մտտեցումը առաջին փորձն է, որը

1. ժողովածուի ընթերցողներին կշահադրդի ավելի մանրամասն ուսումնասիրել ինչպես յուրաքանչյուր հոդված, այնպես էլ ժողովածուն ամբողջությամբ վերցրած,
2. հնարավորություն կտա տարբեր երկրների իշխանությունների օրենսդիր և գործադիր մարմնի տարբեր օղակներին`
 - 2.1. տեսնելու ոլորտային թերություններն ու բացթողումները և նպաստելու դրանք վերացնելուն,
 - 2.2. նպաստելու տարբեր երկրների տնտեսություններում առաջացած հիմնախնդիրներին համակարգային լուծում տալուն:
- Ժողովածուում ներկայացված գիտական հոդվածները և, մասնավորապես, կիրառական առաջարկությունները հնարավորություն են ստեղծում համակարգային լուծում տալու տնտեսություններում առաջացած հիմնախնդիրներին` օգտվելով այդ ոլորտներում կուտակված համաշխարհային առաջավոր փորձից:
- Ժողովածուն գիտական ուղեցույց է հանդիսանում իշխանության օրենսդիր և գործադիր մարմինների տարբեր կառուցվածքային ստորաբաժա-

նումների (նախարարություններ, հանձնաժողովներ և այլ միավորներ), ինչպես նաև գիտությամբ զբաղվելու ցանկություն ունեցողների (գիտաշխատողներ, ասպիրանտներ, հայցորդներ) և բուհերի դասախոսական անձնակազմի համար:

- Ժողովածուում հայկական իրականությունում առաջին անգամ հոդվածների կիրառական առաջարկություններն ամփոփված և ներկայացված են առանձնացված ձևով՝ «Տնտեսությունների արագատեմպ զարգացման բանալիները» խորագրի ներքո, իսկ 2022 թ. առաջին կիսամյակում ինստիտուտում կազմակերպվելիք գիտական նստաշրջանն ունենալու է «Տնտեսական հրաշքները» և տնտեսական նորոգությունները աշխարհում և գործարկման ուղիները Հայաստանում» խորագիրը և նվիրվելու է «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում», և «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում» ժողովածուների կիրառական առաջարկությունների գործարկման ոլորտներին:

«Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում» հոդվածների ժողովածուն ունի ստորև ներկայացվող առանձնահատկությունները.

առաջին՝ գիտական հոդվածների վերնագրերը, ամփոփագրերը, բանալի բառերը և կիրառական առաջարկությունները ներկայացված են երեք լեզուներով՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ինչը հնարավորություն է տալիս ժողովածուի մասին պատկերացում կազմելու նաև ռուսալեզու և անգլալեզու ընթերցողներին:

Երկրորդ՝ ժողովածուում հայկական իրականությունում առաջին անգամ հոդվածների կիրառական առաջարկությունները ներկայացված են առանձնացված ձևով՝ «Տնտեսությունների արագատեմպ զարգացման բանալիները» խորագրի ներքո, որը հեշտացնում է պետությունների օրենսդիր և գործադիր մարմինների գործը:

Երրորդ՝ ժողովածուի կիրառական առաջարկությունները ներկայացված են գիտահանրամատչելի լեզվով՝ հասկանալի ոչ միայն տնտեսական քաղաքականություն իրականացնող պատասխանատուների, այլև շարքային քաղաքացիների համար, համահունչ են նրանց հոգուն ու մտքին և կդառնան նրանց սեփականությունը բոլոր իմաստուն խոսքերի պես, ինչպես, օրինակ, մեծ արձակագիր Հրանտ Մաթևոսյանի «սերմացու գողացող մկներ» ու «թուխսը գողացող աղվես» բառակապակցություններն են:

Չորրորդ՝ այն ««Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում» (Եր., 2020, 526 էջ) գիտական հոդվածների ժողովածուի տրամաբանական շարունակությունն է, և պատահական չէ, որ այն վերնագրվել է հատոր 2:

Հինգերորդ՝ այն մյուս կողմից էլ «Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» գիտական հոդվածների ժողովածուի (լույս է տեսնում 2007 թվականից) շարունակությունն է և թվով 21-րդը:

Վեցերորդ՝ ինչպես 1-ին հատորում ներառված և «տնտեսական հրաշք» իրականացրած 2 տասնյակ պետությունների, այնպես էլ 2-րդ հատորում ներառված և «տնտեսական նորոգություններ» իրականացրած երկու տասնյակ պետությունների առաջավոր փորձը ընթերցողին հնարավորություն են տալիս առանց տարբեր աղբյուրների դիմելու տեղեկություն ստանալ վերջին 70 տարիներին այդ երկրներում իրականացված և տնտեսական կյանքի վրա էական ազդեցություն թողած «տնտեսական հրաշքների» ու «տնտեսական նորոգությունների» և դրանցում առկա արմատական բարեփոխումների պատճառների, ընթացքի ու արդյունքների մասին. դրանցում կիրառված հիմնուղիներն ու գործիքակազմերն անշուշտ օգտակար ու ուսանելի կարող են լինել տարբեր երկրների գործադիր ու օրենսդիր իշխանություններին՝ իրենց ստեղծագործ, հեղափոխական փոփոխություններին միտված գործունեության մեջ:

Եվ եթե մեջբերենք գրքերից մեկում քնարական ոճով կատարված համեմատությունը, ապա այնպես, ինչպես մեղուներն են ծաղիկներից մեղրը՝ նեկտարը հավաքում, այնպես էլ ինստիտուտի գիտաշխատողներն են գրքերից, հոդվածներից ու կայքերից տարբեր երկրների նորոգությունների, տնտեսական հրաշքների տնտեսվարման փորձը հավաքել և առաջարկություններ են պատրաստել դրանք այլ երկրներում գործարկելու համար: Եվ պատահական չէ, որ «Տնտեսական հրաշքները». գործարկման ուղիները Հայաստանում» («Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում», հատոր 1)-ի հրապարակումից հետո այն վերնագրվել է «Տնտեսական նորոգություններ». գործարկման ուղիները Հայաստանում» (Սոցիալ-տնտեսական զարգացման արդի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, հատոր 2): Տնտեսական նորոգություններ իրականացրած երկու տասնյակ պետությունները ներառված են ստորև բերված երեք խոշորացված խմբերում (Եվրոպական տարածաշրջանի երկրներ, Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի երկրներ, Ամերիկյան և այլ տարածաշրջանների երկրներ):

«Տնտեսությունների արագատեմպ զարգացման բանալիները» խորագրի ներքո ներկայացված են կիրառական առաջարկություններ ըստ ժողովածուում ունեցած երկրների խմբավորման և ժողովածուում երկրների ունեցած տեղադրման հերթականությամբ:

Այս խորագրի ներքո առանձնացվել են 20-րդ դարում «տնտեսական նորոգություններ» իրականացրած այն երկրների ամենակարևոր հիմնուղիներն ու գործիքակազմերը, որոնք առավել օգտակար, ուսանելի և արդյունա-

վետ կարող են լինել ոչ միայն Հայաստանի, այլև այլ երկրների տնտեսությունների որևէ ոլորտի զարգացման համար:

1. Եվրոպական տարածաշրջանի երկրներ

- 1.1. Ավստրիա
- 1.2. Չեխիա
- 1.3. Շվեդիա
- 1.4. Պորտուգալիա
- 1.5. Կիպրոս
- 1.6. Հունաստան
- 1.7. Շվեյցարիա
- 1.8. Ֆրանսիա
- 1.9. Ռումինիա
- 1.10. Նորվեգիա

2. Ասիական -Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի երկրներ

- 2.1. Թայվան
- 2.2. Իրան
- 2.3. Ֆիլիպիններ

3. Ամերիկյան և այլ տարածաշրջանների երկրներ

- 3.1. Բրազիլիա
- 3.2. Արգենտինա
- 3.3. Կանադա
- 3.4. Ավստրալիա
- 3.5. Քաթար
- 3.6. Ռուանդա

1. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

1.1. ԱՎՍՏՐԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Կիրառման հնարավորությունները: Հողվածում դիտարկման առարկա են դարձել Ավստրիայի տնտեսական վերելքի իրականացման հիմնական գործոնները՝ կրթության և զբաղվածության համակարգերը: Այս համատեքստում ստորև բերվող երկու կիրառական առաջարկությունների իրականացումը կարող է նպաստել Հայաստանի տնտեսական աճին:

առաջին՝ 2019 թվականից Հայաստանում արդեն իսկ որոշ չափով ներդրվող աշկերտության ծրագիրը զուգակցել նաև աշխատանքային միասնական համաձայնագրերով, որոնք կկնքվեն գործատուի, ոլորտային ուղղվածության հասարակական կազմակերպության, արհմիության և կրթական հաստատության միջև: Այդ համաձայնագրերով կկարգավորվեն թե՛ աշխատաժամերը, թե՛ վարձատրության չափը, թե՛ ուսումնառության ժամանակ ստացվելիք արդյունքները:

Երկրորդ՝ ավելացնել գիտության, հետազոտությունների և զարգացման ուղղվածությամբ պետական և մասնավոր ֆինանսավորումը, իրականացնել մասնագիտական պահանջարկի վերլուծություն՝ բացահայտելու և՛ ապագայի մասնագիտությունները, և՛ մշակելու համապատասխան կրթական ծրագրեր, ըստ որոնց էլ կհատկացվեն պետպատվերով ուսումնառության տեղերը:

1.2. ՉԵԽԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒ ՓՈՐՁԸ

Չեխիայի տնտեսական ուղու փորձի ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները հնարավորություն են տալիս կատարել ստորև բերվող չորս կիրառական առաջարկությունը:

1. Առաջարկվում է Չեխիայի առողջապահական ոլորտի փորձի հիման վրա ՀՀ-ում գործարկել պարտադիր բժշկական ապահովագրության ծրագիր: Ուսումնասիրություններն ու վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ Չեխիան իր առողջապահական ոլորտում որդեգրել է պարտադիր բժշկական ապահովագրության ծրագիրը, որի արդյունքում կյանքի տևողությունը բարձրացել է 2.6 տարով՝ մինչև 78.7 տարի, և որն իր մեջ ներառում է ստացիոնար և ամբուլատոր բուժօգնություն, դեղատոմսով դեղամիջոցների դուրսգրում, վերականգնողական բուժօգնություն, ատամնաբուժական որոշ ընթացակարգեր և սպա բուժում: Չեխիայի օրենսդրությունը սահմանում է, որ ապահովագրված անձինք իրավունք ունեն ստանալու ցանկացած բուժօգնություն, որը տրվում է իրենց առողջական վիճակը պահպանելու կամ բարելավելու նպատակով: Ծրագրի համաձայն՝ բոլոր քաղաքացիները 18 տարեկանից սկսած թե՛ մասնավոր, թե՛ պետական բժշկական հաստատություններից կսկսեն օգտվել անվճար, և այդ գումարը կգանձվի աշխատավարձից. 8-9 %-ը կվճարի գործատուն, 2-2.5 %-ը՝ աշխատողը, իսկ 20-25 %-ը՝

պետությունը՝ այն պարագայում, երբ դրանից չեն փոփոխվի աշխատավարձերը:

2. Հաշվի առնելով ՀՀ-ում առցանց առևտրի հարկման ոլորտում առկա թերությունները՝ հիմնավորվել և առաջարկվել է Չեխիայի օրինակով Հայաստանում նմանատիպ կառուցակարգի գործարկումը: Մասնավորապես՝ հողվածում դիտարկվել և ուսումնասիրվել է Չեխիայում առցանց առևտրի հարկման մեխանիզմը, որը կիրառվում է նաև եվրոպական տարբեր երկրներում՝ իհարկե, տարբեր դրույքաչափերով: Սոցիալական հարթակում գործունեություն ծավալողներին նախնական շրջանում պետության կողմից կտրվի արտոնություն, օրինակ՝ 2 տարի առանց հարկման աշխատել, ինչը հնարավորություն կտա բարելավել տվյալ գործունեությունը, որից հետո նոր կկիրառվի առցանց հարկումը:
3. Ինովացիոն քաղաքականության մասով պետք է կատարել փոփոխություններ. այս պահին ՀՀ պետական բյուջեից գիտությանը հատկացվող միջոցների մոտ 80 %-ը հատկացվում է հիմնարար հետազոտություններին և միայն 20 %-ը՝ կիրառական ուղղվածություն ունեցող մշակումներին¹: Առաջարկվում է փորձակոնսորուկտորական աշխատանքներին և տեխնոլոգիական մշակումներին պետական բյուջեից տրամադրել նաև ֆինանսական աջակցություն, մոտավորապես 30-35 %: Այս քաղաքականությանը խոչընդոտում են օրենսդրական դաշտի թերի լինելը, ինովացիոն ենթակառուցվածքի զարգացման ցածր մակարդակը և այլն:
4. Մարքեթինգային առումով ստեղծել ապրանքանիշ՝ որպես նորարարության առաջատար երկրներից մեկը, պատմել Հայաստանի մասին, ինչպես անում է Չեխիան, որպես գիտական մեծ ներուժ, առաջադեմ արդյունաբերություն ունեցող և բազմաթիվ ոլորտներում հետազոտություններ իրականացնող երկիր, և այդ ոլորտներում կրթված և հանճարեղ մարդկանց ներգրավում: Շատ կարևոր է ստեղծել հարթակ կամ ընկերություն մի քանի լեզվական տարբերակներով՝ օտարերկրյա գիտնականներին տեղեկատվական աջակցություն ցուցաբերելու համար, և հարկ եղած դեպքում նրանց ներգրավումը համապատասխան տարբեր ծրագրերում, ինչպես այս ամենը կազմակերպվում է Չեխիայում²:

1.3. ԾՎԵՂԻԱՅԻ ՏՆՏԵՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՍՈՂԵԼԻ ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՈՒՄԱՆԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

Հողվածում հիմնավորվել է այն թեզը, որ հանքային ռեսուրսներով ու էներգակիրներով ոչ հարուստ երկրները կարող են զարգացման ու արդիականացման թռիչք ապահովել միայն այն պարագայում, եթե կառավարող վերնախավերը բարեփոխումների միջանկյալ արդյունքները մշտապես համադրեն խելա-

¹ <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=28642>

² Innovation Strategy of the Czech Republic, 2019–2030.

միտ ու հավասարակշռված սոցիալական քաղաքականության հետ և վերափոխումների բոլոր փուլերում ստանան հասարակության լայն զանգվածների աջակցությունը, ինչպես նաև պայմաններ ստեղծեն հանրային և տնտեսական կյանքում նրանց հնարավորինս լայն ներգրավվածության համար:

Ստացված արդյունքների կիրառման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում: Շվեդիայի տնտեսության զարգացման փորձի բազմաթիվ տարրեր, մասնավորապես՝ բարեփոխումների քաղաքականության տեմպերի, սոցիալական բեռի բաշխման, արագության և արդյունավետության, սոցիալական ազդեցությունների հաշվառման ու գնահատման ուղենիշները համապատասխան գործիքակազմերով հնարավոր է տեղայնացնել ու կիրառել Հայաստանի Հանրապետությունում:

Այդ կիրառությունները հանգում են հետևյալին.

1. Շվեդիայի փորձից բխող կիրառական առաջարկներից մեկն այն է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող տնտեսական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների քաղաքականության միջանկյալ արդյունքները մշտապես պետք է ճշգրտվեն և համադրվեն հասարակության մեջ ըստ եկամտի բաշխման համամասնությունների հետ, որոնց գնահատման հիմնական չափանիշը Ջինիի գործակիցն է:
2. Տնտեսության տեխնոլոգիական արդիականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների ձեռքբերման հիմնական աղբյուրները պետք է հանդիսանան Հայաստանի Հանրապետության հանքարդյունաբերող ընկերություններից ստացվող բարձր ռենտային եկամուտները և ռոյալթիները: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է վերանայել ՀՀ հանքահումքային ոլորտի նկատմամբ վարվող ընդհանուր կարգավորումների և հարկային քաղաքականությունը:
3. Շվեդիայի տնտեսական զարգացման փորձը հուշում է, որ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական բարեփոխումների քաղաքականության համար անհրաժեշտ ռեսուրսները արտաքին պարտքի ավելացման հաշվին ունի իր սահմանները, որոնք չեն կարող գերազանցել երկրի ՀՆԱ-ի 35-40 տոկոսը: Ելնելով այդ հանգամանքից՝ անհրաժեշտ է էապես նվազեցնել ՀՀ արտաքին պարտքի բեռը, բյուջեի պակասուրդի մնացյալ հատվածը լրացնել մի կողմից պետական ներքին փոխառությունների ավելացման, մյուս կողմից՝ պետական ծախսերի որոշակի մասի (մասնավորապես՝ պետական ապարատի պահպանման գծով) կրճատման միջոցով:

1.4. ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

Հաշվի առնելով Պորտուգալիայի տնտեսության փոխակերպության ընթացքի փորձը՝ կատարվել են ՀՀ տնտեսական վիճակի բարելավման ստորն բերվող կիրառական առաջարկությունները:

1. Ծնելիության խթանման նպատակով սահմանել պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային վճարի չափ՝ կախված երեխաների թվաքանակից: Մեկ երեխա ունեցող ընտանիքների համար պարտադիր կուտակային վճարի չա-

փը սահմանել 7,5 %, երկու երեխայի դեպքում՝ 5 %, երեք երեխայի դեպքում՝ 1 %, իսկ 4 և ավելիի դեպքում՝ ազատել պարտադիր կուտակային վճարից, ինչպես նաև եկամտահարկից: Սա կնպաստի ծնելիության խթանմանը, ժողովրդագրական ճգնաժամի որոշակի հաղթահարմանը, ինչպես նաև կամավոր կուտակային համակարգի ներդրմանը:

2. Ոչ նյութական ակտիվների կորուստները կանխելու համար Պորտուգալիայի օրինակով մշակել «Գիտական զբաղվածության ծրագիր», որը կխթանի «պետություն, գիտություն և մասնավոր հատված» շարունակական համագործակցությունը, ինչը հնարավորություն կընձեռի գիտությունների թեկնածուներին և դոկտորներին ներգրավելու մասնավոր հատված՝ ապահովելով երկկողմանի արդյունավետություն՝ մի կողմից մասնավոր հատվածին հարկային արտոնություններ տրամադրելով, մյուս կողմից կանխելով «ուղեղների արտահոսքը» և, միևնույն ժամանակ, համալրելով աշխատաշուկան որակավորված աշխատուժով: Հարկային արտոնություններն անհրաժեշտ է տրամադրել մասնավոր հատվածին՝ կախված ներգրավված թեկնածուների և դոկտորների թվաքանակից:
3. ՀՀ տնտեսության համաչափ զարգացման նպատակով անհրաժեշտ է վերամշակող արդյունաբերության ոլորտում ստեղծել և զարգացնել կլաստերային տնտեսությունը: Կլաստերային տնտեսությունը ապահովում է զարգացման շարունակականություն, ինչն էլ կարող է հանգեցնել մարզերում ենթակառուցվածքների համաչափ զարգացմանը: Կլաստերային նախաձեռնությունը կարող է նպաստել երկրի տարածաշրջանային ներուժի արդյունավետ իրացմանը և մեծացնել վերջինիս ավանդը ազգային տնտեսության զարգացման գործում:

Պորտուգալիայի տնտեսության զարգացման փորձի և հողվածում ներկայացված կիրառական առաջարկությունների գործարկումը կարող է նպաստել տնտեսության համաչափ զարգացմանը, ծնելիության խթանմանը, ժողովրդագրական ճգնաժամի որոշակի հաղթահարմանը, կամավոր կուտակային համակարգի ներդրմանը, ինչպես նաև բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավմանը:

1.5. ԿԻՊՐՈՍԻ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ

Հաշվի առնելով Կիպրոսի տնտեսության զարգացման փորձը՝ առաջարկվում է տնտեսական վիճակի բարելավման հետևյալ ուղիները.

1. պետական-մասնավոր համագործակցության ակտիվացում՝ ունեցած ներուժի համատեղ և արդյունավետ օգտագործման նպատակով,
2. ինովացիոն և ներդրումային գործունեության խթանման նպատակով ընկերություններին տրամադրել հարկային, մաքսային և վարկային արտոնություններ,
3. բարենպաստ պայմաններ ստեղծել բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի արտադրանքների արտահանման (վաճառահանման) և փոխանակման համար,

4. սոցիալապես անապահով քաղաքացիների զբաղվածության ապահովման և մասնագիտական վերապատրաստման գործընթացներում թեթև, սննդի և վերամշակող արդյունաբերության ոլորտներում լրացուցիչ ներդրումների իրականացման միջոցով նոր աշխատատեղերի ստեղծում և դրանց համալրում:

1.6. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ. ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵԶՐԵՐ

Հաշվի առնելով Հունաստանի տնտեսության զարգացման փորձը՝ առաջարկվում է ՀՀ տնտեսական վիճակի բարելավման հետևյալ ուղիները.

1. հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար հավասար և գրավիչ հարկային գործիքակազմի մշակում և կիրառում, որոշակի պայմաններում և ժամանակահատվածում հարկային դրույքաչափերի նվազեցման հնարավորության ապահովում,
2. ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ֆինանսավորման մատչելիության ապահովում՝ արտոնյալ վարկավորման և անհատույց պետական ֆինանսավորման միջոցով,
3. կրթության և գիտության ոլորտներում հայ-հունական համագործակցության ակտիվացում՝ մրցունակ մասնագիտական կադրերի պատրաստման, ինովացիոն արտադրանքների, տեխնոլոգիաների և տեխնոլոգիական լուծումների արդյունավետ փոխանակման նպատակով,
4. տնտեսության տարբեր ոլորտներում (հանքարդյունաբերություն, էներգետիկա, ռազմարդյունաբերություն, մետաղագործություն, քիմիական, թեթև և սննդի արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն, վերամշակող արդյունաբերություն, զբոսաշրջություն և այլն) հայ-հունական համատեղ մասնավոր, պետական և պետական մասնակցությամբ ընկերությունների հիմնադրում,
5. հայ-հունական համատեղ մշակութային միջոցառումների և փոխադարձ այցելությունների կազմակերպում՝ երկու երկրներում զբոսաշրջության զարգացման խթանման նպատակով,
6. ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտում ներդրումների ավելացման միջոցով զբոսաշրջային մասնավոր այցերն ընտանեկանի վերափոխում (հատկապես մանկական հանգստի կազմակերպման շեշտադրմամբ):

Հունաստանի տնտեսության զարգացման փորձի հիման վրա ներկայացված կիրառական առաջարկությունների գործարկումը կարող է նպաստել ՀՀ տնտեսության տարբեր ոլորտների արդյունավետ զարգացմանը, ներդրումների ծավալների ավելացմանը, ընկերությունների ինովացիոն գործունեության խթանմանը, նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը, պետական բյուջեի եկամուտների ավելացմանը, ինչպես նաև արտաքին տնտեսական և քաղաքական կապերի ամրապնդմանը:

1.7. ՇՎԵՅՑԱՐԻԱ, ԿԱՅՈՒՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆԸ

1. Շվեյցարիայում գործազրկության մակարդակը բավականին ցածր է: Մա հիմնականում պատճառ է աշխատանքի նեղ մասնագիտացման: Այստեղ միջին մասնագիտական կրթություն ստացողների թիվը բավականին մեծ է: Դեռևս ուսումնառության տարիների ընթացքում ուսանողները պրակտիկա են անցնում իրենց ընտրած մասնագիտություններին համապատասխան գործունեություն ունեցող ձեռնարկություններում, ինչն էլ իր հերթին մեծացնում է հետաքրքրությունն ու շահագրգռվածությունը հետագայում գործազուրկ չլինելու առումով: Հայաստանի Հանրապետությունում արհեստակցական ուսումնարանները քիչ են, երիտասարդների շրջանում հետաքրքրությունը դեպի միջին մասնագիտական կրթությունը շատ ցածր է, քանի որ դրանց հեղինակությունն էլ է ցածր: Պետք է ավելի մեծ ուշադրություն դարձվի միջին մասնագիտական կրթության զարգացմանը, քանի որ աշխատաշուկայում նման մասնագետների կարիքը մեծ է:
2. Շվեյցարիայում կրթության կազմակերպումը պետության խնդիրն է: Հատկանշական է այն փաստը, որ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում դասավանդող դասախոսներն ու ուսանողների մեծ մասը զբաղվում են գիտությամբ, իսկ շվեյցարական բուհերին կից գործում է գիտահետազոտական գործունեության արդյունքների առևտրականացման հատուկ կենտրոն: Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը պետք է հետևի Շվեյցարիայի օրինակին՝ բարձրացնելով գիտության և կրթության ֆինանսավորումը՝ երկիրը ավելի գրավիչ դարձնելով գիտությամբ զբաղվելու համար և բարձրացնելով կրթական մակարդակը: Ճիշտ է, Հայաստանը չենք կարող համեմատել Շվեյցարիայի նման զարգացած երկրի հետ՝ կրթությանն ու գիտությանն ուղղված ահռելի միջոցների առումով, այնուամենայնիվ պետք է ընտրել արդյունավետ ուղի: Իսկ կրթության դերի բարձրացման գործում յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է սկսի հենց իրենից՝ քաջ գիտակցելով, որ երբորդ հազարամյակի սկիզբը պահանջում է գիտելիքահենք հասարակություն, իսկ նման հասարակության հիմքը դրվում է հենց սկզբնական կրթությունից, և կրթությունն է հետագայում բարեկեցիկ կյանք ունենալու հիմնական գործոնը:
3. Շվեյցարիայում, Հայաստանի Հանրապետության համեմատ, գործում են հարկային ցածր դրույքաչափեր: Հարկային բարեփոխումների արդյունքում 2020 թվականի հունվարի 1-ից չեղարկվեցին արտոնյալ հարկային ռեժիմներն, ու ներդրվեցին հատուկ «անցումային» կանոններ, կանտոնային մակարդակում նվազեցվեց կորպորացիաների եկամտահարկի դրույքաչափը, ինչպես նաև տեղի ունեցավ արտոնությունների սահմանափակում: Վերջինս պետք է կիրառել նաև Հայաստանի Հանրապետությունում, քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունում գործում են բազմաթիվ հարկային արտոնություններ, որոնք, շատ ժամանակ, տրամադրվում են չհիմնավորված: Հար-

կային արտոնությունների նվազեցումը կխնայի պետական բյուջեի միջոցների որոշակի մասը:

4. Շվեյցարիան այն երկրների շարքին է դասվում, որոնք ինչպես ռեզիդենտների, այնպես էլ ոչ ռեզիդենտների համար նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում երկրում գործունեություն ծավալելու համար: Սա Հայաստանի Հանրապետության համար լավ օրինակ է, և պետք է «տեղափոխված» բիզնեսին նախնական հարկային արտոնությունների տրամադրել, ինչպես նաև ոչ ռեզիդենտների համար ավելի գրավիչ պայմաններ ստեղծել՝ դրանով իսկ նպաստելով ոչ ռեզիդենտների ներհոսքին ՀՀ:

1.8. ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ. ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ՄՈՂԵԼԸ

Ֆրանսիայի ագրարային ոլորտի ուսումնասիրությունները հիմք են տալիս կատարելու ստորև բերվող կիրառական առաջարկությունները, որոնց գործարկումը Հայաստանում կարող է նպաստել տնտեսության արագատեմպ զարգացմանը:

1. Հետպատերազմյան Ֆրանսիայի տնտեսությունը որդեգրեց դիրիժիզմի քաղաքականությունը, որը իրենից ներկայացնում է պետության կողմից տնտեսության կառավարման գործում ակտիվ միջամտության քաղաքականություն: Այս մոդելը թույլ տվեց երկրին ոչ միայն վերականգնել պատերազմից տուժած տնտեսությունը, այլև տպավորիչ հաջողությունների հասնել տնտեսության տարբեր ոլորտներում: Հաշվի առնելով Հայաստանի տնտեսական ներկա վիճակը՝ վերոնշյալ քաղաքականության ներդրումը Հայաստանում նույնպես կարող է բերել դրական տեղաշարժերի:
2. Ֆրանսիան պետական մակարդակով հատուկ ուշադրություն է դարձնում երկրի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող ճյուղերի զարգացմանը: Դրա վառ օրինակը 2015 թվականին Ֆրանսիայի գյուղատնտեսության նախարարության պատվերով մշակված ռազմավարական պլանն է, որը կոչվում է «Գյուղատնտեսություն-նորարարություն 2025»: Վերջինս ընդգրկուն հայեցակարգ է և վերաբերում է ագրարային ոլորտի զարգացմանը՝ անդրադառնալով այնպիսի արդիական հարցերի, ինչպիսիք են կլիմայի փոփոխությունները, հողի բերրիության խնդիրը, նանոտեխնոլոգիաների կիրառումը գյուղատնտեսության մեջ և այլն: Ռազմավարական ծրագրի մշակման համար կատարվել են ծավալուն հետազոտություններ, որոնց ժամանակ կազմակերպվել են հանդիպումներ, քննարկումներ գյուղաօլորտի մասնագետների, գիտաշխատողների, բիզնեսի ոլորտի ներկայացուցիչների, տեղական կառավարման մարմինների, ֆերմերների հետ և այլն: Արդյունքում ծրագրում առանձնացվել են 30 միջոցառումներ, որոնք էլ իրենց հերթին մասնատվել են հարյուրավոր գործողությունների: Վերը նշված միջոցառումները ներառվում են 3 հիմնական խմբերում: Առաջին խմբում միջոցառումներ են, որոնց գործարկումը կապահովի ագրարային արտադրության մասնակցու-

թյունը կլիմայի փոփոխությունների դեմ պայքարին: Երկրորդ խմբի միջոցառումներն ուղղված են գյուղատնտեսությունում նոր տեխնոլոգիաների զարգացմանը: Երրորդ խմբում են այն միջոցառումները, որոնք կմիավորեն գյուղատնտեսական հետազոտությունների, փորձերի և զարգացման բոլոր շահագրգիռ կողմերին՝ ոլորտի մրցունակությունը խթանելու նպատակով: Հաշվի առնելով ՀՀ ներկայիս տնտեսական վիճակը, առկա խնդիրները, պատերազմի հետևանքները և երկրի առջև ծառայած պարենային անվտանգության խնդիրները՝ առաջարկում ենք նմանատիպ պլանի մշակումը և կիրառումը ՀՀ գյուղատնտեսության ճյուղի համար: Մասնավորապես՝ առաջարկում ենք Ֆրանսիայի ռազմավարական պլանից վերցնել հետևյալ կետերը.

- կանխատեսել կլիմայի հնարավոր փոփոխությունները և հարմարվել դրանց, զարգացնել և խթանել ջրային ռեսուրսների ինտեգրացված կառավարումը,
 - գյուղատնտեսության համար ստեղծել ազրոօդերևութաբանական պորտալ՝ կանխատեսելով կլիմայի հնարավոր փոփոխությունները,
 - ոլորտի համար մշակել հիվանդությունների և վնասատուների արագ ախտորոշման գործիքակազմ,
 - նպաստել ՀՀ սպիտակուցային ինքնաբավության ապահովմանը,
 - հզորացնել ուսուցման, գյուղաջկացության և խորհրդատվության համակարգերը անհրաժեշտ ունակություններով և գիտելիքներով,
 - բացահայտել գյուղատնտեսության ֆինանսավորման նոր աղբյուրներ,
 - տիրապետել նոր կենսատեխնոլոգիաների,
 - կազմակերպել հետազոտություններ գյուղատնտեսությունում թվային տեխնոլոգիաների օգտագործման վերաբերյալ:
3. Ֆրանսիայում լայն տարածում ունի արտադրության վարման խմբային ձևը: Դրանց մեջ ամենակարևոր տեղը զբաղեցնում են կոոպերատիվները: Կոոպերատիվները գործում են արտադրության բոլոր ոլորտներում: Գինեգործության մեջ դրանք ապահովում են արտադրության մինչև 50 %-ը, բանջարեղենի պահածոների 30 %-ը, մսի առևտրի 25 %-ը, կաթնամթերքի ավելի քան 40%-ը: Գինեգործական կոոպերատիվները Ֆրանսիայի ակոնոլային խմիչքների արտադրության բնագավառում ունեն երկարատև պատմություն: Խաղողագործության և գինեգործության ճյուղերը հանդիսանում են ՀՀ և Ֆրանսիայի տնտեսական ընդհանրություններից մեկը: ՀՀ-ն ևս աչքի է ընկնում զարգացած գինեգործությամբ և զարգացող խաղողագործությամբ: Հաշվի առնելով առկա ընդհանրությունները և ՀՀ խաղողագործության և գինեգործության ոլորտներում առկա խնդիրները՝ առաջարկում ենք կիրառել Ֆրանսիայի փորձը: Մասնավորապես՝ առաջարկում ենք ՀՀ-ում գինեգործական կոոպերատիվների մոդելի կիրառումը: Այս մոդելի դեպքում կոոպերատիվի անդամ հանդիսացող ֆերմերները իրենց խաղողը մատակարարում են կոոպերատիվին, որն էլ ֆերմերների անունից արտադրում է գինի կամ գինեհումք և վաճառում է այն: Կոոպերատիվի և իր անդամների միջև խա-

դողի մթերման պայմանագիր չի կնքվում: Եվ՝ խաղողը, և՛ դրանից ստացվող արտադրանքը հանդիսանում են ֆերմերների սեփականությունը՝ մինչև վաճառվելը: Այս առաջարկության կիրառումը կրերի մի շարք խնդիրների լուծման: ՀՀ-ում արտադրվող խաղողի գերակշիռ մասը վերամշակող կազմակերպությունների կողմից մթերվում է համեմատաբար ցածր գներով, ինչը բացասաբար է անդրադառնում խաղող արտադրող ֆերմերների եկամուտների վրա: Բացի այդ, առանձին տարիների համախառն բերքի կտրուկ ավելացումը առաջացնում է խնդիրներ, քանի որ առկա մթերող կազմակերպությունների արտադրական հզորությունները չեն բավարարում եղած ողջ խաղողը մթերելու համար: Նման պարագայում խաղող արտադրող ֆերմերների կողմից գինեգործական կոոպերատիվների ստեղծումը թույլ կտա լուծել խաղողի մթերման խնդիրները, միաժամանակ ավելացնել ստացվող եկամուտները: Այս տնտեսական միջոցառումը կնպաստի գյուղական տարածքներում գործազրկության նվազմանը, ֆերմերների արտադրանքի իրացման խնդրի լուծմանը և ֆերմերների եկամուտների ավելացմանը:

4. Հայտնի է, որ ագրարային ոլորտը համարվում է ամենառիսկայիններից մեկը: Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ բնական և տարերային աղետների հետևանքով գյուղատնտեսությանը պատճառվել է զգալի վնաս: ՀՀ գյուղատնտեսական մշակաբույսերի և արոտավայրերում պահվող անասունների կորուստներից առաջացող վնասը փոխհատուցելու նպատակով առաջարկվում է հիմնել բնական աղետի ֆոնդ:
5. Հաշվի առնելով երկրում գյուղացիների հիմնականում ցածր վճարունակ լինելը, ինչպես նաև ապահովագրողների և ապահովադիրների միջև փոխադարձ վստահության պակասը՝ առաջարկվել է օրենսդրության կատարելագործում՝ կարևորելով պետական աջակցության դերի ուժեղացումը:

1.9. ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՄՆԵՐԸ

Ուսումնասիրությունների ընթացքում արվել են կիրառական առաջարկություններ, որոնք հնարավոր է գործարկել ՀՀ տնտեսական բարեփոխումների ընթացքում:

Ռումինիայում շարունակում են չլուծված մնալ ամենակարևոր խնդիրները. թերզարգացած է տնտեսությունը, որը բնութագրվում է ցածր մրցունակությամբ և անբավարար ֆինանսավորմամբ, աղքատության ու կոռուպցիայի բարձր մակարդակով և դատախիրավական համակարգի թերի բարեփոխումներով: ԵՄ անդամակցությունը և էլքի ռեժիմի ազատականացումը հնարավորություն տվեցին մեղմել աշխատաշուկայի լարվածությունը: ԵՄ միջոցների ձեռքբերման բարդ վարչական ընթացակարգը, ծրագրերի լրացուցիչ ֆինանսավորման համար սեփական միջոցների բացակայությունը, փողի նպատակային ծախսման նկատմամբ վերահսկողության մեխանիզմի բացակայությունը և ծրագրի նախապատրաստման ցածր մակարդակը խոչընդոտեց ԵՄ հատկացված միջոցների հասանելիությանը:

Չնայած տնտեսական աճին՝ տարածաշրջանն արդեն հայտնվել է կամ շուտով կհայտնվի այսպես կոչված «միջին եկամտի թակարդում»։ Ռումինիայի քաղաքացիները հասնում են որոշակի բարգավաճման և խրվում դրա մեջ՝ չկարողանալով էլ ավելի մեծացնել իրենց եկամուտները։ Վերջինս տեղի է ունենում, եթե պետությունը չի փնտրում տնտեսական աճի նոր ուղիներ, դադարեցնում է աշխատաշուկայի բարեփոխումները, չի ներդնում կրթություն և նորագույն տեխնոլոգիաներ և չի կիրառում օրենքի գերակայություն։ Նման ծուղակը նույնիսկ ավելի վատ է, քան ճգնաժամի հետևանքով անկումը, և պահանջում է բավականին նրբանկատություն քաղաքական գործիչներից։

1.10. ՆՈՐՎԵԳԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Կատարված ուսումնասիրությունները հիմք են տալիս անելու հետևյալ առաջարկությունները, որոնք կիրառելի կարող են լինել Հայաստանում։

1. Նորվեգիայի բոլոր բնական ռեսուրսները պետական սեփականություն են։ Պետությունը շնորհում է հանքարդյունաբերության ժամանակավոր արտոնագրեր։ Նրան են պատկանում նաև ամենամեծ բաժնետոմսերը հետևյալ ոլորտներում՝ նավթի և գազի արտադրություն, հիդրոէներգետիկա, բանկային գործունեություն, հեռահաղորդակցություն, ինչը կարող է ուսանելի և կիրառելի լինել նաև Հայաստանում։
2. Արտասահմանյան ներդրողների համար Նորվեգիայի գրավչության մեջ կարևոր դեր են խաղացել նրա քաղաքական կայունությունը և պետական տնտեսական քաղաքականության թափանցիկությունը, ինչը կարևոր գործոն կարող է հանդիսանալ նաև ՀՀ-ի համար ներդրողներ ունենալու առումով։
3. Նորվեգիայում էլեկտրաէներգիայի 99 %-ը արտադրվում է ոչ թե ջերմաէլեկտրակայաններում, այլ հիդրոէլեկտրակայաններում, որոնք աշխատում են գրեթե ինքնավար։ Հիդրոէլեկտրակայանները ոչ միայն մշտական եկամուտ են բերում, այլև դառնում են գյուղերի տնտեսությունների համար կենսունակության պահպանման գործոն։ Հայաստանում այս ցուցանիշը կազմում է ավելի քան 30 տոկոս։ Անհրաժեշտ է վերանայել ՀՀ-ում գոյություն ունեցող փոքր հեկերի արդի վիճակը, երբ ջրային ռեսուրսները օգտագործվում են հաշվի չառնելով բազմաթիվ գործոններ։
4. Առաջարկվում է տեխնիկական բուհերում ունենալ «Այլընտրանքային էներգետիկա» մասնագիտություն, որը հնարավորություն կտա կադրեր պատրաստելու բնագավառը գրագետ կառավարելու համար։
5. Առաջարկվում է ստեղծել պետության մասնակցությամբ խառը տիպի ընկերություններ և զարգացնել բաժնետիրական ընկերությունները։ «Շնող» և «Լոռի բերդ» հեկերի նախագծման և կառուցման պարագայում տարեկան կարող է արտադրվել ավելի քան 500 միլիոն կվտժ էլեկտրակաէներգիա։ Նպատակին կարող ենք հասնել պետության մասնակցությամբ բաժնետիրական ընկերություններ ունենալու դեպքում։

2. ԱՍԻԱԿԱՆ - ԽԱՂԱՂՕՎԿԻԱՆՈՍՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

2.1. ԹՅՅՎԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԸ

Թայվանի տնտեսական քաղաքականության կարևորագույն դասերն են.

1. ռազմական դրության պահպանմանը զուգահեռ տնտեսության առաջանցիկ աճի ապահովումը,
2. տնտեսության զարգացումը՝ հիմնված սովետական կրթական համակարգի արդիականացված մոդելի վրա,
3. գիտության և նորարարությունների դերի արդյունավետ զուգակցումը:

Ամփոփելով Թայվանի տնտեսության զարգացման վերլուծությունը՝ կարող ենք առաջարկել ՀՀ տնտեսության զարգացման նոր մոդել՝ հիմնված 6 հենապունների վրա՝ 1. կրթության բարեփոխումներ, 2. գիտության արդյունավետ կառավարում, 3. տնտեսության ճյուղային զարգացման դիվերսիֆիկացիա, 4. նորարարական տնտեսության զարգացում, 5. արտահանման խթանման քաղաքականության իրականացում, 6. ներդրումների ներգրավման խրախուսում:

Կրթական բարեփոխումներ

Թեպետ արդի ժամանակահատվածում մենք զգալիորեն հեռացել ենք նախկին ավանդական կրթական համակարգից, այդուհանդերձ Թայվանի փորձը ցույց է տալիս, որ Թայվանում կրթության ոլորտի հաջողությունները թաքնված են հենց սովետական կրթական համակարգի մոդելով ոլորտի կառավարման մեջ: Սա, ըստ էության, Թայվանի ամենակարևոր դասերից մեկն է նախկին սովետական երկրներին, մասնավորապես՝ Հայաստանին, որոնք սովետական հաջողված փորձը պահպանելու և այն արդիականացնելու փոխարեն գնացին այն քանդելու և նոր արհեստական մոդելի ներդրման ճանապարհով: Այս ամենի արդյունքում արդեն 2021 թ. բուհերի դիմորդների գրեթե կեսը մայրենի լեզվի քննության նվազագույն շեմը չի հաղթահարել: Երևոյթի շարունակականության պարագայում բավական մոտ ապագայում մենք կունենանք ցավալի պատկեր: Ուստի օր առաջ պետք է սկսվեն կրթական ոլորտի բարեփոխումները, որոնց արդյունքները հնարավոր կլինի տեսնել մոտ ապագայում: Այս տեսանկյունից բարեփոխումներ անհրաժեշտ են ոչ միայն կրթական ծրագրերի, այլև ոլորտի կառավարման մոդելի համատեքստում: Ներկայում կրթական հաստատությունը ֆինանսավորվում է աշակերտի/ուսանողի թվաքանակի հիման վրա, ուստի այդ թվաքանակի նվազումը (անբավարար գիտելիքներ ունեցող աշակերտի/ուսանողի հեռացումը) ազդում է կրթական հաստատության, այդ թվում և՛ գնահատող ուսուցչի/դասախոսի առանց այդ էլ ցածր ֆինանսավորման վրա: Ուստի գնահատողը կաշկանդված է այս մեխանիզմով: Այս խնդրի լուծման նպատակով առաջարկում ենք ՀՀ-ում տեղայնացնել Թայվանի փորձը, որն, ըստ էության, սովետական մոդելի արդիականացված տարբերակն է: Ըստ այդմ՝ կրթական հաստատության ֆինանսավորումը պետք է կապակցված լինի սովորողների թվին, սակայն չնվազի նրանց նվազման պարագայում: Բացի այդ, առաջարկում

ենք հանրապետական և այլ մրցույթներում և օլիմպիադաներում հաղթող աշակերտի/ուսանողի կրթական հաստատությանը տրամադրել լրացուցիչ ֆինանսավորում՝ որպես խրախուսում:

Հաջորդ համակարգային բարեփոխումը կրթական ոլորտում պետք է հանդիսանա աշակերտական նստարանից նորարարական մտածելակերպի ներդրումը: Այս խնդրի լավագույն լուծումը «Արմաթ» կամ նմանատիպ այլ ինժեներական լաբորատորիաների ցանցի ներդրումն է հանրակրթական համակարգում և ողջ հանրապետության տարածքում:

Կա մեկ այլ կարևոր խնդիր ևս, որ դեռևս լուծում չի ստացել Հայաստանի անկախության երեսնամյա ժամանակահատվածում: Ամեն տարի պետության կողմից բուհական համակարգում ներկայացվում է բոլոր մասնագիտությունների գծով ընդունելության պետպատվերով տեղերի որոշակի քանակ, որը, սակայն, չունի որևէ հիմնավորում: Աշխարհի բազմաթիվ երկրներ, այդ թվում և Թայվանը, ներկայում իրականացնում են մասնագետների պահանջարկի գնահատում գալիք 5-10 տարիների կտրվածքով, որի հիման վրա էլ բաշխում են բուհական և միջին մասնագիտական կրթության համակարգում պետական պատվերով տարբեր մասնագիտություններին հատկացվող տեղերի քանակը: Թայվանում մասնագիտական պահանջարկի գնահատման համար հիմք են հանդիսանում պետության կողմից առաջիկա տարիների համար պլանավորվող թիրախային քաղաքականությունը և կազմակերպությունների շրջանում իրականացված հարցումները: Թերևս այս մոդելը անհրաժեշտ է ներդնել նաև Հայաստանում՝ հաշվարկելով յուրաքանչյուր ոլորտի մասնագետների պահանջարկը և հիմնավորելով, թե այդ մասնագետներից որոնց համար է հարկավոր մշակել կամ արդիականացնել կրթական ծրագրերը և, որոնց պարագայում առավել շահավետ կլինի կազմակերպել վերապատրաստման դասընթացներ:

Բարեփոխումներ գիտության կառավարման ոլորտում

Թեպետ ներկայումս ՀՀ-ում նախատեսվում է գիտության ֆինանսավորման որոշակի աճ, այդուհանդերձ նախ՝ այն բավարար չէ որակյալ գիտություն ունենալու համար, և բացի այդ, հիպոթետիկ՝ որևէ ցուցանիշի վրա չհիմնված ֆինանսավորման ավելացումը չի կարող հուսալի տնտեսական աճի հիմք հանդիսանալ: Այս տեսանկյունից հիմնվելով Թայվանի փորձի վրա՝ կարող ենք առաջարկել կապակցել գիտությանը տրամադրվող ֆինանսավորումը ՀՆԱ-ի հետ՝ ֆիքսելով ՀՆԱ-ի որոշակի տոկոս (Թայվանում զարգացման սկզբնական փուլում ՀՆԱ-ի 3 տոկոսն էր):

Թայվանում 1960-1980-ականներին տնտեսական թռիչքաձև աճին նպաստած գործոններից մեկն էլ գիտության կարևորության գիտակցումն է եղել: Դեռևս այս փուլում պետությունը ակտիվորեն համագործակցել է գիտական համայնքի հետ: Կարծում ենք, որ Հայաստանում գիտություն-պետություն խզված կապն էլ հանդիսանում է մինչ օրս տնտեսական աճի ոչ արդյունավետ մոդելների ընտրության պատճառներից մեկը: Այս կապի վերականգնումը կարող է օր առաջ ՀՀ տնտեսությունը ուղղորդել դեպի երկարաժամկետ կայուն աճ: Այս տեսանկյունից Թայվանի օրինակով կարող ենք առաջարկել ՀՀ գիտահետազո-

տական կազմակերպությունների ֆինանսավորումը տրամադրել պետական պատվերի հիման վրա: Յուրաքանչյուր նախարարություն պետք է աշխատի իր ոլորտի գիտահետազոտական կազմակերպությունների հետ՝ ապահովելով նախարարության կողմից կատարվող վերլուծությունների, մշակումների և կանխատեսումների գիտական հիմքը: Այսպիսով՝ նախ գիտահետազոտական ինստիտուտները պարտավորված կլինեն իրականացնել պետությանն անհրաժեշտ գիտական մշակումներ և ապահովել գիտության վրա ծախսված գումարների ետգում, և, բացի այդ, նախարարությունները կկարողանան իրենց կողմից մշակվող ռազմավարական ծրագրերի հիմքում ունենալ գիտական հիմնավորումներ: Ընդ որում՝ ֆինանսական տեսանկյունից այստեղ կարող ենք առաջարկել 2 տարբերակ. նախ՝ պետությունը կարող է բազային թեմաներից բացի լրացուցիչ ֆինանսավորում տրամադրել կոնկրետ գիտական կազմակերպությանը իր կողմից արդիական համարվող թեմայի կատարման համար: Եվ բացի այդ, եթե վերլուծությունն իրականացվել է որևէ ոլորտի զարգացման նպատակով, ապա դրա հաջող իրականացումից հետո տվյալ ոլորտի զարգացման ցուցանիշ հանդիսացող (օրինակ՝ արտադրության, արտահանման, ավելացված արժեքի աճ և այլն) չափանիշի որոշակի տոկոսը տրամադրվի այդ զարգացման ծրագիրը մշակած գիտահետազոտական կազմակերպությանը:

Թայվանի փորձը ցույց է տալիս, որ գիտությունը կարող է զգալիորեն նպաստել տնտեսական աճին, եթե գիտական արդյունքները հիմնականում կիրառելի լինեն տնտեսությունում: Անկախության ողջ շրջանում Հայաստանում պաշտպանվել են բազմաթիվ ատենախոսություններ, ինչպես նաև իրականացվել են տարբեր գիտական վերլուծություններ, բայց և այնպես դրանց չնչին մասն է կիրառություն գտել իրական կյանքում: Սա ևս մեկ անգամ ապացուցում է գիտություն-պետություն խզված կապի առկայությունը:

Անհրաժեշտ է ստեղծել բազային և գրանտային հիմունքներով իրականացվող գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքների կիրառելիությունը տնտեսությունում ստուգող խորհուրդ, որի մշտադիտարկման արդյունքների հիման վրա էլ կգնահատվի տվյալ վերլուծությունն իրականացրած գիտական խմբի հետագա ֆինանսավորման նպատակահարմարությունը: Այս սկզբունքից կարող են բացառություն կազմել միայն Հայաստանում նոր զարգացող գիտական մշակումների ոլորտները, որոնց հարակից տնտեսության ճյուղերը ՀՀ-ում դեռևս կա՛մ զարգացած չեն, կա՛մ դեռ գոյություն չունեն, որպեսզի կարողանան կիրառել ոլորտի գիտական նվաճումները: Այս պարագայում որպես գիտական արդյունք կդիտարկվի պատենտավորման ենթակա գիտական վերլուծության արդյունքի ստեղծումը:

Տնտեսության ոլորտների դիվերսիֆիկացիա

Այստեղ թերևս անշեղորեն պետք է հետևել Թայվանի զարգացման օրինակին, երբ սկզբնական շրջանում բնակչության պարենային ապահովման խնդիրը լուծելու համար զարկ տրվեց գյուղատնտեսության զարգացմանը, և հիմնականում ֆինանսավորվում էին գիտական այն ուղղությունները, որոնք նպաստում էին այս ոլորտի առաջանցիկ աճին: Դրան զուգահեռ աստիճանաբար զարգաց-

վեց աշխատատար արդյունաբերությունը, որից հետո անցում կատարվեց կապիտալատար և գիտատար արդյունաբերությունների զարգացմանը: Թերևս Հայաստանում ևս թեթև (մասնավորապես՝ տեքստիլ և սննդի) և ծանր (հատկապես ռազմարդյունաբերության զարգացումը, ինչպես Թայվանում) արդյունաբերությունների զարգացումը ներկայում դառնում է ժամանակի հրամայական: Թեթև արդյունաբերության զարգացման համար ֆինանսավորման լավագույն աղբյուր կարող է հանդիսանալ ՄԱԿ-ի զարգացման ծրագրերով ստացվող ֆինանսների արդյունավետ կառավարումը, իսկ ռազմարդյունաբերության զարգացումը պետք է հիմնված լինի միայն պետական ֆինանսավորման վրա՝ հիմք ընդունելով ոլորտի գաղտնիությունը:

Նորարարական տնտեսության զարգացում

Թայվանի տնտեսության օրինակով նորարարական մոդելի ներդրմանն ուղղված որոշակի առաջարկներ արդեն իսկ ներկայացրել ենք կրթական բարեփոխումների ներքո: Այդուհանդերձ, բացի կրթական ոլորտում նորարարության տարր ներմուծելուց, Թայվանի օրինակով Հայաստանում անհրաժեշտ է զարգացնել նաև տեխնոպարկերի մոդելը՝ դրանցում գրանցվելու և տրամադրվող բոլոր արտոնություններից օգտվելու առաջնայնությունը տալով այն կազմակերպություններին, որոնց առաջարկած տեխնոլոգիաներն արդեն իսկ անցել են մշակումների և փորձարկումների փուլը:

Արտահանման խթանման քաղաքականության

Բազմաթիվ երկրներ արտահանման խրախուսման կազմակերպություններ ստեղծել են որպես իրենց արտահանման ազգային ռազմավարությունների մի անհրաժեշտ ու անբաժանելի մաս: Դրանց նպատակը հիմնականում պոտենցիալ արտահանողներին օժանդակելն է՝ իրենց ապրանքների համար շուկաներ գտնելու, ինչպես նաև միջազգային շուկայում պահանջարկ վայելող ապրանքների վերաբերյալ անհրաժեշտ տեղեկատվություն տրամադրելու միջոցով: Թայվանի փորձը վկայում է, որ ՀՀ արտահանման խրախուսման կազմակերպության գործունեությունը պետք է պարունակի հետևյալ գործառույթները. երկրի իմիջի կառուցում և երկրի բրենդի ստեղծում, արտահանմանն աջակցության համար տեխնիկական աջակցության տրամադրում, անհրաժեշտ տեղեկատվությամբ ապահովում, արտահանման խթանման նպատակով ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ արտերկրում գործող կազմակերպությունների գործունեության համակարգում, մարքեթինգային ծառայություններ, շուկայական հետազոտություններ և հրապարակումներ:

Ներդրումների ներգրավման խրախուսում

Ներդրումային միջավայրի բարելավման տեսանկյունից նախ և առաջ պետք է կարևորվի ներդրումների ներգրավման ռազմավարության մշակումը: Դրա բացակայությունն է հիմնական պատճառը, որ մինչ օրս ՀՀ-ում ներդրումների ներհոսքը կրում է տարերային և պատահական բնույթ, չունի որևէ հեռանկարային ուղղորդվածություն, չի տալիս ներդրողին որևէ պատկեր ՀՀ տնտեսության հեռանկարային զարգացումների տեսանկյունից: Ռազմավարության թիրախները պետք է լինեն ներդրողի համար կանխատեսելիության ապահովումը,

ՀՀ ներդրումային միջավայրի առավելությունների շեշտադրումը և թերությունների շտկման ուղիների առաջադրումը:

Թայվանի ներդրումային հարթակը լավագույններից է աշխարհում: Համաձայն մոդելով մեր կողմից առաջարկվում է ստեղծել ներդրումային առցանց հարթակ, որտեղ կհանդիպեն ներդրման կարիք և ներդրման հնարավորություն ունեցող տնտեսական սուբյեկտները:

Թայվանի օրինակով առաջարկում ենք ներդնել օտարերկրյա գործարարների հարցերին պատասխանող, ինչպես նաև օտարերկրյա գործարարների և պետական մարմինների միջև առաջացող խնդրահարույց իրավիճակների լուծմամբ զբաղվող «1 պատուհանի սկզբունք»՝ իր պաշտոնական կայքէջով, ինչպես նաև դրան կից էջերով linkedin և facebook սոցիալական հարթակներում:

2.2. ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԸ ՏՆՏԵՍԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս կատարել ստորև բերվող 3 կիրառական առաջարկությունները, որոնք հնարավոր է գործարկել նաև Հայաստանում:

- 1) Կրթական ու գիտահետազոտական բոլոր կազմակերպությունները փոխադրել մեկ միասնական մարմնի ենթակայության ներքո՝ ստեղծելով ոլորտին առնչվող վիճակագրական տվյալների հավաքագրմամբ ու մշակմամբ զբաղվող ստորաբաժանում:
- 2) Մշակել համապատասխան օրենսդրական կարգավորումներ, համաձայն որոնց՝ ՀՀ-ում գործող համալսարանները նույնպես դիտարկվեն որպես գիտական գործունեություն ծավալող կարևորագույն օղակներ՝ պարտավորված լինելով իրականացնել գիտահետազոտական գործունեություն, որոնց արդյունքները կլինեն չափելի ու հիմք կհանդիսանան երկրի տնտեսական զարգացման հեռանկարային ծրագրերի մշակման համար:
- 3) Մշակել ու ներդնել նորարարական ենթակառուցվածքներ, որոնք կապահովեն գիտահետազոտական կենտրոնների ու տնտեսության իրական հատվածի միջև կապը, կնպաստեն գիտական արդյունքների առևտրայնացմանն ու համապատասխան ոլորտներում դրանց գործարկմանը:

2.3. ՖԻԼԻՊԻՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆ

Հողվածում կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս կատարել ստորև բերվող 3 կիրառական առաջարկությունները՝ հիմք ընդունելով Ֆիլիպինների փորձը և ՀՀ տնտեսության յուրահատկությունները:

1. Հիմք ընդունելով ՀՀ-ում մշակող արդյունաբերության և ծառայությունների համապատասխան մասնաբաժինները ՀՆԱ-ի կառուցվածքում, ինչպես նաև ՀՀ-ում ներառական տնտեսական աճ ապահովելու անհրաժեշտությունը՝ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը պետք է լինի մշակող արդյու-

նաբերություն/ՀՆԱ հարաբերակցությունը առնվազն 15 %-ի վրա պահպանելը՝ ծառայությունների ճյուղի աճին զուգընթաց:

2. Հիմք ընդունելով ծառայություններ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը ՀՀ-ում՝ առաջարկվում է ստեղծել աշխատանքային խումբ (տարբեր ոլորտների մասնագետներից և ՀՀ կառավարության ներկայացուցիչներից բաղկացած), ինչպես նաև կառավարությանն առընթեր ծառայությունների խորհուրդ, որը կհամակարգի աշխատանքային խմբի աշխատանքները: Խումբը պատասխանատու կլինի ենթաոլորտային արտոնությունների և բարենպաստ պայմանների բացահայտման համար, որոնք կներգրավեն ներդրողների հատկապես SS և SՅS-ների հիման վրա ծառայությունների ոլորտներ՝ գործնական գործընթացների արտապատվիրում (տվյալների անալիտիկա և այլն), ինչպես նաև բժշկական զբոսաշրջություն և այլն: Խումբը նաև պատասխանատու կլինի ենթաոլորտների կտրվածքով զարգացման և արտահանման խրախուսման ռազմավարությունների մշակման համար համապատասխան պետական գերատեսչության հետ համատեղ:

3. Ներկա փուլում այլ գործնական ծառայությունների ենթաոլորտներից առաջնայնություն տալ տվյալների անալիտիկային և նպաստել այդ ենթաոլորտ ներդրումների ներգրավմանը՝ հետևյալ քայլերի հաջորդականությամբ պայմանավորված՝

Գարձաժամկետ հատված՝

- Գործընկեր համալսարանների ընտրություն (ներառյալ մարզային) և դրանց հետ համատեղ դասընթացների կազմակերպում ուսանողների համար՝ ներառելով նաև տնտեսագիտություն մասնագիտությամբ սովորողներին և այլն:
- Համապատասխան ենթակառուցվածքների ապահովման նպատակով հատկապես մարզային քաղաքներում սահմանել SS պարկին վերագրվող նվազագույն տարածքային շեմ, ինչը հնարավորություն կտա նորակառույցներում առանձին հարկերի հանդես գալ որպես SS պարկեր, և դրանց վրա կտարածվեն այդ գոտիներում գործող ընկերությունների համար նախատեսված արտոնությունները: Սա նաև կխրախուսի շինարարության ոլորտի աճը մարզերում:

- Սահմանել համապատասխան արտոնություններ Ֆիլիպինների օրինակով:

Գարձաժամկետ-միջնաժամկետ հատված՝

- Մշակված դասընթացների շրջանավարտներից համապատասխան ընկերությունների հիմնում և աջակցություն արտապատվիրման աշխատանքների ներգրավման գործում:
- Համապատասխան աշխատուժի առաջարկի առկայության դեպքում ներգրավել օտարերկրյա ընկերությունների:

Միջնաժամկետ հատված՝

- Այս հաջողված մոդելը տարածել այլ գործնական ծառայությունների ընտրված այլ ենթաոլորտների վրա:

Այլ գործնական ծառայությունների ոլորտի աճի դինամիկան տեսնելու նպատակով առաջարկվում է, որ ՀՀ ՎԿ-ն ոլորտի արտահանման վիճակագրությունը հրապարակի ավելի մանրամասն բացվածքով:

3. ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ԵՎ ԱՅԼ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆՆԵՐԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

3.1. ԲՐԱԶԻԼԻԱ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՈՐՈԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԳԻԾ

Կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա ՀՀ-ի համար առաջարկվում է.

1. Բրազիլիայի օրինակով ուշադրություն դարձնել ագրարային ոլորտին և այն զարգացնելու համար ստեղծել նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրման կառուցակարգեր, սակայն քանի որ այս տեխնոլոգիաները կապիտալատար են, և ՀՀ ֆերմերների շրջանում ակնհայտ է ֆինանսավորման աղբյուրների բացակայություն, ապա այս պարագայում Բրազիլիայի օրինակով մեծ դերակատարում պետք է ունենա պետությունը: Արդյունքում մենք կարող ենք ընդլայնել արտահանման ծավալները, ինչն անվերապահորեն ցանկացած երկրի տնտեսության զարգացման համար հսկայական կարևորություն ունի, քանի որ ուղղակի կերպով կապված է ՀՆԱ-ի աճի հետ, ինչպես նաև բարելավել պարենային հաշվեկշիռը, մասնավորապես՝ ինքնաբավության մակարդակը:

2. Բրազիլիայի օրինակով հարկ է ուշադրություն դարձնել սոցիալական ծրագրերի առաջնահերթությանը, քանի որ մեր այս փոքր երկրի համար աղքատության մակարդակը բավականին բարձր է. 2019 թ. աղքատության մակարդակը եղել է 43,8 %, որից ծայրահեղ աղքատ է 1,4 %-ը¹:

Բրազիլիայում ձեռնարկությունների նորարարական ներուժը ճանաչվում է որպես գերակայություն գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացման մեջ: Սա նույնպես ուսանելի է ՀՀ-ի համար, քանի որ զարկ տալով գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացմանը՝ կարող ենք զարգացնել վերամշակող արդյունաբերությունը, հատկապես սարքավորումների առումով, և տեղում արտադրել մեքենա-սարքավորումներ, ինչո՞ւ չէ, նաև ռազմական տեխնիկա, որը շատ կարևոր է մեզ նման պատերազմական վիճակում գտնվող երկրի համար:

3.2. ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԹԱՅԸ. ՎԵՐԵԼՔՆԵՐԻ ՈՒ ՎԱՅՐԷՋՔՆԵՐԻ ՈՒՂԻՆ

Ելնելով հողվածում կատարված ուսումնասիրություններից՝ Հայաստանի գյուղատնտեսության զարգացման համար կատարվել են հետևյալ կիրառական առաջարկությունները:

1. Թարմացնել գյուղատնտեսական տեխնիկական բազան, ներմուծել Արգենտինայից բարձրորակ և բարձր արժեք ապահովող հացահատիկային, մաս-

¹ Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Վիճակագրական-վերլուծական զեկույց, ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, Երևան 2020, էջ 31
https://armstat.am/file/article/poverty_2020_a_2..pdf

նավորապես՝ ցորենի սերմացուներ և ցորենի ինքնաբավության մակարդակը բարձրացնել 50 % և ավելի:

2. Հաշվի առնելով Արգենտինայի գյուղատնտեսության եկամտաբերության ցուցանիշի մեջ խոշոր հողատարածքների և կոռպերատիվների դերը՝ առաջարկվում է Հայաստանում ագրոարդյունաբերական ճյուղի եկամտաբերության բարձրացման համար նպաստել կոռպերատիվների ստեղծմանը:
3. Ագրարային խորհրդատվության զարգացման համար ստեղծել օնլայն խորհրդատվական հարթակ, որտեղ գյուղատնտեսությամբ զբաղվողները հնարավորություն կունենան իրենց հարցերը ուղղել մասնագետներին:

3.3. ԿԱՆԱԴԱ. ԳՑՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

Հողվածում կատարված ուսումնասիրությունները հիմք են տալիս անելու հետևյալ առաջարկությունները, որոնք կիրառելի կարող են լինել Հայաստանում:

1. Հաշվի առնելով ՀՀ գյուղացիական տնտեսությունների հողակտորների միջին չափը (1.4 հա) և Կանադայում մեկ ֆերմերին բաժին ընկնող միջին հողակտորի չափը (295 հա)՝ միանշանակ անհրաժեշտ է էլ ավելի ակտիվ և գործուն քայլեր կատարել հողերի խոշորացման ուղղությամբ: Իհարկե, պետք է հաշվի առնել, որ ՀՀ-ն, ի տարբերություն Կանադայի, տարածքի մեծությամբ դասվում է փոքր պետությունների շարքին, սակայն այստեղ ձևավորվել է շուրջ 340 000 գյուղացիական տնտեսություն, մինչդեռ Կանադայի նման խոշոր երկրում գործում է 200 000-ից էլ քիչ ֆերմեր: ՀՀ-ում միայն գյուղատնտեսական հողերի խոշորացումը կարող է հիմք հանդիսանալ գյուղատնտեսության զարգացման համար:
2. ՀՀ-ում գյուղատնտեսության վարումը պետք է իրականացվի նորագույն տեխնոլոգիաների և նորարարական մեթոդների կիրառմամբ: Հակառակ դեպքում բարդ կլինի խոսել զարգացած գյուղի և գյուղատնտեսության մասին:
3. Ապահովել համապատասխան միջավայր (ենթակառուցվածքներ, իրավաօրենսդրական դաշտ, պետական աջակցության ծրագրեր և այլն), որը կնպաստի գյուղական համայնքներում ոչ գյուղատնտեսական գործունեության տարածմանն ու զարգացմանը:
4. Տարվա մեջ մեկ օր սահմանել և նշել, որպես «Հայաստանի գյուղատնտեսության օր»: Այս միջոցառումը կմոտիվացնի էլ ավելի արժևորել գյուղն ու գյուղատնտեսական գործունեությամբ զբաղվող մարդկանց և նրանց աշխատանքը: Այն հնարավորություն կտա ազգաբնակչության շրջանում փոխելու վերաբերմունքը և պատկերացումները ագրարային ոլորտի վերաբերյալ, իսկ գյուղացիական տնտեսությունները կլինեն ավելի գնահատված և մոտիվացված:
5. Գյուղական համայնքներում ստեղծել գործակալություններ, որոնք կնպաստեն նորարարական գաղափարների իրականացմանը և ոչ գյուղատնտեսական գործունեության տարածմանն ու զարգացմանը:

3.4. ԱՎՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱԶՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ

Կատարված ուսումնասիրությունները հիմք են տալիս անելու հետևյալ առաջարկությունները, որոնք կիրառելի կարող են լինել Հայաստանում.

1. Ավստրալիայում հանքարդյունաբերությունը տնտեսական առաջընթացի կարևոր գործոն է: Այն ճգնաժամային ժամանակահատվածներում օգնել է հաղթահարելու տնտեսական դժվարությունները՝ վերածվելով տնտեսությունը առաջ տանող շոգեքարշի, և նպաստել է հարստության կուտակմանը, հանգեցրել է ուղեկցող և փոխկապակցված ոլորտների զարգացմանը: Հայաստանում նույնպես հանքարդյունաբերությունը կարևոր նշանակություն է ունեցել տնտեսության կառուցվածքում ինչպես նախախորհրդային, այնպես է խորհրդային և հետխորհրդային տարիներին: Սակայն այն չի կարողացել հավասարակշռված զարգանալ՝ հաշվի առնելով բոլոր շահառուների՝ մասնավոր հատվածի, պետության և հանրային շահերը: Պետք է հստակ ամրագրել, որ նման ոլորտի զարգացումը չի կարող շարունակական լինել շահառուներից մեկի առավելապաշտական մոտեցումների դեպքում:
2. Ավստրալիայի տնտեսական պատմության սկզբնավորման պահից գյուղատնտեսությունը կարևորագույն նշանակություն է ունեցել: Այն ուղղված է եղել դեպի արտաքին շուկաներ՝ հանդիսանալով արտարժույթի հոսքերի ապահովման կարևորագույն աղբյուր: Հայաստանը ևս շահագործում է գյուղատնտեսական ներուժը և կրկին արտաքին շուկաների կողմնորոշմամբ: Գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման խթանման և պաշտպանության ավստրալական մոտեցումները կարող են նպաստել հայկական գյուղատնտեսության հետագա զարգացմանը:
3. Ավստրալիան պատմականորեն թե՛ քաղաքականապես և թե՛ տնտեսապես կապված է եղել Մեծ Բրիտանիայի հետ: Դրա հետևանքով Մեծ Բրիտանիայի տնտեսական վայրիվերումները զգալի ազդեցություն են թողել Ավստրալիայի տնտեսության վրա՝ սահմանափակելով տնտեսական քաղաքականության ազատությունը: Նմանապես, Հայաստանի և ԵԱՏՄ-ի և մասնավորապես՝ ՌԴ տնտեսական կապերը և կախվածությունները վճռորոշ են Հայաստանի տնտեսության համար: Այս առումով ուսանելի են Ավստրալիայի՝ տնտեսական կապերի դիվերսիֆիկացման դինամիկ մոտեցումները: Ստեղծված աշխարհաքաղաքական պայմաններում առաջնահերթ նշանակություն ունի արտաքին տնտեսական հարաբերությունների զանազանեցումը առնվազն 3 հավասարակշիռ ուղղություններով:
4. Ինչպես և բազմաթիվ զարգացած երկրներում, Ավստրալիան նույնպես զգալի ջանքեր է գործադրում բնակչության հավելաճի ապահովման ուղղությամբ: Հայաստանի տնտեսական և ազգային անվտանգության առաջիկա տարիների կարևորագույն մարտահրավերը բնակչության թվաքանակի հետագա կրճատումն է: Այս խնդրի լուծման նպատակով հնարավոր է կիրառել ավստրալական մոդելը, ըստ որի՝ պահանջված մասնագիտություններով օտար-

երկրացի ուսանողները սովորելուց հետո հնարավորություն են ստանում աշխատել և ստանալ քաղաքացիություն, ինչը կապահովի որակյալ աշխատուժ և բնակչության աճ:

5. Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Ավստրալիայի տնտեսության պետական կարգավորման մոտեցումները, մասնավորապես՝ «ամեն ինչ պատերազմի համար» դոկտրինը ուսանելի կարող է լինել պատերազմի մեծ ռիսկեր ունեցող այլ երկրների համար: Վերջին պատերազմը ակնհայտ դարձրեց զինամթերքի արտաքին մատակարարումների անկայունությունը և դրանից բխող հետևանքները:

3.5. ՔԱԹԱՐ. ԱՆՑԱԾ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՌԻՂԻՆ ԵՎ «ԱԶԳԱՅԻՆ-2030» ՏԵՍԼԱԿԱՆԸ

Կատարված ուսումնասիրությունները հիմք են տալիս անելու հետևյալ առաջարկությունները, որոնք կիրառելի կարող են լինել Հայաստանում:

- Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծել Քաթարի բանկային համակարգում օգտագործվող «Սալամ» տեսակի ֆինանսական գործիք, որի էությունը հետևյալն է. «Գործարքի տեսակ, երբ բանկը գնորդի համար ձեռք է բերում որոշակի ապրանք, որը երրորդ անձը վերամշակում կամ օգտագործում է այլ արտադրության մեջ: Պատրաստի ապրանքը բանկը հետագայում վերավաճառում է գնորդին: Գնի մեջ ներառվում է բանկային ծառայությունների դիմաց վճարը: Տվյալ տեսակը հիմնականում օգտագործում են գյուղատնտեսության, սեզոնային աշխատանքների ֆինանսավորման դեպքում»:
- Շինարարությունը ՀՀ-ում զարգանում և ակտիվանում է, որը, հանդիսանալով սեզոնային աշխատանք, պետք է գործի անխափան: Առաջարկվում է ստեղծել «Եղանակային կայաններ և օդի որակի մոնիտորինգի համակարգ և ծառայություններ» (Smart Work Safety Management Solution (Shams)) անվտանգության կառավարման համակարգ, որը շրջակա միջավայրի ճառագայթման սահմանված վտանգավոր փոփոխությունների վերաբերյալ ահազանգեր է տալիս: Ճառագայթման մասին տեղեկատվության հիման վրա կառուցել ավելի գրագետ աշխատանքային գրաֆիկ, որը թույլ կտա կառուցապատողներին խուսափել աշխատանքի հետաձգումից:

3.6. ՌՌԻԱՆԴԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԹՌԻԶՔԱԶԵՎ ԱՃԸ

Հիմք ընդունելով Ռուանդայի տնտեսական զարգացման թոնիչքաձև աճի փորձը՝ առաջարկվում է Հայաստանում գործարկել ստորև բերվող կիրառական առաջարկությունները:

1. Ապակենտրոնացումը, վստահությունը, օրենքի գերակայությունը ընդլայնելու, մարդու իրավունքներին ու սոցիալական համախմբվածությանը նպաստելու նպատակով պետք է ապահովել խաղաղության, հաշտության, միասնության, անվտանգության մթնոլորտ, իսկ վերջինիս ապահովման համար

անհրաժեշտ կլինի ստեղծել Ազգային միասնության և հաշտեցման հանձնաժողով (ԱՄՀՀ), որը կապահովի պետության կառավարման, խաղաղության, անվտանգության, միասնության և հաշտության միջև կապը՝ որպես կայուն քաղաքատնտեսական միջավայրի հիմք:

2. Անհրաժեշտ է տնտեսության կառավարումը դնել բացառապես ինստիտուցիոնալ հիմքերի վրա՝ տնտեսական և քաղաքական երկարաժամկետ ռազմավարությունների մշակմամբ:
3. Մշակել ՀՀ տնտեսության առաջընթացը ապահովող տեսլական հետևյալ բաղադրամասերով (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Տեսլականի բաղադրիչները և նրա հատվող ոլորտները

<i>Մշակվող տեսլականի բաղադրիչ մասերը</i>	<i>Մշակվող տեսլականի հատման ոլորտները</i>
1. Ուժեղ կառավարություն և ունակ պետություն	4. Գենդերային հավասարություն 5. Շրջակա միջավայրի պահպանում և բնական ռեսուրսների կայուն կառավարում 6. Գիտություն և տեխնոլոգիա, ներառյալ S2S
2. Մարդկային ռեսուրսների զարգացում և գիտելիքահենք տնտեսություն	
3. Մասնավոր հատվածի գերակայությամբ տնտեսություն	
4. Ենթակառուցվածքային զարգացում (տրանսպորտ էներգետիկա, ջուր, հեռահաղորդակցություն, աղբի վերամշակում և այլն)	
5. Արտադրական և շուկայական գյուղատնտեսություն՝ զինված նորարարական տեխնոլոգիաներով	
6. Տարածաշրջանային և միջազգային տնտեսական ինտեգրում	

4. ПРИКЛАДНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ: КЛЮЧИ К ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РАЗВИТИЮ УСКОРЕННЫМИ ТЕМПАМИ

Владимир Арутюнян

Тигран Арутюнян

Виктор Захарян

Сергей Двхолян

Роберт Туманян

26.08.2021-05.10.2021

Последовательная и добросовестная реализация практических предложений станет залогом быстрого развития экономик стран.

В сборнике «Ключи к экономическому развитию ускоренными темпами» обобщены практические предложения статей сборника, которые могут быть полезны в любой отрасли экономики. Такой подход - новая культура, впервые примененная в практике публикации сборников научных статей. В любом случае такой подход является первым в практике публикации изданных Институтом 21 сборников научных статей под названием «Современные проблемы социально-экономического развития Республики Армения», который:

- 1) поможет читателям сборника более подробно изучить каждую статью, а также сборник в целом,
 - 2) позволит в разных странах различным уровням органам законодательной и исполнительной власти:
 - 2.1. увидеть недостатки и упущения в данной области, устранить их,
 - 2.2. способствовать системному решению проблем в экономиках разных стран.
- Представленные в сборнике научные статьи и, в частности, практические предложения дают возможность систематически решать проблемы, возникшие в экономике, с использованием передового мирового опыта, накопленного в этих областях.
 - Сборник является научным справочником для различных структурных подразделений законодательных и исполнительных органов государственной власти (министерств, комиссий и др.), а также для тех, кто имеет желание заниматься наукой (ученые, соискатели, аспиранты) и для профессорско-преподавательского состава вузов.
 - В сборнике, впервые в армянской действительности, обобщены практические предложения статей, представленные в отдельном разделе под заголовком «Ключи к экономическому развитию ускоренными темпами», а в первой половине 2022 года институт организует научную сессию, которая будет называться «Экономические чудеса»: Экономические реформы в мире и пути применения в Армении» и будет посвящена сферам применения практи-

ческих предложений сборников «Экономические чудеса»: пути применения в Армении» и «Экономические реформы»: пути применения в Армении».

Сборник статей «Экономические реформы»: пути применения в Армении» имеет нижеследующие преимущества:

Во-первых, названия научных статей, аннотации, ключевые слова и практические предложения представлены на трех языках (армянском, русском, английском), что позволяет читателям составить представление о сборнике также на русском и английском языках.

Во-вторых, в сборнике впервые в армянской действительности практические предложения статей представлены в отдельной форме под заголовком «Ключи к экономическому развитию ускоренными темпами», что облегчает работу органов законодательной и исполнительной власти.

В-третьих, практические предложения сборника представлены на общедоступном языке, понятном не только тем, кто отвечает за экономическую политику, но и рядовым гражданам; они созвучны их душам и разумам, они станут их собственностью, как и все мудрые пословицы, такие как крылатые слова Гранта Матевосяна - «мыши, крадущие семена» и «лисы, ворующие наседок кур».

В-четвертых, является логическим продолжением сборника научных статей - «Экономические чудеса»: пути применения в Армении» (Ереван, 2020, 526 стр.) и не случайно получил название том 2.

В - пятых, с другой стороны, является продолжением сборника научных статей «Современные проблемы социально-экономического развития Республики Армения» (издается с 2007 года) и является 21-м по счету.

В-шестых, как и включенный в первом томе осуществившие «экономические чудеса» в двух десятках странах, так и включенный во 2 том и передовой опыт двух десятков стран, осуществивших «экономические реформы» дают возможность читателю, не обращаясь в различные источники, получить информацию «экономических чудес», «экономических реформ», оказавших влияние в данных странах в течение последних 70-и лет и имеющихся в них причинах коренных реформ, их течения и результатов, и используемые в них принципы и инструменты, безусловно, могут быть полезными и поучительными для исполнительной и законодательной власти разных стран в их творческой, революционной деятельности, ориентированной на изменения.

И если в лирическом стиле процитировать сравнение, сделанное в одной из книг, как пчелы собирают нектар с цветов, так и исследователи института черпают из книг, статей и сайтов опыт обновлений и экономических чудес для их применения в разных странах. И не случайно «Экономические чудеса: пути применения в Армении» («Актуальные проблемы социально-экономического развития Республики Армения», после публикации том 1) был опубликован под заголовком «Экономические реформы»: пути применения в Армении» («Современные проблемы социально-экономического развития Республики Армения», том 2). Две дюжины стран, которые провели экономические реформы, включены

в три укрупненные группы, перечисленные ниже: европейские страны, страны Азиатско-Тихоокеанского региона, США и другие страны региона.

Под названием «Ключи к экономическому развитию ускоренными темпами» представлены практические предложения по группам представленных стран (европейский регион, Азиатско-Тихоокеанский регион, страны Америки и страны других регионов) и порядком размещения стран в сборнике.

Под этим заголовком были выделены важнейшие ориентиры и инструменты стран, проводивших «экономические реформы» в 20 веке, которые могут принести более полезную, поучительную и эффективную пользу не только Армении, но и разным отраслям экономики других стран.

1. Страны европейского региона

- 1.1. Австрия:
- 1.2. Чехия
- 1.3. Швеция
- 1.4. Португалия
- 1.5. Кипр
- 1.6. Греция
- 1.7. Швейцария
- 1.8. Франция
- 1.9. Румыния
- 1.10. Норвегия

2. Страны Азиатско-Тихоокеанского региона

- 2.1. Тайвань
- 2.2. Иран
- 2.3. Филиппины

3. Страны Америки и других регионов

- 3.1. Бразилия
- 3.2. Аргентина
- 3.3. Канада
- 3.4. Австралия
- 3.5. Катар
- 3.6. Руанда

1. СТРАНЫ ЕВРОПЕЙСКОГО РЕГИОНА

1.1. ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОДЪЕМА АВСТРИИ

Возможности внедрения: В статье предметом рассмотрения стали основные факторы реализации экономического подъема Австрии - системы образования и занятости. Таким образом, реализация следующих двух предложений будет способствовать экономическому росту в Армении:

1. Предлагается с 2019 года уже в какой-то мере внедряемую в Армении программу ученичества сочетать с едиными трудовыми соглашениями, которые будут заключены между работодателем, общественной организацией отраслевой направленности, профсоюзом и образовательным учреждением. Согласно этим соглашениям, будут урегулированы как часы работы, так и размер заработной платы, а также результаты, которые будут получены во время учебы.
2. Предлагается увеличить государственное и частное финансирование науки, исследований и разработок, а для того, чтобы сотрудники соответствовали требованиям времени, провести анализ спроса на навыки, который позволит определить профессии будущего, а также будет способствовать разработке соответствующих образовательных программ, в соответствии с которыми места будут распределяться по государственному заказу.

1.2. ОПЫТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПУТИ ЧЕХИИ

1. Предлагается запустить в Армении программу обязательного медицинского страхования, основанную на опыте чешского сектора здравоохранения. Чешская Республика приняла программу обязательного медицинского страхования, которая увеличила ожидаемую продолжительность жизни на 2,6 года до 78,7 лет, которая включает стационарное лечение, лекарства по рецепту, реабилитационную помощь, некоторые стоматологические процедуры, санаторно-курортное лечение. Оговаривается, что застрахованные лица имеют право на получение любой медицинской помощи для поддержания или улучшения своего здоровья. Согласно которому все граждане с 18 лет начнут бесплатно пользоваться как частными, так и государственными медицинскими учреждениями, естественно будет взиматься сумма, 8-9 % от заработной платы будет выплачиваться работодателем, 2-2,5 % - работодателем наемного работника и 20-25 % от государства в случае, если зарплата не изменится.
2. Принимая во внимание недостатки в сфере налогообложения онлайн-торговли в Армении, было обосновано и предложено запустить аналогичную структуру в Армении по примеру Чехии. В частности, в этой статье рассматривается механизм налогообложения онлайн-покупок в Чешской Республике, который также используется в других европейских странах, конечно, по разным ставкам. Те, кто работает на социальной платформе, изначально полу-

чат от государства привилегию, например, работать в течение 2 лет без налогов, что позволит им улучшить свою деятельность, после чего будет применяться онлайн-налогообложение.

3. Далее необходимо внести изменения в инновационную политику: на данный момент около 80 % средств, выделяемых науке из государственного бюджета РА, направляется на фундаментальные исследования и только 20 % - на прикладные разработки. Предлагается обеспечить финансовую поддержку из государственного бюджета на опытно-конструкторские работы, технологические разработки примерно 30-35 %. Этой политике препятствует отсутствие законодательства, низкий уровень развития инновационной инфраструктуры и т. д.
4. С точки зрения маркетинга, создать бренд в качестве одной из ведущих стран по инновациям, рассказать об Армении, как это делает Чешская Республика, как об огромном научном потенциале, прогрессивной отрасли, стране исследований во многих областях, привлечении гениальных людей получить образование в этих областях. Очень возможно создать платформу или компанию для оказания информационной поддержки иностранным ученым в нескольких языковых версиях; при необходимости их участие в различных соответствующих программах, все это также организовано в Чешской Республике.

1.3 ОСОБЕННОСТИ И ПОУЧИТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ШВЕДСКОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье был обоснован тезис, согласно которому страны, неимеющие богатые минеральные и энергетические ресурсы могут обеспечить развитие и модернизацию, если управляющие элиты всегда сопоставляют промежуточные результаты реформ с разумной и сбалансированной социальной политикой и получают поддержку широкой общественности на всех этапах трансформации, а также создают для них условия широкой привлеченности в общественной и экономической жизни.

Возможности использования результатов исследования в Республике Армения.

Многие элементы шведского опыта в области развития экономики, в частности, рекомендации по темпам реформ, социальной нагрузки, скорости и эффективности, социальных последствий возможны для локализации и применения в Республике Армения.

Эти приложения заключаются в следующем:

- a. Одним из уроков шведского опыта заключается в том, что в процессе политики экономических и институциональных реформ в Республике Армения промежуточные результаты должны постоянно сопоставляться с пропорциональностью распределения доходов всех слоев общества основным критерием которого является коэффициент Джинни.

- б. Основными источниками ресурсов, необходимых для технологической модернизации экономики должны быть получены от высоких рентных доходов и лицензионных платежей (роялти) от горнодобывающих компаний. Для этого необходимо пересмотреть налоговую и регулируемую политику в отношении горнодобывающих компаний.
- с. Шведский опыт экономического развития свидетельствует о том, что ресурсы, необходимые для политики экономических реформ Республики Армения за счет увеличения внешнего долга имеет свои пределы, которые не могут превышать 35-40 % ВВП страны. Исходя из этого обстоятельства, необходимо значительно уменьшить бремя внешнего долга Республики Армения, а оставшийся сегмент дефицита бюджета заполнить за счет увеличения государственных внутренних займов, с другой стороны урезать некоторые статьи затрат госбюджета (в частности, затраты финансирования государственного аппарата).

1.4. ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОРТУГАЛИИ

Учитывая опыт развития экономики Португалии, можем предложить следующие пути улучшения экономического положения Республики Армения:

1. С целью стимулирования рождаемости установить размер выплаты по обязательной накопительной пенсии в зависимости от количества детей. Установить обязательную накопительную выплату для семей с одним ребенком в размере 7,5 %, с двумя детьми – 5 %, с тремя детьми – 1 %, а при наличии более 4-ех детей – освободить от обязательной накопительной выплаты, а также подоходного налога. Последнее будет способствовать повышению рождаемости, некоторому преодолению демографического кризиса, а также развитию добровольной накопительной системы.
2. Для предотвращения потерь нематериальных активов разработать по примеру Португалии «Программу научной занятости», которая будет стимулировать постоянное сотрудничество «государства, науки и частного сектора», что позволит кандидатов и докторов наук привлечь в частный сектор, обеспечивая двустороннюю эффективность, с одной стороны, за счет предоставления налоговых льгот частному сектору, с другой стороны, предотвращая «утечку мозгов» и, одновременно, пополняя рынок труда квалифицированной рабочей силой. Налоговые льготы должны предоставляться частному сектору в зависимости от количества привлеченных кандидатов и докторов.
3. В целях сбалансированного развития экономики РА необходимо создать и развивать кластерную экономику в сфере перерабатывающей промышленности. Кластерная экономика обеспечивает непрерывность развития, что может привести к сбалансированному развитию инфраструктуры в регионах. Кластерная инициатива может способствовать эффективной реализации регионального потенциала страны и увеличить ее вклад в развитие национальной экономики.

Применение опыта экономического развития Португалии и практических рекомендаций, представленных в статье может способствовать сбалансированному развитию экономики Республики Армения, стимулированию рождаемости, некоторому преодолению демографического кризиса, развитию добровольной накопительной системы, а также улучшению социального положения населения.

1.5. ПУТЬ ВОЗВЫШЕНИЯ КИПРА

Учитывая опыт развития экономики Кипра, можем предложить следующие пути улучшения экономического положения Республики Армения:

1. Активизация государственно-частного сотрудничества - для совместного и эффективного использования имеющегося потенциала.
2. Предоставление компаниям налоговых, таможенных и кредитных льгот с целью стимулирования инновационной инвестиционной деятельности.
3. Создание благоприятных условий для экспорта (продажи) и обмена продукции сферы высоких технологий, а также стимулирование инновационного развития компаний с упором на использование продукции сферы высоких технологий и технологических решений.
4. Обеспечение равных и привлекательных условий инвестирования капитала для отечественных и иностранных инвесторов, приостановление или строгий контроль процессов капиталовложений подозрительных или недружественных стран.
5. Применение передового опыта Кипра в процессе трудоустройства и профессионального обучения социально необеспеченных граждан, создание новых рабочих мест в сфере легкой, пищевой и перерабатывающей промышленности за счет дополнительных инвестиций.
6. Активное вовлечение заинтересованных сторон в работы жилищного строительства и обеспечения - с целью обеспечения занятости и сокращения длительности строительных работ.
7. Разработка и применение взаимосогласованной гармоничной модели экономического развития и социальной политики, направленной на повышение уровня жизни населения и сбалансированное экономическое развитие.

Применение опыта экономического развития Кипра и практических рекомендаций, представленных в статье может способствовать развитию экономики Республики Армения, повышению инвестиционной активности компаний, увеличению объемов экспорта, улучшению социального положения населения, а также углублению международного экономического сотрудничества.

1.6. ГРЕЦИЯ: ГРАНИ СОТРУДНИЧЕСТВА

Учитывая опыт развития экономики Греции, можем предложить следующие пути улучшения экономического положения Республики Армения:

1. Разработка и применение равного и привлекательного налогового инструментария для отечественных и иностранных инвесторов, обеспечение возможности снижения налоговых ставок при определенных условиях и в течение определенного периода времени.
2. Обеспечение доступного финансирования инновационной и инвестиционной деятельности посредством льготного кредитования и безвозмездного государственного финансирования.
3. Активизация армяно-греческого сотрудничества в сфере образования и науки посредством подготовки конкурентоспособных специалистов, эффективного обмена инновационных продуктов, технологий и технологических решений.
4. Создание в различных сферах экономики (горнодобывающая, энергетическая, военная промышленность, металлургия, химическая промышленность, легкая и пищевая промышленность, сельское хозяйство, перерабатывающая промышленность, туризм и т. д.) совместных армяно-греческих частных, государственных компаний и компаний с государственным участием.
5. Организация совместных армяно-греческих культурных мероприятий и взаимных визитов с целью стимулирования развития туризма в обеих странах.
6. Преобразование частных туристических визитов в семейные (особенно с упором на организацию детского отдыха) посредством увеличения инвестиций в сфере туризма РА.

Применение опыта экономического развития Греции и практических рекомендаций, представленных в статье может способствовать эффективному развитию различных секторов экономики Республики Армения, увеличению объема инвестиций, стимулированию инновационной деятельности компаний, созданию новых рабочих мест, увеличению доходов государственного бюджета, а также укреплению внешнеэкономических и политических связей.

1.7. ШВЕЙЦАРИЯ. ЗАЛОГ СТАБИЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

1. Уровень безработицы в Швейцарии довольно низкий. В основном это причина узкой специализации труда. Количество людей, получающих среднее профессиональное образование, здесь достаточно велико. За годы обучения студенты проходят стажировку на предприятиях, работающих в соответствии с выбранной ими профессией, что, в свою очередь, повышает интерес и заинтересованность в том, чтобы не остаться безработными в будущем. В нашей республике мало профессиональных учебных заведений (училищ). Интерес молодежи к среднему профессиональному образованию очень низкий, так как их репутация также невысока. Считаю, что нужно больше внимания уделять

- развитию среднего профессионального образования, так как потребность в таких специалистах на рынке труда очень велика.
2. Организация образования в Швейцарии - задача государства. Примечательно, что преподаватели в высших учебных заведениях и большинство студентов, занимаются наукой, а при швейцарских университетах существует специальный центр объективизации результатов исследований. Считаю, что Правительство Республики Армения должно последовать примеру Швейцарии, увеличивая финансирование науки и образования, делая страну более привлекательной для занятий наукой, повышая уровень образования. Правда, что мы не можем сравнивать Армению с такой развитой страной, как Швейцария, с точки зрения огромных ресурсов для образования и науки, но мы должны выбрать эффективный путь в этом отношении. В повышении роли образования, каждый гражданин должен начать осознать, что начало третьего тысячелетия требует общества, основанного на знаниях, и фундамент такого общества закладывается в начальном образовании. А образование - залог благополучного будущего.
 3. В Швейцарии по сравнению с Республикой Армения низкие налоговые ставки. В результате налоговых реформ с 1 января 2020 года были отменены льготные налоговые режимы и введены специальные «переходные» правила, снижена ставка корпоративного подоходного налога на кантональном уровне, а также ограничены льготы. Последнее должно применяться и в нашей республике, поскольку в Республике Армения существует множество налоговых льгот, которые зачастую предоставляются необоснованно. Уменьшение налоговых льгот позволит сэкономить определенную часть государственного бюджета.
 4. Швейцария - одна из стран, создающих благоприятные условия для работы в стране как резидентам, так и нерезидентам. Считаю, что это хороший пример для Республики Армения, необходимо предоставить начальные налоговые льготы для «переезжающих» предприятий, а также создать более привлекательные условия для нерезидентов, тем самым способствуя притоку нерезидентов в Армению.

1.8. ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ФРАНЦИИ. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ МОДЕЛЬ

Исследования в сельскохозяйственном секторе Франции дают основу для выполнения следующих рекомендаций, которые будут применимы в Армении.

1. Экономика послевоенной Франции приняла политику дирижизма, которая представляет собой политику активного государственного вмешательства в управление экономикой. Эта модель позволила стране не только восстановить разрушенную войной экономику, но и добиться впечатляющих успехов в

различных секторах экономики. Принимая во внимание нынешнюю экономическую ситуацию в Армении, мы полагаем, что внедрение вышеупомянутой политики в нашей стране также приведет к положительным изменениям.

2. На государственном уровне Франция уделяет особое внимание развитию секторов, имеющих стратегическое значение для страны. Ярким примером этого является стратегический план, разработанный в 2015 году по приказу Министерства сельского хозяйства Франции под названием «Сельское хозяйство-инновации 2025 года». Последняя представляет собой комплексную концепцию, относящуюся к развитию сельскохозяйственного сектора, затрагивающую актуальные вопросы, такие как изменение климата, плодородие почвы, использование нанотехнологий в сельском хозяйстве и т. д. Для разработки стратегического плана были проведены обширные исследования, в ходе которых были организованы встречи, обсуждения со специалистами в области сельского хозяйства, исследователями, представителями бизнеса, местных органов власти, фермерами и т. д. В результате в программе было выделено 30 мероприятий, которые в свою очередь разбиты на сотни мероприятий. Вышеуказанные виды деятельности объединены в 3 основные группы. В первую группу входят меры, которые обеспечат участие сельскохозяйственного производства в борьбе с изменением климата. Вторая группа мероприятий направлена на развитие новых технологий в сельском хозяйстве. Третья группа включает меры, которые объединят всех участников сельскохозяйственных исследований, экспериментов и разработок с целью повышения конкурентоспособности сектора. Принимая во внимание текущую экономическую ситуацию в Республике Армения, существующие проблемы, последствия войны и проблемы продовольственной безопасности, стоящие перед страной, мы предлагаем разработку и применение аналогичного плана для сельскохозяйственного сектора Республики Армения. В частности, мы предлагаем взять следующие моменты из стратегического плана Франции:
 - прогнозировать возможное изменение климата и адаптироваться к нему. Развивать и продвигать интегрированное управление водными ресурсами;
 - прогнозируя возможные изменения климата, создать агро-гидрологические порталы для сельского хозяйства;
 - для сектора разработать инструменты быстрой диагностики болезней и вредителей;
 - содействовать обеспечению РА самообеспеченности белками,
 - укрепить системы образования, поддержки села, консультирования с необходимыми навыками и знаниями;
 - определить новые источники финансирования сельского хозяйства;
 - осваивать новые биотехнологии;
 - организовывать исследования по использованию цифровых технологий в сельском хозяйстве.
3. Во Франции широко распространены групповое управление производством.

Они самое важное среди них. Наиболее важные место из них занимают кооперативы. Кооперативы действуют во всех сферах производства. В виноделии они обеспечивают до 50 % продукции, 30 % овощных консервов, 25 % торговли мясом, более 40 % молочной продукции. Винные кооперативы имеют долгую историю в области производства французских алкогольных напитков. Отрасли виноградарства и виноделия - одна из экономических общих черт Армении и Франции. Республика Армения: отличается развитым виноделием и развивающимся виноградарством. Учитывая существующие общие черты в сферах виноделия и виноградарство РА, мы предлагаем применить французский опыт. В частности, мы предлагаем применение модели винодельных кооперативов в Армении. В случае этой модели фермеры, являющиеся членами кооператива, поставляют свой виноград кооперативу, который производит вино или винное сырье от имени фермеров и продает его. Договор купли-продажи винограда между кооперативом и его членами не заключается. И виноград, и продукты, полученные из него, являются собственностью фермеров до продажи. Применение этого предложения приведет к решению ряда проблем. Большая часть винограда, производимого в Армении, закупается перерабатывающими компаниями по относительно низким ценам, что отрицательно сказывается на доходах виноградарей.: Кроме того, резкое увеличение валового сбора в некоторые годы вызывает проблемы, поскольку производственных мощностей существующих закупочных компаний недостаточно для закупки всего имеющегося винограда. В данном случае создание винных кооперативов виноградарями поможет решить проблемы заготовки винограда, увеличив при этом доходы. Эта экономическая мера поможет снизить безработицу в сельской местности, решить проблему продажи продукции и повысить доходы фермеров.

4. Известно, что аграрный сектор считается одним из самых рискованных. Исследования показывают, что стихийные бедствия нанесли значительный ущерб сельскому хозяйству. Для компенсации ущерба, причиненного гибелью скота, содержащегося на пастбищах, сельскохозяйственных культур РА, было предложено создать фонд стихийных бедствий.
5. Принимая во внимание преимущественно низкую платежеспособность сельчан в стране, а также отсутствие взаимного доверия между страховщиками и страховыми клиентами, было обосновано и предложено усовершенствовать законодательство, усилив роль государственной поддержки.

1.9. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ РУМЫНИИ

Выводы и рекомендации сделаны на основе исследований и анализов, которые необходимо учитывать при проведении экономических реформ в Республике Армения.

Самые важные проблемы в Румынии остаются до сих пор нерешенными: слаборазвитая экономика, характеризующаяся низкой конкурентоспособностью, недостаточным финансированием, высоким уровнем бедности, коррупцией и несовершенной судебной реформой. Членство в ЕС и либерализация режима выхода позволили снизить напряженность на рынке труда. Сложная административная процедура получения средств ЕС, отсутствие собственных ресурсов для дополнительного финансирования проектов, отсутствие механизма контроля целевого расходования денег и низкий уровень подготовки проектов препятствовали доступу средств ЕС.

Несмотря на экономический рост, регион уже оказался или скоро окажется в так называемой «ловушке среднего дохода». Граждане Румынии достигают определенного благополучия, они застревают в нем, не имея возможности еще больше увеличить свой доход. Последнее случается, если государство не ищет новые пути экономического роста, останавливает реформы рынка труда, не внедряет образование, новейшие технологии, не применяет верховенство закона. Такая ловушка даже хуже, чем падение вследствие кризиса, она требует от политиков большей тактичности.

1.10. ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НОРВЕГИИ

Проведенные исследования дают основу для следующих рекомендаций, которые будут применимы в Армении.

1. Все природные ресурсы Норвегии находятся в государственной собственности. Государство выдает временные лицензии на добычу полезных ископаемых. Он также владеет крупнейшими акциями в следующих секторах: добыча нефти, газа, гидроэнергетика, банковское дело, телекоммуникации, что может быть поучительным и практичным в Армении.
2. Привлекательность Норвегии для иностранных инвесторов определяется ее политической стабильностью, прозрачностью государственной экономической политики, что может послужить важным фактором для привлечения инвесторов в Армению.
3. В Норвегии 99 % электроэнергии вырабатывается не на тепловых электростанциях, а на гидроэлектростанциях, которые работают практически автономно. Гидроэлектростанции не только приносят постоянный доход, но и становятся фактором поддержания жизнеспособности сельских хозяйств. В Армении этот показатель составляет более 30%. Необходимо пересмотреть текущее состоя-

ние малых гидроэлектростанций в Армении, которые используют водные ресурсы без учета многих факторов.

4. В технических вузах рекомендуется иметь специальность «Альтернативная энергетика», которая позволит готовить кадры для грамотного управления сферой.
5. Создавать смешанные компании с участием государства и развивать акционерные общества. При проектировании и строительстве ГЭС «Шнох» и «Лориберд» можно производить более 500 млн. кВтч электроэнергии в год. Цели можно достичь, имея акционерное общество с участием государства.

2. СТРАНЫ АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОГО РЕГИОНА

2.1. УРОКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ТАЙВАНЯ

Важнейшими уроками экономической политики Тайваня являются:

1. Обеспечение быстрого экономического роста при сохранении военного положения.
2. Экономическое развитие на основе модернизированной модели советской системы образования;
3. Эффективное сочетание роли науки и инноваций.

Подводя итог анализу экономического развития Тайваня, можно предложить новую модель экономического развития Армении, основанную на 6 направлениях: 1. реформы в системе образования, 2. эффективное управление наукой, 3. диверсификация отраслевого развития экономики, 4. развитие инновационной экономики, 5. реализация политики продвижения экспорта, 6. привлечение инвестиций.

Обратимся к упомянутым 6 направлениям.

Реформы в системе образования

Хотя в наше время мы значительно отошли от прежней традиционной системы образования, опыт Тайваня показывает, что успех системы образования на Тайване скрыт в управлении сектором по образцу советской системы образования. Фактически, это один из самых важных уроков Тайваня для стран бывшего Советского Союза, особенно для Армении, которая вместо того, чтобы сохранить успех Советского Союза и модернизировать его, демонтировала его, введя новую искусственную модель. В результате всего этого уже в 2021 году почти половина абитуриентов не прошли минимальный порог для сдачи экзамена по родному языку. Если это продолжится, в ближайшее время у нас будет печальная картина. Поэтому реформы в сфере образования должны начаться как можно скорее, результаты которых можно будет увидеть в ближайшее время. С этой точки зрения реформы необходимы не только в контексте образовательных программ, но и в контексте модели управления сектором.

Учебное заведение в настоящее время финансируется на основе количества учеников / студентов, поэтому сокращение этого количества (отчисление ученика / студента с недостаточными знаниями) влияет как на финансирование учебного заведения, так и на зарплату оценивающего учителя / лектора. Следовательно, он ограничен этим механизмом. Для решения этой проблемы мы предлагаем локализовать тайваньский опыт в Армении, который по сути является модернизированной версией советской модели. Исходя из этого, мы считаем, что финансирование учебного заведения должно быть связано с количеством студентов, но не должно уменьшаться в случае их сокращения. Кроме того, мы предлагаем дополнительное финансирование в качестве стимула для соответствующего учебного заведения ученика, выигравшего в национальных и международных соревнованиях и олимпиадах.

По нашему мнению, следующей системной реформой в сфере образования должно стать внедрение новаторского мышления со школьной скамьи. Мы считаем, что лучшим решением этой проблемы является внедрение сети «Армат» или других подобных инженерных лабораторий во всей системе общего образования, на всей территории республики.

Есть еще одна важная проблема, которая не была решена за тридцать лет независимости Армении. Ежегодно государство выделяет определенное количество бюджетных мест для приема по всем специальностям университетской системы, что, однако, не имеет оснований. Многие страны мира, в том числе Тайвань, в настоящее время проводят оценку на спрос в специалистах на ближайшие 5-10 лет, исходя из чего распределяют количество мест, выделенных по разным специальностям по госзаказу в системе высшего и среднего профессионального образования.

Основой для оценки спроса на специальности на Тайване является целевая политика, запланированная государством на ближайшие годы и опросы, проводимые среди организаций. Эту модель необходимо внедрить и в Армении, рассчитывая потребность в специалистах в каждой области, обосновывая, кому из этих специалистов необходимо развивать или модернизировать образовательные программы, и для каких специалистов было бы выгоднее организовать курсы переподготовки.

Эффективное управление наукой

Хотя в настоящее время в Армении предусматривается определенное увеличение финансирования науки, тем не менее, это пока что недостаточно, кроме того, мы считаем, что гипотетическое увеличение финансирования на основе какого-либо индекса не может быть основой для надежного экономического роста. С этой точки зрения, основываясь на опыте Тайваня, мы можем предложить привязка финансирование науки с ВВП, зафиксировав определенный процент ВВП (Тайвань составлял 3 % ВВП на ранней стадии развития).

Как мы уже упоминали, одним из факторов, способствовавших экономическому росту Тайваня в 1960-х и 1980-х годах, было осознание важности науки. На

данном этапе государство активно взаимодействует с научным сообществом. Мы считаем, что нарушенная связь науки и государства в Армении по-прежнему является одной из причин выбора неэффективных моделей экономического роста. Восстановление этой связи может привести экономику Армении к долгосрочному устойчивому росту. С этой точки зрения, следуя примеру Тайваня, мы можем предложить финансирование исследовательских организаций РА на основе государственного заказа.

Каждое министерство должно работать с научно-исследовательскими организациями данной области, обеспечивая научную основу для анализа, развития и прогнозирования, проводимого министерством. Таким образом, научно-исследовательские организации в первую очередь будут обязаны проводить научные разработки необходимые государству, тем самым обеспечивая возврат затрат на науку. Кроме того, министерства смогут иметь научные обоснования в основе своих программ. С финансовой точки зрения, здесь мы можем предложить два варианта: во-первых, государство может дополнительно финансировать конкретную научную организацию помимо основных тем для реализации анализа актуальных вопросов. Кроме того, если анализ проводился для разработки плана развития какой-то области, то после его успешного выполнения, определенный процент прибыли могут быть предоставлены научно-исследовательской организации.

Опыт Тайваня показывает, что наука может внести значительный вклад в экономический рост, если научные результаты в основном применяются в экономике. За время независимости в Армении было защищено много диссертаций, а также проведены различные научные анализы, однако только небольшая часть из них нашла практическое применение. Это еще раз доказывает наличие разорванной связи науки и государства.

Таким образом мы считаем необходимым создание комиссии по проверке применимости результатов научных исследовательских работ на грантовой основе в экономике, по результатам мониторинга которой будет зафиксирована целесообразность дальнейшего финансирования научной группы. Исключение из этого принципа может быть сделано только для новых развивающихся областей научных разработок в Армении, смежные отрасли которых еще не развиты или еще не существуют в Армении, для возможности применения разработанных научных достижений. В этом случае создание результата запатентованного научного анализа будет считаться научным результатом.

Диверсификация отраслевого развития экономики

В этой области следует последовать примеру Тайваня, где для решения проблемы обеспечения населения продуктами питания изначально был сделан акцент на развитие сельского хозяйства, и в основном финансировались те научные направления, которые способствовали быстрому росту этой отрасли. При этом постепенно развивалась трудоемкая промышленность, после чего произошел переход к развитию капиталоемкой промышленности. В Армении развитие

легкой (особенно текстильной, пищевой) и тяжелой (особенно развитие военной промышленности, как на Тайване) промышленности сейчас становится главным вопросом. Лучшим источником финансирования для развития легкой промышленности может быть эффективное управление финансированием из программ развития ООН, а развитие военной промышленности должно основываться исключительно на государственном финансировании, для обеспечения секретности продукции данной сферы.

Развитие инновационной экономики

Мы уже представили некоторые предложения по внедрению инновационной модели на примере тайваньской экономики в рамках образовательных реформ. Однако, помимо введения элемента инноваций в сфере образования, по примеру Тайваня, необходимо развивать модель технопарков в Армении, отдавая приоритет регистрации и пользованию всеми предоставляемыми привилегиями, тем организациям, чьи технологии уже прошли этап разработки и тестирования.

Реализация политики продвижения экспорта

Многие страны создали организации по продвижению экспорта как необходимую и неотъемлемую часть своих национальных экспортных стратегий. Их основная цель - помочь потенциальным экспортерам найти рынки для своей продукции, а также предоставить необходимую информацию о товарах, пользующихся спросом на международном рынке. Основываясь на опыте Тайваня, можно сказать, что деятельность Организации содействия экспорту РА должна включать в себя следующие функции: Формирование имиджа страны; создание бренда страны, оказание технической поддержки для поощрения экспорта, предоставление необходимой информации в системе деятельности организаций, работающих как внутри страны, так и за ее пределами, маркетинговые услуги, маркетинговые исследования и публикации.

Привлечения инвестиций

С точки зрения улучшения инвестиционной среды, прежде всего, следует разработать стратегию привлечения инвестиций. Его отсутствие является основной причиной того, что до сих пор приток инвестиций в Армению носит случайный характер, не имеет перспективного направления, не дает инвестору какой-либо картины с точки зрения перспективных направлений экономики РА. Цели стратегии должны заключаться в том, чтобы обеспечить предсказуемость для инвестора, подчеркнуть преимущества инвестиционной среды РА, предложить пути исправления недостатков. Инвестиционная платформа Тайваня - одна из лучших в мире. По аналогичной модели мы предлагаем создать инвестиционную онлайн-платформу, где будут встречаться экономические субъекты, нуждающиеся в инвестициях и субъекты, которые имеют средства для инвестирования.

Следуя примеру Тайваня, мы предлагаем ввести «Принцип одного окна» для ответа на вопросы иностранных бизнесменов, а также для решения проблемных ситуаций, возникающих между иностранными бизнесменами и государственными органами.

2.2. СФЕРА НАУКИ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИКО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Исследования, проведенные в этой статье, позволяют нам реализовать следующие три практические рекомендации, которые могут быть реализованы в Армении.

- 1) Передать все образовательные и научно-исследовательские организации в подчинение единому органу, создав подразделение по сбору и обработке статистических данных, относящихся к отрасли.
- 2) Разработать соответствующие законодательные положения, в соответствии с которыми университеты, действующие в Республике Армения, также будут рассматриваться как ключевые научные круги, обязанные проводить исследовательскую деятельность, результаты которой будут измеримыми и станут основой для разработки перспективных программ экономического развития страны.
- 3) Разрабатывать и внедрять инновационные инфраструктуры, которые обеспечат связь между исследовательскими центрами и реальным сектором экономики, будут способствовать коммерциализации научных результатов и их использованию в соответствующих областях.

2.3. ПУТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ФИЛИППИН

Исследования, проведенные в статье, позволяют сделать 3 ниже **приведенные прикладных предложения**, основываясь на опыте Филиппин и особенностях экономики Армении.

4. Принимая за основу соответствующие доли обрабатывающей промышленности и сферы услуг в структуре ВВП РА, а также необходимость обеспечения инклюзивного экономического роста в РА, приоритетом экономической политики должно быть сохранение как минимум на 15 % соотношения обрабатывающей промышленности к ВВП, параллельно росту сферы услуг.

5. Принимая во внимание соотношение сферы услуг к ВВП в РА, предлагается создать рабочую группу (состоящую из специалистов разных сфер и представителей правительства РА), а также Совет Сферы услуг при Правительстве, который будет координировать работу рабочей группы. Группа будет нести ответственность за выявление преференций и благоприятных условий, которые будут привлекать инвесторов в следующие сферы: в частности, услуги, основанные на ИТ и ИКТ, в частности аутсорсинг деловых процессов (аналитика данных и т.д.), а также медицинский туризм и т.д. Группа также будет отвечать за разработку стратегий по развитию и стимулированию экспорта в разрезе каждого подсектора совместно с соответствующими государственными ведомствами.

6. На данном этапе дать приоритет аналитике данных из подсекторов прочих деловых-услуг и способствовать привлечению инвестиций в этот подсектор экономики согласно последовательности следующих шагов:

На краткосрочный период:

- Выбор университетов-партнеров (в том числе региональных) и организация совместно с ними курсов для студентов, включая студентов по специальности Экономика и т.д.
 - С целью обеспечения соответствующих инфраструктур, особенно в городах регионов, установить минимальный территориальный порог, приписываемый ИТ-парку, что даст возможность в новостройках отдельным этажам выступить в качестве ИТ-парков и на них распространять льготы, предусмотренные для организаций, производящих свою деятельность в этих зонах. Это также стимулирует рост строительной отрасли в регионах.
 - Установить соответствующие льготы и привилегии по примеру Филиппин.
- На краткосрочный-среднесрочный период:
- Создание соответствующих компаний из выпускников разработанных курсов и содействие по привлечению аутсорсинговых контрактов.
 - Привлечение иностранных компаний при наличии предложения соответствующей рабочей силы

На среднесрочный период:

- Распространять эту успешную модель на другие выбранные подсектора прочих деловых услуг,
- Для того, чтобы отследить динамику роста сферы прочих деловых услуг, предлагается, что Статистический комитет РА будет публиковать статистику экспорта сферы более детально.

3. СТРАНЫ АМЕРИКИ И ДРУГИХ РЕГИОНОВ

3.1. БРАЗИЛИЯ: ТРАЕКТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ

На основании проведенных исследований для Армении предлагается:

1. Нужно обращать внимание на аграрный сектор на примере Бразилии и для его развития необходимо создать структуры для внедрения инновационных технологий, но поскольку эти технологии являются очень затратными и у армянских фермеров не хватает источников финансирования, в этом случае государство должно играть большую роль. В результате чего можно увеличить объем экспорта, что безусловно имеет большое значение для развития экономики любой страны, так как напрямую связано с ростом ВВП, а также для улучшения продовольственного баланса, в частности уровня самодостаточности.
2. Следуя примеру Бразилии, необходимо обратить внимание на приоритетность

социальных программ, поскольку уровень бедности для нашей небольшой страны достаточно высок. В 2019 году уровень бедности составлял 43,8%, из которых 1,4% - крайне бедные.

3. Инфраструктуры медленно развиваются как в Бразилии, так и в Армении, которые сильно пострадали от нехватки инвестиций. Как мы заметили, инновационный потенциал предприятий в Бразилии признан приоритетным в развитии науки и технологий. Это также поучительно для Республики Армения, потому что, дав толчок развитию науки и технологий, мы можем развивать перерабатывающую промышленность, особенно в части оборудования, производить машины и оборудование на месте, также военную технику, которая очень важно для такой страны как наша.

3.2. ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС АРГЕНТИНЫ: ПУТЬ ПОДЪЕМОМ И СПУСКОВ

На основании исследований, проведенных в статье, для развития сельского хозяйства в Армении были сделаны следующие практические рекомендации.

1. Обновить агротехническую базу, импортировать высококачественное зерно из Аргентины, в частности, семена пшеницы и повысить уровень самообеспеченности пшеницы на 50% и более.
2. Принимая во внимание большую роль крупных земельных участков и кооперативов в индексе рентабельности сельского хозяйства Аргентины, предлагается предпринять более благоприятные шаги по созданию кооперативов для повышения прибыльности агропромышленного сектора Армении.
3. Создать консалтинговую онлайн-платформу по развитию аграрного консалтинга, где у фермеров будет возможность задать свои вопросы специалистам.

Для реализации представленных предложений в Армении есть все необходимые предпосылки, и их реализация будет способствовать развитию, как аграрной сферы, так и экономики в целом.

3.3. КАНАДА. В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Исследования, проведенные в этой статье, дают основу для следующих рекомендаций, которые будут применимы в текущих условиях Армении.

1. Принимая во внимание средний размер сельскохозяйственных земель в Республике Армения (1,4 га) средний размер земли (295 га) на одного фермера в Канаде, безусловно, необходимо предпринять еще более активные шаги для увеличения земля. Конечно, следует учитывать, что Армения, в отличие от Канады, одна из самых маленьких стран по площади, но здесь создано около 340 тысяч ферм, а в такой большой стране, как Канада, фермеров меньше 200 тысяч. Увеличение сельскохозяйственных угодий в Республике Армения может быть основой для развития сельского хозяйства.

2. Управление сельским хозяйством в Республике Армения должно осуществляться с использованием новейших технологий и инновационных методов. Иначе сложно будет говорить о развитом селе и сельском хозяйстве.
3. Обеспечить соответствующую среду (инфраструктура, правовая база, программы государственной поддержки и т. д.), которая будет способствовать распространению и развитию несельскохозяйственной деятельности в сельских общинах.
4. Определите один день в году и отметьте его как «День сельского хозяйства Армении». Это мероприятие поможет еще больше оценить село и людей, занятых в сельском хозяйстве. Это позволит изменить отношение населения к аграрному сектору, и фермерские хозяйства станут более ценными и мотивированными.
5. Создавать агентства в сельских общинах, которые будут способствовать реализации инновационных идей, способствовать распространению и развитию несельскохозяйственной деятельности.

Для реализации представленных предложений в Армении есть все необходимые предпосылки, и их реализация будет способствовать развитию как аграрной сферы, так и экономики в целом.

3.4. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСПЕХОВ АВСТРАЛИИ

Проведенные в статье исследования дают основу для следующих рекомендаций, которые будут применимы в нынешних условиях в Армении.

1. В Австралии добыча полезных ископаемых является ключевым фактором экономического роста. Она помогла преодолеть экономические трудности во времена кризисов, превратившись в локомотив экономики. Она также способствовала накоплению капитала и богатства, привело к развитию сопутствующих и взаимосвязанных секторов. Горнодобывающая промышленность в Армении также играла важную роль в структуре экономики как в досоветский, так и в постсоветский периоды. Однако, не удалось добиться сбалансированного развития, учитывающего интересы всех заинтересованных сторон - частного сектора, государства и общества. Следует четко зафиксировать, что развитие сферы не может продолжаться без соблюдения баланса интересов всех сторон.
2. Сельское хозяйство имеет первостепенное значение с самого начала экономической истории Австралии. Оно было нацелено на зарубежные рынки, и послужило ключевым источником валютных потоков. Армения также использует свой сельскохозяйственный потенциал с ориентацией на внешние рынки. Подходы Австралии к продвижению экспорта и защите сельскохозяйственной продукции могут способствовать дальнейшему развитию сельского хозяйства Армении.

3. Австралия исторически была политически и экономически связана с Королевством Великобритании. В результате экономические спады Великобритании всегда оказывали значительные негативные последствия на экономику Австралии, ограничив свободу экономической политики. Точно так же зависимость Армении от ЕАЭС, в частности от России имеет решающее значение для экономики Армении. В этом отношении поучительны динамичные подходы Австралии к диверсификации экономических связей. В нынешних геополитических условиях первостепенное значение имеет дифференциация внешнеэкономических связей как минимум по 3-м сбалансированным направлениям.
4. Как и во многих развитых странах, Австралия прилагает значительные усилия для увеличения численности населения. Важнейшим вызовом экономической и национальной безопасности Армении в ближайшие годы является дальнейшее сокращение населения. Для решения этой проблемы можно применить австралийскую модель, согласно которой иностранные студенты с необходимыми специальностями после учебы получают возможность работать и получать гражданство, что обеспечит наличие квалифицированной рабочей силы и прирост населения.
5. Подходы Австралии к регулированию австралийской экономики после Второй мировой войны, в частности доктрина «все для войны», могут быть поучительными для стран с высоким риском войны. Недавняя война прояснила нестабильность поставок иностранного оружия и ее последствия. Внутреннее удовлетворение спроса на продукцию военного назначения в регионах с активными военными рисками играет важную роль для национальной безопасности.

3.5. КАТАР. ПРОШЕДШИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПУТЬ И “НАЦИОНАЛЬНОЕ ВИДЕНИЕ 2030”

Исследования, проведенные в этой статье, дают основу для следующих рекомендаций, которые будут применимы в текущих условиях Армении.

- В Республике Армения создать финансовый инструмент типа «Салам», используемый в банковской системе Катара, суть заключается в следующем: “Тип сделки, когда банк приобретает для покупателя определенный продукт, который обрабатывается третьей стороной или используется в другом производстве. Позже банк перепродает готовый продукт покупателю. В цену включена оплата банковских услуг. Этот вид в основном используется при финансировании сельского хозяйства и сезонных работ”.
- В Республике Армения развивается и интенсифицируется строительство, которое, поскольку является сезонным, должно работать без перебоев. Предлагается создать систему управления безопасностью “Метеостанции и система и услуги мониторинга качества воздуха” (Smart Work Safety Management Solution (Shams)), которая предупреждает вас об опасных изменениях в

радиации окружающей среды. Такая информация о радиации поможет составить более грамотный график работы, что позволит разработчикам избежать задержек.

Для реализации представленных предложений в Армении есть все необходимые предпосылки, и их реализация будет способствовать развитию как банковских и технологических сфер, так и экономики в целом.

3.6. СКАЧКООБРАЗНЫЙ РОСТ ЭКОНОМИКИ РУАНДЫ

Принимая во внимание опыт скачкообразного роста экономического развития Руанды, мы предлагаем реализовать в Армении нижеследующие практические предложения:

1. В целях расширения децентрализации, доверия, верховенства закона, продвижения прав человека и социальной сплоченности, необходимо создать атмосферу мира, примирения, единства и безопасности. Для обеспечения, перечисленного потребуется создание Комиссии по национальному единству и примирению (КНЕП), которая в качестве основы стабильной политической и экономической среды обеспечит связь между управлением государством, миром, безопасностью, единством и примирением.
2. Необходимо поставить управление экономикой исключительно на институциональную основу – разработка долгосрочных политическо-экономических стратегий.
3. Разработка видения, обеспечивающего прогресс экономики РА со следующими компонентами: (см. таблицу 1)

Таблица 1

Компоненты видения и его кросс-кейс (пересекающиеся) сферы

<i>Компоненты обрабатываемого видения</i>	<i>Кросс-кейс (пересекающиеся) сферы обрабатываемого видения</i>
1. Сильное правительство и способное государство	1. Гендерное равенство 2. Охрана окружающей среды и устойчивое управление природными ресурсами 3. Наука и технология, включая ИКТ
2. Развитие человеческих ресурсов и экономики, основанных на научных знаниях	
3. Экономика с доминирующим частным сектором	
4. Инфраструктурное развитие (транспорт, энергетика, вода, телекоммуникация, переработка мусора и т.д.)	
5. Производственное и рыночное сельское хозяйство, обеспеченное инновационными технологиями	
6. Региональная и международная экономическая интеграция	

4. APPLIED PROPOSALS: KEYS TO THE ECONOMIES' RAPID DEVELOPMEN

Vladimir Harutyunyan

Tigran Harutyunyan

Viktor Zakharyan

Sergey Dokholyan

Robert Tumanyan

26.08.2021-05.10.2021

The firm and faithful implementation of the applied proposals will become the keys to the countries' economies' rapid development.

The applied proposals of the articles, which can be used in any sphere of the economy, are summarized and presented under the heading "Keys to the economies' rapid development". This approach is a new culture and for the first time it is being applied in the practice of scientific research journals' publishing. Anyway, this approach is the first attempt in the practice of publishing 21 journals of scientific articles - "The Contemporary Issues of Socioeconomic Development in the Republic of Armenia" published by the Institute, which

- 1) will motivate the readers of the journal to study in more detail both each article and the journal as a whole.
 - 2) Will give an opportunity to various parts of legislative and executive body in Armenia
 - 2.1. to see the shortcomings and omissions in this area and eliminate them,
 - 2.2. to foster giving systematic solutions to the problems that have arisen in the economy of different countries.
- The scientific articles and particularly, applied proposals presented in the journal create an opportunity to give systematic solutions to the problems that have arisen in the economy by taking advantage of the best international experience accumulated in these areas.
 - The journal is a scientific guide not only for various structural divisions of legislative and executive authorities (ministries, commissions, and other units) but also for those who want to pursue science (researchers, postgraduates, applicants) and for the universities' teaching staff.
 - For the first time in the Armenian reality, the journal presents applied proposals of articles separately under the heading "Keys to the economies' rapid development". In the first half of 2022, the scientific conference of the institute will be held under the title "Economic miracles and Economic repairs in the world: ways of Launching

in Armenia” and will be devoted to the areas of launching applied proposals of “Economic miracles:” ways of Launching in Armenia” and “Economic repairs:” ways of Launching in Armenia” journals. Members of the international expert commission operating in London, representing Scopus have expressed a desire to participate.

The “Economic repairs:” ways of Launching in Armenia” journal has the below-listed features:

First, the titles of scientific articles, abstracts, keywords and applied proposals are presented in three languages (Armenian, Russian, English), which makes it possible for Russian-speaking and English-speaking readers to get an idea about the journal as well.

Second, for the first time in the Armenian reality, the journal presents applied proposals of articles separately under the title “Keys to the economies’ rapid development”, which will facilitate the work of legislative and executive authorities of various states.

Third, the applied proposals of the journal are presented in a popular scientific language that are clear not only for those responsible for economic policy, but also for ordinary citizens, and they are in tune with their spirit and mind and will become their property like all wise words, such as for example the phrases of Hrant Matevosyan- “mice, stealing seeds”, “fox, stealing a chicken”.

Fourth, this is the logical continuation of “Economic miracles:” ways of Launching in Armenia” (Yerevan 2020, 526 pages) journal and it is no coincidence that it is entitled volume 2.

Fifth, on the other hand, it is a continuation of the scientific research journal “The Contemporary Issues of Socioeconomic Development in the Republic of Armenia” (which is being published since 2007) and is the 21st.

Sixth, both the best practices of two dozen states, which carried out economic miracles included in the 1st volume, and the best practices of twenty-one states that carried out economic repairs included in the 2nd volume will enable a reader to get information about the reasons, the process, and the results of repairs and radical reforms carried mentioned countries over the past 70 years that have had a significant impact on economic life without referring to various (electronic or printed) sources. The fundamental ways and tools applied in them can undoubtedly be useful and instructive for the executive and legislative authorities of Armenia in their creative, revolutionary activities.

Just like bees collect nectar from flowers, so the scientific staff of the Institute collected the experience of different countries on managing the repairs and economic miracles from books, articles, and websites, and made proposals for their launch in Armenia. And it is not a coincidence that after publishing “Economic miracles:” ways of Launching in Armenia” (The Contemporary Issues of Socioeconomic Development in the Republic of Armenia, Vol. 1) it was entitled “Economic repairs:” ways of Launching in Armenia” (The Contemporary Issues of Socioeconomic Development in

the Republic of Armenia, Vol. 2). The above-mentioned two dozen States are included in the three enlarged groups below (*countries of the European region, Asia-Pacific region, and countries of the American and other regions*).

In “Keys to the economies’ rapid development” section applied proposals are presented according to the country groups (*countries of the European region, Asia-Pacific region, and countries of the American and other regions*) and the order of placement in the journal.

The most important baseways and tools of those countries that implemented "economic repairs" in the 20th century are highlighted under this heading, and will be more useful, instructive and can effectively contribute to the development of any sphere of the Armenian economy.

1. Countries of the European region

1.1. Austria

1.2. Czech Republic

1.3. Sweden

1.4. Portugal

1.5. Cyprus

1.6. Greece

1.7. Switzerland

1.8. France

1.9. Romania

1.10. Norway

2. Countries of the Asia-Pacific region

2.1. Taiwan

2.2. Philippines

2.3. Iran

3. Countries of the American and other regions

3.1. Brazil

3.2. Argentina

3.3. Canada

3.4. Australia

3.5. Qatar

3.6. Rwanda

1. COUNTRIES OF THE EUROPEAN REGION

1.1. THE FACTORS OF AUSTRIA'S ECONOMIC UPTURN

Possibilities of application: The article considers the main factors of the implementation of the economic recovery of Austria-the education and employment systems. In this context, the implementation of the following proposals will contribute to economic growth of Armenia:

First, to combine the apprenticeship program, this to some extent is already being implemented in Armenia since 2019, with Collective bargaining agreements that will be concluded between the employer, an industry orientation NGO, a trade union and an educational institution. According to these agreements, both the hours of work and the wages, as well as the results that will be obtained during study will be regulated.

Second, to increase public and private funding for science, research, and development, and in order to have employees meeting the time requirements, to conduct skills demand analysis which will identify the professions of the future and will also contribute to the development of appropriate educational programs, according to which places will be allocated by state order.

1.2. EXPERIENCE OF THE CZECH REPUBLIC'S ECONOMIC PATH

Research and analysis of the experience of the Czech Republic's economic path allow us to make following four applied proposals:

1. It is proposed to launch a compulsory health insurance program in Armenia based on the experience of the Czech health sector. The Czech Republic adopted a compulsory health insurance program that increased life expectancy by 2.6 years to 78.7 years, which includes inpatient and outpatient medical care, prescription medications, rehabilitation medical care, some dental procedures, and spa treatment. The legislation stipulates that insured persons have the right to receive any medical assistance for the purpose of maintaining or improving their health. According to the program all citizens from the age of 18 will begin to use services of both private and public medical institutions free of charge, the money will be charged from wages-8-9% will be paid by the employer, 2-2.5% - by the employee, and 20-25% by the state, but the salary will not be changed.
2. Taking into account the shortcomings in the field of taxation of online trading in Armenia, it was substantiated and proposed to launch a similar structure in Armenia following the example of the Czech Republic. Specifically, this article examines the taxation mechanism for online trading in the Czech Republic, which is also used in other European countries, of course at different rates. Those who work on a social platform will initially receive a privilege from the state, for example, to work for 2 years without taxes, which will allow them to improve their

- activities, after which online trading taxation will apply.
3. Further, it is necessary to make changes in the innovation policy: now about 80% of the funds allocated to science from the RA state budget are directed to fundamental research and only 20%¹ to applied research. It is proposed to provide approximately 30-35% financial support from the state budget for research and technological development works. This policy is hindered by the inferiority of the legislative field, the low level of innovation infrastructure development, etc.
 4. From a marketing point of view, to create a brand as one of the leading countries in innovation; tell about Armenia, as the Czech Republic does, as a country with huge scientific potential, a progressive industry, a research experience in many areas, through attracting educated and brilliant people in these areas. It is very important to create a platform or company to provide information support to foreign scientists in several language versions; if necessary, involve them in various relevant programs, which is also being organized in the Czech Republic.²

1.3. FEATURES AND INSTRUCTIVE ASPECTS OF THE SWEDISH MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The article substantiates the thesis that countries that do not have rich mineral and energy resources can ensure development and modernization if the ruling elites always compare the intermediate results of reforms with a reasonable and balanced social policy and receive support from the general public at all stages of transformation, as well as create for them the conditions of wide involvement in social and economic life.

Opportunities to use research results in the Republic of Armenia.

Many elements of Swedish experience in economy's development, in particular, the pace of reforms' policy, the distribution of social burden, speed and efficiency, guidelines for accounting and assessing social impacts with appropriate tools can be localized and applied in the Republic of Armenia.

These applications are as follows:

- a. One applied proposal from the Swedish experience is that in the process of economic and institutional reform policies in the Republic of Armenia, intermediate results must be constantly compared with the proportion to the distribution of income of all sectors of society the main criterion of which is the Ginny coefficient.
- b. The main sources of resources required for technological modernization of the economy should be obtained from high rental income and license payments (royalties) from mining companies. To do this, it is necessary to revise the tax and regulatory policy regarding mining companies.
- c. Swedish economic development experience suggests that the resources necessary for the policy of economic reforms of the Republic of Armenia due to an increase in

¹ <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=28642>

² Innovation Strategy of the Czech Republic, 2019–2030

external debt has its limits that cannot exceed 35-40% of the country's GDP. Based on this circumstance, it is necessary to significantly reduce the burden of external debt of the Republic of Armenia, and the remaining part of the budget deficit should be supplemented, on the one hand, by an increase in domestic government loans, on the other-by reducing a certain part of public spending (in particular, through the preservation of the state apparatus).

1.4. THE COURSE OF PORTUGAL'S ECONOMIC TRANSFORMATION

Taking into account the experience of Portugal's economic transformation course, the following applied proposals are suggested to improve the economic situation of the Republic of Armenia.

1. In order to stimulate the birth rate, set the amount of the mandatory funded pension contribution depending on the number of children. Set the mandatory payment for families with one child at 7.5%, for two children - 5%, for three children - 1%, and in case of more than 4 – use exemption from the mandatory accumulative payment, as well as income tax. The latter will contribute to the promotion of the birth rate, to overcoming the demographic crisis, as well as the development of the voluntary funded system.
2. In order to prevent the loss of intangible assets, develop a "Scientific Employment Program" following the example of Portugal, which will promote continuous cooperation between the state, science and the private sector, will give an opportunity to doctors and candidates to be involved in a private sector, by ensuring two-way efficiency, on the one hand providing tax incentives to the private sector, on the other-preventing a "brain drain" and, at the same time, replenishing the labor market with qualified labor. Tax incentives should be provided to the private sector, depending on the number of candidates and doctors involved.
3. For the purpose of balanced development of the RA economy it is necessary to create and develop a cluster economy in the sphere of processing industry. The cluster economy ensures the continuity of development, which can lead to the balanced development of infrastructure in the regions. The cluster initiative can contribute to the effective realization of the country's regional potential, and increase its contribution to the development of the national economy.

The application of economic development experience of Portugal and the applied proposals presented in the article can contribute to the balanced development of the Armenian economy, the promotion of the birth rate, overcoming of demographic crisis to some extent, the introduction of the voluntary funded system, as well as the improvement of the social situation of the population.

1.5. THE ROAD OF THE RISE OF CYPRUS

Taking into account the experience of the development of Cypriot economy, the following ways to improve the economic situation in the Republic of Armenia are proposed:

1. Activation of public-private cooperation - for the joint and effective use of the existing potential.
2. Providing companies with tax, customs and credit incentives to stimulate innovative and investment activities.
3. Creation of favorable conditions for the export (sale) and exchange of high-tech products.
4. Creation of new jobs and their replenishment through additional investments in the processes of ensuring employment and vocational training of socially disadvantaged citizens in the fields of light, food and processing industries.

1.6. GREECE: EDGES OF COOPERATION

Taking into account the experience of the development of Greece economy, we can propose the following ways to improve the economic situation in the Republic of Armenia:

1. Development and application of equal and attractive tax instruments for domestic and foreign investors, ensuring the possibility of reducing tax rates under certain conditions and for a certain period of time.
2. Providing affordable financing for innovation and investment activities through concessional lending and gratuitous government financing.
3. Enhancing the Armenian-Greek cooperation in the field of education and science through the training of competitive specialists, effective exchange of innovative products, technologies and technological solutions.
4. Creation of joint Armenian-Greek private, state-owned companies and companies with state participation in various spheres of the economy (mining, energy, military industry, metallurgy, chemical industry, light and food industry, agriculture, processing industry, tourism, etc.).
5. Organization of joint Armenian-Greek cultural events and mutual visits in order to stimulate the development of tourism in both countries.
6. Transformation of private tourist visits into family ones (especially with an emphasis on organizing children's recreation) by increasing investments in the tourism sector of the RA.

The use of the applied proposals presented based on the experience of Greece economic development can contribute to the effective development of various sectors of the economy of the Republic of Armenia; increase the volume of investments, stimulate innovative activities of companies, create new jobs, increase state budget revenues, as well as strengthen foreign economic and political ties.

1.7. SWITZERLAND. KEY TO A STABLE ECONOMY

1. The unemployment rate in Switzerland is quite low. This is mainly the reason for the narrow specialization of labor. The number of people receiving secondary vocational education is quite large here. During the years of study, students undergo internships at enterprises corresponding their chosen profession, which, in turn, increases interest and motivation in not remaining unemployed in the future. There are few professional educational institutions (schools) in our republic. The interest of young people in secondary vocational education is very low, since their reputation is also low. It seems that more attention should be paid to the development of secondary vocational education, since the need for such specialists in the labor market is very high.
2. Organization of education in Switzerland is the task of the state. It is noteworthy that lecturers in higher educational institutions and the majority of students are engaged in science. And a special center for the commercialization of research results operates adjacent to Swiss universities. I do believe that the Government of the Republic of Armenia should follow the example of Switzerland, increasing funding for science and education, making the country more attractive for pursuing science, raising the educational level. It is true that we cannot compare Armenia with such a developed country as Switzerland in terms of huge resources for education and science, but we must choose an effective path in this regard. In increasing the role of education, every citizen must begin to realize that the beginning of the third millennium requires a knowledge-based society, and the foundation of such a society is laid in primary education. And education is the key to a prosperous future.
3. Switzerland has low tax rates compared to the Republic of Armenia. As a result of tax reforms from January 1, 2020, preferential tax regimes were abolished and special “transitional” rules were introduced, the corporate income tax rate at the cantonal level was reduced, and benefits were also limited. The latter should be applied in our republic as well, since there are many tax benefits in the Republic of Armenia, which are often provided unreasonably. Reducing tax incentives will save a certain part of the state budget.

Switzerland is one of the countries that create favorable conditions for working in the country for both residents and non-residents. In my opinion this is a good example for the Republic of Armenia, it is necessary to provide initial tax incentives for moving enterprises, as well as create more attractive conditions for non-residents, thereby facilitating the inflow of non-residents to Armenia.

1.8. THE WAY OF FRANCE'S ECONOMIC GROWTH. AGRICULTURAL MODEL

The study of the French agrarian sector provides a basis for the implementation of the following recommendations, which will be applicable in Armenia.

1. The economy of post-war France adopted the policy of dirigisme, which is a policy of active state intervention in the management of the economy. This model allowed the country not only to rebuild the war-torn economy, but also to achieve impressive success in various sectors of the economy. Taking into account the current economic situation in Armenia, we believe that the introduction of the above-mentioned policy in our country will also lead to positive changes.
2. At the state level, France pays special attention to the development of sectors of strategic importance for the country. A vivid example of this is the strategic plan developed in 2015 by the order of the French Ministry of Agriculture, called "Agriculture-Innovation 2025". The latter is a comprehensive concept related to the development of the agrarian sector, addressing current issues such as climate change, the problem of soil fertility, the use of nanotechnologies in agriculture, etc. Extensive research was conducted to develop that strategic plan, during which meetings, discussions were organized with agricultural specialists, researchers, business representatives, local governments, farmers, etc. As a result, 30 routines were singled out in the program, which in turn were divided into hundreds of measures. That measures are included in 3 main groups. The first group includes measures that will ensure the participation of agricultural production in the fight against climate change. The second group of activities is aimed to the development of new technologies in agriculture. The third group includes measures that will bring together all stakeholders in agricultural research, experimentation and development to promote the competitiveness of the sector. Taking into account the current economic situation in the Republic of Armenia, the existing problems, the consequences of the war and the food security problems facing the country, we propose the development and application of a similar plan for the agricultural sector of the Republic of Armenia. In particular, we suggest taking the following points from the strategic plan of France.
 1. Predict possible climate change and adapt to it. Develop an integrated management of water resources;
 2. create an agro-aerospace portal for agriculture by predicting and adopting possible climate change;
 3. develop tools for rapid diagnosis of diseases and pests for the sector;
 4. contribute to ensuring RA protein self-sufficiency;
 5. strengthen education, rural support and counseling systems with the necessary skills and knowledge;
 6. Identify new sources of agricultural financing;
 7. master new biotechnologies;
 8. organize research on the use of digital technologies in agriculture.

3. The group production is widespread form of production in France. The most common one of group production forms is cooperation. Cooperatives operate in all areas of production. In winemaking, they provide up to 50% of production, 30% of canned vegetables, 25% of meat trade, more than 40% of dairy products. Wine cooperatives have a long history in the production of French alcoholic beverages. The branches of viticulture and winemaking are one of the main economic commonalities of Armenia and France. The Republic of Armenia: stands out with its developed winemaking and developing viticulture. Taking into account the existing commonalities in the spheres and the problems of RA viticulture and winemaking, we propose to apply the French experience. In particular, we propose the application of the wine cooperatives model in Armenia. In the case of this model, the farmers who are members of the cooperative supply their grapes to the cooperative, which produces wine or wine raw material on behalf of the farmers and sells it. No contract for the purchase of grapes is signed between the cooperative and its members. Both the grapes and the products obtained from them are the property of the farmers till the moment they are sold. The application of this proposal will lead to the solution of a number of problems. Most of the grapes produced in Armenia are procured by processing companies at relatively low prices, which has a negative impact on the incomes of grape producing farmers. In addition, the sharp increase in gross harvest in some years causes problems because the production capacity of existing procurement companies is not sufficient to procure all available grapes. In this case, the creation of wine cooperatives by grape farmers will help solve the problems of grape procurement, while increasing revenues of farmers. This economic measure will help reduce unemployment in rural areas, solve the problem of selling farmers' products, and increase farmers' incomes.
4. It is known that the agricultural sector is considered one of the most risky. Studies show that natural disasters have caused significant damage to agriculture. In order to compensate the damage caused by the loss of agricultural crops or livestock kept in the pastures, it was proposed to establish a natural disaster fund in the Republic of Armenia.
5. Given the predominantly low solvency of the villagers in the country, as well as the lack of mutual trust between insurers and insured, it has been proposed to improve the legislation, strengthening the role of state support.

1.9. ROMANIA'S ECONOMIC REFORMS

Applied proposals have been made based on the analyzes, which are possible to be used during the economic reforms of the Republic of Armenia.

The most important problems remain unsolved in Romania: underdeveloped economy, characterized by low competitiveness, insufficient funding, high levels of poverty, corruption, and incomplete reforms of the judiciary. EU membership and the

liberalization of the exit regime made it possible to ease the tension in the labor market. The complicated administrative procedure for obtaining EU funds, the lack of own resources for additional funding of projects, the lack of a mechanism to control the targeted spending of money and the low level of project preparation hindered the availability of EU funds.

Despite the economic growth, the region has already appeared, or will soon find itself in the so-called "middle income trap". The citizens of Romania achieve a certain prosperity, they get stuck in it, not being able to increase their income even more. The latter happens as the state does not look for new ways of economic growth, stops labor market reforms, does not introduce education and latest technologies, does not apply the rule of law. Such a trap is even worse than falling into the trap of a crisis, it requires a lot of tact on the part of politicians.

1.10. TRENDS OF NORWAY'S ECONOMIC DEVELOPMENT

The studies conducted provide a basis for the following recommendations, which will be applicable in Armenia.

1. All of Norway's natural resources are state-owned. The state grants temporary mining licenses. He also owns the largest shares in the following sectors: Oil, gas production, hydropower, banking, telecommunications, which is instructive and practical in Armenia.
2. Norway's attractiveness for foreign investors has been played by its political stability, the transparency of its state economic policy, which can also be a factor for it to have investors in Armenia.
3. In Norway, 99% of electricity is generated not in thermal power plants, but in hydropower plants, which operate almost autonomously. Hydroelectric power plants not only bring in permanent income, but also become a factor in maintaining the viability of rural economies. In Armenia, this figure is more than 30%. It is necessary to review the current state of small hydropower plants in Armenia, in which case water resources are used without taking into account many factors.
4. It is recommended to have an "Alternative Energy" specialty in technical universities which will enable to train personnel for competent management of the field.
5. **It is suggested to establish mixed companies with state participation and develop joint stock companies.** In case of design and construction of "Shnogh" and "Lori-berd" HPPs, we can produce more than 500 million kWh of electricity per year. We can achieve the goal if we have a joint-stock company with the participation of the state.

2. COUNTRIES OF THE ASIA-PACIFIC REGION

2.1. TAIWAN ECONOMIC POLICY LESSONS

The most important lessons of Taiwan's economic policy are:

1. Ensuring rapid economic growth while maintaining martial law.
2. Economic development based on the modernized model of the Soviet education system;
3. An effective combination of the role of science and innovation.

As a result of the analysis of Taiwan's economic development, we can propose a new model of economic development in Armenia, based on 6 pillars: 1. reforms in the education system, 2. effective management of science, 3. diversification of sectoral development of the economy, 4. Development of an innovative economy, 5. Implementation of export promotion policy, 6. Attraction of investments.

These 6 pillars are presented below.

Reforms in the education system

Although we have deviated significantly from the old traditional education system nowadays, the experience of Taiwan shows that the success of the education system in Taiwan is hidden in the management of the sector, modeled on the Soviet education system. In fact, this is one of the most important lessons from Taiwan for the countries of the former Soviet Union, especially Armenia, which, instead of keeping the Soviet Union's success and modernizing it, dismantled it by introducing a new artificial model. As a result of all this, already in 2021, almost half of the applicants did not pass the minimum threshold for passing the exam in their native language. If this situation continues, we will have a sad picture soon. Therefore, reforms in the field of education should begin as soon as possible, the results of which can be seen in the near future. From this point of view, reforms are necessary not only in the context of educational programs, but also in the context of the sector's management model.

The school and institution is currently funded based on the number of pupils / students, so a reduction in their number (dropping a pupil / pupil with insufficient knowledge) affects both the funding of the school/ institution and the salary of the evaluating teacher / lecturer. Hence, the teacher / lecturer is limited by this mechanism.

To solve this problem, we propose to localize the Taiwanese experience in Armenia, which is essentially a modernized version of the Soviet model. Based on this, we believe that funding for an educational institution should be related to the number of students, but should not decrease in the case of its reduction. In addition, we offer additional funding as an incentive for the respective institution the student of which has won national and international competitions and olympiads.

We think that the next systemic reform in the field of education should be the introduction of innovative thinking from the school bench. We believe that the best

solution to this problem is the introduction of the "Armat" or other similar engineering laboratories throughout the general education system, throughout the republic.

There is another important problem that has not been resolved in the thirty years of Armenia's independence. Every year the Government of RA allocates a certain number of budget places for admission in all specialties of the university system, which, however, has no grounds. Many countries of the world, including Taiwan, are currently estimating the demand for specialists for the next 5-10 years, on the basis of which they distribute the number of places allocated for various specialties under the state order in the system of higher and secondary education.

The basis for estimating the demand for specialties in Taiwan is the target policy planned by the government for the coming years and surveys conducted among organizations. This model must be introduced in Armenia, calculating the need for specialists in each area, substantiating which of these specialists needs to develop or modernize educational programs, and for which specialists it would be more profitable to organize retraining courses.

Effective management of science

Although a certain increase in funding for science is currently envisaged in Armenia, nevertheless, this is still not enough, in addition, we believe that a hypothetical increase in funding based on any index cannot be the basis for reliable economic growth. From this point of view, based on the experience of Taiwan, we can propose linking science funding to GDP, fixing a certain percentage of GDP (Taiwan was 3% of GDP at an early stage of development).

As we mentioned, one of the factors that contributed to Taiwan's economic growth in the 1960s and 1980s was the recognition of the importance of science. At this stage, the Government actively interacts with the scientific community. We believe that the broken connection between Government and the science in Armenia is still one of the reasons for choosing ineffective models of economic growth. Restoring this connection could lead the Armenian economy to long-term sustainable growth. From this point of view, following the example of Taiwan, we can offer funding for research organizations in the RA on the basis of a government order.

Each ministry should work with research organizations in the field, providing the scientific basis for the ministry's analysis, development and forecasting. Thus, research organizations, first of all, will be obliged to carry out scientific developments necessary for the Government, thereby ensuring the return of costs for science. In addition, ministries will be able to have scientific evidence at the heart of their programs.

From a financial point of view, here we can offer two options: firstly, the Government can additionally finance a specific scientific organization in addition to the main topics for the implementation of the analysis of topical issues. In addition, if the analysis was carried out to develop a development plan for a certain area, then after its successful implementation, some percentage of the profit can be provided to the research organization.

Taiwan's experience shows that science can make a significant contribution to economic growth if scientific results are primarily applied to economics. Since independence, many dissertations have been defended in Armenia, and various scientific analyzes have been carried out, but a small part of them have found practical application. This once again proves the existence of a broken link between science and Government.

Thus, we consider it necessary to create a commission to verify the applicability of the results of scientific research on a grant basis in the economy. According to the results of the monitoring of which the expediency of further funding of the scientific group will be fixed. An exception to this principle can be made only in new developing areas of scientific research in Armenia, the related branches of which are not developed yet or do not yet exist in Armenia, so their scientific achievements can't be applied. In this case, will be considered a scientific result the creation of the result of scientific analysis, which can be patented

Diversification of sectoral development of the economy

In this area, we should follow the example of Taiwan, where, in order to solve the problem of providing the population with food, the emphasis was initially on the development of agriculture, and mainly those scientific areas that contributed to the rapid growth of this industry were founded. At the same time, labor-intensive industry gradually developed, after which there was a transition to the development of capital-intensive industry.

In Armenia, the development of light (especially textile, food) and heavy (especially the development of the military industry, as in Taiwan) industry is now becoming the main issue. The best source of financing for the development of light industry can be effective management of funding from UN development programs, and the development of the military industry should be based only on state funding to ensure the secrecy of products in this area.

Development of an innovative economy

We have already presented some proposals for the implementation of an innovative model using the example of the Taiwanese economy in the framework of educational reforms. However, in addition to introducing an element of innovation in the field of education, following the example of Taiwan, it is necessary to develop the model of technoparks in Armenia, giving priority to registration and the use of all the privileges provided to those organizations whose technologies have already passed the stage of development and testing.

Implementation of the export promotion policy

Many countries have established export promotion organizations as a necessary and integral part of their national export strategies. Their main goal is to help potential exporters find markets for their products, as well as provide the necessary information about goods in demand on the international market.

Based on the experience of Taiwan, we can state that the activities of the RA Export Promotion Organization should include the following functions: Formation of

the country's image; creating a country brand, providing technical support to promote exports, providing the necessary information in the system of activities of organizations operating both within the country and abroad, marketing services, marketing research publications.

Attraction of investment

From the point of view of improving the investment environment, first of all, it is necessary to develop a strategy for attracting investments. Its absence is the main reason that so far the inflow of investments to Armenia is of a random nature, does not have a promising direction, does not give the investor any picture from the point of view of the promising directions of the RA economy. The objectives of the strategy should be to provide predictability for the investor, highlight the advantages of the RA investment environment, and propose ways to correct the shortcomings.

Taiwan's investment platform is one of the best in the world. Using a similar model, we propose to create an online investment platform where economic entities in need of investment and entities that have funds for investment will meet.

Following the example of Taiwan, we propose to introduce the "One-window" principle to answer the questions of foreign businessmen, as well as to solve problem situations arising between foreign businessmen and government agencies. Which will have its' official website, and social media pages (Linkedin and Facebook).

2.2. SCIENTIFIC FIELD OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN THE CONTEXT OF ECONOMIC-POLITICAL DEVELOPMENT

The research carried out in this article allows us to implement the following 3 practical recommendations that can be implemented in Armenia.

- 1) Transfer all educational and research organizations to the subordination of a single body, creating a unit for the collection and processing of statistical data related to the industry.
- 2) Develop appropriate legislative provisions, according to which the universities operating in the Republic of Armenia will also be considered as key scientific circles, obliged to conduct research activities, the results of which will be measurable and will form the basis for the development of long-term programs of economic development.
- 3) Develop and implement innovative infrastructures that will provide a link between research centers and the real sector of the economy, will contribute to the commercialization of scientific results and their use in relevant fields.

2.3. THE ECONOMIC DEVELOPMENT PATH OF THE PHILIPPINES

The study has enabled us to propose three below-mentioned **applied proposals** based on the study of the Philippines' transformation process and the characteristics of the Armenian economy:

4. By taking into account the manufacturing-to-GDP and services sector-to-GDP ratios and the need to ensure inclusive growth in Armenia, maintaining the manufacturing-to-GDP ratio at least at 15% along with the growth of the services sector needs to be the priority of the economic policy.

5. By taking into account the services sector-to-GDP ratio in Armenia, it has been proposed to create a working group (consisting of professionals from various sectors and representatives of the Government of Armenia), and establish a Council of Services Sector under the Government that will coordinate the working group. The Group will be responsible for identifying incentives, and favorable environment that will attract investors into the following sectors: IT and ICT-enabled services, namely BPO (data analytics, etc.), medical tourism, etc. The Group will be responsible for drafting Development and Export Promotion Strategies for each subsector in collaboration with corresponding government departments.

6. At the current stage, to prioritize data analytics subsector of other business services and promote investments according to the proposed following steps:

Over the short-run period:

- To select partner universities (including regional ones), design, and organize courses for students, including students majoring in Economics, etc.
- To address the availability of respective infrastructure (especially in regional cities) define a minimum space requirement for an IT park, thus enabling various and/or a single floor in a new residential building to qualify for and act as an IT park. The companies operating on the premises of those parks will be granted and qualify for the benefits and incentives. This will stimulate the growth of construction industry in the regions of Armenia as well.
- To define respective incentives by taking into account those offered by the Philippines.

Over the short- to medium-term period:

- To set up companies from graduates of designed courses and assist them in attracting outsourced contracts.
- To attract foreign companies into the selected sub-sector with the respective supply of workforce in place.

Over the medium-term period:

- To apply this success model with respect to various selected subsectors of other business services,

In order to track the growth of the given sub-sector of other business services, it is proposed that the Statistical Committee of Armenia needs to release more detailed export data on other business services.

3. COUNTRIES OF THE AMERICAN AND OTHER REGIONS

3.1. BRAZIL: THE TRAJECTORY OF ECONOMIC REFORM.

Based on the conducted studies, it is suggested for Armenia:

1. It is necessary to pay attention to the agricultural sector on the example of Brazil and for its development it is necessary to create structures for the introduction of innovative technologies, but since these technologies are very costly and Armenian farmers do not have enough funding sources, in this case the State should play a big role. As a result, it is possible to increase the volume of exports, which is certainly of great importance for the development of the economy of any country, since it is directly related to the growth of GDP, as well as to improve the food balance, in particular the level of self-sufficiency.
2. Following the example of Brazil, it is necessary to pay attention to the priority of social programs, since the poverty level for our small country is quite high. In 2019, the poverty rate was 43.8%, of which 1.4% are extremely poor.
3. Infrastructures are slowly developing in both Brazil and Armenia, which have been hit hard by a lack of investment. As we have noticed, the innovation potential of enterprises in Brazil is recognized as a priority in the development of science and technology. It is also instructive for the Republic of Armenia, because by giving an impetus to the development of science and technology, we can develop the processing industry, especially in terms of equipment, produce machinery and equipment on site, as well as military equipment, which is very important for a country like ours.

3.2. ARGENTINA'S ECONOMIC PROGRESS. PATH OF ASCENTS AND DESCENTS

Based on the research carried out in the article, the following applied proposals were made for the development of agriculture in Armenia:

1. Renew the agro-technical base, import high-quality grain from Argentina, in particular wheat seeds, and increase the level of wheat self-sufficiency by 50% or more.
2. Taking into account the large role of large land plots and cooperatives in the agricultural profitability index of Argentina, it is proposed to take more favorable steps to create cooperatives to increase the profitability of the agricultural sector in Armenia.
3. Create an online consulting platform for the development of agricultural consulting, where farmers will have the opportunity to ask their questions to specialists.

3.3. CANADA. IN THE NODES OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT

The studies conducted in this article provide a basis for making the following recommendations that will be applicable in the current context of Armenia.

1. Taking into account the average size of agricultural lands in the Republic of Armenia (1.4 ha) the size of the average land per farmer in Canada (295 ha), it is definitely necessary to take even more active steps to enlarge the land plots. Of course, it should be taken into account that Armenia, unlike Canada, is one of the smallest countries in terms of area, but about 340,000 farms have been established here, while in a large country like Canada there are less than 200,000 farmers. The enlargement of agricultural lands in Armenia can be a basis for the development of agriculture.
2. The management of agriculture in the Republic of Armenia must be carried out using the latest technologies and innovative methods. Otherwise, it will be difficult to talk about a developed village and agriculture.
3. Provide an appropriate environment (infrastructure, legal framework, state support programs, etc.) that will promote the spread and development of non-agricultural activities in rural communities.
4. Define one day in the year and mark it as "Armenian Agriculture Day". This event will help to further value the village and the people involved in agricultural work. It will enable a change in the attitude of the population and perceptions about the agricultural sector, and the farms will be more valued and motivated.
5. Establish agencies in rural communities that will promote the implementation of innovative ideas and promote the spread and development of non-agricultural activities.

3.4. INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF AUSTRALIA'S ECONOMIC SUCCESS

The studies carried out in the article provide the basis for the following recommendations, which will be applicable in Armenia.

1. In Australia, mining is a key driver of economic growth. It helped to overcome economic difficulties in times of crises, becoming the locomotive of the economy. It also contributed to the accumulation of capital and wealth, and led to the development of related and interconnected sectors. The mining industry in Armenia also played an important role in the structure of the economy in both the pre-Soviet and post-Soviet periods. However, it was not possible to achieve a balanced development that takes into account the interests of all stakeholders - the private sector, the state and society. It should be clearly stated that the development of the sphere cannot continue without observing the balance of interests of all parties.

2. Agriculture has been of prime importance since the beginning of Australia's economic history. It targeted foreign markets and served as a key source of foreign exchange flows. Armenia also uses its agricultural potential with a focus on foreign markets. Australia's approaches to export promotion and protection of agricultural products can help further agricultural development in Armenia.
3. Australia has historically been politically and economically linked to the Kingdom of Great Britain. As a result, UK economic downturns have always had a significant negative impact on the Australian economy, limiting policy freedom. Likewise, Armenia's dependence on the EAEU, in particular on Russia, is crucial for the Armenian economy. In this regard, Australia's dynamic approaches to diversifying economic ties are instructive. In the current geopolitical conditions, the differentiation of foreign economic relations in at least three balanced directions is of paramount importance.
4. As in many developed countries, Australia is making significant efforts to increase its population. The most important challenge to the economic and national security of Armenia in the coming years is the further reduction of the population. To solve this problem, you can apply the Australian model, according to which foreign students with the necessary specialties after graduation have the opportunity to work and obtain citizenship, which will ensure the availability of a qualified workforce and population growth.
5. Australia's approaches to regulating the Australian economy after World War II, in particular the "everything for war" doctrine, can be instructive for countries at high risk of war. The recent war has made clear the instability of foreign arms supplies and its aftermath.

3.5. QATAR. THE PASSED ECONOMIC WAY AND "NATIONAL 2030" VISION

The studies conducted in this article provide a basis for making the following recommendations that will be applicable in the current context of Armenia.

- To create a "Salyam" type financial instrument in the Republic of Armenia, this is used in the banking system of Qatar. The essence of this tool is the following: "A type of transaction when the bank acquires a certain product for the buyer, which is processed by a third party or used in another production. The bank later resells the finished product to the buyer. The price includes payment for banking services. This type is mainly used in case of financing agriculture and seasonal works."
- The construction is developing and intensifying in the Republic of Armenia, which, being seasonal must operate without interruption. It is proposed to create a "Weather Stations and Air Quality Monitoring System and Services" (Smart Work Safety Management Solution (Shams)) security management system that alerts you to dangerous changes in ambient radiation. Build a more literate work schedule based on radiation information, which will allow developers to avoid delays.

3.6. BOOM OF THE RWANDA'S ECONOMY

Based on the rapid growth experience of Rwanda's economic development, we propose to implement the following applied proposals in Armenia:

1. In order to enhance decentralization, trust, and the rule of law, promote human rights and social cohesion, an atmosphere of peace, reconciliation, unity, and security must be established, so the provision of the latter will require the establishment of a National Unity and Reconciliation Commission (NURC) that will provide the connection between state governance, peace, security, unity, and reconciliation as the basis of a stable political and economic environment.
2. It is necessary to put the management of the economy exclusively on an institutional basis - the development of long-term economic-political strategies.
3. To develop a vision ensuring the progress of the RA economy with the following components: (see Table 1)

Table 1

Components of the vision and its Cross-cutting areas

<i>Components of the vision being developed</i>	<i>Cross-cases of the vision being developed</i>
1. Good governance and a capable state	1. Gender equality 2. Protection of environment and sustainable natural resource management 3. Science and technology, including ICT
2. Human resource development and a knowledge-based economy	
3. A private sector-led economy	
4. Infrastructure development	
5. Productive and Market Oriented Agriculture	
6. Regional and International Economic integration	

5. ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹՆԵՐԸ

Վիկտոր Զախարյան
Վլադիմիր Հարությունյան
Գրիգորի Վահանյան
Դավիթ Հարությունյան
Լիլիթ Սարգսյան
21.09.2021-05.10.2021

«Ժողովածուի գիտական նորույթները» խորագրի տակ ամփոփված և ներկայացված են ժողովածուում տեղ գտած հոդվածների գիտական նորույթները: Իր նշանակությամբ այն նոր մշակույթ է, որը բացակայում է հայաստանյան գիտական հանդեսներում և առաջին անգամ է կիրառվում գիտական հոդվածների ժողովածուի հրապարակման պրակտիկայում: Այն՝

- ընթերցողների կշահադրդի ավելի մանրամասն ուսումնասիրելու ինչպես յուրաքանչյուր հոդված առանձին, այնպես էլ ժողովածուն ամբողջությամբ վերցրած,
- հնարավորություն է տալիս իշխանության գործադիր մարմնի տարբեր օղակներին՝
 1. տեսնելու տվյալ ոլորտի թերություններն ու բացթողումները և կարճ ժամկետում վերացնելու դրանք,
 2. Էկոնոմիկայում առաջացած հիմնախնդիրներին համակարգային լուծում տալու համար,
- գիտական ուղեցույց կհանդիսանա իշխանության օրենսդիր և գործադիր մարմինների տարբեր կառուցվածքային ստորաբաժանումների (նախարարություններ, հանձնաժողովներ և այլ միավորներ) համար,
- գիտական ուղեցույց կհանդիսանա գիտությամբ զբաղվելու ցանկություն ունեցողների (գիտաշխատողներ, ասպիրանտներ, հայցորդներ), ինչպես նաև բուհերի դասախոսական անձնակազմի համար:

Գիտական նորույթները ստորև ներկայացված են ըստ երկրների խոշորացված խմբերի և ըստ ժողովածուում նրանց ունեցած տեղադրման հերթականության:

1. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

1.1. ԱՎՍՏՐԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հոդվածի գիտական նորույթն այն է, որ վերլուծելով Ավստրիայի տնտեսական զարգացման խնդիրների լուծման հիմնական գործոնները՝ հեղինակը հանգել է այն եզրակացության, որ այդ խնդիրների լուծումները թույլ կտան՝ ա) լուծել կրթության ոլորտի խնդիրները, ինչը կնպաստի ժամանակակից պահանջներին համապատասխան մասնագետների պատրաստմանը, բ) մշակել զբաղվածության

այնպիսի քաղաքականություն, որը կբերի երիտասարդների շրջանում զբաղվածության աճին:

1.2. ՉԵԽԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒ ՓՈՐՁԸ

Հաշվի առնելով Հայաստանի տնտեսական զարգացման ոլորտներում առկա խնդիրները, մասնավորապես՝ առողջապահական ոլորտի, առցանց առևտրի և պետություն-մասնավոր հատված-գիտական համայնք համագործակցությունը՝ բացահայտվել և հիմնավորվել են վերոգրյալ խնդիրների լուծման հնարավորությունները Չեխիայի օրինակով, որոնք կայանում են հետևյալում.

1. հիմք ընդունելով Չեխիայում պարտադիր բժշկական ապահովագրության ծրագրի ներդրումից հետո մարդկանց կենսամակարդակի ցուցանիշների բարելավումը՝ առաջարկվել է համանման ծրագիր ներդնել նաև Հայաստանում,
2. առցանց հարկման բացակայությունը անհավասար պայմաններ է ստեղծում առցանց առևտրով զբաղվողների և վարձակալած տարածքներից վաճառք իրականացնողների միջև, այդ իսկ պատճառով առաջարկվում է ներդնել առցանց առևտրի հարկման կառուցակարգ, որի համար հիմք կարող է հանդիսանալ Չեխիայի օրինակը, որը ներկայումս լավագույններից է աշխարհում: Պետություն-մասնավոր հատված-«գիտական համայնք» համագործակցության կապի բացակայության խնդիրը լուծելու համար առաջարկվում է Չեխիայի օրինակով ստեղծել էլեկտրոնային հարթակ երեք կողմերի համագործակցությունը դյուրինացնելու նպատակով:

1.3. ՇՎԵԴԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄՈՂԵԼԻ ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՈՒՍԱՆԵԼԻ ԿՈՂՄԵՐԸ

Շվեդական փորձի հիման վրա հիմնավորվել է, որ հանքային ռեսուրսներով ու էներգակիրներով ոչ հարուստ երկրները կարող են զարգացման ու արդիականացման թռիչք ապահովել միայն այն պարագայում, եթե կառավարող վերնախավերը բարեփոխումների միջանկյալ արդյունքները մշտապես համադրեն խելամիտ ու հավասարակշռված սոցիալական քաղաքականության հետ և վերափոխումների բոլոր փուլերում ստանան հասարակության լայն զանգվածների աջակցությունը, ինչպես նաև պայմաններ ստեղծեն հանրային և տնտեսական կյանքում նրանց հնարավորինս լայն ներգրավվածության համար: Դա նշանակում է, որ կառավարությունը տնտեսական քաղաքականության արդյունավետ գործիքակազմերով պետք է շտկի ծայրահեղ ազատականության սկզբունքներով իրականացված և հասարակության ծայրահեղ բևեռացման հանգեցրած բարեփոխումների հետևանքները:

1.4. ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ

Պորտուգալիայի փորձի հիման վրա և՛ հիմնավորվել, և՛ առաջարկվել է պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային վճարի չափի սահմանումը համակցել երեխաների թվաքանակի հետ՝ նպաստելով ծնելիության բարձրացմանը և կամավոր կուտակային համակարգի զարգացմանը:

Աշխատաշուկան որակյալ կադրերով համալրելու և ոչ նյութական ակտիվների կորուստները կանխելու նպատակով հիմնավորվել և առաջարկվել է Պորտուգալիայի օրինակով մշակել «Գիտական զբաղվածության ծրագիր»՝ «պետություն, գիտություն և մասնավոր հատված» մշտական համագործակցության շեշտադրմամբ:

1.5. ԿԻՊՐՈՍԻ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ

Կիպրոսի տնտեսության զարգացման փորձի կիրառման արդյունքում պետական-մասնավոր համագործակցության ակտիվացումը, ընկերություններին հարկային, մաքսային և վարկային արտոնությունների տրամադրումը, բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի արտադրանքների արտահանման (վաճառահանման) և փոխանակման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը, ընկերությունների ինովացիոն զարգացման խթանումը, հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար կապիտալի ներդրման համար հավասար և գրավիչ պայմանների ապահովումը, թեթև, սննդի և վերամշակող արդյունաբերության ոլորտներում լրացուցիչ ներդրումների իրականացման միջոցով նոր աշխատատեղերի ստեղծումը, բնակարանաշինության և բնակարանային ապահովության աշխատանքներում շահառուների ակտիվ ներգրավումը (զբաղվածության ապահովման և շինարարական աշխատանքների տևողության կրճատման նպատակով), բնակչության կենսամակարդակի բարելավմանը և տնտեսության համաչափ զարգացմանն ուղղված տնտեսական զարգացման և սոցիալական քաղաքականության փոխհամաձայնեցված ներդաշնակ մոդելի մշակումը և կիրառումը մեծապես կարող են նպաստել տնտեսության համաչափ զարգացմանը:

1.6. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ. ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵԶՐԵՐ

Հունաստանի տնտեսության զարգացման փորձի կիրառման արդյունքում հայրենական և օտարերկրյա ներդրողների համար հավասար և գրավիչ հարկային գործիքակազմի մշակումը և կիրառումը, ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ֆինանսավորման մատչելիության ապահովումը, զբոսաշրջության ոլորտում ներդրումների ավելացման միջոցով զբոսաշրջային մասնավոր այցերն ընտանեկանի վերափոխումը (հատկապես մանկական հանգստի կազմակերպման շեշտադրմամբ), կրթության և գիտության ոլորտներում մրցունակ մասնագիտական կադրերի պատրաստման, ինովացիոն արտադրանքների,

տեխնոլոգիաների և տեխնոլոգիական լուծումների արդյունավետ փոխանակման միջոցով այլ երկրների հետ համագործակցության ակտիվացումը, տնտեսության տարբեր ոլորտներում համատեղ մասնավոր, պետական և պետական մասնակցությամբ ընկերությունների հիմնադրումը, զբոսաշրջության զարգացման խթանման նպատակով հայ-հունական համատեղ մշակութային միջոցառումների և փոխադարձ այցելությունների կազմակերպումը մեծապես կարող են նպաստել տնտեսությունների համաչափ զարգացմանը:

1.7. ՇՎԵՅՑԱՐԻԱ. ԿԱՅՈՒՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱԿԱՆԸ

Սույն հոդվածի գիտական նորույթն այն է, որ վեր են հանվել արհեստակցական ուսումնարանների լայնածավալ վերաբացման ու դրանց հեղինակության բարձրացման, բուհ-գիտահետազոտական ինստիտուտ-պետություն համակարգի խորացման, գիտության ֆինանսավորման ավելացման, հարկային արտոնությունների տրամադրման ծավալների կրճատման ու դրանք ավելի հասցեական դարձնելու, երկիր «տեղափոխվող» բիզնեսին նախնական հարկային արտոնությունների տրամադրման հետ կապված հիմնախնդիրները, որոնց արդյունավետ լուծումն առաջարկվում է Շվեյցարիայի տնտեսության զարգացման փորձի կիրարկմամբ:

1.8. ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ՈՒՂԻՆ. ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ՄՈՂԵԼԸ

Այս հոդվածում հետազոտությունների արդյունքում հիմնավորվել և առաջարկվել է Հայաստանում ագրարային ոլորտի վերելքի համար կիրառել Ֆրանսիայի ագրարային ոլորտի ռազմավարական ծրագրի ստորն բերվող դրույթները, որում էլ կայանում է հոդվածի գիտական նորույթը:

1. Հիմնավորվել է գինեգործական կոոպերատիվների մոդելի կիրառումը, որը կնպաստի մթերման գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը:
2. Մշակաբույսերի և արոտավայրերում պահվող անասունների կորուստներից առաջացող վնասը փոխհատուցելու նպատակով առաջարկվել է Ֆրանսիայի փորձի հիման վրա հիմնել բնական աղետի ֆոնդ:
3. Հաշվի առնելով շատ երկրներում գյուղացիների հիմնականում ցածր վճարունակ լինելը, ինչպես նաև ապահովագրողների և ապահովադիրների միջև փոխադարձ վստահության պակասը՝ հիմնավորվել և առաջարկվել է օրենսդրության կատարելագործում՝ կարևորելով պետական աջակցության դերի ուժեղացումը:

1.9. ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԸ

Հետազոտելով Ռումինիայի տնտեսական բարեփոխումների փորձը, առաջարկվել է ձևավորել մրցակցության խորհուրդ, որը կհաստատի երկրի ռազմավարական նշանակության ծրագրերից բխող տնտեսապես հիմնավորված ծրագրերը, որում էլ կայանում է հողվածի գիտական նորույթը:

1.10. ՆՈՐՎԵԳԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Հետազոտությունների արդյունքում հողվածագիրը հանգել է ստորև բերվող երկու նորույթի՝

1. Նորվեգիայի տնտեսական զարգացման հիմնական ուղիներից մեկը հանդիսանում է հիդրոռեսուրսների կառավարման մոդելը, որի կիրառմամբ այլ երկրներում խելացի կօգտագործվեն առկա ջրային ռեսուրսները, ջրի հիդրոլոգիական ռեժիմները, բուսական և կենդանական աշխարհի վրա բացասական փաստացի ազդեցությունները և այլն:
2. Գիտական նորույթ է հանդիսանում նաև պետության մասնակցությամբ խառը տիպի էներգետիկական բաժնետիրական ընկերությունների ստեղծման զարգացումը:

2. ԱՄԻԱԿԱՆ -ԽԱՂԱՂՕՎԿԻԱՆՈՍՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

2.1. ԹԱՅՎԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԵՐԸ

Հիմք ընդունելով Թայվանի տնտեսական զարգացման 70-ամյա փորձի ուսումնասիրության արդյունքները՝ առաջարկվել ու հիմնավորվել է տնտեսությունների առաջանցիկ աճ ապահովող յուրովի մոդել՝ հետևյալ կառուցվածքով՝ ըստ առաջնահերթության. 1. կրթություն, 2. գիտություն, 3. նորարարություն, 4. արտահանում, 5. ներդրումներ: Յուրաքանչյուր ոլորտի համար առաջարկվում են այնպիսի բարեփոխումներ, որոնք թույլ են տալիս լուծել առկա հիմնախնդիրները: Մասնավորապես՝ կրթական բարեփոխումների համար առաջարկվել է կրթական հաստատությունների ֆինանսավորման մոդելի փոփոխություն, նորարարական և ինժեներական լաբորատորիաների ներդրում ողջ հանրակրթական համակարգում և մասնագիտական պահանջարկի գնահատման հիման վրա բուհերում պետական պատվերով ուսուցման համար տեղերի հատկացում: Գիտության ոլորտի բարեփոխումների տեսանկյունից առաջարկվել է գիտության ֆինանսավորման կապակցում ՀՆԱ-ի ցուցանիշին, պետություն-գիտություն երկխոսության վերականգնում և գիտական վերլուծություններում կիրառական առաջարկությունները քննող պետական խորհրդի ստեղծում: Տնտեսության ոլորտային զարգացման տեսանկյունից առաջարկվում է թեթև՝ տեքստիլ և սննդի, և ծանր արդյունաբերության՝ ռազմարդյունաբերության թիրախավորում:

Նորարարության զարգացման համար առաջարկվել է տեխնոպարկերի ցանցի ներդրում, արտահանման խթանման համար՝ արտահանման խրախուսման կազմակերպության հիմնում: Իսկ ներդրումների ներգրավման նպատակով առաջարկվել է ներդրումների ներգրավման ռազմավարության մշակում, ներդրումային հարթակի ստեղծում և «մեկ պատուհանի» սկզբունքի ներդրում:

2.2. ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԸ ՏՆՏԵՍԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Վերլուծելով Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում տեղի ունեցող տնտեսաքաղաքական զարգացումներն ու ծրագրային որոշումները, մասնավորապես՝ «Տեսլական 2025» ծրագրով երկրի զարգացումն ու առաջընթացն ապահովող կարևորագույն դրույթները՝ *ստացվել են հետևյալ երկու գիտական նորույթները.*

- 1) հաշվի առնելով գիտակրթական ոլորտին առնչվող վիճակագրական տվյալների կարևորությունը՝ հիմնավորվել և առաջարկվել է մեկ միասնական մարմնի կազմում ստեղծել տվյալների հավաքագրմամբ ու մշակմամբ զբաղվող ստորաբաժանում:
- 2) Հիմք ընդունելով Իրանում առկա նորարարական ենթակառուցվածքների արդյունավետությունը՝ առաջարկվել է ՀՀ գիտության ոլորտում նույնպես ներդնել նմանատիպ ենթակառուցվածքներ, որոնք մեծապես կնպաստեն գիտական արդյունքների առևտրայնացմանն ու համապատասխան ոլորտներում դրանց գործարկմանը:

2.3. ՖԻԼԻՊԻՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆ

Վերլուծելով Ֆիլիպինների ծառայությունների վրա հիմնված տնտեսության վերափոխման գործընթացը և դրանում ժամանակից ծառայությունների ոլորտի կայացման դերը՝ բացահայտվել և հիմնավորվել են ՀՀ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը և ՀՀ-ում այլ գործնական ծառայությունների (ԳԳԱ) արտահանման ծավալների ավելացման նպատակով համապատասխան միջոցառումների ընտրությունը, որոնք հաջող կիրառվել են Ֆիլիպինների կողմից.

- հաշվի առնելով ՀՀ-ում մշակող արդյունաբերության և ծառայությունների դերը տնտեսական աճի ապահովման գործում՝ Ֆիլիպինների զարգացման ուղու ուսումնասիրության հիման վրա հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթությունը երկրում ներառական տնտեսական աճ ապահովելու նպատակով,
- հաշվի առնելով ՀՀ-ում ժամանակակից և ավանդական ծառայությունների ոլորտների մրցունակության բարձրացման անհրաժեշտությունը՝ Ֆիլիպինների օրինակի հիման վրա հիմնավորվել և առաջարկվել է ՀՀ-ում համապատասխան մարմնի ստեղծումը,

- հաշվի առնելով ՀՀ-ում այլ գործնական ծառայությունների ոլորտի զարգացման անհրաժեշտությունը՝ Ֆիլիպինների օրինակով հիմնավորվել և առաջարկվել է համապատասխան միջոցառումների հիման վրա զարգացնել միջին ավելացված արժեք ստեղծող ծառայություններ (տվյալների անալիտիկա)՝ նաև մարզերում տարածքային հավասարաչափ զարգացում ապահովելու նպատակով:

3. ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ԵՎ ԱՅԼ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

3.1. ԲՐԱԶԻԼԻԱ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՈՐՈԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԳԻԾԸ

Հետազոտելով Բրազիլիայի տնտեսական բարեփոխումների փորձը՝ հիմնավորվել և արձանագրվել է, որ տնտեսության որոշ ոլորտների դրական փորձը կիրառելի է նաև այլ երկրներում: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է ագրարային ոլորտին, և այն Հայաստանում զարգացնելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրման կառուցակարգեր՝ մեծ դերակատարում տալով պետությանը: Հարկ է մշակել սոցիալական աջակցության ծրագրեր՝ կապված աղքատ բնակչության բարեկեցության բարձրացման հետ: Զարկ տալով գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացմանը՝ կարող ենք զարգացնել վերամշակող արդյունաբերությունը, հատկապես սարքավորումների առումով, և տեղում արտադրել մեքենա-սարքավորումներ:

3.2. ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆԹԱՅՐ ՎԵՐԵԼՔՆԵՐԻ ՈՒ ՎԱՅՐԷՋՔՆԵՐԻ ՈՒՂԻՆ

Արգենտինայի տնտեսական առաջընթացը ապահովող ուղիների ուսումնասիրությունների և վերլուծության արդյունքների հիման վրա բացահայտվել են երկրի գյուղատնտեսության արդյունավետ զարգացումն ապահովող նորարարական մոտեցումներն ու մեխանիզմների ագրո-խորհրդատվական առցանց հարթակը, ինովացիոն տեխնոլոգիաների գործարկումը, ինչը թույլ կտա լուծել Հայաստանի գյուղատնտեսության առջև ծառայած որոշ խնդիրներ, որում էլ կայանում է հողվածի գիտական նորույթը:

3.3. ԿԱՆԱԴԱ. ԳՑՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

Հողվածի գիտական նորույթն այն է, որ վեր են հանվել Հայաստանի գյուղատնտեսության որոշ խնդիրներ, որոնց լուծման համար առաջարկվել են Կանադայի ագրարային ոլորտում կիրառվող մոտեցումները, որոնց էությունը հետևյալն է.

- գյուղատնտեսական գործունեությունն ֆերմերներին իրականացնում են խոշոր հողակտորների վրա (միջինը՝ 295 հա),
- գյուղատնտեսությունը հիմնված է հետազոտությունների և զարգացումների վրա (R&D), իսկ գյուղատնտեսական աշխատանքներն իրականացվում են նորագույն տեխնոլոգիաներով,
- ֆերմերների եկամուտի աղբյուրը ոչ միայն գյուղատնտեսական, այլ նաև ոչ գյուղատնտեսական գործունեությունն է,
- գյուղատնտեսության զարգացման նպատակով իրականացվում են պետական աջակցության ծրագրեր, իսկ գյուղական համայնքներում գործում են հատուկ կենտրոններ, որոնք աջակցում են գյուղատնտեսությունում նորարական գաղափարների իրագործմանը:

3.4. ԱՎԱՏՐԱԼԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՋՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ

Հոդվածի գիտական նորույթը վերաբերում է Ավստրալիայի տնտեսական հաջողությունները առանձին երկրներում կրկնելու միջոցառումների շրջանակի մշակմանը, մասնավորապես՝ խոսքը վերաբերում է նրան, որ՝

- անհրաժեշտ է ապահովել հանքարդյունաբերության հավասարակշռված զարգացում՝ հաշվի առնելով բոլոր շահառուների՝ մասնավոր հատվածի, պետության և հանրային շահերը,
- պետությունը ոչ միայն պետք է աջակցի բարձրարժեք գյուղատնտեսության զարգացմանը, այլև միջազգային շուկայում հանդես գա որպես հովանավոր և պաշտպան,
- տնտեսական միություններին անդամակցությունը կարող է ոչ միայն օգուտներ բերել, այլև տնտեսական առաջընթացի արգելակ հանդիսանալ: Ստեղծված աշխարհաքաղաքական պայմաններում առաջնահերթ նշանակություն ունի արտաքին տնտեսական հարաբերությունների զանազանեցումը առնվազն 3 հավասարակշիռ ուղղություններով,
- անհրաժեշտ է մշակել և իրագործել «կրթություն – աշխատանք – մշտական բնակիչ – քաղաքացիություն» արդյունավետ շղթա, ինչը կապահովի որակյալ աշխատուժ և միգրացիա՝ կանխելով բնակչության թվաքանակի հետագա անկումը:

3.5. ՔԱԹԱՐ. ԱՆՑԱԾ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ ԵՎ «ԱԶԳԱՅԻՆ-2030» ՏԵՍԼԱԿԱՆԸ

Անցած տնտեսական ուղու և «Ազգային-2030» տեսլականի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքների հիման վրա բացահայտվել են Քաթարի բանկային համակարգի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների արդյունավետ զարգացումն ապահովող նորարարական կառուցակարգերը և մոտեցումները (*սալամ*՝ ֆինանսական գործիք, «Shams» անվտանգության կառավարման համա-

կարգ), որոնց գործարկումը Հայաստանում թույլ կտա լուծել նաև Հայաստանի բանկային համակարգի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների առջև ծառայած որոշ խնդիրներ, որում էլ կայանում է հողվածի գիտական նորույթը:

3.6. ՌՌԻԱՆԴԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԹՌԻԶՔԱԶԵՎ ԱՃԸ

Ռուանդայի տնտեսական և քաղաքական բազմակողմ վերլուծությունները և ուսումնասիրությունները թույլ են տվել բացահայտել Ռուանդայի տնտեսության թռիչքաձև աճի ապահովման պայմանները և գործոնները, որում էլ կայանում է հողվածի գիտական նորույթը: Դրանց հիման վրա մշակվել են Հայաստանի տնտեսական կայունության և առաջընթացի ապահովման տեսլականի (vision) իրագործման ինստիտուցիոնալ հիմքերը, խոսքը վերաբերում է նաև ազգային ներդրումային ռազմավարություններին, որում էլ կայանում է հողվածի գիտական նորույթը:

5. НАУЧНЫЕ НОВШЕСТВА СБОРНИКА

Виктор Захарян

Владимир Арутюнян

Григорий Ваганян

Давит Арутюнян

Саргсян Лилит

Под заглавием «Научные новшества сборника» обобщены научные новшества статей сборника. По своему значению это новая культура, которой нет в армянских научных журналах, она впервые используется в практике публикации сборников научных статей. Это:

- Читателям будет интересно подробнее изучить как каждую статью в отдельности, так и сборник в целом;
- Позволяет различным звеньям исполнительной власти:
 1. Увидеть недостатки и упущения в данной сфере и устранить их в короткие сроки, разместив соответствующие заказы;
 2. Дать системное решение проблемам, возникающих в экономике;
- будет научным справочником в руках различных структурных подразделений законодательно-исполнительных органов (министерств, комиссий, других подразделений);
- будет научным справочником для тех, кто хочет заниматься наукой (исследователи, аспиранты, соискатели), а также для профессорско-преподавательского состава университетов.

Научные новшества представлены ниже по укрупненным группам стран и в порядке их размещения в сборнике.

1. СТРАНЫ ЕВРОПЕЙСКОГО РЕГИОНА

1.1. ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОДЪЕМА АВСТРИИ

Научная новизна статьи заключается в том, что, анализируя основные факторы решения проблем экономического развития Австрии и сравнивая их с проблемами Армении, автор пришел к выводу, что применение решений этих проблем позволит: а) решить проблемы в области образования, что будет способствовать подготовке специалистов в соответствии с современными требованиями; б) разработать политику занятости, которая приведет к увеличению занятости среди молодежи.

1.2. ОПЫТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПУТИ ЧЕХИИ

Учитывая проблемы в сферах экономического развития Армении, в частности в сферах здравоохранения, онлайн-торговли, государство-частный сектор – научным сообществом выявлены и обоснованы возможные решения вышеупомянутых проблем на примере Чехии, суть которого заключается в следующем:

1. принимая за основу повышение уровня жизни людей после введения программы обязательного медицинского страхования в Чехии, предлагается ввести аналогичную программу в Армении.
2. отсутствие онлайн-налогообложения в Армении создает неравные условия между занимающимися продажей онлайн-трейдерами и из арендованных помещений, поэтому предлагается ввести систему налогообложения онлайн-трейдинга в Армении, которая может быть основана на примере Чехии, которая в настоящее время является одной из лучших систем в мире. Более того, многочисленные анализы показывают, что для решения проблемы отсутствия сотрудничества между государственным, частным сектором и «научным сообществом» предлагается создать электронную платформу по примеру Чехии для облегчения сотрудничества между всеми тремя сторонами.

1.3. ОСОБЕННОСТИ И ПОУЧИТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ШВЕДСКОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье, на основе шведского опыта, был обоснован тезис, согласно которому страны, не имеющие богатые минеральные и энергетические ресурсы, могут обеспечить развитие и модернизацию только в том случае, если управляющие элиты будут сопоставлять промежуточные результаты реформ с разумной и сбалансированной социальной политикой и получают поддержку широкой общественности на всех этапах трансформации, а также создадут для них условия широкой привлеченности в общественную и экономическую жизнь. Это означает, что правительство должно использовать эффективные инструменты экономической политики для устранения последствий реформ, проведенных на принципах крайней либерализации, которые привели к крайней поляризации общества.

1.4. ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОРТУГАЛИИ

На основе опыта Португалии было обосновано и предложено ограничить ставку обязательной накопительной пенсии сопоставить с количеством детей, способствуя увеличению рождаемости и развитию добровольной накопительной системы.

Для обеспечения рынка труда квалифицированными кадрами и предотвращения потерь нематериальных активов было предложено и обоснованно разрабо-

тать «Программу научной занятости» по примеру Португалии, сделав упор на постоянное сотрудничество «государства, науки и частного сектора».

1.5. ПУТЬ ВОЗВЫШЕНИЯ КИПРА

Активизация государственно-частного сотрудничества; предоставление компаниям налоговых, таможенных и кредитных льгот; создание благоприятных условий для экспорта (продажи) и обмена высокотехнологичной продукцией; стимулирование инновационного развития компаний, обеспечение равных и привлекательных условий инвестирования капитала для отечественных и иностранных инвесторов; создание новых рабочих мест в сфере легкой, пищевой и перерабатывающей промышленности за счет дополнительных инвестиций; активное вовлечение заинтересованных сторон в жилищное строительство и обеспечение (с целью обеспечения занятости и сокращения длительности строительных работ); разработка и применение взаимосогласованной гармоничной модели экономического развития и социальной политики (направленной на повышение уровня жизни населения и сбалансированное экономическое развитие) в результате использования опыта развития экономики Кипра может значительно способствовать сбалансированному развитию экономики Республики Армения.

1.6. ГРЕЦИЯ: ГРАНИ СОТРУДНИЧЕСТВА

Разработка и применение равного и привлекательного налогового инструментария для отечественных и иностранных инвесторов, обеспечение доступного финансирования инновационной инвестиционной деятельности; преобразование частных туристических визитов в семейные (особенно с упором на организацию детского отдыха) посредством увеличения инвестиций в сфере туризма; активизация армяно-греческого сотрудничества в сфере образования и науки посредством подготовки конкурентоспособных специалистов, эффективного обмена инновационных продуктов, технологий и технологических решений; создание в различных сферах экономики совместных армяно-греческих частных, государственных компаний и компаний с государственным участием, организация совместных армяно-греческих культурных мероприятий и взаимных визитов с целью стимулирования развития туризма в обеих странах в результате использования опыта развития экономики Греции может значительно способствовать сбалансированному развитию экономики Республики Армения.

1.7. ШВЕЙЦАРИЯ. ЗАЛОГ СТАБИЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Научная новизна статьи состоит в том, что в результате исследования выявлены проблемы, связанные с широкомасштабным открытием профессиональных учебных заведений (проф. училищ) в Республике Армения и повышением их

значимости, углублением системы университет-исследовательский институт-государство, увеличением финансирования науки, сокращением объема налоговых льгот и повышением их адресности, предоставлением предварительных налоговых льгот для предприятий, «переезжающих» в Армению, эффективное решение которых предлагается с применением опыта развития экономики Швейцарии.

1.8. ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ФРАНЦИИ. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ МОДЕЛЬ

В статье было обосновано и предложено применить некоторые установки стратегического плана аграрного сектора Франции для комплексного решения различных проблем в одной и той же сфере Республики Армения что и является научной новизной статьи.

1. Обосновано применение модели винных кооперативов, что будет способствовать повышению эффективности закупочного процесса
2. Для компенсации ущерба, причиненного гибелью скота содержащегося на пастбищах, было предложено создать фонд стихийных бедствий на основе опыта Франции.
3. Учитывая преимущественно низкую платежеспособность сельчан в стране, а также отсутствие взаимного доверия между страховщиками и страховыми клиентами, было обосновано и предложено усовершенствовать законодательство, усилив роль государственной поддержки.

1.9. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ РУМЫНИИ

Научная новизна статьи заключается в предложении формирования Совета по конкуренции, который утвердил бы экономически обоснованные программы, вытекающие из стратегических планов страны, на основе изучения опыта экономических реформ Румынии.

1.10. ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НОРВЕГИИ

В результате исследования автор статьи предложил две научные новизны:

1. Одним из основных путей экономического развития Норвегии является модель управления гидроэнергетикой, при применении которого в других странах будут использоваться разумно имеющиеся водные ресурсы, водно-гидрологический режим, фактическое негативное воздействия на флору и фауну и т. д.
2. Создавать смешанные энергокомпании с участием государства, развивать акционерные общества.

2. СТРАНЫ АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОГО РЕГИОНА

2.1. УРОКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ТАЙВАНЯ

На основе изучения 70-летнего опыта экономического развития Тайваня и его сопоставления с существующими проблемами в Республике Армения, была предложена и обоснована новая модель, обеспечивающая скоростепенный рост экономики Армении со следующей структурой: 1 - образование, 2 - наука, 3 - инновации, 4 - экспорт, 5 - инвестиции. А также были предложены реформы для каждой сферы, которые позволяют решить существующие проблемы в Республике Армения. В частности, для образовательных реформ предлагается изменение модели финансирования образовательных учреждений, внедрение инновационных инженерных лабораторий во всей системе школьного образования, а также выделение мест для бюджетного обучения в университетах на основе оценки профессионального спроса. С точки зрения реформ в области науки предлагается четко привязать финансирование науки с индексом ВВП, восстановить диалог между государством и наукой и создать государственный совет для рассмотрения наличия практических предложений в научных исследованиях. С точки зрения отраслевого развития экономики предлагается таргетировать в области легкой промышленности текстильная, пищевая промышленность, а в области тяжелой промышленности - военная промышленность. Для развития инноваций предложены создание сети технопарков, для продвижения экспорта создание организации по продвижению экспорта. А для привлечения инвестиций предложена разработка стратегии привлечения инвестиций, создание инвестиционной площадки, внедрение принципа «одного окна».

3.2. СФЕРА НАУКИ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИКО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Анализируя экономические и политические события и программные решения, происходящие в Исламской Республике Иран, в частности, ключевые положения, обеспечивающие развитие и прогресс страны в рамках программы «Видение 2025», **были получены следующие две новизны:**

- 1) Учитывая важность статистических данных, относящихся к научно-образовательной сфере, создать подразделение, занимающееся сбором и обработкой данных в рамках единого органа.
- 2) Основываясь на эффективности существующих инновационных инфраструктур в Иране, внедрить аналогичные инфраструктуры в области науки Республики Армения, что внесет большой вклад в коммерциализацию научных результатов и их внедрение в соответствующих областях.

2.3. ПУТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ФИЛИППИН

Анализируя процесс трансформации экономики Филиппин, основанной на услугах, и становления в ней современной сферы услуг была выявлена и обоснована приоритетность экономической политики РА и выбор соответствующих мероприятий с целью увеличения объемов экспорта прочих деловых услуг в РА, которые успешно применялись Филиппинами:

- Учитывая роль обрабатывающей промышленности и сферы услуг в обеспечении экономического роста Армении, на основе изучения направления развития Филиппин обоснован и предложен приоритет экономической политике с целью обеспечения инклюзивного экономического роста в Армении.
- Учитывая необходимость повышения конкурентоспособности сферы современных и традиционных услуг в Армении, по примеру Филиппин было обосновано и предложено создание соответствующего органа в РА.
- Учитывая необходимость развития сферы прочих деловых услуг в Армении, на примере Филиппин было обосновано и предложено развивать услуги, создающие среднюю добавленную стоимость (аналитика данных) на основе соответствующих мер, а также с целью обеспечения равномерного территориального развития в регионах.

3. СТРАНЫ АМЕРИКИ И ДРУГИХ РЕГИОНОВ

3.1. БРАЗИЛИЯ: ТРАЕКТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ

Исследуя опыт экономических реформ Бразилии, было обосновано, что положительный опыт некоторых секторов экономики применим и в других странах. В частности, это касается аграрного сектора и для его развития в Армении, необходимо создание структур для внедрения инновационных технологий, отводящих большую роль государству. Для улучшения благосостояния бедных необходимо разработать программы социальной помощи. Перерабатывающая промышленность, необходимость развития науки и технологий является научной новизной данной статьи.

3.2. ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС АРГЕНТИНЫ. ПУТЬ ПОДЪЕМОМ И СПУСКОВ

По результатам исследования и анализа способов обеспечения экономического прогресса Аргентины были выявлены инновационные подходы и механизмы (онлайн-платформа агроконсалтинга, применение инновационных технологий), обеспечивающие эффективное развитие сельского хозяйства Аргентины, исполь-

зование которых поможет решить некоторые проблемы, стоящие перед сельским хозяйством РА, в чем и заключается научная новизна статьи.

3.3. КАНАДА. В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Научная новизна статьи заключается в том, что выявлены некоторые проблемы сельского хозяйства РА, для решения которых предложены подходы, используемые в аграрном секторе Канады, суть которых заключается в следующем:

- Фермеры осуществляют сельскохозяйственную деятельность на больших участках земли (в среднем 295 га).
- Сельское хозяйство основано на исследованиях и разработках (R&D), а сельскохозяйственные работы выполняются с использованием новейших технологий.
- Источником дохода фермеров является не только сельскохозяйственная, но и несельскохозяйственная деятельность.
- Реализуются программы государственной поддержки развития сельского хозяйства, а в сельских общинах существуют специальные центры, поддерживающие внедрение инновационных идей в сельском хозяйстве.

3.4. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСПЕХОВ АВСТРАЛИИ

Научная новизна статьи касается разработки рамок мер по воспроизведению экономических успехов Австралии в Армении, в частности:

- Необходимо обеспечить сбалансированное развитие горнодобывающей отрасли с учетом общественных интересов всех заинтересованных сторон – частного сектора, государства.
- Государство должно не только поддерживать развитие высокоценного сельского хозяйства, но и выступать в качестве спонсора и защитника на международном рынке.
- В нынешних геополитических условиях первостепенное значение имеет дифференциация внешнеэкономических связей как минимум по 3 сбалансированным направлениям.
- Необходимо разработать и внедрить эффективную цепочку «образование - работа - постоянный житель - гражданство», которая обеспечит качественную рабочую силу и миграцию для предотвращения дальнейшего сокращения численности населения.

3.5. КАТАР. ПРОШЕДШИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПУТЬ И “НАЦИОНАЛЬНОЕ ВИДЕНИЕ 2030”

По результатам анализа экономического пути Катара и видения «Национальный 2030» были определены инновационные механизмы и подходы к обеспечению эффективного развития банковской системы и информационных технологий (финансовый инструмент салам, система управления безопасностью «Шамс»), применение которых позволит решить ряд проблем, стоящих перед информационными технологиями и банковской системы Республики Армения, в чем и заключается научная новизна статьи.

3.6. СКАЧКООБРАЗНЫЙ РОСТ ЭКОНОМИКИ РУАНДЫ

Экономические и политические многоаспектные анализы и исследования позволили выявить условия и факторы обеспечения скачкообразного роста экономики Руанды, на основе которых были разработаны институциональные основы для реализации видения по обеспечению экономической стабильности и прогресса в Армении, в частности, стратегические документы и программы развития (стратегия по развитию бедности, национальные инвестиционные программы), каждый из которых со своей программой годовых действий и бюджетом.

5. THE SCIENTIFIC NOVELTIES OF THE JOURNAL

Viktor Zakharyan

Vladimir Harutyunyan

Grigori Vahanyan

Davit Harutyunyan

Lilit Sargsyan

The scientific novelties of the articles presented in the journal are summarized and presented under “The Scientific Novelties of The Journal” heading. By its significance, this is a new culture that is absent in scientific journals of Armenia and is used for the first time in the practice of publishing scientific research journals. It

- will motivate readers to study in detail both each article and a journal as a whole.
- provides an opportunity for various parts of the executive authority;
 3. to see the shortcomings and omissions in the area and eliminate them in a short time by placing appropriate orders,
 4. to give systematic solution to the problems that have arisen in the economy,
- It will become a scientific guide in the hands of various structural divisions of legislative and executive authorities (ministries, commissions and other units).
- It will become a scientific guide for those who want to pursue science (researchers, postgraduates, applicants) and for the universities’ teaching staff.

The Scientific novelties are presented according to the country groups and the order of placement in the journal.

1. COUNTRIES OF THE EUROPEAN REGION

1.1. THE FACTORS OF AUSTRIA'S ECONOMIC UPTURN

The Scientific Novelty is the following: Analyzing the main factors of solving the problems of economic development in Austria and comparing them with the problems of Armenia, the author comes to the conclusion that the application of solutions to these problems will allow: a) to solve problems in the field of education, which will contribute to the training of specialists in accordance with modern requirements; b) to develop an employment policy that will lead to an increase in employment among young people.

1.2. EXPERIENCE OF THE CZECH REPUBLIC'S ECONOMIC PATH

Considering the problems of economic development in Armenia, particularly in the spheres of health care, online commerce, the public-private sector and the scientific community cooperation, possibilities of solving the above-mentioned problems by the example of the Czech Republic were identified and substantiated by the author, the essence of which is as follows:

1. Taking into account the improvement of the living standards of people after the introduction of the compulsory health insurance program in the Czech Republic, it is proposed to introduce a similar program in Armenia.
2. The absence of online taxation in Armenia creates unequal conditions for online and offline trader's from rented premises; therefore, it is proposed to introduce a taxation system for online trading in Armenia, which can be based on the example of the Czech Republic, which is currently one of the best in the world.
3. Numerous analyzes indicate that in order to solve the problem of the lack of communication between the public-private sector and the scientific community, it is proposed to create an electronic platform following the example of the Czech Republic to facilitate cooperation between all three parties.

1.3. FEATURES AND INSTRUCTIVE ASPECTS OF SWEDISH ECONOMIC DEVELOPMENT MODEL

In the article, based on the Swedish experience, the thesis was substantiated according to which countries lacking mineral and energy resources can ensure development and modernization if the ruling elites always compare the intermediate results of reforms with a reasonable and balanced social policy and receive the support of the general public at all stages of transformation, and also create conditions for them to be widely involved in social and economic life. For the Republic of Armenia, this conclusion of the article means that the government, using effective instruments of economic policy, must correct the consequences of the reforms carried out on the principles of extreme liberalism, which led to the formation of an extremely polarized society.

1.4. THE COURSE OF PORTUGAL'S ECONOMIC TRANSFORMATION

Based on the Portuguese experience, it was justified and proposed to combine the determination of the amount of mandatory funded pension contributions with the number of children; this will contribute to an increase in the birth rate and the development of a voluntary pension fund.

In order to replenish the RA labor market with qualified personnel, and also to prevent the loss of intangible assets, it was proposed to develop "Scientific employment program" based on the example of Portugal, with the emphasis on permanent cooperation between the state, science and the private sector.

1.5. THE ROAD OF THE RISE OF CYPRUS

Enhancing public-private cooperation; providing companies with tax, customs and credit benefits; creation of favorable conditions for export (sale) and exchange of high-

tech products; stimulating the innovative development of companies, ensuring equal and attractive conditions for capital investment for domestic and foreign investors; creation of new jobs in the light, food and processing industries through additional investment; active involvement of stakeholders in housing construction and provision (in order to ensure employment and reduce the duration of construction work); the development and application of a mutually agreed harmonious model of economic development and social policy (aimed at improving the living standards of the population and balanced economic development) as a result of using the experience of Cyprus economy development can significantly contribute to the balanced development of the economy of the Republic of Armenia.

1.6. GREECE. EDGES OF COOPERATION

Development and application of equal and attractive tax instruments for domestic and foreign investors; ensuring affordable financing for innovative investment activities; transformation of private tourist visits into family visits (especially with an emphasis on organizing children's recreation) through increased investment in tourism; activation of the Armenian-Greek cooperation in the field of education and science through the training of competitive specialists, effective exchange of innovative products, technologies and technological solutions; the creation of joint Armenian-Greek private, state-owned companies and companies with state participation in various spheres of the economy; the organization of joint Armenian-Greek cultural events and mutual visits in order to stimulate the development of tourism in both countries as a result of using the experience of the Greek economy development can significantly contribute to the balanced development of the economy Republic of Armenia.

1.7. SWITZERLAND. KEY TO A STABLE ECONOMY

The scientific novelty of the article is the following: the study identified problems associated with the large-scale opening of vocational educational institutions (schools) in the Republic of Armenia and increasing their importance, deepening the university-research institute-state system, increasing funding for science, reducing the volume of tax incentives and improving their targeting, provision of preliminary tax incentives for enterprises "moving" to Armenia, the effective solution of which is proposed using the experience of the development of the Swiss economy.

1.8. THE WAY OF FRANCE'S ECONOMIC GROWTH. AGRICULTURAL MODEL

It was substantiated and proposed to apply some provisions of the strategic program of the French agrarian sector development in order to comprehensively solve various problems in the same sphere of the Republic of Armenia.

1. The application of wine-making cooperatives models was justified. This will increase the efficiency of the procurement process.

2. In order to compensate the damage caused by the loss of agricultural crops or livestock kept in the pastures, it was proposed to establish a natural disaster fund in the Republic of Armenia.

3. Given the predominantly low solvency of the villagers in various countries, as well as the lack of mutual trust between insurers and insured, it has been proposed to improve the legislation, strengthening the role of state support.

1.9. ROMANIA'S ECONOMIC REFORMS

Studying the experience of Romania's economic reforms, it was proposed to form a competition council, which will approve economically sound programs based on strategically important programs of the country, which is the scientific novelty of the article.

1.10. TRENDS OF NORWAY'S ECONOMIC DEVELOPMENT

As a result of analyzes the author formed the below 2 scientific novelties:

1. One of the main directions of Norway's economic development is the model of hydropower management, the use of which in various countries, will allow to use the available water resources wisely taking into account the impact on the environment, water hydrological regimes, negative actual impacts on flora and fauna, etc.
2. The development of energy joint stock companies of a mixed type with the participation of the state is also a scientific novelty.

2. COUNTRIES OF THE ASIA-PACIFIC REGION

2.1. TAIWAN ECONOMIC POLICY LESSONS

Based on the results of the study of the 70-year experience of Taiwan's economic development and comparing it with the existing problems in the Republic of Armenia, a new model ensuring the progressive growth of the Armenian economy was substantiated, with the following structure: 1 - education, 2 - science, 3 - innovation, 4 - export, 5- investment. As well as the reforms are proposed for each sphere, which

allow solving the existing problems in the Republic of Armenia. In particular, for educational reforms, we propose a change in the financing model of educational institutions, the introduction of innovative engineering laboratories throughout the school education system, as well as the allocation of places for budget education at universities based on estimation of professional demand. From the point of view of sectoral development of the economy, we propose to target the textile and food industries in the light industry, and the military industry in the heavy industry. For the development of innovation we have proposed the introduction of a network of technoparks, for the promotion of exports the establishment of an export promotion organization. And in order to attract investments, we have proposed the development of an investment attraction strategy, the creation of an investment platform, the introduction of the "one-window" principle.

2.2. SCIENTIFIC FIELD OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN THE CONTEXT OF ECONOMIC-POLITICAL DEVELOPMENT

Analyzing the economic and political events and policy decisions taking place in the Islamic Republic of Iran, in particular, the key provisions ensuring the development and progress of the country within the framework of the «Vision 2025» program, *the following two novelties were obtained:*

- 1) Considering the importance of statistical data related to the scientific and educational field, create a unit dealing with the collection and processing of data within a single body.
- 2) Based on the effectiveness of the existing innovative infrastructures in Iran, introduce similar infrastructures in the field of science in the Republic of Armenia, which will greatly contribute to the commercialization of scientific results and their implementation in the relevant fields.

2.3. THE ECONOMIC DEVELOPMENT PATH OF THE PHILIPPINES

Scientific novelty: By analyzing the transformation process of the Philippines into services-oriented economy and the role of modern services sector, the priority of the economic policy in Armenia and the choice of respective measures to increase the exports of other business services (BPO) have been identified and substantiated that were successfully utilized by the Philippines. By taking into account:

- the role of the manufacturing and the services sector in ensuring the economic growth in Armenia, and based on the study of development path of the Philippines, the priority of economic policy has been justified and proposed in order to ensure inclusive economic growth in Armenia;
- the need to increase the competitiveness of both modern and traditional services sectors in Armenia, and the case of the Philippines, creation of an appropriate body in Armenia has been justified and proposed;

- the need to develop other business services sector in Armenia, and Philippines background, respective measures have been substantiated and proposed to develop medium-end services (data analytics) sector in regions as well to ensure equitable development.

3. COUNTRIES OF THE AMERICAN AND OTHER REGIONS

3.1. BRAZIL. THE TRAJECTORY OF ECONOMIC REFORMS

Studying the trajectory of Brazil's economic reforms, it was noted that the positive experience of some sectors of the economy is applicable to Armenia, in particular, following the example of Brazil, in Armenia it is necessary to pay attention to the agricultural sector; in order to develop it, it is necessary to create structures for the introduction of innovative technologies, for which the state must play a major role. Social assistance programs need to be developed to improve the welfare of the poor population. It is necessary to develop the processing industry, science and technology.

3.2. ARGENTINA'S ECONOMIC PROGRESS . PATH OF ASCENTS AND DESCENTS

The scientific novelty: Based on the results of the study and analysis of ways to ensure economic progress in Argentina, innovative approaches and mechanisms (online agro-consulting platform, application of innovative technologies) were identified that ensure the effective development of agriculture in Argentina, the use of which will help solve some of the problems facing the agriculture of the Republic of Armenia.

3.3. CANADA. IN THE CONTEXT OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT

The scientific novelty of the article is that some problems of the RA agriculture were revealed, for solving them the approaches used in the Canadian agricultural sector were proposed, the essence of which is as follows:

- Farmers carry out agricultural activities on large plots of land (average 295 ha).
- Agriculture is based on research and development (R&D) and agriculture is carried out with the latest technologies.
- Farmers' source of income is not only agricultural but also non-agricultural activities.
- State support programs are implemented for the development of agriculture, and there are special centers in rural communities that support the implementation of innovative ideas in agriculture.

3.4. INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF AUSTRALIA'S ECONOMIC SUCCESS

The scientific novelty of the article concerns the development of a framework for replicating Australia's economic success in different countries, in particular:

- It is necessary to ensure the balanced development of the mining industry, taking into account the interests of all stakeholders - the private sector, the state and the public.
- The state should not only support the development of high-value agriculture, but also act as a sponsor and protector in the international market.
- Membership to economic unions can not only benefit but also become a brake of economic progress. In the current geopolitical conditions, the differentiation of foreign economic relations in at least 3 balanced directions is of paramount importance
- An effective education-work-resident-citizenship chain should be developed and implemented to ensure qualified workforce and migration to prevent further population decline.

3.5. QATAR. THE PASSED ECONOMIC WAY AND "NATIONAL 2030" VISION

Based on the results of the analysis of Qatar's economic path and "National 2030" vision have been revealed the innovative structures and approaches to ensure the effective development of information technologies and banking system (salam financial instrument, "Shams" security management system), the application of which will allow to solve some problems of the information technologies and the banking system of RA.

3.6. BOOM OF THE RWANDA'S ECONOMY

Rwanda's economic and political multi aspect analysis and studies let us reveal the factors and conditions for the support of Rwanda's rapid economic growth, on the basis of which the institutional grounds for realization of the vision of economic stability and progress in Armenia have been developed. In particular, the strategic documents and development plans (poverty reduction strategy, national investment strategy) should be developed, each of which with its annual action plan and budget. The results can be used by government agencies, economic policy makers and researchers.

**«Տնտեսական նորոգություններ» ուսումնասիրող գիտաշխատողները
և հետազոտվող երկրները**

<i>հ/հ</i>	<i>երկրի անունը</i>	<i>հողվածագրի անուն-ազգանունը</i>	<i>զբաղեցրած պաշտոնը գիտ. աստիճանը</i>
1.	Ավստրիա	Մարիամ Պողոսյան	կրտսեր գիտաշխատող
2.	Չեխիա	Դոնարա Գրիգորյան	կրտսեր գիտաշխատող
3.	Շվեդիա	Ատոմ Մարգարյան Սոնա Մարգարյան Անդրանիկ Մարգարյան	տ.գ.թ., դոցենտ կրտսեր գիտաշխատող գիտաշխատող
4.	Պորտուգալիա	Շոդեր Պողոսյան	ավագ գիտաշխատող, տ.գ.թ.
5.	Կիպրոս	Արմինե Զախարյան	գիտաշխատող, տ.գ.թ.
6.	Հունաստան	Արմինե Զախարյան, Ռազմիկ Իսահակյան	գիտաշխատող, տ.գ.թ. գիտաշխատող, տ.գ.թ.
7.	Շվեյցարիա	Եվգենյա Հակոբյան	գիտաշխատող, ասպիրանտուրայի բաժնի պետ, տ.գ.թ.
8.	Ֆրանսիա	Լիանա Ազատյան Հովհաննես Ասատրյան	գիտաշխատող, կրտսեր գիտաշխատող, ինստիտուտի ասպիրանտ
9.	Ռումինիա	Գրիգոր Մանուկյան	ավագ գիտաշխատող, տ.գ.թ., դոցենտ
10.	Նորվեգիա	Ստեփան Պապիկյան	ավագ գիտաշխատող
11.	Թայվան	Լիլիթ Սարգսյան	փոխտնօրեն, առաջատար գիտաշխատող, տ.գ.թ.
12.	Իրան	Տաթևիկ Շահինյան	գիտաշխատող
13.	Ֆիլիպիններ	Աննա Մակարյան	գիտաշխատող, տ.գ.թ.
14.	Բրազիլիա	Մերի Մանուչարյան	առաջատար գիտաշխատող, բաժնի պետ, տ.գ.թ., դոցենտ
15.	Արգենտինա	Մերի Մուրադյան	կրտսեր գիտաշխատող
16.	Կանադա	Գոհար Ոսկանյան	գիտաշխատող, տ.գ.թ.
17.	Ավստրալիա	Հայկ Մարկոսյան	առաջատար գիտաշխատող, տ.գ.թ.
18.	Քաթար	Տաթևիկ Փարսադանյան	կրտսեր գիտաշխատող, տ.գ.թ.
19.	Ռուանդա	Սվետլանա Դալլաքյան	առաջատար գիտաշխատող, բաժնի պետ, տ.գ.թ.

Մեր հեղինակները և խմբագրական խորհրդի անդամները

<i>h/h Անուն, ազգանուն</i>	<i>Գիտական աստիճանը, գիտական կոչումը, աշխատանքի վայրը</i>
1. Յուրի Սուվարյան	<i>ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ</i>
2. Վլադիմիր Հարությունյան	<i>ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր</i>
3. Վիկտոր Կատվայան	<i>բանասիրական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի տնօրեն</i>
4. Ռոբերտ Սարինյան	<i>ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ</i>
5. Վիկտոր Զախարյան	<i>UNIDO-ի միջազգային փորձագետ</i>
6. Գրիգորի Վահանյան	<i>ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ</i>
7. Տիգրան Հարությունյան	<i>տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ, ԵՊՀ դասախոս, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ, սովորել է Գլազգոյի որակավորված երդվյալ հաշվապահների ասոցիացիայում և ստացել է աուդիտորի և հաշվապահի միջազգային բազային որակավորումներ, աշխատել է խոշորագույն աուդիտորական ընկերություններից մեկում՝ «Քեյ-Փի-Էմ Ջի Արմենիա»</i>
8. Դավիթ Հարությունյան	<i>տնտեսագիտության դոկտոր, Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի դասախոս, Հայբիզնեսանկի խորհրդի նախագահի խորհրդական, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ, վերապատրաստվել է Ֆլետչերի իրավաբանական և դիվանագիտական դպրոցում (ԱՄՆ, Բոստոն), աշխատել է երկու խոշորագույն աուդիտորական ընկերություններում՝ «Քեյ-Փի-Էմ Ջի Արմենիա» և «Գրանտ Թորոնթոն»</i>

9. **Լիլիթ Սարգսյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի` գիտության զծով փոխտնօրեն, տնտեսագիտության թեկնածու, առաջատար գիտաշխատող, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ*
10. **Դոնարա Գրիգորյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, ինստիտուտի հայցորդ*
11. **Սվետլանա Դավաթյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու, բաժնի վարիչ, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ*
12. **Ատոմ Մարգարյան** *ՀՊՏՀ տնտեսագիտության տեսության ամբիոնի դոցենտ, տնտեսագիտության թեկնածու, փորձագետ*
13. **Սոնա Մարգարյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող*
14. **Անդրանիկ Մարգարյան** *ՀՊՏՀ Բնովագիտության և ինստիտուցիոնալ հետազոտությունների լաբորատորիայի գիտաշխատող*
15. **Սերգեյ Դոխտյան** *տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՌԳԱ ԴՖՇԿ-ի Սոցիալ-տնտեսական հետազոտությունների ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ*
16. **Ռոբերտ Թումանյան** *տ.գ.թ., Մակրոեկոնոմիկայի դասախոս Չինաստանի Բանգորի համալսարանում, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ*
17. **Տաթևիկ Փարսադանյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու*
18. **Տաթևիկ Շահինյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող, ինստիտուտի ասպիրանտ*
19. **Արմինե Զախարյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու*
20. **Գրիգոր Մանուկյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ*

- 21. Մերի Մանուչարյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, բաժնի վարիչ, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ*
- 22. Հայկ Մարկոսյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու, ժողովածուի խմբագրական խորհրդի անդամ*
- 23. Աննա Մակարյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտ, գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու*
- 24. Մերի Մուրադյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, հնստիտուտի հայցորդ*
- 25. Մարիամ Պողոսյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, ԵՊՀ սսպիրանտ*
- 26. Շողեր Պողոսյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի ավագ գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու*
- 27. Գոհար Ոսկանյան** *Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի ասիստենտ, տնտեսագիտության թեկնածու, գիտաշխատող*
- 28. Ռազմիկ Իսահակյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու*
- 29. Եվգենյա Հակոբյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի գիտաշխատող, տնտեսագիտության թեկնածու*
- 30. Լիանա Ազատյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի գիտաշխատող*
- 31. Հովհաննես Ասատրյան** *ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության հնստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, հնստիտուտի սսպիրանտ*

НАШИ АВТОРЫ

№	Имя, фамилия	Ученая степень, ученое звание, место работы
1.	Юрий Суварян	<i>доктор экономических наук, профессор, академик НАН РА, академик-секретарь Отделения арменоведения и общественных наук, член ред. коллегии сборника</i>
2.	Владимир Арутюнян	<i>доктор экономических наук, профессор, член-корр. НАН РА, директор института экономики им. М. Котаняна НАН РА</i>
3.	Виктор Катвалян	<i>доктор филологических наук, доцент, директор института языка им. О. Ачаряня НАНА РА</i>
4.	Роберт Саринян	<i>доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА, член ред. коллегии сборника</i>
5.	Виктор Захарян	<i>международный эксперт UNIDO</i>
6.	Григорий Ваганян	<i>доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА, член ред. коллегии сборника</i>
7.	Тигран Арутюнян	<i>доктор экономических наук, доцент, преподаватель ЕГУ, член ред. коллегии сборника, учился в Ассоциации сертифицированных бухгалтеров Глазго, получил международную базовую квалификацию аудитора и бухгалтера, работал в одной из крупнейших аудиторских компаний «KPMG» Армения</i>
8.	Давит Арутюнян	<i>доктор экономических наук, преподаватель Американского университета Армении, советник председателя правления Армбизнесбанка, член ред. коллегии сборника, прошел квалификацию в школе права и дипломатии Флетчера (США, Бостон), работал в двух крупных аудиторских компаниях «KPMG» и «Grant Toronto»</i>
9.	Лилит Саргсян	<i>кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА, заместитель директора по науке, член ред. коллегии сборника</i>

10. **Донара Григорян** *младший научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА, соискатель института*
11. **Светлана Даллакян** *кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА, начальник отдела, член ред. коллегии сборника*
12. **Атом Маргарян** *кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории ЕГЭУ, эксперт*
13. **Сона Маргарян** *младший научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
14. **Андраник Маргарян** *Научный сотрудник лаборатории Инновационных и институциональных исследований ЕГЭУ*
15. **Сергей Дохолян** *доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник Института социально-экономических исследований ДФИЦ РАН, член ред. коллегии сборника*
16. **Роберт Туманян** *кандидат экономических наук, преподаватель кафедры Макроэкономических наук университета Бангор, Китай, член ред. коллегии сборника*
17. **Татевик Парсаданян** *кандидат экономических наук, научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
18. **Татевик Шагинян** *аспирант, научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
19. **Армине Захарян** *кандидат экономических наук, научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
20. **Григор Манукян** *кандидат экономических наук, старший научный сотрудник института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
21. **Мери Манучарян** *кандидат экономических наук, доцент, начальник отдела, ведущий научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна НАН РА, член ред. коллегии сборника*
22. **Айк Маркосян** *кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна НАН РА, член ред. коллегии сборника*
23. **Анна Макарян** *кандидат экономических наук, научный сотрудник Института экономики им. М. Котаняна НАН РА*

24. **Мери Мурадян** *младший научный сотрудник, соискатель
Института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
25. **Мариам Погосян** *младший научный сотрудник Института экономики
им. М. Котаняна НАН РА, аспирант ЕГУ*
26. **Шогер Погосян** *кандидат экономических наук, старший научный
сотрудник Института экономики им. М. Котаняна
НАН РА*
27. **Гоар Восканян** *кандидат экономических наук, научный сотрудник
Института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
28. **Размик Исаакян** *кандидат экономических наук, научный сотрудник
Института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
29. **Евгения Акопян** *кандидат экономических наук, научный сотрудник
Института экономики им. М. Котаняна НАН РА*
30. **Лиана Азатян** *научный сотрудник института экономики им. М.
Котаняна НАН РА*
31. **Оганнес Асатрян** *младший научный сотрудник, аспирант Института
экономики им. М. Котаняна НАН РА*

OUR AUTHORS

N^o Name, surname	Academic degree, academic title, place of work
1. Yuri Suvaryan	<i>Doctor of Sciences (Economics), Professor, Academician of the NAS RA, Academician-Secretary of the Division of Armenology and Social Sciences of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, member of the Editorial board of the scientific research journal</i>
2. Vladimir Harutyunyan	<i>Doctor of Sciences (Economics), Professor, Corresponding Member of the NAS RA, Director, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA</i>
3. Victor Katvalyan	<i>Doctor of Sciences in Philology, Associate Professor, Director, Institute of Language after R. Acharyan, National Academy of Sciences of the RA</i>
4. Robert Sarinyan	<i>Doctor of Sciences (Economics), Professor, Chief Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA, member of the Editorial board of the scientific research journal</i>
5. Viktor Zakharian	<i>UNIDO International expert</i>
6. Grigori Vahanyan	<i>Doctor of Sciences (Economics), Professor, Chief Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA, member of the Editorial board of the scientific research journal</i>
7. Tigran Harutyunyan	<i>Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor, YSU Lecturer, member of the Editorial board of the scientific research journal, he studied at Association of Chartered Certified Accountants at Glasgow and received an international basic qualification as an auditor and accountant, worked at one of the largest auditing companies - "KPMG Armenia"</i>
8. Davit Harutyunyan	<i>Doctor of Sciences (Economics), AUA Lecturer, Adviser to the Chairman of the Board of Armbusinessbank, auditor, member of the Editorial board of the scientific research journal, he was retrained at Fletcher School of Law and Diplomacy (Boston, USA), worked at the two largest audit companies - KPMG Armenia and Grant Thornton</i>

9. **Lilit Sargsyan** *Ph.D. in Economics, Deputy Director on Science, Leading Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA, member of the Editorial board of the scientific research journal*
10. **Donara Grigoryan** *Junior Research Associate, applicant, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
11. **Svetlana Dallakyan** *Ph.D. in Economics, Research Associate, Head of department, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA, member of the Editorial board of the scientific research journal*
12. **Atom Margaryan** *Ph.D in Economics, Associate Professor, Chair of Theory of Economics, ASUE, expert*
13. **Sona Margaryan** *Junior Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
14. **Andranik Margaryan** *Research Associate, Laboratory of "Innovative and Institutional Research", ASUE*
15. **Sergey Dokholyan** *Doctor of Sciences (Economics), professor, Chief Research Associate, Institute of Socio-economic Research DFRC, Russian Academy of Sciences*
16. **Robert Tumanyan** *Ph.D. in Economics, Lecturer of the department of Macroeconomics at Bangor University of China, member of the Editorial board of the scientific research journal*
17. **Tatevik Parsadanyan** *Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
18. **Tatevik Shahinyan** *Research Associate, Ph.D. student, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
19. **Armine Zakharyan** *Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
20. **Grigor Manukyan** *Ph.D. in Economics, Associate Professor, Senior Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
21. **Mery Manucharyan** *Ph.D. in Economics, Associate Professor, Leading Research Associate, Head of department, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA, member of the Editorial board of the scientific research journal*

- 22. Hayk Markosyan** *Ph.D. in Economics, Leading Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA, member of the Editorial board of the scientific research journal*
- 23. Anna Makaryan** *Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
- 24. Mery Muradyan** *Junior Research Associate, applicant, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
- 25. Mariam Poghosyan** *Junior Research Associate, Ph.D. student at YSU, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
- 26. Shogher Poghosyan** *Ph.D. in Economics, Senior Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
- 27. Gohar Voskanyan** *Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA, Assistant Professor at Armenian National Agrarian University*
- 28. Razmik Isahakyan** *Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
- 29. Yevgenya Hakobyan** *Ph.D. in Economics, Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
- 30. Liana Azatyan** *Research Associate, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*
- 31. Hovhannes Asatryan** *Junior Research Associate, Ph.D. student, M. Kotanyan Institute of Economics, National Academy of Sciences of the RA*

**«ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՈՐՈԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ».
ԳՈՐԾԱՐԿՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

(ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ- Հատոր 2)

**“ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ”:
ПУТИ ПРИМЕНЕНИЯ В АРМЕНИИ**

(СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ- Том 2)

**“THE ECONOMIC REPAIRS”:
WAYS OF LAUNCHING IN ARMENIA**

(THE CONTEMPORARY ISSUES OF SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF ARMENIA- Volume N 2)

Հրատարակության խմբագիր՝ Բ. Գ. Թ.

Շարվածքը՝

Էջադրումն ու ձևավորումը՝

Ա. Մանուկյան

Դ. Սարաֆյանի

Մ. Համբարձումյանի

Չափսը՝ 70×100 ^{1/16} 30.5 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝ 100 օրինակ: